

VÄSTSVENSK
ARKEOLOGI

Härskare i liv och död

Social exklusivitet och maktstrategi i Vänerbygd
under yngre järnålder

Annelie Nitenberg

GÖTEBORGS UNIVERSITET

VÄSTSVENSK
ARKEOLOGI

GOTARC SERIES B. GOTHENBURG ARCHAEOLOGICAL THESES

No 72

Härskare i liv och död

Social exklusivitet och maktstrategi
i Vänerbygd under yngre järnålder

av fl. licentiat Annelie Nitenberg

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Tryckt med bidrag från:
Lennart J Hägglunds Stiftelse

Bidrag till forskning under avhandlingsarbetet har med stor tacksamhet mottagits från:

Torsten Söderbergs Stiftelse
Berit Wallenbergs Stiftelse
Lennart J Hägglunds Stiftelse
Kungl och Hvitfeldtska stiftelsen
Donationsnämnden, Filosofiska fakulteten, Göteborgs universitet

Bidrag till utgrävningarna i Sunnerby har bekostats av:

Harald och Gustaf Ekmans Stiftelse
Torsten Söderbergs Stiftelse
Sparbanksstiftelsen Lidköping
Per och Helen Dreijers Stiftelse
Kungl. Vitterhetsakademien
Stiftelsen Grevillis Fond

Akademisk avhandling för avläggande av filosofie doktorsexamen i arkeologi vid
Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet, den 24 maj 2019.

Göteborgs universitet
Institutionen för historiska studier
Box 200
405 30 Göteborg

© Annelie Nitenberg
Sättning: BrandFactory
Tryck: BrandFactory, Kållerød 2019
Distribution: Västsvensk arkeologi
Omslagsillustration: Helena Andersson
Granskning av engelskan: Judith Crawford
GOTHENBURG UNIVERSITY, Department of Historical Studies, GOTARC SERIES
B. GOTHENBURG ARCHAEOLOGICAL THESES No 72
ISSN: 02 82-6860
ISBN: 978-91-85245-77-1

Abstract

Nitenberg, Annelie. 2019. *Härskare i liv och död. Social exklusivitet och maktstrategi i Vänerbygd under yngre järnålder*. (Ruler in Life and Death. Social Exclusivity and Strategy for Power in Lake Vänern District in Late Iron Age). Ph.D. dissertation, Department of Historical Studies, University of Gothenburg, Sweden. Written in Swedish, with an English summary.

Keywords: The Sunnerby investigation, archaeology, runic inscriptions, Beowulf, Ynglingatal, Late Iron Age, Västergötland, burials, large mounds, settlements, social and political elite, power, materiality, practice, Micro Archaeology, Posthumanist theories.

Between 2000 and 2012, archaeological investigations were conducted in Sunnerby at Kållandsö. A large mound from the Vendel period, an elite settlement from the late Iron Age/Medieval Times, as well as the remains of a medieval church are some of the contexts investigated. The results form the point of departure of this thesis in which the traces from Sunnerby are studied from a Micro archaeological perspective. Material from other Scandinavian sites is taken into account in a comparative analysis. Large mounds as well as elite settlements are in focus. The aim is to study strategies of the social elite in their quest to reach the required position in society, and their ability to achieve power in the Late Iron Age. Written sources are analysed to further broaden the level of knowledge. The thesis is a contribution to a methodological development concerning how things and texts can work together in a constructive way in the interpretative process of the past. Another important result of the thesis is that it opens up a fairly entrenched research area: Västergötland in the Late Iron Age. With new approaches from a relational perspective sprung from Posthumanist theories, new questions are formulated based on well-known material. Central conceptions are social practice, materiality, agency, actors (living and non-living) and physical phenomena.

In Kungshögen (*The King's mound*) there were a number of physical phenomena (a broken gold ring, a glass cup, gaming pieces and falconry concept) that can be linked to power strategies in the elite's ambitions for social and political positions. Together with the material from the adjacent settlement, it was concluded that the leaders of Sunnerby led an aristocratic life style with drinking ceremonies, gift exchange, exclusive hunting and gaming with board games. It was this aristocratic living that was in focus when the furnishing of the pyre and grave in Kungshögen was conducted. Different kinds of practices were also instruments of strategy in the socio-political tactics. Important practices/themes are: monumentalizing their own environment; falconry and exclusive hunting; eating, drinking and being merry; playing board games; burying leaders; taking objects out of circulation; storytelling; sacrificing in hall and mound; gift exchange; and belligerent activities. Monumentalizing and burying leaders stand out to be the most important strategies independent of time, place and source. The study also indicates that there is no general Scandinavian leadership to be found in the Iron Age; rather, variations over time and place with a differentiated leadership as well as a changing lordship ideology.

The analysed material also shows the importance of relations. In the Lake Vänern district there is an emphasis on family and kin, but different kinds of vertical relations are much less accentuated here than in other parts of Scandinavia. A few participated in violent activities

and some were buried dressed as a warrior, but the warrior ideal and warfare have left relatively few traces here. The social elites of the Lake Vänern district did not actively wage war, but they were locally established, self-assertive and had the ability to keep themselves relatively self-contained. They were aware of their surrounding world and had good relations. They were part of a general North European culture sphere, the content of which was used in socio-political contexts. The social elites of the Lake Vänern district were eager to relate to the Merovingian kingdom, a condition accentuated in the material framework and the materialized lordship ideology.

Förord

The past is never finished... we never leave it and it never leaves us behind.

Karen Barad 2007

För mig är det förflutna något som är med mig i stort sett varje dag. Till stor del beror detta på det yrke jag valt, jag är ju arkeolog som arbetar med spåren av det förflutna, av det som dåtidens människor lämnat efter sig. Men det förflutna är också med mig genom sin närvaro i det som omger mig, minnen i landskapet nedärvt genom århundradena via de som levt här före mig. Jag känner mig privilegierad att vara yrkesverksam arkeolog i den bygd där jag idag lever och där mina förfäder också har levt. När jag färdas genom Kållandsbygden och landskapet öppnar upp sig i väster är historien med mig. Kunskapen jag har om det som omger mig har jag främst min morfar att tacka för, han var en historieberättare av det gamla gardet, men också mina föräldrar, morbror och mormor. Även andra personer i min omgivning som bär på en del av historien, och som är intresserade av att dela med sig av den, har här spelat roll. Genom min profession återbördar jag glimtar av det förflutna till landskapet och människorna som finns däri, glimtar som inte lika tydligt finns kvar hos oss idag och detta är mitt bidrag till att hålla historien levande och viktig. Jag läste meningen *"i tusen år har jag levat här"* en gång i en skönlitterär bok, jag minns inte vilken. Det var så en gammal kvinna uttryckte sig angående sig själv i förhållande till sin hembygd och den meningen visar med varje ord det jag känner för Kållandsbygden och dess historia, som också är min historia, genom att jag är en del av den och den en del av mig. Idag lever vi i en tid av folkvandringar, en på intet sätt ny företeelse. I alla tider har folk vandrat och sökt nya platser, för att undkomma oroligheter eller för att söka nya möjligheter i ett främmande land. Dessa "vandringar" har lett till nya möten människor emellan och ett utbyte av erfarenheter på olika sätt och allt detta är delar av vår historia och vårt gemensamma kulturarv.

Mitt avhandlingsarbete påbörjades redan i januari 2006. Då hade jag en annan inriktning och arbetade med medeltida gravhällar som resulterade i en licentiatavhandling hösten 2009. Hösten därpå fortsatte jag mina forskarstudier och resultatet ser ni här. Under hela denna tid, ja redan sedan år 2000, har jag tillsammans med min parhäst Anna Nyqvist Thorsson, parallellt med forskarstudierna, bedrivit arkeologiska undersökningar i Sunnerby på Kållandsö och under senare år också i Lidköping. Sunnerby är en fantastisk plats och tänk så lyckosamt att jag och Anna då vi var klara med grundutbildningen fick för oss att gräva just där. Vi kunde redan då förstå att platsen var intressant utifrån fornlämningsmiljön med bland annat en medeltida kyrkplats, en storhög och en förmodad fornborg, men i våra tankar var vi aldrig nära allt det som Sunnerby gömde i sin jord. Kuriöst i sammanhanget är att jag för några år sedan, genom en släkttforskande avlägsen släkting, fick reda på att i Sunnerby har många av mina förfäder på min morfars sida levt och verkat åtminstone ända bak på 1600-talet. Kanske har jag därför släktskap med de döda vars gravar jag grävt ut på kyrkogården i Sunnerby, och vem vet hur

länge den släktgrenen varit bofast där...

Jag vill rikta ett stort tack till min handledare professor Tove Hjørungdal och min biträdande handledare professor Per Cornell. Det finns egentligen inte nog med lovord som jag skulle behöva ösa över er, men utan ert ousinliga stöd hade denna avhandling aldrig kunnat bli vad den är idag. Tack även professor Thomas Lindkvist för handledning gällande skriftliga källor och historiska företeelser under arbetets gång, professor Per Holmberg för synpunkter på analysen av runinskrifterna, professor Elisabeth Arwill-Nordbladh för intresse och viktiga synpunkter genom åren, docent Per Lagerås för hjälp och information om klimatförändringar och pollenanalyser, docent Lars Ersgård som kom med värdefulla synpunkter som skuggopponent på mitt slutseminarium, fil. dr Stefan Larsson för genomläsning av manus inför slutsputten med avhandlingen samt teologie dr Ingemar Holmstrand och Camilla Boring för genomläsning av det färdiga manuset. Mina doktorandkollegor genom åren, Anna Nyqvist Thorsson, Andrine Nielsen, Henrik Alexandersson, Anna Ihr, Anita Synnestvedt, Maria Persson, Alexander Andreeff, Malou Blank, Martina Hjertman, Anna Gustavsson, Emma Nordström, Frida Espolin Norstein, Staffan von Arbing, Annika Bünz, Per Wranning, Kristina Bengtsson med flera, vill jag tacka för intressanta diskussioner och trevliga fikastunder. Andra personer som jag också vill tacka är Anders Berglund, Maria Vretemark, Maria Norrman, Catharina Henriksson, Magnus Källström, Martin Rundkvist, Tina Fors och Birgitta Hårdh för värdefull information under avhandlingsarbetet. Genom åren har jag dessutom haft ett givande samarbete med ett antal personer, Svante Tibell, Martin Skoglund, Kenth Lärk, Frank Leverin och Anna-Lena Tibell, som nu organiserat sig inom Sveriges metallsoökarförening. Jag minns ännu när Svante Tibell ringde mig någon gång i början av 2000-talet och lite trevande försökte inleda samarbete. Ett bra samarbete blev det, men tyvärr är Svante inte längre med oss i jordelivet. Till sist till min familj och mina vänner, ni är viktigast av allt. Nu efter många års slit (och glädje) sätter jag punkt för denna fas i livet och tar sikte på nästa...

Annelie Nitenberg
Lidköping mars 2019

Innehållsförteckning

Abstract	3
Förord	5
1. Inledning med presentation av ämnet	13
Problemområde	15
Syfte och frågeställningar	16
Avhandlingens ram	16
Socialt exklusiva föremål och kontexter – avstamp för avhandlingen	18
2. Teori och metod	20
Ting och text. Att skapa en produktiv relation i ett forskningssammanhang	20
Källkritik och situerad kunskap.....	23
Att läsa social praktik i litterära källor - en verbinriktad flexibel analysmetod	25
Materialitetsbegreppet inom arkeologin.....	25
Tingen börjar ta ny plats i den teoretiska diskussionen	25
Posthumanistiska diskussioner får fäste.....	27
Teoretiska överväganden	30
Social praktik.....	30
Ritualiserade praktiker och sociopolitiska strategier	31
Teorier kring ojämlikhet, stratifiering och makt	33
Resurser och maktbas	36
Ideologier.....	37
Ting och gåvor.....	38
Status, rang och resurser i relation till arkeologin.....	41
Teoretiska begrepp i avhandlingen	43
3. Hall och storborg i skandinavisk forskning	44
Hallen och centralplatsproblematiken	44
Centralplatserna och det arkeologiska materialet	46
Sagornas mjödhallar – fanns de i verkligheten?.....	49
Hall och byggnadstradition.....	50
Hallen och det ordinära huset	51
Storgårdsmiljöer – hallarnas kontext.....	52
Storborgar och deras relation till ordinära gravar	54
De monumentala storborgarna.....	55
4. Sunnerby – storgårdsområde och storborg på Kållandsö	59

Fornlämningsmiljön och Sunnerbys omland.....	59
Att identifiera det socialt exklusiva	63
Livsmiljön	63
Socialt exklusiva praktiker och materialiteter i Sunnerby	65
Lämningar och fynd	69
Hus 1	69
Vikingatid och Hus 8	71
Hus 3	72
Hus 5	74
Yta F	76
Materiella resurser och produktion.....	77
Sociala praktiker.....	81
Kungshögen – Sunnerbys vendeltida storhög.....	82
Primärgraven – två män, 47 djur och en stor mängd föremål.....	83
Där de levande och döda möts	87
De döda i manteln.....	91
Lämningar och fynd.....	92
Praktiker.....	94
Sammanfattande diskussion	95
5. Storgårdsmiljöer i Västsverige under yngre järnålder	97
Hallar och storgårdsområden	98
Esketorp.....	98
Kårarps	99
Slöinge.....	100
Stafsinge.....	102
Vittene.....	103
Ytterby	104
Österhög.....	105
De sociala eliternas strategier - diskussion om västsvenska storgårdsmiljöer och hallar.....	106
6. Storhögar och andra högstatusgravar i Vänerområdet under yngre järnålder	111
Vänerområdets storhögar.....	111
RAÄ Gudhem 2:1, Gällshögen, Västergötland	114
RAÄ Gärdhem 6:1, Kungshögen, Västergötland.....	114
RAÄ Hammarö 19:1, Kronogården, Värmland.....	114
RAÄ Larv 19:1, Väderkullen, Västergötland	116
RAÄ Skalunda 3:1, Skalundahögen, Västergötland	116
RAÄ Västra Tunhem 30:2, Torstensonshögen, Västergötland.....	117
RAÄ Ås 7:1, Kyrkplatsen, Västergötland	117
RAÄ Örby 144:1, Västergötland.....	118

Med livet i fokus - diskussion om Vänerområdets storhögar.....	118
Andra högstatusgravar	124
Vättungen, Bäcke socken, Dalsland	125
Tösse socken, Dalsland	126
RAÄ Sunne 52:1, Rottneros, Värmland.....	126
RAÄ By 247:1, Bäck, Värmland.....	126
RAÄ Gillberga 203:1 Nysäter, Värmland.....	127
Kila 92:2, Harnäs, Värmland	127
RAÄ Amnehärad 12:1, Skagersvik, Västergötland.....	127
Bäckabo, Friggeråker socken, Västergötland	128
RAÄ Dalstorp 142:1 (tidigare 71:1), Prästgården, Västergötland.....	128
RAÄ Horn 28:1, Kyrkbacken, Västergötland.....	128
RAÄ Hällstad 81:1, Pjukarp, Västergötland.....	129
RAÄ Hällstad 75:1, Hov, Västergötland	130
RAÄ Jung 2:1, Korsgården, Västergötland	131
RAÄ Kölaby 39:1, Stommen, Västergötland	131
Tummarp, Kölaby sn, Västergötland	132
RAÄ Malma 23:1, Finnestorp, Västergötland	132
RAÄ Näs 17:2, Allmanningen i Kvättaks by, Västergötland	132
Diskussion av övriga statusgravar i Vänerområdet	133
Krigare i flatmarks- och kammargravar	133
Högar och stensättningar	137
Social positionering.....	137

7. Socialt exklusiva miljöer i det arkeologiska materialet

från Skandinavien139

Den skandinaviska kontexten och 500-talets kollaps.....	139
Fimbulvintern	140
Inbyggda problem i samhällsordningen.....	142
Nya vindar i kulten och i hallarnas praktiker	143
Hallen och de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer	144
Komparativ analys av skandinaviska exempel	144
Storgårdsmiljö, läge och kontext.....	150
Konstruktion och monumentalitet	153
Fynden i hallen och i den större kontexten	154
Kontrast i tiderna eller regionala skillnader?	154
Storhögen – den mest manifesta gravan av dem alla	155
Utblick - storhögar i Skandinavien	155
... och ett par exempel från England	165
Offrade rikedomar och stora gravmonument – sammanfattande diskussion	169

8. Sociala praktiker i skriftligt källmaterial: Analys av runinskrifter och andra textdokument från tiden.....174

Metoder.....	176
Runinskrifter.....	180
Från Näsby till Särkland - hemma och uti.....	181
Runinskrifter från Vänerområdet	181
Materialiteter.....	182
Sociala praktiker.....	183
Beteckningar.....	185
Exempel på skandinaviska runinskrifter utanför Vänerområdet.....	186
Materialiteter kopplade till sociala fenomen.....	186
Praktiker.....	187
Beteckningar.....	193
Manuskript.....	196
Ynglingatal.....	196
Fysiska fenomen och materialitet.....	197
Praktiker.....	199
Beteckningar.....	203
Beowulf	209
Fysiska fenomen och materialitet.....	212
Sociala praktiker.....	214
Beteckningar.....	217
Korrespondens och kontrast mellan de olika skriftliga källorna.....	220

9. I liv och död – de stora monumentens strategi 229

Den europeiska kontexten	229
Materialiteterna visar vägen – korrespondens- och kontrastanalys	232
Socialt exklusiva praktiker – maktelitens strategier	238
Hävda sin plats på jorden, i historien och i samhällsordningen – att bygga monument.....	238
Falkenering och annan exklusiv jakt.....	240
Ät, drick och var glad.....	244
Spela bräde	248
Att begrava en ledare	249
Att ta föremål ur cirkulation	256
Tingen som historiebärare och medskapare av historien	257
Att offra i hall och hög.....	259
Att ge... ..	263
Gåvoutbyte i det arkeologiska och skriftliga materialet	264
Gåvans betydelse i sociopolitiska sammanhang.....	266
... och att ta.....	267
Den generella textens uttryck	271

10. Åtnjuta makt och härligheter	274
Ideologi och ideal.....	275
De fysiska fenomenen - materialiserad ideologi.....	275
Härskarideologi och sociala positioner	277
Drottningarna – inte maktlösa fredskullor.....	281
Krigaren.....	282
Maktstrategier.....	283
Sociopolitisk struktur i yngre järnålder	285
Formeringen av Västergötland.....	289
Ingen människa står för sig själv... med undantag av den västgötske elitäre bonden	294
11. English summary.....	297
Introduction and research problem	297
Aim and scope.....	297
Theory and methodology.....	298
Hall-buildings and large mounds in Scandinavian research.....	299
Life and Death, Power and Glory: Conclusions	299
Bibliografi	303
Övriga källor	328
Förkortningar i avhandlingen.....	328
Förkortningar och koder i textanalysen, bilaga 1.....	328
Bilaga 1. Textanalys av valda skriftliga källor	
Bilaga 2. Storhögar i Vänerområdet	

1. Inledning med presentation av ämnet

Mellan åren 2000 och 2012 företogs årliga utgrävningar inom det arkeologiska Sunnerbyprojektet. Platsen ligger på Källandsö, en ö i Vänern i Västergötland (se fig. 1). Projektet initierades, bedrevs och genomfördes av mig och min kollega Anna Nyqvist Thorsson och det är ur Sunnerbyprojektets arbete och resultat som denna avhandling vuxit fram. Sunnerbys mylla visade sig bära på en fantastisk historia med bland annat manifesta lämningar, så som en praktfull hövdingabegravning i en storhög och en storgård med hallbyggnad. Dessa båda fysiska fenomen, storhög och storgård, är de kategorier av arkeologiska spår som utgör utgångspunkterna för denna avhandling och utifrån vilka jag vill berätta historien om sociopolitisk praktik och maktutövning i det förflutna. Sunnerbyprojektet har avrapporterats i ett antal arkivrapporter, samt i två tryckta rapporter om 407 respektive 512 sidor (Nyqvist Thorsson och Nitenberg 2010 samt Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). Ytterligare en rapport som kommer att tryckas är i manus (Nitenberg och Nyqvist Thorsson *i manus*).

Då jag inledde mina forskarstudier var det emellertid inte Sunnerbymaterialet som jag valde att lägga upp mitt avhandlingsprojekt utifrån. Mellan åren 2004 och 2007 genomförde jag och Anna Nyqvist Thorsson en inventering och dokumentation av liljestenar och stavkorshällar, gravhällar från 11- och 1200-talen som företrädesvis finns i landskapen kring Vänern. Inventeringen omfattade över 500 hällar och resulterade bland annat i en databas samt en publikation om 568 sidor (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2007). Under inventeringen insåg både jag och min kollega att ny forskning skulle kunna öka förståelsen för dessa gravhällar avsevärt, då diskussionen om dem fastnat i samma frågeställningar sedan decennier bakåt i tiden. Mina inledande forskarstudier resulterade därför i licentiatavhandlingen *Liljestenar och stavkorshällar. Kulturmöten och social praktik i tidig medeltid* (137 sidor exkl. bilagor). I denna visade jag att de ledande samhällseliterna i dagens Västsverige, och då framför allt de centrala delarna av Västergötland, under tidig medeltid använde specifika materialiteter så som gravhällar för att positionera sig på den sociopolitiska maktarenan (Nitenberg 2009).

I denna doktorsavhandling vill jag fortsätta att studera sociopolitisk praktik utifrån materialitetsstudier, men här handlar det istället om vendel- och vikingatid. Utöver högstatusgravar är det storgårdar eller de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer som utgör studieob-

jekt. Arkeologiska undersökningar av sådana objekt är underrepresenterade i Västergötland och övriga Västsverige och förhållandena kring sådana kontexter är mer kända i till exempel Mälardalen. Som arkeolog är det de fysiska lämningarna av dåtidens praktiker som utgör det huvudsakliga källmaterialet, men för att nyansera bilden och fördjupa diskussionen kommer jag också att analysera skriftligt material för att uppnå avhandlingens syfte. Jag placerar mig därför inom de historiska arkeologierna. Jag har, utöver nordisk arkeologi, en bakgrund inom antikämnet och har därför sedan tidigare erfarenheter från ett ämne där ting och text kombinerats i analyser och diskussioner.

Utifrån arkeologiska spår och skriftliga källor vill jag rekonstruera såväl händelser ur det förflutna som den dåtida människans strategier i det sociopolitiska spelet. Genom att studera källmaterialet utifrån en praktikorienterad och verbinkriktad analysmetod, och där de fysiska fenomenens materialitet erkänns och lyfts fram, vill jag öppna upp materialet för nya infallsvinklar som inte så ofta studerats utifrån sådan fokus. Den verbinkriktade analysmetoden fångar upp även de små mikropraktikerna och genom min tillämpning av metoden synliggörs även de fysiska fenomenen och deras kopplingar till praktikerna. På detta sätt vill jag ställa nya frågor till ett välkänt material och jag har för avsikt att här visa att praktikforskning med annorlunda perspektiv leder till att ny kunskap kan alstras. Med andra ord ger resultatet av undersökningen nya perspektiv på västsvensk yngre järnålder liksom ett nytillskott i metodutvecklingen gällande ting och text i samverkan i kunskapsprocessen.

Figur 1. Sunnerbys läge i Vänern och i Sverige.

Problemområde

Det empiriska materialet som analyseras i avhandlingen öppnar upp många olika intressanta teman. Vissa av dessa nämns helt kort, men utreds inte vidare, och andra berörs inte alls. Av utrymmesskäl har det varit nödvändigt att begränsa antalet teman som kan rymmas inom avhandlingen. Jag har därför valt att fokusera på teman som kan diskuteras utifrån hall och storhög i relation till avhandlingens syfte och frågeställningar. Valda teman hamnar under ett övergripande problemområde som rör variabiliteter i maktstrategier i den yngre järnålderns Skandinavien. Vilka strategier brukade de sociala eliterna i strävan att uppnå och vidmakthålla legitimitet och auktoritet och därigenom förmåga att utöva makt och vilka strategier hade de för framtiden? Har det arkeologiska materialet liksom skriftliga källor potential att identifiera sådana strategier? Till problemområdet hör vidare vad dessa strategier innebar och vilka praktiker och materialiteter som ingick i dem. Här måste man vara uppmärksam på eventuella regionala skillnader – det kan ha sett olika ut i olika geografiska delar av Skandinavien.

Till problemområdet hör också vilka aktörer som ingår i de sociala eliterna och som är de som tänkt ut maktstrategierna alternativt agerar utifrån dessa. I det arkeologiska materialet märks en statusskillnad i såväl gravar som i byggnader från den aktuella tiden, vilket indikerar ett stratifierat samhälle och kanske är det framför allt i gravmaterialet detta blir som tydligast, eller åtminstone mer lättolkat. På runstenarna och i andra skrivna källor framträder dessa aktörer med såväl namn som beteckning och ibland kan vi också få en glimt av vilka praktiker de ägnade sig åt. Beteckningarna eller olika sociala positioner används även i forskningslitteraturen för ovan nämnda aktörer. De aktörer som innehade sådana positioner var härskare eller ledare på olika nivåer och det är just dessa två begrepp jag främst kommer att använda i avhandlingen på personer i någon form av ledarställning. Begreppen är här inte avhängigt det biologiska könet. Anledningen till att jag vill ta upp beteckningar för olika sociala positioner, så som de användes under yngre järnålder, är att jag är intresserad av att förstå om det fanns ett verkligt differentierat innehåll bakom de olika beteckningarna och jag är också intresserad av att utröna vilka praktiker aktörer kopplade till olika sociala positioner ägnade sig åt. Hur används de olika beteckningarna på runstenarna och i de skriftliga källorna och kan man utifrån titelbruket ringa in den sociopolitiska ordningen som rådde? Intressant är också frågan huruvida skrifternas beteckningar och sociala maktpositioner går att koppla till specifika arkeologiska lämningar.

Samhällsstrukturer och social stratifiering i yngre järnålderns Skandinavien har utifrån olika material och olika nedslag diskuterats av ett flertal forskare. Några av dem som också haft betydelse för mitt arbete är Elisabeth Arwill-Nordbladh (1998), Peter Bratt (2008), Anders Carlsson (1997), Liv Helga Dommasnes (1979), Charlotte Fabech och Jytte Ringtved (1995), Lotte Hedeager (1990), Birgitta Hårdh (1998, 2002, 2003, 2007, 2008), Jan Peder Lamm (1973), Ulf Näsman (1984), Per Ramqvist (1990, 1992), Dagfinn Skre (1998), Bergljot Solberg (1984, 2000) och Berta Stjernquist (1998, 1999, 2001). Midgårdsprojektet (Vägar till Midgård – nordisk hedendom i långtidsperspektiv) har också i flera böcker behandlat flera olika aspekter av det skandinaviska järnålderssamhället (ex. Jennbert, Andrén och Raudvere 2002).

Syfte och frågeställningar

Två skilda arkeologiska kontexter utgör de huvudsakliga studieobjekten i avhandlingen: storhögar och storgårdar. Dessa båda kontexter bör ha ingått i samhällseliternas sociopolitiska strategier och avhandlingens syfte är att med Sunnerby som utgångspunkt studera hur samhällseliterna, genom specifika praktiker och materialiteter, strategiskt verkade på den sociopolitiska arenan, hur de skapade en härskarideologi samt uttryckte och upprätthöll (förhandlade, bekräftade och omförhandlade) maktpositioner i en tid före riksbildningar och etablerade kungamakter. Tyngdpunkten ligger på yngre järnålder, men för att förstå viktiga samhällsförändringar som sker kommer källmaterial från romersk järnålder och folkvandringstid liksom i viss mån också tidig medeltid att beröras. Den geografiska avgränsningen för studien är i första steget Vänerbygd/Vänerområdet. Med detta avses de bygder som omger sjön Vänern. Vid behov utökas emellertid det geografiska studieområdet till att omfatta det som idag benämns som Västsverige. Avhandlingsarbetet kommer att fokusera på följande frågeställningar:

- ❑ Vilka socialt exklusiva fysiska fenomen och praktiker går det att spåra arkeologiskt i de aristokratiska livs- och representationsmiljöerna samt i högstatusgravarna?
- ❑ Vilka socialt exklusiva fysiska fenomen och praktiker framställs eller framskymtar i de skriftliga källorna?
- ❑ I vilka sociopolitiska strategier ingick de socialt exklusiva fysiska fenomenen och praktikerna och vad uppnåddes med strategierna? Går det utifrån sådana fenomen och praktiker att identifiera ideologier som varit betydelsefulla i ovannämnda strategier? Om så är fallet, hur ser dessa ut och förändras de över tid?
- ❑ Ingår de lokala och regionala maktstrategierna i en generell text spridd i ett större överregionalt område eller är de mer partikulära?
- ❑ Hur korresponderar eller kontrasterar det arkeologiska källmaterialet med eller emot det skriftliga gällande ovannämnda punkter?

Min hypotes är att eliterna under yngre järnålder aktivt och medvetet använde olika typer av materialiteter för att skapa social exklusivitet och att sådana materialiteter också var verk samma i dessa människors sociopolitiska strävan. Mitt arbete ska utifrån olika infallsvinklar belysa hur.

Avhandlingens ram

Avhandlingsarbetet utgår från de arkeologiska undersökningar som jag och min kollega parallellt med forskarstudierna bedrivit i Sunnerby och Sunnerbymaterialet utgör det huvudsakliga studieobjektet i avhandlingen. Sunnerbyprojektet har tillämpat ett mikroarkeologiskt perspektiv och detta har också fått genomslag här, bland annat i val av analysnivåer och komparativa strategier. I analyserna sätts aktören i fokus genom att studera olika praktiker och handlingsstrategier utifrån materialitetsstudier. Analysarbetet såväl som diskussionen är därför inriktat på studiet av sociopolitiska interaktioner mellan olika aktörer och då inte enbart mänskliga sådana.

Det arkeologiska materialet utgör därmed utgångspunkten i avhandlingsarbetet och detta betraktas som materialiteter och också som de fysiska spåren av olika praktiker och händelsekedjor. Genom de fysiska fenomenen är praktikerna knutna i tid och rum till ett snävt histo-

riskt och kulturellt sammanhang, ett sammanhang som jag är intresserad av att rekonstruera och försöka förstå. Det är således utifrån de fysiska fenomenen som jag vill rekonstruera de sociala praktikerna, praktiker som inte endast består av individuella intentioner, utan som alltid är relaterade till en vidare referensram. Referensramen kan i detta sammanhang förstås som en dynamisk bakgrund, en kulturell kontext eller som olika sociala eller samhällsliga strukturer, och denna bakgrund kan helt eller delvis vara del av den generella texten. Relationen mellan det partikulära och det generella möjliggör diskussioner av generella aspekter av det sociala livet. Utgångspunkten måste då vara detaljerade studier av de enskilda materialiteterna och deras kontexter (Fahlander 2008:142). Min uppfattning är att de socialt exklusiva fysiska fenomenen som här studeras har brukats och agerat i maktstrategibaserade praktiker hos de sociala eliterna i det yngre järnålderssamhället och att ny kunskap kan emanera ur mötet eller i den skapade kontexten mellan ting, text och forskare.

Analysarbetet är i stor utsträckning en studie av social ojämlikhet och maktstrategier och i detta har jag tagit avstamp i idéer om sociala praktiker. Jag fokuserar på aktörernas handlingsstrategier och intresserar mig för olika sociala och politiska praktikers roll i skapandet och upprätthållandet av den sociala ordningen och formeringen. Exempelvis studeras gåvoutbyte, ägande, gästbudsgivning och konfliktlösning liksom ritualens betydelse i sådana sammanhang. Personliga relationer och interaktioner mellan olika aktörer ses som grundläggande exempel på hur makt skapas, utövas och upprätthålls i den skandinaviska yngre järnåldern. Utöver det arkeologiska materialet analyseras också det innehållsliga i ett urval av västsvenska och skandinaviska runinskrifter liksom ett par manuskript, det anglosaxiska Beowulfkvädet och det norröna *Ynglingatal*. Dessa texter är skrivna i eller behandlande den tid och det geografiska område som det arkeologiska materialet som studeras. Här är det viktigt att ange var och när de valda skrifterna producerades och också vilken politisk, geografisk och kronologisk bakgrund de har. Dessa skrifter är, liksom andra fysiska fenomen, delar av eller ingående i den generella texten. Kanske skulle man också kunna se skrifterna som en viktig spridare av generell text.

För att uppnå syftet med avhandlingen samt svara på ovannämnda frågeställningar utgår jag från en metod där ett urval av lokala specifika fysiska fenomen (som ses som socialt exklusiva och inte tillgängliga för alla i samhället) studeras för att närma mig praktikerna de användes i och utgjorde del av, för att därefter skapa en bild av de sociala eliternas maktstrategier. Jämförande studier i ett överregionalt perspektiv kommer att genomföras i syfte att studera vilka delar av de västsvenska härskarideologierna och deras materiella uttryck som ingår i en generell text och vilka som är mer partikulära till sin art. Denna komparativa metod är ett vanligt tillvägagångssätt inom arkeologin och förespråkas också inom mikroarkeologin. Inom mikroarkeologin hävdar man också vikten av att genomföra ett antal självständiga mikroskaliga studier först för att därefter i nästa steg identifiera likheter och olikheter mellan lokalerna. Det är således viktigt att utgå från det empiriska lokala materialet och att i detta betona materialitet och handling, men att inte fastna i det lokala och specifika. Enskilda händelser är lokalt förankrade, men deras incitament liksom utformning kan relatera till händelser och processer utanför deras egen rumslighet. Materiella relationer studeras nedifrån-och-upp utifrån en platt ontologi som är öppen för heterogeniteter (Fahlander 2008:138–140; Fahlander 2018:6–9). Det är således valda delar av mikroarkeologin som kommer att tillämpas här. De skriftliga källorna analyseras med inspiration av en verbinriktad analysmetod (Gräslund Berg

et al. 2013) samt i mindre utsträckning processanalysen inom Systemisk-funktionell lingvistik och Systemisk-funktionell grammatik (Holmberg et al. 2011). Den anpassade läsmetoden jag använder mig av i arbetet med det skriftliga materialet får till viss del även genomslag i det operativa analysarbetet på det arkeologiska materialet. Analysmetoder från mikroarkeologin och den verbinriktade metoden är i det operativa mycket kombinerbara. Utöver dessa båda metoder involveras även Anders Andréns *konstrast* och *korrespondens* i diskussionerna. Andréns har med en tredje metod och det är association, men denna kommer jag inte att fokusera på i avhandlingen (Andréns 1997).

Socialt exklusiva föremål och kontexter – avstamp för avhandlingen

Utifrån de exempel från såväl boplatsskontexter som gravsammanhang och den forskning som lyfts fram i kommande kapitel går det relativt väl att ringa in *vad* i det arkeologiska materialet som kan bedömas ha varit socialt exklusivt i de områden och de tidsperioder som här är aktuella. Inom den skandinaviska forskartraditionen finns det som jag uppfattar det en relativt klar och allmängiltig uppfattning om vad som var tillgängligt för alla och vad som var socialt exklusivt (se exempelvis Bratt 2008; Fabech och Ringtved 1995; Hedeager 1990). I mitt analysarbete fann jag trots detta vissa svårigheter, då mina egna uppfattningar inte fullt ut stämde överens med andra forskares modeller och uppfattningar (ex. Charlotte Fabechs och Jytte Ringtveds välkända modell). I min genomgång av socialt exklusiva kontexter framgår t ex att det är betydelsefullt att studera var period för sig, då statusföremål ändrar karaktär över tid. Som tillägg till Fabechs och Ringtveds modell för boplatser som återges i tabellform i kapitel 3, skulle jag därför utifrån min genomgång och studie vilja lägga till ben av vilt, granatinläggningar samt bronsföremål av hög kvalitet när det gäller vendel- och vikingatid i boplatssammanhang. Mängd av föremål i en kontext kan också peka ut det som är socialt exklusivt, vilket är särskilt tydligt utifrån gravforskningen. Ett par offerade djur i en grav är inte extraordinärt, men om ett stort antal olika djur anträffas i en och samma grav är detta tydligt socialt exklusivt och något som skiljer ut sig från det vanliga, likaså om gravgodset består av en kombination av många olika föremålskategorier (se t ex Hedeager 1990:102–104 om kombinationsanalys och kvantitativ analysmetod kallad AOT/Antal Oldsags Typer). Gravgoods av högstatuskaraktär, det vill säga guldföremål, exklusiva textilier, glaskärl, vapen, spelutensilier och rovfåglar, är också något som märker ut det exklusiva. Andra kriterier för en socialt exklusiv grav är att gravens överbyggnad har varit resurskrävande att bygga avseende material- och tidsåtgång, så som storhögar, domarringar och större skeppssättningar. Även en resurskrävande inre struktur, så som t ex en kammare, indikerar detta (jmf t ex Strömberg 2005:267).

Som vi kommer att se finns vissa fysiska fenomen och praktiker som kan kopplas till hallarna och storgårdarna, det vill säga de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer. Utöver dessa är det också betydelsefullt att beakta byggnadernas konstruktion. I en genomgång av ett urval av byggnader som tolkats som hallar, eller som speciella och exklusiva byggnader, i kapitel 7 framgår att alla hade en bredd över 8,5 m. Undantaget är det underbalanserade huset i Vittene med en bredd på 7 m. Detta har tolkats som ett ”hallembryo” med datering till 300–500-tal e. Kr. Det som förefaller vara utmärkande gällande hallarna i den yngre järnåldern är byggnadens bredd liksom att de takbärande stolparna har varit av sådan storlek

att byggnaden med sin höjd och kraftfulla uttryck utmärker sig gentemot ordinär bebyggelse. Ett annat gemensamt drag är stort avstånd mellan de takbärande stolparna, vilket möjliggör att en stor öppen yta/hall skapas där sammankomster kunde hållas. Oftast var husen som kallas hallar också osedvanligt långa med en längd över 30 m (se vidare kapitel 5 och 7).

Innan det empiriska materialet presenteras och analyseras i kapitel 4–8 följer här först ett kapitel där teorier och metoder centrala för avhandlingsarbetet presenteras.

2. Teori och metod

Avhandlingen anknyter till en inriktning som bygger på två olika typer av källmaterial, arkeologiskt och skriftligt (Andrén 1997), och det är därför grundläggande att förstå hur båda dessa källtyper tillsammans erbjuder möjligheter till kunskap som inte kan nås enbart utifrån den ena eller den andra källtypen. Jag inleder därför med Anders Andréns metoder som erbjuder en öppning för att i samma studie vända sig till både *ting och text*. Frågan är om och hur ting och text, det arkeologiska materialet och de skriftliga källorna, kan samverka i forskningsprocessen. Kan man tala om en reell samverkan mellan källtyperna i den historisk-arkeologiska kontext där det enligt Andrén sker en dialog källorna emellan? Då det är forskaren som genom sitt materialval och analysarbete skapar den historisk-arkeologiska kontexten så är det också forskaren som skapar förutsättningen för dialogen källorna emellan. Utifrån ett sådant synsätt agerar källorna genom att bara vara det de är och forskaren och källorna samverkar för att tillsammans få fram ny kunskap. För att skapa relevanta möten/kontexter i forskningsprocessen och för att förstå dessa är såväl källkritik som situerad kunskap av betydelse. Nedan presenteras teorier och perspektiv av vikt för det som tagits upp här i kapitlets inledning, men också de teorier som utgjort grund för de syften och frågeställningar jag ställt upp för avhandlingsarbetet, samt för de metoder och analysteman jag valt för att uppnå och besvara dessa.

Ting och text. Att skapa en produktiv relation i ett forskningssammanhang

Den grundläggande utgångspunkten i denna avhandling, som har det arkeologiska materialet som huvudsakligt källmaterial, är således att även skrift kan integreras i diskussionen. I arbetet med texterna har jag inspirerats av tre olika analysmetoder som kommer från tre olika forskningsfält: Andréns korrelation, kontrast och association från de historiska arkeologierna; den verbinkäntade analysmetoden utvecklad av historiker; och processanalysen från filologin. I arbetsprocessen har det tydliggjorts att de olika forskningsfälten förmedlar olika syn på hur källor kan läsas och användas. Jag har valt en metod som skiljer sig från historikernas sätt att använda källorna och mitt syfte har framför allt varit att i källorna identifiera händelser och händelseförlopp kopplade till social praktik. Som arkeolog besitter jag inte de språkkunskaper som krävs för att på egen hand översätta de skriftliga källorna som kommer att diskuteras längre fram i avhandlingen och jag har därför fått vända mig till översättningar av det forntida originalspråket gjorda av andra forskare. I syfte att erhålla en så god uppfatt-

ning som möjligt av de olika texternas användbarhet i mina analyser har jag valt att konsultera flera översättningar av samma text.

Andrén hävdar i boken *Mellan ting och text* att arkeologin är beroende av analogier av olika slag och att analogierna kan stå att finna i texterna genom att söka efter likheter. Han påpekar att texterna emellertid samtidigt kan utgöra ett problem då det finns en risk att dessa kan hämma potentialen i analyserna och tolkningarna av det arkeologiska materialet (Andrén 1997:7, 13f). Det är därför betydelsefullt att se ting och text som delvis olika diskurser, vilket betyder att någon form av grundläggande skillnad måste upprätthållas mellan de båda medierna. Skrift är en teknologisering eller en representation av det talade ordet och som sådant bevarar den en annan ”version” av verkligheten eller det förflutna än vad de materiella lämningarna gör och på så vis kan ting och text ses som olika snarare än lika hävdar Andrén. Texten har sin mest direkta tillgång till det talade språket, då den förra är som nämndes ovan en representation av det senare. Textens tillgång till den ”verklighet” som representeras genom språket är emellertid mindre direkt. Detta betyder att det kan vara problematiskt att visualisera det materiella och annat som beskrivs i texter.

Hur kan då dessa två olika versioner eller delar av verkligheten relateras till varandra? Andrén ser mötet mellan ting och text som en historisk-arkeologisk kontext, vilken skapas i ett sökande efter likhet. Likhetsbegreppet är emellertid mycket vagt och istället får sambanden mellan ting och text ses som analogier (Andrén 1997:7, 14, 151, 153, 159–161). Utifrån min uppfattning skapas Andréns historisk-arkeologiska kontext även utan ett sökande efter likheter. Ett aktivt sökande efter kontraster torde också skapa samma typ av kontext mellan källtyperna. Kontrasten bör inte uppfattas som något felande eller som mindre värt än korrespondensen och därför behöver ingången i källstudierna hållas öppen för olikartade utgångar.

Andrén har identifierat fem olika typer av kontexter för ovannämnda dialog mellan ting och text. Identifiering, klassificering och korrelation är olika nivåer av korrespondens där man söker överensstämmelser mellan ting och text och dessutom finns kontexterna association och kontrast. Traditionellt har man inom historisk arkeologi haft klassificeringar kända från det skriftliga källmaterialet som utgångspunkt som man sedan försökt finna motsvarigheter till i det arkeologiska materialet. Kritik har framförts mot sådana klassificeringar då de på ett förenklat sätt harmoniserar relationen mellan ting och text. För att undgå denna förenkling bör klassificeringarna av de båda källmaterialen göras oberoende av varandra, för att därefter jämföras i sökandet efter likheter och olikheter. Det är nämligen viktigt att inse att skriftligt avgränsade kategorier inte behöver ha omedelbar fysisk motsvarighet. De kan helt sakna fysisk förankring eller möjligen motsvara mindre entydiga mönster i det materiella (Andrén 1997:162f). Såväl hall som hög, vilka utgör de huvudsakliga studieobjekten i denna avhandling, är klassificeringar eller kategorier som finns i det historiska källmaterialet och som har getts samma benämning även i det nutida arkeologiska sammanhanget. Samma är det med en del mindre materialiteter så som t ex olika smycken och vapen. Det är naturligtvis viktigt att noggrant undersöka det reella innehållet i sådana överensstämmelser och inte nöja sig med bruket av samma klassificeringar.

Ett sätt att göra ting och text så jämförbara som möjligt är att undersöka deras funktion och funktionen kan därmed utgöra förbindelse-länken mellan de båda källmaterialen. Den mest

specifika korrespondensen inom historisk arkeologi är identifiering, vilken kan avse både tid och rum. Det kan handla om identifiering av händelser, platser, monument, personer eller enskilda objekt kända från det skriftliga materialet (Andrén 1997:165, 167). I denna avhandling kommer identifiering som korrespondens inte att vara aktuellt, vilket däremot korrelation är. Korrelation innebär ett sökande efter likartade strukturer eller mönster hos de båda olika källmaterialen och kan gälla tid, rum, form och innehåll. Moderna analytiska begrepp kan studeras genom jämförelse av olika uttryck i ting och text som kan uppfattas att ha med det analytiska begreppet att göra. Som exempel kan nämnas att om man vill studera ett samhälles ekonomi så får man jämföra de uttryck i ting och text som kan uppfattas som ekonomiska. Korrelation utgår således ifrån att det finns ett samband mellan tingens och texternas referenser. Då korrelation bygger på rimlighet krävs en medveten argumentation för att skapa dialog mellan de båda källmaterialen. I all korrespondens gäller det att knyta samman skriftliga uppgifter med de materiella lämningarna utifrån likheter i struktur eller mönster och genom detta arbete skapas en kontext som i sin tur måste tolkas. Det är sällan det rör sig om någon total korrespondens, utan istället handlar det oftast om tendenser (Andrén 1997:170–173).

Association förekommer i all arkeologi och innebär att man försöker öppna det arkeologiska materialet som studeras för så många sammanhang som möjligt. Associationen är beroende av forskningstraditioner och sammanhang (Andrén 1997:173) och således spelar forskarens situering roll (se vidare nedan). Slutligen har vi så kontrast som är en sorts negativ korrespondens och som innebär ett sökande efter skillnader i tid, rum, form eller innehåll. Denna metod finns i all arkeologi, men i historisk arkeologi har den en specifik profil då kontrasten kan upprättas mellan ting och text. Kontrasten kan på så vis användas för att problematisera de skriftliga utsagorna. Exempelvis kan metoden användas för att spåra när de materiella förhållandena inte är i fas med sociala normer, ideologier och så vidare. I sökandet efter kontraster kan man även nå ny kunskap bortom analogiernas gränser och man kan även finna människor som står utanför texterna. Då kontrasten är en negativ korrespondens finns ingen risk för harmonisering. Det finns ingen källkritisk tumregel för vad som kan uppfattas som tillräckliga uppgifter för att diskrepansen kan ses som historiskt relevant. Även kontrasterna bygger på rimlighet och forskartradition (Andrén 1997:176f, 180).

I denna avhandling, och då framför allt i diskussionen längre fram, kommer jag mer tydligt att arbeta med metoderna korrelation och kontrast. Klassificering och association kommer som vanliga arkeologiska metoder att finnas med som givna inslag, men någon aktiv diskussion med de båda begreppen som utgångspunkt kommer inte att göras. Korrelationen vill jag använda för att med de valda analytiska begreppen praktik, materialitet och beteckning söka likheter i strukturer eller mönster hos de båda källmaterialen. Syftet är emellertid inte att enbart finna analogier till det arkeologiska materialet, utan snarare att få möjlighet att utifrån två olika källmaterial diskutera avhandlingens frågeställningar. Jag kommer fortsättningsvis i avhandlingen använda begreppet korrespondens för överensstämmelser källorna emellan, men innebörden i min förståelse av begreppet är samma som Andréns sub-begrepp korrelation. Jag har valt att hålla mig till det övergripande begreppet då jag tycker att det är mer tydligt. Beträffande kontrasten är den intressant och viktig då den erbjuder möjligheter att diskutera vad i det arkeologiska materialet som författarna och runristarna under järnåldern valde att *inte* nämna i de skriftliga källorna. Här är det viktigt att komma ihåg att författarna

och runristarna hade i uppdrag att dokumentera vissa händelser och personer utifrån specifika syften. Att i kombination söka såväl korrespondens som kontrast torde ge ytterligare dimensioner i uttolknigen av källmaterialet som kanske annars skulle förbises.

Källkritik och situerad kunskap

Inför bruket av skriftliga källor i analysarbetet är det nödvändigt att fundera över källkritik, det vill säga ett kritiskt tänkande över källornas bevisvärde för de aktuella frågeställningarna i avhandlingen. I detta avsnitt ligger fokus på skrivna källor, men samma källkritiska aspekter är också helt eller åtminstone delvis relevanta och tillämpningsbara även på annat källmaterial och då även det arkeologiska.

Den traditionella källkritiken utgörs av närhets-, beroende- och tendenskriterierna och dessa är de kritiska test som historikern använder för att bedöma om historiska påståenden är vetenskapligt användbara i det specifika syftet eller inte. Källkritiken är en uppsättning metodregler eller mentala rutiner som historikern förväntas följa. De påståenden som historikern hämtar ur en skriftlig källa måste bedömas utifrån sin relevans för de frågor forskaren avser att svara på. Dessutom är det viktigt att bedöma källans representativitet. Maria Ågren vill i en artikel i *Historisk tidskrift* från 2005 utgå ifrån de mer konkreta begreppen synlighet, vikt och trovärdighet i det källkritiska metodarbetet istället för de ovan nämnda begreppen. Med synlighet menar hon vetenskapen om att mycket av det som utgjort förgångna samhällen aldrig fångas upp av de källor som finns samt att vissa delar har mindre chans att hamna i källorna än andra. Allt i samhället är således inte lika synligt i källorna. Dessutom är det sällan slumpen som avgör vad som är synligt och vad som inte är synligt, utan detta påverkas av olika maktförhållanden i samhället. Man kan alltså inte dra slutsatsen att det som inte syns i källorna inte har existerat. Ågren menar att frågan om vad som blir synligt i vilka källor och varför vissa saker nästan aldrig syns borde vara de första frågorna inom källkritiken. Vikt är samma som relevans och representativitet och har att göra med att det är nödvändigt att veta om ett fenomen är vanligt, centralt och betydelsefullt eller ovanligt, udda och perifert. Vikten kan oftast bedömas och beläggas genom kvalitativ argumentation. Forskaren behöver således ställa sig frågan om just detta dokument eller denna text är relevant för den fråga han/hon har och huruvida skriftens idéer är representativa. Idag ser historiker källorna som mångstämmiga, det vill säga det finns en uppfattning om att en och samma källa kan vittna om flera olika saker och att det finns olika tolkningsmöjligheter (Ågren 2005:249–254, 257–259).

I arbetet med historiska källor finns två komplikationer, liksom i allt arbete med att skaffa fram kunskap om det förflutna, nämligen att empirisk data inte endast ska filtreras igenom den som en gång skapat det, utan även igenom forskaren. Den första komplikationen hantarer forskaren med hjälp av källkritiken. Den andra komplikationen vill Ågren kalla för självkritik, och med detta menas insikten att det vi kan utläsa av det förgångna också begränsas av oss själva. Brister i beläsenhet, slutledningsförmåga och fantasi liksom våra mänskliga erfarenheter är sådant som påverkar vår förmåga att utvinna ny kunskap ur det empiriska materialet (Ågren 2005:260). Utifrån detta kan vi förstå att det är vår egen position i tid och rum som kan vara det som begränsar oss mest av allt. Samtidigt som den egna positionen liksom den situerade kunskapen (se vidare nedan) utgör förutsättningar i tolkningsarbetet av det empiriska materialet är de även begränsningar, då de vanligen är behängda med konventioner av olika slag. Detta gör att vi som uttolkare begränsas i kunskapsskapandet då vi är

låsta i fasta idéer på olika nivåer. Dessa fasta idéer kan t ex ha med samhällsströmningar, politisk övertygelse eller forskningsmiljö att göra. Verklig ny kunskap kan därför endast skapas då forskaren frigör sig från det konventionella, något som kanske inte fullt ut är möjligt (se vidare nästa stycke). Det är betydelsefullt att inse att urvalet forskaren gör i sitt analysarbete resulterar i abstraktioner ur det mångdimensionella källmaterialet och att urvalet som görs styrs av forskarens situation.

Finns det då en möjlighet att förstå vilka intentioner och livsvillkor människorna hade som en gång för mer än 1000 år sedan befolkade de kontexter som studeras i föreliggande avhandling? Ja, jag vill mena det, och i detta avseende vill jag delvis ansluta till den feministiska vetenskapsforskaren Donna Haraways arbete. Den feministiska forskningen baseras på tolkning, översättning och det delvis förstådda av det mångfacetterade subjektet. Översättningen är alltid tolkande, kritisk och partiell. Haraway är kritisk till uppfattningen om forskares totala uppsikt och kontroll av ett subjekt. Hon kallar detta ”the God trick” och hävdar att det endast är Gud som kan ha uppsikt över allt. Vi andra får nöja oss med det perspektiv vi har, och detta är alltid partiellt. Haraway vill även framhäva den situerade kunskapens betydelse. Hon är kritisk till den vetenskapliga metodens objektivitetssträvan, där objektivitet står för värdenutralitet. Den feministiska objektivitetens utgångspunkt är istället rumslig begränsning och situerad kunskap, där kunskapsobjektet ses som en aktör, en ståndpunkt som också ingår i materialitetsbegreppet. Den situerade kunskapen är beroende av tid och rum och kontext och är alltid präglad av den som skapar den. I den situerade kunskapen finns således aspekter av de aktörer som ingår i praktikerna, i situationen. Forskarens roll är att redogöra för situationer, kontexter och relationer och genom detta uppnå objektivitet, enligt Haraway (Haraway 1988:577f, 581–593).

Idén om situerad kunskap bygger på såväl filosofen Joseph Rouse som filosofen och samhällsvetaren Otto Neurath. Rouse (Rouse 2007a:7) menar att lingvistiska såväl som alla andra praktiker alltid ingår som en integrerad del i de omständigheter som människor är situerade i och Neurath (Neurath 1944:3, 12f) såg kunskap och vetenskap som något som i grunden är sociala och historiska företegel. Neurath hävdade att vetenskap handlar lika mycket om social objektivitet och sociala relationer som om fysiska objekt och empirisk verklighet. Neurath vill istället för att använda sant och falskt beträffande utsagor eller påståenden, bruka uttrycket ”accepterade av oss vid en specifik tidpunkt och vid en specifik plats”. Många forskare framhåller utifrån ovanstående ståndpunkter att kunskap framstår som en process och påpekar betydelsen av att förstå att det kontinuerligt sker förändringar i forskarens situation och därmed kunskapssynen (se t ex Hjørungdal 2009:5f). Som forskare är det således viktigt att förstå att man *är* situerad och att det hela tiden sker förändringar i situationen. De nya kunskaper som jag i denna avhandling avser att alstra beträffande storhögarnas och de sociala eliternas livs- och representationsmiljöernas praktiker och sociopolitiska roll, kan därför ses som ett led i en sådan process. Som forskare får man därför förhålla sig ödmjuk inför att en process alltid är i ständig förändring. De forskningsresultat man bidrar med utgör emellertid det där ledet som för alltid kommer att ha en betydelse i den situerade kunskapen. Det viktiga är, utifrån dessa ståndpunkter, att i kunskapsproduktionen föra en tydlig argumentation.

Att läsa social praktik i litterära källor - en verbinriktad flexibel analysmetod

Inför analysarbetet av de valda skriftliga källorna för denna avhandling kom jag i kontakt med den så kallade verbinriktade analysmetoden. Metoden har visat sig vara mycket flexibel och de forskare som använts sig av den har anpassat den till sina kontexter och källmaterial. Metoden utvecklades av en grupp historiker vid Uppsala universitet som i sin tur byggde sin metod på en substantiv-orienterad analysmetod utvecklad av forskare vid Cambridge. Cambridgeforskarna ville kartlägga vad människor gjorde för att försörja sig före 1800-talet genom att studera yrkestilar. Uppsalaforskarna registrerade istället människors tidsanvändning genom att söka efter verb och dessa uppgifter hanterades i en databas (Gräslund Berg et al. 2013). Till arkeologin kom den verbrelaterade metoden därefter genom Tove Hjørungdal och Carl Holmbergs tillämpning av metoden på ett dokumentations- och arkivmaterial från en dansk utgrävning (Holmberg och Hjørungdal 2015).

Precis som Holmberg och Hjørungdal samt andra som använt den verbinriktade analysmetoden modifierar jag den för att passa min egen studie. I mina textanalyser söker jag efter verb eller verbrelaterade fraser i syfte att identifiera indikationer på sociala praktiker. Med verben som ingång gör jag en excerpering av relevanta praktiker, men också socialt exklusiva fysiska fenomen. Min anpassade textläsningsmetodik får också ett visst genomslag i analysen av det arkeologiska materialet. Här kan man till viss del se en likhet med Holmbergs och Hjørungdals analys av fotografierna från Mulleruputgrävningen, även om Holmberg och Hjørungdal endast studerade fotografierna ytligt som ett komplement till det övriga materialet. Den verbinriktade analysmetoden har således visat sig vara anpassningsbar och användbar på olika källtyper och för olikartade syften. Just denna anpassningsbarhet är en stor fördel med metoden och min tillämpning av den kan ses som ytterligare en etapp i en metodutveckling. I kapitel 8, där jag analyserar skriftligt material, förklaras metoden mer ingående.

Materialitetsbegreppet inom arkeologin

Ovan har jag presenterat mina metoder i analysarbetet och till viss del har ljuset där varit riktat på analyser av de skriftliga källorna. I detta avsnitt är det istället det arkeologiska materialet som är i fokus och grundläggande för det vidare arbetet är uppfattningen och förståelsen för det fysiska som omger oss människor. Centralt i denna förståelse är som jag ser det materialitetsbegreppet. Jag har valt att uppfatta det arkeologiska materialet som materialiteter eller kanske snarare: att det finns en möjlighet för det arkeologiska materialet liksom andra fysiska fenomen att verka socialt. Materialitet handlar om mötet mellan människan och det materiella och hur dessa båda enheter interagerar med varandra i olika situationer. Förhållandet mellan människa och det materiella är flexibelt, vilket betyder att det materiella precis som människan kan vara subjekt och att ting och människa därmed kan växla position beroende på omständighet, tidpunkt och plats i en social process.

Tingen börjar ta ny plats i den teoretiska diskussionen

Inom arkeologin har tingen ofta studerats utifrån ett symboliskt eller kommunikativt perspektiv där de tillskrivs värden och sociala laddningar i hermeneutisk anda eller ses som reflektioner av det sociala. Ur detta perspektiv har det materiella ingen aktiv social roll, utan uppfattas istället som passiva byggstenar eller instrument för mänskliga intentioner och

handlingar. Denna enkla uppdelning mellan det materiella och det sociala har emellertid rönt kritik och det finns forskare som hävdar att ting som enskilda uppfinningar till och med förändrat historien (stigbygeln är ett sådant exempel, White 1962:1f, 12–28). Materialitetsbegreppet står istället för en acceptans och ett hävdande av det materiellas socialitet. Det kan på olika sätt spela en viktig roll i den sociala sammanhang bara genom att vara. Inom arkeologin är det med denna innebörd som materialitet i huvudsak används. Ett fysiskt fenomen kan således ha sociala effekter och kan därmed påverka människor i olika grad och på olika nivåer. Det materiella kan därför inte ses som endast reflektioner (Conkey 1991:71; Cornell och Fahlander 2002:50f, 54f; Fahlander 2008:128, 131f, 135f, 151; Fahlander 2018:2f; Hodder 1982:9–11, 185f).

Först ut med att formera sådana tankar inom den teoretiska diskussionen var *Actor-Network Theory* (ANT). ANT utvecklades på 1980-talet utifrån behovet av en ny teori inom sociologin som var anpassad till forskning inom naturvetenskap och teknologi och det var nu som icke-människorna tog plats inom sociologin på ett nytt sätt. Inom ANT hävdas att icke-människor måste vara aktörer och inte endast bärare av symboliska projektioner. Inom ANT har man en öppen inställning till icke-människornas aktörskap vilken går längre än teknisk determinism (traditionell orsakverkan) och symbolisk reflektion. Om man utgår ifrån att sociala grupperingar kan upprätthållas utifrån enbart sociala krafter så tappar tingen betydelse. Men att upprätthålla en social struktur enbart utifrån sociala förmågor är oerhört resurskrävande, vilket studier av t ex babianer visat. Tingen är starkare än de sociala förmågor som tingen måste förstärka. Utan tingen är vi inget annat än babianer, hävdar Latour. Det som tidigare stått i vägen för tingen gällande tingens agens är synen på intentioner. För att komma runt denna stötesten bör man enligt ANT fråga sig om tingen gör någon skillnad för någon annan agents handling eller inte. Latour menar att tingen kan auktorisera, tillåta, uppmuntra, föreslå, influera, blockera, förbjuda m.m. (Latour 2005:10, 70–72, not 81 s. 70, 74).

Det arkeologiska materialet utgörs av fysiska fenomen av olika slag och syftet med avhandlingen är att förstå dessa i relation till sociala och politiska aspekter av det dåtida samhället. Fredrik Fahlander och Per Cornell anser att man kan se social praktik i det arkeologiska materialet och väljer att benämna detta för materialitet. I materialitetsstudier har arkeologin en viktig roll och trots att det arkeologiska materialet är svårbehandlat, kanske det största hindret är oförmågan att konsekvent extrahera social information ur detta. Nya operativa metoder, modeller och analogier behöver därför arbetas fram. Antropologiska referenser räcker inte till för modellskapande av social praktik, utan för att lyckas med modeller av detta slag måste man vända sig till det materiella resultatet av sådana praktiker. Fahlander och Cornell anser att det som tycks mest relevant att analysera är handlingar, vilka är förankrade rumsligt såväl som tidsmässigt. Dessa handlingar resulterar i vissa fall i materiella lämningar som kan gå att rekonstruera arkeologiskt. Att kartlägga handlingar och händelsekedjor är ett medel att nå social kunskap och i ett sådant arbete är det nödvändigt att ta hänsyn till olika faktorer, som t ex aktörernas avsiktighet, men även deras mindre medvetna bakgrunder och handlingar (Cornell och Fahlander 2002:8, 10, 12–14, 31f). Johan Normark (2006:1f, 4) är inne på samma spår som Fahlander och Cornell och hävdar att arkeologer ofta inte utnyttjar sitt materials fulla potential. Valda metoder liksom konceptet *människan* begränsar det istället. Vidare är Normark kritisk till att många arkeologer försöker besvara samma frågor som antropologer fast utifrån materiella lämningar. Normark förespråkar istället en posthumanistisk

arkeologi där människan inte är den självklara utgångspunkten. Även Margaret Conkey och Elisabeth Arwill-Nordbladh diskuterar vikten av att studera händelsekedjor eller handlingskontexter i relation till social kunskap. Conkey (1991:58) vill utifrån det arkeologiska materialet belysa strategier kopplade till sociala handlingar, social formation, social produktion och reproduktion och hävdar att det är i sådana handlingskontexter som sociala kategorier och strukturer skapas. De senare, som man kanske generellt tar för givna, är således inte förutbestämda. Arwill-Nordbladh utgår från Conkeys begrepp *contexts of action* i sin avhandling då hon diskuterar konstituering av genus under vikingatiden. Arwill-Nordbladhs tolkning av begreppet är att det omfattar olika slags kontexter för social praktik, vilka är knutna till handlingar eller verksamheter. Utifrån detta kan diskussioner föras kring specifika verksamheter som omfattar individer och grupper liksom sociala relationer. Arwill-Nordbladh vill med hjälp av begreppet kategorisera fyndmaterialet i Osebergsgraven utifrån troliga verksamhetsområden. Syftet är då inte att i första hand uppfatta de olika verksamhetsområdena på ett funktionellt sätt, utan istället att se dem som arenor för social praktik. Därav kommer verksamhetsområdenas kontexter i fokus och för Arwill-Nordbladhs del är det just frågor kring genuskonstruktioner som är intressanta (1998:173–176).

Även Elisabeth DeMarrais (2004:1) har en positiv syn på de möjligheter studier av materialiteter har. Hon menar att vi i våra studier av t ex en bild eller ett monument inte behöver stanna vid frågan vad dessa symboliserar eller så att säga står för. Istället kan studierna tas ytterligare ett steg där kunskap kan nås om de värderingar, minnen och meningar som materialiserats i studieobjekten. DeMarrais framhåller här emellertid inte materialiteternas aktiva roll med en förmåga att påverka händelseförlopp och också *göra* saker. Hur man inom den teoretiska diskussionen ser på icke-levande enheters förmåga att agera skiljer sig åt. Så gör också synen på huruvida förhållandet mellan mänskliga och icke-mänskliga aktörer är symmetriskt eller asymmetriskt till sin karaktär. ANT hävdar symmetri på så sätt att den menar att det på förhand inte går att förutsätta någon asymmetri bland mänskliga medvetna handlingar och en materiell värld av orsaksrelationer (Latour 2005:76; se även Fahlander 2018:7). Detta har senare kritiserats av andra forskare, som t ex sociologen Andrew Pickering (Hjörungdal 2009:8 och där anförd litt.), vilka istället vill hävda ett asymmetriskt förhållande där människan är subjektet i handlingar av olika slag. Som framgår ovan förespråkar jag ett relationellt perspektiv där förhållandet mellan olika aktörer ses som flexibelt och dynamiskt och där subjekt/objekt kan byta position under processens gång.

Posthumanistiska diskussioner får fäste

Under senare år har det posthumanistiska fältet haft många förespråkare inom humanistisk forskning. Posthumanismen problematiserar människans exceptionalism, men erkänner samtidigt att människan innehar en speciell konstitutionell och positionell relation i förhållande till djur och icke-levande enheter. Inriktningen hävdar att alla förändringar inte har kulturell grund, utan istället att naturen också har någon sorts agens och historicitet (Barad 2007:136). Som framkommit ovan har jag valt en relationell flexibel inriktning inom det posthumanistiska fältet som bland annat representeras av Karen Barad (2007). Inom arkeologin har t ex Yvonne Marshall och Benjamin Alberti (2014), Christina Fredengren (2013), Chris Fowler (2013) samt Tove Hjörungdal och Carl Holmberg (2015) arbetat utifrån denna inriktning. Barad menar att det materiella tidigare (under den så kallade *linguistic turn*) inte togs på allvar inom forskningen, att det sågs som passivt, oföränderligt och stumt. Språket hade

företräde och gavs för mycket makt enligt Barad. Den posthumanistiska performativa förståelsen av diskursiva praktiker erkänner och medräknar materians dynamik och fokus ligger på praktikers (görandets och handlingars) betydelse. Frågor om ontologi, materialitet och agens ses som centrala (Barad 2007:132, 135). För Barad är omgivningerna (djuren, materialiteterna, landskapsrummet m.m.) viktiga och inte bara människan själv (se även Gell 1998:17–22).

Tingen och andra icke-levande enheter liksom djuren kan således ha agens och vara de som får saker att hända. Sociala relationer behöver inte nödvändigtvis involvera två människor, utan istället människa och ting alternativt djur (Gell 1998:16–18). Sociala handlingar och händelseförlopp är således utifrån ett sådant synsätt inte endast något mellanmänniskt. Viktigt för förståelsen av det arkeologiska materialet är att utrona vad som händer i mötet mellan människa och det materiella och vilken social effekt som kommer ut av sådana möten. Utifrån Barads agentinriktade realism (eng. *agential realism*), menar jag att olika aktörer (mänskliga och icke-mänskliga) genom ömsesidig transformerande samverkan (intra-agerande) tillsammans kan ge upphov till nya fenomen (Barad 2012:32; Fredengren 2013:58). I avhandlingen benämner jag icke-levande enheter också som fysiska fenomen, men som framgår här behöver fysiska fenomen inte vara begränsade till icke-levande enheter. Ett fysiskt fenomen, så som jag använder det, kan vara enskilda ting men också fenomen skapade genom att levande och icke-levande aktörer tillsammans utför en praktik (eller flera sammanlänkade praktiker) samtidigt som de också framställer ett nytt fenomen (till exempel falkenering i kapitel 4 och krigståg i kapitel 8). Julie Lund och Elisabeth Arwill–Nordbladh (2016:415) använder det närbesläktade begreppet *material phenomena*. De förklarar inte begreppet explicit, men sätter det i samband med den materiella kulturens flexibilitet och förmåga att ingå som en dynamisk part i det sociala livet.

Barad hävdar att alla kroppar, och då inte endast mänskliga eller levande sådana, får mening genom världens performativitet. Mening ser hon inte endast som en effekt av praktiker, utan snarare som en agentiv faktor i dess upprepade materialisering. Vidare menar hon att det som oftast uppfattas som individuella enheter i själva verket inte är separata bestämt avgränsade objekt, utan snarare sammanflätade delar av fenomenen. Olika fenomen sträcker sig över tid och rum och är ”*entanglements of spacetime-mattering*”, vilket ska förstås som att fenomenens olika komponenter är ontologiskt ickeseparerbara samt agentellt intra-agerande. Begreppet intra-agerande använder Barad istället för interagera för att tydliggöra att det inte finns några självständiga enheter. Barads *agential realist ontology* är således relationell. Den primära ontologiska enheten är inte ett självständigt objekt med inneboende gränser och egenskaper, utan istället dynamiska fenomen. Fenomen är den minsta materiella enheten som skapats genom komplexa ”*material-discursive intra-actions*”. Genom sådana intra-ageranden får fenomen såväl som materia betydelse. Diskursiva praktiker möjliggör eller förhindrar utsagor och definierar det som räknas som meningsfullt. De är i sig själva materiella (re)konfigurationer av världen genom vilka gränser, egenskaper och betydelser bestäms (Barad 2007:136, 139–141, 146f, 151; Barad 2012:32).

Chris Fowler, som delvis utgår från Barads *entanglement* och *phenomenon*, talar istället om *relational realist archaeology* och hävdar att det inte finns någon verklighet som existerar oberoende av någon observatör. Med detta menar han att verkliga saker måste förstås utifrån de relationer som utgör, upprätthåller och återskapar dem. Verkligheten kan inte nås utan någon form av

medlande apparatur, så som teorier eller laboratorieutrustning. Sådan apparatur är, liksom vi, i oss själva delar av verklighet och därför kan det inte finnas någon separation mellan verkligheten och det tolkade. Fowler ser teorier, koncept, typologier m.m. som lika mycket delar av den verklighet vi studerar som det arkeologiska materialet¹. Fowlers *relational realism* är relationell på så vis att alla fenomen uppstår genom de relationer som utgör fenomenet. Alla enheter (både personer och annat) kan förstås som sammanslagningar (eng. *assemblages*), det vill säga arrangemang eller kompositioner, stammande ur interaktionen med andra enheter. Sådana sammanslagningar kan vara heterogena och bestå av olika element så som t ex människor, djur, ting, växter och arkitektur. Sammanslagningar har alltså inte *en* enskild källa, utan istället en serie av korsande krafter, enheter, praktiker och/eller processer. Genom Fowlers förhållningssätt sätts relationer i första rummet och ting, människor, material, idéer och så vidare ses som sprungna ur sådana relationer. De enheter och krafter som är involverade i specifika händelser har också en historia, där dåtida relationer också har effekt på den specifika händelsen (Fowler 2013:1f, 20–22; se även Latour 2005).

Ovan har begreppet agens berörts. Barad menar att agens är dynamiska fenomen vilka i sig är pågående rekonfigurationer av världen skapade genom materiella-diskursiva praktiker (Barad 2007:141). Agens står för förmåga att agera och denna är inte densamma för alla, utan här finns både möjligheter och hinder. För posthumanister som Barad är det inte bara människan som har agens och en förmåga att agera, men för andra forskare, t ex Judith Butler och Michel Foucault, är agens endast hemmahörande i den mänskliga sfären (Barad 2007:145). Fredrik Fahlander påpekar att agens är ett komplext begrepp som inte nödvändigtvis måste omfatta intention. Mycket av det vi människor gör är inte särskilt genomtänkt, utan istället sker många handlingar på vana och rutin (Fahlander 2014:236). Gällande det materiellas agens hävdar Fahlander med grund i ANT att tingen inte har inneboende sociala egenskaper eller är sociala i sig själva. Istället är det deras relationer till andra mänskliga och icke-mänskliga aktörer som definierar dem och således är materiell agens en relationell effekt och inte en kvalitet (Fahlander 2014:235f; Fahlander 2018:3, 7).

Som arkeolog är jag främst intresserad av människors agerande i det förflutna och därför är det människan med sina strategier och val som kommer att stå i fokus i avhandlingen. Trots detta vill jag inte bortse från icke-mänskliga enheters betydelse i de kontexter som här kommer att studeras. I textanalysen (bilaga 1) och i kapitel 8 berör jag även djur, väsen och fysiska fenomen som aktörer och som utförare av olika praktiker, eftersom jag accepterar djurens liksom olika icke-levande fysiska fenomen agensförmåga i sociala sammanhang med människor. I textanalysen intresserar jag mig för praktiker utförda av djur eller väsen samt av fysiska fenomen om dessa i det skriftliga materialet anges direkt i texten. Detta betyder att jag letar efter verbrelaterade fraser i texten kopplade till djur, väsen eller fysiska fenomen, men som fallet är för mänskliga aktörer letar jag inte efter indirekta praktiker (se vidare kapitel 8). I kapitel 4 däremot, där jag analyserar det arkeologiska materialet från Sunnerbylokalen, går jag för Kungshögens del lite mer på djupet i praktikerna och gör ingen skillnad på aktörerna, vare sig de är människa, djur eller fysiskt fenomen. Utgångspunkten för ett sådant ställningstagande är att agens inte kräver medvetna, rationella intentioner från aktörens sida (se även nedan).

¹ I denna avhandling är det ting – text – teori – forskare som utgör den relationella verkligheten.

Teoretiska överväganden

Efter att i första delen av detta kapitel ha redogjort för framför allt metodologiska redskap för analysarbetet kommer jag nedan att diskutera ett antal social- eller samhällsteoretiska inriktningar och begrepp som är värdefulla att reflektera över inför fortsättningen av denna avhandling.

Social praktik

Som framgick ovan kan de fysiska fenomenen uppfattas som materiella resultat av praktiker av olika slag. Vidare kan de ha brukats eller deltagit som färdig produkt i praktikerna. Icke-levande fysiska fenomen kan liksom levande aktörer verka aktivt i det sociala. Aktören är den som initierar handlingar och händelser och aktören kan vara både levande och icke-levande (Gell 1998:16–19). Hur relationen mellan aktörernas intentioner och händelser ser ut är omdebatterat (Gell 1998:16), men Anthony Giddens hävdar att aktörers handlingar baseras på en teoretisk medvetenhet (Giddens 1984:5–11, 281–284). Praktiker och handlingsmönster måste tränas in och också underhållas för att bevaras och föras vidare. Vissa praktiker kan genom imitation, upprepningar och inläring över tid bli till vanor och rutiner som ett naturligt förhållningssätt (Bourdieu's habitus) och som då kan ses som omedvetna förkroppsligade beteenden. Dessa förkroppsligade beteenden är också en produkt av historien där gårdagens person aktivt påverkar nuet och agentens handlingar, enligt Pierre Bourdieu (Bourdieu 1990; Engdahl och Larsson 2011:33, 38–40; Rouse 2007b:512). Utifrån en sådan förståelse av begreppet praktik kan det vara svårt att hävda att icke-levande aktörer, så som tingen och andra fysiska fenomen, kan utföra praktiker. I mitt analysarbete kommer jag likväl bruka begreppet praktik också för de icke-levande aktörerna, då jag menar att det betydelsefulla i sammanhanget är att deras roll i det sociala sammanhanget tydliggörs på ett konkret och lätt-hanterligt vis. Gell diskuterar också problemet med huruvida tingen kan vara agenter (se även diskussion ovan). Han menar att det grundläggande förhållandet som man måste förstå är att mänsklig agency alltid sker inom den materiella världen och att sociala interaktioner inte kan ske utan att delar av den fysiska världen (t ex omgivningen, människokroppen o.s.v.) är involverad. Agency kan inte detekteras förrän en agent stör eller förändrar den orsakande miljön. Därför måste agency förstås som en faktor av den globala helheten där helheten utgörs av en värld ”befolkad” av såväl människor som ting och agency kan således inte exklusivt tillskrivas det mänskliga psyket (Gell 1998:19f).

Praktiker som såväl levande som icke-levande aktörer i olika grad utför kan vara allt från flyktiga handlingar till mer stabila långvariga aktivitetsmönster. Praktiker utspelar sig och kan bara förstås mot en mer eller mindre stabil bakgrund skapad av andra praktiker/framföranden. Bakgrunden har tidigare beskrivits som ”kultur” eller ”social struktur”, men i och med begreppet praktik förstås denna som något mer dynamiskt som hela tiden reproduceras genom praktikerna och i överförandet till och mottagandet hos nya praktikutövare. Här överbryggas således svårigheten mellan individualism och struktur, då praktikteori på samma gång accepterar att samhället är ett system, att systemet är kraftfullt begränsande samt att systemet kan skapas eller upplösas genom mänskliga handlingar och samspel (Rouse 2007:499, 505f och där anförd litt.). Svårigheten individualism och struktur noterades av Giddens, vilken skapade den så kallade strukturationsteorin. Giddens såg en rad skadliga dualismer inom samhällsvetenskapen (t ex aktör/handling och struktur) och ville genom sin strukturationsteori skapa en medelväg mellan strukturalism och aktörsorienterad teori. Han såg inte

agenter och strukturer som två självständigt skapade fenomen, utan menade att de istället representerar en dualitet. Strukturationsteorin försöker hålla ett aktörscentrerat perspektiv, men tar hänsyn till övergripande strukturer i samhället. Individens förmåga till handling och möjlighet att förändra erkänns samtidigt som det sociala normkomplexet ses som centralt (Giddens 1984:xxvii: 1f, 16–19, 25).

Praktikteoretiker betonar bland annat kroppsligt agentskap och intentionalitet, men trots detta hävdas samtidigt förekomst av social restriktion. Det individuella handlandet formas av sociala praktiker och dessa i sin tur förkroppsligar samhällets normer (Rouse 2007b:514). Social praktik är det som huvudsakligen studeras av forskare som utgår från praktikteori. Med social praktik menas situerade handlingar som utförs av mänskliga agenter i samspel med handlingar utförda av andra mänskliga agenter (Rouse 2007b:535). Social praktik är således alltid mellanmänskligt som alltid involverar mer än en mänsklig agent. Den materiella omgivningen negligeras emellertid inte, utan de flesta praktikteoretiker hävdar till och med att social praktik är beroende av såväl människors fysiska och biologiska kapaciteter som deras omgivning eller miljö (Rouse 2007b:535f). Som framgått ovan har jag tagit fasta på det materiellas betydelse i sociala sammanhang och praktiker.

Praktikerna ser jag som nyckeln till förståelsen för de maktstrategier och ideologier som jag i denna avhandling har för avsikt att nå kunskap om. Genom att fokusera på praktiker kan problemet med motsatsförhållandet mellan strukturell eller social restriktion och individuell erfarenhet överbryggas. Detta förhållningssätt, med social praktik som utgångspunkt i studierna, gör att aktören kommer i fokus utan att den dynamiska bakgrundens (strukturernas) betydelse negligeras.

Ritualiserade praktiker och sociopolitiska strategier

I de skandinaviska järnålderssamhällena fanns ett erkännande av auktoritet hos ledare av olika slag. Dessa ledare hade herravälde² över människor, men inte någon statsapparat att styra med. I sådana samhällen var makten inte institutionell, utan byggde istället på relationer och förtroende (Hermanson 2015:9f; jmf Smith 2005:152). Stommen i rättsordningen i det statslösa norröna samhället var att varje enskild person behövde försvara sig själv och sin egendom. Detta uppnåddes genom att den enskilde behövde mobilisera andra personer och då gärna mäktiga sådana. Släktskapsrelationer och andra sociala relationer var därför viktiga (Skre 1998:5, 11). Kärnan i det jag vill studera här är handlingsstrategier kopplat till maktutövning och sociala eliter i ett samhälle som inte kan klassificeras som stat, utan som istället hade en annan form av politisk ordning. Strategierna medförde att de sociala eliterna utförde praktiker av olika slag, vilka till sin karaktär kan beskrivas som sociala eller sociopolitiska och i stor utsträckning också som ritualiserade. Arbetet är praktikorienterat och målsättningen är

² Thomas Lindkvist diskuterar olika grunder för herravälde i *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt* från 1988. Året därpå diskuterar Åke Hyenstrand (1989) frågor utifrån begreppet herravälde i *Sverige 989: makt och herravälde*. Troligen härrör termen som en översättning från engelskans ”lordship”. Inom den franska Annalesskolan var de flera inflytelserika historiker, och då framför allt Marc Bloch och Georges Duby, som diskuterade olika former av ”seigneurie” i det feodala samhället. ”Seigneurie” blev sedan ”lordship” och ”herravälde” (Lindkvist information via e-post den 12 januari 2019).

att försöka fånga upp och beskriva det eller de sociopolitiska system som rådde i det aktuella området under yngre järnåldern.

Flera av de strategier som studeras i denna avhandling består alltså av ritualiserade handlingar. Fram till relativt nyligen sågs inte ritualer som ett strategiskt politiskt instrument inom arkeologisk och historisk forskning, utan istället var forskningen kring ritualer mer fokuserad på ritualernas representativa funktion. De sågs således som ett medel för att offentligt manifesteras, symbolisera och legitimera makt. Utifrån ett sådant förhållningssätt var maktpositionen redan uppnådd och ritualerna speglade endast rådande maktförhållanden. Utifrån ett performativt och praktikorienterat förhållningssätt ses ritualerna istället som aktiva instrument eller verktyg då regler och maktpositioner synliggörs, fördelas och förhandlas på den politiska arenan, liksom i narrativa beskrivningar av sådana handlingar. Ritualer har således en förmåga att påverka och förändra samt att skapa och återskapa den sociala och politiska situationen. Att skapa nya ritualer eller att förändra gamla var, i den tid som här är aktuell, en balansgång mellan tradition och innovation. Med ritualer som politiska instrument lyckades aktörerna ibland med sin strategi, men ibland misslyckades de också (Hermanson 2015:2–5). Att skapa social ordning var således en målsättning med ritualerna, men då detta uppnåddes genom aktörers manipulation och styrning i en viss riktning, fanns alltid en risk att ritualerna kunde gå fel (Orning 2015:177). Ritualerna spelade därför inte bara en viktig roll i etablerandet och reproducerandet av social ordning, utan också i försök att störa desamma (Althoff 2015:64, 75).

Från 1980-talet och framåt har *the performance theory* haft stort inflytande på studier av ritualer. Performativitet är ett inkluderande begrepp som omfattar allt från ritualiseringar (eng. *ritualizations*) hos djur (människan inkluderad) via vardagliga framträdanden (eng. *performances*) så som hälsningar och känsloytringar till lek, sport, teater, dans, ceremonier, riter och storslagena framträdanden (Schechner 1988:X). Begreppet används som ett analytiskt redskap i syfte att problematisera representationer och offentliga kommunikativa handlingar som utförs genom språkliga yttringar eller framföranden på ett teatraliskt vis. Till och med ansiktsuttryck och mimik räknas in här. Inom *performance theory* vill man uppmärksamma vad yttrandet eller uppförandet *gör* istället för vad det betyder. Schechner menar att det finns transformerande system som verkar inom performances (Schechner 1988:159–167, 269–272 och där anförd litt.). Judith Butlers begrepp performativitet står för handlingsaspekten hos yttrandet eller uppförandet och dess effekt. Performativitet beskriver processer som producerar ontologiska effekter. Alltså processer som skapar vissa verkligheter som i sin tur leder till vissa sorters socialt förbundna konsekvenser (Butler 2010:147).

Catherine Bell, som är praktikteoretiker, hävdar att rituella handlingar inte reflekterar sociala system och inte heller att de endast indirekt påverkar sociala verkligheter genom att kommunicera (beskriva, statuera, dramatisera m.m.) redan fixa idéer och värderingar så som performanceteoretiker hävdar. Bell menar istället att rituella handlingar rekonstruerar sociala system genom manipulationer av olika slag och hon fokuserar på strategier, aktörer och de sätt på vilka auktoritet förhandlas. Hon utgår från praktikbegreppet för att utforska ritualisering och ser praktiker som situationsbundna och strategiska med förmåga att reproducera och återbekräfta maktsystem. Det sistnämnda har med agens att göra (Bell 1992:37–43, 74f, 81–83). Begreppet *ritualization* förklarar hon som ”a way of acting that specifically establishes a

privileged contrast, differentiating itself as more important or powerful'. Ritualisering är den strategiska arenan där maktrelationer förkroppsligas (Bell 1992:90, 170). Utifrån detta perspektiv är ritualerna i sig själva en form av makt och också effektiva redskap i det politiska spelet (Hermanson 2015:13, 15f). Lars Hermanson (2015:17) påpekar att Bell rönt kritik för att överdriva polariseringen mellan *performance theory* och *practice theory*. Hermanson menar att de båda teorierna istället kan kombineras och många forskare som studerar ritualer idag gör detta. Analyserna i denna avhandling är främst praktikorienterade, men jag ser ändå möjliga fördelar att anamma visa tankegångar och begrepp från *the performance theory*. Främst ser jag att teorin är till hjälp i arbetet med att visualisera och rekonstruera ritualiserade praktiker som framfördes inför andra, kanske med teatraliska inslag, exempelvis i begravningsksammanhang eller vid gästabad.

Den europeiska medeltidsforskningen kring makt och politik var långt in på 1900-talet evolutionär och statscentrerad och den var upptagen med att studera uppkomsten och utvecklingen av institutioner. Denna evolutionära inriktning kom emellertid att kritiseras för att informella förbindelsers betydelse ignorerades. Forskare som anammar den så kallade *legal anthropology* intresserar sig för gåvosamhällets mekanismer, ägandeförhållande, konfliktlösning och rättsskultur, liksom ritualens roll för att skapa och upprätthålla social ordning och formering. Vidare vill de studera vilken roll personliga band spelade i skapandet och utövandet av makt och de betonar vikten av att fokusera på aktörernas handlingsstrategier istället för att leta efter strukturer. Den historiska maktanalysen har genom rättsantropologin utvidgats från fokusering på politik, ekonomiska förhållanden, institutioner och rättsutövning till att också omfatta ideologi, teologi, språkanvändning, normer och värdesystem. Aktörernas aktiva roller inom olika sammanflätade icke separerbara sfärer, så som sociala, politiska, ideologiska, religiösa, ekonomiska och juridiska, är det som studeras. Den konstitutionella maktanalysen utgick från idén om en fast politisk struktur som dominerades av en offentlig auktoritet och de historiska aktörerna sågs som styrda av ekonomiska strukturer eller maktbegär. Man ville studera hur styrelse och maktutövning fungerade genom att undersöka hur övriga delar inom strukturen kontrollerades och administrerades. Den utvidgade maktanalysen som möjliggjordes genom rättsantropologin utgår istället från en dynamisk maktstruktur där personliga relationer spelar en viktig roll och där man vill diskutera hur makt skapas, utövas, upprätthålls och återskapas genom t ex utnyttjandet av vertikala såväl som horisontella band. Man vill utifrån ett mikroperspektiv studera konflikter mellan grupper och individer kopplade till sociala nätverk snarare än att studera motsättningar mellan klasser eller institutioner. Maktanalysen har blivit praktikorienterad och först under 2000-talets första årtionde har denna också fått spridning bland skandinaviska och europeiska medeltidsforskare (Hermanson 2009:14–17, 21; Hermanson 2015:8f; se också Smith 2005).

Mina analyser av sociopolitiska strategier och maktförhållanden i Sunnerby med omland kommer, som också framgått ovan, att utgå från aktörernas handlingsstrategier och i stort överensstämmer analyserna med den utvidgade maktanalysen som beskrivs i föregående stycke.

Teorier kring ojämlikhet, stratifiering och makt

De samhällen som står i fokus i avhandlingen var socialt ojämlika på olika sätt. I såväl det arkeologiska materialet som i de skriftliga källorna framgår att det fanns en ojämlikhet baserat

på kön och ålder, men också på sociala eller kulturella skillnader människor emellan. Ojämlikheten yttrade sig i en hierarkisk skala från högst till lägst utefter vilken samhällets medlemmar var rankade i förhållande till varandra, individuellt eller i grupp (jmf Ames 2007:487). Ojämlikhet har med social värdering av människors olikheter att göra och dominans det beteendemässiga uttrycket av dessa olikheter. Social ojämlikhet definieras av kombinationen av ojämlikhet och dominans. Dominans och makt står i stort för samma sak (Ames 2007:488 och där anförd litt.). Samhällena som här kommer att studeras var stratifierade och alla hade inte möjlighet till högstatuspositioner och prestige. Sådana positioner var färre än de människor som fanns för att tillsätta dem. Positionerna var permanenta och de kunde erhållas genom bedrifter av något slag gjorda under livet eller genom tilldelning (t ex vid födseln). I det stratifierade samhället är tillgängligheten till produktionsmedel och resurser inte lika för alla. Endast en grupp individer och då oftast en liten sådan, utövar taktisk och strukturell makt. Sådan makt innebar möjligheten att kontrollera andra aktörer och deras praktiker samt att kontrollera resurser och utbyte/handel (jmf Ames 2007:488f). I såväl rangordnade som i egalitära samhällen baseras prestige på generositet och redistribution av föremål är av yttersta vikt för framgångsrika ledare. I stratifierade samhällen är det möjligt för individer att använda sin ackumulerade rikedom för att öka på sin makt utan att använda generositet som strategi (Ames 2007:490).

Även om de yngre järnålderssamhällena i Skandinavien var stratifierade har de också inslag av såväl det egalitära som det rangordnade samhället. Det är intressant att fundera över, och också försöka förklara, varför social ojämlikhet uppstått i mänskliga samhällen. Vilken funktion kan den sociala ojämlikheten ha haft i de samhällen som här kommer att studeras? Kenneth M. Ames redogör för att socialteoretiker länge antagit att egalitärism i någon form varit grundläggande hos mänskligheten. Emellertid har forskning visat att egalitärism kräver hårt arbete. Individuella ambitioner t ex, är sådant som hela tiden måste motarbetas och hållas tillbaka i ett egalitärt samhälle. Om egalitärism är förprogrammerat i människan, varför kräver ett sådant system i så fall så mycket hårt arbete frågar Ames. Nyare forskning visar att såväl människan som hennes närmaste släktingar (schimpanser, dvärgschimpanser och gorillor) har sociala dominanshierarkier. Detta förhållande indikerar att hominidernas gemensamma förfäder hade just sådana hierarkier. Om detta är riktigt blir egalitärism svårare att förklara och förstå. Det finns också ett antagande om att när social komplexitet (så som ojämlikhet) väl börjat utvecklas så fortsätter denna utveckling mot en allt högre komplexitet. När denna komplexitet väl utvecklats finns ingen väg tillbaka. Detta antagande stämmer emellertid inte, då det finns exempel på lokala sekvenser som gått från mer till mindre komplexitet (Ames 2007:491f och där anförd litt.).

Tidiga och betydelsefulla forskare som diskuterade stratifiering var Karl Marx (1818–1883) och Max Weber (1864–1920). Marx menade att social stratifiering har sin grund i socioekonomiska faktorer, vilka i sin tur endast kan förstås genom historiska analyser (Marxistisk sociologi kallas därför ofta för historisk materialism). Ojämlikhet, uppdelningar, hierarkier och skillnader i ett samhälle har enligt Marx i huvudsak att göra med ekonomiska relationer. Weber hävdade istället att det finns många dimensioner av social stratifiering, så som makt, ekonomiska och kulturella skillnader. För Weber var social stratifiering mycket mer komplicerat och komplext och han argumenterade för att ekonomisk rikedom inte var enda vägen till social makt. Weber såg alla sociala relationer, inte bara ekonomiska, som maktrelationer (Turner 1988:1f, 7).

Relaterat till social stratifiering är maktbegreppet liksom social status, resurser och ideologi och i föreliggande avhandling kommer dessa begrepp att beröras mer eller mindre. Begreppen är komplicerade och det är därför viktigt att definiera vad som menas med dessa. Status kan baseras på dominans och/eller prestige. Hög status har vanligen med moraliskt värde (eng. *moral worth*) att göra, vilket i sig är en aspekt av prestige (Ames 2007:488). Bryan Turner menar att status är de sociopolitiska kraven på samhällets begränsade resurser, resurser som ger enskilda eller kollektiv fördelar och privilegier. De erhållna fördelarna och privilegierna skiljer ut den enskilde eller kollektivet från andra enskilda eller kollektiv. Turner ser också en annan kulturell aspekt av status – status som livsstil. Livsstilen utmärker ett kollektiv eller en statusgrupp genom den speciella identitet kollektivet har i samhället (Turner 1988:2f, 11f). I detta sammanhang skall livsstil inte ses som något ytligt, utan istället som något som är speciellt. Viktigt är att inse att alla livsstilar inte är intressanta eller möjliga för alla. Turner kombinerar i sitt teoretiska angreppssätt således weberiansk statusanalys, marxistisk klassanalys samt analys av status som livsstil. Den sistnämnda kommer från antropologin och forskare som Bourdieu (Turner 1988:65f).

Jag skulle vilja uttrycka det så att livsstilen utgörs av de praktiker den enskilde aktören eller kollektivet ägnar sig åt. Det är alltså de praktiker som den enskilde och eventuellt det kollektiv denne tillhör utför, tillsammans med materialiteter knutna till dessa praktiker, som skapar status. För att sådana praktiker ska vara statushöjande måste den enskilde eller kollektivet ha tillgång till resurser av olika slag som möjliggör en livsstil som inte är tillgänglig för alla, den måste vara socialt exklusiv. Utifrån det arkeologiska materialet är det därför viktigt att identifiera de materialiteter som inte var ”allmångods” och genom dem rekonstruera de praktiker som uttryckte en statushöjande eller statusindikerande livsstil. Social elit uttrycks således genom praktiker och materialiteter knutna till dessa. Social elit kan förekomma på olika nivåer i samhället och det är genom praktikerna den enskilde aktören alternativt kollektivet kan positionera sig. Giddens definierar livsstil som en uppsättning praktiker en aktör följer. Aktören följer dessa för att de ger en materiell inramning till en speciell berättelse om självidentiteten. Giddens menar samtidigt att begreppet livsstil är svårt att applicera på traditionella kulturer, då begreppet implicerar val mellan en rad möjligheter och att livsstil därför är något man så att säga lägger sig till med istället för ärver. Giddens hävdar att ju mer posttraditionell miljön aktören befinner sig i är, desto mer berör livsstilen själva kärnan i självidentiteten, både i skapandet och återskapandet av den (Giddens 1991:81).

Frågan är om begreppet livsstil kan användas för de sociala eliternas identitetsskapande praktiker under yngre järnålder. Vad ligger bakom den uppsättning praktiker och materialiteter som eliterna ägnade sig åt och omgav sig med? Jag kan förstå att de socialt exklusiva praktikerna och materialiteterna var statushöjande och att eliterna med dessa skapade den materiella inramningen till den speciella berättelsen om självidentiteten Giddens talar om. Utifrån t ex *Beowulf* är det dock tydligt att konventionerna (normerna), det sociala arvet och praxisen, är mycket styrande. En ledare skulle vara och agera på ett visst sätt. Avvek ledaren från detta var han ond, sjuk, svag och så vidare (*Beowulf*, översatt i Ringler 2007). Hermanson påpekar också att forskare som studerat medeltida maktförhållanden hävdar att det karakteristiska för medeltida politisk praktik var att den var ”*pattered*”, att den följde ett bestämt mönster, och att aktörerna var ”*role-bound*” och ”*rule-bound*” och att dessa ramades in av status, normer och föreställningar (Hermanson 2015:10f). Frågan är om konventionerna varit så starka att

valmöjligheten i princip inte existerade. Kan man se en kombination av aktörens val och konventionerna bakom praktikerna och materialiteterna i de sociala eliternas liv i yngre järnålder? Går det tala om en aristokratisk livsstil? Som framgick ovan så erkänns inom praktikteorin såväl individens val och handlingsförmåga som en dynamisk bakgrund/struktur/samhällssystem i olika sociala sammanhang och dessa frågor diskuteras vidare i kapitel 9.

I förhållande till makt är ett annat begrepp av betydelse för diskussionen i avhandlingen och det är auktoritet. Möjligheten att utöva makt påverkas av auktoritet och maktutövaren kan tillerkännas auktoritet om han/hon av sina underlydande uppfattas som legitim. Om maktutövarens auktoritet är svag tvingas denne, alternativt en företrädare för honom eller henne, till närvaro i syfte att försäkra sig om att fattade beslut åtlyds. Den tidiga kungamakts ambulerande mellan olika kungsgårdar i riket kan ses som ett exempel på detta. Vad är då auktoritet? Under 1900-talet var det främst inom den weberianska sociologiska skolan som auktoritet diskuterades inom teorier kring maktutövning och auktoritet sågs då som en enhet. Inom nyare forskning kan man istället se att auktoritet uppfattas som en effekt eller en process, att auktoritet ingår i en diskurs. Det var Weber som myntade legitimitet som ett vetenskapligt begrepp och det har därefter haft stor betydelse då politiska förhållanden diskuterats inom forskningen. Det är alltid aktörernas uppfattningar som styr huruvida auktoriteten uppfattas som legitim eller ej och legitimitet kan ha många olika källor, så som lag, karisma, tradition, historia, demokrati, religion och så vidare (Sundqvist 2002:14f).

Makt är som här framgått något som är mycket komplext. Den kan ha olika grund och maktbasen (eller resursbasen) kan ackumuleras. Makt är något som utövas och kan därför endast existera då det förekommer mellanmänskliga relationer. Människor i samhällets olika skikt och i sina olika samhällsliga positioner påverkas av makt i de dagliga sociala praktikerna och det är också i dessa praktiker, tillsammans med andra levande och ickelevande enheter, möjligheten till maktutövning skapas genom förhandlingar, bekräftelser och omförhandlingar. Viktigt är att makt och samhällssystem inte enbart kan relateras till eliten, utan att dessa båda på olika sätt är relaterade till samhällets alla skikt och delar.

Resurser och maktbas

För att en aktör ska ha möjlighet att utöva makt över andra krävs förutom auktoritet att denne också har tillgång till maktresurser. Maktresurserna är, som nämndes ovan, förutsättningen för förmågan att utöva makt och maktutövning är oftast ett medel för att uppnå t ex en viss samhällsposition eller rikedom. Flera olika maktresurser har identifierats inom forskningen, så som ekonomiska, politiska, militära och ideologiska. Till dessa kan man också foga information och sociala relationer som källor till makt. Ovannämnda maktresurser är sammanflätade och beroende av varandra och genom historien har härskare på olika sätt kombinerat dessa i syfte att uppnå sina mål. Genom kontroll av råvaror, produktion och distribution fick de sociala eliterna möjlighet att ackumulera ett överskott som kunde omsättas till kontroll av den militära apparaten och ideologin. Det krävdes också militär styrka för att behålla kontrollen över resurserna och ideologi för att institutionalisera ojämlig fördelning av dessa resurser. Militär styrka är emellertid en problematisk maktresurs eftersom krigarna också kan utgöra ett hot mot ledaren (Bratt 2008:8–11; DeMarrais, Castillo och Earle 1996:15). Under medeltiden kan man se hur kungamakten försökte eliminera eller åtminstone minska detta hot genom att reglera hur stort följe en riddare fick ha. En vanlig frälseman, även kallad

väpnare, fick endast ha tre hästar med ryttare i sitt följe, en svenne fick ha sex och en riddare åtta. Om riddaren satt i riksrådet tilläts han istället ha hela tolv ryttare med häst i sitt följe. Denna reglering syftade till att undvika stora maktkoncentrationer hos enskilda frälsemän (Lindkvist och Sjöberg 2015:47–49; Myrdal 2000:14–16).

Ideologier

Som framgick ovan användes ideologi som strategi i maktspelet och längre fram i denna avhandling berörs den ideologi eller de ideologier som samhällseliterna under yngre järnåldern ville förmedla. Först är det viktigt att definiera vad som avses med ideologi. Idag används begreppet allmänt i betydelsen åskådning och då i synnerhet samhällsåskådning som utgör en tämligen sammanhängande enhet. En sådan enhet innehåller en epistemologisk nivå med antaganden om verklighetens beskaffenhet såväl som värderingar och handlingsnormer. En anhängare av en ideologi accepterar dess beskrivning av verkligheten, delar dess grundläggande värderingar och stöder dessutom dess handlingsprogram (Ideologi. *Nationalencyklopedien*. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/ideologi>. Hämtad 2016–12–14). Då denna avhandling bland annat behandlar de sociala eliternas strategier för att uppnå maktpositioner, legitimitet och auktoritet är det framför allt den yngre järnålderns härskarideologier som kommer att beröras och diskuteras. Med detta är inte sagt att andra ideologier inte existerade, utan snarare bör härskarideologin ses som dominerande. Att ringa in en ideologi är att beskriva ett sammanhang där vissa får fördel, andra inte.

Genom bruket av en ideologi kunde härskarna legitimeras sin maktposition, sin maktutövning och också sitt herravälde. Ideologin förklarade den rådande samhällsordningen och lyckades de ledande samhällsskikten få stort genomslag för den ideologi de presenterade fick de också ökad legitimitet och därmed auktoritet (Bratt 2008:10 och där anförd litt.; Hermanson 2009:21f). Hermanson berör härskarideologier i sin studie av vänskapsbandets betydelse i den politiska kulturen i Nord- och Västeuropa under tiden 1000–1200-tal. Baserat på Mauss' begrepp "totalt socialt fenomen", ser Hermanson vänskap som ett sådant fenomen i förmoderna samhällen. I detta är interaktionen mellan olika andliga, sociala och politiska sfärer central och Hermanson hävdar att det i ett sådant sammanhang inte går att finna ett maktens centrum och därför heller inte någon överordnad ideologi. För att en härskarideologi ska få genomslag måste den agera i samspel med existerande normer, förväntningar och trosuppfattningar. Sådana förväntningar och uppfattningar måste kommuniceras mellan den som styr och de som styrs. Ideologin är därmed att betrakta som resultatet av en interaktionsprocess (Hermanson 2009:22f; se även Mauss 1990:3f). Ledarens agerande i maktspelet och materialiserandet av ideologin medelst praktiker och materialiteter är således inte något som enbart kan ses som individuellt styrt, utan här påverkar också den dynamiska bakgrunden/strukturen/systemet som i sin tur skapas och påverkas av individens agerande (se även ovan).

Elizabeth DeMarrais, Luis Jaime Castillo samt Timothy Earle hävdar i en artikel i *Current Anthropology* från 1996 att ideologierna måste materialiseras om de ledande samhällseliterna vill använda dem i strategiskt syfte. Det är först då ideologier får en konkret fysisk form som de kan bli framgångsrika som källor till social makt. DeMarrais, Castillo och Earle menar därför att de materialiteter som används för att kommunicera ideologin och manipulera idéer lika mycket utgör ideologin som idéerna själva. Ideologi i materialiserad form är ceremonier, symboliska föremål, monument och skrivsystem och de utgör en effektiv maktresurs (De-

Marrais, Castillo och Earle 1996:15f). Ett sådant antagande öppnar för stora möjligheter att studera härskarideologier utifrån det arkeologiska materialet. Även Mikael Jakobsson ser i sin avhandling *Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi* det arkeologiska materialet som ett viktigt källmaterial i studiet av hur makt legitimerades och rättfärdigades ”inom ramen för den kulturella strukturen” i det förstatliga Norden, eftersom det i det materiella finns invävt samhällets värderingar, strategier och intentioner (Jakobsson 1992:10).

Efter att ha övervägt ovannämnda ståndpunkter kommer jag i denna avhandling att se ideologi som en samhällsåskådning som innehåller såväl antaganden om verklighetens beskaffenhet som värderingar och handlingsnormer. Sociala konventioner och praxis får med ett sådant synsätt stor betydelse, vilket även skulle kunna uppfattas som att den sociala strukturen är styrande. Emellertid kan man inte bortse ifrån aktörernas möjligheter att påverka ideologin. Ideologin kan inte vara statisk, utan liksom kunskap, snarare en process, en process som baseras på interaktioner mellan olika typer av aktörer. Det är trots allt aktörerna som skapar, förhandlar och återskapar ideologin medelst olika praktiker och därför är aktörernas roll av yttersta betydelse.

Ting och gåvor

Bland de olika maktresurserna finner vi också tingen. Då stor del av det arkeologiska materialet utgörs av ting, vilka också utgör studieobjekt i denna avhandling, kommer jag att uppehålla mig en del vid tingen som vara men framför allt som gåva. Varor, det vill säga sådana produkter som har ett ekonomiskt värde, börjar uppträda i den yngre järnåldern och troligt är att varornas värde vid denna tid var mycket diffus. Ingrid Gustin (2004:11, 18) menar att frågan kring vilka utbytessystem som fanns under järnåldern är mycket komplex. Inom arkeologin sågs tidigare all cirkulation av föremål som tecken på handel, men under senare tid fokuserar forskarna (influerade av antropologin) istället på hur och varför föremålen och andra produkter cirkulerade. Krigståg, plundring, tributtagnings och gåvoutbyte är andra praktiker som fått föremål att cirkulera. Under vikingatid märks en förändring vad gäller cirkulationen av varor. Vid sidan av de ovan nämnda kommer nu också kommersialiserade utbyten och handel att påverka cirkulationen av föremål och produkter. Förekomsten av betalningsmedel, vikter och vågar från 800-talet är indikationer på just detta (Gustin 2004:11f, 19). Inom merovingerriket var handeln begränsad till lyxvaror för det övre sociala skiktets behov. I de samtida skandinaviska samhällena fanns också ett socialt övre skikt vilka hade ekonomiska, politiska och också militära resurser. Det är rimligt att anta att det var just dessa eliter som utifrån behov av att markera och befästa sin samhällsliga position kontrollerade och organiserade införsel av lyxvaror. Det överskott eliterna kunde tillägna sig användes socialt inom det egna samhället, men också externt politiskt och militärt, allt för samhällets fortbestånd. Goda förbindelser har varit av yttersta vikt och när det gäller lyxvaror har dessa cirkulerat främst via gåvoutbyten (Näsman 1984:121, 124f). Ting/varor kan också i vissa samhällen eller sammanhang byta ägare genom diskussioner och förhandlingar där relation till en bestämd värdeskala saknas. Detta utbytessystem kallas för *barter* (eng.) och vid barter kommer parterna överens om vad en vara är värd (se exempelvis Bohannon och Bohannon 1968:210, 241).

Det var emellertid inte endast varor som byttes och vissa varor ville man inte sälja eller byta bort. Antropologen Maurice Godelier utforskar i *The Enigma of the Gift* gåvor och gåvoutbyte och deras sociala roll. Godelier kritiserar andra forskares teorier kring gåvor (ex. Mauss), då

de endast fokuserar på bytbara gåvor. Godelier hävdar istället att det i alla mänskliga samhällen finns sådant som är utbytbar (gåvor, offer, sålda eller bytta varor) och det som behålls (ting, berättelser, namn och sätt att tänka) (Godelier 1999:200). Godelier bygger vidare på sociologen Marcel Mauss liksom på antropologen Annette Weiner och deras forskning kring gåvor. Mauss (1990) var banbrytande i sina studier av gåvoutbytets komplexitet och samhällsleliga betydelse och Weiner (1992) uppmärksammade att det i alla samhällen finns sådant som inte går att avyttra eller byta bort, utan måste behållas - föremål som är så genomsyrade av sina ägares identitet att de är svåra att ge bort. Weiner menar att de icke-avyttringsbara föremålen kontrollerar gåvogivandet och att de är också minnesbärare (Weiner 1992:6f). I samhällen med en ekonomi som baseras på gåvoutbyte måste det finnas föremål som inte får delta i gåvoprocessen. Sådana föremål är av samma slag som de som ges som gåvor, men kan vara finare, ovanligare och mer värdefulla. Godelier tror att dessa föremål har ett högt symboliskt värde och att de ofta är ”heliga”. Viktigt att reflektera över är att det inte behöver vara skillnad på föremål som ges/byts mot de som behålls. Samma föremål kan ha sålts, bytts bort eller getts som gåva och sedan undanstoppats och sparats, kanske i en familjs eller klans samlade skatt (Godelier 1999:33, 108 och där anförd litt.).

Mauss hävdade utifrån sin etnografiska forskning att handlingen att ge en gåva innehåller tre åtaganden: att ge, att motta och att ge gengåva. Utifrån den fornnordiska eddadikten *Hávamál* konkluderar Mauss att i den skandinaviska civilisationen görs utbyte och också kontrakt i form av gåvor. I teorin är dessa gåvor frivilliga, men i praktiken är givandet av gåvan och också gengåvan obligatoriska. Godelier ser emellertid praktiken att ge en gåva som en individuell eller kollektiv frivillig handling som kan, men inte nödvändigtvis behöver, ha påbjudits av den eller de som mottager gåvan (Godelier 1999; 6, 11 och där anförd litt.; Mauss 1990:1–3). Det ofrivilliga eller obligatoriska i gåvoutbytet kan tillskrivas normkomplexet eller den dynamiska bakgrund som samhällssystemet/strukturen utgör, men som formas och omformas av praktiker utförda av individuella aktörer.

Handlingen att ge en gåva skapar ett tvåfaldigt förhållande mellan givare och mottagare: solidaritet och överlägsenhet. Gåvohandlingen tycks därför skapa ett vertikalt förhållande mellan givare och mottagare, vilket också kan skapa hierarki. Om en sådan hierarki redan existerar uttrycker och legitimerar gåvan detta förhållande. En gåva kan skapa närhet och distans på samma gång: närhet genom att de involverade parterna delar något och distans genom att det sociala avståndet ökar då den mottagande parten hamnar i skuld hos den givande genom att acceptera gåvan. Godelier påpekar att handlingen att ge en gåva kan ses som ett maskerat förtryck eller till och med en våldshandling. Givandet kan uppfattas som en generositets-handling då givaren delar med sig av sina resurser, men samtidigt hamnar mottagaren av gåvan i skuld till givaren. Godelier ser att av båda dessa komponenter som ingår i gåvogivandet, är det den som skapar distans som troligen har störst inverkan på det sociala livet när den utgör del av olika typer av tillskansning av rikedom, makt, kunskap eller ritual. Det är dualiteten och ambivalensen som finns i gåvoutbytet som skapar de perfekta förhållandena för att det ska blomstra i samhällen som bygger på personliga kontakter mellan de individer och grupper av individer som tillsammans utgör samhället (Godelier 1999:12). Gustin påtalar att gåvor också kunde ses som en belastning och att gåvogivandets sociala konsekvenser kunde brytas genom att välja andra utbytesformer så som kommersiella varuutbyten. Det senare kräver emellertid att någon form av smidigt bytes- eller betalningsmedel funnits till hands.

I Skandinavien under vikingatid var det bland annat järn, ulltyger, boskap, pälsverk, hudar, säd och silver som brukats som sådana betalningsmedel. Silvret hade här en rad fördelar med jämn kvalitet, det var lätt att transportera och det kunde lätt delas i mindre bitar (Gustin 2004:156f, 160).

I sitt viktigaste verk, *The gift*, hävdar Mauss att det i de ekonomiska och rättsliga system som föregått vår egen³ knappast finns några exempel på att utbyte av varor och rikedomar görs upp mellan individer. Istället är det kollektiven, så som stammar, klaner eller familjer, som ställer krav på vilka förpliktelser som ska ingå i utbytet, menar Mauss. Han ser således ett kontraktsförhållande mellan de parter som ingår i utbytet. Kollektiven kan dock i kontraktskapandet representeras av sin ledare, t ex en hövding. Viktigt är att utbytet inte behöver vara av ekonomiskt värde. Utbytet kan bestå av sådant som banketter, ritualer, militära tjänster, kvinnor och barn och i sådan är den ekonomiska transaktionen bara ett av flera element och också endast en aspekt av ett mycket mer generellt och varaktigt kontrakt (Mauss 1990:6f).

Mauss identifierar också ett "fjärde åtagande", det att ge gåvor eller offer till gudar, andar och döda förfäder, men detta spår utvecklar han inte ytterligare (Godelier 1999:13). Jos Bazelmans diskuterar emellertid detta åtagande och kallar det "den rena gåvan", vilken motsvarar handlingen att ge utan att få något tillbaks. Denna typ av gåvogivande är möjlig i samhällen där invånarna bekänner en av världsreligionerna, hävdar Bazelmans. I världsreligionerna förekommer nämligen idén om frälsning, vilket innebär att den troende får tillträde till ett liv efter döden där alla former av lidande elimineras. Den rena gåvan är därmed ett medel för givaren att frigöra sig från det profana och uppnå frälsning (Bazelmans 1999:70). Jag kan inte se dessa gåvor eller offer som särskilt mycket annorlunda eller "renare" än gåvor människor emellan. Om offergåvan till en gud, förfader eller liknande ges med hopp om frälsning, förväntar sig således givaren något i gengäld för gåvan. Om gåvan ges till en död förfader, anhörig eller annan bekantskap av en givare som inte bär på en tro om frälsning, skulle detta möjligen kunna ses som en ren gåva. Detta förutsätter att det finns en innerlighet att vilja ge en ren gåva. Sociala konventioner och social vinning är variabler som måste beaktas i gåvogivandet, särskilt om gåvan ges som en performativ handling inför andra. En annan möjlig benämning för sådana gåvor (åtminstone gåvor till döda i gravsammanhang) skulle kunna vara "den sista gåvan". Genom en sådan gåva sätter man stopp för gåvoutbytet med den aktuella gåvan eller föremålet och det tas för alltid ur cirkulation, åtminstone har troligen intentionen varit denna. Samma intention har troligen också legat bakom gåvor till gudar eller döda förfäder i t ex huskult, offer i vattendrag och så vidare. Det speciella med denna typ av gåvor är framför allt att givaren inte kan förvänta sig någon gengäva, åtminstone inte i fysisk form.

De fysiska fenomenen har sociala effekter på oss människor på olika sätt. Ting som säljs har fortfarande en själ, säger Mauss. Med detta menar han att föremålet bär med sig sin förre ägare och vice versa att ägaren bär med sig det sålda föremålet (Mauss 1990:84f). Detta bör vara gällande även för ting som skänks som gåvor. Mauss ger etnografiska exempel på praktiker eller ritualer som utförs för att bryta detta band och ett sådant exempel är att slå på det sålda föremålet (Mauss 1990:85). I *Beowulf* är idén om att föremålen "har själ" extremt tydlig.

³ Här kan man tänka att Mauss med "vår egen" avser ett modernt västerländskt system, då han själv var fransman verksam under 1800-talets slut och 1900-talets första hälft.

Som jag kommer visa i kapitel 8 är föremålen historiebärare och har en mycket viktig roll i historieberättandet. Föremålen blir inte fria från sina tidigare ägare och folket glömmar inte viktiga föremål som de, oftast orättfärdigt, förlorat. Som vi såg ovan påtalade Weiner (1992) just de icke-utbytbara tingens funktion som minnesbärare. Det är troligt att vissa föremål på ett eller annat sätt fick cirkulera *inom* den egna gruppen, men inte utanför.

Gåvoutbyte har för de ledande sociala eliterna i många samhällen varit ett sätt att byta dyrbara prestigevaror med varandra, ting som spelat stor roll för ledares förmåga att upprätthålla sin samhälleliga position, för att kunna knyta människor till sig och så vidare (Gustin 2004:12; Lindkvist 1995:35). Inom arkeologin har t ex Kristina Jennbert visat att kontaktnät, utbytesrelationer och överskottsproduktion var centrala i den sociala organisationen redan under senmesolitisk tid och också av betydelse för introduktionen av säd och boskap i Sydskandinavien under neolitiseringsen. Utbyte av prestigevaror och också boskap och säd skedde via olika kontaktnät. Cirkulationen kontrollerades av vissa i samhället och allianser skapades genom utbyte av äktenskapspartners. Jennbert menar att de få fynden av säd och tamboskap i senmesolitiska ertebøllekontexter talar för att dessa vid den tiden var exklusiva ekonomiska lyxprodukter vars funktion var att ”tillfredsställa de tongivande sociala gruppernas prestige och ”diplomatiska” förbindelser i det differentierade samhällets allianser med granngrupper”. Jennbert ser således att introducerandet av säd och tamboskap har sociala orsaker grundade i såväl interna som externa motsättningar (Jennbert 1984:141–148).

Thomas Lindkvist ser socialt exklusiva föremål mer ur ett ekonomiskt resursperspektiv. Han hävdar att kontrollen över varuutbyte, tillgången till handelsplatser liksom fördelningen av lyx- och prestigevaror utgjorde grunden för innehav av en maktposition under yngre järnålder. Genom kontroll på dessa områden kunde den sociala ställningen upprätthållas och reproduceras (Lindkvist 1997:20, 23).

I detta avsnitt har två olika förhållningssätt till föremål presenterats i relation till makt: föremål som gåva i ett mer socialt sammanhang där aktörernas agerande betonas; och föremål som vara och ingående i en ekonomisk struktur som kan kontrolleras. Båda perspektiven har som mål att studera sociopolitiska förhållanden och båda bidrar till kunskapsuppbyggnad utifrån sina respektive uppsatta ingångar. Jag skulle i detta sammanhang vilja lyfta fram föremålen som materialiteter som på mer än ett sätt spelat roll i de sociala eliternas maktstrategier och i det rådande samhällssystemet.

Status, rang och resurser i relation till arkeologin

De sociala eliterna utgörs som framgått ovan av personer som har kontroll över ekonomiska resurser, militärapparat och ideologi. I strävan efter kontroll var också sociala relationer, så som allianser och släktskap genom giftermål, adoption och gudfaderskap av stor betydelse (Bratt 2008:10; Hermanson 2009). Personer som tillhör de sociala eliterna kan emellertid inte endast utgöras av enstaka individer, utan här får man tänka sig en heterogen samling personer med olika beröringsgrad till ovan nämnda kontroll och denna kontroll kan vara olikartad och verka på olika nivåer, där av mitt bruk av social elit i pluralform. Till detta kan tilläggas att bruket av social elit i pluralform också beror på att människorna som tillhörde de sociala eliterna kunde ha olika bakgrund och olikartade samhälleliga positioner. Genom en uppsättning socialt exklusiva praktiker som möjligen kan ses som livsstil, särskiljer de

sociala eliterna sig från andra samhällsgrupper och därför är det genom att studera materialiteter kopplade till dessa praktiker som de sociala eliterna kan synliggöras. Därmed finns god möjlighet att studera och ringa in de sociala eliterna utifrån det arkeologiska materialet. Ett första steg måste därför vara att identifiera de socialt exklusiva praktikerna och materialiteterna genom vilka de sociala eliterna också materialiserade den ideologi de hade behov av att förmedla. Det är dock viktigt att påpeka att status och rang inte alltid är kopplats till ekonomiska resurser.

Vissa av de organisatoriska och fysiska fenomen som har med status, rang och maktstrategier att göra är arkeologiskt synliga, men inte alla. Den typ av ledarskap som kommer till uttryck i studieobjekten i avhandlingen är ett ledarskap som bygger på en nätverksstrategi. I denna är ledarskapet starkt personifierad och rikedom finns bara hos några få. Ledarna nyttjar personliga relationer för att stärka och utöka sin individuella makt och auktoritet. Koncentrerad rikedom, uppseendeväckande konsumtion, prestigevaror, anliggande specialisering, furstebegravningar, uppseendeväckande elitutsmäckningar och personlig glorifiering är sådant som går att utläsa i det arkeologiska materialet (jmf Ames 2007:495 och där anförd litt.). Trots att det finns en rad svårigheter med att undersöka och fastslå närvaron av ojämlikhet i dåtida samhällen har arkeologer ändå varit anmärkningsvärt framgångsrika på just detta. Inom arkeologin spelar analyser av gravar en stor roll i arbetet med att finna rangordning. Idén bakom denna metod är att den dödes behandling speglar den status personen i fråga hade i livet. Hög status mäts enligt denna metod utifrån hur mycket energi som investerats i begravningsritualen. Trots att metoden kritiserats utgör den fortfarande (i någon form) en av de viktigaste metoderna för att avgöra rangordning. Den andra viktiga bevisgruppen för att fastslå social ojämlikhet och rangordning är speciella hus (storlek, dekorationer, speciella konstruktionsmaterial och -tekniker (Ames 2007:496–498). Viktigt i sammanhanget är att inse att hög rang inte alltid behöver innebära tillgång till resurser. I ett samhälle kan det finnas såväl gamla som nya statusmarkörer och det är inte självklart att individer med hög rang har råd med eller förmåga att införskaffa nya.

Ames lyfter fram ett antal punkter med element som han anser är avgörande i analyser av permanent ojämlikhet, rangordning, stratifiering och vertikala olikheter. För det första hävdar Ames att det alltid är viktigt att använda flera olika bevislinjer, som är så självständiga från varandra som möjligt, i analysarbetet. Husstorlek, gravinnehall, gravstorlek och skillnader i diet är alla exempel på sådana självständiga bevislinjer. Hur många sådana självständiga bevislinjer som går att identifiera är troligen ett mått på hur genomgripande och välutvecklad rangordning och stratifiering var i det studerade samhället. En av punkterna är relativ kostnad, vilket är ett mått på ekonomisk kontroll och makt. Kostnaden kan baseras på hur mycket arbetskraft, planering och tid som krävdes för att införskaffa, tillverka eller bygga något. Begravningspraktiker liksom gravar i sig är en annan punkt och också den viktigaste materialkategorin som arkeologer har i analyser av ojämlikhet och status. Bevisning från byggelsen har redan nämnts, men omfattar husstorlek, konstruktionsdetaljer och materialval. Fyndsamansättningar av många olika slag liksom förekomst av råmaterial och unika föremål indikerar ekonomisk kontroll och relativ rikedom. Ames påtalar att det kan vara relativt enkelt att fastslå närvaron av elit respektive ickeelit i det arkeologiska materialet, men att det kan vara mycket mer problematiskt gällande de som hamnar i mitten av rangordningen. Detta har att göra med att det finns en inbyggd otydlighet hos bevis för dessa mittpositioner

(Ames 2007:507f).

Teoretiska begrepp i avhandlingen

Det är många teoretiska begrepp som berörts i styckena här ovan. I avhandlingen är vissa av dessa begrepp mer flitigt använda än andra och därmed viktigare i mitt arbete än övriga. Centrala är social praktik, materialitet, agens (hos både levande- och icke-levande enheter), aktörer (levande och icke-levande) och fysiska fenomen.

3. Hall och storhög i skandinavisk forskning

I det nya samhälle som växer fram under yngre järnålder finns platser som kan kopplas till eliternas olika praktiker. Dessa platser uppvisar en större variationsrikedom sinsemellan som inte existerat förut (Anglert et al. 2006:37). Eliterna valde vissa lägen i landskapet där de kunde skapa och upprätthålla kontroll över områdets människor och resurser. Strategisk placering vid viktiga kommunikationsleder har lyfts fram som en betydelsefull faktor för sådana platser liksom tillgång till hamnplatsläge. Förändringar i bebyggelsestrukturer och omlokalisering av boplatser till mer kommunikativt strategiska lägen kan således ses som det övre samhällsskiktets strävan efter kontroll (Carlsson 1997:83; Lundqvist 2000b:15, 73; Stibéus och Lundqvist 2006:8; se även Fabech och Ringtved i tabell 2 nedan).

Hallen och centralplatsproblematiken

Det är svårt att diskutera hallar och storgårdar utan att beröra begreppet centralplats, då detta fått stort utrymme inom debatten kring de platser som tolkats som något annat än vanlig agrar bebyggelse. Begreppet centralplats infördes i skandinavisk arkeologi efter ett symposium på Sandbjerg slott i Danmark som hölls 1989 (Fabech och Ringtved 1991). Begreppet hämtades från centralortsteorin, vilken grundades av kulturgeografen och national-ekonomen Walter Christaller redan på 1930-talet. Han studerade bakgrunden till de sydtyska städerna och fann att faktorer som marknad, kommunikationsvägar och separationsprinciper hade avgörande betydelse för centralplatsernas distribution, storlek och antal (Christaller 1966:190). Christallers centralortsmodell är mycket homogen och bygger inte på hur det tidigare varit, utan istället hur han menar att det borde vara. Han ville skapa modeller för nya sätt för rumslig planering av centralorter och därmed bryta med gamla system som enligt hans mening inte fungerade. Christallers modell tillämpas i en engelsk publikation från 1944 (*Physical Planning*). I publikationen framhålls en kritik emot och en vilja att krossa gamla feodala system som då till viss del fortfarande fanns kvar runt om i Europa. Cornell är kritisk till att centralortsteorin kommit att tillämpas inom t ex järnåldersforskningen eftersom centralortsteorin inte alls är avsedd för att studera äldre samhällen, utan istället för att skapa något nytt (Cornell 2018:167–169).

En centralort är enligt centralortsteorin en plats till vilken en eller flera sociala och ekonomiska funktioner kan knytas och som genom detta blivit central för en region. Inbyggt

i centralortsbegreppet är uppfattningen att ett omland dras in mot ett centra (Christaller 1966; Fabech 1999:455; Lundqvist 2000b:10f, 13). Just detta föranledde så småningom att centralplatsforskningen kom att kritiseras eftersom centralaspekten sågs som problematisk. Det svåra med centralplatsbegreppet är att få grepp om vad en plats är central i förhållande till, liksom på vilket sätt platsen är central. När man studerar den litteratur som berör centralitet och olika typer av centralplatser finner man ofta en strävan efter att avgränsa dessa platser inflytelsesfär till ett geografiskt område, en strävan som har sin grund i centralplatsteorin. Mats Anglert tillsammans med Stefan Larsson, Mats Mogren och Bengt Söderberg (2006:26f) menar att forskning kring centralitet istället bör utgå från landskapet och inte som så ofta är fallet i själva platsen som tolkats som central. Det är i landskapet som förutsättningarna för en centralplats finns och i detta landskap finns utrymme för en mängd olika relationer. Dessa relationer eller nätverk har skapat olika former av centraliteter, vilka kan vara samlade till en plats eller spridda i ett område. Den forskning som gjordes under 1980- och 90-talen om centralplatser uppmärksammade i första hand enskilda objekt, så som hallbyggnader, kultbyggnader, importföremål och andra lyxvaror samt lämningar efter ett specialiserat hantverk. Under 2000-talets första årtionde kritiserades detta och man tyckte att allt för stort fokus hade hamnat på hur makten varit låst till ovanstående objekt i ett renodlat hierarkiskt perspektiv (Anglert et al. 2006:20f).

Det man trots allt kan fastslå är att storgårdsmiljöerna var centrala i *någon* mening, t ex genom ett specialiserat hantverk, handel eller kultutövning. Kanske fanns resurserna för detta i landskapet omkring, men inte nödvändigtvis. Andra faktorer än materiella resurser kan ha spelat roll (Fabech 1999:455; Lundqvist 2000b:10f, 13). Dick Harrison påtalar t ex att det finns och har funnits centralorter vars omland spelat ringa betydelse för centralortens existens och tvärtom. Studier har visat att vissa centralorter har ingått i så kallade centrifugala nätverk. Dessa platser har byggt sitt välstånd på t ex internationell handel och här finner man inte någon hierarkisering av ett underlydande omland. Då det kan vara svårt att utreda hur förhållandet mellan en viss plats och dess omland sett ut, menar Harrison att man bör vara försiktig med bruket av centralortsbegreppet. Han ser emellertid ändå att sökandet efter centrumaspekter är av betydelse i forskningen. Harrison påpekar också att forskaren måste beakta möjligheten att det vi idag uppfattar som ett centrum kanske inte uppfattades så av dåtidens människor. Han har t ex i sina studier funnit att människor istället för att betona centrum lade tonvikten på gränser. Sådana gränser kan vara portar, synliga och osynliga murar m.m. (se vidare nedan; Harrison 1997:25f, 28).

Andra arkeologer som menar att det troligen är fel att fokusera på centralplatsernas geografiska läge är Pável Nicklasson och Fredrik Svanberg. De anser att centralplatser inte skall ses som ett uttryck för makt över ett geografiskt område, utan istället för personanknuten maktutövning (Nicklasson 2001:141; Svanberg 1999:108f). Detta förhållande är säkerligen riktigt, men det utesluter inte att det geografiska läget kan ha haft en viss betydelse, så som Anglert et al. påpekar. Som vi såg ovan ligger de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer oftast på en viss typ av läge i landskapet och kanske är det så att detta läge kan ses som socialt exklusivt. Därtill förefaller det ha funnits ett fokus på gränser hos den dåtida människan, så som framgick ovan. Annan forskning som visar på ett sådant fokus och att vissa praktiker kan kopplas till gränser ger t ex Torun Zachrisson exempel på. Hon har i sin forskning sett en koppling mellan depåfynd och ägogränser kända från kartmaterial från historisk tid. Dessa

ägogränser sammanfaller ibland med topografiska gränser i form av vattendrag eller våtmarker. På samma sätt är runstenarna ofta resta vid de äldsta kända karterade ägogränserna. Vidare förefaller runstenarna ofta vara resta där gränserna sammanfaller med färdvägar och då särskilt vid passager som vadställen, vägbankar, broar och vägmöten. Zachrisson uppfattar runstenarna som väktare över väsentliga delar av gårdens domäner, de som definierades av gränserna. Människor som besökte gården eller reste från en gård till en annan lotsades över gårdens domäner via vägar till passagera där besökaren var tvungen att passera ett hinder. Dessa hinder utgjordes ofta av våtmark eller vattendrag och också en gränzson mellan gårdar. Det är på sådana platser som runstensresorna väljer att resa sina stenar (Zachrisson 1998:114f, 194–197).

Centralplatserna och det arkeologiska materialet

Redan i den skandinaviska arkeologins barndom fanns ett intresse för lämningar efter järnålderssamhällets övre skikt. Emellertid låg detta intresse i de stora gravmonumenten och begravingarna däri. Idén om att kungaresidens existerat fanns hos arkeologerna redan i början av 1900-talet, men några efterforskningar av sådana miljöer kom inte till stånd. Under 1900-talets första hälft genomfördes några mindre boplotsundersökningar, bland annat i Gamla Uppsala, Valsgärde, Vä och Uppåkra. Osäkerheten var dock stor både vad gäller metod och resultat. Först i och med New archaeologys genomslag i Skandinavien under 1970-talet kom genombrottet med denna inriktnings materialistiska syn. Forskningen kring centra och hierarkier blev uttalat teoretisk och fortfarande var det gravar som utgjorde det största undersökningsmaterialet. Johan Callmer tror att de skandinaviska forskarnas skepsis mot residensen som viktiga studieobjekt grundar sig i synen på den mobila kungamakten i tidig medeltid. Ännu hade forskarna inte övervägt att förhållandet kunde varit annorlunda under yngre järnålder med mindre maktområden än de man kände till från äldsta medeltid. Under slutet av 1970-talet utvecklades trots allt tanken på att residens kunde existera och att dessa kunde vara stora centrala boplatser i en region. Under 1980-talet avlöste den ena utgrävningen den andra med frågeställningar kring residens från yngre järnåldern (Callmer 1997:11–14).

En modernisering av utgrävningsmetodikerna där avbaning med grävmaskin slog igenom hade också stor betydelse för boplotsforskningen och därmed även för förståelsen av de socialt exklusiva boplatserna. Kända platser av detta slag har sedan 1990-talet ökat markant i antal och tydligt är att de uppvisar likheter med varandra samtidigt som de varierar i storlek, kontinuitet och karaktär. Gårdar som inte tolkats som storgårdar eller centralplatser benämns ofta i litteraturen som ordinära, som normala agrara boplatser eller vanliga gårdar.

I denna avhandling använder jag en del av centralplatsforskningens definitioner av *vad* i det arkeologiska materialet som utmärker de så kallade centralplatserna gentemot ordinära eller vanliga boplatser. Nedan presenteras Fabechs och Ringtveds modell (i modifierad form) över hur olika fyndkategorier kan klassificera boplatser/platser där de hittats.

<i>Centralplats med överregional betydelse</i>	<i>Centralplats med regional betydelse</i>	<i>Vanlig boplats</i>
prakt hjälmar	solidi	boplatskeramik
kontinentala guldföremål	denarer	redskap
osedvanliga fyndkombinationer	brakteater	slipsten
föremål av hög konstnärlig kvalitet	guldgubbar	eldslagningssten
	glas	kvarnsten
	brytguld	sländtrissor
	vapen	vävtvingder
	statyett delar	fibulor
	rågranater	smyckesnålar
	metallskrot	glaspärlor
	gjutformar	bärnstenspärlor
	smältdeglar	spelbrickor
	järnbarrar	djurben
	järnslag	
	förarbeten	

Tabell 1. Fyndkategorier som indikerar olika typer av boplatser under folkvandring- och vendeltid efter Fabechs och Ringtveds modell från 1995 (Fabech och Ringtved 1995:14).

Modellen har vunnit stor spridning och många forskare som arbetat med storgårdar eller centralplatser har återgett denna. Kritiska röster har emellertid också höjts. Martin Rundkvist t ex kritiserar Fabechs och Ringtveds modell för att den täcker in en period som sträcker sig över 400 år. Rundkvist hävdar att varje period måste studeras i ljuset av sina egna bevis, det vill säga det arkeologiska materialet som kan kopplas till den. Han är därför kritisk till att Fabech och Ringtved (tabell 2), liksom också andra forskare, ser yngre fynd och lämningar som bevis för att en plats varit en centralplats även tidigare (Rundkvist 2011:11f). Rundkvist har här rätt i sin kritik, varje period måste ha sin egen bevisning, och det hade varit önskvärt med en modell per period. Ser man till statusföremål och prestigevaror så ändrar dessa karaktär under de perioder som här är aktuella. Under folkvandringstiden är många föremål av detta slag av guld och man har från denna tid bland annat funnit guldbrakteatrar, krigar- och hästutrustningar samt smycken. Många av högstatusföremålen från folkvandringstiden kommer också från det kontinentala Europa. Under vendeltiden försvinner emellertid guld-föremålen, åtminstone i den omfattning de tidigare förekom i. Även prestigevaror från mer avlägsna platser avtar markant. Istället är det olika typer av fibulor och spännen som utgör statusföremål. Kontinentala föremål i det arkeologiska materialet från denna tid kan vara glas eller vissa fibulor. Brons dominerar av ädelmetallerna (Helgesson 2002:32f, 34f). Forskning i t ex Uppåkra har visat hur statusföremålen ändrar karaktär över tid. Där har man påträffat ett mycket rikt fyndmaterial som tyder på avancerat hantverk liksom handelskontakter med kontinenten. Under folkvandringstid utmärker sig glasbägare, silver- och guldföremål vilka tyder på rikliga kontakter både söder-, väster- och österut. Bilden av Uppåkra förändras emellertid under vendeltid då lokalt tillverkade bronsföremål istället dominerar, vilka dock är av hög kvalitet. Denna förändring förklaras med nya politiska förhållanden lokalt såväl som på kontinenten. Vissa importföremål, så som t ex glas, visar att handeln trots allt pågick även

under denna tid (Hårdh 2002:50f). Undersöker man en boplats från vendel- eller vikingatiden kan man därför inte ha den guldrika folkvandringstiden som måttstock.

Modellen i tabell 1 ser jag som användbar utgångspunkt för att ringa in det socialt exklusiva, men inte som facit. Andra forskare lyfter fram också andra föremål och fysiska fenomen som statusmätare och som sådant de ser som centralplatsindikerande. Förekomsten av vilt i boplatsmaterialet ser Lars Lundqvist som exempel på detta. Ben av vilt visar att människorna haft jakträtt eller haft relationer till andra som haft detta. Andra fyndkategorier som lyfts fram som centralplatsindikerande är föremål som kan förknippas med metallhantverk, pärltillverkning, glasbägare, granater och mynt. Sådana fynd finner man normalt inte på ordinära boplatser, menar Lundqvist. Storgårdar från järnålder och tidig medeltid är dessutom inte enbart rika på ädelmetaller, utan även på icke ädla metaller (Lundqvist 2000b:40f, 55–57).

Granater är en annan fyndkategori man förknippar med de sociala eliterna. Infattade i praktföremål som guldsmycken eller svärd var de attribut för eliten och också i regalier. Regalier är föremål som utmärker en härskare och exempel på sådana är kungakrona, spira och riksäpple med anor från medeltiden och diadem, fibula och spira från romersk kejsartid. Granaterna har troligen varit begärliga som infattningar i regalier på grund av sin röda färg, då rött sågs som en maktsymbol. Granater som infattningar prydde även de romerska kejsarnas hästutrustningar liksom detaljer på deras vapen. Under senromersk tid fick dessa granatinfattningar formen av cloisonnéinläggningar. I det nordiska fyndmaterialet dyker granatinfattningar upp under 300-talet e. Kr. Under 400- och 500-talen finns i Norden importerade granater på nordiska föremål, men också importerade guldcloisonnéföremål från det bysantinska riket och från frankerriket. Under vendeltid producerades i det nordiska området även inhemska cloisonnéinläggningar på bronsföremål, t ex svärd och ryggknappspännen. Då dessa producerades under vendeltid och i övergången till vikingatid hade produktionen av granatcloisonné på kontinenten sedan länge upphört (Arrhenius 1997:40, 42f, 45f).

Fibulor av hög kvalitet liksom spelbrickor är ytterligare fyndkategorier som lyfts fram som socialt exklusiva. Jag vill också framhålla de stora byggnadskonstruktionerna, så som monumentala gravar, stora gravfält och stora byggnader som indikationer på en lokals betydelse och funktion (se vidare nedan). En del av detta tar Fabech och Ringtved upp i sin tabell på centralplatsindikatorer som återges nedan i tabell 2.

CENTRALPLADSINDIKATORER I GERMANSK JERNALDER

ARKÆOLOGISKE FUND

kontinentalt fremstillede guldgenstande

guldrakteater

guldgubber

sværdbeslag af guld

værkstedsfund (ædelmetal)

brudsølvdepoter

våben

mm.

ARKÆOLOGISKE ANLÆG

halbygning

større samtidig bebyggelse

større gravplads

anløbsplads

PLACERING I LANDSKABET

kommunikativ placering

gunstig ressourcemæssig placering (gunstig = varieret el. stort ensidigt potentiale)

bebyggelsen med den forskellige funktioner spredt over et større areal

STEDNAVNE

sakrale

organisatoriske

STRUKTUREL KONTINUITET (vikingetid/ældre middelalder)

runesten

sølveskatte

tidlig romansk kirke (stormandskirke)

kapel

hovedgård

kongelige ejendom

adelig ejendom

Tabell 2. Fabechs och Ringtveds uppställning av karakteristika för folkvandringstidens och vendetidens centralplatser (Fabech och Ringtved 1995:19).

Sagornas mjödhallar – fanns de i verkligheten?

I Skandinavien har man på boplatser som tolkats som storgårdar (se nedan) funnit stora byggnader man vill identifiera och benämna som hallar. I fornordisk och fornengelsk litteratur berättas om sällskapslokaler som kallas hallar, mjödhallar, salar m.m. där kungar och hövdingar höll gästbad med gåvoutbyte och utdelning av prestigevaror. Vissa av dessa berättelser, så som i den isländska sagalitteraturen, är mer realistiska i sin karaktär, medan hjältedikterna är mer mytiska i sin framtoning. Sagalitteraturen har nackdelen att de skrevs först under 1200-talet och i vissa fall senare ändå. Möjligen återger de därför snarare tidig-

medeltida förhållanden än vendel- och vikingatida. Även de fornnorska dikterna är skrivna under samma tid som sagalitteraturen, men de är nedtecknade i ett arkaiskt mytiskt-poetiskt språk som litteraturvetaren Lars Lönnroth menar kan föras till vikingatiden. Lönnroth menar att det framför allt är när den norröna litteraturens beskrivningar av hövdingahallarna och de praktiker som kan knytas till dessa korresponderar med beskrivningar i de fornengelska hjälteedikterna, som *Beowulf*, som vi kan vara säkra på att detta har en förankring i verklighetens sociala sfär under yngre järnålder (Lönnroth 1997:31f, 37). Som framgår i kapitel 9 korrelerar de olika fysiska fenomenen beskrivna i de skriftliga källorna (så som *Beowulf*) med det arkeologiska materialet varför det är mycket troligt att den sociala inramningen till berättelserna i hög grad har verklig bakgrund. Såväl graven (grav/hög/rör/mur/gravvalv), kungens (ledarens) kropp/lik som vapen omnämns eller förekommer i samtliga av de källor som tas upp i avhandlingen förutom i Vänerområdets runinskrifter. Även betsel, bro, guld, guldsmycke, gård, gravbål, guld, guldsmycke, hus/hall, runor samt runsten är materialiteter som ingår i eller omnämns i hög utsträckning i såväl det arkeologiska som det skriftliga materialet.

Frågan är hur vi skulle se på de stora byggnader som kommit att kallas hallar om vi inte haft den fornnordiska och fornengelska litteraturen, utan bara det arkeologiska materialet att uttolka? Enligt min mening skulle vi troligen ändå förstått dem som socialt exklusiva där samhällseliter bött och utövat sina praktiker och där rikedomar förvarades. De fornnordiska och fornengelska litterära verken ger emellertid en något fylligare bild av vad som en gång kan ha utspelats i hallbyggnaderna, då vissa praktiker inte efterlämnat arkeologiskt material eller går att förstå enbart från det arkeologiska material de genererat. Med en genomgång av forskningsläget beträffande de så kallade hallarna vill jag visa att dessa byggnader går att identifiera som socialt exklusiva utifrån det empiriska materialet. För att kunna ringa in hallarna är det av största vikt att förstå vad som är socialt exklusivt rent byggnadstekniskt och för att detta ska vara görbart är det viktigt att också förstå vad som utgör ett ordinärt hus.

Hall och byggnadstradition

Det finns regionala traditioner i hur husen utformades i Skandinavien under yngre järnålder. Konvexa långhus i olika storlekar uppträder först i Sydnorge, Mellansverige och norra Götaland redan under senare delen av förromersk järnålder och under folkvandringstid fick denna byggnadstyp en allt större spridning. Parallellt till det konvexa långhuset finns långhus med rak eller oregelbunden takbärande konstruktion. Att båda byggnadstyperna förekommer parallellt tolkar Magnus Artursson som att det troligen funnits någon bakomliggande form av markering i bruket av de olika långhustyperna och att detta förhållande kan kopplas till social status (Artursson 2005:104f, 113). I kapitel 5 är jag tveksam till att det går vara så kategorisk beträffande strategierna bakom de raka respektive de konvexa långhusen. Förhållandet gällande val av väggekonstruktion bör eventuellt utredas ytterligare.

Hallen som byggnadskonstruktion utvecklades enligt Frands Herschend under yngre järnålder ur det underbalanserade långhuset, vilket man började uppföra under romersk järnålder, men som blev allt vanligare fram i folkvandringstid. Det underbalanserade långhuset hade en underbalanserad takkonstruktion där mittskeppet var mellan 1/3 och 1/2 av husets bredd. Under bronsåldern och äldre järnålder var takkonstruktionen istället balanserad eller överbalanserad (Fors och Gerdin 2009:31f; Herschend 1989:83 fig. 2, 84, 88–91). Spännlängden mellan bockparen ökades i det underbalanserade långhuset, troligen för att man eftersträvade

att skapa en större öppen yta i vissa rum. Det har föreslagits att sådana rum användes som hallrum för sociopolitiska praktiker. Den ökade längden mellan bockparen kompensterades av att mittskeppet gjordes smalare, vilket medförde underbalanseringen i takkonstruktionen. Det underbalanserade långhuset var kortare än vanliga långhus med två eller tre bockpar och ytterväggarna stående i väggrännor (Fors och Gerdin 2009:31f). Som en kommentar till detta kan nämnas att undersökningarna i Ytterby i Bohuslän har visat att väggrännor inte endast kan kopplas till byggnader av exklusiv storlek eller till underbalanserade långhus, utan att väggrännor även förekom i andra byggnader. Exempel på detta är Hus II från yngre förromersk järnålder i Ytterby som är ca 22 x 8 m med en balanserad takkonstruktion (Karlsson, Ragnesten och Westblom 2012:20).

Den hustyp som Fors och Gerdin refererar till ovan kan inte vara underbalanserade hus i allmänhet, utan istället den hustyp som Herschend i evolutionistisk anda benämner ”det tredje huset” eller ”hallembryo”. Dessa börjar uppföras under 300-talet e. Kr. på större gårdar. Hus av denna typ var relativt ovanliga och de hade några gemensamma drag, varav några nämndes ovan: deras kontext var storgårdar; de bestod av ett rum med ett minimum av takbärande stolpar; deras placering på gården särskilde dem från andra byggnader; de hade härdar som endast använts till ljus och värme och fynden som hittas i husen skiljer sig från de fynd man hittar i bodelen i gårdens huvudbyggnad. Herschend menar att introduktionen av ovannämnda hus på de stora gårdarna visar på en vilja hos gårdsägarna att separera vissa delar av det sociala livet från det som levdes av människor och djur i huvudbyggnaden. Hallen är oftast en egen byggnad, men ibland kan hallen också utgöra ett rum. Ett sentida exempel på hallrum i huvudbyggnaden är det vikingatida mycket långa huset på Borg i Lofoten (se även kapitel 7). Herschend ser en mycket tydlig koppling mellan ekonomisk styrka och de hus han kallar hallembryon (Herschend 1993:182–184, 190, 193).

Min uppfattning är att Herschends hallembryon inte kan placeras in i en evolutionistisk utveckling där alla hallar kan placeras in på någon sorts utvecklingsskala. Däremot har Herschend troligen rätt i att husen är något annat än ett vanligt bostadshus.

Hallen och det ordinära huset

Husen under järnåldern var oftast mellan 15 och 30 m långa, men ett fåtal exempel visar att de kunde vara upp mot 50 m långa (Kyhlerberg, Göthberg och Vinberg 1995). Vid en genomgång av samtliga hus som presenteras i katalogdelen av *Hus och gård i det förurbana sambället – Rapport från ett sektorforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet* (1995) fann jag 30 stolphus, fyrstolpshus eller stensyllshus som är daterade till vendel- och vikingatid. Grophusen har jag inte tagit med här. Publikationen är den enda i sitt slag där samtliga vid den tiden kända och undersökta huslämningar presenteras i katalogform. Tyvärr omfattar katalogen inte hela Sverige, Västergötland finns t ex inte med, utan de landskap som ingår är Skåne, Halland, Bohuslän, Öland, Småland, Gotland, Östergötland, Södermanland, Uppland, Västmanland, Dalarna, Gästrikland, Hälsingland, Härjedalen, Jämtland, Medelpad, Ångermanland, Västerbotten, Norrbotten och Lappland. Av de 30 husen hade 17 hus en bredd upp till 6,5 m, 10 hus var mellan 7 och 9,5 m och två hus hade en bredd på 10 m (Kyhlerberg, Göthberg och Vinberg 1995). Ett av de båda husen med en bredd på 10 m är från Tygelsjö socken i Skåne. Detta var ett treskeppigt stolphus, ca 32 x 10 m stort, daterat till vikingatid. Såväl ytterväggar som innerväggar har stått i smala rännor. Utanför ytterväggarna på långsidorna fanns en

yttre stolprad där stolparna lutat inåt huset i en vinkel av ca 60 %. Fynden utgörs av keramik och ben (Kyhlberg, Göthberg och Vinberg 1995:94). Den angivna husbredden på 10 m utgörs av måttet mellan de snedställda stolparna i den yttre stolpraden. Frågan är huruvida det funnits väggar kopplade till den yttre stolpraden eller om det där endast funnits stöttor till den inre långväggskonstruktionen. Det andra alternativet förefaller troligast. Räkna man husets bredd utifrån det som utgjort boningsyta får huset då istället en bredd på 6 m. Det andra huset i katalogen med en bredd på 10 m är från Sanda i Fresta socken i Uppland. Huset var ett enskeppigt hus med en väggkonstruktion av skiftesverk och mullbänk. Centralt i huset fanns en ugn med intilliggande hård, vilken fanns redan i ett hus som stod på samma plats under tiden 900–1000 e. Kr. De fynd som kopplas till huset är kam, nyckel, malsten, järnföremål, keramik, bränd lera, vävtyngder, ben m.m. Dateringen av huset till sen vikingatid/tidig medeltid, ca 1000 e. Kr., bygger dels på datering av nyckeln och dels på datering av kam (Kyhlberg, Göthberg och Vinberg 1995:197f). Detta hus är av annan byggnadsteknisk konstruktion än de hus som man kommit att kalla hallar. De föremål som kan knytas till huset visar inte heller på någon social exklusivitet. Därmed kan inget av de hus som presenteras i *Hus och gård* ses som socialt exklusiva. Sammanfattningsvis är husen under vendel- och vikingatid vanligen 6–7 m breda och 15–30 m långa.

Storgårdsmiljöer – hallarnas kontext

Hallarnas kontext är de så kallade storgårdarna. Kända storgårdar har sedan 1990-talet ökat markant i antal och som nämndes ovan uppvisar dessa gemensamma drag, men också en del olikheter sinsemellan. Fynden från storgårdarna är ofta mycket rikliga. Forskningen kring storgårdar behandlar frågor som ingår i en större problematik rörande samhällsförändringar under yngre järnåldern. Storgårdarnas uppkomst är del av en process som omfattade hela samhället och inte endast de ledande skikten.

Callmer anser att det är givet att storgårdarna, eller residensen som han benämner dem, var platser för maktutövande. Utgrävningar av storgårdar på olika håll i Skandinavien har visat att de byggnader man tolkat som hallar i sin konstruktion varit mycket likartade. Likaså kan man finna praktiker kopplade till dem som går igen i vitt skilda områden. Detta talar för att sådana praktiker delades av människorna i Skandinavien, men endast i storgårdsmiljöerna och därmed hos de sociala eliterna. Kontakterna mellan dessa miljöer över hela området kan därför antas ha varit goda och att strävan efter likhet med likar varit stor i en sådan social kontext (Callmer 1997:15f).

När järnålderns storgårdar upphör att existera är en fråga som inte är klarlagd. Under andra hälften av 900-talet tycks många av dem försvinna, detta i en omvälvande tid med stora samhällseliga förändringar. Callmer menar att man kan ana en länk mellan storgårdarna och de gods eller huvudgårdar som dyker upp i tidig medeltid. Hur generellt detta fenomen är finns emellertid ännu inte något grepp om. Finner man en sådan kontinuitet är det också viktigt att utreda om denna ligger endast i bebyggelsen eller även i maktstrukturerna och funktionerna (Callmer 1997:18; Fabeck 1997:148).

När det gäller det övre samhällsskiktens boplatser föredrar jag att använda begreppet storgård alternativt de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer. Stormansgård eller stormannagård är andra begrepp som också brukas för denna typ av bosättning, men eftersom

dessa båda begrepp utgår från ett genusperspektiv vi ofta inte känner till, är de mindre lämpliga att använda enligt min mening. Begreppet *residens*, som använts ovan, känns i många fall för exklusivt. *Residens* skulle man kunna, som Anglert gör, använda på den allra yppersta elitens boplatser, det vill säga den lilla bebyggelsegrupp som utmärker sig i toppen av samhällshierarkin över storgårdarna och som beboddes av kungar och jarlar (Anglert et al. 2006:33–37). Det kan emellertid vara problematiskt att arkeologiskt urskilja den yppersta elitens boplatser från övriga storgårdar enligt min uppfattning, liksom att koppla respektive rangordnad storgårdskategori till rangordnad kategori inom de sociala eliterna. Anglert et al. antagande får se som en rimlig hypotes, men som troligen bör utredas noggrant i varje enskilt fall. Rundkvist använder sig av *elite settlements*, det vill säga elitboplatser, för att definiera den typ av lokaler som diskuteras här (Rundkvist 2011:10). Detta är också användbart, särskilt då det kringgår bekymren med att platsernas ”dignitet” och ekonomiska bas kanske inte överensstämmer med de andra begreppen. Elitboplatser täcker in både Anglerts *residens* och storgårdarna och kan därför ses som mer användbart för de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer. Det sistnämnda begreppet är något jag också använder mig av i denna avhandling, då det ringar in de aspekter av boplatserna som står i fokus i denna avhandling. Flera begrepp används således inom forskningen för de boplatser som är något mer än vanliga ordinära boplatser. Fabech frågar huruvida denna mångfald i begrepp speglar lika många olika bebyggelse typer. Hon menar att valet av begrepp på en boplatser måste förklaras i varje enskilt fall (Fabech 1997:146). Bertil Helgesson (2002:32) tycker inte att det är nödvändigt att finna en definition som sammanfattar alla de olika typerna av platser och helt riktigt menar han att det troligtvis inte ens är möjligt. För att återvända till begreppet storgård så kan det kritiserats för att det fokuserar på agrar produktion. Enligt min uppfattning är begreppet storgård emellertid användbart på sådana miljöer som studeras i denna avhandling, agrara miljöer som utmärkte sig beträffande resurstillgång och storlek (så som t ex Mats Widgren beskrivit, se nedan). På sådana gårdar kan också hantverk, handel liksom andra praktiker som inte var av agrar karaktär ägt rum. En storgård ska emellertid inte förväxlas med platser som saknar agrar karaktär, platser som t ex specialiserat sig inom ett eller flera områden (t ex handelsplatser).

Kulturgeografen Mats Widgrens forskning kan till viss del klargöra vad den lilla bebyggelsegruppen överst i hierarkin innefattar. Widgren menar att man kan skönja en social bebyggelsehierarki från mitten av järnåldern med olika bebyggelse typer. Nederst i denna hierarki placeras Widgren små hushåll där ofri och avhängig arbetskraft bodde. Hushåll av detta slag avtecknar sig inte tydligt i det arkeologiska materialet. Därefter kommer de mellanstora gårdarna, vilka utgjorde en stor grupp. På dessa gårdar har man haft 10–12 stallade djur och enstaka trälar kan ha förekommit som arbetskraft. En annan stor grupp är storgårdarna där man haft 18–20 stallade djur. Genom att utnyttja trälar såväl som fri arbetskraft inom gården har man på sådana gårdar kunnat bygga upp ett överskott. Storgårdarna skiljer ut sig genom sitt stora antal båsplatser, flera bebyggelseenheter och ofta också genom förekomsten av en separat festhall. Över storgårdarna finner vi en mindre grupp, vilka placeras sig högst i hierarkin. Dessa platser utmärker sig genom förekomst av skattfynd, guldföremål samt lämningar efter ett specialiserat och omfattande hantverk. De skiljer däremot inte ut sig från storgårdarna vad beträffar boskapsstock. Denna lilla grupp i toppen av hierarkin tycks därför inte ha baserat sitt välstånd på agrar stordrift. Widgren menar att detta välstånd istället byggts upp utanför hushållet genom kontroll av handel och hantverk och kanske också genom att de

på något vis tillskansat sig det överskott som kan ha producerats på andra gårdar. Ytterligare ett sätt för denna samhällsgrupp att bygga upp sitt välstånd kan ha varit genom plundring av främmande folk. Beroendeförhållandet mellan de olika bebyggelse typerna och mellan olika sociala skikt i samhället har troligen sett annorlunda ut under yngre järnålder än det landboväsende som senare etablerades under medeltiden. Widgren vill se ett personavhängigt beroendeförhållande dels mellan ofri på underlydande gårdar och ett socialt högre skikt på större gårdar, dels mellan fri på medelstora gårdar och storgårdarna. I det senare fallet kan beroendeförhållandet reglerats genom gåvor, gästbud och släktskapsförhållanden. Toppskiktet har i gengäld stått för militärt beskydd, kultutövning, handel och hantverk (Widgren 1998:282, 290f). Här får man troligen tänka sig att eliterna kanske stått för eller varit samordnare/beskyddare av något eller möjligen några av de områden Widgren räknar upp.

Storhögar och deras relation till ordinära gravar

Kungshögen i Sunnerby är daterad till 600-talets andra hälft och den är den enda monumentala graven på platsen. Den är också samtida med hus 1, det största huset på den intilliggande boplaten. Forskning har visat att många av de monumentala gravhögarna kom till just vid denna tid, i den äldsta delen av vendeltiden (jmf Bratt 2008:31, 68, 161; Gräslund 2007:114; Ljungkvist 2005:256), men i vissa områden (som Norge och Mellannorrland) uppförs storhögar i huvudsak något tidigare under yngre romersk järnålder och folkvandringstid (se exempelvis Bratt 2008:34–38; Ramqvist 1992; Ringstad 1991:146; Solberg 2000:164–167). Det föreligger således en viss regional variation i tidpunkt gällande uppförande av storhögar.

Storhögar utgör en gravtyp som på grund av storlek och ofta manifesta placering i landskapet framstår som speciella i förhållande till intilliggande gravar. De är monumentala och det är inte svårt att föreställa sig att det krävts mycket möda att bygga dem i en tid då muskelkraften var det enda medlet som stod till buds. Skandinavien var under yngre järnålder ett stratifierat samhälle och i ett sådant var det av betydelse för de sociala eliterna att legitimera och upprätthålla sin maktposition medelst olika materialiteter. Strategisk och exponerad placering av gravar och gravfält vid viktiga kommunikationsleder har lyfts fram som ett sätt för eliterna att manifesteras sin status. Monumentala lämningar, så som vissa gravtyper (storhögar, domarringar, skeppssättningar, treuddar), fornborgar och runstenar, är andra exempel på sådan manifestation i landskapet. Även förekomsten av ett stort gravfält och rika gravar har lyfts fram som socialt exklusivt. Dessa manifesta lämningar visar på investerat ekonomiskt och såväl som symboliskt kapital och syftet med dem var att uppnå ett stabilt och effektivt styre, något som inte kunde uppnås enbart med våld (se också Carlsson 1997:83; Fabech 1997:157; Lundqvist 2000b:15, 73; Lundqvist 1997:96; Ringstad 1991:144–146; Stibéus och Lundqvist 2006:8; Strömberg 2005:267).

Att hävda sig socialt var emellertid inte något som endast var betydelsefullt för de sociala eliterna. I Agneta Bennetts doktorsavhandling utgörs studiematerialet främst av små gravfält med få iögonfallande gravar och hon menar att dessa gravfält kan knytas till mindre bebyggelseenheter. Den sociala differentiering hon funnit i sitt material har inte i så stor utsträckning med samhällelig position genom maktutövning att göra, utan istället rangordning inom slakten och den egna bygden. Bennett menar vidare att social differentiering framträder främst i mansgravarna. Skillnader i social rang är alltså inte lika tydligt i gravar över kvinnor

(Bennett 1987:167). Tore Artelius har i sin studie av det vendel- och vikingatida Sannagårdsgravfältet i Halland funnit att begravningarna där representerar en ”normalbefolkning” som i sina religiösa och sociala praktiker återkopplar och ansluter sig till förfäderna och deras religiösa och kosmologiska föreställningar. Det är vaniska föreställningar med regenerationen av människan, naturen och världen som kommer till uttryck i Sannagårdsgravfältet (Artelius 2000:202f).

Ser man till Västsveriges del kan man utifrån publikationer som Harald Wideens *Västsvenska vikingatidsstudier* (1955), Artelius’ avhandling *Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder* (2000) och Claes Thelianders avhandling *Västergötlands kristnande: religionsskifte och gravskicketets förändring 700–1200* (2005) se att de gravar från vendel- och vikingatid som undersökts över lag är av den karaktär som Bennett och Artelius beskriver ovan, det vill säga utan iögonfallande gravkonstruktioner eller gravinventarier. I den västsvenska regionen under yngre järnålder var högen den vanligast förekommande gravtypen (Artelius 2000:129 och där anförd litt.). Bo Strömberg studerar gravplatser och gravfält i Halland, södra Västergötland och västra Småland i sin avhandling *Gravplats – Gravfält. Platser att skapa minnen vid – Platser att minnas vid* (2005). Han menar att de större högarna i södra Halland oftast är från bronsåldern och att den yngre järnålderns högar oftast har en diameter på 6 m eller mindre. Det finns dock undantagsvis större högar och som exempel nämner Strömberg en vikingatida hög vid Dalstorpssjön som mäter 9 m i diameter (Strömberg 2005:292).

De monumentala storhögarna

Monumentala högar går generellt under begreppet storhögar. Åke Hyenstrand satte på 1970-talet upp ett tekniskt kriterium för storhögarna, de skulle mäta över 20 m i diameter. De mest monumentala högarna, de som mäter över 30 m i diameter, kallade han kungshögar (Hyenstrand 1974:104). Begreppet kungshögar går emellertid längre tillbaka i tiden och användes bland annat av Sune Lindqvist på 1920-talet. Lindqvist nämner inga mått, men det framgår tydligt att han med kungshögar avser de mest monumentala högarna (Lindqvist 1921). Hyenstrands 20 meters mått har inom forskningen blivit normgivande (Bratt 2008:43), även om vissa forskare, som t ex Bratt och Nicklasson, menar att man inte skall ta fasta på mått som kriterium. Det är istället högens monumentalitet i förhållande till andra monument i omgivningen som bör vara avgörande eller som Bratt uttrycker det ”*Begreppet storhög skulle då kunna definieras som en hög som avviker i storlek i förhållande till den gängse högens storlek.*” (Bratt 2008:43; Nicklasson 2008:42–44). Vilka högar som uppfattats som monumentala i sin samtid bör därför ha varierat också över tid och inte bara rum.

För Mälardalens del har Bratt fastslagit att en normalstor hög har en diameter på 5–10 m och att högar på 11 m i diameter och där över därmed kan uppfattas som storhögar. I sin avhandling gör Bratt emellertid en uppdelning mellan mindre respektive mer avvikande stora högar där gränsen går vid 20 m. Han kallar också de mindre avvikande stora högarna för mellanhögar och de över 20 m för storhögar. I landskapen Uppland, Södermanland och Västmanland finns 268 storhögar med en diameter på minst 20 m vilka antas vara från yngre järnåldern. 29 av dessa är arkeologiskt undersökta och alla 29 innehåller brandgravar. Hela 77 % av storhögarna har en diameter på 20–29 m och endast 7,5 %, 20 stycken, har en diameter över 40 m. Storhögar som mäter minst 40 m får därför ses som ett sällsynt storslaget inslag i den mälardalska järnåldersmiljön. Bratt fastslår i sin studie att social elit, ofta med anknytning

till en krigarideologi, kan knytas till högar som är 15–20 m i diameter och att den yppersta sociala eliten kan knytas till de mest monumentala högarna med en diameter på minst 20 m. De senare kan också innehålla gulföremål och rikligt med gravgods (Bratt 2008:29, 31, 44f, 68f, 112). Thomas B Larsson diskuterar storhögar i artikeln *Storbögar i södra Sverige. Kring några utbredningskartor*. Även han benämner högar med en diameter på 10 m eller mer som storhögar (Larsson 1993:47–56). Som vi såg ovan är den gängse högen i Västsverige också under 11 m i diameter och för den södra delen till och med 7 m eller mindre. I min genomgång av registrerade och kända storhögar i Västergötland, Värmland och Dalsland fann jag 246 storhögar (se bilaga 2 samt kapitel 6). Jag har då i huvudsak tagit fasta på 20-metersmättet som riktmärke, men inte som en total nedre gräns.

Många av de stora gravhögarna har en avfasad topp, vilket skapar en plåtå på högens krön. För Mälardalens del har Bratt visat gravhöggar med plåtå har en diameter på minst 15 m. Av de välbevarade högarna som är minst 20 m i diameter är drygt hälften plåtåhögar (Bratt 2008:97).

I Mälardalen påträffas gulföremål nästan uteslutande i de största gravarna (20–69 m i diameter). Dessutom är gulföremål vanligt förekommande i dessa stora gravar. I övrigt är de största gravhögarna ofta mycket benrika med många djurarter representerade. De innehåller därtill ofta rovfåglar, nästan alltid spelutensilier och mycket ofta glaskärl. Flera storhögar innehåller också exklusiva textilier med guldråd. I de största högarna förekommer sällan krigsutrustning, inga dräktspännen, undantagsvis torshammarringar, aldrig jordbegravningar och de innehåller heller inga säkra båtar. I högar som är mellan 11–19 m i diameter och som Bratt också klassificerar som avvikande stora högar, förekommer gulföremål endast i fyra gravar (11 %), ofta spelutensilier (42 %) och rovfåglar samt ibland vapenutrustning (28 %), skyddsvapen (14 %) och glaskärl (31 %). Föremålskategorier som förekommer i högar oberoende högens storlek är bronsföremål, hängsmycken, pärlor (främst av glas), olika typer av beslag, knivar och knivslidebeslag, broddar, kammar, lerkärl, järnnitar och spikar. Av Mälardalens normalstora högar med en storlek på mellan 3 och 10 m i diameter innehåller endast 3 % vapen, 1 % skyddsvapen (sköld), 6 % spelutensilier och 2 % glaskärl. Bratts avhandling visar vidare att antalet föremålskategorier generellt är fler ju större högen är. Normalstora högar har ca 4–5 föremålskategorier representerade i fyndmaterialet. Högar med en storlek på 20–29 m i diameter har 9 föremålskategorier representerade i fyndmaterialet, medan de största högarna med en diameter mellan 30 och 67 m har ett något minskat antal fyndkategorier till i genomsnitt drygt 8 föremålskategorier. Tidsaspekten är också av betydelse för hur många föremålskategorier som nedlagts i gravarna där kulmen nås under 900-talet (Bratt 2008:82f, 106). Kungshögen i Sunnerby innehöll minst 20 föremålskategorier, vilket är anmärkningsvärt högt i förhållande till Mälardalens snitt på 9 i jämförbara högar. Frågan är om denna skillnad beträffande antal gravgåvor i de östsvenska respektive västsvenska storhögarna är reell eller om den stora diskrepansen har med gravmetod och undersökningarnas omfattning att göra.

Föremålskategoriernas statusvärde kan även ha ändrats över tid. Ett exempel på detta är spelutensilier. Spelutensilier är betydligt vanligare i gravar för män med hög status, men forskning på svenska gravar i vilka spelutensilier påträffats har visat att sådana nedlagts även i enkla och mer föremålsfattiga gravar. Under romersk järnålder indikerar gravkontexterna att speluten-

silier var något exklusivt och förbehållet män med hög social status. Med tiden tycks dock även människor utanför samhällseliterna fått möjlighet att ägna sig åt brädspel och under vikingatid har spelutensilier även deponerats i kvinnogravar, vilket sällan förekom i tidigare perioder. Bratts mälardalska högforskning visar att det förefaller vanligare under yngre järnålder att begrava en kvinna ensam i en avvikande stor hög innehållande högstatusuttryck i gravgodset än tidigare under järnåldern. Högstatusföremålen utgörs då av rovfågel, spelbrickor av glas och glaskärl (Bratt 2008:82f, 88f, 106–108, 112). Samtidigt visar Bratts genomgång att det finns spelutensilier i endast 6 % av de normalstora gravhögarna, vilket ändå får ses som att det är endast en begränsad andel av befolkningen som fick spelutensilier med sig i graven. Det hade varit intressant att veta om det övriga innehållet i dessa gravar tyder på att den/de begravda kan ha haft hög social status trots att gravöverbyggnaden inte utmärker sig storleksmässigt.

På 1980-talet genomförde Sabine Sten och Maria Vretemark det så kallade Storgravsprojektet. Inom detta projekt analyserades ben från 14 brandgravar, vilka samtliga var ovanligt rika på ben. Benen från sådana gravar, som de båda forskarna kallar stormansgravar, har ofta inte analyserats osteologiskt, då den mycket stora benmängden medfört att det ansetts för dyrt. I projektet ville man svara på frågor kring vad de enorma benmängderna döljer beträffande kön, antal och dödsålder hos de begravda människorna i dessa gravar liksom vilka offer som ingått i gravsammanhanget. De 14 gravarna i studien valdes utifrån benmängd, då syftet var att undersöka just mycket benrika gravar. De allra benrikaste gravarna är oftast högar eller stensättningar av betydande storlek. Tolv av gravarna är från Uppland och Södermanland och från Närke och Småland är en grav från respektive landskap. Sten och Vretemark förklarar att tyngdpunkten på Mälardalen beträffande de benrikaste gravarna inte varit en vald strategi från deras sida, utan istället beroende på det tillgängliga materialet. De menar att det förefaller som att seden att offra stora mängder djur på gravbålet var en östsvensk företeelse under den yngre järnåldern (Sten och Vretemark 1988:145f). Som en kommentar till detta kan nämnas att den tredje benrikaste graven som hittills undersökts i Sverige är Kungshögen i Sunnerby och således från Västsverige (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). Även undersökningarna av Torstensonshögen och storhögen under Ås kyrka, båda i Västergötland, indikerar att dessa kan ha varit mycket benrika (se kapitel 6).

Inom den svenska järnåldersforskningen om storhögar är det framför allt de i Mälardalen och Mellannorrland som berörts. Bratt menar att detta beror på att båda dessa områden har ovanligt många storhögar samt att de nästan uteslutande uppförts under järnåldern (Bratt 2008:11f). Det är korrekt att det finns många storhögar i dessa båda områden, men min genomgång av förekomsten av storhögar i landskapen runt Väneren visar att det även här finns storhögar i nivå med de båda ovannämnda områdena. Att de västsvenska storhögarna inte involverats i debatten beror troligen istället på att få undersökts arkeologiskt och att man tidigare uppfattat att de hör hemma i bronsåldern.

De monumentala gravarna vittnar om en stor arbetsinsats som krävde organisering och planering liksom förfogande över arbetskraft. Bjørn Ringstad menar att storhögarna användes som legitimering av den sociala hierarkin och att de kan ses som en symbol för en maktideologi (Ringstad 1991:145f). Byggandet av stora gravmonument medför att denna ideologi blir materialiserad och åskådliggjord. Bratt utgår i sin avhandling ifrån att storhögbyggnandet var

ett medel för eliten att skilja ut sig från andra grupper i järnålderssamhället (Bratt 2008:11f). Birgit Arrhenius menar att storhögarna från folkvandringstid och vendeltid av sin samtid kan ha uppfattats som regalier eller kungliga symboler på samma sätt som romarrikets kejsrerliga mausoleer. Arrhenius ser också vissa fyndkategorier påträffade i storhögarna, som t ex härskarstavar, cloisonnésmyckade spännen, vapen och hästutrustningar samt smyckade hjälmar, som regalier (se även ovan; Arrhenius 1995:312–316, 328f; Arrhenius 1997:40, 42f, 45f). Bratt är kritisk till Arrhenius tankar kring regalierna. Han menar att ordet regalier är starkt förknippat med en viss uppsättning maktsymboler som kan kopplas till kungamakten från 1000-talet och framåt. De föremål som Arrhenius lyfter fram som regalier i Uppsala högar och i andra germanska kungagravar är enligt Bratt föremål som också förekommer i andra högstatusgravar som inte betraktas som kungliga. Han ser dem precis som Arrhenius som maktsymboler, men menar att de kunde användas som sådana även utanför de kungliga kretsarna (Bratt 2008:21f). Svante Norr menar att det finns en risk för bakåtprojicering av mer kända medeltida förhållanden i sökandet efter materiella markörer för kunglig status, som regalia, i järnålderssamhället (Norr 2001:42). På grund av sådan risk är det viktigt att göra jämförelsestudier av det arkeologiska materialet, så som t ex Bratt gör, för att ringa in det som är socialt exklusivt och förbehållit endast vissa grupper i samhället. Högen och dess innehåll som materialitet och sociopolitisk strategi kommer att diskuteras längre fram i avhandlingen.

4. Sunnerby – storgårdsområde och storhög på Kållandsö

I Sunnerby har såväl en storhög som hall undersökts arkeologiskt. Båda dessa har daterats till 600-talet e. Kr. och har gett goda möjligheter att belysa nya aspekter av västsvensk järnålder och då framför allt vendeltiden. Sunnerby ligger på Ullersunds nordöstra strand, en plats som attraherat människor för bosättning från mesolitikum fram till idag. Naturmiljön utgörs av strandängar, lummiga ekbackar, mindre skogspartier med blandskog, berghällar och åkermark. I området finns flera teofora platsnamn som Ullersund, Fröberget, Fröfjorden, Frössviken och Odensvik. Därtill finns Valberget med ett gravfält (RAÄ 54) samt Valhall. Ingen annanstans på Kållandsö är det lika tätt med sådana platsnamn. Utmed sundet som skiljer Kållandsö från fastlandet finns rikligt med fornlämningar från såväl förhistorisk som historisk tid och tydligt är att sundet utgjort en viktig kommunikationsled genom historiens lopp. Det som idag utgör Kållandsö var tidigare tre öar och av dessa låg Sunnerby längst öster ut på samma ö som Läckö biskopsborg/slott. Att Kållandsö tidigare var delad på detta sätt kan ses på Kjertil Classon Felterus karta från 1655. På den mittersta och största ön låg både Senätes och Otterstads socknar och längst i väster Torsö socken. Det finns inga skriftliga belägg för att Sunnerby utgjort egen socken trots att en kyrka fanns här åtminstone sedan 1100-talet och att Sunnerby under medeltiden var huvudbyn på ön (Nyqvist Thorsson och Nitenberg 2010:21 och där anförd litt.). Detta utesluter emellertid inte att Sunnerby i ett tidigt skede utgjort egen socken.

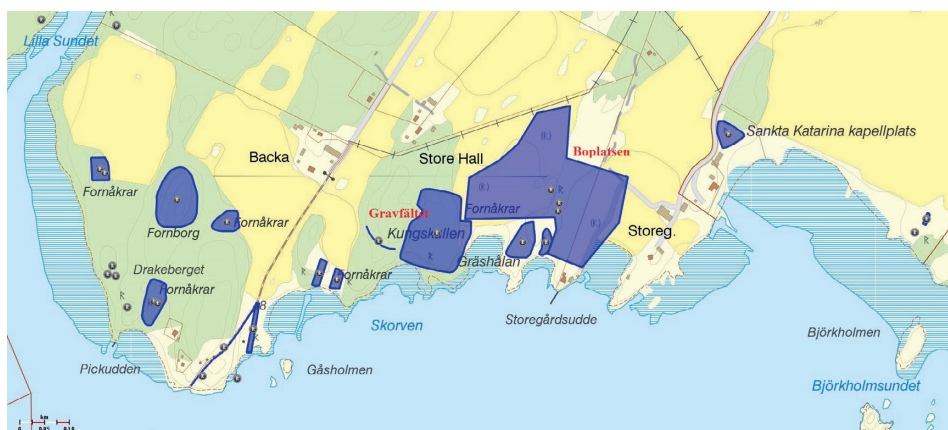
Det arkeologiska forskningsprojektet *Sunnerbyprojektet* genomförde årliga undersökningar i Sunnerby under åren 2000–2012. Projektet var institutionsbaserat vid Göteborgs universitet och de arkeologiska undersökningarna genomfördes med tillstånd av Länsstyrelsen i Västra Götaland. Projektet initierades, leddes och genomfördes av mig själv och Anna Nyqvist Thorsson och finansierades genom anslag från olika stiftelser och fonder.

Fornlämningssmiljön och Sunnerbys omland

Undersökningarna som företogs fokuserades till tre olika närbelägna lokaler och resulterade i ett omfattande arkeologiskt material från olika tidsperioder (fig. 2). De tre lokalerna utgjordes av en boplatz (RAÄ 386), en kyrkplats (RAÄ 47) och ett gravfält (RAÄ 59) (Ny-

qvist Thorsson och Nitenberg 2010; Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018; Nitenberg och Nyqvist Thorsson i manus). Fornlämningsmiljön i Sunnerby utgörs utöver dessa platser av en fornborg på Drakeberget som är Källandsös högsta berg (RAÄ 65:1), ett större gravfält på Valberget (RAÄ 54), mindre grupperingar av gravar, ensamliggande gravar, fornåkrar, färdvägar, skärvtenshöggar och hällristningar (FMIS). Gravfältet på Valberget består enligt FMIS av ett 20-tal gravar. De utgörs av sju högar, fyra runda stensättningar, sex domarringar, tre resta stenar (möjligen del av en stenkrets) och en hällkista. På Valberget finns även två domarringar samt tre stensättningar utanför ovannämnda gravfält (FMIS). Vid en okulär besiktning av platsen som en del i Sunnerbyprojektet gjordes bedömningen att ett antal resta stenar i den sydvästra delen av gravfältet troligtvis utgjort del i en skeppssättning. Denna bedömning delades även av projektets referensgrupp vid ett besök på platsen. Flera av gravarna på Valberget har helt eller delvis förstörts av en grustäkt och en gravurna har påträffats på platsen. Den största högen är 15 m i diameter och 1,5 m hög (FMIS).

Den undersökta boplatsen liksom gravfältet i Sunnerby kommer att behandlas i detta kapitel, men inte kyrkplatsen. Av denna anledning sammanfattar jag här kort resultatet av vad den arkeologiska undersökningen där gav. Kyrkplatsen, också kallad S:ta Katarine kapell, undersöktes under åren 2004 till 2007. Den medeltida stenkyrkan lokaliserades och undersöktes och ett antal gravar kom också att beröras av utgrävningen, bland annat ett romanskt gravmonument bestående av en lockhäll och två fragmentariska gavelkors. Undersökningarna visade att också andra typer av lämningar fanns på platsen, så som kulturlager, stolphål och årderspår. Dateringar av några av dessa lämningar visar att platsen nyttjats under 900-talet, kanske för bosättning. Det äldsta dokumenterade spåret av någon sorts kristen aktivitet utgörs av en barngrav daterad till 1000-talets mitt eller andra hälft. Under ett knappt sekel har därefter vad som tolkades som en liten träkyrka med nedgrävda hörnstolpar stått på platsen. Vid mitten av 1100-talet ersattes denna av en större kyrka med långhus och rakslutet kor av skalmurar i sandsten (Nyqvist Thorsson och Nitenberg 2010).

Figur 2. Fornlämningsmiljön i Sunnerby. Karta ur FMIS, Riksantikvarieämbetet.

På Källandsö finns endast en runsten (RAÄ Otterstad 29:1; Vg 35). Runstenen som är daterad till vikingatid (Samnordisk runtextdatabas) står ca 4 km norr om boplatsen i Sunnerby.

Invid runstenen har man funnit spår av en bro/vägbank alternativt pålspärr (RAÄ Otterstad 231:1) bestående av ekstockar. Ekstockarna har dendrokronologiskt daterats till vikingatid/tidig medeltid⁴. Stocken som analyserades har 171 årsringar. Den innersta årsringen daterades till 911 e. Kr., den yttersta till 1081. Fällningsåret uppskattades till 1096–1101 (Information från Sara Roland 2018-04-03, idag ägare till gården där den analyserade stocken förvaras). Platsen för RAÄ Otterstad 231:1 ligger där landsvägen idag utgörs av en vägbank över ett sankt och utdikad område. Söder om vägbanken mynnar diket i Fröfjorden där invallningar och pumpstation också finns. För att marken här inte skall översvämmas pumpas vattenmassor förbi invallningen och ut i fjorden. Vid extremt högvatten räcker denna anordning dock inte till och så sent som vintern 2000/2001 översvämmades vägbanken. Skriftliga källor från 1600-talet och framåt anger att den så kallade Ladugårdsbron var belägen här (Jungner och Svärdström 1970:52–54) och bron är utritad på en karta från 1729 upprättad för geometrisk avvägning. På kartan kan man också se att Sunnerbys ägor då gick så långt norrut som till 2,4 km från runstenen och broläget. Storskifteskartan från 1767–68 visar emellertid att Sunnerbys ägor går ytterligare någon km norrut. Det finns inte några indikationer på att det under yngre järnålder och äldsta medeltid fanns någon annan betydande gård eller bebyggelse än Sunnerby på denna del av Källandsö före byggnationen av Läckö biskopsborg. Det är därför troligt att de som dominerat Sunnerby under vikingatid också dominerade/ägde hela denna del av Källandsö och därmed ända fram till bron och runstenen. Runstenen har således inte stått i direkt anslutning till bebyggelsen, utan istället vid gränsen för bebyggelsehetererna på Sunnerbysidan (jmf Zachrisson 1998:114f, 194–197).

På Källandsö finns några få områden utanför Sunnerby som utifrån fornlämningsmiljö och fynd framträder som platser som kan ha haft en något större eller rikare bebyggelse än omgivande områden. Dessa är Otterstad, Senäte och Torp. Otterstad och Senäte utgjorde båda egna socknar under medeltiden. Ytterligare en medeltida socken med kyrka (Torsö) fanns på ön invid herrgården Tranberg på öns västra sida, men här finns inget som tyder på någon extraordinär bebyggelse under järnåldern. I Otterstad finns fem hällristningslokaler, tre mindre gravfält med domarringar, stensättningar (varav en tresidig) och högar, ensamliggande stensättningar, ensamliggande hög och ensamliggande domarring, fossil åkermark och skärvstensrösen (FMIS). Utifrån fornlämningsmiljön förefaller tyngdpunkterna ligga i äldre järnålder och kanske bronsålder i Otterstad. Ett guldföremål från folkvandringstiden har också hittats här (Lundqvist 1998: fig. 5; Lundqvist 2000b: fig. 44). På Senäte har ett större depåfynd från bronsåldern gjorts vid torvtäkt 1850 (SHM 1580). I övrigt utgörs fornlämningsmiljön av ett fåtal rösen (den största 20 m i diameter), ett område med skärvstensförekomst och en skålgrop (FMIS). Även här ligger tyngdpunkten på bronsålder/äldre järnålder, men fornlämningsbeståndet är tämligen litet.

Torp, som ligger på den norra delen av Källandsö strax söder om fiskeläget Spiken, är den plats som är rikast på fornlämningar efter Sunnerby. I Torp finns två gravfält. Det största (RAÄ Otterstad 76:1) har 29 fornlämningar och ligger på en plats som kallas Alunda. Gravarna utgörs av en hällkista med omgivande hög (som i FMIS anges som osäker och som kan

⁴ Ekstocken daterades på privat initiativ av den dåvarande markägaren. Analysrapporten är förkommen, men ett handskrivet dokument förvaras tillsammans med stocken med ovannämnda information. Troligen har analysen utförts av Alf Bråthen. Närmare upplysningar har jag ännu inte fått fram.

vara en hög med stenkista), två högar, ca 14 stensättningar och tre domarringar. Det andra gravfältet (RAÄ Otterstad 77:1) består av en hög och fyra stensättningar. Högen är 16 m i diameter och 1,4 m hög och är den enda högen av denna storleksklass på Kållandsö utanför Sunnerby. Därtill finns i området sex ensamliggande stensättningar, en eller möjligen två domarringar, fossil åkermark samt ett område med skärvstensförekomst, kvartsavslag och flinta som eventuellt utgör en boplats från sten- eller bronsålder (FMIS). Från Torp till ovan nämnda bro/vägbank och runsten är det ca 2 km fågelvägen.

På Kållands halvö, på fastlandet direkt söder om Kållandsö, finns några platser som varit betydande under yngre järnålder. Dessa är Skalunda, Rackeby och Fröslunda. Närmast Sunnerby är Fröslunda som ligger ca 6 km fågelvägen från Sunnerby. Fröslunda är känt för de så kallade Fröslundasköldarna som hittades 1985/86. Fyndet utgörs av 16 bronssköldar av Herzsprungtyp från 700-talet f. Kr. (Hagberg 1996). I Fröslunda finns också ett större gravfält (RAÄ Sunnersberg 4:1) med ca 100 gravar. Här finns en hällkista, tre domarringar, en treudd, ca 70 stensättningar, 16 högar och resta stenar. Den största högen är 18 m diameter och 2 m hög (FMIS). Det finns uppgifter om att en kyrkplats funnits i Fröslunda i äldre tid, men detta är något som än så länge inte bekräfts (FMIS). Vid ett besök på egendomen Fröslunda 2011 fick jag och Anna Nyqvist Thorsson möjlighet att komma in under den nuvarande mangårdsbyggnaden. I källaren samt utanför denna i den nuvarande trädgården fanns ålderdomliga murverk och också en ljuslugg av medeltida karaktär. Läget är mycket befäst. I samband med besöket fick vi av ägaren till gården veta att man för en del år sedan funnit ett antal barnskelett i nära anslutning till mangårdsbyggnaden i samband med ett grävningföretag. Barnskeletten indikerar att en kyrkogård funnits på själva gårdsläget.

Mellan Sunnerby och Rackeby är det ca 10 km fågelvägen och mellan Sunnerby och Skalunda ca 13 km. I Rackeby finns bland annat fyra storhögar (se bilaga 2), 20–25 m stora, en rest sten, stensträngar, fossil åkermark, skärvstenshögar, en medeltida kyrkplats och här finns också Storegården (tidigare säteri) som troligen var säte för Rackeby kungsgård. På 1300-talet var Storegården hemvist för nunnor från Gudhems kloster (FMIS; Holmström 1991:149). I Skalunda finns Västsveriges största gravhög, Skalundahögen, samt ytterligare en storhög, Kung Skjolms hög. Eventuellt finns i Skalunda en tredje hög vars överbyggnad idag är bortodlad (se kapitel 6). I övrigt finns domarringar, stensättningar, två runstenar, en tidigmedeltida kyrkplats och ett boplatsoområde i nära anslutning till kyrkan (FMIS). Inom Sunnerbyprojektet gjordes en mindre metalldetektorundersökning i Skalunda 2008. Målsättningen med undersökningen var att utreda Skalaundaboplatsens karaktär under yngre järnålder samt att sätta den i relation till Sunnerbyboplatsen. Åkermarkerna i närheten av boplatsoområdet söktes av vid ett tillfälle och järnåldersfynden utgjordes av del av en vikingatida balansvåg samt en bältesring av brons. Vidare hittades två bronsbleck, men dateringen av dessa gick inte att fastslå. I området på och runt boplatsen har markägare gjort lösfynd, så som glaspärlor och en pincett (Nitenberg 2008). Att så få fynd gjordes beror sannolikt på att boplatsen sträcker ut sig upp på den rullstensås där kyrkan, storhögar och de nuvarande gårdsbebyggelserna ligger, vilket också det påträffade och delvis undersökta boplatsoområdet gör. De områden på var sida om åsryggen som vi fick möjlighet att avsöka ligger troligen utanför eller i utkanten av järnåldersbebyggelsen.

Att identifiera det socialt exklusiva

Kapitel 4 består av en genomgång av först Sunnerbyboplatsen – livsmiljön – och därefter Kungshögen. Socialt exklusiva fysiska fenomen och praktiker presenteras i tabellform. Tabellerna är analytiska redskap inspirerade av den verbrelaterade metoden och analysarbetet är praktikorienterat. Tabellerna över boplatsen omfattar endast praktiker utförda av människor, medan tabellen från Kungshögen också omfattar praktiker utförda av djur och ting. Denna skillnad grundar sig i att praktikerna på boplatsen har en mindre grad av medvetenhet än i Kungshögen och omfattar dessutom ett mycket längre tidsspänn, vilket skulle göra en utvidgad analys mer tidskrävande och som ändå skulle vara av ett ringa värde för avhandlingen. Sist i kapitlet dras slutsatser utifrån avhandlingens syfte och frågeställningar beträffande lokala förhållanden.

För att hantera det arkeologiska materialet från Sunnerbylokalen och för att välja ut de praktiker och fysiska fenomen som utgör grunden för diskussionen längre fram tas här avstamp i kapitel 1, 3 och 7, men också i textanalysen i kapitel 8 samt bilaga 1. Fynd och lämningar liksom praktiker som presenteras här utgör således endast delar av det undersökta arkeologiska materialet från Sunnerby.

Livsmiljön

Att finna lämningar efter den boplats som rimligtvis borde ha funnits i anslutning till det stora gravfältet RAÄ Otterstad 59 var inledningsvis Sunnerbyprojektets huvudsakliga målsättning. Sunnerbyboplatsen undersöktes under sammanlagt ca 8 månader under åren 2000–2003 samt ca 5 månader 2011–2012. Inledningsvis genomfördes en fosfatkartering och utifrån resultaten av denna identifierades boplatsen med hjälp av provgropar och sökschakt. Med tiden utökades schakten och totalt har ca 1 570 m² undersökts arkeologiskt på tre intilliggande ytor kallade yta E, F och G, vilket får ses som en mycket begränsad yta. De totalt sex fältsåsongerna visade att bosättningen etablerades under 200- eller 300-talet e. Kr., det vill säga under romersk järnålder. Det är emellertid först från den vendeltida perioden som bosättningen ändrar karaktär och blir en socialt exklusiv boplats. Eventuellt finns ingen bebyggelse på platsen under folkvandringstid. Endast ett ¹⁴C-prov ger en datering till denna period och detta är taget i en stor härd på boplatsområdet inom begränsningen för hus 1. Detta förhållande skulle i så fall stämma väl in med det bebyggelsebrott som föreligger på många boplatser vid denna tid i Skandinavien (se vidare kapitel 7). De yngsta spåren på boplatsen är från 1300-talet och även från denna tid visar fyndmaterialet vissa indikationer på en välmående aristokratisk bosättning. Emellertid förefaller det finnas ett glapp i bosättningskronologin och eventuellt finns ingen aktiv bebyggelse där efter 900-talet. På kyrkplatsen däremot påträffades vid utgrävningen boplatsslämningar i form av kulturlager, stolphål och andra anläggningar under den romanska kyrkan. Fyndmaterialet tillsammans med ¹⁴C-dateringar talar för att platsen använts för bosättning under åtminstone 900-talet och en bit in i 1000-talet. Under 1000-talet anläggs sedan en kristen begravningsplats där, men olika boplatsspår visar att en gård funnits invid kyrkan. Troligen har den historiskt kända Storegården sedan 900-talet varit belägen på höjdläget direkt söder om kyrkan, på den plats där det äldsta kartmaterialet från 1775 visar att gården ligger. Efter 1300-talet förefaller Storegården ha varit den enda gården i Sunnerby som kan benämnas storgård eller huvudgård. Vad som händer med Sunnerbyboplatsen och hur förhållandet till Storegården ser ut är i stor utsträckning oklart. Möjligen är det samma sociala sammanhang som flyttats runt i området. Det är

komplikerat att få grepp om vad huslämningarna i Sunnerby representerar. Kan man tala om *en* storgård och i så fall bestod denna av en eller flera hushåll? Sannolikt har det funnits mer än en gård samtidigt inom det som benämns för Sunnerbybopplatsen och det kan därför vara bättre att uppfatta dessa som ingående i ett storgårdsområde där en gård/familj dominerar.

Det enda hus som undersökts i Sunnerby som är medeltida är ett rektangulärt grophus (A7616) som daterats med hjälp av ¹⁴C-analys av ben till 1282–1395 e. Kr. 2 sigma (UBA-21967). Det medeltida grophuset ligger på samma plats som de undersökta stolphusen från järnåldern. Grophuset har brunnit och därefter lämnats helt orört. Utifrån ett medeltidsbrev från 1360 vet vi att det i mitten av 1300-talet fanns någon sorts konflikt i Sunnerby och att prästbolet i samband med denna bränns ner (Nyqvist Thorsson och Nitenberg 2010). Möjligt kan grophuset ha tillhört prästbolet. Vissa fynd indikerar att människorna på den gård som under 1300-talet fanns inom boplatsoområdet i Sunnerby hade möjlighet till en socialt exklusiv livsstil som bland annat innebar att äta importerad fisk (jmf Vretemark 2015:8) och ha ornerade klädesdetaljer i ädelmetall. De hade också tillgång till och förfogade över silvermynt, vilket två silvermynt (ett Birger Magnusson (1290–1318) och ett obestämbart från 12–1300-tal) påträffade i grophuset samt ett norskt silvermynt (Magnus Eriksson lejon (1319–1343) strax utanför detta visar. Enligt Henrik Klackenbergs hade emellertid monetariseringen i Sverige vid 1200-talets slut nått så långt att mynt också i viss mån användes av bönderna (Klackenberg 1992:179).

Störst ansatser arkeologiskt har gjorts på den boplatssyta som benämns yta E på vilken ett stort antal stolphål och andra anläggningar anträffats. Det är på denna yta som de tre husen i tabell 3 och 4 var belägna. Antalet stolphål i kombination med dåligt bevarade och otydliga vägglinjer gör det till viss del svårt att urskilja olika byggnader och också svårt att förstå en del av de identifierade husens utbredning. Stolphålen och andra anläggningar representerar flera byggnader som stått på platsen under olika tidsperioder, men i viss utsträckning också samtidigt. Fem stolphus samt två grophus har identifierats arkeologiskt (se fig. 3). Av stolphusen daterades ett till romersk järnålder, tre till vendeltid och ett till vendel-/vikingatid. Av grophusen har ett (A93) daterats med ¹⁴C-analys av ett kolprov till 780–950 e. Kr. 1 sigma (Ua-22470) och det andra till 1282–1395 e. Kr. (det medeltida rektangulära grophuset som nämndes ovan). Utöver dessa byggnader påträffades delar av möjliga hus i form av stolpar i sökschakt och troliga hus har även identifierats med magnetometer (Biwall et al. 2016). På samma yta som hus 1–3 har det eventuellt stått ytterligare ett hus. Detta hus uppfattades inte i fält, men stolphål av takbärande karaktär liksom delar av vägglinjer som inte ingick i de andra husen dokumenterades och diskuterades utan att någon husplan kunde konstateras. Under rapportarbetet identifierades dock två bockpar med takbärande stolpar liksom vägglinjer som skulle kunna utgöra ytterligare ett hus och detta benämns som hus 8.

Figur 3. Yta E på boplatområdet i Sunnerby med identifierade hus.

Inom i princip hela boplatområdet har ädelmetallfynd gjorts med hjälp av metalldetektor samt i själva utgrävningsarbetet. Sunnerbyboplatsen är i princip omfluten av vatten på tre sidor och har ett mycket exponerat läge belägen på en udde alldeles invid Ullersunds strand. Placeringen talar för en vilja att utnyttja och kontrollera sundet. Det exponerade läget följer ett mönster som även andra storgårdar uppvisar (se även kapitel 7). På boplatsens västra sida, mellan boplatområdet och gravfältet, finns en skyddad vik som kan ha utgjort ett gott hamnläge, men även på boplatsens södra och östra sida finns vikar. Fynd av viktlod, silverklipp och mynt på boplatsen indikerar att kontroll över handel och kommunikationer kan ha varit en av resurserna som människorna på Sunnerbyboplatsen förfogade över (se vidare nedan).

Socialt exklusiva praktiker och materialiteter i Sunnerby

Med tabell 3 och 4 redovisas de av Sunnerbys praktiker och arkeologiska lämningar som kan ses som socialt exklusiva. Här framgår att människor i Sunnerby under yngre järnålder ägnade sig åt aktiviteter och förfogade över fysiska fenomen som inom forskningen ses som

förbehållna de sociala eliterna (se kapitel 1, 3 och 8). I möjligaste mån försöker jag separera enskilda praktiker och fysiska fenomen till den tidsperiod de hör hemma i, men ¹⁴C-dateringar med relativt långa tidsspann, odaterade lämningar samt svårdaterade fynd gör detta problematiskt att genomföra fullt ut. Flera av fynden från Sunnerby saknar de dateringskriterier vi känner igen. Trots konsultation med såväl Birgitta Hårdh och Martin Rundkvist, vilka båda har stor vana av att arbeta med socialt exklusiva föremål bland annat från Uppåkra, har det i vissa fall inte varit möjligt att reda ut dateringen. I många fall är de upptagna fysiska lämningarna fragmentariska och ibland utgör de rekonstruktioner av arkeologiska spillror som på ett mentalt plan fogats samman (så som koncept). Här bör poängteras att vissa av de praktiker som anges i tabellerna i sig inte kan ses som socialt exklusiva, men de finns med i tabellen då de i samverkan med andra praktiker eller fysiska lämningar krävs för att skapa extraordinära fenomen. Det är betydelsefullt att relatera olika fysiska företeelser till varandra, då dessa tillsammans har möjlighet att visa på något som är mer än det enskilda.

Vendeltida socialt exklusiva praktiker och fysiska fenomen

Praktik människa	Fysiskt fenomen
En eller flera människor disponerar andra människor för att bygga en storgård Människor bygger en storgård Människor lever och verkar på en storgård	Storgård
Människor uppför många gravar	Stort gravfält
En eller flera människor disponerar andra människor för att bygga en storhög Människor uppför en storhög	Storhög
En eller flera människor disponerar andra människor för att bygga hus 1 Människor bygger hus 1, en hall, på 600-talets andra hälft	Hus 1
En eller flera människor disponerar andra människor för att bygga hus 3 Människor bygger hus 3, under 7- eller 800-talet	Hus 3
En eller flera människor disponerar andra människor för att bygga hus 5 Människor bygger hus 5 (en hall?) på 7- eller 800-talet	Hus 5
Människor jagar exklusivt vilt Människor jagar med jaktfågel, s.k. falkenering En eller flera människor skjuter med pil och bäge	Exklusiv jakt inkl. falkenering (boplats: stor hund, dagrovfågel, kronhjortstagg; gravfynd: 6 rovfåglar, bytesdjur, 4 hästar, 20 hundar)
Människor bär/disponerar amuletter av björnklor/tänder och skinn av björn, räv och iller	Vilt (inklusive gravfynd: björn, älg, kronhjort, rådjur, vildsvin, räv, iller, hare)
Människa/människor bär bronsfibula i människoform	Fibula av brons, ev. förtennad, föreställande en mansfigur (F148), 600-tal
Människa/människor bär s-formigt plattspänne föreställande korp	S-formigt plattspänne av brons föreställande en korp (F676), 650–700-tal

En eller flera människor disponerar ett förgyllt flätbandsornerat beslag	Flätbandsornerat bronsbeslag med förgyllning i orneringen, troligen sköldhandtagsbeslag (F147), 600-tal
En eller flera människor bär en förgylld sölja av brons	Förgylld sölja av brons (F306)
En eller flera människor bär eller disponerar föremål med granatinläggningar	Granatinläggningar (gravfynd)
Människa/människor dricker ur/disponerar en frankisk glasbägare	Frankisk glasbägare (gravfynd)
Människa/människor bär/disponerar fingerring av guld	Fingerring av guld (gravfynd)
Människor spelar brädspel med spelbrickor av älg horn	Spelbrickor av älg horn (gravfynd)
En eller flera människor disponerar ett förgyllt bronsbeslag	Förgyllt bronsbeslag, ev. knivslidebeslag (F678)
En eller flera människor bär bronssölja med stämpelornamentik	Bronssölja med stämpelornamentik, ev. försilvrad (F825), folkvandringstid/tidig vendeltid
En eller flera människor bär/disponerar en guldfoliepärla	Segmenterad guldfoliepärla (F699)
En eller flera människor disponerar ett föremål med spiralornerat kantbeslag av brons	Kantbeslag av brons med falsk spiralornamentik, ev. till svärdsskida eller sköld (F804)
En eller flera människor disponerar hantverkare	Glaspäretillverkningsavfall
Människor tillverkar glaspärlor	Ugnsfodring, slagg, gropschaktugn m.m.
Människor framställer järn	Smidesslagg
Människor smider med järn	Degel, bronskrot, smältor
Människor hantverkar med ädelmetaller	Bearbetat ben/horn, ben- och hornföremål
Människor tillverkar föremål av ben och horn	
Människor deponerar föremål i husen	Fibula i form av en man i yttervägglinjen till hus 5 Plattspännet i form av en korp ev. i NÖ hörnet av hus 3 Malsten i botten av stolphål till takbärande stolpe i hus 1 Kniv i stolphål i NV hörnet av hus 1 Vävtvngder m.m. i NV hörnet av hus 3

Tabell 3. Praktiker och fysiska fenomen kopplade till Sunnerbyboplatsen under vendeltid.

Vikingatida socialt exklusiva praktiker och fysiska fenomen

Praktik människa	Fysiskt fenomen
En eller flera människor disponerar andra människor för att bygga en storgård Människor bygger en storgård Människor lever och verkar på en storgård	Storgård
Människor uppför många gravar	Stort gravfält
En eller flera människor disponerar andra människor för att bygga hus 3 Människor bygger hus 3, ett kulthus?, under 7- eller 800-talet	Hus 3
En eller flera människor disponerar andra människor för att bygga hus 5 Människor bygger hus 5, en hall?, på 7- eller 800-talet	Hus 5
Människor jagar exklusivt vilt En eller flera människor disponerar dresserade jaktfåglar Människor jagar med jaktfågel, s.k. falkenering En eller flera människor skjuter med pil och båge	Exklusiv jakt inkl. falkenering (stor hund, dagrovfågel, kronhjortstagg, pilspetsar av järn (F253 samt F294), trol. 900-tal)
Människor bär/disponerar skinn av räv och iller	Vilt: (älg, kronhjort, rådjur, vildsvin, räv, iller, hare)
Människa/människor bär amulett av silver	Silveramulett med mansansikte (F664)
Människa/människor bär en runamulett av brons	Runamulett av brons (F299), vikingatid eller möjligen tidig medeltid
Människa/människor bär en sölja av förgyllt brons	Förgylld bältessölja av brons (F306)
En eller flera människor disponerar två klipp av ett silvermynt Människa/människor handlar	Två klipp av volgabulgariskt silvermynt, 926-27 e. Kr. (F327, F657)
En eller flera människor disponerar silverföremål Människa/människor klipper silverföremål i bitar för handel eller hantverk	Silverföremål med fem klippytor (F681)
En eller flera människor disponerar två viktlod Människa/människor väger och handlar	Viktlod, två stycken (F811, F926)
Människa/människor bär spännbucklor av brons	Spännbucklor av brons (F672, F675, F822, F823), 900-tal
Människa/människor disponerar ett förgyllt bronsföremål	Förgyllt bronsföremål, ev. kröningsknopp till ovalspänne (F979)
Människa/människor bär eller disponerar en ströning av brons	Ornerad ströning av brons (F940), vikingatid eller medeltid?
Människa/människor bär ovalspänne eller likarmat spänne av förgyllt brons	Ornerad kröningsknopp till ovalspänne eller likarmat spänne av förgyllt brons (F939), tidigt 900-tal

Människa/människor disponerar ett förgyllt beslag av brons	Förgyllt bronsbeslag, ev. knivslidebeslag (F678)
En eller flera människor disponerar hantverkare	
Människor tillverkar glaspärlor	Glaspäretillverkningsavfall
Människor framställer järn	Ugnsfodring, slagg, gropschaktugn m.m.
Människor smider med järn	Smidesslagg
Människor hantverkar med ädelmetaller	Degel, bronsskrot, smältor
Människor tillverkar föremål av ben och horn	Bearbetat ben/horn, ben- och hornföremål

Tabell 4. Praktiker och fysiska fenomen kopplade till Sunnerbyboplatsen under vikingatid.

Lämningar och fynd

Vissa av de fysiska fenomenen i tabell 3 och 4 tar plats och är väl exponerade i landskapet, så som gravfältet, storhögen, storgården samt hus 1, 3 och 5. Ytterligare ett fysiskt fenomen som tar plats i landskapet, om än tillfälligtvis, är den exklusiva jakten och falkeneringen. Här ser jag jaktkonceptens olika sammankopplade fysiska komponenter (levande och döda) som ett fenomen eller en materialitet på samma vis som en ledung eller ett krigståg, även om de på samma gång också utgör praktiker (se teoretisk diskussion i kapitel 2 samt vidare i kapitel 8). De kan också uppfattas som iscensättningar av den sociala statusen. Övriga fysiska fenomen utgörs av föremål. Inga praktiker eller fysiska fenomen är socialt exklusiva i sig själva, utan detta är något som ”förhandlas” fram i de sociala kontexterna.

Hus 1

Hus 1 var det första huset som identifierades i Sunnerby och också det största, ca 36 m långt och 12 m brett. Det utgjordes av en treskeppig byggnad med parställda stolprader som burit upp husets tak. Tre bockpar med takbärande stolpar identifierades som tillhörande denna byggnad, men det bör ha funnits fler. De största stolphälen till de takbärande stolparna var 0,5–0,66 m i diameter och 0,39–0,60 m som djupast och dessa fanns i den östra delen av huset. Bockbredden varierade från 3,30 m till 3,50 m och spannlängden från 5 m till 7 m. Längs båda långsidorna påträffades i den östra delen av huset en meter breda rännen och dessa tolkades utifrån sin placering som konstruktionselement tillhörande huset. En större anläggning (A135) tolkades som en förrådsgrop tillhörande hus 1. Denna var oregelbundet rund i plan och 1,54 x 1,53 m stor och i profil skålformad med plan botten och 0,44 m som djupast. Ytterligare en anläggning som tillskrivits hus 1 är en härd/härdgrop (A88). Denna var oval i plan och 1 x 0,88 m stor. I profil var den något oregelbunden med skålformad profil i den östra delen och cylindrisk profil i den västra delen. Botten var plan och anläggningen var 0,26 m som djupast.

Inne i östra delen av hus 1, påträffades tre mellanfotsben av räv, vilket indikerar att rävskind med tassarna kvar använts i huset. Fyndet av hörntanden från en iller skulle kunna indikera att inte bara räv jagats för skinnets skull. En segmenterad guldfoliepärla (F699) kan möjligen också knytas till hus 1. Pärlan har relaterats till en 5 x 5 m stor ruta på yta E och nästa två tredjedelar av denna ruta upptas av den södra väggrännan i hus 1 och golvytan nordväst om denna. Sådana segmenterade pärlor förekommer från romersk järnålder ända fram till

1000-talet och har importerats till det skandinaviska området, troligen från det bysantinska riket. Före 600-talet användes guldfolie i sådana pärlor, men från 600-talet och framåt börjar man använda silverfolie och färgat glas för att efterlikna de äkta guldfoliepärlorna och de äkta guldfoliepärlor förekommer endast sporadiskt (Callmer 1977:88f, 98). Pärlan i Sunnerby är en äkta guldfoliepärla och en datering före 600 är därför troligast.

Direkt norr om hus 1 hittades ett förgyllt beslag av brons som möjligen utgjort ett knivslidebeslag (F678) och någon meter utanför den södra långhusväggen till huset hittades en bärnstenspärla (F1024). Pärlan har emellertid nära rumslig relation till både hus 2 och hus 3 och då det är oklart vilket kronologiskt sammanhang pärlan hör hemma är det också oklart vilken byggnad pärlan bör relateras till. Två fragment av en imitation av ett samanidiskt silvermynt av volgabulgariskt ursprung har också hittats på bopplatsen (F327 och 657). F327 hittades på yta E i den norra väggränsen till hus 1, men då myntet daterats till 900-tal e. Kr. bör den ha hamnat i den kontexten efter det att hus 1 tagits ur bruk. Det andra myntfragmentet hittades i dumphögen.

Strax norr om hus 1 och schaktet på yta E anträffades också ett silverföremål (F681) med metalldetektor. Föremålet är platt på undersidan och har en svagt konisk form på översidan vilken också har ornamentik i form av prickar i filigranteknik utmed kanten. Föremålet har fem klippytor runt kanten, vilket gör att drygt halva kanten blivit bortklippt. Förekomst av klippytor indikerar att silvret använts som betalningsmedel i ett viktbaserat ekonomiskt system eller till ädelmetallhantverk (jmf Hårdh 2008:95–97). Det är oklart vad föremålet varit, men en gissning är att det varit någon typ av dekor. Likaså är dateringen oklar, men då silver får större betydelse under vikingatid än vad det hade i föregående period och då det var först under 900-talet som silver som betalningsmedel spreds utanför städer som Ribe, Hedeby och Stalsberg (Skre 2008:343) är det kanske troligast att placera fyndet i den senare perioden.

Ytterligare ett vikingatida fynd från 800- eller 900-talet som anträffats inom gränserna för hus 1 är F675, ett fragment av en spännbuckla av brons. Ytterligare ett spännbucklefragment (F672) från samma tid har anträffats på yta E ca 10 m söder om hus 1. Andra fynd som kan kopplas till hus 1 är bland annat en kniv av järn i ett stolphål i ytterväggen i husets nordvästra hörn, en stor malsten (löpare) i botten av ett av de stora stolphålen till en takbärande stolpe samt boplotsavfall som keramik, vävtyngdsfragment, järnföremål, bränd och sintrad lera, ugnsfodring, järnslag, löpare, en eventuell glättsten, ben, brända ben samt skärvig och skörbränd sten.

Dateringarna av hus 1 hamnar i intervallet 600–770 e. Kr. med en tyngdpunkt på 600-talets andra hälft. Från huskonstruktionen har ett ben påträffat i botten av den södra väggränsen (A10) daterats till 650–770 e. Kr. 1 sigma (Ua-22471); ett av de stora stolphålen (A58) till stolpe i den inre takbärande konstruktionen daterades utifrån ett kolprov till 650–770 e. Kr. 1 sigma (Ua-23365) samt ett ben till 600–680 e. Kr. 2 sigma (Ua-39100). Ett kolprov från ett stolphål (A116) i den södra vägglinjen har daterats till 690–880 e. Kr. 1 sigma (Ua-23366)⁵, men det är troligast att detta stolphål ingått i konstruktionen till hus 3 (se nedan). Ett antal

⁵ Yttervägglinjerna till hus 1, hus 2 och hus 3 möts emellertid vid A116 och tolkningen är att stolphålet hör till hus 3.

anläggningar som påträffats inom avgränsningen för hus 1 eller strax utanför har daterats. Dessa anläggningar kan ha funnits i eller i direkt anslutning till huset då detta var i bruk. A135 är en förrådsgröp som daterats utifrån ett kolprov till 640–770 e. Kr. 1 sigma (Ua-23368), vilken placerar sig centralt i husets men i dess västra del; A88 är en härdgröp centralt belägen i huset men i dess östra del som utifrån ett kolprov daterats till 680–780 e. Kr. 1 sigma (Ua-23369); A1870 har tolkats som en mindre kupolugn vilken har daterats genom analys av ben till 646–769 e. Kr 2 sigma (UBA-22228). Dateringsintervallet gör att kupolugnen också kan ha stått i hus 3 (se nedan), men det finns också en möjlighet att ugnen stått utomhus och i så fall i en fas då varken hus 1 eller 3 stått på platsen.

Vikingatid och Hus 8

Flera av fynden som hittats i eller i närheten av hus 1 och som också nämndes ovan hamnar i vikingatid. Den eventuella byggnaden, hus 8, som nämndes inledningsvis i kapitlet, har inte daterats och möjligen ska de vikingatida fynden på yta E ses i relation till detta. Såväl silvermyntet som det ena spännbucklefragmentet hamnar inom utbredningen för hus 8 och ett annat spännbucklefragment liksom det klippta silverföremålet hamnar strax utanför. Annars har många av de vikingatida fynden hittats väster om ryggåsen som separerar yta E och F från yta G och området närmast gravfältet. På yta G finns också den enda byggnaden, ett grophus, med tydlig datering till vikingatid. Som nämndes ovan har möjliga stolphus identifierats inom detta område med magnetometer, men ingen av dessa har undersökts arkeologiskt. Två delar från spännbucklor av brons (F822 och 823) från 900-talet har hittats med metalldetektor i detta område liksom en ornerad kröningsknopp av förgyllt brons till ovalspänne eller likarmat spänne (F939).

En silveramulett (F664; se bild 1) har också hittats i anslutning till yta G bestående av en ring av hoptvinnad silvertråd i vilken ett hänge i form av en människofigur hänger. Hänget har en brottyta under hakan och troligtvis har figuren varit i helkropp. En reva kan skönjas i det ena ögat och det har diskuterats huruvida det är Oden som avbildas och att skadan på ögat refererar till Odens offrade öga (Nitenberg och Nyqvist Thorsson *i manus*). Elisabeth Arwill-Nordbladh (2013) diskuterar ögon, syn och fjärrsyn utifrån ett antal arkeologiska fynd av människo- eller gudaavbildningar där ögonen framställts olikartat alternativt tillfogats skada. Arwill-Nordbladh menar att det är svårt i enskilda fall att uppfatta att olikheter hos ögonen har med medvetna val att göra, men då det finns ett flertal exempel som indikerar ett sådant fokus finns fog för att förstå olikheterna som medvetna. Inom fornvästnordisk litteratur finns ett tema med ögon, syn och fjärrsyn och den blinda blicken som ett uttryck för visdom och profetisk förmåga och detta var något som särskilt gällde Odinkarakteren (Arwill-Nordbladh 2013:5 och där anförd litt.). En annan möjlig tolkning är att figuren bär ansiktsmask. Det senare indikeras av de stora ögonen och kanske också av näsans speciella utformning (jmf Back Danielsson 2007:131).

Ett annat fynd från området vid yta G är en runamulett av brons med ovanliga trollrunor (F299) daterad till vikingatid eller möjligen tidigaste medeltid (Källström 2014). Från området väster och norr om yta G har två vikter hittats (F811 och 926). Den första är sfärisk med tillplattade poler och består av en järnkula med bronshölje. Den andra är bikonisk och gjord av bly. I den norra delen av samma område har en liten ornerad dekorationsnit av brons (F940) från vikingatid eller medeltid hittats liksom två stora ornerade dekorationsnitar

av förgyllt brons (F829 och 937), båda 35 mm i diameter. Den lilla dekorationsniten kan ha suttit på huvudlag till betsel, på sköld, bälte eller liknande. Även de stora nitarna kan ha suttit på liknande föremål. Ytterligare ett förgyllt föremål av brons (F979) anträffades med metall-detektor i området norr om yta G. Det är ännu oklart vad föremålet är för något och när det tillverkades, men den liknar en kröningsknopp till ett ovalspänne. Föremålet i Sunnerby har emellertid en ögla, vilket sådana knoppar inte har. Ett annat föremål från området mellan yta G och gravfältet är ett beslag av brons med så kallad falsk spiralornamentik (F804). Det har föreslagits att föremålet är ett kantbeslag, eventuellt till svärdsskida eller sköld, med datering till yngre järnåldern (muntligen Tore Artelius, Riksantikvarieämbetet, och Gunnar Andersson, Historiska Museet).

Bild 1. Vikingatida silveramulett med hänge i form av en människofigur. Foto: Robert Bernboft, Vänermuseet.

Hus 3

Några av de kraftigaste stolphälen som framgrävts på Sunnerbyboplatsen hör till hus 3. Det största av dessa var 1,10 x 0,70 m i diameter och 0,68 m som djupast. Fyra rejåla stenskodda stolpar i två bockpar har burit upp taket i den treskeppiga byggnaden. Bockbredden hos de båda bockparen är 3,50 m och spannlängden mellan bockarna 8,90 m. Husets ytterväggar var inte tydligt bevarade, men ett antal stolphål som misstänks tillhöra ytterväggarna till hus 3 identifierades. Den södra gaveln undersöktes ej då denna låg i en skogsdunge utanför schaktet. Troligen var hus 3 ca 14,50 m långt och 7,50 m brett med raka eller något konvexa ytterväggar. Det som fanns bevarat av den norra gaveln indikerar att denna haft ett rakt

avslut. Inga indikationer på dörröppningar identifierades vid undersökningen. Hus 4 hade också kraftiga stolphål i den takbärande konstruktionen med det största hålet om 1 m i diameter och det djupast på 0,88 m.

Inom avgränsningen för hus 3 anträffades en mindre lågtemperaturugn (A1870) samt en större grop (A2555). Om den lilla kupolugnen stått placerad inomhus kan den ha ingått i hus 3 eller i hus 1. Då ugnen inte daterats går det inte att avgöra vilken huskontext ugnen ingått i. Gropen var oval i plan och 1,10 m som bredast och i profil skålformad och 0,23 m som djupast. Fyllningen bestod av en något fet kulturjord med enstaka kolfragment och mindre stenar. I gropen påträffades rikligt med obrända ben, men även brända ben (obestämbara) och bränd lera. De flesta rådjursben som hittats på boplatsen kommer från denna grop. Övriga obrända ben i gropen kommer från fisk, fågel, får/get, nöt, svin och obestämt. Gropen kan fungerat som en avfallsgrop, men möjligen kan den ha anlagts som en mindre förråds-grop som senare fyllts igen med avfall. Som en förråds-grop kan den ha fungerat inne i hus 3. Ytterligare ett tolkningsalternativ för gropen är att den utgjort en offergrop i hus 3.

I A120, en anläggning i vad som bedömts som det nordvästra hörnet av huset, påträffades bland annat tre vävtyngder. I plan var anläggningen rund, ca 0,38 x 0,37 m i diameter, med skärvig sten synlig i ytan liksom en vävtyngd och i profil var den skålformad och 0,11 m som djupast. Utöver vävtyngderna anträffades i anläggningen även keramik, ett föremål av lera samt en större rektangulär bearbetad sten som förefaller ha haft två hål som löpt genom stenen där den senare spruckit. Tolkningen av A120 är något osäker. Eventuellt har den utgjort ett stolphål i yttervägglinje i hus 3 alt. en grop. Föremålen har uppenbart medvetet deponerats i anläggningen.

Ett socialt exklusivt fynd som eventuellt också kan relateras till hus 3 är en s-formig plattfibula av brons i form av en korp (F676; se bild 2), vilken anträffades med metalldetektor i anslutning till ett stolphål som möjligen utgör det nordöstra hörnet på huset. Stilmässigt hör plattfibulan till den sydiskandinaviska C-stilen, vilken utvecklades från ca 650 e. Kr. och in i 700-talet (Ørnsnes 1966:42, 143). Möjligen har fibulan medvetet placerats i det nordöstra hörnet av hus 3, men detta går inte med säkerhet fastslå då den inte påträffades i samband med undersökningen av stolphålet. Den s-formiga plattfibulan finns inte någon direkt motsvarighet till, närmast kan nämnas ett s-formigt plattspänne i Borred i Ätradalen där framställningen istället utgörs av två hjortar (Artelius 1993:64). Kol från A120 har 14C-daterats till 352–541 e. Kr. 2 sigma (UBA-21959).

Ben från ett av de stora stolphålen (A3337) tillhörande hus 3 har ¹⁴C-daterats till 671–865 e. Kr. 2 sigma (UBA-22229) och kol från en av väggstolparna (A116) som tillhör huset har daterats till 690–880 e. Kr. 1 sigma (Ua-23366). Troligen är det inblandning av äldre boplatmaterial som daterats i A120 och hus 3 bör ha rests någon gång under 700-talet då hus 1 plockats ner. Utifrån 14C-dateringarna indikeras att hus 3 stått in i tidig vikingatid, men då så få dateringar gjorts är det naturligtvis också möjligt att det stått ännu längre.

Bild 2. Plattfibula i form av en korp. Foto: Robert Bernhoft, Vänermuseum.

Hus 5

Strax sydost om hus 1, 3 och 8 anträffades hus 5. Två bockpar med takbärande stolpar har tillskrivits detta hus, ett par vid vardera gaveln. I mitten av huset, utmed den östra axeln av bockparen, påträffades under utgrävningen spåren efter en takbärande stolpe. Dock har ingen motstående bock till ett eventuellt par identifierats. Där den eventuella bocken måste ha stått fanns en större grop. När denna undersöktes noterades en antydning till stolphål i plan, vilket emellertid inte kunde ses vid vidare undersökning av gropen. Det är därför oklart huruvida hus 5 haft ett tredje bockpar eller ej. Bockbredden hos de båda identifierade bockparen var 3,27 respektive 2,65 m och spannlängden mellan de båda gavelbockparen 16 m. Stolphålen till de takbärande stolparna var av varierande storlek, men det största 0,95 x 0,80 m stor i plan och 0,60 m som djupast. Husets ytterväggar var mycket dåligt bevarade, men ett antal stolphål har tolkats som ingående i dessa. Tolkningen är att hus 5 var ca 24 m långt och ca 11,30 m brett. En kraftig takbärande stolpe (A6762) som tillskrivits hus 4 skulle också ha kunnat ingå i hus 5. Stolpen stod ensam mitt i hus 4 (och eventuellt i hus 5) och utgjorde inte bockpar med annan stolpe. Stolpen var delvis bevarad och har genom vedartsanalys fastställts som tall (Danielsson 2013) och träprov av stolpen har daterats till 671–868 e. Kr. 2 sigma (UBA-22786). Ett ben från stolphålet har daterats till 567–654 e. Kr. 2 sigma (UBA-22784). Utifrån dateringarna av de båda husen är tolkningen att hus 5 är äldst och att detta har ersatts av hus 4 någon gång under 700-/800-tal. Möjligen har då mittstolpen A6762 ingått i båda byggnaderna. Hålet till stolpen var 0,80 m i diameter i plan och 0,88 m som djupast.

Ett av fynden (F148) från tabell 3 hittades i en anläggning (grop A5333) som hamnar i yttervägglinjen till hus 5. Fyndet är ett bronsspänne i form av en mansfigur som sitter med benen korslagda och armarna höjda ovanför huvudet (se bild 3). Möjligen kan man skönja ett skägg och mannens könsorgan är tydligt avbildat. Med största sannolikhet har bronsspännet medvetet deponerats i gropen. Spännet är vendeltida liksom hus 5 och möjligen grävdes gropen vid väggen då huset stod på platsen. Praktiken att deponera vissa föremålskategorier inne i husen finns flera exempel på från Sunnerby, som vi också såg ovan. I såväl hus 1 som i hus 2 har en kniv stuckits ner i ett stolphål i husens nordvästra hörn; i hus 3 har tre vävtyngder deponerats i ett stolphål också där i det nordvästra hörnet av huset; i hus 1 har även en stor malsten placerats längst ned i botten i ett av de takbärande stolphälarna och i ett stolphål som ingår i vad som tolkats som en hägnad eller möjligen som en palissad har en pilspets (F294) deponerats. Pilspetsen är liten och nätt med rundade former och den har en spikformad tånge som är rektangulär i genomskärning. Denna typ av tånge förekommer hos pilspetsarna i Skandinavien från 400-talet e. Kr. och inspirationen till har enligt Peter Lindblom hämtats från kontinenten (Lindblom 2009:86). Pilspetsen F294 i Sunnerby tillhör inte den norska traditionen beträffande typer av pilspetsar och inte heller den mälardalska, utan snarare den östliga (Rus) traditionen. Denna tradition är en mix av de norska och mälardalska pilspets-traditionerna, men de östliga pilspetsarna står de mälardalska spetsarna närmast. Troligen härrör F294 från 900-talet e. Kr. (jmf Lindblom 2009:86–89). Ytterligare en pilspets (F253) har hittats på Sunnerbyboplatsen. Denna hittades i dumphögen i anslutning till yta E och saknar därför närmare kontext.

Ben från två stolphål i den inre takbärande konstruktionen i hus 5 (A6156 samt A6101) har ¹⁴C-daterats med resultaten 647–772 respektive 680–870 e. Kr. 2 sigma (UBA-21964 samt UBA-22785). Ytterligare ett ben från A6101 daterades med resultatet 695–961 e. Kr. 2 sigma, men med högsta sannolikhet till intervallet 765–899 (0,854 %) (UBA-21965). Ben från ett stolphål (A6174) som möjligen ingått i husets östra yttervägg har daterats till 614–765 e. Kr. 2 sigma (UBA-21966). Dateringsunderlaget för huset är litet, men indikerar att huset stått och varit i bruk under vendeltidens andra hälft och eventuellt in i vikingatid.

Bild 3. Bronsfibula i form av en man påträffad i anslutning till hus 5.
Foto: Robert Bernhoft, Vänermuseum.

Yta F

Ca 50 m norr om yta E ligger yta F, en yta där mycket begränsade arkeologiska ingrepp har gjorts. På ytan anträffades ett upp emot 60 cm tjockt kulturlager liksom ett par stolphål, en kokgrop och en avfallsgrop. Ett ben från botten av kulturlagret daterades till 615–685 e. Kr. 1 sigma (Ua-22472). Ett lika tjockt kulturlager påträffades även på yta G, mot bergsryggen som skiljer yta G från yta E och F. Under undersökningen i ett av söschakten på yta F hittades en pincett av brons (F662) av en typ som förekommer från senromersk järnålder (Lindberg och Nyqvist Thorsson 2005 och där anförd litt.). I anslutning till yta F hittades en bronssölja med stämpelornamentik (F825). Söljan är ornerad på ovasidan med triangelmönster och små kvadrater i rader i punsteknik. Annan metall, t ex silver, kan vara placerad i stämpelornamentiken, då ornamentikens botten framträder som mörkare mot omgivande ytor. Stämpelornamentiken får ett uppsving under vendeltiden (Åberg 1925:76), vilken är den period söljan i Sunnerby troligen härstammar från. Ytterligare en sölja av brons (F306) har hittats i anslutning till yta F och denna är förgylld. Förgyllt är också flätbandsornerat beslag av brons (F147) som anträffades direkt öster om yta F (se bild 4). Det är inte helt klarlagt vilken typ av beslag det rör sig om, men stilen på ornamentiken placerar fyndet i 600-talet (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018, bilaga 3). Eventuellt kan fyndet utgöra ett beslag till sköldhandtag liknande t ex ett fynd från båtgravfältet i Vendel (SHM inv. 9785 föremålsid 274401) eller ett sköldbeslag med flätbandsornamentik från Gotland (SHM inv. 12291 föremålsid 273895).

Bild 4. Flätbandsornerat förgyllt beslag av brons. Foto: Robert Bernhoft, Vänermuseet.

Materiella resurser och produktion

Det arkeologiska fyndmaterialet från Sunnerbyboplatsen visar att människorna som levde där under yngre järnålder hade möjlighet att utnyttja olika resurser och nischer i landskapet för sin försörjning och sitt välstånd. Odling har förekommit och makrofossilanalyser av växtdelar från de inledande boplotsundersökningarna (2000–2003) visar på en typisk sammansättning av växtmakrofossil från yngre järnåldern i södra Skandinavien. Av de påträffade växtdelarna från Sunnerbyboplatsen dominerar skalkorn följt av brödvete. Utöver dessa två sädeslag förekommer också spelt-/emmervete, naket korn, havre och råg. Fyndet av ett linfrö indikerar att lin odlats på platsen. Avvikande för perioden är den låga andelen råg och havre. Ogräsfyndet är i analysen svagt representerade. Detta kan bero på att prepareringen av makrofossilproverna inte var tillräckligt effektiv eller på att proverna härrör från platser där färdigprocessad spannmål hanterades. Någon tröskning eller rensning har därför troligen inte förekommit i närheten av hus 1 på yta E. Analysen av makrofossilproverna ger inga indikationer på handel med exotiska växter och långväga kontakt (Lindberg och Nyqvist Thorsson 2005a).

Denna bild av odling och landskap kunde kompletteras genom boplotsundersökningarna 2011 och 2012, liksom av gravfältundersökningarna 2006–2011. Sädeskornen från boplots-

en utgörs av själva kärnorna och då inga agnrester eller strån finns representerade indikerar detta att säden inte tröskats på de ytor där provtagning gjorts. Analysresultaten från de inledande boplotsundersökningarna gav samma resultat. De bestämbara sädeskornen från 2011 och 2012 utgörs av 6 korn (varav 2 skalkorn och 1 troligt naket korn), 3 havre och 1 råg. Per Lagerås, som gjort makrofossilanalyserna från de senare boplotsundersökningarna, menar att råg indikerar en datering till vikingatid eller senare. Fynd av skal från hasselnötter visar på insamling av sådana nötter till föda. Fröer av örter hittades också i jordproverna från boplatserna så som svinnmålla, vägmålla och våtarv. Dessa örter växer ofta naturligt på boplatser (Lagerås 2018).

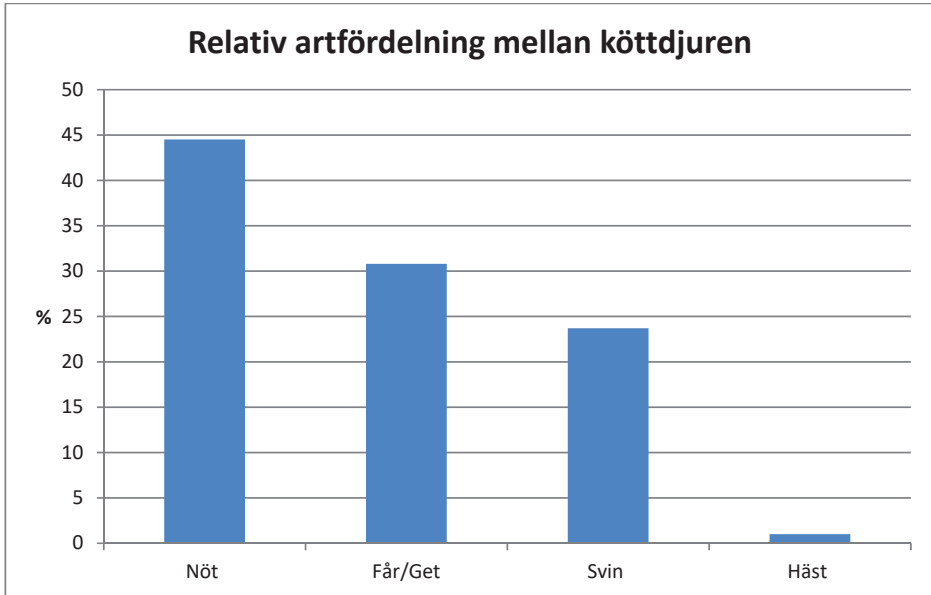
Utöver odling och insamling visar det välbevarade benmaterialet på såväl husdjurhållning samt jakt och fiske. Av de bestämbara benen från undersökningarna 2000–2003 på yta E, F och G framgår att djurhushållningen dominerats av nötdjur följt av får/get och därefter svin. Insjöfisk, fågel (höns, gås samt sjöfågel) och häst kunde också beläggas bland benmaterialet liksom räv, hare och iller. Därtill påträffades ett armbågsben från falk eller hök, en trolig horntagga från kronhjort samt ben från hund. Ett av hundbenen kommer från en större hund alternativt från varg (se tabell 5; Lindberg och Nyqvist Thorsson 2005).

Bestämbara fragment	Nöt	Får/Get	Svin	Häst	Fisk	Fågel	Övrigt	Antal fragment
Yta E	24,8 %	22,6 %	18,7 %	4,1 %	18,2 %	9 %	2 %	411
Yta F	44,9 %	28,3 %	17,3 %	1,4 %	3,5 %	2,1 %	2,5 %	283
Yta G	55,4 %	17,3 %	13,7 %	5,8 %	0,7 %	1,4 %	5,8 %	139

Tabell 5. Relativ artfördelning beräknat på antalet benfragment som påträffats på respektive undersökningssyta 2000–2003.

Ovannämnda bild av husdjurhållningen samt jakt och fiske på Sunnerbyboplatserna under yngre järnålder förändrades något efter boplotsundersökningarna 2011 och 2012. Benmaterialet från 2011 och 2012 omfattade drygt 7 kg djurben och domineras precis som i föregående undersökning av nötboskap följt av får/get och därefter svin. Av häst fanns endast ett litet inslag. Benen från dessa tama köttdjur utgör över 90 % av benen från däggdjur, vilket indikerar att boskapsskötseln stått för huvuddelen av den animala ekonomin och att nötdjuret dominerat. Landskapet har troligen lämpat sig väl för bete och strandängarna har erbjudit vinterfoder. Osteologiska analyser av benmaterial från andra delar av centrala Västergötland har också visat på en inriktning mot nötdjur under järnålder och tidig medeltid, framför allt på Varaslätten och i Vadsboområdet. Nötdjuret hade ett högt prestigevärde och från dem fick man kött, mjölk och hudar och de användes också som dragdjur. I Sunnerbymaterialet fanns ben från oxar som visade på arbetsrelaterade förändringar, vilket visar att oxar användes som dragdjur även här under järnåldern. De medeltida kontexter som undersöktes i Sunnerby (grophuset på boplatserna samt området runt S:ta Mariekapell) visar att nötdjurens betydelse minskar något under medeltiden då får/get och svin istället dominerar. Vretemarks tolkning av detta förhållande är att landskapet avskogats och troligen också överbetats, vilket medförde att landskapet lämpade sig sämre för omfattande nötdjurshållning (Vretemark 2015). Av

de få hästbenen som påträffades kommer några från köttrika kroppsdelar, vilket visar att viss konsumtion av hästkött kan ha förekommit på platsen. Att hästkött ätits under järnåldern och tidig medeltid finns belagt även på andra håll i Västergötland, men då uteslutande på landsbygden (Vretemark 2015).

Tabell 6. Artfördelning bland köttdjuren i hela materialet i procent. Diagram: Maria Vretemark, Västergötlands museum.

Utöver ovan nämnda tamdjur hade man på Sunnerbyboplatsen också hundar, höns och tamgås. Sork/mus finns också bland djurbenen från boplatsen.

Att jakt och fiske förekommit i Sunnerby under järnåldern bekräftades ytterligare av 2011 och 2012 års undersökningar. Ben från räv, hare, vildsvin, rådjur, kronhjort och älg hittades liksom sjöfågel, småfågel och insjöfisk. Påfallande rikligt med ben från insjöfisk hittades på boplatsen, vilket tyder på att också fisk har haft stor betydelse för kosthåll. Fjärrtransporterad sill fanns som inslag i den medeltida kontexten (grophuset). Köttförsörjningen tillgodosågs genom de tama köttdjuren som hölls på Sunnerbyboplatsen och det är tydligt att jakt inte bedrevs primärt för köttets skull. Vretemark konkluderar att jakten istället med största sannolikhet bedrevs av sociala skäl för att bekräfta hög social status (Vretemark 2015). Denna bild av jakten bekräftas av analysen av benmaterialet i Kungshögen (se vidare nedan).

På Sunnerbyboplatsen liksom i gravarna på det intilliggande gravfältet har fynd gjorts som visar att järn framställdes och bearbetades på platsen under järnåldern. Fynden består framför allt av olika typer av järnslag, men glödska, ugnsfodring, järnlappar m.m. har också påträffats. Vidare har ett par anläggningar på yta E tolkats som gropschaktugn (A56) och smidesgrop (A146). En anmärkningsvärd hög andel av järnslaget har anträffats på yta G trots att endast 14 m² undersöktes där. Utöver järnframställning och järnsmide finns fynd och

anläggningar som indikerar att också ädelmetaller hanterats och omvandlats till föremål. I smidesgropen påträffades mycket järnslag och glödska liksom kol och sot, men även bronsföremål, en järnkniv, järn sammansmält med brons, ugnsfodring, sintrad och bränd lera, brända och obrända ben samt ett fragment av ett föremål av keramik som med reservation tolkats som en gjutform. Ett kolprov från smidesgropen har daterats till 1160–1265 e. Kr. 1 sigma (Ua-23367), vilket gör att anläggningen inte med säkerhet kan tillskrivas det yngre järnålderssammanhanget utan möjligen ska ses i relation till det medeltida grophuset på platsen. Kolprovet skulle emellertid också kunna vara en felkälla där kol från en yngre kontext hamnat i anläggningen. Gropschaktugnen har inte ¹⁴C-daterats, men i mitten av anläggningen påträffades en tunnformig opak röd glasflusspärila av tidig-/medelvendeltida typ tillsammans med avfallsmaterial (skärvig sten, ben, tänder, brända ben och keramikskärvor) vilket ger en viss fingervisning om när ugnen tagits ur bruk och fyllets igen.

Bronsmältor, liksom brons- och silverklipp på boplatsoområdet är ytterligare indikationer på att ädelmetallhantverk förekommit här. Trasiga bronsspännen kan möjligen också ses som indikation för att man handlat med bronsskrot som på platsen omvandlats till nya föremål (Lindberg och Nyqvist Thorsson 2005a; Nitenberg och Nyqvist Thorsson i manus). Handel med bronsskrot har bland annat konstaterats i Uppåkra (Hårdh 2003:45, 64f). Ofta förekommer spår av specialiserat hantverk på storgårdarna, men i många fall indikerar spåren en begränsad produktion. Callmer (1997:17) påpekar betydelsen av att studera sådana spår då det utifrån dessa är möjligt att diskutera skillnader mellan storgårdar, vanliga agrara boplatser och handelsplatser. Eva Hjärthner-Holdar, Kristina Lamm och Bente Magnus menar emellertid att enstaka lämningar efter bronsgjutning inte indikerar en centralplats, utan hävdar att sådan verksamhet även kunde förekomma på vanliga boplatser. Trion menar att så vitt vi idag känner till uppvisar endast Helgö i Mälardalen och Uppåkra i Skåne, när det gäller svenskt område, lämningar efter permanenta verkstäder (Hjärthner-Holdar, Lamm och Magnus 2002:169; se vidare kapitel 7).

Halva glaspärlor, missformade pärlor, restprodukter och glassmältor har hittats på boplatser och sammantaget indikerar dessa att glaspärlotillverkning kan ha förekommit på platsen. Trots ovannämnda fynd är det inte helt säkerställt att man ägnat sig åt glaspärlotillverkning i Sunnerby (Lindberg och Nyqvist Thorsson 2005; Nitenberg och Nyqvist Thorsson i manus). Textilproduktion finns emellertid tydliga bevis på i form av vävtygder, sländtrissa av bly och förekomst av linfrö (Lindberg och Nyqvist Thorsson 2005; Nitenberg och Nyqvist Thorsson i manus). Fåren har med största sannolikhet inte bara hållits för mjölk och kött, utan också för sin ulls skull, ull som kunde omvandlas till textil. Ytterligare en typ av hantverk som indikeras av det arkeologiska materialet i Sunnerby är hornhantverk. Föremål av ben och horn, så som islägg, brummare, kammar, nålar, ringar, knivskaft m.m., kan vara tillverkade lokalt på platsen även om detta inte går att fastslå. Avsågade gethorn liksom kronhjordstagg som påträffats i boplatserkontexten, indikerar dock att sådant hantverk troligen förekommit (Lindberg och Nyqvist Thorsson 2005; Nyqvist Thorsson och Nitenberg 2010; Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018; Nitenberg och Nyqvist Thorsson i manus; Vretemark 2015).

Att människor på Sunnerbyboplatser under yngre järnålder hade möjlighet att utnyttja ovannämnda resurser eller nischer i landskapet liksom hade förmåga att kontrollera vad man kan misstänka var ett mycket attraktivt läge i landskapet visar sammantaget på social exklusivitet.

Det optimala läget i landskapet ur kontroll- och kommunikativt hänseende har troligen haft stor betydelse för storgårdsområdets maktutövning och bör därför också ses som en materiell resurs. De ovan nämnda materiella resurserna har troligen varit en förutsättning för möjligheten att materialisera den härskarideologi den dominerande gruppen i Sunnerby hade behov av att förmedla och genom den också möjligheten att utöva makt.

Sociala praktiker

Utifrån tabell 3 och 4 ovan kan man skönja olika aktörer bakom de fysiska lämningarna vi kan finna arkeologiskt och de praktiker vi kan rekonstruera. Människor ur de sociala eliterna framträder i materialet och framstår som aktörer som disponerade människor såväl som socialt exklusiva materialiteter både i det vendeltida och det vikingatida Sunnerby. Det som skiljer de båda tidsperioderna åt är att mer kraft lades på att skapa monumentala materialiteter under vendeltid, vilket uppförandet av Kungshögen visar. Även hus 1, det största huset som hittills är identifierat i Sunnerby, är också från denna tid och intressant är att både Kungshögen och hus 1 uppförs under 600-talets andra hälft. De två mest monumentala materialiteterna i Sunnerby är således samtida eller åtminstone näst intill samtida. Intressant i sammanhanget är att det är först i detta skede som man kan tala om en extraordinär boplats i Sunnerby. Således har det varit betydelsefullt att i ett sådant skede bygga monument kring vilka den egna betydelsen och den egna historien kan skapas och kontrolleras.

Det var emellertid inte endast de vendeltida Sunnerbyborna som ägnade sig åt att manifesteras i landskapet, utan detta praktiserades även av de vikingatida Sunnerbyborna. Tillsammans med sina förfäder skapade de vikingatida Sunnerbyborna över tid ett stort gravfält som ståtade med en storhöj och i båda tidsperioderna fanns på platsen en extraordinär boplats, en storgård, som man lät bygga eller praktiskt byggt. Boplatsen innehöll byggnader som utmärkte sig i storlek och också genom de praktiker som där utfördes. Bland praktikerna kan nämnas exklusiv jakt på vilt, falkenering samt brädspel med älghornsspelbrickor för vendeltidens del. Vidare bär och/eller disponerar människor vid denna tid exklusiva föremål av guld och förgyllt samt eventuellt förtennat brons, de bär eller disponerar över ett granatinfattat exklusivt föremål, bär eller disponerar skinn av björn, räv och iller, bär eller disponerar amuletter/utsmyckningar av björnfalanger och björntänder alternativt björnskinns med klor och huvudet kvar samt dricker ur glasbägare från frankerriket. De skjuter också med pil och bäge vid jakt eller möjligen i krigiska aktiviteter. När vi kommer in i vikingatid fortsätter människorna i Sunnerby troligen att ägna sig åt exklusiv jakt, de bär en silveramulett (med avbildning av Oden eller människa med ansiktsmask?) liksom en runamulett av brons och de bär och/eller disponerar föremål av förgyllt brons. Att vikingatiden förefaller vara något mindre representerat här när det gäller socialt exklusiva praktiker, kan ha sin förklaring i att inga vikingatida gravar undersökts i Sunnerby.

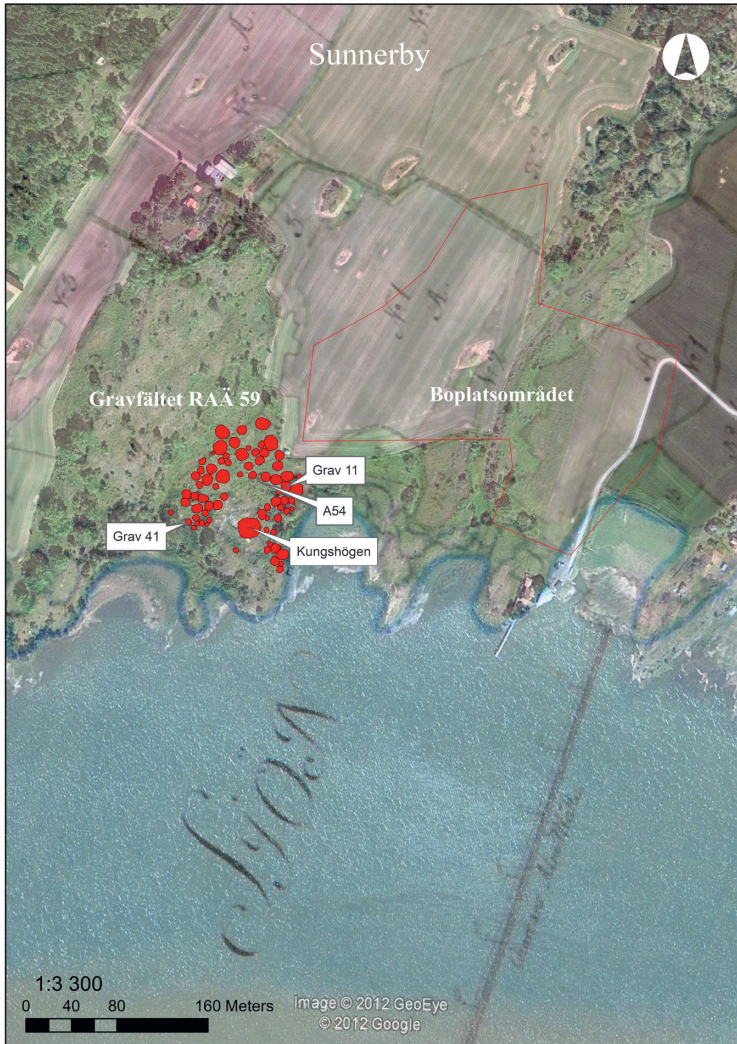
Det är inte endast de sociala eliterna som framträder i tabellerna ovan. Här anas också de aktörer som praktiskt utförde hantverk, byggnationer och annat kroppsarbete. Hantverk av olika slag har praktiserats i Sunnerby, så som järnframställning, smide, glaspärltillverkning, textilframställning och ädelmetallhantverk, troligen under de båda tidsperioderna (se även ovan). En praktik som möjligen börjar utföras först under vikingatid i Sunnerby är handel. Fynd av viktlod, silverklipp och silvermynt från denna tid talar för detta. Kropparbetarens, hantverkarens och handelsmannens praktiker kan inte ses som socialt exklusiva eller visa på

att dessa människor tillhörde de yppersta sociala eliterna, trots att de i sitt arbete hanterade, tillverkade och till viss del medelst detta också disponerade extraordinära materialiteter. Dessa aktörers praktiker var således en förutsättning för de sociala eliternas maktuttryck. Det är emellertid intressant att fundera över var hantverkaren liksom handelsmannen kan ha stått i den sociala hierarkin. Deras arbete var efterfrågat och åtminstone smedens speciella status framgår bland annat i norrön och fornordisk litteratur (exempelvis *Beowulf*). Det är rimligt att anta att hantverkarnas och handelsmännens praktiker i viss mån varit socialt exklusiva och att dessa aktörer befann sig någonstans i mitten på den sociala rangordningsskalan. Statusen för hantverkarna kan emellertid ha sett olika ut och även ändrats över tid (se t ex diskussion i Hårdh 2003:67–69 samt Stilborg 2003:137f). En enda runsten omnämner en smed och det är på DK Mjy 42 och där framgår att den döde varit smed hos en viss namngiven person. Personer som idkat handel framträder något mer i runskrifterna varför man kan ana att åtminstone vissa handelsmän förfogade över resurser av ekonomisk karaktär. Huruvida de hantverkare och handelsmän som befunnit sig i Sunnerby ingått i hushållet eller varit ambulera mellan olika boplatser och endast säsongvis eller tillfälligtvis befunnit sig i Sunnerby går inte att avgöra. Genusfrågan beträffande handelsmännen bör här betraktas som öppen, men har diskuterats av Liv Helga Dommasnes (1979) och Anne Stalsberg (1988 och 1991).

Kungshögen – Sunnerbys vendeltida storhög

Väster om boplaten ligger gravfältet RAÄ 59 med ett 80-tal gravar (se fig. 4). Gravarna utgörs av högar och övertorvade stensättningar. Gravfältet begränsas i söder av sundet och i väster av en markant bergsrygg. Fem anläggningar har undersökts på gravfältet och tre av dessa utgörs av gravar (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). En av dem, Kungshögen, är av intresse för denna avhandling. Jag kommer här endast att beröra och diskutera en begränsad del av Kungshögens biografi – från det att de båda männen dör och förberedelserna inför begravningen fram till att högen står färdigbyggd. För en mer heltäckande beskrivning av Kungshögen hänvisas till den arkeologiska rapporten (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018).

Kungshögen är belägen på gravfältets högsta punkt, väl exponerad mot sundet, och utgörs av en storhög daterad till 600-talets andra hälft. Högen är ca 20 m i diameter och ca 2, 40 m hög och den skiljer ut sig från gravfältets övriga gravar genom sin monumentalitet och sitt manifesta läge. Kungshögen är en plåthög med raka branta sidor på alla sidor utom mot norr där profilen är mer välvd och utdragen i basen. Det senare beror troligen på att högen byggts på något i efterhand på denna sida i samband med sekundära praktiker. Platån har dessutom en krater, vilken bedömts vara ursprunglig. I kratern märks emellertid också spår efter rovgrävningar samt deponeringar gjorda på 18- och 1900-talen. Kungshögen undersöktes arkeologiskt inom Sunnerbyprojektet under fyra fältsäsonger åren 2008–2011 (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018).

Figur 4. Kungshögens och gravfältets läge i landskapet och i förhållande till boplotsområdet i Sunnerby. Flygfoto med kartpålägg av storskifteskartan från 1775.

Primärgraven – två män, 47 djur och en stor mängd föremål

Under Kungshögen anträffades ett stort brandlager, ca 14–15 m i diameter och ca 25 cm som tjockast. Brandlagret utgör primärgraven i Kungshögen och de materiella spåren efter ett kremeringsbål på vilket två män lades sida vid sida. På bålet placerades även minst 46 hela djur: 4 hästar, 20 hundar, 2 nötdjur, 3 grisar, 3 får, 2 höns, 2 gäss, 1 andfågel, 1 järpe, 4 duvhökar, 1 pilgrimsfalk, 1 berguv, 1 mört och 1 abborre. Därtill hittades tänder och klor från en björn. Då utgrävningen av bälresterna skedde i halvmetersrutor har den osteologiska analysen kunnat visa hur gravbålet med männen och offerdjuren varit disponerat (Vretemark 2015). En rekonstruktion av gravbålet före kremeringen har gjorts för att tydliggöra de olika

individernas rumsliga placering och hur männen och de olika djuren arrangerats på bålet (se fig. 5). Det är intressant att de båda männen inte placerats i mitten på bålet, utan i den ena kanten med hönsfåglarna i direkt anslutning till fötterna och därefter hästarna och hundarna tillsammans med rovfåglarna och bytesdjuren. Längst ifrån männen ligger de domesticerade produktionsdjuren (får, gris och nötdjur). Männen, hästarna, hundarna, rovfåglarna och bytesdjuren iscensätter i samverkan med varandra falkeneringen som koncept. Hönsfåglarna vid människans fötter hör inte hemma i detta koncept och deras placering, åtskilda från övriga domesticerade produktionsdjur, gör att man kan förstå att de haft en speciell funktion inom begravningsritualen (se vidare nedan). Att man valt att offra fler hästar än t ex höns och får visar tydligt att det inte var tillgången som styrde val av offerdjur och hur många av varje art som skulle ingå i gravsammanhanget, utan här måste andra faktorer påverkat gravbålets sammansättning. Intressant är att en rekonstruktion av gravbålet i Rickebygraven i Vallentuna socken visar på samma disposition av människa, häst, hundar och fåglar som i Kungshögen. Rickebygraven är precis som Kungshögen daterad till 600-talet (Sten och Vretemark 1988:147, fig. 3).

Figur 5. Rekonstruktion av gravbålets disposition i Kungsbögen. Illustration av Robert Bernhoft, Vänermuseet.

Fynd av en björnfalang och björntänder bland bålresterna i Kungshögen indikerar att en björnfäll kan ha funnits med på bålet eller att såväl falang som tänderna utgjort utsmyckning eller amuletter. Varken falangen eller tänderna har dock genomborrats vilket talar mer för att de suttit på skinn. De båda männen fick, förutom den stora mängden offerade djur, även med sig andra gravgåvor på gravbålet. Då kremeringen genomfördes i hög temperatur är fyndmaterialet från bålet mycket fragmentariskt, men minst 20 föremålskategorier har identifierats bland gravfynden som med säkerhet kan knytas till primärgravskontexten. Antalet föremålskategorier i Kungshögen är i jämförelse med Bratts studie av de målardalska högarna anmärkningsvärt högt. Bratt visar hur antalet föremålskategorier förhåller sig till högens storlek och högar i storleksordning 20–29 m i diameter innehåller flest antal föremålskategorier med i genomsnitt nio föremål per grav. I Kungshögen utgörs bronsföremålen av 18 mindre fragment och smältor, varav något har ornering. Även en del av järnföremålen har varit omöjliga att identifiera beträffande föremålskategori, men totalt har 280 järnföremål eller fragment av järnföremål hittats. Här kan nämnas 74 nitar, 22 spikar, 60 stift och 3 beslag. Vissa av stiften hade bronsklätt kullrigt huvud och har troligen suttit på kista, ämbar eller hästutrustning. Vidare har bland annat en frankisk glasbägare i fragment påträffats (se bild 5), liksom fyra fragment av en folkvandringstida fingerring i guld (se bild 8), tre eller fyra kammar och ett kamfodral, ett tjugotal spelbrickor av älghorn, 24 glasflusspärlor, kniv med hjorthornsskaft och ett miniatyrkärl av keramik (se vidare nedan).

Ett av fynden i Kungshögen intar en viss särställning och det är den sönderbrutna guldringen. Guldringen hade varit i cirkulation i kanske två tre sekel innan den medvetet bröts sönder och placerades ovanpå kremeringsresterna efter de båda männen. Ringen var inte med på själva gravbålet, utan ingick i en ritual i ett senare skede innan bålresterna byggdes över. Ringen som kategori förefaller ha en stark koppling till härskaren och dennas roll att vara *beagagyfa* och *beaga brytta*, det vill säga ringgivare och ringbrytare så som härskarrollen framställs i *Beowulf* (Bazelmans 1999:126). Att guldringen i Kungshögen brutits sönder och att endast delar av den placerats i graven skulle därför kunna ses som en iscensättning av härskarens roll att fördela skatter och/eller som ett tydliggörande av brott och transformation i ledarskapet (se även Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). Hermanson menar att ringen är det mest prestigefyllda gravinventariet och en symbol för allianser. Ringen är också, liksom glasbägaren, en fredssymbol (se vidare nedan i kapitel 9). Att ringen brutits sönder och placerats ovanpå en av männen, eller kanske båda, efter kremeringen indikerar att denna ritualiserade praktik gjordes i ett skede av begravningen där en transformation av den döde eller de döda redan skett. En transformation som medförde en förändring från död hel kropp till små fragmenterade ben genom eldens förtärande hetta. En transformation som troligen också innebar en förändring i uppfattningen om den dödes sociala position och status från levande till död förfäder. Kanske är det därför först efter kremeringens transformerande effekter som en transformation av ledarskapet också kunde ske.

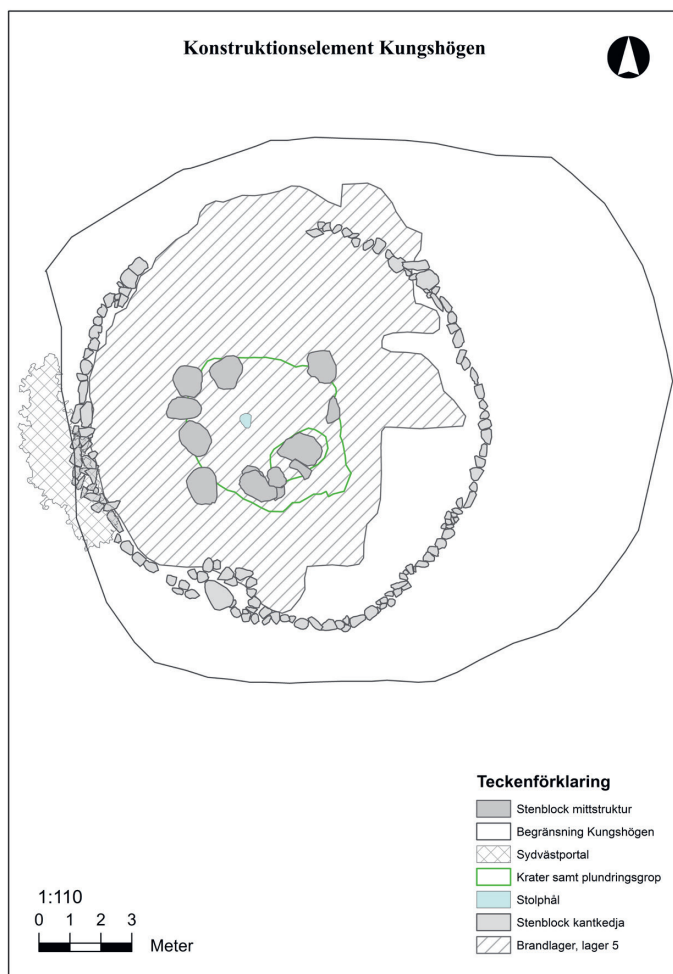
Bild 5. Merovingisk tumlare, en så kallad palm cup, från Reims i Marne, Frankrike, 600-tal. Glasbägaren från Kungshögen är likadan som denna, men har bittats i fragment. Foto: The British Museum.

Där de levande och döda möts

Över brandlagret fanns i Kungshögen ett stort och mäktigt kärnröse, vilket täckte såväl kremeringsresterna som en inre konstruktion (benämnd mittkonstruktion) bestående av större stenblock i mitten av brandlagret med viss förskjutning åt sydväst. Utanför kärnröset var också en kantkedja och på och utanför denna i västsydväst fanns en oregelbunden i det närmaste njurformad stenpackning. Stenpackningen var delvis synlig i markytan, men för övrigt övertorvad. Den bestod av stenar lagda i huvudsakligen ett skikt och mätte ca 6,50 x 2,40 m och var 0,25 m som tjockast (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). Stenpackningar som den i/vid Kungshögen benämns inom arkeologisk forskning för sydvästportal utifrån deras orientering i förhållande till graven de ansluter till. Associationen till portal har möjligen startpunkt i Birgit Arrhenius undersökning av gravhög 30 på Helgö i Mälaren. Gravhögen, som daterats till vikingatid, var 12 m i diameter och 2 m hög och hade på den sydvästra sidan en rektangulär formation bestående av stående sandstenshällar. Rektangeln var fylld av packad morän och på vardera sidan om rektangeln anträffades ett drygt 0,50 m stort stenskott stolphål. Arrhenius tolkning av de arkeologiska spåren var att de utgjort ett trappsteg eller en tröskel med dörrpost och att dessa tillsammans skapat en bokstavlig ingångsportal in i graven. Intressant med denna grav är också att det som tolkades som primärgraven inte låg centrerat i gravhögen, utan istället i sydväst. Primärgraven bestod av ett brandlager innehållande ben och fynd och lagret var täckt av ett kärnröse bestående av kraftiga stenblock (Arrhenius 1970:384–387).

Sydvästportalerna är ett konstruktionselement som hör hemma i den yngre järnåldern och då framför allt i vikingatid. Bratt vill utifrån sitt undersökningsmaterial begränsa tidsspannet ytterligare till 900-talet för seden att anlägga sådana portaler. Sydvästportaler är också en företeelse som är begränsat i rum och Bratt hävdar att de endast har påträffats i östra Svealand. Sydvästportaler förekommer inte endast på storhögar, utan också på normalstora högar. Bratt ser emellertid i sin studie att det är nästan dubbelt så vanligt med sydvästportal hos högar inom storleksspannet 11–19 m i diameter än hos högar av annan storlek (Bratt

2008:94f och där anförd litt.). Då inget tyder på att Kungshögens sydvästportal skulle vara av ett senare datum än uppförandet av själva högen kan man vidare förstå att sydvästportaler som fenomen förekom redan under 600-talet och även utanför östra Svealand. Kungshögens sydvästportal visar därför att seden inte är så begränsad i tid och rum som man tidigare trott. Utifrån Kungshögen som enda kända exempel utanför östra Svealand går det inte att dra någon slutsats om hur spridningen av fenomenet varit i tid och rum. Det går emellertid förstå att den inte varit fullt så begränsad som man tidigare ansett.

Figur 6. Konstruktionselement i Kungshögen. En del av kantkedjan saknas på planen.

I Kungshögen märktes en förskjutning av den inre mittkonstruktionen mot sydväst, det vill säga i riktning mot sydvästportalen. Dessutom var stenarna i kärnröset mellan portalen och mittkonstruktionen mer vållagda och gav en känsla av bro eller brygga. Tolkningen är därför att det i konstruerandet av såväl portal, mittkonstruktion och kärnröse funnits en tanke av att skapa en relation mellan dessa (se fig. 6). Inom gränserna för mittkonstruktionen var dessutom brandlagret som tjockast och i mitten av mittkonstruktionen fanns också ett stolphål.

Stolphålet fanns inte bara i centrum av mittkonstruktionen, utan också rakt under centrum av kratern på toppen av gravhögen (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). I detta sammanhang är det därför intressant med Anne-Sofie Gräslunds tolkning av sydvästportalerna som en plats där de levande kunde möta de döda och också lämna mat- och dryckesoffer (Gräslund 1969; Gräslund 2001:228–231). Bratt anser att de arkeologiska fynden som gjorts i sydvästportaler inte ensidigt styrker Gräslunds teori. Enligt Bratts studie är portalerna ofastast fyndtomma. De kan emellertid ibland innehålla enstaka brända ben och keramikskärvor, vilket skulle kunna tyda på matoffer. Bratt nämner vidare att möjligheten finns att mat- och dryckesoffer kan ha gjorts på de fyndtomma portalerna, men att detta inte efterlämnat några arkeologiska spår och därför endast går att spekulera kring. Att begravningar påträffats i portalerna i vissa fall motsäger Gräslunds teori enligt Bratt och han ser också en möjlighet i att de döda i sådana begravningar skulle kunna ses som ”offrade”. Bratt anser att konsekvensen av Gräslunds tolkning blir att en del människor begravts ”på gränsen mellan liv och död – på tröskeln till dödsriket” (Bratt 2008:95). Bratt anser att detta förefaller märkligt då det i den norröna litteraturen läggs stor vikt vid att de döda får en ordentlig begravning, bland annat för att hindra dem från att gå igen. Bratt hävdar att man bör se en enda betydelse för sydvästportaler, då seden att anlägga dessa varit så begränsad i tid och rum. Vilken denna varit menar han är oklar tills vidare (Bratt 2008:95f).

Jag ser inget hinder i att såväl matoffer som begravningar kan ha gjorts på gränsen mellan de levandes och de dödas världar. Det finns otaliga arkeologiska exempel på att människor begravdes eller deponerades på en mängd olika sätt och i olika kontexter vilket inte alltid innefattade vad vi klassificerar som grav. Alla får heller inte ”en riktig begravning”, vilket Bratt själv är inne på då han ser människoben i portalen som spår efter människor som möjligen blivit offrade.

Få fynd kan knytas till Kungshögens portal och där fanns heller inga lämningar som entydigt talade för att någon begravning ägt rum i eller på den. De intressantaste fynden utgörs av tre större handsmidda järnspikar som anträffades i portalens södra del. En av spikarna låg strax under grästorven och i princip ovanpå stenpackningen, men de två andra spikarna låg på varandra delvis under stenpackningen. Då järnföremål deponerats i högen under 1900-talets första hälft går det i nuläget inte fastslå med säkerhet att spikarna placerats i portalen i det vendeltida sammanhanget. Emellertid föreföll stenpackningen inte omrörd där spikarna var placerade. Andra fynd i stenpackningen var 3 g brända ben, vilka var så fragmentariska att de inte gick att identifiera osteologiskt, järnslag, bränd lera samt två avslag/avfall av flinta (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). Om järnspikarna kan sättas i samband med uppförandet av Kungshögen och stenpackningen skulle spikarna kunna ses som en sorts skyddsåtgärd – att de döda fick komma till ytan som stenpackningen skapade, men inte förbi denna. Att bruka järn eller stål för att binda de döda till graven, skydda hemmen från gengångare eller onda andar, bringa lycka till hemmet och så vidare finns många arkeologiska och etnografiska exempel på (se t ex Artelius 2005; Hem Eriksen 2013:194; Hem Eriksen 2014 och där anförd litt.; Häggström 2003:140ff; Häggström 2005:274ff; Nordberg 2002:16f).

Marianne Hem Erikson är inne på Gräslunds spår gällande tolkningen av sydvästportalerna. Hem Eriksen ser portalerna som en tröskelyta, en rumslig kontaktpunkt mellan gravens yttre och inre där de levande och döda kunde mötas. Dörrar och trösklar är i det närmaste ett

universellt uttryck för social transformation, gränser och övergångsfaser poängterar Hem Erikson. Utifrån arkeologiskt och skriftligt material menar hon att ritualiserade dörrar och trösklar skapade kontakt mellan levande och döda, gränser som eventuellt kunde kontrolleras och de skapade också *between-spaces*. Vissa dörrar kunde användas som rituella instrument. Precis som Bratt lyfter hon fram de vikingatida människornas olika ritualiserade praktiker för att begränsa de dödas möjligheter att hota eller störa de levande. Bruket av dörrar eller trösklar i gravkontexter kan därför härledas till de vikingatida människornas ambivalenta inställning mot de döda – de ville ha kontakt med dem, men samtidigt förhindra att de tog sig genom dörren/över tröskeln till de levandes sfär menar hon. Sydvästportalerna ser hon som just trösklar, en kontaktyta mellan gravens yttre och inre (Hem Erikson 2013:187f, 190, 193–195, 201). Intressant att tillägga här att de båda männen i Kungshögens primärgrav troligen låg placerade med huvudena i nordöst. Detta betyder att de döda hade blicken riktad mot sydvästportalen. De båda männen med sin placering i den nordöstra delen av graven skapar tillsammans med sydvästportalen en ungefärlig nordöstlig – sydvästlig axel genom graven – en orientering som observerats i många gravar i Skandinavien (Vretemark 2015 och där anförd litt.; Hem Erikson 2013:202). Hem Erikson hävdar att en möjlig bakgrund för sydvästportalernas placering och den nordöstlig – sydvästlig axeln kan stå att finna i föreställningar om att ett av de dödas hemvister (Hel) låg i norr. Hon ser emellertid andra möjliga förklaringar också, men oavsett menar hon att de olika arkeologiska exemplen där denna axel identifierats visar på att det fanns en gemensam bakomliggande idé (Hem Erikson 2013:202).

Sammantaget finner jag Hem Eriksens tolkning av de så kallade sydvästportalerna mycket trovärdig och jag finner också stöd i Sunnerbymaterialet för hennes tolkningsram. De båda begravda männen i Kungshögens primärgrav bildar tillsammans med sydvästportalen en axel där de båda männen var placerade längst åt norr med ansiktena riktade åt västsydväst och portalen i andra änden av den tänkta axeln. Mellan männen och portalen låg alla djuren utplacerade med hönsdjuren närmast männen och därefter hästarna, hundarna, rovfågeln och bytesdjuren. Längst bort från männen och närmast portalen fanns de domesticerade produktionsdjuren och möjligen låg en del av hundarna tillsammans med dessa djur. Mellan männen och portalen anlades efter kremeringen mittstrukturen bestående av mycket stora stenbumlingar. I den västra delen av mittstrukturen, mitt emellan männen och portalen, anträffades en ansamling röda och orange tunnformiga glassflusspärlor. Av primärgravens 28 glaspärlor låg 24 stycken på denna plats. Pärllorna var både brända och obrända, varför det är rimligt att anta att åtminstone en del av dem inte fanns med på gravbålet. En enda pärla hittades i anslutning till benen efter de båda männen – en obränd röd tunnformig glassflusspärla. Även bland gravbålsdeponeringarna uppe i Kungshögens jordmantel påträffades sådana glassflusspärlor, men också glaspärlor av annan typ. Anmärkningsvärt är att ingen av de röda tunnformiga glassflusspärllorna i manteln var eldpåverkade medan de av annan typ var det. Tolkningen av detta förhållande är att vi utifrån Kungshögsmaterialet kan se att glaspärlor troligen fungerat inom två olika slags begravningspraktiker, dels att glaspärlor varit med den döde vid kremeringen, dels att vissa glaspärlor nedlagts i samband med deponeringen av bäresterna i högmanteln alternativt placerat ovanpå ett falnande gravbål (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). Hur glassflusspärllorna väster om mittstrukturen i Kungshögen skall förstås är oklart. I begravningskontexter har emellertid glaspärlor uppmärksamats som särskilda och tolkats som amuletter med värnande eller skyddande funktion (Bye-Johansen 2002:485) och just röda glassflusspärlor förefaller i sådana kontexter i högre grad vara obrän-

da. Detta förhållande har lett forskare som Artelius att förstå dessa som bärare av någon abstrakt symbolik i ritualen (Artelius 2000:142). Det är därför rimligt att ana en bakomliggande strategi i att den stora mängden röda glasflusspärlor placerats strax innanför portalen i Kungshögen. Det bör dock påpekas att glaspärlor också tolkats på annat sätt. Lotta Fernstål (2004:164–178) t ex diskuterar pärlor och bröstpärluppsättningar som ingående i en kostym för vissa kvinnor och också som kunskaps- och minnesbärare.

Hem Eriksen ser sydvästportalen/tröskeln/den ritualiserade dörren på gravens kant som ett verktyg för att någon form av kontakt mellan de levandes och de dödas världar skulle vara möjlig. Den ritualiserade dörren skapade en ingångspunkt till de dödas rike och kanske kunde kommunikation ske vid denna punkt med de döda (Hem Eriksen 2013:203f) och som vi såg ovan kanske de levande delade måltider med de döda här. Terje Gansum (2004:153) menar att enskiktade stenpackningar liksom frånvaron av sten kan stå för en öppning eller en mer tillgänglig yta och att flerskiktade stenpackningar istället kan uppfattas som något låst och otillgängligt. De stora stenbumlingarna i Kungshögens mittstruktur har placerats ovanpå brandbålsresterna av en anledning och med största sannolikhet finns också en bakomliggande idé med att placera 24 glasflusspärlor ovanpå kremeringsresterna vid sidan av mittstrukturen strax innanför sydvästportalen. Kanske lades pärlorna där i samband med att mittstrukturen anlades. Möjligen var det just någon skyddande eller värnande strategi som låg bakom nedläggandet av dessa glaspärlor, så som föreslagits av Lise-Marie Bye-Johansen. De båda människans placering i Kungshögens primärgrav längst ifrån portalen med alla djuren, de stora stenbumlingarna och de röda glasflusspärlorna mellan sig och stenpackningen/portalen liksom eventuellt de stora spikarna i själva stenpackningen kan ses som en typ av barriär eller skyddsåtgärder som de levande företagit för att hålla de döda på behörigt avstånd. Kanske kan gårdens produktionsdjur i detta sammanhang ses som något mindre hotfullt än de övriga djuren på bålet och människorna, då de förstnämnda låg placerade närmast portalen. Samtidigt kan glasflusspärlorna ha varit amuletter som nedlagts för att skydda de döda i graven och anledningen till att de hamnade just där var för att stenpackningen/portalen var vägen in i graven för de levande och att de stora stenblocken utgjorde någon sorts inre gräns som inte skulle passeras. Den sönderbrutna guldringen liksom den ensamma obrända röda glasflusspärlan som lagts på benen efter de båda kremerade männen visar dock att de levande tagit sig även dit efter kremeringen. Det samma gäller de obrända hästbenen som låg över brandlagret inom mittstrukturen. Det är inte möjligt att fullt ut förstå alla ritualiserade praktiker som kan kopplas till Kungshögens primärgrav och efterföljande byggnationer. Tydligt är dock att det arkeologiska materialet visar att en rad olika ritualiserade praktiker med bakomliggande strategier ägt rum. Min tolkning är att stenpackningen/portalen, kantkedjan, mittstrukturen och dispositionen av gravbålet är sammanlänkade av en eller flera bakomliggande idéer och i förlängningen även glasflusspärlorna, guldringen, stolpen som restes mitt i mittstrukturen samt anläggandet av kärnröset med en krater mitt över mittstrukturen och stolpen. Allt kapslades till sist in av en jordmantel, vilket leder vidare till ett nytt komplex av sammanlänkade fysiska fenomen.

De döda i manteln

Större delen av Kungshögens överbyggnad undersöktes för hand. Denna grävstrategi med en noggrann undersökning av jordmantelns olika beståndsdelar möjliggjorde att gravens stora komplexitet kunde studeras. Bland annat rymde jordmanteln begravingar av människor,

eller snarare delar av ett antal individers gravbål. En av dessa individer hade dessutom varit död i några hundra år då individens kvarlevor deponerades i Kungshögen överbyggnad (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). Begravningarna i manteln visar på förekomsten av en ideologisk laddning hos Kungshögen som monument och som komplex bestående av en rad olika komponenter varav männen i primärgraven troligen var av yttersta vikt. Att människor begravts/deponerats i Kungshögens överbyggnad är i en konkret och fysisk mening en ideologisk manifestation och detta förhållande stärker bilden av de båda människans sociala status (se nedan i kapitel 7 angående social status och följegravar i antropologiska exempel).

Det stora kärnröset i Kungshögens inre var således inklätt i lager av grästovv blandat med ett mycket stort antal deponeringar av sand, mjåla, kulturpåverkad jord samt bålrester. Jordmantelns alla deponeringar visar att olika typer av ritualiserade praktiker ägt rum under själva konstruerandet av Kungshögens överbyggnad, men i viss mån också sedan högen varit färdigbyggd. Osteologiskt har en kvinna, en tonåring och ett barn identifierats bland jordmantelns deponeringar, men arkeologiskt har ytterligare individer identifierats där. Vissa av dessa kremeringsrester har täckts av en stenkonstruktion, så som en stenpackning, en stenbumling eller en skeppsformad stensättning. Jordmanteln med allt vad den rymde var mycket komplex och för utförligare redogörelse hänvisas till den arkeologiska rapporten (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018).

Lämningar och fynd

Som framgår i tabell 7 kan en rad fysiska fenomen kopplas till Kungshögen. Den stora gravhögen i sig utgör i sin helhet en egen materialitet, med ett mycket starkt uttryck i landskapet och i de sociala kontexter den verkat i. Men Kungshögen innehöll även olika komponenter som var för sig också hade materialitet i sin specifika kontext i begravningsritualerna och i högbyggnationen. Här kan nämnas de döda männen, de 47 dödade djuren, falkenering som koncept, den sönderbrutna guldringen, glasbägaren, det brinnande gravbålet, det uppbyggda kärnröset och alla deponeringar i högens överbyggnad. Det är således vitt skilda typer av fysiska lämningar som ingår i och utgör graven Kungshögen: människor och djur som levtt men som nu är döda, föremål, sammanlänkade icke-levande aktörer av olika slag som bildar fenomen (t ex koncept), konstruktionselement samt materiella fenomen under transformation. Vilken social effekt ett fysiskt fenomen hade i den specifika dåtida kontexten är svårt att efter 1 400 år få grepp om. De arkeologiska spåren i Kungshögen, som framgår i tabell 7, visar tydligt på materialitet och också att många av Kungshögens fysiska fenomen var socialt exklusiva, vissa i sin enskilda enhet medan andra uppnådde sådan status först i samverkan med andra. Det arkeologiska materialet i Kungshögen vittnar också om en mycket hög grad av intentionalitet i praktikerna som också i stor utsträckning bör betraktas som ritualiserade. Samtliga fysiska fenomen finns med i begravningsssammanhanget för att var för sig och tillsammans uppfylla de intentioner och syften människorna haft med begravningen och graven.

Kungshögens praktiker och socialt exklusiva fysiska fenomen

Praktik människa	Praktik djur	Praktik ting	Fysiska fenomen
Two män har dött		Männen ligger döda	Död man, 20–40 år gammal

Människor bereder platsen/ marken för bälet genom av- torvning		Männen, djuren, tingen ligger på gravbålet	Död man, 40–60 år gammal
Människor gräver gropar i marken som fodras med lera/ mjåla		Gravbålsveden brinner	
Människor hämtar ved till bä- let		Elden brinner	
Människor bygger bälet		Elden förtär veden	Gravbålet före kreme- ringen
En eller flera människor dödar minst 47 djur	Minst 47 djur dör	Röken bolmar och sti- ger mot skyn	47 djur
Människor för minst 47 djur, levande eller döda, till bålplat- sen	Minst 47 djur leds fram till slakt	Elden förtär männen, djuren och tingen	Björnfalang Björntänder
Människor bär/forslar de döda männen till bålplatsen		Elden slocknar	Falkeneringskonceptet
Människor bär gravgåvor till bålplatsen		Djuren förvandlas till benfragment och aska	Spelbrickor av älghorn Glasbägaren Glaspärlor
Människor arrangerar de döda männen, djuren och föremål på gravbålet		Männen förvandlas till benfragment och aska	Det arrangerade grav- bålet med män, djur och ting
En eller flera människor tän- der eld på gravbålet		Tingen förvandlas till fragment och smältor	Gravbålet under kre- meringen
En guldring bryts sönder och läggs ovanpå de kremerade svalnade resterna av männen		Gravbålsveden för- vandlas till kol, sot och gas	Guldringen
Människor lägger matgåvor på kremeringsresterna		Kremeringsresterna svalnar och blir kalla	Kremeringsresterna Matgåvor
Människor bär/forslar en stol- pe till bålplatsen		Stolpen bäres	
En eller flera människor rester en stolpe igenom kremerings- resterna		Stolpen står	Stolpe
Människor hämtar sten i land- skapet och bär/forslar dessa till bålplatsen		Stenarna bäres	
Människor bygger mittkon- struktion av stora stenbum- lingar och stenflak ovanpå kremeringsresterna		Stenarna står/ligger	Mittkonstruktion
En eller flera människor läger stenar i en ring runt kreme- ringsresterna			Kantkedja

Människor bygger ett röse med krater av stenar över kremeringsresterna	Stenarna bildar ett röse Kremeringsresterna ligger under stenarna	Kärnröse
Människor bryter grästorv	Grästorven kommer loss och upp ur marken	
Människor bär/forslar grästorv till gravplatsen	Grästorven förflyttas i landskapet	
Människor hämtar andra gravkomponenter som andra bälrester, kulturjord, sand, mjäla, kol och sot och bär/forslar detta till gravplatsen	De olika gravkomponenterna förflyttas i landskapet De olika gravkomponenterna ligger och skapar tillsammans en gravhög	Bälrester från andra gravbål
Människor bygger och konstruerar en jordmantel över kärnröset med diversifierat innehåll	Gravhögen byggs	
En eller flera människor disponerar människor för att bygga en storhög	Gravhögen står	Kungshögen
En eller flera människor disponerar rikedomar i form av djur och föremål		
En eller flera människor beslutar om vad som skall ingå i gravgåvan		

Tabell 7. Praktiker och fysiska fenomen kopplade till Kungshögen fram till det att högen står färdigbyggd uttolkade ur det arkeologiska materialet. Tabellordningen avspeglar inte nödvändigtvis det faktiska händelseförloppet.

Praktiker

En begravning som primärgravens i Kungshögen, liksom uppförandet av monumentet, har omfattat en lång rad praktiker vilka tillsammans skapat händelser och händelsekedjor. Vissa av dessa går rekonstruera utifrån de arkeologiska spåren, medan andra förblir outtalade för dagens uttolkare. I min analys av Kungshögens praktiker har jag i tabell 7 angett de praktiker som jag med säkerhet kan säga ha en verklig bakgrund i den vendeltida kontexten, allt annat har uteslutits. I tabellen listas praktiker utförda av såväl människa som djur och ting (levande och icke-levande aktörer) och detta är något som går igen från textanalysen av de skriftliga källorna. Det är inte oproblemiskt att kategorisera aktörerna på detta vis då de kan transformeras och växla från en kategori till annan.

Människa och ting är de aktörer som utförde flest praktiker kopplade till Kungshögen utifrån vad som går att utläsa ur det arkeologiska materialet. Här framträder en samverkansprocess där människor och ting och i viss mån djur tillsammans genom olika händelser och händelsekedjor får fram ett fenomen. Arkeologiskt är det svårt att reda ut vilken aktör som dominerat. Fler praktiker utförda av ting skulle kunna listas i tabell 7, t ex att grästorv kommer loss och

upp ur marken vid mer än ett tillfälle, stenar som ligger eller förflyttar sig i landskapet upprepede gånger och så vidare. Människorna och tingen är, som framgår i tabellen, avhängiga varandra i sitt skapande av händelser och den ena aktörens praktik leder till nya praktiker hos andra, oavsett om aktören är människa, djur eller ting. Det framgår med all tydlighet här att det sociala inte endast är något mellanmänniskt. Djuren är utifrån det arkeologiska materialet från Kungshögen inte särskilt synliga som aktörer. Detta förhållande är naturligtvis avhängigt ståndpunkten att djuren, liksom människorna, vid dödsögonblicket övergår till att vara ting. Djuren kan naturligtvis ändå ha haft en mer framträdande roll som aktörer i begravningsritualerna, så som framskymtar i det skriftliga materialet, än vad som går att utläsa arkeologiskt (se t ex Norberg 2003:239–252, 259–268 angående hästars, hundars och hönsfåglars roll i begravningsritualerna och i myterna kring resan till dödsriket).

En stor del av praktikerna kopplade till människor utgörs av fysiskt arbete av olika slag. Det är en rad förberedelser av bål- och gravplatsen som genomförs och som innefattar grävning samt att bära/förflytta/forsla olika typer av material (grästorv, jord, sten och ved/trä) liksom i själva konstruerandet av gravbålet och därefter gravhögen. Vidare har arrangemanget på gravbålet med de båda döda männen, de 47 offerdjuren och föremålen också krävt en hel del fysisk ansträngning för att få allt på plats inför kremeringen. Här kan man tänka sig närvaro av någon expert (eller flera) som har kunskap om hur kremeringen ska gå till liksom hur kroppar och ting ska arrangeras. Utförare av de tunga fysiska arbetsuppgifterna har troligen utförts av en lägre samhällsklass, kanske slavar. Det bör i en miljö som den i Sunnerby under yngre järnålder ha funnits en grupp alternativt grupper som utförde det som den sociala eliten inte gjorde. Det har gjorts beräkningar på den arbetskapacitet som krävts för att bygga en storhög. Enligt dessa har det tagit mellan 200 och 1000 dagsverken för att bygga en hög som är ca 20 m i diameter och 2,5 m hög. Medelvärdet för en sådan hög hamnar på 400 dagsverken (Ringstad 1991:145). Det är emellertid inte endast stora fysiska handlingar som kan skönjas bland Kungshögens materialiteter. Här ryms också de små praktikerna, så som att bryta sönder en guldring och sprida delarna på det falnade gravbålet, ting som förvandlas till små fragment och smältor och människor som gör små deponeringar i det pågående högbygget eller i den redan uppförda högen.

Praktikerna listade i tabell 7 är sådana praktiker som direkt går att uttolka ur det empiriska arkeologiska materialet. Utöver dessa kan man med hjälp av samhällsociala teorier och historiska analogier diskutera och rekonstruera andra praktiker av mer sociopolitisk karaktär. Jag vill hävda att praktikerna som går att koppla till Kungshögen i den dåtida kontexten ytterst hade med maktstrategi att göra, en maktstrategi som i fenomenet Kungshögen hade såväl flera bottnar som kanaler. I kapitlets sista avsnitt kommer detta att diskuteras ytterligare och temat återkommer också längre fram i avhandlingen.

Sammanfattande diskussion

Vad går då att utläsa ur Sunnerbymaterialet gällande maktstrategier och ideologier kopplade till de sociala eliternas sociopolitiska positioner och strävanden? Beträffande maktstrategier så märks i Sunnerby ett behov av att bygga monument – det ska vara stort och väl synligt så som Kungshögen och hallen hus 1. Såväl boplats som gravfält ligger också i ett exponerat läge i landskapet strategiskt placerat invid Ullersund, den viktiga vattenkommunikations-

leden. Att över tid skapa ett stort gravfält kan också ha ingått i maktstrategin. En annan maktstrategi som går att identifiera i det arkeologiska materialet i Sunnerby är att föra en socialt exklusiv livsstil, där bland annat exklusiv jakt och gästbud i hallen med drickande ur importerad glasbägare och brädspelände ingick, i syfte att skilja ut sig själv och sitt kollektiv emot andra samhällsgrupper. Andra strategier för att uppnå en maktposition har med ekonomiskt och socialt välstånd att göra och detta bestod av ett förfogande över människor, djur, ädelmetaller, importföremål, hantverk och handel. Att bygga monument och att ”förslösa” resurser av olika slag visar på kontroll över resurser och möjlighet till uppseendeväckande konsumtion och detta var något som ingick i sociopolitiska strategierna för framtiden. Såväl guldringen som den frankiska glasbägaren indikerar betydelsen av allianser på det personella planet. I detta sammanhang kan man också förstå den aristokratiska livsstilens olika ingående praktiker och enheter som ritualiserade praktiker med särskilda fokus på den sociopolitiska maktarenan.

Det finns inga starka och tydliga indikationer på kult i Sunnerby utöver huskult i form av husoffer. Det har emellertid diskuterats huruvida hus 3 kan ha haft kultiska funktioner och ett antal ädelmetallföremål (det vendeltida korpspännat, den vendeltida fibulan i form av en naken man med korslagda ben och höjda armar, den vikingatida silveramuletten som eventuellt föreställer Oden samt runamuletten, troligen från vikingatid, med magiska lönnrunor) kan också kopplas till olika trosföreställningar. Fibulornas och amuletternas betydelse kan dock vara av mer personlig karaktär.

Ideologin som Sunnerbyledaren/ledarna ville koppla till den egna personen byggde på exklusivitet. En socialt exklusiv livsstil med fokus på jakt, brädspel och fest går att utläsa ur det arkeologiska materialet och denna livsstil utgjorde den materiella inramningen kring ledarrollen. Den exklusiva livsstilen reproducerade härskarideologin som i sin tur arbetade för att särskilja de sociala eliterna från andra samhällsgrupper. Någon krigarideologi går inte med säkerhet att fastslå i Sunnerby, varken på bopplatsen eller i de hittills undersökta gravarna, med det ornerade sköldhandtaget och pilspetsarna som enda möjliga indikationer på krigiska aktiviteter.

De olika materialiteter och ritualiserade praktiker som nämnts ovan i detta avsnitt kan alla ses som ideologi i materialiserad form. Gestaltningar av härskarideologin står därför att finna i Kungshögen, i de stora husen på bopplatsen, i de små enskilda fysiska fenomenen och kanske också i Sunnerbybopplatsens läge i landskapet. Därtill kan man också finna en koppling till det förflutna. Detta tydliggörs i Kungshögen bland annat genom att i storhögens jordmantel begrava en förfader som sedan flera hundra år varit död, men möjligen också på bopplatsen. Att hävda ett specifikt ärorikt ursprung med koppling till särskilda förfäder kan därför ha utgjort ett element i härskarideologin i Sunnerby.

5. Storgårdsmiljöer i Västsverige under yngre järnålder

Sunnerby är inte den enda platsen i Vänerområdet med socialt exklusiva miljöer och relaterade lämningar som blivit föremål för arkeologiska undersökningar. I detta och nästkommande kapitel kommer komparativa studier att göras med andra lokaler som hyser den typ av arkeologiskt material som utgör studieobjekt i avhandlingen. Vänerområdet är den huvudsakliga geografiska avgränsningen, men en viss utvidgning av det geografiska området kommer emellertid att göras varför perspektivet snarare blir västsvenskt. Syftet med de båda kapitlen är att undersöka och diskutera materiella lämningar och sociala praktiker i förhållande till avhandlingens frågeställningar kring maktstrategier och politisk ordning. Målsättningen här är att finna vad som är gemensamt och vad som skiljer lokalerna åt liksom om det finns likhet eller olikheter i bakgrunden till maktutövande och sociopolitiska maktstrategier. Således är det social elit som jag utifrån ett visst arkeologiskt material har för avsikt att eftersöka.

Utgångspunkten för hela studien är, som tidigare nämnts, mina arkeologiska erfarenheter från Sunnerbyprojektet. Tolv år med arkeologiska undersökningar i Sunnerby resulterade i en god inblick i lokalens materiella lämningar och historia. Detta såväl som nästa kapitel bygger på arkeologiska undersökningar och tolkningar gjorda av andra arkeologer. Detta gör att jag inte har full inblick i det arkeologiska materialet från de olika lokalerna, utan presentationerna av materialet nedan utgår från det som publicerats och som jag hittat om respektive lokal. Detta medför möjligen att jag kanske inte i lika hög grad som med Sunnerbylokalen lyckas fånga upp allt av intresse som de olika lokalerna omfattar.

Vidare finns en rad andra problem med komparativa studier när det gäller arkeologiskt undersökta lokaler som kan påverka diskussionen (se också Hedeager 1990:21–23). Först och främst så kan man utgå ifrån att det finns skillnader i inriktningen liksom i kvaliteten på de olika undersökningarna. Skillnader i utsträckningen/omfattningen av de arkeologiska insatserna är naturligtvis av betydelse, då stor undersökt yta medför att vissa lokaler kan uppvisa ett omfattande fyndmaterial, medan det på andra mindre undersökta lokaler ligger kvar fyndmaterial och lämningar i marken, helt eller delvis okända för oss. Val av grävteknik har

också betydelse för vad som hittas och vad som hamnar i dumphögen. Vidare kan nämnas att skillnader i bevarandeförhållande i marken på de olika lokalerna också spelar roll för att vissa material kan bevaras på vissa lokaler, men förgås på andra. Min utgångspunkt är emellertid att det föreligger arkeologiskt material av relevans på respektive lokal/lämning för att utgöra underlag för diskussionen.

Hallar och storgårdsområden

Endast fem boplatser av socialt exklusiv karaktär vilka tolkats som storgårdar från yngre järnålder har identifierats arkeologiskt i Vänerområdet, Sunnerby inräknat. Av denna anledning har jag i detta avsnitt valt att utöka det geografiska området något och några lokaler från Bohuslän och Halland har lagts med i analysen för att få ett bredare diskussionsunderlag. I detta avsnitt är det således inte endast områdena kring Vänern som analyseras, utan perspektivet är således istället västsvenskt. Vid en av lokalerna, Stafsinga i Halland, har dessvärre inga exceptionella huslämningar från yngre järnåldern identifierats. Platsen tas ändå upp här då den uppvisar andra indikationer på att ha varit en storgård. Även om de stora husen är viktiga i studier av storgårdar är dessa endast en komponent i storgårdskomplexen varför hela miljön är av betydelse i diskussionen.

Fyra av lokalerna: Kårarp i Halland, Vittene och Österhög i Västergötland och Ytterby i Bohuslän, har dateringar som framför allt ligger i perioderna före vendel- och vikingatid. Dessa platser är ändå intressanta för diskussionen här, då man utifrån dem kan förstå det som föregår den yngre järnålderns hallar och storgårdsområden. De fyra lokalerna gör det också möjligt att diskutera förändringar över tid beträffande sociopolitiska strategier och socialt exklusiva materialiteter.

Nedan följer en kortfattad beskrivning om respektive lokal. Jag har här tagit fasta på variabler som boplatsläge, kommunikationsmöjligheter, bebyggelse, husens storlek och konstruktion, fyndmaterial och socialt exklusiva praktiker.

Esketorp

Under en exploateringsundersökning vid Esketorp mellan Borgunda och Skövde påträffades ett 40-tal byggnadskonstruktioner daterade till äldre järnålder samt sen vikingatid-tidig medeltid (RAÄ Skövde 148). Boplatserna låg på en utsträckt platå, en ås, med vid sikt åt i stort sett alla håll. Väster och söder om boplatsläget fanns våtmarker liksom en bäck och i övrigt fanns tillgång till betes- och odlingsmarker (Berglund 2005:71).

Den av byggnaderna på Esketorpsboplatserna som är av störst intresse här är hus 118. Detta utgjordes av en treskeppig byggnad, ca 20 m lång och ca 5 m bred. Huset hade yttre stödstoppar och konvexa väggar och benämns som ett hus av ”trelleborgstyp”. Husets bredd avser mått mellan yttervägglinjerna och inte mellan de yttre stödstopparna. Takkonstruktionen bars upp av tre bockpar och stolphålen till dessa bockar var som störst ca 0,80 m i diameter och ca 0,45 m djupa. Spannet mellan bockparen var som störst ca 2,20 m. Hus 118 har daterats till sent 900-tal/tidigt 1000-tal. Esketorpsboplatserna var fyndfattiga oavsett bebyggelseperiod och de fynd som är gjorda består av bränd lera, bränt ben samt spår av järnframställning i form av blästugnar, slagg m.m. Anders Berglund hävdar att hus 118 påminner om de byggnader man benämmer hall. Inom forskningen anser man att Trelleborgshuset först dök upp under sent 900-tal vid den danska kungens ringborgar. Man har velat knyta hustypen till kungliga egendomar och menar att trelleborgshusets arkitektur var förknippade med ett starkt symbolvärde. Berglund

menar därför att hus 118 kan ses som en statusmarkör som indikerar att gårdsenheten där huset ingick var en storgård (Berglund 2005:76f, 82–88, 93–96, 98, 102–104).

Hus 118 är således av en hustyp som inom forskningen ansetts som extraordinär då den i sin konstruktion avviker från övriga långhus i samtiden och där man ser en koppling till den danska kungamakten. Emellertid finns inget annat från Esketorp som indikerar social exklusivitet gällande det arkeologiska fyndmaterialet och/eller praktiker i den sena järnåldern. Spår av järnframställning finns, vilket kan ha haft betydelse för platsens status. Det bör också påpekas att kung och kungamakt inte har samma innebörd vid denna tid som under medeltiden (se vidare kapitel 9).

Kårarp

I samband med en exploateringsundersökning i Kårarp strax utanför Halmstad anträffades en omfattande brons- och järnåldersboplats med ett 20-tal huslämningar fördelade på fem gårdslägen (RAÄ Övraby 76:1). Lokalen är belägen på slänterna till en svag höjdygg ett par km från Käringsjön, en offermosse som under romersk järnålder var centrum för kultutövning i området. De mest betydelsefulla färdvägarna genom södra Halland passerade nära boplatsen och utgjordes av den kustnära leden vars vadställe passerade endast ett par km från boplatsen samt den så kallade ”Nissanstigen” som förband kusten och det småländska inlandet. Till ån Nissan är det 2 km från boplatsen och till havet 6 km (Carlie 2011:5, 7, 27f; Carlie 2014:3, 8f, 19; FMIS). Käringsjön undersöktes av Holger Arbman 1941 (Arbman 1941:313–316).

Bebyggelsen etablerades på platsen under bronsålderns period IV-V och i perioderna som följer omstrukturerades boplatsen succesivt och nya hus och gårdar uppfördes efterhand fram till det att boplatsen övergavs i slutet av folkvandringstiden. Av de hus som påträffats i Kårarp är det husen på gård 1 som är intressanta för avhandlingen. Dessa hus var av betydande storlek, vilket fick undersökande arkeologer att associera dem till samhällets övre skikt. På gård 1 har tre mycket långa långhus påträffats och dessa har uppförts i tre faser under yngre romersk järnålder och folkvandringstid. De tre långhusen är mellan 40 och 50 m långa, treskeppiga och med svagt konvexa ytterväggar vilka i de två äldsta husen var stående i rännor. Utöver dessa hus har det på samma gårdsläge även funnits två hallar, vilka är kopplade till fas 1 och 2: Hus 9 som var 50,30 m långt och 9,20 m som bredast och Hus 10 som var 8,80 m långt och 4,90 m brett. Också dessa byggnader hade svagt konvexa ytterväggar stående i rännor. Hus 9 hade en inre takbärande konstruktion med åtta bockpar och hus 10 hade två bockpar i sin takbärande konstruktion. I tredje fasen har det stora långhuset inga väggrännor och någon separat hall uppförs ej. Lennart Carlies tolkning av bebyggelselämningarna och de tre olika faserna på gården är att flytten till ett nytt gårdsläge inleddes pampigt med de två största husen och att det därefter sker en succesiv reducering till ingen separat hall alls i sista fasen (Carlie 2011:7f, 39–44; Carlie 2014:11–21). Centralt i Hus 9 fanns en härd. I anslutning till och delvis under denna fanns en offergrop i vilken ett keramikkärl deponerats. Förkolnade grenar från härdens har daterats till 330–410 e. Kr. (1 Sigma) och matskorpa från det offerade keramikkarlet till 400–540 e. Kr. I den yttre väggrännan till Hus 9 fanns också en vävtyngd. Vävtyngden är placerad mitt emot husets centrala ingång och detta indikerar enligt Carlie att en genomtänkt handling ligger bakom vävtyngdens placering. Annars är det ett mycket begränsat eller närmast obefintligt material som hittats i såväl hallarna som de långa långhusen. Hus 10 hade en nord-sydlig orientering till skillnad från övriga hus på platsen som istället hade en öst-västlig orientering. Huset var ett av de minsta på boplatsen, men gav ändå ett kraftigt och robust intryck (jmf Hus 3 i Sunnerby). I det nordvästra stolphålet i den takbärande konstruktionen anträffades botten av ett keramikkärl, vilket tolkats som ett husoffer. Just husoffren pekar Carlie ut som en indikation på husens funktion som hall snarare än ett vanligt långhus. Hus 10 är daterat till romersk järnålder/folkvandringstid. De båda hallarna har inte renoverats, vilket tyder på att de utsatts för mindre slitage för vardagligt bruk. Ytorna runt hallarna har inga anläggningar eller fynd som talar för att dessa brukats för vanligt hushållsbestyr (Carlie 2011:42, 44f; Carlie 2014:21, 23–25).

På boplatsen har tre reduktionsugnar undersökts och järnslag har hittats såväl i ugnarna som i andra kontexter på boplatsen. Fynden på boplatsen som kontextuellt och tidsmässigt kan höra samman med järnåldershusen utgörs i övrigt av flinta, vävtyngder, en sländtrissa av bränd lera, malstenar, slipstenar, harts, bränd lera, keramik samt brända och obrända ben. Trots att husen på boplatsen indikerar att människorna som bott där haft samhällsfunktioner eller ekonomiska förutsättningar som gemene man inte hade, är fyndmaterialet av ytterst allmän karaktär. Keramiken är enkel och odecorerad och den totala avsaknaden av metallfynd indikerar enligt Carlie en traditionell agrarbebyggelse. Det som möjligen visar på något annat är ett par järnframställningsugnar, den rikliga förekomsten av malstenar samt möjligen också den förhållandevis rika förekomsten av brända sädeskorn (Carlie 2011:8, 22–26, 57–68, 75). Det är anmärkningsvärt att inga järnföremål hittats på platsen då förekomsten av reduktionsugnar och järnslag visar att järn hanterats där.

Carlie menar att de stora husen och hallbyggnaderna i Kåarp utgör beståndsdelar av det övre samhällsskiktet och att man på platsen förmedlat sin högre sociala ställning via kanaler som inte efterlämnat ett arkeologiskt fyndmaterial. Carlie anser att de stora gårdarna och hallarna inom forskningen ofta kopplats till det övre samhällsskiktets vilja att förmedla sin sociala status och att generaliseringar kring det övre samhällsskiktets bakgrund ofta gjorts. Han menar vidare att stort fokus lagts på att identifiera närvaron av ledare med följe utifrån ädla metaller, glas och vapen, men att mellanledet eller kontaktnätet mellan den yppersta eliten och gemene man inte varit lika tydlig eller väldefinierad. Carlie menar att detta mellanled utgjorts av stormän som haft olika funktioner och inriktningar. De hallar som också uppvisar ett rikt överflöd av lyxartiklar är få och i huvudsak daterar de till vendel-/vikingatid (Carlie 2011:75f).

Carlies tolkning av bebyggelsen i Kåarp, och då framför allt hallarna, är att de tillhört människor som haft en högre social position i samhället, men att de inte tillhört den yppersta eliten. Det är just frånvaron av prestigehöjande attribut som föranleder inplaceringen av den sociala rangen. Malstenarna och reduktionsugnarna skulle kunna vara instrumenten till ett visst socialt uppsving för människorna i Kåarp och Carlie menar att platsen även fungerat som samlingsplats där man fattat beslut eller löst tvister och/eller haft kultisk funktion med olika rituella och ceremoniella handlingar (Carlie 2011:76).

De tre stora långhusen i Kåarp var av sådan dimension att de är fullt jämförbara med hus som tolkats som hallar. I Kåarp fanns emellertid såväl stora långhus som hallar från samma fas och här har bland annat förekomsten av husoffer lett till att vissa av husen tolkats som hallar och andra inte. Den lilla hallen, hus 10, är liten men kraftig och konstruktionsmässigt stämmer denna byggnad troligen bättre in på den typ av byggnad som inom arkeologin brukar benämnas kulthus. Jag är emellertid tveksam till att husoffren av den karaktär som påträffades i hus 9 och 10 i Kåarp är särskilt utmärkande och som något som i sig möjliggör en identifiering av hall. I Sunnerby hittades husoffer i flera av husen, också de som föreföll vara mer vanliga långhus. Järnframställningsugnarna, malstenarna och den rikliga förekomsten av säd i kombination med de stora huskonstruktionerna utgör tillsammans indikationer för ett visst ekonomiskt välstånd, det vill säga att människor i Kåarp under folkvandringstiden förfogade över resurser och arbetskraft. Carlies inplacering av människorna i Kåarp som tillhörande en stormannaklass i rang under den yppersta eliten kan vara riktig, men samtidigt är det viktigt att beakta att de arkeologiska spåren efter den yppersta eliten kan se olika ut och dessutom ändrar karaktär över tid.

Slöinge

Slöinge är beläget i mellersta Halland, ca 6 km från Kattegatt. Här har man funnit en boplats med hus från flera faser (RAÅ Slöinge 114:1). Verksamhet och bebyggelse har funnits på lokalen under perioden 375–1000 e. Kr., det vill säga från folkvandringstid till och med vikingatid. Platsen ligger ett stycke inåt land från havet, mitt i jordbruksbygden mellan havet och det sydsvenska höglandet. Flera dalgångar möts vid boplatsen och viktigaste av dessa är Suseåns dalgång, vilken leder ända till havet. En båtresa från boplatsen till havet skulle omfatta en ca 12 km lång resa med ett båtlyft vid forsen Hallarna.

De i detta sammanhang mest intressanta husen på Slöingeboplatsen är Hus II och III. Båda var treskeppiga med konvexa ytterväggar. Hus II hade 7 takbärande bockpar, de kraftigaste stolparna stod i 1 x 1,3 m stora och 0,7 m djupa stolphål och var placerade i husets mitt. Även Hus III hade mycket stora stolphål. Husens längd uppgick till ca 30 m och dess bredd till 8,5 m. Ytterväggarna till Hus III stod i rännor. Hus II har reparerats och uppvisar två faser. Även Hus III har till viss del renoverats, men inte i samma utsträckning som hus II. Hus III har daterats till 700-talets början genom dendrokronologisk analys av delvis bevarade stolpar ingående i den takbärande konstruktionen. Hus II är sannolikt från 700-talets senare del och 800-talets början. Lundqvist kallar husen i Slöinge för hallar och man har inte funnit några indikationer på att de varit uppdelat i bo- respektive stalldel (FMIS; Lundqvist 2000a:14, 51–53, 56–58, 60, 84).

I ett av stolphålen i Hus II anträffades osedvanligt rikt med fynd. Stolphålet fanns i anslutning till husets största rum och har ingått i den takbärande konstruktionen. Fynden utgjordes bland annat av 14 glasbägarfragment, 1 glas/granat, 1 granat, 2 guldgubbar, 1 guldbleck, 1 guldfiligran, 1 silverten, 2 silversmältor, 3 bronsföremål, 3 pärlor och 52 pärltillverkningsavfall. Än mer fyndrik var ett av stolphålen till den takbärande konstruktionen i Hus III. I detta hittades bland annat 15 glasbägarfragment, 1 glas/granat (sammansmält), 27 granater, 14 guldfolie, 35 guldgubbar (48 inklusive fragment), 1 pärla och 5 pärltillverkningsavfall. Fynden låg koncentrerade i stolphålets övre del med en dragning mot husets mitt. I båda ovan nämnda stolphål hittades även ordinärt boplatsmaterial som keramikskärvor, sländtrissor, järnföremål, sandstensbryne, brända och obrända ben, flinta och bränd lera. Benmaterialet som kan knytas till Hus II och Hus III domineras av nöt och svin, vilket gäller för hela boplatsen. Vidare har get/får, saltvattensfisk, gås och höns ingått i dieten. Några få ben av häst, bäver, hare, kronhjort/älg och rätta/vattensork har också hittats. Hare och rätta/sork är troligen recenta inblandningar. De två fragmenten av älg- eller kronhjort utgörs av horn delar. Boplatsen har i övrigt genererat ett fyndmaterial bestående av bland annat fotdelen till en silverbleckfibula (tidigt 400-tal), två likarmade bronsfibulor, ett par små guldbleck samt små bitar av guldklipp av ringguld, ett halvt arabiskt silvermynt (samanid präglad mellan 902 och 908), ett deformerat silvermynthänge (karolingiskt präglad mellan 814 och 840), små bleck och tenar av silver (skrotmetall), en bronsnål som tolkats som tatuernål och granater (Lundqvist 2000a:54, 58, 68–73, 77–79). På boplatsen har totalt 76 skärvor från minst 24 glaskärl anträffats. Glaskärlen har varit dryckesbägare och härrör i tiden från 400-talet fram till ca 900 (Callmer 2000:108–114).

Utifrån de fynd som gjorts på Slöingeboplatsen är tolkningen att ett specialiserat hantverk förekommit där. Förutom de bleck, klipp, tenar och smältor av guld och silver som nämndes ovan har man även funnit ett blybleck med inpunsade tringlar (provstycke), gjutformar, deglar, slagg, smältor och metallskrot som visar att ädelmetallhanverk förekommit på platsen. Dock har inga hantverksanläggningar identifierats. Granater är ytterligare en fyndkategori som anträffats i Slöinge och som kan kopplas till hantverk. 107 granater har hittats i ploglager och anläggningar. Av dessa är det endast några få som är av skivig karaktär och som kan ha lämpat sig som infattningar i smycken (Lundqvist 2000a:62–73, 108f, 114–118). Som nämndes ovan har man även funnit gaspärlor samt material och avfall från gaspärltillverkning. Utifrån färgsammansättningen, som domineras av blått glas, och likheter med fynd från Ribe och Åhus, gör det sannolikt att gaspärltillverkningen i Slöinge kan knytas till 700-talets första hälft (Callmer 2000:118).

De båda husen i Slöinge är till utbredningen inte särskilt imponerande, men dimensionerna på stolphålen till de takbärande konstruktionerna indikerar att dessa byggnader kan ha haft en ansenlig höjd. Det ena huset har daterats till tidigt 700-tal och det andra till sent 700-tal/tidigt 800-tal och hamnar således i vendeltid respektive övergången mellan vendel- och vikingatid. Möjligen kan de båda husens mindre imponerande storlek förklaras med att eliterna i denna tid inte i lika stor utsträckning byggde hus av den storlek som folkvandringstidens och den tidiga vendeltidens hus uppvisar (se vidare nedan samt i kapitel 7). Spåren av olika typer av hantverk på Slöingelokalerna liksom föremålen som deponerats i de båda husen visar däremot med tydlighet att det på platsen funnits en elit som förfogat över resurser

av socialt exklusiv art. På bopplatsen, utanför de båda hallarna, hittades också socialt exklusiva föremål, granater och hantverksprodukter liksom horn från högvilt så som älg och hjort.

Stafsinge

I nedre Ätrådalen alldeles norr om Falkenberg ligger Stafsinge på det första höjdstråket innanför kusten. I Stafsinge har flera arkeologiska undersökningar utförts där boplatsspår från olika tidsperioder anträffats. På högsta höjden ligger Stomma gravfält omgivet av ett småbrutet landskap. På gravfältet finns bland annat en storhög (Stomma kulle RAÄ Stafsinge 1:1) som är ca 35 m i diameter och upp till 3,5 m hög med avplanad topp. Dessutom finns där en mycket stor rest sten. Ca 300 m norr om gravfältet med Stomma kulle ligger en boplat, RAÄ Stafsinge 116:1. Drygt 600 m norr om denna ligger ytterligare en storhög, Gröna kulle. Bopplatsen ligger ca 3 km från havet och ca 2 km från Ätran (FMIS; Kadefors 2013).

På RAÄ Stafsinge 116:1 finns två gårdar från bronsåldern (period V) samt bebyggelse lämningar från förromersk järnålder. En tidigmedeltida gård med de största husen som undersökts i Halland har också påträffats i Stafsinge (RAÄ Stafsinge 127:1) ca 20 m öster om ovannämnda boplat. De enda medeltida fynden av praktkaraktär som påträffats på RAÄ Stafsinge 116:1 är en sporre från 1100-talet och glasa från 1300-talet. Från yngre järnåldern (300/400-tal fram till 900-tal) är sådana fynd något fler och utgörs av en fågelfibula från 600-talet, en guldfoliepärla, ett bronshäkte, flera glasbägarfragment, en eventuell bronsbarr, en järnring, ett mynningsfragment till en trattbägare, fyra glaspärlor, en dräktnål samt ett fragment av en spännbuckla. En knapp, en blyvikt, en täljstensbit, samt flera glasbägarfragment är odaterade, men räknas av Pável Nicklasson in i gruppen av högstatusfynd. Härtill har 15 rågranater hittats (Kadefors 2013:6f; Nicklasson 2001:11–13, 125–127, tabell 20). I det direkta närområdet till RAÄ Stafsinge 116:1 har ett treflikigt spänne från 800–900-tal samt ett fyrflikigt rembeslag också hittats (Kadefors 2013:7).

Trots att fynden indikerar en boplat på RAÄ Stafsinge 116:1 under yngre järnålder har i stort sett inga anläggningar påträffats där som kan knytas till perioden (Kadefors 2013; Nicklasson 2001). Däremot har hantverks- såväl som huslämningar daterade till vikingartid (RAÄ Stafsinge 117:1) hittats ca 150 m norr om detta område. Lämningsarna bestod av tre grophus samt delar av ett stolphus. Fynden i och i anslutning till grophuset indikerar textil- och metallhantverk (bronsklipp samt olika anläggningar och fynd som visar på järnframställning och järnsmide) såväl som viss handelsverksamhet i form av två klipp av vikingatida silvermynt. Endast en liten del av denna boplat har undersökts (Kadefors 2013:5, 7f, 10–18, 22f, 31f, 37). Det förefaller rimligt att anta att de vikingatida fynden som hittats inom RAÄ Stafsinge 116:1 hör hemma i samma kontext som lämningarna och fynden som utgör RAÄ Stafsinge 117:1.

Sammantaget framträder en bild av att en eller flera boplatser funnits i Stafsinge under perioden sen romersk järnålder fram i vikingatid. Fynden som räknas upp som högstatusföremål av Nicklasson spänner över en relativt lång tidsperiod på 600 år och flera av fynden som inte daterats kan också höra samman med den medeltida kontexten. Flera av fynden, så som t ex glaspärlorna och järnringen, hittas även i ordinära agrara miljöer. Sedan Nicklassons undersökning i Stafsinge har dock mer material kommit i dagen. Det vikingatida sammanhanget med flera ädelmetallfynd samt hantverks- och handelsindikatorer tillsammans med rågranaterna och storhögar i området är det som utmärker sig som exklusivt. De sistnämnda har emellertid inte daterats och skulle också kunna höra hemma i bronsålderskontexten på platsen. Rågranaterna, den eventuella bronsbarran och fynden från grophusområdet indikerar att ett specialiserat hantverk förekommit i Stafsinge, åtminstone under vikingatid. Sammantaget finner jag att Stafsingelokalen kan bedömas som en socialt exklusiv miljö under yngre järnåldern även om någon monumental huslämning från tiden ännu inte påträffats.

Vittene

I Vittene i Västergötland hittades 1995 en guldsfatt med tre halsringar, en ormhuvudarmring och ett halvfabrikat till en hals- eller armring. Föremålen har daterats till förromersk järnålder till och med första halvan av romersk järnålder. Samtliga guldringar är deformerade och var ämnade att smältas ned för att göras om till nya föremål. Utöver nämnda guldringar har även en guldsmalta hittats på platsen. Tillsammans indikerar guldfyndet att ett specialiserat hantverk förekommit där under äldre järnålder. Efter att man funnit guldlet kom en utgrävning av platsen till stånd och en boplatz (RAÄ Norra Björke 57:1) med lämningar som sträckte sig över mer än tusen år, från sen förromersk järnålder fram till venedeltid, anträffades (FMIS; Fors och Gerdin 2009:9, 11, 14, 16f, 23f, 30, 33, 46).

Vitteneboplatzen ligger i ett kommunikativt läge i Vänerbäckenet söder om de båda platåbergen Halle- och Hunneberg. Till Dättern, en vik av Vänern, är det idag ca 7 km från boplatzen. Troligen sträckte sig Dättern under äldre järnålder längre söder ut än vad den gör idag och Floslätten mellan Dättern och boplatzen var översvämningsmarker innan området dikades ut och Vänern reglerades i historisk tid. Utöver möjliga vattenleder vid Norra Björke passerade viktiga landvägar med passager över vattendrag nära platsen i historisk tid och Tina Fors menar att det är troligt att landvägarna var dragna på samma lägen i landskapet även under järnåldern (FMIS; Fors och Gerdin 2009:60, 64, 67–71).

För avhandlingen är det husen som daterats till den yngre järnåldern som är intressanta. Ett av dessa är hus 5, vilket var 18 m långt och 7 m brett med svagt konvexa väggar och tre bockpar i den takbärande konstruktionen. Stolphålen till de takbärande bockarna var 0,7–1,01 m i diameter och 0,35–0,55 m djupa. Väggestolparna var placerade i grävda rännor eller möjligen placerade i trämoduler. Huset bedöms vara från 300- till 500-tal e. Kr. En ansamling vävtyngder påträffades i huset liksom keramikskärvor. I ett av de takbärande stolphålen anträffades en sländtrissa och i ett annat fanns en vriden järnten. Husplanen stämmer överens med de byggnader som av Herschend benämner ”hallembryon” (se även kapitel 3). Fyndmaterialet och fyndmängden i huset stämmer emellertid inte överens med andra sådana byggnader som identifierats, konstaterar Fors. Utifrån boplatzens karaktär i övrigt liksom husets plan och konstruktion bedömer emellertid Fors att hus 5 är att betrakta som en byggnad som har haft en annan funktion och/eller symboliskt värde än ett traditionellt långhus eller en ekonomibyggnad. Fors menar att detta möjligen har sin grund i textilhantverk (Berglund, Fors och Wätman:28–30; Fors och Gerdin 2009: fig. 33, 46, 50).

Ett annat hus på platsen, hus 4, har daterats till 600-talet e. Kr. Detta var ca 15 m långt och 7 m brett med relativt raka ytterväggar och två inre bockpar. Stolphålen till de takbärande bockarna var 0,35–0,72 m i diameter och 0,29–0,43 m djupa. Få fynd har kopplats till huset och ingen av dessa är utmärkande på något vis. Tolkningen är att hus 4 är en efterföljare till hus 5, en tolkning som får till följd att Fors ifrågasätter hus 5 som en tidig hall. Boplatzen ses emellertid som avvikande i förhållande till ordinära boplatser och det avvikande kan kopplas till specialiserat hantverk (ädelmetallhantverk med bland annat guld samt rökgarvning av djurhudar) och en högre social miljö (Berglund, Fors och Wätman:28–30; Fors och Gerdin 2009: fig. 33, 47, 50). Samtidigt påpekar Fors att det endast är konstruktionen och planen hos hus 5 som talar för att byggnaden varit en tidig hall. Det finns inga fynd, förutom guldfyndet och det specialiserade hantverket, som tyder på en social elit verkat på platsen. Det specialiserade hantverket kan dock framför allt tidfästas till den äldre järnåldern. Tre skärvor från tre olika glasbägare eller skålar har man emellertid hittat. En av skärvorna kommer från en rundbottnad glasbägare daterad till sent 300-/tidigt 400-tal; en skärva kommer från en glasskål, en så kallad klocktumlare daterad till sent 500-tal fram till slutet av 600-talet och den sista skärvan kommer från en trattbägare med datering till 700-talet (Fors och Gerdin 2009:51, 57f). Dessutom har det inom boplatzområdet i matjordslagret hittats ett par mynt, en denar från år 79 e. Kr. samt ett klipp av ett silvermynt från Kalifatet. Klippet är troligen en samanid från tidigt 900-tal. Stor del av de vikingatida mynten var under 800-talet koncentrerade till centralplatserna, men från 900-talet ökar mynten även utanför sådana platser (Fors och Gerdin 2009:235f och där anför litt.).

Rökgrävning av djurhudar har liksom ädelmetallhantverket ägt rum på platsen under äldre järnålder. Rökgrävningen har skett i stor skala och det krävdes skicklighet för att få bra skinn och läder. Järnslag, fragment av ugnsvägar, blåstermunstycke, glödskal och sprutslag har också hittats på boplaten och dessa fynd visar att man framställt järn och tillverkat järnföremål. Metallurgiska analyser har visat att det bland annat var kolstål och fosforjärn man framställde, vilket betyder att man kunnat tillverka vapen i Vittene (Fors och Gerdin 2009:51–53).

Benmaterialet som anträffats på Vitteneboplaten är relativt litet. Detta beror på att bevaringsförhållandena för ben är dåliga över hela lokalen. Endast brända ben har anträffats, av obrända ben är det bara tänder som bevarats. Den osteologiska analysen av benmaterialet visar att husdjurshållning utgjorde basen för den animaliska ekonomin och att jakt sannolikt bedrevs i mycket ringa omfattning. Av vilt basen endast ett par bitar av älg- eller kronhjortshorn samt ett fragment av en gåsfågel som möjligen kan ha varit en vildgås. Hornfragmenten skulle kunna indikera jakt, men de kan även komma från insamlade fallhorn. De dåliga bevaringsförhållandena gör att mer än hälften av de identifierbara benen kommer från tänder, vilket gynnar djur med stora tänder då djurartsfördelningen bedöms. Trots denna svårighet menar osteologen Maria Vretemark med viss försiktighet att nöt ändå var det viktigaste husdjuret. Får/get och svin var emellertid nästan lika viktiga. Häst utnyttjades som slaktdjur, men i mycket begränsad omfattning, och man hade också höns. Jakt på storvilt och fågel kan ha förekommit, men i så fall mycket sparsamt (Vretemark 2004:2f, 6). Vretemarks slutsats är att ”Det allmänna intrycket som benmaterialet förmedlar är att djurhållningen motsvarar vad man kan förvänta sig på en ”normal” järnåldersboplat. Här finns således inget som vittnar om att denna bosättning skilde sig från mängden eller var speciell när det gällde den animala ekonomins inriktning eller innehåll. Djurhållningens omfattning kan vi däremot inte säga något om.” (Vretemark 2004:6).

Kan då Vittene ha varit en livs- och representationsmiljö för en social elit eller hur ska platsen tolkas? Det som går att konstatera är att det under äldre järnålder funnits ett specialiserat hantverk på platsen där man bland annat hanterat guld. Från denna period är även denaren. Från folkvandringstiden är hus 5, det enda av de framgrävda husen i Vittene som på något vis utmärker sig gentemot ordinära hus. Huset utmärker sig inte i storlek, men har väggrännor och en spannlängd mellan två av de inre bockparen på närmare 5 m (Fors och Gerdin 2009: fig. 33). Det senare kan tolkas som en strävan efter att skapa en större öppen yta i huset – ett hallrum. Det enda fyndet av exklusiv karaktär från boplaten som är samtida med hus 5 är en skärva av en glasbägare från övergången mellan romersk järnålder och folkvandringstid. Från vendel- och vikingatid finns inga utmärkande hus, men ett par glasskärvor liksom ett klipp av ett silvermynt. Det finns således mycket få indikationer på en socialt exklusiv livsstil i Vittene. Det som är mest extraordinärt med platsen kan kopplas till hantverk och som då framför allt praktiserats under äldre järnålder. Emellertid finns hus 5 i vilket ett hallrum kan ha funnits och glasbägarskärvan från samma tid som detta hus visar att det åtminstone i viss mån fanns socialt exklusiva föremål på platsen under folkvandringstid. Vilthornen indikerar också att exklusiv jakt kan ha förekommit.

Ytterby

Arkeologiska undersökningar vid gravfältet Västra Porten/Smällen (RAÄ Ytterby 22:1) i Ytterby socken i Bohuslän under åren 2000–2011 visade att en boplat legat sydost om gravfältet från omkring 500 f. Kr. fram till vendeltid. Tolv huslämningar anträffades och ett av dessa, Hus 1, är av intresse här. Hus 1 utgörs av en treskeppig byggnad med konvexa ytterväggar stående i väggrännor. Huset hade minst 16 bockpar i den takbärande konstruktionen och hålen till dessa var mellan 1,22 och 0,39 m stora i diameter och mellan 0,75 och 0,10 m djupa. Hus 1 var i bruk framför allt under folkvandringstiden, men även under inledningen av vendeltiden. Utnyttjandet under yngre järnåldern är emellertid marginellt enligt uttolkarna. Man har kunnat se två skilda faser i Hus 1. I fas 1 har huset en längd på ca 48 m och en bredd på ca 10 m. I fas 2 är huset något kortare med en längd på ca 41 m, men bredden är densamma som tidigare. Huset har tolkats som en hallbyggnad utifrån typologiska likheter (form, disposition och storlek) med andra kända hallbyggnader så som de i Tissø och Lejre i Danmark och Järrestad i Skåne.

Emellertid är Hus 1 i Ytterby något äldre än vad hallbyggnaderna annars är och boplatsen i Ytterby saknar också kontinuiteten in i yngre järnålder som boplatser med hallbyggnader oftast uppvisar menar Karlsson, Ragnesten och Westblom. Boplatsen där Hus 1 var belägen övergavs under tidig vendeltid (Karlsson, Ragnesten och Westblom 2012:17f, 34–36).

Fyndmaterialet som kan knytas till Hus 1 består av bränd lera, keramik och kvarts. Inga högstatusföremål har hittats inom boplatsen, men istället brukskeramik, flinta, ett bryne samt en sländtrissa av bergart, flinta, bränd lera och ben. Endast en mindre mängd ben, brända och obrända, har anträffats under de år som boplatundersökningarna pågått i Ytterby (Bengtsson 2017b:44–46; Karlsson, Ragnesten och Westblom 2012:14, 18, 29–31, fyndtabell). Ett fåtal fynd sticker ut i förhållande till det övriga fyndmaterialet: en förgylld fingerring av brons som anträffats med metalldetektor på Yta D, det vill säga på andra sidan det stora gravfältet RAÄ Ytterby 22:1 i förhållande till Hus 1, liksom ett spänne av brons eller koppar. Även en spelbricka av svart glas från romersk järnålder har påträffats inom boplatsen (Karlsson, Ragnesten och Westblom 2013:59, 61, fig. 48). Den förgyllda fingerringen har inte identifierats beträffande datering, men för mig förefaller den vara modern.

Några hundra meter öster om gravfältet Västra Porten/Smällen i Kyrkbäckens dalgång har ett stort material av handels- och hantverkskaraktär påträffats med metalldetektor. Bland de äldre fynden som kan knytas till järnålder eller medeltid hör bland annat 77 bly- och bronsvikter, 18,5 sländtrissor av bly, delar av två balansvägar av brons, ett romerskt silvermynt (143–144 e. Kr.), en bronsfibula från romersk järnålder/tidig folkvandringstid, en vendeltida skivfibula, ett treflikigt spänne av silver med pålagd silvertråd från tidig vikingatid samt en doppsko från sen vikingatid/tidig medeltid. Därtill har en stor mängd bronsmältor och blyavfall hittats (Bengtsson 2017a). De påträffade fynden indikerar att en hantverks- och handelsplats funnits på platsen, åtminstone från och med vikingatid. De äldre fynden, så som smyckena, är få och kan ha utgjort gammalt skrot för nedsmältning till nya föremål. De få äldre fynden skulle emellertid också kunna indikera att platsen etableras i samband med att boplatsen vid gravfältet överges i skiftet mellan folkvandringstid och vendeltid, men att verksamheten då inte är så omfattande.

Boplatsen som undersöktes i Ytterby och där Hus 1 anträffats har enligt de arkeologiska undersökningarna övergivits i slutet av folkvandringstid eller början av vendeltid. Hus 1 var av extraordinär storlek, men inga socialt exklusiva föremål kan kopplas till huset eller den yta där huset stod. På andra sidan gravfältet har de enda ädelmetallfynden gjorts i närheten av boplatområdet – en förgylld bronsring av okänd datering samt ett bronsspänne. Dessa båda fynd visar att metallföremål, åtminstone av brons och guld, haft förutsättningar att bevaras i markförhållandena på boplatsen. En spelbricka av svart glas daterad till romersk järnålder har också hittats i området. Längre fram, under vikingatid, etableras en hantverks- och handelsplats några hundra meter österut i ett kommunikativt läge i Kyrkbäckens dalgång. Således finns idag inga belägg för att den undersökta boplatsen och hantverks- och handelsplatsen skulle ha varit samtida.

Österhög

Vid Österhög utmed vägen mellan Skövde och Borgunda undersöktes i samband med en exploatering en boplats där lämningarna i huvudsak daterats till järnålderns andra hälft (RAÄ Sjögerstad 106). Långhus, härdar, järnframställningsugn (670–765 e. Kr.), kolningsgropar och avfallsgropar påträffades och dessa lämningar har i huvudsak daterats till 500–800-tal e. Kr. Boplatsen ligger på kanten av en flack höjd och norr om denna finns en sänka med ett rinnande vattendrag. I sydöst är en flack dalgång där Rosån idag rinner fram (Norrman 2005:109–113, 118; Sjölin 2005:127).

Två av de identifierade husen i Österhög är intressanta här och äldst av dessa är Hus 102. Detta var 50 m långt och 6–7 m brett och är därmed det längsta hus som påträffats i före detta Skaraborg. Huset har daterats till 430–559 e. Kr. (1 sigma) och utgjordes av en treskeppig byggnad med 13 takbärande bockpar med en spännlängd mellan 3–6 m. Ytterväggarna var svagt konvexa. I husets nordöstra del,

i den södra yttervägglinjen, påträffades ett stycke ränna som skulle kunna utgöra resterna efter en väggränna. Anders Berglund och Maria Norrman menar att längden på hus 102 talar för att byggnaden varit speciell. I husets nordöstra del har en ökad spannlängd mellan de takbärande stolparna medfört att ett ca 60 m² stort rum skapats (Berglund och Norrman 2005:162–164; Norrman 2005:113–115).

Till hus 102 har överliggaren till en handkvarn, ett järnföremål (eventuellt knivblad), en eventuell överliggare till en malsten samt del av en underliggare till en malsten knutits. Överliggaren och det eventuella knivbladet hittades i en grop strax innanför den förmodade vägglinjen i husets nordöstra del. I ett stenskott stolphål som kan ha ingått i väggkonstruktionen hittades den eventuella överliggaren till en malsten. Fyndmaterialet på boplaten är för övrigt sparsamt och av vardaglig karaktär och består av bland annat djurben, malstenar, vävtyngdsfragment samt lämningar från järnframställningsprocessen. De ben som osteologiskt analyserats från boplaten (endast 214 g) utgörs av brända ben samt obrända tänder från nöt, får/get och häst. Nöt dominerade i det insamlade och analyserade benmaterialet. De dåliga bevaringsförhållandena för ben på platsen gör att tänder övervägde i det bevarade benmaterialet. Då fyndmaterialet inte stämmer överens med den typ av fyndmaterial man generellt kopplar ihop med centralplatser och storgårdar överväger Berglund och Norrman möjligheten att hus 102 är att betrakta som ett hus på en lokal storgård i ett mycket kommunikativt läge snarare än en ”renodlad hall” för en regional storman (Berglund och Norrman 2005:162–164, 166; Norrman 2005:112–114, 116f, 120–123).

Det andra huset av intresse i Österhög är hus 100. Detta var ca 32 m långt och 7 m som breddast och har ¹⁴C-daterats till 560-640 e. Kr. (1 sigma). Huset utgjordes av en treskeppig byggnad med 7–8 bockpar i den takbärande konstruktionen med en spannlängd på 3,5–5,5 m. En mörkfärgning i husets sydöstra del har tolkats som en väggränna och husets ytterväggar har troligen varit svagt konvexa (Norrman 2005:113–115). Hus 100 utgör tillsammans med föregångaren hus 102 ytterligare ett exempel på att det största huset på en boplat/gård hamnar i folkvandringstid eller något tidigare och att det under efterföljande bebyggelsefas uppförs ett hus som möjligen uppvisar samma bredd som det äldre huset, men som kortats in betydligt på längden. Samma mönster kan även ses på boplatser som etableras alternativt återetableras i den tidiga vendeltiden. Sammanfattningsvis så var Hus 102 exklusivt beträffande storlek och i detta hus har också husoffer hittats. I övrigt har lämningar och spår från järnframställning påträffats på boplaten.

De sociala eliternas strategier - diskussion om västsvenska storgårdsmiljöer och hallar

Utifrån de hus och storgårdsmiljöer som presenterats här är det tydligt att det finns vissa gemensamma drag husen/gårdarna emellan, men också en rad olikheter hos några av dem. Antalet arkeologiskt undersökta storgårdar och hallar är tyvärr mycket liten i Vänerområdet. Av denna anledning vidgade jag här studieområdet något och lät några gårdar (de mest relevanta av undersökta platser) från Halland och Bohuslän ingå i analysen. Underlaget för analys och diskussion är trots detta tämligen begränsat, men vissa slutsatser går emellertid ändå att dra. Av de olika lokalerna som ingår i kapitlet är det tydligt att arkeologerna använder delvis olika kriterier för att fastslå om en byggnad är att betrakta som hall och en lokal som en storgårdsmiljö. I arbetet med avhandlingen har jag funnit att det är problematiskt att fastslå sådana kriterier. Trots svårigheten behövs kriterierna för att möjliggöra en diskussion om ovannämnda kontexter. I kapitel 7 kommer jag, efter övervägningar byggda på analyserna av det arkeologiska materialet i kapitel 4, 5 och 7, att resonera kring mina kriterier för hall och storgårdsmiljö. Där finns också en överskådlig tabell med de västsvenska hallarna som tagits upp här såväl som exempel på andra hallar från det skandinaviska området.

Tydligt är att de hus och de gårdar som här tagits upp utmärker sig på något vis i förhållande till vad som kan uppfattas och benämnas som ordinär agrar bebyggelse. Det är husens storlek och/eller konstruktionsdetaljer, fyndmaterialet anträffat i husen eller på gårdarna och/eller de aktiviteter som ägt rum på platsen som gör att husen tolkats som hallar och gårdarna som storgårdar. Inom den skandinaviska forskningstraditionen har likheterna hos sådana hus och gårdar poängterats (se kapitel 3), men jag vill utifrån min studie lyfta de olikheter de också uppvisar. Variationsbredden i det arkeologiska materialet är stort, vilket gör att det inte går att finna en gemensam utveckling eller förklaring för alla sådana extraordinära hus och gårdar i Vänerområdet, i Västsverige eller i Skandinavien.

Som framgått i genomgången ovan har undersökande arkeologer på vissa av lokalerna brottats med att fyndmaterialet inte lever upp till det förväntade i kontexter med mycket stora hus eller hallar. Carlie, Berglund och Norrman för nyanserade diskussioner kring detta förhållande och menar att olika bakgrunder står att finna bakom de stora husen och att de socialt exklusiva husen som saknar socialt exklusiva fynd har hyst människor ur en mer lokal elit som ligger snäppet under den yppersta eliten. Arkeologiskt påträffade hus som utmärker sig storleksmässigt får, som framgått ovan, arkeologer att associera till samhällets övre sociala skikt. De utmärkande stora husen uppvisar emellertid ingen total samstämmighet beträffande längd och bredd. De tre långhusen och hallen hus 9 i Kårarp, Hus II och III i Slöinge, hus 1 i Sunnerby, Hus 1 i Ytterby och Hus 102 i Österhög är alla över 30 m långa, men några ligger i spannet 30–40 m medan andra är runt 50 m långa. Som framgår i kapitel 3 och 7 är hus med en längd över 30 m ovanliga, men de förekommer under stor del av järnåldern i större delen av Sverige. Utifrån de västsvenska exemplen på långa hus som diskuterats i denna avhandling förefaller de mycket långa husen, de som mäter upp mot 50 m, hamna i folkvandringstiden. Hus 1 i Ytterby är som längst i sin äldsta fas och kortas ner något i fas 2 i slutet av folkvandringstid/början av vendeltid, men behåller samma bredd. Samma gäller för långhusen och hallarna i Kårarp där fas 1 har de största byggnaderna som därefter minskar i storlek i nästkommande faser. Detta förhållande skulle kunna tolkas som att byggnationer av mycket långa hus hör hemma i folkvandringstid och kanske också i romersk järnålder och att det vid denna tid var förmågan att bygga eller förfoga över sådana hus som var det främsta medlet för att uttrycka en högre social samhällsposition. Kanske kan man här, liksom för de yngre husen, se husens stora dimensioner som resultaten av uppseendeväckande konsumtion. Det bör dock påpekas att det har framförts hypoteser om att de romartida mycket långa husen kan ha samlat flera hushåll eller utvidgade hushåll under ett tak (Zachrisson 2013:162 och där anförd litt.). Utifrån en sådana hypoteser är det inte nödvändigtvis så att de mycket långa husen ska kopplas till social elit. När de socialt exklusiva föremålen samexisterar med de ovanligt stora husen under vendeltid förefaller det som om de längsta husens tid förbi. Undantagen utgörs av hallen i Lejre, Danmark, som var 48,5 x 11,50 m och daterad till ca 660–880 samt hallen på Borg, Norge, som var 83 x 9 m och daterad till slutet av 700-talet. Även Hus 25 i Järrestad, Skåne, kan nämnas i detta sammanhang då detta var 50,30 x 9,20 m stort och daterat till 950/1000–1025/1050. Det bör dock påpekas att Järrestadshuset var av en annan konstruktion än övriga hus som behandlas här då detta var av skiftesverk eller stavkonstruktion och eventuellt enskeppigt (se kapitel 7).

Hos de hus och gårdar som presenterats i detta samt i föregående kapitel finns vissa hus/gårdar som har ett eller flera gemensamma drag, men de är också olika varandra på flera plan.

Vad representerar dessa olikheter? Rör det sig om olika typer av social elit som ägnat sig åt olika typer av praktiker som står bakom dessa (olika) hus/gårdar, så som flera forskare varit inne på, eller går skillnaderna att förklara med förändringar över tid hos de sociala eliterna beträffande materialiteter och praktiker kopplade till de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer? Esketorp, Kårarp, Vittene och Ytterby liksom Österhög uppvisar huskonstruktioner som av utgrävarna setts som extraordinära. Dessa hus hade en ansevärd längd och/eller en konstruktion som kopplats till social elit och de daterar framför allt till romersk järnålder eller folkvandringstid. Vidgar man perspektivet och även tittar på hus utanför det västsvenska området finner man sammantaget en tendens till att treskeppiga hus som är ovanligt långa (över 40 m) och samtidigt uppvisar en bredd på mindre än 10 m i huvudsak har dateringar till folkvandringstid eller tidigare. Hallbyggnaden i Lunda från perioden 450–650 e. Kr. och hallbyggnad A i Eide i Norge daterad till sen romersk järnålder/ tidig folkvandringstid är skandinaviska exempel på sådana långa hus (tabell 10, kapitel 7). Svante Norr (2006) hävdar att i Mellansverige/Mälardalen är äldre järnåldershus med en längd över 40 m ett romartida fenomen. Detta är något som också stämmer överens med danska och norska förhållanden (Diinhoff 2009:84). Praktikerna som ägt rum i eller i anslutning till de långa romartida eller folkvandringstida husen har inte genererat samma typ av material som den yngre järnålderns storgårdar och hallbyggnader, enligt det tillgängliga arkeologiska materialet.

Som framgått i detta kapitel så märks i det arkeologiska materialet en frånvaro av lyxartiklar och socialt exklusiv livsstil i kontexter relaterade till folkvandringstidens ovanligt långa och stora hus. Jag ser ett par olika förklaringar som kan utgöra anledningen till detta faktum: att de sociala eliterna före vendeltiden ägnade sig åt andra praktiker och att det aristokratiska levernets som man kan se från yngre järnålder ännu inte slagit igenom i Skandinavien; lokalerna för kultutövning gör att rikedomar och lyxprodukter hamnar på annan plats, så som i offermossar, istället för i husen/hallarna; idén om hallen som ledarens/maktens säte dyker inte upp förrän i skiftet mellan folkvandringstid och vendeltid i Skandinavien. Om det sistnämnda scenariot är riktigt kan man också tänka sig att en förändring samtidigt sker beträffande härskarideologi och maktstrategier där offentlighet i samband med maktutövning byter miljö eller åtminstone praktiker och materiell inramning. En annan förklaring kan vara att de inte var hallar. Søren Diinhoff menar för det norska Vestlandets del att om man endast utgår ifrån morfologiska kriterier så blir det för många hallar i romersk järnålder/folkvandringstid. Han menar att diskussionen om hallarna hör hemma i en teoretisk förklaringsram, vilken erkänner utvecklingen av komplexa maktstrukturer och centralplatser i förstatliga samhällen. Det finns flera förklaringsmodeller för centraliseringsprocesser i Skandinavien under järnåldern, men i de flesta är makten baserad på jordinnehav som passar in i en frankisk modell. Hövdingens storgård utgör då maktenhetens kärna och ligger i ett geografiskt välavgränsat område som också ligger under direkt kontroll. Diinhoff ser istället en möjlighet med en samhällsstruktur där makten inte var centraliserad till enskilda individer och inte heller avgränsad till enskilda lokaler. Istället var maktutövandet fördelat på flera storbönder inom ett stamområde bestående av löst sammansatta allianser. De stora husen under romersk järnålder och folkvandringstid var i sådana stamområden storböndernas residens (Diinhoff 2009:84–86). En förklaringsmodell för de stora husen som spänner över hela det geografiska område som Skandinavien utgör och hela den tidsperiod som spänner från romersk järnålder till vikingatid står ej att finna.

Något som emellertid alla de lokaler som tagits upp här och i föregående kapitel kan uppvisa är fynd eller anläggningar som kan kopplas till järnproduktion eller ädelmetallhantverk. Sådant arkeologiskt material indikerar en centralplats med regional betydelse enligt Fabechs och Ringtveds modell (se tabell 1 kapitel 3). Utifrån min samlade erfarenhet är det emellertid relativt vanligt att finna järnslag eller andra tecken på järnframställning på boplatser och jag ställer mig frågande inför om dessa föremålskategorier verkligen visar på förekomst av ett högre socialt samhällsskikt. Kanske är det omfattningen på järnproduktionen som avgör huruvida platsen/gården är att betrakta som en vanlig gård eller som en storgård (jmf Skyllberg 2008:38). Tydligt är att förekomst av hantverk i någon grad sammanfaller med utmärkande hus och storgårdsmiljöer oavsett när i järnåldern lokalen var i bruk. Under vendeltiden förefaller järnet som resurs ha haft ett uppsving (jmf norska förhållande i Myhre 1992:308), vilket kan ha haft stor betydelse för utvecklingen av vissa områden och boplatser.

När det gäller byggnadskonstruktion så finns också några gemensamma drag hos samtliga hus som tagits upp här liksom de i Sunnerby och det är att de alla var treskeppiga med konvexa ytterväggar på långsidorna. Det har föreslagits att den parallella förekomsten av raka respektive konvexa hus kan kopplas till social stratifiering av samhället (se kapitel 3). Jag tror emellertid att detta är en för kategorisk förklaring. Hallbyggnaden i Lunda i Södermanland (se tabell 10 i kapitel 7) kan nämnas som exempel på byggnad från folkvandringstid/tidig vendeltid som var utmärkande i storlek (ca 50 x 10 m) och som sammanföll med socialt exklusiva föremål och praktiker, men som istället hade raka ytterväggar. Därtill visade de undersökta boplatserna vid Esketorp och Österhög i Västergötland på hus av ordinär karaktär med konvexa ytterväggar.

Hus 9 och Hus 10 i Kårarp, Hus III i Slöinge, Hus 1 i Sunnerby, Hus 1 i Ytterby och Hus 5 i Vittene hade alla ytterväggar stående i väggrännor och det finns indikationer på att de båda husen i Österhög också hade det. I Stafsinge (RAÄ 117:1) hittades tre rännor varav en sannolikt ingått i det delvis identifierade Hus 1 som daterats till vikingatid (Kadefors 2013:18f). Väggrännor är således ytterligare en konstruktionsdetalj som konstaterats på samtliga lokaler i kapitel 4 och 5.

Storleken på stolphålen till de takbärande stolparna i de byggnader som tagits upp här och i föregående kapitel (se även tabell 10) visar på variation inte bara de olika husen emellan, utan även inom respektive hus. Det sistnämnda skulle kunna indikera att husens höjd inte är avhängigt de takbärande stolparnas storlek. Emellertid skulle detta förhållande också kunna förklaras av olika takhöjder i en och samma byggnad. Gansum (2008:204, 208f) har framfört just det sistnämnda alternativet som en möjlighet för den yngre järnålderns stora hus och menar att de första träkyrkornas takkonstruktion bygger på äldre byggnadstraditioner från just sådana hus. De äldsta träkyrkorna och deras efterföljare stavkyrkorna är byggnadstyper som ofta har varierande takhöjd inom samma byggnad, så som ett förhöjt mittrum. Gansum menar att hallarna kan ha haft en ansevärd höjd i form av ett förhöjt mittrum och refererar till Lars Jørgensen, vilken tolkar de 0,60 m i diameter stora och 3 m djupa stolphålen till de takbärande stolparna i hallen på Tissø i Danmark som att byggnaden varit utsatt för mycket stort vindtryck och ser därför att den kan ha haft två våningar (Jørgensen 2002:231). Inom den arkeologiska forskningstraditionen finns en föreställning om att stora och djupa stolphål indikerar en hög byggnad (se t ex Gansum 2008:207 och där anförd litt.). Det var inte

ovanligt att de stora långhusen kunde ha ytterväggar som var upp mot fyra meter höga enligt beräkningar som gjordes utifrån stöttepelarnas (där sådana funnits) vinkel mot husens ytterväggar (Gansum 2008:205–208f). En viktig faktor att ta med i diskussionen kring takhöjdens relation till stora stolphål är att exempel visat att stora stolphål ändå kan ha hyst tämligen normalstora stolpar (se tabell 10 om hallen i Lejre).

Ser man till de föremål som kan knytas till hallbyggnaderna och storgårdarna i det västsvenska området finns både gemensamma drag husen/gårdarna emellan, men också skillnader. Kårarp, Ytterby, Vittene och Österhög som är äldre än de övriga och har dateringar till folkvandringstid eller tidigare saknar den typ av föremål som vanligen förknippas med hallbyggnader och storgårdar, eller som för Vittenes del har mycket begränsat med sådana fynd. Ytterby saknar helt socialt exklusiva fynd i anslutning till Hus 1 och Vittene har ett alternativt två glasbägarfragment från tiden då Hus 5 står på platsen. Slöinge och Sunnerby som har hallar från vendeltid och storgårdsbebyggelse in i vikingatid uppvisar istället flera fyndkategorier som ses som socialt exklusiva. Österhög har under folkvandringstid ett ovanligt långt hus, men inget arkeologiskt material i övrigt som kan ses som socialt exklusivt utom möjligen lämningar från järnframställningsprocessen. In i vendeltid byggs inte längre utmärkande långa hus i Österhög och där finns heller inga andra socialt exklusiva föremål eller lämningar.

De praktiker som finns spår av på de västsvenska storgårdarna är järnframställning, hantverk, olika kultaktiviteter i form av husoffer, husdjurshållning, jordbruk och i viss mån jakt och fiske. I de vendel- och vikingatida kontexterna märks utöver ovannämnda praktiker även handel och aristokratiskt leverne på några få platser. Sammanfattningsvis är min tolkning att platser som Ytterby representerar en storgård där ett ovanligt och också socialt exklusivt stort hus byggts under folkvandringstiden. Dessa mycket långa hus som för övrigt saknar alternativt uppvisar mycket få socialt exklusiva föremål eller praktiker placerar sig tidsmässigt före det som kan kallas ”det vendeltida brottet”. Även Vittene har sin storhetstid i den äldre järnåldern och uppvisar mycket få socialt exklusiva materialiteter efter 500-talet. Hus 102 i Österhög samt Hus 10 i Kårarp ska troligen också ses på samma sätt som Hus 1 i Ytterby. Slöinge och Sunnerby representerar gårdar som ändrar karaktär under vendeltid och som sedan lever vidare som storgårdsmiljöer eller socialt exklusiva boplatser in i vikingatid och medeltid. Min tolkning är att ovannämnda likheter och olikheter beträffande storgårdsmiljöerna och de stora husen som kommit att kallas för hallar främst har med tid att göra. I övergången till vendeltid föreligger en samhällsförändring som i sin tur för med sig förändringar i materialiseringen av härskarideologin. I och med detta hamnar storgårdsmiljön och hallen i centrum för praktiker kopplade till olika maktstrategier. Möjligen blir makten vid denna tid också mer kopplad till ledarens person. Längre fram i avhandlingen kommer jag att utveckla diskussionen kring dessa frågor ytterligare.

6. Storhögar och andra högstatusgravar i Vänerområdet under yngre järnålder

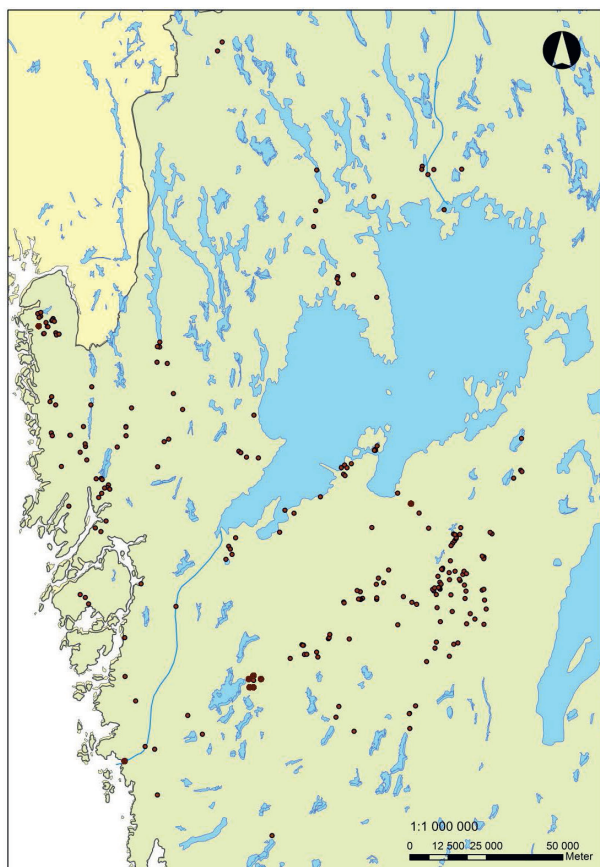
Kungshögen är tillsammans med andra socialt exklusiva fysiska fenomen i Sunnerby utgångspunkten för denna avhandling. I syfte att erhålla en social bakgrund till Kungshögen och för att skapa ett diskussionsunderlag till avhandlingens frågeställningar kommer här andra storhögar liksom högstatusgravar av annan typ från Vänerområdet att analyseras.

Precis som för det arkeologiska materialet som analyserades och diskuterades i föregående kapitel finns en rad allmänna problem kring gravkontexterna i detta kapitel. Även här spelar bevaringsförhållanden, omständigheter kring hur det arkeologiska materialet kommit till forskningens kännedom, inriktning liksom kvalitet på de arkeologiska undersökningarna, skillnader i utsträckningen/omfattningen av de arkeologiska insatserna, samt val av undersöknings- och dokumentationsmetod en betydande roll för det tillgängliga arkeologiska materialet. I äldre rapporter saknas ibland uppgifter om vald grävteknik, huruvida man sållat eller ej, i vilken utsträckning graven undersökts och så vidare. Det kan också vara problematiskt att få en uppfattning om i vilken omfattning olika föremål eller fyndkategorier hittats och sparats respektive hittats och slängts.

Vänerområdets storhögar

Vid en genomgång av registrerade storhögar i FMIS i Vänerområdet (Västergötland, Värmland och Dalsland) fann jag 246 storhögar (se bilaga 2 samt fig. 7). I bilaga 2 är även Bohuslänns storhögar med, men dessa kommer inte att beröras här. Ambitionen har varit att täcka in samtliga storhögar, men troligt är att ett antal ändå missats. Genomgången visade att antalet storhögar i Vänerregionen är klart många fler än vad som tidigare nämnts inom det arkeologiska forskningsfältet (se t ex Bratt 2008:33f, fig. 6; Hyenstrand 1989:55; samt Selinge 1987:230). Ett fåtal av storhögar har daterats till yngre järnålder och resterande kan utifrån form, konstruktionsdetaljer m.m. potentiellt också vara från denna tid. Man kan dock inte utesluta att vissa av storhögar är från äldre perioder. Tidigare fanns det en uppfattning om att Västergötlands storhögar i huvudsak uppförts under bronsåldern (Larsson 1993:47, 52–56) eller mellersta järnåldern (Seling 1987:230). Klas-Göran Selinge byggde ett sådant

antagande enbart utifrån paralleller till andra områdens undersökta högar, då han menade att det inte fanns några daterade storhögar från det västgötska området (Sellinge 1987:230). Emellertid stämmer inte detta då ett antal storhögar faktiskt är daterade. Fyra av de daterade storhögarna har visat sig vara från bronsåldern och därtill finns ett antal högar som man utifrån deras läge i landskapet anser är från bronsåldern (Bertilsson 1984:5; Hyenstrand 1984:152). RAÄ Alingsås 55:1 i Västergötland (kallad Rolfs grav) är en sådan hög som Ulf Bertilsson placerat i bronsåldern. Högen är inte undersökt och Bertilssons antagande är troligen grundat utifrån gravens ensamliggande läge på en bergs- och moränhöjd. Denna hög har liksom många av järnålderns storhögar avplanad topp. På Hols gårde nordost om Alingsås undersöktes och borttogs en hög (RAÄ Hol 10:1) i slutet av 1960-talet och denna daterades till yngre bronsålder (FMIS; Bertilsson 1984:5). Hol 10:1 är möjligen tveksam som storhög då den endast mätte 15 m i diameter och var 1 m hög. På Hols gårde finns fyra högar som är större än den ovan nämnda (Hol 2:1, 3:2, 11:1 samt 12:1) och som är mellan 18 och 23 m i diameter och 2,2–3,40 m höga. De stora högarna på Hols gårde ligger precis som Hol 10:1 enstaka i landskapet eller i anslutning till ytterligare någon grav. Stora och mindre gravfält finns emellertid i området (FMIS). Storhögarna på Hols gårde anses härröra från bronsåldern (Bertilsson 1984:5).

Figur 7. Karta över storhögar i Vänerområdet och Västsvrige.

En annan av de gravar som tidfäst är RAÄ Ova 4:1 i Västergötland. Denna grav har delvis undersökts och utifrån fynd daterats till bronsålderns period IV eller V (Ullenius i ATA Dnr 6184/64). Graven som tillsammans med ytterligare en hög och fyra stensättningar var belägen på en moränås var 1960 förstörd av grustäkt (FMIS). Resterna av högen undersöktes 1967 av landsantikvariern Sven Axel Hallbäck. 16 g brända ben samt mossa påträffades och finns idag på SHM (inv.nr 28790). Hallbäck fann vid sin undersökning att högen varit uppbyggd av hårt packad sand över ett 10 cm tjockt brandlager i vilket ett antal brända ben anträffades. Över brandlagret fanns resterna av ett mittröse med en flat håll placerad överst. Ett tiotal små brandlager iaktogs i högens fyllning ovanför mittröset. På två ställen fanns resterna efter vad som förmodades vara ett lager med mossa (Hallbäck i ATA Dnr 6010/67). Vid ett tillfälle efter att högen delvis förstörts av grustakten anträffade en privatperson en rakkniv av brons från sen bronsålder under högens centrum (Ullenius i ATA Dnr 6184/64).

Ytterligare en gravhög som utifrån fynd daterats till bronsåldern är RAÄ Varnhem 103:1 i Västergötland. Högen är 17–18 m diameter och 1,2–1,4 m hög (FMIS). Högen undersöktes av Oscar Montelius 1884. Vid undersökningen påträffades en dubbelknapp av brons daterad till bronsåldern samt brända ben (SHM inv.nr. 7494 Eb).

Slutligen har vi RAÄ Göteborg 129:1 i Västergötland. Denna hög undersöktes delvis av Åke Fredsjö, Göteborgs arkeologiska museum, 1951. Högen (B 1) avviker i utseende från övriga här upptagna gravar, då den är mer oval i sin form och mycket flack, 18 x 12 m stor och 0,6 m hög. Graven var belägen på ett mindre gravfält på krönläget av en ås 2 km ostsydost om Göta älv och 1 km söder om Sävån. B 1 är den största graven på åsen och den bestod av ett jordfritt kärnröse med större och mindre stenar och stenblock. Röset var klätt med jord. Vid undersökningarna 1951 anträffades bland annat en rakkniv av brons från bronsålderns period IV/V samt en urna från bronsålderns period IV–VI (FMIS; Fredsjö 1963). Fynden finns på Göteborgs stadsmuseum (inv.nr 48716 och 48768).

Vid min genomgång av Vänerområdets storbögar har jag funnit att det finns ytterligare underlag för datering av dessa, utöver de ovan nämnda bronsåldershögarna, och nedan följer en genomgång av dessa. Förhållandet med undersökta storbögar är det samma som med storgårdar med hallbyggnad - det finns relativt få som undersökts arkeologiskt. För att utöka analysunderlaget något har jag utöver arkeologiskt undersökta gravar också valt att ta med gravar där gravarnas innehåll blivit känt på annat vis, t ex genom vägarbeten eller rovgrävning. Katalogen nedan är uppbyggd på följande vis:

RAÄ-nr, namn på grav alt. platsnamn, landskap.
Information om graven undersökts alternativt rovgrävts
och i så fall när och av vem.

Kortfattad beskrivning av graven och det som är känt om
dess uppbyggnad och innehåll.

Eventuella analyser.
Datering och vad dateringen baseras på.

RAÄ Gudhem 2:1, Gällshögen, Västergötland

Delundersökt 1967 av antikvarien Nils Fredrik Beerståhl.

Gällshögen är en hög, nu ca 20 m i diameter och 0,4–0,5 m hög, belägen på ett gravfält (FMIS). 1937 uppskattades högen vara 16–18 m vid och ca 2 m hög och en gravurna av tjockt gods stod på toppen av graven ca en fot under ytan. Därefter sker en kraftig åverkan på högen då markägaren forslar undan såväl jordmassor som sten från högen (ATA Dnr 3676, 4138, 4483). K.E. Sahlström inspekterade åverkan på högen 1941 och nämner i sin rapport att det på ytan låg talrikt med brända ben som han menade härrörde från sekundärgravar i högfyllningen (ATA Dnr 3314).

En förundersökning företogs 1967 då ett 0,6 m brett, 20,5 m långt och 1 m djupt schakt togs upp på en förhöjning i åkern kallad Gällshögen. Fyra stenpackningar anträffades innehållande skärvtsten, kol och sot i högen (ATA Dnr 006593). Stenpackning 1 var 1 x 1 m och låg i en grop. Fynden utgjordes av brända ben, sot och kol samt 6 g obrända ben. Stenpackning 2, 3 och 4 låg tätt intill varandra på ett lager av hårdpackad lera. Stenarna var till övervägande delen skärvtiga, skörbrända och sotsvärtade. Fynd i stenpackning 2 utgjordes av två slagglumpar, 278 g obrända ben av nöt, häst och svin samt 41 g svedda ben av nöt brända ben och djurben. Stenpackning 3 innehöll 9 g obrända ben av svin, rikligt med kol samt rödjord. Stenpackning 4 innehöll en obränd hästtand (ATA Dnr 006593; SHM inv. 28737).

Utifrån Beerståhls rapport och övriga dokument i ATA om det bortodlade och delvis undersökta järnåldersgravfältet kring Gällshögen finner jag det inte tydligt att det är själva storhögen Gällshögen som undersöktes av Beerståhl. Hela åkern förefaller ha gått under namnet Gällshögen (se även SHM inv.nr 21011).

Analys:

Datering: Järnålder utifrån fyndet av järnslag. Det är emellertid osäkert om Beerståhls undersökning omfattade själva storhögen.

RAÄ Gärdhem 6:1, Kungshögen, Västergötland

Ej undersökt. Eventuellt rovgrävd runt 1900.

Överodlad hög nu 35 m i diameter och 1 m hög (FMIS). Ett folkvandringstida munbleck av guld från svärdsskida (SHM inv.nr. 382) upphittades år 1805 på Bengtsgården, den gård där högen är belägen. Möjligen är detta samma fynd som omtalas som ett värjfaste av guld som ska ha hittats på samma gård vid harvning runt Kungshögen i början av 1800-talet. Harvningen utfördes av en piga som också var den som fann värjfastet (ATA: A. Stene, 1920, Göteborgsinventeringen nr 8). Enligt uppgift i Bertilsson 1984 ska en piga vid sekelskiftet 1900 ha hittat en ornerad guldarmring, troligen från folkvandringstid, i högen. Hästben ska också ha hittats i högen. Eventuellt är det dessa ben som omnämns i Djurklous resebetättelse (ATA Serie E IV 1869 Vol. 9, 43f) som ”ben af ovanlig storlek” som ska ha hittats i högen.

Analys:

Datering: Folkvandringstid utifrån fynd. Fyndomständigheterna är något oklara, men då inga andra gravar är kända på platsen förefaller det troligt att fyndet alternativt fynden härrör från Kungshögen.

RAÄ Hammarö 19:1, Kronogården, Värmland

Undersökt 1911 av dr Knut Kjellmark.

På ett gravfält på Hammarön i norra delen av Vänern undersöktes 1911 bland annat en ca 25 m bred och 1,5 m hög gravhög (grav 8). Enligt FMIS är högen 23 m i diameter och 2 m hög och har en avpl-

anad topp. Även Kjellmark anger att högens topp är plåtåformad. Kjellmark nämner också att högens fyllning i den södra delen, på grund av topografins lutning, uppgick till 3 m (Arne 1917:30–32; FMIS; Kjellmark i ATA 292/1911; Kjellmark 1912:210–212; Wideen 1955:49f).

Högen, som var den rikaste av gravarna på gravfältet, var uppbyggd av ett centralröse som var inkapslat av en jordmantel. Centralrösens stenmaterial bestod av större och mindre kullerstenar och röset var inte helt centrerat i högen, utan en förskjutning åt söder var tydlig. På toppen av centralröset stod en järngryta av hopnitad plåt försedd med hank kring vilken brända ben påträffades. Grytan stod mellan några kullerstenar 2,5 m söder om högens mittpunkt och med grytans botten 0,7 m under högens topp. Inga ben eller fynd anträffades i grytan, men invid denna hittades ett litet järnbeslag. I botten av kärnröset, rakt under grytan fanns en järnring hängande i ett belag av järn. I ett av de tre lerkärlen som påträffades i graven fanns brända ben och kol, en bronstråd med påträdda smälta glaspärlor, lösa pärlor, ett bärnstensföremål samt några bronsfragment. Kärlet är av grovt gods och blomkruksformigt med en diameter på 20 cm och var vid anträffandet sönderbrutet. Det stod nästan 2 m NNV om högens mitt på 0,5 m djup. Ett av de andra kärnen stod vid sidan av en stor kullersten 0,5 m norr om högens mitt och 1,15 m under ytan. Kärlet är välbevarat och har en bottendiameter på 10,2 cm och en höjd på 7,5 cm. Det är av grovt dåligt bränt gods, ett typiskt vikingatida gravkärl. Kring kärlet låg en mängd brända ben.

I graven i övrigt påträffades ett litet rännformigt kantbeslag, rännformigt kantbeslag och bandformigt beslag av bleck, två fragment av en ring omvirad av bronstråd, en halv pincett och ett miniatyrsvärd av tunt bronsbleck med hål för upphängning (amulett), mindre fragment med triangulärt tvärsnitt som kan ha utgjort en ring, fragment av tväreflat bronsrör – allt av brons. Av järn fanns en kniv, en hästbrodd, en mindre ring, ett par beslag, sex nitlar, ett tiotal spikar och tenar. Utöver detta anträffades ett fragment av ett skifferbryne, fragment av en enkel sammansatt benkam daterad till vikingatid, flint- och slaggbitar samt fragment av en lertrissa. Kjellmark nämner i sin rapport från 2011 även ett eventuellt eldstål, vilket inte finns med vid senare beskrivningar av gravfynden. Möjligen omtolkades detta senare till annan föremålskategori. Kamfragment av ben ornerade med linjer och punktcirklar hittades på spridda ställen i högen (9–4 på planen) på olika djup. Ett litet fragment av en mycket smal fin kam ornerad med räta linjer påträffades mellan 1–2 på planen på 0,5 m djup. I brandlagret hittades ett antal fragment av bearbetade bensaker som Kjellmark menade inte var kammar. Ett av dessa var ornerad med räta linjer. I hela graven från ytan ned till alven påträffades brända ben i stor mängd, på vissa ställen rikligt och på andra mer sparsamt (Arne 1917:31–33; Kjellmark i ATA 292/1911; Kjellmark 1912:211; Wideen 1955:48).

Kjellmark nämner i sin rapport (ATA 292/1911) angående de brända benen:

”Benen funnos till omkring 4 m från mitten, alltså inom ett område av omkring 8 meters diam. omkring mittpunkten. Särskilt funnos brända ben i stor mängd i sammanhang med de tre viktigaste fyndplatserna, dels uti eller omkring de två fullständiga lerkärlen, dels under och omkring järngrytan, fast här mera spridda”.

”Kol i mängd från spridda ställen, särdeles från botten, där en vidsträckt bällfläck utbredd sig åt alla håll omkring mitten av minst 8 meters diameter och ofta 2 dm tjock”.

Utifrån Kjellmarks beskrivning är det tydligt att ett brandlager på 8 m i diameter och 0,2 m som tjockast påträffades under kärnröset och att minst tre sekundärgravar anlagts i högens jordmantel.

Fynden och benen (1 766 g brända ben samt 856 g obrända ben) från högen finns på SHM (inv. 14738).

Analys:

Datering: Vikingatid utifrån keramiken (urnorna) och benkammen. Urnorna ingår emellertid i sekundärgravar och behöver inte vara samtida med primärgravarna.

RAÄ Larv 19:1, Väderkullen, Västergötland

Ej undersökt. Eventuellt rovgrävd.

Väderkullen ligger belägen på krönet av en ås. Det finns inte något känt gravfält på platsen, men runt högen finns ojämnheter och gropar som kan utgöra spår efter bortgrävda fornlämningar. Ca 210 m sydost om graven finns ytterligare en storhög (RAÄ Larv 18:1) och ca 460 m väster ut finns storhögen Larva Bäsing (RAÄ Larv 22:1) (FMIS). Väderkullen är 23 m i diameter och 2,7 m hög. Ett förgyllt remtungebeslag samt två söljor av brons daterade till vendeltid hittades på högen 1866 (VgM inv. 4556 och 4557). Dessa fynd är inte eldpåverkade och har således inte varit med på något gravbål. Det förefaller troligast att fynden härrör från gravhögens jordmantel snarare än primärgraven under högen. Detta antagande baseras på att storhögarna alltid innehåller kärnröse samt att primärgraven alltid utgörs av ett brandlager (se kapitel 3, 4, 8 samt nedan).

Analys:

Datering: Vendeltid utifrån de påträffade fynden.

RAÄ Skalunda 3:1, Skalundahögen, Västergötland

Borrprospekterad och georadarundersökt som del i forskningsundersökning av Västergötlands museum 1994 och 1996.

Skalundahögen ligger på en rullstensås ca 200 m nordväst om Skalunda kyrka. Högen är 65 m i diameter och 6–7 m hög och har avplanad topp. I området kring Skalunda hög finns en domarring, en stensättningsliknande lämning som troligen är ett odlingsröse samt en stensättning. På kyrkogården samt inmurade i kyrkan finns två runstenar, ett runstensfragment, en hög, en eventuell stensättning samt en liljesten. Längre sydöst ut på rullstensåsen ca 400 m från Skalundahögen ligger storhögen Kung Skjolms hög och ytterligare 300–400 m längre bort en domarring samt en urnebrandgrav (FMIS). Enligt äldre uppgifter och kartor ska fler högar samt resta stenar ha funnits i Skalunda, bland annat ytterligare en eventuell storhög sydsydost om Kung Skjolms hög (FMIS; Karta Laga skifte 1831).

Redan på 1760-talet företogs ett utgrävningsförsök av Skalundahögen. Det var greve Clas Julius Ekeblad bosatt på Stola herrgård som initierade och ledde utgrävningen. Ekeblad angrep högen genom att gräva på tre olika ställen (Nilsson 2009:6), men gav så småningom upp utan att ha kommit särskilt långt. 1994 genomförde Mark och Vatten Ingenjörerna AB en georadarundersökning på uppdrag av Skanska Teknik AB och Skaraborgs länsmuseum (nu Västergötlands museum). Georadarundersökningen visade att högen är uppbyggd av ett röse av sten och block kallat lager C. Detta är inklätt av påfört material bestående av grästorvor i horisontella skikt kallat lager B. I den nordöstra delen av högen finns ett ca 2,5 m mäktigt lager kallat lager A, vilket sannolikt består av mullrik sand eller matjord (Nilsson 2009:9–14).

1996 utvärderades georadarundersökningen av Skanska och Skaraborgs länsmuseum och metodens användbarhet i arkeologiska sammanhang bedömdes. Markprover för pollen- och ¹⁴C-analys togs också med en 100 mm i diameter stor skruv monterad på en geoteknisk borrbandvagn i högens perifera delar och där georadarundersökningen gett utslag. De jordproppar som borrhningen gav analyserades beträffande jordarter av en fältgeotekniker. Proverna visade att högfyllningen består av sand och silt med inslag av grästorv, humus, lerkörtlar och lite gytta i det yttre skiktet. Längre in i högen finns tydliga torvhorisonter. Grästorven har ställvis inslag av mossor. Fem stycken ¹⁴C-analys har gjorts på material från två av borrhpropparna på olika nivåer i högen. Den äldsta dateringen gav det prov som togs djupast i högen i höjd med den dåvarande markytan. Provet bestod av kol och gav en datering till sen folkvandringstid/tidig vendeltid. Övriga dateringar från de inre delarna av högfyllningen gav dateringar till 600–700-tal (Nilsson 2009:15–21, 26–30).

Analys: Geoteknisk analys av högfyllningsmaterialet.

Datering: ¹⁴C-analys daterar högens uppförande till mitten av 500-talet alternativt till 600–700-tal e. Kr.

RAÄ Västra Tunhem 30:2, Torstensonshögen, Västergötland

Undersökt och borttagen av Fredrik Nordin 1903. Nordin var verksam som dövpedagog, men innehade även oavlönat tjänsten som intendent på Vänersborgs museum.

Torstensonshögen är belägen mellan platåberget Hunneberg och Göta älv. Högen är ca 15 m i diameter och 1,4 m hög och har en avplanad topp (FMIS). Högen är uppkallad efter ett monument som restes på högen över Lennart Torstenson år 1903. Inför resandet av monumentet genomförde Fredrik Nordin en undersökning av högen. Nordin uppmätte högen till 16 m i diameter, men nämner att den på den östra sidan skadats av en väg med dike och därför endast var 14 m på dess minsta bredd. Höjden uppmätte han till 2 m som högst (Nordin 1904:149).

Högens jordmantel bestod till stor del av sand samt av sten i tre olika lager. I det övre lagret bestod stenmaterialet av mindre stenar, i det undre bestod det av större stenar och i bottenlagret var de ”*ganska stora*”. I de övre lagren av högen påträffade Nordin fynd som han ansåg var recenta. Något längre ned fann han en smälta som åtminstone delvis innehöll järn. Nordin kunde inte avgöra om också denna var recent. Ytterligare djupare ned i högen, ca 1 m från botten, fann han i nära relation till varandra några kolfragment samt ett litet bränt ben. I högens mitt, ca 0,5 m från botten, återfanns några obrända djurben. På botten av högen på den ursprungliga markytan fanns ett 0,40 m tjockt och 5 x 4 m stort brandlager. Över brandlagret var stenmaterialet av mindre stenar än bottenlagrets stenmaterial i övrigt. Brandlagret bestod av aska som ”*var uppblandad med kolbitar här och där*”. Vidare nämner Nordin att det i brandlagret ”*I ofantligt stor myckenhet förekom här brända människoben*”. I askan påträffades även skärvor av ett hårdbränt, grovmagrat och tjockt lerkärl med flat botten, kamfragment med punktckirke- och sträckdekor, 15 sfäriska spelbrickor av ben, två nitnaglar av järn som Nordin menade suttit på en båt, ett ”*kullrigt*” nithuvud av järn, två järnfragment som Nordin trodde var nitnaglar samt en 5 cm lång järnten (Nordin 1904:150).

Nordin daterar högen med ledning av gravskicket och de fynd som gjordes i graven vid undersökningen till vikingatid. Nordin nämner att de brända benen i brandlagret är människoben och utifrån den stora massan ben tolkar han det som att det rör sig om flera individer. Nordin nämner inget om att några av benen i brandlagret är djurben (Nordin 1904:150f).

Fynden fanns 2015 varken på SHM, VgM eller Vänersborgs museum och inte heller hos Västra Tunhems Hembygdsförening.

Analys:

Datering: Vikingatid utifrån gravskicket och fynden enligt Nordins bedömning.

RAÄ Ås 7:1, Kyrkplatsen, Västergötland

Två kvadratmeter av högen undersöktes vid en provgrävning 1983 av Tom Ohlsson och Maria Vretemark.

Undersökningen av högen föranleddes av församlingens önskan om att utreda om den höjd Ås kyrka är anlagd på kunde utgöras av en gravhög. Den lilla provgrovsundersökningen som företogs direkt söder om kyrkan visade att en storhög som ursprungligen varit ca 40–50 m i diameter och 4–5 m hög utgör kyrkans fundament. Ohlsson och Vretemark fann vid deras provschakt på 2 m² att ett stenlager placerats ovanför ett lager brända ben, sot och kol på den ursprungliga markytan ca 3,5 m under högens

topp. Ett lager med käppar av björk, al och pil låg över stenlagret och ovanför detta fanns en jordmantel uppbyggd av grästorv. De fynd som gjordes bestod av tre järnnitar med nitbricka och brända ben från människa, häst, hund, får, nöt och höns. En bäverklo påträffades också. En ¹⁴C-datering från brandlagret daterar högen till 770–890 e. Kr. (Ohlsson och Vretemark 1984:5; Vretemark 2013:28f).

Analys: Osteologisk analys: 10 liter brända ben från människa, häst, hund, får, nöt och höns.

Datering: Yngre järnålder utifrån fynden; 770–890 e. Kr. enligt ¹⁴C-analys.

RAÄ Örby 144:1, Västergötland

Rovgrävd på 1800-talet.

Hög 22 m i diameter och nu 1,50 m hög. I högen har en källare anlagts och i samband med detta har flera urnor med brända ben, metallföremål, en pincett och ett järnsvärd hittats (FMIS; Theliander 2005:210 och där anfordr. litt.).

Analys:

Datering: Yngre järnålder utifrån fynden.

Med livet i fokus - diskussion om Vänerområdets storhögar

Genomgången ovan av storhögarna visar att gravar av denna typ uppfördes redan under den senare delen av bronsåldern i regionen. Från äldre järnålder känner vi inga storhögar, utan de förefaller dyka upp igen under folkvandringstid och vendeltid. Emellertid bör påpekas att en av storhögarna, Gällshögen i Gudhems socken, utifrån fynd kan placeras i järnålder, men inte närmare än så. Endast tre storhögar, Kungshögen i Sunnerby, Skalundahögen samt storhögen under Ås kyrka har daterats med hjälp av ¹⁴C-analys och resultaten visar att två av dem uppfördes under vendeltid och en under vendel-/vikingatid. Övriga storhögar har daterats utifrån påträffade fynd och några (bronsåldershögar) utifrån deras läge i landskapet och fornlämningsbilden i övrigt. Fyra storhögar, varav en osäker som storhög, har utifrån fynd daterats till yngre bronsålder; två har utifrån fynd daterats till järnålder varav den ena till yngre järnålder; en har utifrån fynd daterats till folkvandringstid; tre har daterats till vendeltid varav två med ¹⁴C-analys och en med hjälp av fynd; en har med hjälp av ¹⁴C-analys daterats till sen vendeltid/tidig vikingatid; och slutligen så har två storhögar daterats till yngre vikingatid utifrån fynd. Således kan man konstatera att det finns 13 storhögar i Vänerområdet som kan tidfästas utifrån ¹⁴C-analys och/eller fynd.

Ovanstående genomgång visar att drygt hälften av de storhögar (7 av 13) som man hittills har kunnat datera med hjälp av fynd eller ¹⁴C-dateringar har uppförts under yngre järnålder. Räkna man också hit den folkvandringstida högen så är 8 av 13 daterade storhögar från järnålderns andra hälft och sett till hela järnåldern är 9 av 13 högar från denna tid. Det bör dock poängteras att de folkvandringstida fynden har hittats på annat sätt än genom arkeologisk undersökning. Dessa fynd är i obrända, det vill säga de har inte varit med på ett gravbål. Frågan är om dessa föremål ingått i högens primärgrav eller om de placerats i jordmanteln? Även om primärgravens utgörs av en kremering kan dessa föremål, så som i fallet med guldringen i Kungshögen i Sunnerby, ha placerats i obränt skick direkt ovanpå primärgravens kremeringsrester. Guldringen från Sunnerby är också ett lysande exempel på hur ett folkvandringstida

föremål har fogats in i en vendeltida kontext. Detta visar att det inte går att vara säker på att påträffade fynd i en grav nödvändigtvis daterar tidpunkten för gravhögens uppförande och då primärbegravningen ägde rum. Dessutom är det troligt att samtliga storbögar i sitt inre döljer ett kärnröse, då alla storbögar som hittills undersökts haft detta. Detta förhållande gör det mindre sannolikt att föremål som legat i primärgraven under ett sådant röse plockats upp vid plundring, harvning eller liknande. Det troligaste gällande de folkvandringstida fynden är således att de varit placerade i högens jordmantel.

Vänerområdets storbögar från folkvandringstid-vikingatid

Gravhög	Fysiska fenomen	Praktiker människor	Datering
Gudhem 2:1	Hög; stenpackningar; kol; sot; obrända ben; obrända ben av nöt, häst och svin; dåligt brända ben av nöt; obränd hästtand; slagg	Människor hämtar material till högbygge Människor bär/för häst, nöt och svin samt föremål till platsen för högen Människa/människor dödar häst, nöt och svin Människor placerar häst, nöt och svin (hela eller styckade) obrända i graven Människa/människor lägger ev. järnslag i högen Människor bygger hög	Järnålder
Gårdhem 6:1	Hög; munbleck av guld från svärdsslida; guldarmring(?); hästben	Människor hämtar material till högbygge Människor bär/för häst och föremål till platsen för högen Människa/människor dödar häst Människor kremerar alt. placerar häst (hel eller styckad) obränd i graven Människa/människor lägger munbleck samt ev. arming i högen Människor bygger hög	Folkvandringstid

<p>Hammarö 19:1</p>	<p>Hög; kärnröse; gravbål; brandlager; järngryta kring vilken brända ben låg; järnbeslag; järnring; lerkärl med brända ben, kol, bronstråd med smälta glaspärlor, glaspärlor, bärnstensföremål samt några bronsfragment; lerkärl kring vilket brända ben låg; tre bronsbeslag; bronsring; pincett av brons; miniatyrsvärd (amulett) av brons; bronsrör; järnkniv, hästbrodd; järnringar; flera järnbeslag; benkam; flinta; järnslag; järnningar; järnspikar; järntenar; skifferbryne; lertrissa; bearbetade bensaker; obrända ben</p>	<p>Människa/människor förbereder den/de döda för begravning Människor bär sten till högbygget Människor hämtar material till högens jordmantel Människor bär ved till bålplatsen Människor bygger gravbål Människor för/bär den/de döda människan/människorna och/eller djuren samt föremål till bålplatsen Människor arrangerar föremål samt människa/människor och/eller djur på gravbålet Människa/människor sätter eld på gravbål Människa/människor lägger obrända djurdelar i graven Människor bygger kärnröse Människor bygger jordmantel över kärnröset</p>	<p>Vikingatid</p>
<p>Larv 19:1</p>	<p>Hög; förgyllt remtungebeslag; två bronsöljor</p>	<p>Människor hämtar material till högbygge Människa/människor placerar remtungebeslag och öljor i graven Människor bygger hög</p>	<p>Vendeltid</p>
<p>Skalunda 3:1</p>	<p>Hög; kärnröse; gravbål; brandlager</p>	<p>Människor bär sten till högbygge Människor bryter grästorv ur marken och bär detta till platsen för högen Människor gräver upp olika jordarter och bär detta till platsen för högen Människor bär ved till bålplatsen Människor bygger gravbål Människa/människor sätter eld på gravbål Människor bygger kärnröse Människor bygger jordmantel över kärnröset</p>	<p>Mitten av 500-talet alt. 600–700-tal</p>

Sunnerby 59:1	Hög; kärnröse; sydvästportal; gravbål; brandlager; brända ben efter minst 5 personer; brända och några obrända ben efter minst 47 djur; björnfalang och björntänder; falkeneringskonceptet; spelbrickor av älghorn; glasbägare; glaspärlor; guldring; spiralpärla, föremål, bleck och smältor av brons; beslag, föremål, ringar, kniv; mejsel, nitar, nubbspik och stift av järn, kammar; keramik, bränd lera, flinta, harts och kvarts	Se tabell 7	600-tal
Västra Tunhem 30:2	Hög; kärnröse; gravbål; brandlager; en el. flera döda människor; brända människoben; obrända djurben; keramikskärvor; kamfragment med streck- och punktcirkelorning; 15 halvfäriska spelbrickor av ben; två nitnaglar av järn (ev. båtnit); ett kullrigt nithuvud av järn; två järnfragment (ev. nitnaglar); järnten	Människa/människor förbereder den/de döda för begravning Människor bär sten och sand till högbygget Människor bär ved till bålplatsen Människor bygger gravbål Människor bär den/de döda till bålplatsen Människa/människor för alt. bär djur (levande eller döda) till platsen för högen Människa/människor dödar djur Människor arrangerar människor, föremål och ev. djur på gravbålet Människa/människor sätter eld på gravbål Människor bygger kärnröse Människor bygger jordmantel över kärnröset	Vikingatid

<p>Ås 7:1</p>	<p>Hög; kärnröse; gravbål; brandlager; en el. flera döda människor; brända människoben; häst; hund; får; nöt; höns; bäverklo; rislager</p>	<p>Människa/människor förbereder den/de döda för begravning Människor bär sten till högbygge Människor bryter grästorv ur marken och bär detta till platsen för högen Människor gräver upp olika jordarter och bär detta till platsen för högen Människor bär ved till bålplatsen Människor bygger gravbål Människor bär den/de döda till begravningsplatsen Människa/människor för djur till platsen för högen Människa/människor dödar djur Människor arrangerar människor, djur och föremål på gravbålet Människa/människor sätter eld på gravbålet Människor bygger kärnröse Människor hämtar ris och kvistar och täcker över kärnröset med ett lager av dessa Människor bygger jordmantel över kärnröset</p>	<p>770-890</p>
<p>Örby 144:1</p>	<p>Hög; en el. flera döda människor; urnor med brända ben; metallföremål; pincett; järnsvärd</p>	<p>Människa/människor förbereder den/de döda för begravning Människor bär material till högbygget till platsen för högen Människor bär ved till bålplatsen Människor bygger gravbål Människor bär den/de döda till begravningsplatsen Människor arrangerar människor på gravbålet Människa/människor sätter eld på gravbålet Människor bygger hög Människor placerar föremål och urnor med brända ben i högen</p>	<p>Yngre järnålder</p>

Tabell 8. Praktiker och fysiska fenomen kopplade till storhögar inom Vänerområdet daterade till folkvandringstid-rikingatid. En hög kan emellertid inte dateras närmare än till järnålder.

Endast två storhögar från Vänerområdet har undersökts i någon större omfattning: Kungshögen i Sunnerby och Torstensonshögen i Västra Tunhem. Detta förhållande påverkar naturligtvis den kunskapsbild vi har om innehållet i gravarna. Kungshögen är totalundersökt, vilket Torstensonshögen möjligen också är även om detta inte framgår tydligt. FMIS anger emellertid att högen är undersökt och borttagen, vilket talar för en totalundersökning.

Även Åsle 84:1 anges som undersökt och borttagen. Torstensonshögen var något mindre än Kungshögen, 16 m i diameter mot Kungshögens 20 m. Höjdmässigt har de varit likvärdiga. Båda gravarna innehöll en primärgrav bestående av ett mycket mäktigt brandlager. Dessvärre är benen i Torstensonshögen inte osteologiskt analyserade varför det inte går att uttala sig om antal arter och individer. Nordin omnämner benen som brända människoben från flera individer, men det troligaste är att benen även utgörs av djurben. I såväl Kungshögen i Sunnerby som i Torstensonshögen har obrända djurben påträffats ovanför brandlagret. I Kungshögen utgjordes dessa ben av en handfull hästben som låg ovanpå brandlagret inom mittstrukturen där brandlagret var som tjockast (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). De obrända benen kan härröra från matgåvor placerade ovanför bålresterna eller rituella måltider som de efterlevande delat med de döda. I Torstensonshögen förefaller bålresterna ha förseglats med ett lager högfyllning innan de obrända benen placerades i graven.

Av fynden som anträffades i Torstensonshögen är endast de sfäriska spelbrickorna av ben socialt exklusiva och totalt anges att sex olika fyndkategorier fanns i högen. Bratt har i sin högforskning om Mälardalens järnåldershögar sett att de mälardalska högarna i Torstensonshögens storlek i genomsnitt innehåller åtta fyndkategorier. De mälardalska högarna av den storleken är också de som vanligast innehåller vapen (se vidare kapitel 3). Det framgår inte huruvida sällning praktiserades under Nordins undersökning av Torstensonshögen eller inte. Val av fyndinsamlingsmetodik i grävarbetet påverkar naturligtvis fyndmängden och utgrävning utan sällning skulle kunna förklara det relativt sparsamma fyndmaterialet från högen. Vapen eller delar av vapen har troligen inte funnits i högen, då dessa borde ha hittats även utan sällning. I Kungshögens primärgrav påträffades minst 20 föremålskategorier, vilket är mycket högt i jämförelse med Bratts forskning kring de mälardalska högarna som uppvisar i genomsnitt 9 föremålskategorier i samma storlekssklass som Kungshögen (se kapitel 3). Antalet fyndkategorier i Kungshögen i Sunnerby och Torstensonshögen visar inte på att det i Vänerområdet förekommit någon generell uppfattning gällande utrustning av storbögar i 20-metersklassen. Som framgick i kapitel 3 är det inte endast specifika föremål som är socialt exklusiva. Även antalet föremålskategorier som nedlagts i en grav liksom mängden föremål eller offerade djur påverkar om en grav kan uppfattas som socialt exklusiv eller ej. Hedeager t ex, hävdar att en komplex och variationsrik sammansättning av gravgåvor visar på hög social status (Hedeager 1990:102–104). Hedeager bygger här på Lewis Binford (1971), vilken i sina studier fann att det föreligger ett samband mellan mängd begravningsritualer och strukturell komplexitet där såväl antal som specifika former av begravningspraktiker är avhängiga samhällets organisatoriska komplexitet.

Utifrån tabellen nedan framgår att guldföremål, vapen, spelutensilier, glaskärl, rovfåglar och björn är föremålskategorier av socialt exklusiv karaktär som anträffats i Vänerområdets storbögar. Det bör dock påpekas att de vapen som hittats i Vänerområdets storbögar har gjorts i samband med rovgrävning varför fyndomständigheterna är något oklara. Skyddsvapen och sidentyg är exklusiva föremålskategorier som identifierats i storbögar i andra delar av Skandinavien och i t ex England (se vidare kapitel 3 och 8), men alltså inte i Vänerområdet.

Förekomst av socialt exklusiva föremålskategorier i Vänerområdets storhögar från yngre järnålder

Fyndkategori	Gravar	Förekomst
Guldföremål	Gärdhem 6:1; Sunnerby 59:1	2 av 8
Vapen	Gärdhem 6:1; Örby 144:1	2 av 8
Skyddsvapen	-	0
Spelutensilier	Sunnerby 59:1; Västra Tunhem 30:2	2 av 8
Glaskärl	Sunnerby 59:1	1 av 8
Rovfågel	Sunnerby 59:1	1 av 8
Sidentyg	-	0
Björn	Sunnerby 59:1	1 av 8

Tabell 9. Förekomst av de socialt mest exklusiva föremålskategorierna i Vänerområdets storhögar.

I de fall där man kommit åt primärgraven i Vänerområdets storhögar har dessa i samtliga fall visat på förekomsten av brandlager och områdets storhögar överensstämmer i detta avseende med de östsvenska i vilka de döda alltid blivit kremerade (se kapitel 3 och 8). Detta förhållande är dock inte allenaådande över det skandinaviska området. I norrländska Medelpad t ex, har 10 storhögar undersökts, den äldsta från slutet av äldre romersk järnålder och den yngsta från äldre vendeltid. I Högom finns fyra storhögar daterade till folkvandringstid, varav tre har undersökts arkeologiskt. En av dem innehöll en kammargrav med en jordad man; en innehöll ingen begravning, men högen var uppförd över ett nedbränt hus i vilken två kvinnor med hög social status brunnit inne; och i den tredje utgjordes primärgraven av brända ben och fynd placerade i en järngryta som grävts ned i en grop i markytan (Bratt 2008:34–36; Ramqvist 1992).

De praktiker som kan kopplas till Vänerområdet storhögar har i huvudsak med beredning och förberedelser inför kremering och högbygge, kremeringen i sig med tillhörande begravningsritualer samt uppförandet av själva gravmonumentet att göra (se tabell 7 och 8). I tabell 7 (Kungshögen, Sunnerby) framgår vad de olika aktörerna gör och aktörerna kan vara såväl människa som djur och ting. Djuren är mindre framträdande som aktör i det arkeologiska materialet, medan människor och ting agerar i nästan lika stor omfattning. I tabell 8 har jag av tids- och utrymmesskäl valt att fokusera på praktiker utförda av människor. Analysen av praktiker kopplade till storhögarna visar tydligt att ett storhögbygge med tillhörande kremering och begravningsritualer var en process som omfattade många olika praktiker varav flera involverade tungt fysiskt arbete. För att uppföra en storhög krävdes, utöver tillgång på byggmaterial, ett antal människor som utförde det fysiska arbetet samt en eller flera personer som disponerade dessa människor. Hårtill kan det ha funnits en eller flera experter som haft specifika kunskaper i materialval och byggt teknik samt kunskap om vad en storhögbegravning skulle omfatta idémässigt (jmf Back Danielsson 2007:165).

Andra högstatusgravar

Utöver storhögarna är det intressant för diskussionen i avhandlingen att studera andra högstatusgravar, dels för att ha möjlighet att ställa storhögarna i relation till gravar som är något

mindre socialt exklusiva, dels för att kunna diskutera de sociala eliternas sociopolitiska strategier och de ideologier de brukade i yngre järnålder.

Många av de gravar som berörs här är så kallade vapengravar, det vill säga gravar innehållande vapenuppsättningar. Begreppet vapengrav definieras inte av gravens inre eller yttre konstruktion, utan endast utifrån förekomsten av vapen. En vapengrav kan således vara t ex en hög, en kammargrav eller en båtgrav. Bratt (2007:86) hävdar att pilspetsar inte utmärker en krigare, men ser förekomst av spjut, svärd och yxa som indikation för krigare. Cassel (1998:50) ser gravar som innehåller svärd, spjut/lans eller sköld som vapengravar. Pilspetsar och yxor är tveksamma indikationer på krigare, då sådana föremålskategorier kan utgöra jaktredskap och verktyg.

Under förromersk och äldre romersk järnålder skiljer vapengravarna inte ut sig gentemot andra gravar på något annat sätt än att de innehåller vapen. Under denna tid ligger vapengravarna också placerade på de vanliga gravfälten. Enligt Bratt är det i såväl Mälardalen som i stora delar av övriga Sverige vanligast förekommande att det då endast anlagts en vapengrav per generation och gravfält. Bratt tolkar detta som att de människor som burit vapen inte skiljt ut sig från övriga befolkningen på något annat sätt och att krigarrollen var en specialfunktion vissa hade och som de kanske endast gick in i vid behov. Bratt hävdar vidare att en sådan krigare troligen funnits på de flesta bosättningar. Nyare forskning har visat att det även under yngre järnålder förekommer vapen i gravar på vanliga gravfält i mycket högre utsträckning än vad man tidigare uppmärksammat. Det har föreslagits att den yngre järnålderns gravskick, och då särskilt under vendeltid, med hårt brända föremål och manipulering av bålresterna gör det svårt att identifiera vapen bland de små järnfragmenten (Bratt 2008:149 och där anförd litt.). Då små järnföremål som t ex nitar, beslag, broddar och knivar hittas i vendeltida kremeringsgravar kan en hård kremering inte vara förklaringen till att vapen och skyddsvapen inte hittas i den yngre järnålderns brandgravar. En möjlighet är naturligtvis manipulation och att vapnen avlägsnats ur bålresterna. Alternativt har kremering inte varit begravningsskicket för krigarna (se mer om detta nedan).

Nedan följer en genomgång av gravar som kan klassificeras som högstatusgravar, gravar som i sin samtid varit socialt exklusiva i någon mån. Jag har här inte för avsikt att vara fulltäckande, utan gravarna nedan ska ses som exempel. Några av gravarna har inom litteraturen benämnts som jordblandade rösen. Dessa är troligen vad vi idag skulle klassificera som hög (jmf Theliander 2005:104f).

Vättungen, Bäcke socken, Dalsland

Påträffad 1893.

I samband med terrassering av järnvägslinjen Uddevalla-Lelången hittade en järnvägsarbetare på Vättungens ägor ett tveeggat svärd av järn, en spjutspets, en yxa samt tre mindre järnfragment bland annat av en kniv. Fyndplatsen utgjordes av ett grustag och fynden har enligt Wideen vackra vikingatida former. Inga övriga iakttagelser gjordes eller rapporterades om (SHM inv.nr. 9827; Wideen 1955:57). Fynden indikerar starkt att järnvägsarbetarna stötte på en vapengrav. Att inga benrester omnämndes i samband med fyndet skulle kunna tala för inhumation och att de obrända benen inte bevarats i grusbakken.

Analys:

Datering: Vikingatid utifrån fynden.

Tösse socken, Dalsland

Påträffad några år före 1904.

Då Bergslagsbanan byggdes genom Tösse socken i Dalsland gjordes ett fynd bestående av en sköldbuckla, en yxa, en spjutspets, ett munbett med platta ringar till betsel, ett eldstål och en kniv. Samtliga fynd av järn (SHM inv.nr. 12214:27; Wideen 1955:57). Inga ytterligare uppgifter om fyndomständigheterna har hittats. Precis som föregående grav indikerar fynden en vapengrav, men här har krigaren troligen också haft tillgång till häst vilket munbettet talar för. Inte heller här omnämns något skelettfynd, varför inhumation förefaller ha varit sättet som den döde begravts på.

Analys:

Datering: Vikingatid utifrån fynden.

RAÄ Sunne 52:1, Rottneros, Värmland

Undersökt och rekonstruerad av I. Atterman 1947.

På ett mindre gravfält med 10 gravar i Rottneros park har en hög, 6 x 7 m vid och 0,8 m hög, undersökts arkeologiskt. Högen innehöll ett 0,10 m kraftigt brandlager täckt av ett oregelbundet mittröse. Fynd anträffades såväl i högfyllningen som i brandlagret. Fynden i högfyllningen utgjordes av 1 böjd järnspik eller märla, 8 flintbitar, 2 fragment bränd lera, 4 fyndposter bränt ben, 1 fyndpost med djurben, 1 kotkropp, 1 slaggstycke och 2 kvartsbitar. Fynden från brandlagret bestod av 3 678 g brända ben (därtill 15 bitar brända ben utan viktangivelse), 1 förbränt bronsfragment sannolikt från en oval spännbuckla, 1 vikt av järn med tillplattade poler, 6 fragment av oval spännbuckla (typ närmast som Birka I Taf. 69:4), flera fragment av remkorsningsbeslag (typ Birka I Taf. 28:1), fragment av remkorsningsbeslag med kvarsittande nit och stämplat med öppna ringar, 1 hästbrodd, 3 torkade frukter eller fruktkärnor samt kvarts- och flintbitar. Högfyllningen sällades i stor utsträckning och inom ett ca 4 m i diameter stort område i mitten av graven sällades allt. Den undersökta högen är sannolikt hög nr 2 (ATA Dnr 5498/1947; SHM inv.nr. 23856).

Atterman gör inga tolkningar av graven i sin rapport, men utifrån rapportens plan- samt sektionsritning liksom text är min tolkning att en kremering ägt rum på platsen för graven. Bälresterna har efter kremeringen rakats samman mot mitten. De brända benen utgörs av människoben samt djurben (fågel samt litet djur alt. ben av djur är de enda upplysningarna om djurbenen som anges i rapporten). Fynden av spännbucklor i graven indikerar att den döde kan ha varit kvinna. I övrigt utgörs fynden av hästutrustning, en handelsvikt samt frukter. Ätminstone en del av föremålen, så som spännbucklorna, har varit med under kremeringen.

Analys:

Datering: Vikingatid utifrån fynden.

RAÄ By 247:1, Bäck, Värmland

Påträffad vid grustäkt 1903.

Vid gården Bäck anträffades i samband med grustäkt ett kort eneggat svärd och en lång spjutspets, båda av järn (KM 2941 och 3359). Föremålen hittades två till tre fot under marken i en sandbank. Svärdet och spjutet låg korsade och inga spår av skelett, brända ben eller kol påträffades (jmf vapengraven i Kvättak ovan; FMIS; Wideen 1955:57). Fynden indikerar starkt att en vapengrav anlagts i sandbacken.

Att inga benrester eller kol hittades talar för inhumation.

Analys:

Datering: Vikingatid?

RAÄ Gillberga 203:1 Nysäter, Värmland

Påträffad vid dikesgrävning för vattenledning och efterundersökt av I. Atterman 1937.

I Nysäter hittades en skelettgrav i samband med dikesgrävning för vattenledning. Enligt äldre uppgifter ska det tidigare funnits ett tiotal gravhögar på platsen och dryg 200 m söder om fyndplatsen finns två stora högar (RAÄ Gillberga 11:1 och 2), den ena 17 m diameter och den andra 18 m i diameter. Båda är ca 1,80 m höga. Det finns en storhög kallad Kungshögen (RAÄ Gillberga 10:1) på Nysäters marknadsplats i direkt anslutning till marknadsgatan och de timrade marknadslängorna. Kungshögen är ca 40 m diameter och 4 m hög och relativt plan upptill (FMIS; ATA Dnr 3794/1937; 4034/1937; SHM 21910).

Den påträffade skelettgraven, som ej var synlig ovan mark, anträffades 0,40 m under markytan. Förutom delar av ett människoskelett hittades en bredyxa (typ Sv. F. fig. 484), ett spjut (typ Sv. F. fig. 504) samt delar av det obrända skelettet av en hund. Den döde var placerad i sydvästlig-nordostlig riktning med huvudet i sydväst. Graven var i stort sett söndergrävd då den kom till forskningens kännedom. Vid efterundersökningen sällades den av arbetarna uppkastade sanden och Atterman påträffade då fler obrända människo- och djurben samt ett mindre antal (138 g tillvaratagna) brända ben, en remsölja med platt ram, ett knivblad och en del av en knivtånge (ATA Dnr 3794/1937; 4034/1937; SHM 21910; Wideen 1955:51, fig. 22).

Analys: Kotor från människa; kranium, överarmsben, armbågsben m.m. från hund.

Datering: Vikingatid utifrån fynden.

Kila 92:2, Harnäs, Värmland

Påträffad 1881.

En vikingatida grav, troligen en hög, ska ha kommit i dagen då en obetydlig förhöjning eller kulle togs bort på en ladugårdstomt på Harnäs. De fynd som anträffades var ett svärd och en lång spjutspets, båda med silverinläggningar, en smal yxa, fragment av järnknivar och en tunn och mycket lätt ”gul kedja” (KM 2940, 2956 och 3358). En täljstensgryta (VM 3613) har antagligen också ingått i fyndet, enligt Wideen. Ingen arkeologisk undersökning genomfördes på platsen (FMIS; Wideen 1955:49f).

Analys:

Datering: Vikingatid utifrån fynden.

RAÄ Amnehärad 12:1, Skagersvik, Västergötland

Undersökt 1964 av Inga Lundström, RAÄ.

I samband med exploatering vid Skagersvik företogs en arkeologisk undersökning av ett gravfält. Ett jordblandat röse (A4) var en av gravarna som grävdes ut. Graven var 5 m i diameter och 0,8 m hög. Under röset framkom ett ca 2 x 3 m stort brandlager, 0,05–0,1 m tjockt. Fynden i graven utgjordes av en silverklump med bevarade nitar, stämpelornerad bronsölja med lös nål, bronsrör, fem bronsfragment, ett stämpelornerat tungformigt remändebeslag av brons, granat, åtta ornerade benbitar, ett 90-tal fragment av spelbrickor av ben, bränd flinta, ett 20-tal järnnitar med brickor, beslag, nitar samt fragment av järn i 40 delar, en vävtyngd samt 1,9 liter brända ben (FMIS; Lundström 1975:87, 93f, fig.7;

Theliander 2005:107).

Analys:

Datering: Ett kolprov ¹⁴C-daterat till 1165±85 BP = 785 e. Kr. (Lundström 1975:94).

Bäckabo, Friggeråker socken, Västergötland

Anträffad vid järnvägsarbete 1859.

Vid schaktningsarbete i ett sandtag vid Bäckabo för västra stambanan påträffades fynd som tyder på att en (eller möjligen ett par) vapen/ryttargrav funnits på platsen. I sandtaget låg på en stor areal, enligt uppgift i en skrivelse från chefen för Statens Jernvägsbyggnader C.W. Troilius daterad den 6/6 1860, ”ben efter människor och hästar, ungefär ¼ à ½ aln under jordytan, åtskilliga gamla vapen och fornsaker”. Fynden utgjordes av ett långt tveeggat svärd och ett eneggat svärd, två yxor, två spjutspetsar, fragment av fyra järnknivar, fyra pilspetsar, en grov stugbygel, delar av en betselstäng av järn samt två sidojärn med vardera en rund hattliknande prydnad, ett litet fragment av en pansarskjorta, en grov sölja, en liten borrh, en spik (allt ovan av järn), en oval slät bronsbuckla som eventuellt varit en ändknapp på ett svärdsfäste samt en ullsax. Wideen daterar graven utifrån fynden till vendel- eller vikingatid, medan Sahlström förmodar att den hör hemma i vikingatid (ATA Dnr 183/18606); Sahlström 1932:118; Sahlström 1940:66; SHM inv. 2724; Wideen 1955:53).

Analys:

Datering: Vendel- alternativt vikingatid utifrån fynden.

RAÄ Dalstorp 142:1 (tidigare 71:1), Prästgården, Västergötland

Undersökt av Agne Furingsten 1978.

Vid räddningsundersökning på grund av erosion undersöktes nio gravar på ett gravfält vid Dalstorpasjön. Anläggning 21 var en hög med kantränna och ett centralt brandlager. Dessutom fanns en sekundärgrav i högen. I graven hittades flinta, spjutspets av järn, ringspänne, keramik, betsel, sländtrissa av ben, brända ben, obrända djurtänder, brodd, brons- och järnfragment, remändesbeslag och beslag (Theliander 2005:136–138).

Analys:

Datering: Vikingatid utifrån fynd (Theliander 2005:138 och där anförd litt.).

RAÄ Horn 28:1, Kyrkbacken, Västergötland

Undersökt 1942–45 av K. E. Sahlström.

Vid Horns kyrka har en vendeltida brandgrav påträffats bestående av ett brandlager utan överbyggnad. Det råder viss förvirring angående numreringen av denna grav. Sahlström omnämner den som grav 200 i *Gravfältet på kyrkbacken i Horns socken, Västergötland* (Sahlström och Gejvall 1948:90). I SHM:s katalog omnämns den som grav 220 (SHM 23435), vilket är den benämning Carl-Axel Moberg också använder i en artikel i *Fornvännen* från 1950 och Harald Wideen i *Västsvenska vikingastudier* från 1955. Moberg anger emellertid i fotnot 33 på sidan 87 att Sahlströms angivande av gravnummer 200 är ett tryckfel

⁶ Oklart om detta är diarienumret. På dokumentet i ATA står längst ner ”Dagb. d. 13 juni 1860, [oläsbart tecken]. 183. Inv. 2724.”

(Moberg 1950:87; Wideen 1955:27). Grav 220 tycks därmed vara det korrekta numret på graven.

Brandlagret påträffades 0,15 m under grästorven och var 2,5 m stort och 0,05–0,10 m tjockt. Brandlagret sällades vid undersökningen. Graven innehöll de brända benen efter människa samt obrända ben av häst, hund, och svin. Gravfynden bestod av delar av en fragmentarisk kedja av brons, fem alternativt sex spolförmiga bronspärlor av spiralvriden tråd, tre halvklotsformiga centimetervida bronsbucklor, en plan bronsknapp, ett tiotal bronsfragment av ett genombrutet djur- och stämpelornerat remändebeslag alternativt svärdskildebeslag, ca 25 bronsfragment av tenar, knoppar och smältor, två stift varav ett med kullrigt huvud och ett med flackt huvud, fyra fragment av grov silvertråd, sju skärvor av ett tunt blått glaskärl med dekor av parallella trådar i vilka lackröda linjer ligger, ett tiotal skärvor av en blågrön glasbägare, en cylinderformad gul glasflusspärkla, en halv mosaikpärla med röda band, ett trettiotal försmälta glasbitar och pärlor, en slipad kvartspärla, en liten kvartsbit, ett tjugotal nitar, spikar och beslag av järn, en avslagen eldslagningssten, fem fragment av en punktcirkelornerad benkam, en benpärla av rörben, planoplan med djup ränna och 15 oornrade keramikskärvor (Moberg 1950:87; Sahlström och Gejvall 1948:90f; Wideen 1955:27f).

Det ornerade och genombrutna bronsbeslagets ursprungliga form går inte att rekonstruera på grund av det fragmentariska skicket. Kantstyckena är raka och ornerade med små trianglar och romber har utgjort en ram kring det genombrutna djurornerade mittpartiet. Wideen menar att beslaget suttit på en svärdskada medan Moberg är mer försiktig i sin tolkning av fyndet och drar paralleller till ett remändebeslag hittat på Gotland samt ett sköldbeslag från Vendel XI. Sahlström själv menar att det är ett remändebeslag (Moberg 1950:88f, fotnot 34; Sahlström och Gejvall 1948:91; Wideen 1955:28).

Analys: Osteologisk analys: brända ben efter människa; obrända ben av häst, hund och svin.

Datering: Vendeltid utifrån fynden; ¹⁴C-analys på bränt ben till 690–900 e. Kr. (kalibrerat värde till 89,5 % sannolikhet) (Theliander 2005:166).

RAÄ Hällstad 81:1, Pjukarp, Västergötland

Undersökt 1910 av Valborg Browall (eventuellt rovgrävning).

Vid Pjukarp finns ett förstört gravfält bestående av i huvudsak runda stensättning. I en av gravarna påträffades på ca 1 m djup en gravgömma innehållande ett förgyllt ryggknappsspänne av brons med granatinnläggningar, fragment av en arming tillverkad av bronsbleck, ett bronsbeslag med parallella linjer utmed kanterna, ett järnbeslag med pålagt ornerat bronsbleck, 4–6 tunnformiga av trind bronstråd, 1 bronsspiralspärla, 69 hela och 3 fragmentariska glaspärlor, en järnkniv, två små tygfragment samt en liten flintbit. Ett obränt ben, 8 g, har tillvaratagits från graven. Föremålen inkom till SHM 1910 (SHM 14101; Wideen 1955:28).

Det nämns inget om brända ben, kol, sot eller eldpåverkat gravgods i samband med graven. Detta tillsammans med fyndet av ett obränt ben indikerar inhumationsgrav och föremålen i graven tyder på att det är en kvinna som gravlagts.

I en av de andra gravarna på gravfältet påträffades ett tveeggat samt ett eneggat järnsvärd, en kniv, en brynsten samt tre järnskällor (möjligen härrörande till det eneggade svärdet). Det tveeggade svärdet låg i N-S riktning och det eneggade i V-Ö riktning, tillsammans formades ett T. Föremålen inkom till SHM 1912 (SHM 14604; Wideen 1955:28). Det nämns inget om benfynd i sammanhanget och allt talar för att det rör sig om en vapengrav där en krigare begravts utan föregående kremering tillsammans med sina vapen.

Analys:

Datering: Vendeltid utifrån fynden.

RAÄ Hällstad 75:1, Hov, Västergötland

Undersökta 1932 av antikvarie Erik Floderus, RAÄ.

I Hov har vikingatida kammargravar påträffats på ett gravfält med ett 60-tal gravar. Floderus undersökte och tog bort åtta alternativt nio av dessa gravar i samband med att man skulle dra om en väg. Fyra av de undersökta gravarna innehöll kammargravar och de utgjordes av jordblandade rösen, 5–8 m i diameter och runt 0,5 m höga. Floderus menar att kammargravarna i Hov är av samma typ som kammargravar undersökta bland annat vid Birka, i svarta jorden i Hedeby samt i Černigov i Ukraina (Floderus 1938:360; Wideen 1955:38–42).

En kammargrav består av grav (t ex hög) med en inre träkonstruktion, en kammare, i vilken den döde placerats utan föregående kremering. I Skandinavien förekommer gravtypen från romersk järnålder fram till vikingatid, men under vendeltiden är den ovanlig (Lamm 1973:65; Theliander 2005:156). Sammantaget är kammargravar en sällsynt gravform. Utöver de platser som redan nämnts här har kammargravar också undersökts i bland annat Jelling, Stengade och Hørning i Danmark, i Thumbby-Bienebek i Schleswig-Holstein i Tyskland (Artelius 1993:37f) samt på Bornholm (Meling 2014:111). På Tuna gravfält i Badelunda ungefär 2 km öster om Anundshög i Västmanland har fem kammargravar också undersökts. Fyra av gravarna i Tuna var från vikingatid och en från romersk järnålder. Tre var kvinnogravar och en var en mansgrav (Fernstål 2004:14, 227f). På Bornholm har många rikt utstyrda vapengravar daterade till 500- och 600-talen undersökts varav flera har tydliga kopplingar till frankerriket. Det handlar om vapentyper, vapenkombinationer samt kammarkistor av trä. I flera av gravarna har också hela hästar placerats i graven liksom hästutrustning, något som också tolkats som kontinentala impulser (Meling 2014:111).

Då trävirket i gravkammarna i Hov förmulnat har gravarnas överbyggnad rasat in och lämnat en tydlig rektangulär försänkning i gravarnas yta. Samtliga kammare hade således haft en rektangulär form och de var orienterade i ostnordostlig-västsydvästlig orientering. Deras längd varierade mellan 4 och 2,3 m och bredd mellan 2,3 och 1,4 m. De har varit placerade 0,4–0,7 m under den dåvarande marknivån, vilket fick Floderus att rekonstruera deras takhöjd till ca 1 m. Kamrarna var täckta av jord och relativt stora stenar. Allt av organiskt material, med undantag av några hästtänder, hade förmulnat helt i gravarna (Floderus 1938:361).

I grav 26 anträffades i kammaren ett järnsvärd, en sköldbuckla med fyra (oklart om antalet) nitar som hade platta och tämligen stora huvuden, en huggkniv samt en skära eller kortlie. I det NV hörnet av kammaren eller möjligen direkt utanför detta låg delar av ett munbett till ett betsel och alldeles bredvid detta 28 små tennstift med välvda huvuden. Stiften var ornerade med en pärlbandsrand i form av en trekant med insvängda sidor och de har suttit på betsets remsor. Direkta motsvarigheter till tennstiften finns i båtgrav nr 4 i Valsgårde (Floderus 1938:362, fig. 2 och 3).

I grav 27 påträffades i kammaren ett knippe pilspetsar av olika typer och ett tresidigt skifferbryne. Söder om kammaren låg på en avsats 0,15 m ovanför kammargolvnivån hästtänder samt fragment av betsel (Floderus 1938:362, fig. 4).

I grav 32 låg i kammaren en kortlie alternativt en skära, en kniv, en pryl med rester av träskaffet, ett knippe med 11 pilspetsar, ett eldstål samt obestämbara järnfragment. Söder om kammaren, 0,2 m ovanför kammargolvets nivå, anträffades hästtänder, fragment av ett betsel, en järnsölja till munderingen och en järnbrodd (Floderus 1938:362f).

Den rikast utrustade graven av de fyra kammargravarna i Hov är Grav 39. I gravens försänkning låg en 1,3 m lång sten som troligen varit rest på gravens topp. Lutad mot gravkammarens kortvägg i ostnordost stod en sköldbuckla med fem nitar med små platta huvuden. I kammaren i övrigt låg en

spjutspets, en skära alternativt kortlic, ett eldstål, fragment av en kniv, ett knippe pilspetsar, spetsen av ett kohorn som eventuellt har använts som dryckeshorn samt en krossad keramikurna av fint gods. På en avsats söder om kammaren, vid den begravdes fötter, hade en häst placerats, av vilken endast tänderna var bevarade. Avsatsen var 0,2 m över kammargolvets nivå. På avsatsen låg förutom hästen ett par sporrar, ett runt beslag med nitar som suttit på sporremmen, ett par stigbyglar, 15 rembeslag med klapper som kan ha suttit på bröstremmen, ett remkorsningsbeslag, ett munbett till betsel samt fyra järnsöljor till munderingen (Floderus 1938:363f, fig. 5).

Analys: Osteologisk analys: obrända hästtänder i grav 27, 32 och 39.

Datering: Vikingatid utifrån fynden. Floderus daterar Grav 39 till 900-talets första hälft genom paralleller i fyndmaterialet till en grav i Tunby, Västmanland, vilken i sin tur daterats genom ett selbågskrön som har en motsvarighet i Vendel IX.

RAÄ Jung 2:1, Korsgården, Västergötland

Rovgrävd i äldre tid.

I en grusbacke på Jona kulle eller Jonskulle på Korsgården har fynd tillvaratagits som kommer från en vendeltida vapengrav. Föremålen är fragment av tve- och eneggade järnsvärd, tre spjutspetsar, två pilspetsar, 14 fragment av knivar, en hammare, två mejslar samt ett handtag till mejslar av järn, en sax, tre delar av en grythängare av järn, ett silverornament, en bronspincett, ett bronsspänne, järnbeslag, två söljor av järn varav den ena har sköldtorne, 65 glasflusspärlor var av de flesta röda, några gula, en ljusgrön och en blå, fem skifferbrynen och keramikskärvor (VgM 6633; Wideen 1955:29, fig. 5). Jag finner det mindre troligt att dessa fynd verkligen hittats i en och samma grav.

På samma gård är två ovala spännbucklor av brons hittade i ett sandtag. Åtminstone ett av fynden skänktes till SHM 1881 (SHM inv.nr. 7578:12 samt 8177:309). Eventuellt är dessa fynd från samma gravfält som ovannämnda vendeltida vapengrav.

Analys:

Datering: Vendeltid utifrån fynden.

RAÄ Kölaby 39:1, Stommen, Västergötland

Undersökt av Tore J. Arne 1901 och 1923.

Tore J. Arne och Oscar Almgren reste till Kölaby för att undersöka förromerska gravar. Föranledningen var att rådmannen A. Werner till SHM hade insänt ett flertal förromerska och vikingatida föremål som bönderna i Kölaby plöjt upp. De fann dock inte fler gravar från förromersk järnålder, utan istället högar från vikingatid. Arne tycks inte ha undersökt högarna i sin helhet, utan endast grävt ett schakt mitt i dem. Detta betyder att det är möjligt att endast delar av brandlager/gravgömmor undersöktes och att alla gravfynd inte hittades och tillvaratogs (Artelius 1993:39, 44f; SHM inv.nr. 11483).

Den rikaste av de vikingatida gravarna som undersöktes vid Stommen är grav 5. Arne anger i sin rapport att graven utgörs av ett 11,80 m i diameter stort och 0,95 m högt jordblandat röse. I graven påträffar han en stor mängd brända ben och sotfläckar, sju glasklumpar som han bedömer tillsammans ha utgjort en linneglättare, 23 glaspärlor, en guldten, en liten spiralförmad pärla av silvertråd, en ring av silvertråd, en silvertråd med uppträdd pärla, ett litet runt silverbleck, ett kvadratisk remspänne av järn överdraget med brons, en nyckel med tillhörande länk, fyra hästbroddar av järn, en hel kniv av järn och fragment av ytterligare knivar, en knapp av järn, ett beslag med märkla av järn, en remsölja av järn, en ringnål av järn, ett ringspänne av järn, 120 fragment till en större gryta eller spann beslagen med järnband, skrinbeslag, några smala tunna järnbleck med trådhål, ett par fragment av okänt material som

eventuellt kan vara bärnsten samt kol (SHM 11483; Artelius 1993:47, 54). Artelius nämner en gulden bland fynden, men denna finns ej listad under inventarienumret på SHM. Gravinventarierna tyder på att graven möjligen är uppförd över två individer, en man och en kvinna, men den osteologiska analysen kunde endast med osäkerhet ange en man.

Bland de föremål Werner samlade in från Stommengravfältet i Kölabý finns sådana som är typiska för vikingatida vapengravar. Här kan nämnas delar av ett huggsvärd, en smal handyxa, två spjutspetsar och flera pilspetsar med tånge. Andra fynd av statuskaraktär var delar av ett hästbetsel samt en stigbygel (SHM inv.nr. 9478). Dessa fynd visar att en eller kanske flera vapengravar eventuellt i kombination med ryttarutrustning funnits i Kölabý på gravfältet vid Stommen.

Analys: Osteologisk analys visade människa 18–44 år, man? samt häst och hund (Theliander 2005:165).

Datering: Vikingatid utifrån fynden.

Tummarp, Kölabý sn, Västergötland

Påträffad före 1861.

Nordväst om Tummarp påträffades någon gång före 1861, troligen genom odling, en skelettgrav med två bredyxor samt ett svärdsfäste med virad silvertråd (Artelius 1993:51; Ljungström 1861:36). Graven låg tillsammans med andra skelettgravar på en låg sandås. Bredvid denna sandås fanns ytterligare en sandås på vilken "*Åttebögar med dylikas vanliga innehåll*" fanns (Ljungström 1861:36).

Analys:

Datering: Vikingatid utifrån fynden.

RAÄ Malma 23:1, Finnestorp, Västergötland

Undersökt av Gunnar Ullenius 1945.

På ett gravfält i Finnestorp från senare delen av järnåldern undersökte Ullenius två jordblandade rösen (ATA Dnr 4353/45; SHM 23448; Theliander 2005:206; Wideen 1955:29).

Det ena röset (SHM 23448) var 10 m i diameter och ca 0,8 m högt. Röset undersöktes genom att ett 3,5 x 3,5 m stort schakt togs upp i rösets mitt. Röset innehöll ett ca 0,30 m tjockt brandlager med brända ben, kol, aska och skörbrända stenar. Det låg inte helt centrerat i graven, utan med en viss förskjutning åt sydväst. Brandlagret påträffades ca 0,40–0,20 m ovanför den ursprungliga marknivån. Detta förhållande tolkade Ullenius som att en hög först byggts upp på platsen på vilken sedan brandbålet arrangerades. Större stenar med jord emellan var placerade ovanpå brandlagret. Fynd som påträffades i det kompakta brandlagret var två nästan intakta halvsfäriska spelbrickor av ben med borrat hål i den plana botten, några små fragment av spelbrickor av samma typ som ovan, fragment av tunt bronsbleck samt ett fragment bränd lera. Några få brända ben (16 g) tillvaratogs liksom två kolfragment (ATA Dnr 4353/45; FMIS; SHM 23448; Wideen 1955:29).

Analys:

Datering: Yngre järnålder utifrån fynden, troligen vendeltid.

RAÄ Näs 17:2, Allmänningen i Kvättaks by, Västergötland

Påträffad vid grustäkt 1899 och 1900, efterundersökt av Oscar Almgren 1901.

I samband med grustagning vid Backgården på allmänningen i Kvättaks by påträffade Carl Lindberg

1899 ben från människa och häst samt en del av trånsen till ett stångbetsel. Dessa fynd tillvaratogs inte, men Lindberg återfann senare munbettet och överlämnade det till Oscar Almgren. Följande vår undersökte Lindberg graven vidare och fann då ett 0,86 m långt tveeggat järnsvärd, en 0,53 m lång spjutspets, en kniv, 12 pilspetsar som låg i ett knippe bredvid ett bryne samt ett munbett till betsel av järn. Brynet var genomborrat av ett hål i ena änden. Fynden överlämnades till poliskonstapel Edvard Högberg, vilken rapporterade om fyndet till riksantikvarien i ett brev daterat till den 30:e april 1900 (SHM 11182:A samt 11481; Wideen 1955:32).

I SHM:s dokumentation framgår att fyndplatsen låg, enligt ovannämnda brev samt muntliga uppgifter lämnade av Lindberg till Almgren vid den sistnämndes besök i Kvättak i augusti 1900, på toppen av en kulle där matjordslagret var ca 0,5 m djupt. Grustagningen skedde från den södra sidan av kullen och under vintern 1899 hade ytlaget frusit och nedrasat och på så vis blottlagt gravinnehållet, så som beskrevs ovan. Då Lindberg under våren fortsatte med sin undersökning av platsen fann han ett människoskelett som låg placerat med huvudet åt öster. Svärdet låg vid skelettets sida med spetsen åt väster. Spjutspetsen var korslagd över svärdet med spetsen pekande mot norr. När Almgren kom till fyndplatsen fann han en kniv med ovanligt brett blad och en keramikskärva. I fyllningen ovanför fyndlaget skall ha funnits mycket sten och i markytan över själva graven hade en svag försänkning syns. Då Almgren 1901 undersökte platsen fann han inga hästben då det nedrasade fyndförande lagret sällades, men däremot hästtänder. Ytterligare ett knippe pilspetsar och andra fynd påträffades av Almgren, liksom flera skelett. Almgren anger att det sistnämnda pilspetsknippet också är från grav 11182:A (SHM 11182:A samt 11481). Det är svårt att få grepp om vilka av fynden från 1901 som hör till graven som beskrivs här, men tydligt är att flera gravar undersöktes av Almgren.

Analys:

Datering: Svärdet kan utifrån Jakobssons svärdstypologi dateras till 800- och 900-talen e. Kr. (Jakobsson 1992:45–47; Theliander 2005:178f).

Diskussion av övriga statusgravar i Vänerområdet

Utifrån genomgången ovan av statusgravar från Vänerområdet som inte är storhögar kan några försiktiga reflektioner göras. Det har här inte varit möjligt att ta med alla statusgravar från undersökningsområdet, utan ett representativt urval har gjorts. Emellertid finner jag att reflektionerna här är till gagn för diskussionen längre fram. Här bör poängteras att det i det aktuella området finns ett stort material med små och enkla gravar som utgör kontrast till gravarna i detta kapitel (se vidare kapitel 3).

Krigare i flatmarks- och kammargravar

Många av gravarna som tagits upp här är vapengravar. Dessa förefaller i huvudsak vara från vikingatid, men några är också vendeltida. Genomgående är vapengravarna skelettgravar och det finns inga säkra belägg för att någon vapengrav innehåller en kremering. Viktigt att påpeka är dock att många av gravarna inte undersökts professionellt av arkeologer och att kol och brända ben kan ha missats eller inte rapporterats om. Det som trots allt talar för att det rör sig om skelettgravar är att fynden inte är eldpåverkade. Fynd av hästben/hästtänder och hästmundering i stor del av vapengravarna visar att många krigare var beridna. Flera av vapengravarna innehåller även sparsamt med personlig utrustning, oftast en brynsten men även kniv, solja eller redskap samt i ett fall fragment av en pansarskjorta/brynja. Hund fick följa krigaren i någon grav.

Flertalet vapengravar har påträffats i samband med grustäkt eller andra arbetsföretag i sand-

eller grusbackar. I beskrivningarna av fyndomständigheterna omnämns oftast inte någon gravöverbyggnad. Undantagen är gravfyndet RAÄ Näs 17:2 där det i beskrivningen av fyndomständigheterna omnämns att en svag försänkning hade varit synlig ovan graven och att det funnits mycket sten i marken ovanför det fyndbärande lagret; gravfyndet i Harnäs i Kila socken hittades då en obetydlig kulle togs bort på en bondgård; samt uppgifterna om att vapen tillvaratagits vid rovgrävning i en av stensättningarna på gravfältet RAÄ Hällstad 81:1. Övriga av de vapengravar som tagits upp här har med stor sannolikhet varit flatmarksgravar. Speciella i sammanhanget är kammargravarna i Hov. Dessa har daterats till vikingatid och är därmed samtida med övervägande delen av de vapengravar som tagits upp här. I kammargravarna har de döda placerats utan föregående kremering. En av de fyra gravarna har utrustats på samma sätt som andra vapengravar med svärd, sköld, huggkniv och något redskap samt hästutrustning. Troligen har en häst också funnits med i graven. I två av kammargravarna har pilspetsar, personlig utrustning och redskap, häst och hästmundering påträffats, men inga vapen i övrigt. I den rikast utrustade kammargraven anträffades en sköldbuckla, ett spjut, pilspetsar, personlig utrustning (bland annat sporrar), häst och hästmundering. Den förstnämnda av dessa fyra är den grav som tydligast innehåller en krigare. Inga socialt exklusiva föremål så som spelutensilier, guldföremål eller glaskärl hittades således i dessa gravar. Krigarnas gravar under yngre järnåldern i Vänerområdet innehåller således inte föremål som kan förknippas med en socialt exklusiv livsstil. Istället är det en vapenutrustad krigare, med eller utan häst, och eventuellt i kombination med personlig utrustning så som eldslagningsstenar eller brynen som är det som placerats i dessa gravar.

Som nämndes ovan innehåller Mälardalens storhögar sällan vapenutrustning, vilket det däremot ibland gör i de något mindre monumentala men fortfarande avvikande stora högarna som mäter mellan 11–19 m i diameter. I denna grupp av gravar i Mälardalen förekommer utöver krigsutrustning i enstaka fall guldföremål, ofta spelutensilier och rovfåglar och ibland glaskärl (se ovan). Vendeltidens vapenuppsättning är framför allt känd genom de rika båtbegravningarna i Mälardalen och bestod av ett eller två spjut eller lansar, ett tveeggat svärd, ett kortare eneggat svärd eller huggkniv, pilbåge samt skyddsutrustning i form av hjälm, sköld och i sällsynta fall kroppsbeväring. Under vikingatid utgjordes beväpningen av tveeggat svärd, yxa, spjut, båge och sköld. Brynjan kan förekomma och hjälmar endast mycket sällsynt. De standardiserade vapenuppsättningarna i Norden följer kontinental standard (Bratt 2008:86, 107–109, 111f; Nørgård Jørgensen 2001:104) T ex kan nämnas att de korta eneggade svärderna som kommer under vendeltid är influerade av de frankiska scramasaxerna (Solberg 2000:190). Bergljot Solberg hävdar att vissa typer av mönstersmida svärd och spjut som påträffats i Skandinavien troligen importerats från karolingiska frankerriket (Solberg 1984:158, 177–180, 228f). I Norge har t ex svärd i karolingisk stil med inskrifter i latinska bokstäver hittats (Solberg 2000:190) liksom kontinentalt tillverkade skäggyxor (Melling 2014:109). Vissa svärd har istället anglosaxiskt ursprung (Solberg 2000:228–230). Det bör påpekas att vapengravarna sällan innehåller hela vapenuppsättningar, utan innehållet kan variera från något enstaka vapen till full uppsättning. Hedeager konstaterar för Danmarks del att gravar med komplett vapenuppsättning endast utgör 10–15 % av samtliga vapengravar oavsett period (Hedeager 1990:117).

358 vapengravar daterade från folkvandringstid till vikingatid är kända i Mälardalen. Av dessa är 16 från folkvandringstid, 41 från vendeltid och 301 från vikingatid. Lite mer än 100 av

de vikingatida vapengravarna härrör från Birkas gravfält. Bratt menar att förekomsten av pilspetsar i en grav utan andra vapeninslag inte utgör tillräckligt underlag för att tolka graven som en vapengrav, då pilbåge också användes för jakt (se även ovan). I Mälardalens avvikande stora högar med en diameter mellan 11 och 19 m daterade till äldre vendeltid indikerar fyndmaterialet att den begravde varit en manlig krigare med svärd och ofta hjälm. I gravar av detta slag finns ofta hästar representerade i benmaterialet, men ryttarutrustning saknas nästan genomgående, vilket kan tolkas som att den döde inte framställts som ryttare i graven. Istället visar fyndmaterialet att fokus i framställningen av den döde legat på de sociala aktiviteter han haft möjlighet att ägna sig åt, så som brädspel, exklusiv jakt med rovfågel och dryckeslag. Under 600-talet läggs inte vapen längre i Mälardalens avvikande stora högar och bruket att utrusta den döde med vapen återkommer inte förrän under 900-talet. Under yngre vendeltid och äldre vikingatid framställs alltså inte de personer som begravts i en avvikande stor hög i Mälardalen som krigare. Under yngre vikingatid framställs i Mälardalens stora högar åter vissa ur den manliga delen av de sociala eliterna som krigare, ofta då som beriden krigare. Fyndkategorierna i dessa gravar är som under äldre vendeltid spelutensilier, glaskärl, rovfågel och många djuroffer. Rovfåglar liksom guld tycks främst förekomma i gravar med en diameter över 20 m. De vapen som påträffas i den yngre vikingatidens gravar har inte varit med på brandbålet, utan drivits ned i brandlagret efter kremeringen. Precis som under den äldre vendeltiden är vapen vid denna tid mindre framträdande i de största högarna (Bratt 2008:86, 107–109, 111). Denna markanta ökning med ett större antal vapengravar under vikingatiden i jämförelse med tidigare tidsperioder som Bratt ser i sina studier stämmer väl överens med de många plundringståg som omnämns på de mälardalska runstenarna från vikingatiden (se kapitel 8 samt bilaga 1). Det förefaller således som att det var färre individer som var krigare under folkvandringstid och vendeltid än under vikingatiden, vilket kan hänga samman med att plundringstågen var färre före vikingatiden och att behovet av krigare inte var lika stor. I de fall då vapen drivits ner i brandlagret efter kremeringen finner jag att det föreligger en osäkerhet kring huruvida gravar med sådant innehåll ska uppfattas som vapengravar. Att vapen, så som t ex spjut drivits ner i bålresterna på detta sätt har uppmärksamats av flera forskare (se kapitel 3 under avsnitt *Där de levande och döda möts*) och i Sunnerby hade knivar och pilspetsar drivits ner i såväl gravurnor som i stolphål i husen.

I det vendeltida Norge blir gravarna generellt enklare till såväl anläggning som utrustning under vendeltiden i jämförelse med föregående perioder. Redskap, och då särskilt jordbruksredskap, utgör ett ökande inslag i de vendeltida norska gravarna i jämförelse mot tidigare perioder (Solberg 2000:186–188). Vapengravar förekommer dock, speciellt under 700-talet, och ett fåtal av dessa har fynd eller fyndkombinationer som talar för att de kan knytas till det övre skiktet i samhället. Under andra halvan av 700-talet finns något enstaka exempel på kombinationen storhög, skepp och vapen (Meling 2014:110, 112). Antalet skeppsbegravningar i storhög ökar under vikingatiden och sådana gravar var mycket rikt utrustade (Solberg 2000:223). I de vikingatida norska mansgravarna dominerar vapen bland gravgåvorna, såväl enstaka vapen som hela vapenuppsättningar. Ibland förekommer också att fler än ett vapen av varje slag nedlagts i graven. Andra vanliga fynd i de vikingatida norska mansgravarna är jordbruksredskap, hantverks- och smidesverktyg liksom hästutrustning (Solberg 2000:223).

I Danmark minskar antalet gravfynd under folkvandringstiden i jämförelse med föregående perioder och från vendeltiden finns än färre gravar. I gravarna från folkvandringstid och

vendeltid finns inga importerade föremål och guld finns endast i någon enstaka grav. I Danmark uppträder de första vapengravarna i yngre förromersk järnålder, och då framför allt på Jylland och Fyn. Hedeager hävdar utifrån sin AOT-analys (se kapitel 1) att näst intill alla gravar med högt AOT-värde innehåller vapen. Emellertid förekommer vapen också i gravar med lägre ATO-värde. Hedeager tolkar detta som att det fanns olika krigargrupper med en krigararistokrati i toppen. Under äldre romersk järnålder ökar antalet vapengravar markant (de utgör 7 % av det totala antalet kända gravar) och är kända från hela Danmark, men vid denna tidpunkt innehåller gravarna med högst AOT-värde inte vapen. Vapen hittas istället i gravar med relativt högt AOT-värde, men i vilka guld och importföremål är underrepresenterade. Undantaget utgörs av södra och sydöstra Jylland där vapen förekommer i de rikast utrustade gravarna. I dessa består gravgodset av såväl guld som importföremål, sporrar och full vapenuppsättning. Hedeager menar att olika krigargrupper nu framträder mycket tydligt i det arkeologiska materialet. I yngre romersk järnålder minskar antalet vapengravar åter igen och någon militär rangordning är inte märkbar. Det senare kan bero på att en sådan inte existerade eller att den inte var nödvändig att exponera (Hedeager 1990:100, 111–114, 120). En annan förklaring kan vara att vapen under yngre romersk järnålder hamnade i krigsbytesoffer. I t ex i Nydam mose och Kragehul mose i Danmark har såväl krigare som vapen offrats i våtmarkerna (Hedeager 1990:138f). Under folkvandringstid och vendeltid är endast enstaka vapengravar kända från det danska området (Hedeager 1990:113f). Även om det finns få vendeltida gravar från danskt område så kan ett större gravfält från yngre järnålder nämnas här. Det är Lindholm Høje på Jylland, ett gravfält med ca 700 gravar daterade till ca 400-1000. Gravarna är i huvudsak brandgravar med överbyggnad av runda, ovala, tresidiga eller skeppsformiga stensättningar (Ramskou 1976).

I Danmark är de flesta vikingatida vapengravarna från 900-talet eller sen vikingatid. Anne Pedersen har i en studie av danska vikingatida vapen- och ryttargravar funnit att de utgör mindre än 5 % av de säkra gravarna från tiden. Hela 72 % av vapen- och ryttargravarna innehåller inhumationer. Inhumationsgravarna med vapen och eller hästuprustning är oftast flatmarksgravar eller i hög, medan kremationerna återfinns i låga högar eller stensättningar. Högarna som innehåller vapen varierar från små låga högar till stora monument, så som Ladbygravens som också innehöll ett skepp. Gamla gravmonument återbrukades också för nya begravingar. På Hedebygravfältet har vapen hittats i kammargravar, varav åtminstone två haft en mindre hög som överbyggnad. Pedersen konkluderar att det endast var en utvald grupp eller grupper av individer som fick vapenbegravning. Vapenbegravingar praktiserades heller inte inom alla vikingatida samhällen inom det danska området (Pedersen 2014:39, 55, 60–62, 70).

För att återgå till den yngre järnålderns Sverige och Vänerområdet så kan man finna en kontrast mellan målardalska och västsvenska vapengravar. I Vänerområdet saknas rikt utstyrda vapengravar med spelutensilier, glaskärl, rovfåglar och så vidare. Krigaren kremerades heller inte och begravdes oftast inte i grav med större överbyggnad. I Vänerområdet är det den yppersta sociala eliten som möter oss i storhögar och som blev begravda med föremål som visar på en socialt exklusiv livsstil, inte krigarna. Med runinskrifternas innehåll i bakhuvudet skulle detta förhållande kunna förklaras med att Vänerområdet hade mycket färre krigare som deltog i plundringståg, medan de målardalska krigarna i en helt annan omfattning gav sig ut på sådana aktiviteter. De östsvenska krigarna hade därför möjlighet att få del av en

socialt exklusiv livsstil och dyrbara föremål på ett sätt som inte var tillgängligt eller intressant för Vänerområdets krigare.

Högar och stensättningar

Utöver vapengravarna finns under såväl vendel- som vikingatid högar och stensättningar (också utan kammargrav) av högstatuskaraktär i Vänerområdet. Trots att exemplen från genomgången ovan är få framgår att både små och något större gravar kan innehålla begravingar av högstatuskaraktär. En av gravarna (RAÄ Sunne 52:1), en mindre hög, innehöll ett kraftigt brandlager med bland annat hästuprustning, en vikt samt fragment av oval spännbuckla. Den ovala spännbucklan indikerar att den döde möjligen var kvinna. En annan grav (RAÄ Kölabý 39:1), en ca 11 m stor hög, innehöll de brända benen efter en vuxen individ som enligt den osteologiska analysen försiktigtvis tolkats som en man. Många av fynden indikerar annars att en kvinna begravts i graven, vilket öppnar ytterligare en möjlighet - att minst två personer begravts i högen. En rikt utstyrd stensättning (RAÄ Hällstad 81:1) från vikingatid innehöll bland annat ett förgyllt ryggknappsspänne med granatinläggningar samt ett fragment av en arming av brons. Inget talar för att föremålen i graven utsatts för eldpåverkan. Föremålen i graven indikerar att det rör sig om en kvinnograv från vendeltid. Slutligen ska här nämnas RAÄ Malma 23:1, en 10 m stor hög från yngre järnålder (troligen vendeltid) som är tveksam som statusgrav. I ett brandlager i denna hittades ett par halvsfäriska spelbrickor av ben samt ett fragment av ett bronsbleck. I övrigt hittades endast ett fragment bränd lera. Graven är arkeologiskt undersökt. Då antalet fyndkategorier i graven är så få är det spelbrickorna till trots svårt att klassa graven som en statusgrav och den utgör därmed ett exempel på hur vissa föremål av socialt exklusiv karaktär i vissa fall också använts av människor som troligen inte tillhörde de sociala eliterna.

Social positionering

Intressant att reflektera över här är vilka sociala skikt som högstatusgravarna representerar och hur människorna som blivit begravda i dem står socialt i förhållande till de som begravts i storhög. Många av de gravar som tagits upp här är krigargravar. Vilken rang hade dessa krigare i förhållande till de högsta ledarna, de som begravdes i hög? Som framgått här omgavs krigaren i begravningskontexten inte av sådana lyxföremål som ingick i en socialt exklusiv livsstil. Detta kan som jag ser det bero på att krigare inte förfogade över sådana föremål alternativt så var sådana föremål inte viktiga i begravningskontexten för krigaren som kategori. Utifrån krigargravarna i Vänerområdet förefaller krigarideologin i graven materialiseras genom den obrända kroppen, krigarens vapen och ibland sköld samt i många fall också hästen och dennes utstyrsel. Viss annan personlig utrustning kunde också följa krigaren i graven, men inte föremål av socialt exklusiv karaktär. Krigargraven saknade oftast överbyggnad, men kunde ha en överbyggnad bestående av en mindre hög alternativt stensättning. De kunde också begravas i en kammare i en mindre hög.

I flera av krigargravarna som tagits upp som exempel här har svärd ingått i utrustningen. Jakobsson menar att svärdet är en betydelsefull materialkategori att studera i diskussionen om maktutövning och legitimitet. Från åtminstone 500-talet e. Kr. kan man tala om ett komplex av vapensymbolik i maktsammanhang där svärdet intagit en central och ledande roll. Svärdet har varit härskarens symbol, vilket tydligt framgår hos många av de germanska kungahusen där svärdet varit en del av de kungliga regalierna. Att svärd haft ett starkt symbolvärde vittnar

många dåtida bildframställningar såväl som litterära verk om och svärdet var också vapnet framför andra som ingått i ceremonier och ritualer. Jakobsson menar vidare att både vapen och krigaridentitet tycks ha varit en central del i de sociala eliternas symbolvärld i Norden under yngre järnålder och att vapen, rustningar och andra krigarattribut ingått i de maktsymboler som stormän och hövdingar omgett sig med. Utifrån inskriptioner på runstenar är det tydligt att krigaridentiteten inte endast framhölls genom de föremålsuppsättningar eliterna omgav sig med, utan även genom andra materialiteter (Jakobsson 1992:11, 79–81). Utifrån Jakobssons resonemang kan det förefalla märkligt att vapen inte förekommer i de mest statusfylld gravarna i samma utsträckning som i de gravar som ligger snäppet under i exklusivitet, krigarkastets gravar. Här förefaller det som om regionala skillnader kan föreligga som bör utredas vidare. En viss försiktighet bör anammas gällande svärdets betydelse som kunglig regalia så tidigt som under 500-talet, åtminstone i de nordiska länderna. Det föreligger risk för såväl anakronism som för en allt för vittomfattande generalisering i Jakobssons påstående.

Utifrån de få exemplen ovan framträder även andra individer, män och kvinnor, som uppenbart förfogat över socialt exklusiva föremål i olika grad. Vissa hade tillgång till häst med utstyrsel, andra blev begravda med dyrbara dräktspännen med granatinläggningar. Dessa individer begravdes i små eller något större stensättningar och högar.

7. Socialt exklusiva miljöer i det arkeologiska materialet från Skandinavien

Kapitel 7 omfattar en genomgång och komparativ analys av ett antal valda skandinaviska jämförelseobjekt samt en diskussion där det arkeologiska materialet från kapitel 4–7 förs samman i en analytisk diskussion. För att erhålla en bakgrund till de socialt exklusiva miljöerna i kapitlet inleder jag med en kortare genomgång av några aspekter av det skandinaviska samhället som förändras i övergången mellan äldre och yngre järnålder.

Den skandinaviska kontexten och 500-talets kollaps

Som framgår i de föregående kapitlen märks omvälvande förändringar i Skandinavien i övergången mellan folkvandringstid och vendeltid. Ett skifte sker vid denna tid i det arkeologiska materialet och med 600-talet kom nya tider med ny ekonomi, livsstil, politik m.m. Inom forskningen talar man om ett samhällsbrott eller en samhällskollaps. Då denna kollaps sker inom den delen av förhistorien som avhandlingen behandlar, och då den förefaller ha haft påverkan på de kategorier av arkeologiska spår som här studeras, är det betydelsefullt att dröja kvar något vid denna och en rad frågor tornar omedelbart upp sig. Hur såg kollapsen eller omvälvningen ut och hur går den att spåra i det arkeologiska materialet? Var det nya eliter som trädde fram i den tidiga vendeltiden och som utmanövrerade de tidigare eliterna eller ledde olika omständigheter fram till en förändrad ideologi som i sin tur förde med sig nya praktiker och materialiteter? Det ligger inte inom ramarna för avhandlingen att mer ingående diskutera orsaker och verkan i denna komplexa fråga. Istället berörs här kortfattat en del forskning som gjorts angående 500-talets kollaps som en bakgrund till diskussionen längre fram.

Nya och närliggande maktcentra som det merovingiska frankerriket påverkade de skandinaviska samhällena både gällande det sociala livet och politiska förhållanden. I och med merovingerrikets etablering blev de skandinaviska samhällena grannar med en betydande stormakt till skillnad från tidigare när romarriket varit dominerande i Europa. I slutet av folkvandringstiden och särskilt under vendeltiden kunde de skandinaviska samhällena inte längre mäta sig ekonomiskt med de närbelägna kungadömena på kontinenten. De skandinaviska ledarna blev tvungna att gå till angrepp för att hålla sina områden självständiga, men samti-

digt fanns också en önskan att efterlikna den kontinentala aristokratis livsstil och materiella inramning (Näsman 1984:128).

Fimbulvintern

Kollapsen på 500-talet har bland annat relateras till den så kallade *Fimbulvintern*. Bo Gräslund ser yttre omständigheter som romarrikets fall, pest och vulkanutbrott som bakomliggande orsaker till kollapsen. Fimbulvintern, den stora och mäktiga vintern, omtalas i *Gylfaginning* som återges i Snorre Sturlusons *Edda*. Fimbulvintern skall enligt den isländska källan komma som ett förebud om *Ragnarök* och Fimbulvintern i sin tur skall förebådas av både krig och allmän mänsklig ondska. Uppgifterna om Fimbulvintern har, trots den mytiska inramningen kring berättelserna om den, av vissa setts som en rest av något som en gång kan ha inträffat. Då har man i första hand tänkt sig en period av extremt stränga vintrar i Norden eller kanske på annat håll i det indoeuropeiska området (Gräslund 2007:93 och där anförd litt.). Gräslund menar, efter passager i såväl *Gylfaginning* som i eddadikterna *Hyndluljóð* och *Vafþrúðnismál* och i *Volsuþá*, att Fimbulvintern istället karaktäriserades av att vintrigt sommarväder rädde två år i rad då solen inte hade någon verkan. Han drar en parallell mellan den norröna litteraturens Fimbulvinter och den långvariga solförmörkelse som enligt ett antal senantika skriftliga källor ägde rum åren 536–537 e. Kr. Även kinesiska källor noterar att den normalt ljusstarka stjärnan Canopus inte alls syntes på vår- och höstdagjämningen år 536 och att det snöade och var frost under sommarmånaderna med svält och hungersnöd som följd. Forskare har länge menat att ett kraftigt vulkanutbrott (eller möjligen en kosmisk eruption) orsakat den långvariga solförmörkelsen som omnämns i de senantika källorna. Gräslund finner det som en rimlig hypotes att den norröna myten om Fimbulvintern går tillbaka på nordbornas traumatiska upplevelser av svåra klimatförändringar som följde efter vulkanutbrottet i början av år 536 e. Kr. (Gräslund 2007:93–99, 101–105).

Katastrofen 536 anses belagd naturvetenskapligt. I borrhärnor från isen i Antarktis och på Grönland har man funnit ett sulfatlager som man tolkat som spåren efter ett kraftigt vulkanutbrott. Lagret i Antarktis har daterats till omkring 540 e. Kr. (± 17 år) och på Grönland har lagret genom varvräkning av inlandsisen daterats till 533–534 e. Kr. plus/minus 2 år. De skriftliga källorna och dateringarna av sulfatlagret i isarna visar därmed stor samstämmighet. Därtill visar dendrokronologiska analyser att träden på nästan hela det norra halvklotet hade en i det närmaste obefintlig tillväxt åren 536–545, vilket visar på låga temperaturer under sommarhalvåret (Gräslund 2007:93–99, 106–109 och där anförd litt.). En följd effekt av naturkatastrofen 536 är möjligen den justinianska pesten menar Gräslund, en böldpestepidemi som bröt ut i Egypten och Främre Orienten år 541 för att sedan också nå medelhavsområdet och Mellaneuropa. Gräslund tar det för troligt att denna pest också nådde Skandinavien. Såväl det försämrade klimatet som pesten ledde till mycket negativa följder för Europas befolkning, dess ekonomi och samhälle. Detta styrks också av analyser av pollensekvenser menar Gräslund, vilka visar på en mycket kraftig utbredning av skogarna under mitten av 500-talet i Skandinavien och i Mellaneuropa. Detta har förklarats med en kraftig minskning av betestrycket (Gräslund 2007:109–111 och där anförd litt.). Även Bergljot Solberg diskuterar den justinianska pesten i förhållande till den minskning av fynd och rika gravar samt övergivna gårdar under 600-talet som noterats också i Norge (Solberg 1984:153–155 och där anförd litt.).

Folkvandringstiden var en av de mest expansiva perioderna i Skandinavien. Arkeologiskt kan man se att det under denna period fanns stor rikedom beträffande guld och också andra prestigevaror. Bebyggelsen och kulturlandskapet liksom befolkningmängden nådde i slutet av perioden sin kanske största utbredning före 1700-talet. Men i mitten av 500-talet sker stora förändringar. Många boplatser överges helt eller byter läge i landskapet till högre och torrare mark till följd av höjda vattennivåer och ett fuktigare klimat, hävdar Gräslund. De nya boplatserna är ofta reducerade i förhållande till de föregående. Generellt förefaller bebyggelsen ha koncentrerats till de mest fördelaktiga markerna, medan de mindre fördelaktiga överges. Gräslund menar att den äldsta vendeltiden (ca 550–625 e. Kr.) utmärks av färre och mer begränsade boplatsspår, färre gravar, fornsaksfynd, ädelmetaller och offerfynd, en kraftigt minskad järnproduktion och också ett igenväxande kulturlandskap. Allt detta indikerar en minskning i befolkningen, något som också pollenanalyser bekräftar menar Gräslund (Gräslund 2007:111–113). Även Lennart Carlie ser att ett bebyggelsebrott föreligger under 500-talet med nedläggning och övergivande av gårdar. Carlie är emellertid enbart fokuserad på det halländska materialet. ¹⁴C-dateringar liksom fyndmaterial från 5-, 6- och 700-talen är mycket få i Halland konstaterar Carlie och då särskilt från 600-talet. Carlie ser en markant befolkningsminskning med start i 500-talet där befolkningen inte hämtar sig förrän ett par hundra år senare. Han menar att det mycket väl kan vara den justinianska pesten i kombination med ett försämrat klimat som är orsakerna bakom detta (Carlie 2014:83f, 86f). Gräslund menar att de kvarvarande eliterna (eller stormannafamiljerna som Gräslund uttrycker sig) i efterdyningarna av 500-talets klimatkatastrof och befolkningsminskning lägger beslag på den mark där de gårdar och byar som övergivits tidigare låg. Gräslund ser därför att klimatkrisen kan ha lagt grunden till den ekonomiska maktsamlingen hos den jordägande elit som växer fram under järnålderns sista skede⁷ (Gräslund 2007:114).

Ovan beskrivna bild av klimatets påverkan på samhället under 500-talets mitt bör dock nyanseras något. Kvartärgeologen Per Lagerås påtalar i sin avhandling att vissa pollendiagram visar på en nedgång i odlingen vid den aktuella tidpunkten. Sädspollen minskar eller går till och med ner till noll och öppenmarksväxterna minskar också generellt. Detta förhållande visar att kulturmarker överges och växer igen. Emellertid är det endast ett fåtal pollendiagram från nuvarande Sverige (framför allt på Sydsvenska höglandet) som visar på detta förlopp. De flesta pollendiagram visar således inte på sådan igenväxning av kulturmarker och några enstaka diagram visar istället på agrar expansion (Lagerås 1996:14f, 21, 25, 28–33, Appendix II s. 6-8, Appendix III s. 8, 10). I det arkeologiska materialet märks vid 500-talets mitt och in i 600-talet dessutom en kraftig ansatts till att bygga monumentalt och det är i detta skede som de vendeltida storgårdsmiljöerna etableras. Starka aktörer kan i samband med befolkningsminskning i vissa områden ha kommit att kontrollera större områden än tidigare, så som också Gräslund föreslår. Emellertid kan det också vara andra faktorer som gör att nya alternativt nygamla platser eller lägen i landskapet ses som lämpliga alternativt möjliga att anlägga storgårdsområden på.

⁷ Jämför med utvecklingen efter kriserna på 1300- och 1400-talen i Europa. Efter försämrat klimat, agrarkris, missväxt, svält och digerdöden (se exempelvis Andersson 1974; Harrison 2000, 2003; Lagerås 2016; Myrdal 2000, 2004; Sköld, Lagerås och Berglund 2010; Tannenbaum 1971) var det högadeln och då ett fåtal rika familjer i södra Skandinavien som byggde upp stora godsimperier till och med över riksränserna (Harrison 2000:420–423; Myrdal 2000:118).

Morten Axboe har också uppmärksammat naturkatastrofen år 536 och hur denna återges i samtida skriftliga källor liksom är spårbar via naturvetenskapliga metoder. Axboe kopplar den sena folkvandringstidens stora guldskatte till denna katastrof och han menar att skatterna typologiskt kan placeras in i första halvan av 500-talet. Dessa guldskatte innehöll högstatusföremål som guldbrakteatrar, massiva hals- och armingar, svärdskildebeslag och försilvrade fibulor. Axboe menar att det dessvärre inte går att leda i bevis att den kraftigt ökade praktiken att offra guldskatte kan kopplas till 536 års katastrof, men utifrån socio-psykologisk synvinkel finner han det mycket troligt att den konstant skymda solen och följderna av detta på grödor och växtlighet bör ha lett till att människorna såg sig tvungna till kraftfulla religiösa handlingar. Att offra guld var sedan tidigare dessutom en väletablerad praktik i Skandinavien. Axboe anser vidare att det massiva offrandet av guld i slutet av folkvandringstiden, tillsammans med minskade möjligheter att importera guld sedan romarrikets kollaps, kan vara anledningen till guldfattigdomen under vendeltiden (Axboe 1999:186–188). Förändringar i beskattningssystemet i de kontinentala kungadömena efter Västroms fall ledde till att det överregionala utbytet av varor minskade drastiskt och i den mån det förekom var det begränsat till lyxvaror. Det var aristokratins begär som underblåste varuutbytet och då dessa nu generellt var fattigare än tidigare, minskade handeln på alla nivåer överallt, vilket arkeologin också bekräftar (Wickham 2016:27–30, 36).

Inbyggda problem i samhällsordningen

Mats Anglert et al. lyfter fram en annan orsak till 500-talets samhällskollaps. Krig och mottaglighet för pandemier är endast ytliga uttryck för mer djupgående fundamentala problem enligt deras åsikt. De hävdar att det arkeologiska materialet från de första århundradena e. Kr. vittnar om ett samhälle i vilket de ledande sociala eliterna tvingades investera allt mer i olika typer av materialiteter för att upprätthålla status och social legitimitet. På 500-talet nådde denna kapprustning sin bristningsgräns och den rådande ekonomin kunde inte längre bära upp ideologiska uttryck av en sådan dignitet. Anglert et al. menar att samhällets överbyggnad så att säga investerade ihjäl sig. Till skillnad från Gräslund och Axboe hävdar de att det inte finns något, varken i de arkeologiska eller paleoekologiska källmaterialen, som indikerar någon agrar eller demografisk kris vid denna tid. De menar istället att krisen var begränsad till det ledande skiktet i samhället och att den banade väg för en ny samhällsordning där nya grupper fick möjlighet att stärka sina positioner. Utvecklingen i Norden delar drag med de på kontinenten. Personliga relationer blev betydelsefulla för auktoritet och den sociala ställningen kom återigen att uttryckas genom en resurskrävande livsstil. Maktutövandet var direkt och fungerade endast där det var synligt. Eliterna som utövade denna makt under yngre järnålder var självständiga med ett eget herravälde och de fungerade som såväl krigsherrar som beskyddare och kultledare. Dessa eliter benämns inom senare forskning för aristokrati och med detta avses endast ett begränsat antal släkter vars medlemmar hade titlar så som kung, jarl och thegn. De upprätthöll sin ställning genom sitt ”ädla ursprung”, sina kvaliteter och sin förmåga att knyta resurser och personer till sig. Anglert et al. påpekar att hövdingadömen var labila strukturer som hela tiden hotades av upplösning. De hävdar, utifrån det som framgår ovan, en diskontinuitet i den politiska strukturen och menar att det överherravälde som fanns under 300- och 400-talen inte ska ses som en föregångare till 700- och 800-talens överherravälde, vilket i sin tur heller inte ska ses som en föregångare till 1000- och 1100-talens riksbildning (Anglert et al. 2006:18, 32–36).

Mycket av detta är säkerligen korrekt, men 500-talets kollaps är ett svårt forskningsproblem där det kan vara svårt att få klarhet i vad som är orsak och vad som är verkan här. Troligen är det flera faktorer som lett fram till den samhällsförändring som sker. Att en grupp förlorar sin sociala och politiska ställning och att en eller flera nya tar vid förklarar i sig inte de nya praktikerna och materialiteterna som man kan se från vendeltiden och framåt eller den nya ideologi som dessa indikerar. Cassel (1998:180) påpekar att man förenklar om man talar om ”gammal” respektive ”ny” elit när det gäller järnålderns samhällsförändringar. Istället menar hon att det handlar om att eliten måste hitta nya strategier för att behålla sin maktposition, då makt genom tiderna förhandlats fram på olika sätt.

Nya vindar i kulten och i hallarnas praktiker

I övergången mellan folkvandringstid och vendeltid sker också förändringar inom andra samhällsområden. Efter det massiva offrandet av guld under den sena folkvandringstiden förändras t ex det religiösa utövandet. Praktiken att förrätta offer i våtmarker minskar dramatiskt. Våtmarkerna hade varit platsen framför andra fram till denna tid när det gäller offer. Från övergången mellan folkvandringstid och vendeltid och framåt offerar man istället på torra land och mossarnas status som kultplats får ge vika för bebyggelsen. I tid sammanfaller detta med introducerandet av den yngre järnålderns hallbyggnader. Denna förändring sker också samtidigt som en ny typ av samhälle etableras där makten skiljer ut sig från den stora massan och som också personifieras i en småkung eller en hövding. Hallen är i sig också ett uttryck för en förändrad ideologi och samhällsordning där hallen utskiljer sig från bebyggelsens vardagliga liv (Fabech 1997:148f; Skre 1998:290f, 305–308, 335f). Fabech (1997:148f) menar att kulten som ägde rum i hallbyggnaderna troligen var av offentlig karaktär.

Skisseringen ovan av det vendeltida samhället är något generaliserande. Det finns t ex indikationer på att offer förrättades i anslutning till hallbyggnader redan i den tidiga folkvandringstiden (se t ex om Lunda med sina gudafguriner nedan) och vid Tissø i Danmark fortsätter man att offra i sjön även under yngre järnålder (se nedan). Stora byggnader som benämns hallar finns också tidigare, men fyndmaterialet som kan knytas till dessa är inte detsamma som i de vendeltida och vikingatida kontexterna (se vidare nedan). Den våtmarkscentrerade kulten har inom forskningen beskrivits som äldre, perifer och kollektiv, medan den hallcentrerade kulten istället setts som yngre, central och elitär. Denna dikotomi diskuteras av Bengt Söderberg (2003:156) i relation till platsval i etableringsfasen av storgårdskomplexet i Järrestad och han menar att förekomsten av våtmark eller källflöde varit en viktig aspekt vid val av plats också vid uppförandet av hallen under vendeltid (se vidare nedan). Således förefaller det inte föreligga något generellt totalt skifte eller brott i lokaliseringen av de religiösa praktikerna. Att den yngre järnålderns hallar och storgårdskomplex anläggs i anslutning till äldre offermiljöer kan ses som ett sätt för halleliten att kontrollera dessa. Nya hallanknutna kultiska praktiker, kopplade till härskarideologi, maktstrategier och ledarens person, utesluter inte att äldre praktiker fick fortgå i kontrollerad och eventuellt också i transformerad form.

Hallen och de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer

”Glory in battle was given to Hrothgar, fortune in war, so his followers all obeyed him gladly and his band of young comrades increased. It occurred to him then to command a mighty meadhall to be built, richer and rarer than the race of men had ever seen on earth before, and in that stately hall to distribute all the gifts God had given him, except for public land and people’s lives..... He stood by his vow, distributing gold from the board.....”

(*Beowulf* 127–161, översatt i Ringler 2007:6f)

I passagen ur *Beowulf* som återges ovan får vi veta bakgrunden till danerkungen Hrothgars uppförande av Heorot, den största och vackraste av jordens alla byggnader, en mjödhall som enligt beskrivningen sträckte sig mot molnen. Hrothgar ska dela ut rikedomar i sin hall. Denna sociopolitiska aspekt av hallens praktiker kommer att diskuteras längre fram i avhandling, men här kommer hallen som konstruktion liksom hallens kontext de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer att diskuteras i ett skandinaviskt perspektiv.

Komparativ analys av skandinaviska exempel

En komparativ genomgång av byggnader som tolkats som hallbyggnader och som påträffats i Skandinavien har betydelse för att förstå såväl Sunnerbyboplatsen som de övriga västsvenska storgårdarna och de socialt exklusiva husen man funnit på dessa lokaler. Fokus här ligger således på hallarna, storgårdarnas stora byggnader. Detta betyder inte att hallarna ska förstås som någon sorts maktsolitärer, utan endast som *ett* medel, *en* komponent bland andra i de sociala eliternas materialiserade strategier. Sammantaget möjliggör kapitel 4, 5 och 7 att en nyanserad diskussion om hallarnas och storgårdarnas praktiker kan föras i kommande kapitel liksom deras roll i sociopolitiska sammanhang.

Nedanstående tabell visar skandinaviska byggnader som tolkats som hallbyggnader av de arkeologer som undersökt dem. Tabellen är inte fulltäckande med avseende på lokaler, utan jag har av utrymmesskäl gjort ett urval. Att presentera data om de olika byggnaderna i tabellform gör att likheter och variationer byggnaderna emellan blir överskådligt. Datan som finns med i tabellen är information om byggnadens kontext, byggnadens mått, uppgifter om konstruktion, fyndmaterial relaterade till huset respektive boplatsen samt datering av byggnaden. Det är framför allt dessa uppgifter som jag finner mest relevanta i diskussionerna kring hallarnas materialitet, sociopolitiska praktiker samt frågor rörande generell text och partikularitet. En svårighet med tabellen har varit att relatera fynden till en snävare kronologisk kontext.

Järnålderns hallbyggnader i Skandinavien

Lokal/ byggnad	Kontext	Mått	Konstruktion	Fynd	Datering	Referens
<i>Borg, Norge</i> <i>Borg I:1a</i>	Boplatz ca 200-1000 e. Kr.; omfattande järnsmede; täljstenshantverk	83 x 9 m	Treskeppig byggnad; svagt konvexa långsidor; 19 takbärande bockpar; rektangulära stolphål i den takbärande konstruktionen, 0,80–1,20 m på längsta sidan och 0,26–0,82 m som djupast	Hall: valben, fragment från ett bronskärl, fragment av 1 eller 2 ovala spännen, 5 guldgubbar, huvudet till en ”manuscript pointer” i guld, 1 guldpärå, 88 glasskärvor från 12-13 glaskärl (700–900-tal), glaspärlor, keramik, brynen, vävtyngdsfragment, järnslag, täljstensskärvar, 1 yxa, 1 spik, 1 pimpsten med slipmärken, 1 möjlig bakhåll, 1 smidessten	600-talet-900-talets andra hälft	Roesdahl et al. 2003
<i>Borg, Norge</i> <i>Borg I:1b</i>	Boplatz ca 200-1000 e. Kr.; omfattande järnsmede; täljstenshantverk	Ca 64 x 7-8 m	Treskeppig byggnad; svagt konvexa långsidor; 16 takbärande bockpar; väggrännor	Hall: keramik, 1 täljstensskärva, 1 bryne, 1 förgyllt bronsbeslag till seldon, glaspärlor Hallområdet: 1 liten bronsfibula, tre fragmentariska glasbägare (sent 500-tal/tidigt 600-tal), fyra silverföremål, 1 miniskulptur av bärnsten föreställande en fågel, 1 ring av gagat	400/500-tal-600-tal	Roesdahl et al. 2003
<i>Eide, Norge:</i> <i>Hallbyggnad A</i>	Höjdläge; separat stallbyggnad för upp till 40 stallade djur; rik grav från 450-500 e. Kr. invid gården; järnproduktion; 160 kokgropar på gården	Ca 43,3 x 7,5 m	Treskeppig byggnad; mycket svagt konvexa långsidor; 10 takbärande bockpar; 1,20–0,30 m stora och 0,56–0,14 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen; ytterväggar i sylstock i väggrännor	Hall: 3 kvarnstenar, bl.a. en vridkvarn, 1 slipsten, 1 gutform, järnslag, 5 vävtyngder, 1 nätsänke, 1 nål av brons eller silver, 1 järnkniv, järnspikar, järnningar, järnföremål, keramik, brända ben	Sen rjä och tidig folkvandringstid (två faser)	Diinhoff 2009
<i>Esketorp, Västergötland:</i> <i>Hus 118</i>	Högt läge i landskapet med god utsikt åt alla håll; järnproduktion; fyndfattigt	Ca 20 x 5 m	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; sidostöttor; 3 takbärande bockpar; 0,80 m stora och 0,45 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	Hall: Boplatz: bränd lera, brända ben och järnslag	Sent 900-tal/tidigt 1000-tal	Berglund 2005
<i>Gamla Uppsala, Uppland</i>	Monumentalt läge; storhögar; stort gravfält (flera); specialiserat hantverk	50 x 12 m	Treskeppig byggnad på konstruerad plåt; starkt konvexa långsidor; dubbla väggar; väggrännor; troligen minst 4 takbärande bockpar; 0,40–0,30 m stora och 1,70–0,60 djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	Hall: spiraler av plattjärn som beslag till dörrar, 1 facetterad, karneolpärla (vikingatida)	500-talets andra hälft-600-talets mitt	Duczko 1993; Ljungkvist 2013; Ljungkvist och Frölund 2015
<i>Gudme, Danmark:</i> <i>Hus 1</i>	Stor boplatz ca 200-1000/1050; kultplats; handel och hantverk	47 x 10 m	Treskeppig byggnad; svagt konvexa långsidor; 8 takbärande bockpar; 0,80 m stora stolphål i den takbärande konstruktionen; väggrännor	Hall: 1 silvermask (ansikte) Boplatz: flera skattfynd med guld och silver, 2 guldgubbar, 11	300–400-tal	Hårdh 2003 Jørgensen 2002; Rasmusen et al. 1995

<i>Järrestad, Skåne:</i> <i>Hus 11/12</i>	Kommunikativt läge; boplat 300-ca 1050; järnframställning, bronsgjutning; guldsmede; ben- och hornhantverk	37 x 6,5-7 m (fas 1) / 9 m (fas 2)	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; väggrännor; 10 takbärande bockpar; 1,10–0,40 m stora och 1,05–0,44 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	guldraketeater, djur- och människofiguriner Hall: glaspärla, järnmit, järnspik, keramik, degel, bränd lera, bearbetad flinta, djurben Boplat: 2 fragment av dräktnålar, 1 dolk- eller svärdsknapp, 1 guldgubbepatris, 1 likarmat spänne	Ca 550/600–700 (skede 1)	Söderberg 2003; Söderberg 2005
<i>Järrestad, Skåne:</i> <i>Hus 8</i>	Kommunikativt läge; boplat 300-ca 1050; kulthus; järnframställning, bronsgjutning; guldsmede; ben- och hornhantverk	37 x 10 m	Treskeppig byggnad; svagt konvexa långsidor; väggrännor; 5 takbärande bockpar; 1,3–0,8 m stora och 1,20–0,90 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	Hall: 3 skärvor glashägarfragment, 1 bit klippguld, glaspärlor, dräktnål cu-legering, beslag cu-legering, oidentifierade föremål cu-legering, järnten, spikar, oidentifierade föremål järn, keramik, gjutform, bränd lera, flusspat, svavelkis, stenpärla, malsten, smidesslagg, djurben Boplat: spjutspets; fragment av 1 doppsko i förgylld kopparlegering med djuornamentik, ett rektangulärt genombrotet silverspänne, 1 skivspänne, 5 mynt	Ca 700–950 (skede 2)	Söderberg 2003; Söderberg 2005
<i>Järrestad, Skåne:</i> <i>Hus 16</i>	Kommunikativt läge; boplat 300-ca 1050; kulthus; järnframställning, bronsgjutning; guldsmede; ben- och hornhantverk	42 x 7 m inre stolprad, 9,5 m yttre stolprad	Treskeppig byggnad; svagt konvexa långsidor; yttre väggestöttor; 9(?) takbärande bockpar; varierande storlek på stolphålen i den inre takbärande konstruktionen med ytmässigt små och grunda stolpar nära gavarna och mot centrum av huset var de större och djupare	Hall: bearbetad flinta, järnslag, djurben	Ca 800	Söderberg 2003
<i>Järrestad, Skåne:</i> <i>Hus 25</i>	Kommunikativt läge; boplat 300-ca 1050; järnframställning, bronsgjutning; guldsmede; ben- och hornhantverk	50 x 14 m	Enskeppig byggnad; svagt konvexa långsidor; skiftesverk- el- stavkonstruktion	Hall: 5 pärlor av flusspat eller kalcit, järnspik, keramik, bränd lera, tegelflisa, bearbetad flinta, järnslag, djurben Boplat: spjutspets (900-tal eller något senare), 2 mynt	950/1000-1025/1050 (skede 3)	Söderberg 2003; Söderberg 2005
<i>Kärarp, Halland:</i> <i>Hus 9</i>	Kommunikativt läge; boplat bronsålder period IV/V- folkvandringstid; kulthus; järnframställning	50,30 x 9,20 m	Treskeppig byggnad; svagt konvexa långsidor; väggrännor; 8 takbärande bockpar	Hall: husoffer i form av keramikkärl och vävtyngd Boplat: rikligt med malstenar och säd, järnslag, flinta, vävtyngder, en sländtrissa av bränd lera, slipstenar, harts, bränd lera, keramik samt brända och obrända ben	330–540	Carlie 2011; Carlie 2014

Socialt exklusiva miljöer i det arkeologiska materialet från skandinavien

<i>Lejre, Danmark: Hus IV</i>	Kommunikativt läge i en ekologisk grännszon; boplat 500-tal-1000/1050; stort gravfält med fyra monumentala skeppssättning; storhög från 500-talets mitt (Grydehøj); järnsmide; specialiserat hantverk	48,5 x 11,50 m	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; väggrännor; 11 takbärande bockpar; ca 1 m stora och 0,75 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen, avtryck av stolparna i dessa stolphål visar att dessa var 0,30–0,50 m i diameter; yttre väggstöttor	Hall: ? Boplat: fragment av glaskärl (troligen franska), pilspetsar av järn, ben av högvilt (hjort och rådjur), rikligt med ben av svin, Hedebymynt, viktod, förgyllda och försilvrade bronsspännen och beslag	Ca 660–880 (tre faser)	Christensen 1991, 1997; Jørgensen 2002; Söderberg 2005
<i>Lunda, Södermanland: Hus 51</i>	Offerlund; kulthus; guldsmede; järnsmide; omfattande textilproduktion	Ca 50 x 10 m	Treskeppig byggnad; raka långsidor; 10 takbärande bockpar; längsta spannlängd var drygt 6 m; byggd på stenterrass	Hall: 1 glasbägarfragment, husoffer (pilspets och knivar), bärnstenspärla Gårdsplan: 1 gudafigurin av guld, 1 guldtent, flera glasbägarfragment, amuletter av järn, ormöglespänne av brons, knappspänne av brons Boplat: 2 gudafigurer av guld, flera glasbägarfragment, husoffer, spiralvriden bronspärla	450–650	Andersson 2004; Skyllberg 2008
<i>Slöinge, Halland: Hus II</i>	Kommunikativt läge i jordbruksbygd; boplat 375-1000; specialiserat hantverk	Ca 30 x 8,50 m	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; 7 takbärande bockpar; 0,5–1,1 x 1,3 m stora och 0,2–0,7 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	Hall: glasbägarfragment, granater, 2 guldgubbar, guldblack, guldfiligran, silvertent, silversmälta, bronsföremål, glaspärlor	700-talets senare del–800-talets början	Lundqvist 2000a
<i>Slöinge, Halland: Hus III</i>	Kommunikativt läge i jordbruksbygd; boplat 375-1000; specialiserat hantverk	Ca 30 x 8,50 m	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; väggrännor, minst 5 takbärande bockpar; 0,5–1,1 x 1,3 m stora och 0,2–0,7 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	Boplat: högvilt Hall: glasbägarfragment, granater, 14 guldfolie; 35 guldgubbar, glaspärla	Byggt under 710-tal (dendrodatering) och brukat fram till åtminstone 700-talets mitt	Lundqvist 2000a
<i>Sunnerby, Västergötland: Hus 1</i>	Kommunikativt läge; boplat 200/300–1300-tal (ev. obebott under folkvandringstid och slutet av vikingatid/tidig medeltid); storhög; stort gravfält; många ädelmetallfynd; hantverk; handel; exklusiv jakt	Ca 36 x 12 m	Treskeppig byggnad; svagt konvexa långsidor, väggrännor; minst 3 takbärande bockpar; 0,66–0,30 m stora och 0,60–0,35 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	Hall: 1 segmenterad guldfoliepärla, 1 förgyllt beslag av brons (ev. knivslidbeslag), husoffer i form av kniv i stolhåll i ytterväggen samt stor malsten (löpare) i botten av stolphål till en av de stora takbärrarna, mellanfotsben räv samt hörntand eller (skinn?), keramik, bränd och sintrad lera, ugnsfodring, järnslag, ev. gättsten, obrända	600–770 (tyngdpunkt på 600-talets andra hälft)	Nitenberg och Nyqvist 2005; Thorsson i manus

				och brända ben, skärvig och skörbränd sten		
				Boplats: 1 plattfibula i form av en korp, 1 förgyllt flätbandsornerat beslag av brons (ev. sköldhandtagsbeslag), 1 bronsspänne i form av en mansfigur, 1 försilvrad alt. förtennad sölja av brons med stämpelornamentik, 1 förgyllt sölja av brons, 1 bärnstenspärla, 1 kantbeslag av brons med spiralornamentik (ev. till sköld eller svärdsskida), stora jakthundar		
<i>Sunnerby, Västergötland: Hus 5</i>	Kommunikativt läge; boplats 200/300–1300-tal (ev. obebott under folkvandringstid och slutet av vikingatid/tidig medeltid); kulthus?; storhög; stort gravfält; många ädelmetallfynd; hantverk; handel; exklusiv jakt	Ca 24 x 11,30 m	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; 2 alt 3 takbärande bockpar; upp till 0,95 x 0,80 m stora och 0,60 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	Hall: 1 bronsspänne i form av en mansfigur i en grop i husets vägglinje Boplats: 1 plattfibula i form av korp, 1 segmenterad guldfoliepärla, 1 förgyllt beslag av brons (ev. knivslidebeslag), 1 förgyllt flätbandsornerat beslag av brons (ev. sköldhandtagsbeslag), 1 försilvrad alt. förtennad sölja av brons med stämpelornamentik, 1 förgyllt sölja av brons, 1 bärnstenspärla, 1 kantbeslag av brons med spiralornamentik (ev. till sköld eller svärdsskida), stora jakthundar, 2 handelsvikter	650–870-tal	Nitenberg och Nyqvist Thorsson i manus
<i>Tisso, Danmark: Hallfas 1</i>	Kommunikativt läge; stor bosättning från 600 fram till ca 1050; inhägnat område i anslutning till hall med ett 6 x 5 m stort hus (kulthus?); smedja; hantverk; handel; ej nämnvärd lantbruksproduktion eller husdjurshållning; flera hundra grophus; offer i sjön från 600, men även tidigare under sen förromersk	36 x 11,5 m	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; 3 takbärande bockpar; ca 0,60 m i diameter och ca 3 m djupa stolhål i den takbärande konstruktionen	Hall: ben, få fynd (i östra delen, västra delen fyndtom) Halltomt: hedniska amuleter och smycken med motiv från nordisk mytologi, fränkiska glas Boplats: vapen, gulds katt, silvers katt, många ädelmetallfynd med förgyllda och förtennade brons- och silverföremål, mynt, sporrar, betsel, jämslagg,	600-talets andra hälft och 700-tal	Christensen 1991; 1997; Jørgensen 2002; Söderberg 2005

	järnålder			stora jakthundar, ev stora krigshästar		
<i>Tisso, Danmark: Hall fas 2</i>	Kommunikativt läge; stor från 600 fram till ca 1050; inhägnat område i anslutning till hall med ett 20 x 6 m stort hus (kulthus?); smedja; hantverk; handel; träbro; ej nämnvärd lantbruksproduktion eller husdjurshållning; flera hundra grophus; offer i sjön från 600, men även tidigare under sen förromersk järnålder	36 x 10 m	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; 3 takbärande bockpar	Hall: stämkrav till luta, ben, få fynd (i östra delen, västra delen fyndtom) Halltomt: hedniska amuletter och smycken med motiv från nordisk mytologi, karolingiska glas Boplats: vapen, gulds katt, silvers katt, många ädelmetallfynd med förgyllda och förtennade brons- och silverföremål, sporrar, betsel, mynt, handelsvikter, brytsilver, järnslag, stora jakthundar ev. stora krigshästar	700–800-talen	Jørgensen 2002; Söderberg 2005
<i>Tisso, Danmark: Hall fas 3</i>	Kommunikativt läge; stor från 600 fram till ca 1050; inhägnat område i anslutning till hall med ett 20 x 6 m stort hus (kulthus?); smedja; hantverk; handel; träbro; ej nämnvärd lantbruksproduktion eller husdjurshållning; flera hundra grophus; offer i sjön från 600, men även tidigare under sen förromersk järnålder	36 x 10 m	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; 3 takbärande bockpar	Hall: ben, få fynd (i östra delen, västra delen fyndtom) Halltomt: hedniska amuletter och smycken med motiv från nordisk mytologi, karolingiska glas Boplats: vapen, gulds katt, silvers katt, många ädelmetallfynd med förgyllda och förtennade brons- och silverföremål, sporrar, betsel, mynt, handelsvikter, brytsilver, järnslag, stora jakthundar ev. stora krigshästar	800–900-talen	Jørgensen 2002; Söderberg 2005
<i>Tisso, Danmark: Hall fas 4</i>	Kommunikativt läge; stor bosättning från 600 fram till ca 1050; smedja; träbro; ej nämnvärd lantbruksproduktion eller husdjurshållning; flera hundra grophus	48 x 12,5 m	Treskeppig byggnad; konvexa långsidor; 2 takbärande bockpar; utvändiga snedställda stöttelstolpar	Halltomt: hedniska amuletter och smycken med motiv från nordisk mytologi Boplats: vapen, gulds katt, silvers katt, många ädelmetallfynd med förgyllda och förtennade brons- och silverföremål, sporrar, betsel, mynt, handelsvikter, brytsilver, järnslag, stora jakthundar ev. stora krigshästar	950–1050	Jørgensen 2002
<i>Uppåkra, Skåne: Hus 2/kulhuset</i>	Boplats från 100 f. Kr. – 1000 e. Kr.; hantverksplats med många metallfynd; specialicerat hantverksfynd; många malstenar samt stor mängd	13 x 6,5 m	Treskeppig byggnad; lätt konvexa långsidor; raka kortsidor; två takbärande bockpar	Hus: guldgubbar, glasbägare, silver beaker med guldfolie, bronskär, ringhandtag Gårdsyta: mer än	Vendeltid (kulhuset uppvisar minst 6 faser från 200-talet fram till 900-talet)	Larsson och Söderberg 2013; Ödman 2003; Söderberg, Plitz Williams och

	brända sädeskorn			300 deformerade och offerade lans- och spjutspetsar, stora mängder djurben samt människoben		Bolander 2014
<i>Vittene, Västergötland: Hus 5</i>	Kommunikativt läge; boplatz från förromersk järnålder till vendeltid; järnproduktion; ev. jakt på högvilt och fågel	18 x 7 m	Treskeppig byggnad; svagt konvexa långsidor; väggrännor; 3 takbärande bockpar, 0,7–1,01 m stora och 0,35–0,55 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	Hall: vävtyngder, sländtrissa, järnten. Boplatsen: 1 glasbågarfragment	300–500-tal	Fors och Gerdin 2009 Berglund, Fors och Wattman
<i>Ytterby, Bobuslån: Hus 1</i>	Kommunikativt läge; boplatz 500 f. Kr. – tidig vendeltid	Fas 1: ca 48 x 10 m Fas 2: ca 41 x 10 m	Treskeppig byggnad; konvexa väggar; väggrännor; underbalanserad/balanserad takkonstruktion; minst 16 takbärande bockpar; 0,39–1,22 m stora och 0,1–0,75 m djupa stolphål i den takbärande konstruktionen	Hall: bränd lera, kvarts, keramik Boplats: keramik, flinta, 1 bryne, 1 sländtrissa av bergart, bränd lera, brända och obrända ben	Fas 1: folkvandringstid Fas 2: tidig vendeltid (övergavs på 600-talet)	Karlsson, Ragnesten och Westblom 2012
<i>Österhög, Västergötland: Hus 102</i>	Kommunikativt läge; boplatz 400–800-tal; järnframställning	50 x 6-7 m	Treskeppig byggnad; svagt konvexa väggar; 13 takbärande bockpar	Hall: 2 överliggare till 1 handkvarn, 1 underliggare till malsten, 1 järnföremål (möjlig kniv)	430–559	Norrmann 2005

Tabell 10. Exempel på byggnadskonstruktioner från järnålder som tolkats som hallbyggnader i Skandinavien.

I följande avsnitt kommer informationen i tabell 10 att analyseras och sammanfattas. Tabellen är inte fullständig beträffande arkeologiskt undersökta platser av det slag som här är aktuellt. Tabellen ger dock perspektiv åt Sunnerbyboplatsen liksom övriga västsvenska storgårdsmiljöer och utifrån detta komparativa angreppssätt kan tendenser och värdefull information fångas upp.

Storgårdsmiljö, läge och kontext

Tabellen ovan har sammanställts med utgångspunkt i lokaler som har en eller flera byggnader som av sina uttolkare klassificerats som hallar. Dessa hallar har inte existerat som solitärer, utan finns i miljöer av mer eller mindre komplex art. Något alla platser har gemensamt är att de har etablerats i ett kommunikativt läge ofta väl exponerade i landskapet. Vattenkommunikationer och/eller viktiga landvägar passerade nära eller direkt invid. Storgårdsmiljöernas läge med närhet till vattendrag och platser där olika geografiska zoner möts ger en möjlighet att utnyttja flera nischer i landskapet. Flera platser har ett fyndmaterial som visar att fiske och jakt förekommit. Jakten kan ha varit av exklusiv art på högvilt och som i Sunnerby med hjälp av jaktfågel. Storgårdarnas placering i landskapet kan i sig ses som socialt exklusivt och visar på en social elit som kunde kontrollera de bästa lägena.

De kommunikativa lägena för storgårdsmiljöerna möjliggjorde även handelsförbindelser av olika slag. Mynt, viktod och gods från fjärran områden visar att vissa storgårdsmiljöer fungerat som handelsplatser eller åtminstone haft med sådana förbindelser att göra i någon mån. De har då fungerat som noder i nätverk för utbyte av olika slag. Utifrån de data som fångats upp i tabell 10 är emellertid handelsaspekten inte så framträdande och i den mån den förekommer hamnar den i vikingatid.

Samtliga exempel i tabellen uppvisar också arkeologiska spår efter hantverk och produktion, där järnframställning och järnsmide är den minsta gemensamma nämnaren. Vissa platser

(exempelvis Sunnerby) har också haft annan typ av specialiserat hantverk, så som ädelmetallsmide eller glaspärltillverkning, men i en relativt begränsad utsträckning. Därtill finns lokaler (som t ex Uppåkra) där storskaligt hantverk förekommit. De platser som endast haft järnproduktion uppvisar få eller inga socialt exklusiva fynd eller lämningar i övrigt.

Kulthus, offerplatser och husoffer är andra arkeologiska spår som kopplats till storgårdsmiljöerna och precis som för hantverk finns här platser som uppvisar olika grader av aktiviteter kopplade till kultiska praktiker. På Lunda gård i Södermanland har en järnåldersgård och en offerlund hittats i anslutning till ett gravfält. De äldsta dateringarna kommer från offerlunden där brända ben daterats till sen bronsålder. Det har emellertid inte påträffats någon bebyggelse från denna tid, utan de äldsta bebyggelsespåren är från yngre romersk järnålder. Det är först under bebyggelsefas 2 som en mer manifest bebyggelse med en större hall uppförs på platsen i sen folkvandringstid. Hallen finns sedan kvar fram till mitten av 600-talet. Från den sena vendeltiden och vikingatiden finns ingen hall och från den andra halvan av vikingatiden finns varken fynd eller boplatzlämningar. Gårdens nedgång sammanfaller med avvecklandet av offerlunden. Den stora hallen har daterats till perioden 450–650 e. Kr. I hallen har man framför allt hittat vävtyngdsfragment, perforerad keramik samt malstenar och kvarnfragment, men också ett degelfragment, ett glasbägarfragment samt några personliga föremål. Direkt utanför ingången till hallen på den södra gårdsplanen (som också benämns som den yttre) hittades ett par glasbägarfragment och på gårdsplanen i övrigt hittades ytterligare några glasbägarfragment, en gudafigurin, perforerad keramik m.m. Den största ansamlingen glasbägarfragment hittades i och kring två små byggnader ca 10 m söder om hallbyggnaden vid den ytter gårdsplanen, vilket indikerar att dryckesceremonier hölls på gårdsplanen utanför hallen. Gårdsplanen utanför hallen bör därför ses som en publik arena. Totalt har 32 glasfragment från sex olika bägare hittats på Lundaboplatzen. Bägarna är en Snartemobägare från 400-talet, tre vendeltida klockbägarer/tumlare, en vendeltida snabelbägare samt en rakväggig bägare av osäker tillhörighet. Norr om hallen vid ingången mitt på långväggen låg en mindre byggnad (6 x 3 m) som tolkats som ett kulthus. I detta har två gudafigurer hittats liksom en malsten. Gudafigurinerna saknar motsvarigheter och är mycket svårdaterade, men en av dem kan genom fyndkontexten indirekt dateras till tiden strax efter 400 (Skjällberg 2008:12, 15, 17, 21f, 24f, 30–32, 44–46).

Lunda har tolkats som en gård med lokal betydelse och som ett religiöst centrum. En lokal ”stormannafamilj” har bott på platsen och de har erhållit och legitimerat sin ställning genom Lundas status som kultplats. Platsen ger ett fredligt intryck där vapen, hästutrustningar och aristokratiska föremål är få. Istället ligger fokus på mat, dryck och festande. Det som diskuterats som kvinnors arbete med matlagning och vävning är det som är mest tydligt på gården. Troligen utgör de arkeologiska lämningarna spåren efter ett vardagligt liv, men också gästbud och blotfester. Det finns rikliga spår efter kultutövning, så som amuletter, figurer, husoffer, kulthus och offerlund. I offerlunden bestod ca 85 % av benen av svinben. Grisoffren liksom de falliska gudafigurinerna indikerar att det var Frö eller möjligen en annan fruktbarhetsgud som dyrkades i Lunda (Skjällberg 2008:33f, 60, 63; se Arwill-Nordbladh 1998:175–241 om kvinnors arbete under vikingatiden).

Lunda är exempel på en storgårdsmiljö där det arkeologiska materialet indikerar att fokus legat på kultiska handlingar av olika slag. Att offer skett på Lunda över lång tid i såväl offer-

lund som i kulthus tillsammans med dryckesfester kanske visar på platsens betydelse snarare än en stormannasläkts förmåga att hålla en maktposition. En annan sådan lokal är Tissø. Den mängd socialt exklusiva föremål som ackumulerats på sådana platser behöver inte vara kopplade till familjen som sitter i ledande position på storgården eller i anslutning till kultplatsen, åtminstone inte helt och hållet. Utan här är det rimligt att anta att personer utifrån som besökt kultplatsen bidragit till offergåvorna.

Många av storgårdsmiljöerna har monumentala gravar, så som storhögar eller skeppssättningar, i sin direkta närhet. Några platser, så som Gamla Uppsala, Jelling, Lejre, Borre och Skalunda, har flera storhögar eller andra monumentala gravar (se även nedan samt kapitel 6 och 9). Vad kommer det sig att man på dessa platser över tid ökade på monumentaliteten på ett sätt som man inte gjorde på andra? Min uppfattning är att platser eller lokaler med flera manifesta gravar är sådana som framför allt har haft stark sociopolitisk betydelse på en helt annan nivå än övriga storgårdsmiljöer. Sådana platsers betydelse är i första hand således inte personanknuten. Med detta menar jag att platsen haft någon annan attraktionskraft utöver ledarens person. Att flera stora gravmonument uppfördes på samma plats skulle kunna indikera maktskiften och/eller sociopolitisk oro och instabilitet. Även bebyggelsen kan i vissa fall indikera maktskiften och instabilitet. I Uppåkra t ex har man funnit flera generationer med hus som tolkats som hallar alldeles invid det välkända kulthuset som fanns på platsen i ca 800 år. Hallsekvensen består av hus B (500-tal), C (vendeltid) och D (vikingatid). Utöver dessa fanns också hus A (400-tal) som stod i vinkel mot kulthuset samt hus E (400-tal) som framkom under hallsekvensen. Flera av dessa hus (A, B, C och E) har brunnit. I hus A fanns resterna efter tre människor som brunnit inne och i hus B fanns delar av minst fem människor som också brunnit inne. En av människorna i hus B förefaller dessutom att ha fått ett spjut genom kroppen. Kulthuset som stod bara några enstaka meter bredvid ovannämnda har dock inte brunnit (Larsson och Söderberg 2013). Sannantaget kan man ana att våldsamheter utspelat sig på platsen vid upprepade tillfällen under historiens gång.

Ett fåtal platser av exemplen i tabellen uppvisar förutom extraordinära hus och spår av järnproduktion inga andra socialt exklusiva fynd eller lämningar. Kårarp med hus 25 är en sådan plats och där har man lyft fram den rikliga förekomsten av malstenar och säd som något som kan ha påverkat lokalens status gentemot annan ordinär bebyggelse. Hus 25 i Kårarp är daterat till 330–540 e. Kr. och hör således till de tidiga hallarna. Generellt förefaller det arkeologiska materialet inte visa på socialt exklusiva föremål kopplade till dessa tidiga hallar. Rikedomarna, i den mån de fanns, har istället hamnat i offersjöar, offerlundar eller offermossar samt i gravar. Eventuellt är det jordbruksprodukter tillsammans med järnproduktion som möjliggjort någon sorts maktposition för den eller de personer som lät uppföra hus 25 i Kårarp. Hus 25 med sina 50 x 14 m är trots allt en osedvanligt stor byggnad.

Utifrån tabellen märks ett storgårdarna omfattar ett stort spann av olikartade gårdar, allt från gårdar med endast någon enstaka ekonomisk nisch liksom endast en monumental byggnation i form av en hall till platser som t ex Gudme på den danska ön Fyn. Gudme omfattade en bebyggelse som sträckte sig över 40–50 hektar under 200–500-tal e. Kr. Gudmeboplatsen bestod av ett 50-tal gårdar och befolkningen har uppskattats till 300–500 personer. Till Gudmekomplexet hör även hamn- och hantverksplatsen Lundeborg. Under 200- och 300-talen förmedlades romersk import via Lundeborg. Denna handel klingar av och upphör i det

närmaste totalt under 400-talet. Hantverket fortskrider emellertid på platsen ända fram till slutet av 600-talet (Hårdh 2003:73). Gudme kan mycket väl vara den äldsta centralplatsen i Skandinavien då den intar en central position redan under sen romersk järnålder. Gudme är även utbredningsmässigt avsevärt större än andra platser av detta slag, mängden rika fynd är överväldigande och kopplingen till teofora ortnamn är starkare här än någon annanstans enligt Hedeager. Inte endast ekonomiska och politiska praktiker kan kopplas till Gudme, utan platsen har även tolkats som ett ceremoniellt center. Här förvandlades importvaror till prestigeföremål som sedan kom att vävas in i den kosmologiska ordningen via religionen och mytologin. Betydelsen av namnet Gudme är gudarnas hem och det har framförts teorier om att Gudme utgjorde platsen för en Odinkult, till vilken även en helig härskarkult var kopplad. Om så verkligen var fallet borde social såväl som religiös uppvisning och kommunikation ha ägt rum där (Hedeager 2002:3–6).

Konstruktion och monumentalitet

De flesta byggnader i tabell 10 är utmärkande stora sett till längd, bredd och eventuellt höjd, dock inte alla. Hus 118 i Esketorp från sent 900-tal/tidigt 1000-tal är en sådan byggnad vilken var endast ca 20 x 5 m. Hus 118 var dock av så kallad trelleborgstyp och därför utmärkande i hur huset var byggt med få invändiga takbärare och yttre väggstötter. Ett hus av sådan storlek kan emellertid inte uppfattas som monumentalt. Järn har producerats på platsen, men i övrigt finns inget som talar om att en social elit varit bosatt där. En annan sådan storleksmässigt ordinär byggnad är hus 1 i Vittene, 18 x 7 m stor, från folkvandringstid. Också här är det husets konstruktion med tre takbärande bockpar som lett tanken till hall. I Vittene finns ett fåtal indikationer på social elit under den tid då hus 1 fanns på platsen. Om byggnader som hus 118 i Esketorp och hus 1 i Vittene har varit hallar, det vill säga haft funktionen som en lokal för sociopolitiska samlingar av olika slag, så har de lokala eliterna på de platserna inte haft monumentalisering som strategi. Då detta uppenbart varit en mycket viktig strategi under de perioder som här är aktuella finner jag det tveksamt till att de båda ovan nämnda byggnaderna ska uppfattas som hallar. Hus 1 i Vittene har setts som en tidig hall och har kopplats samman med Herschends hallembryo eller ”det tredje huset” (se även kapitel 3 och 5). I det tredje huset påträffas lyxföremål så som glasbägarfragment, bronssmucken och ornerad keramik, men även hantverksredskap av olika slag. Utifrån det tredje husets separata läge på gården, dess konstruktion med rymlig planlösning samt det fyndmaterial som kan kopplas till det menar Herschend att det rimligt att tolka dessa byggnader som hus för representation och sociala aktiviteter för gårdens ägare (Herschend 1993:184). Herschends tredje huset stämmer inte överens med de tidiga och mycket långa husen i tabellen ovan, utan här har vi att göra med två olika hustyper.

Vidare har nästan alla byggnader i tabell 10 mer eller mindre konvexa ytterväggar, vilka ofta också står helt eller delvis placerade i väggrännor. De stora byggnaderna har varit monumentala och väl synliga i landskapet. Det har krävts resurser utöver det vanliga i form av byggnadsmaterial och arbetskraft. När det gäller de breda och eventuellt de ovanligt höga husen har det troligen också krävts tillgång på specialistkunskaper vad gäller byggnadsteknik.

Utifrån ovan framgår att tre faser kan urskiljas då man studerar hallarnas längd och bredd om man tillåter sig att generalisera något. De tidiga hallarna, de som byggs under romersk järnålder och folkvandringstid är mycket långa, men vanligtvis inte speciellt breda. Fyndmaterialet

kopplat till dessa är generellt av ordinär karaktär. Under 500-talets andra hälft och 600-talet sker en ny våg av hallbyggnation. Hallarna är nu oftast runt 40 m långa och något bredare än de tidigare hallarna och ett socialt exklusivt fyndmaterial kan knytas till dem. I tabellen finns också ett par hallar från den sena vikingatiden (ca 950–1000-tal) då det på nytt förefaller ha varit av betydelse att bygga mycket monumentalt. I perioden där emellan, under 700- och 800-talen, minskar hallarnas storlek något.

Fynden i hallen och i den större kontexten

Utöver de rent konstruktionsmässiga skillnader som kan ses hos hus som tolkats som hallar respektive de som uppfattas som ordinära byggnader, finns ofta också en exklusivitet i fyndmaterialet som kopplas till hallarna och deras kontext storgårdarna. Flera av hallarna har dock inga eller få socialt exklusiva föremål som kan knytas direkt till själva hallen, utan de exklusiva föremålen har istället påträffats i hallens omgivning. I Lejre utanför Roskilde i Danmark har en stor byggnad, hus IV, påträffats som också går under benämningen ”Hallen”. Denna utgjorde det centrala elementet i bebyggelsen och var 48,5 m x 11,5 m. Tom Christensen anser att det utifrån det arkeologiska materialet inte är möjligt att förstå vilka praktiker som ägt rum i Lejrehallen. För att närma sig en sådan förståelse får man vända sig till de historiska källorna och till teoretiska spekulationer, menar han (Christensen 1997:48–54). I många hallar har man emellertid anträffat fynd som guldgubbar, glasbägarfragment, granater, stämskruv till luta, spännen, beslag och hästutrustning av ädla metaller, vapen, brynen, täljknivar, malstenar och vävtyngder, vilket visar att de utgjorde platser för olika trosföreställningar, för en socialt exklusiv livsstil och maktutövning såväl som ett visst hantverk. Som framgått här är det i huvudsak den yngre järnålderns hallar som uppvisar sådana fynd. Fyndkategorierna visar också att de praktiker som ägde rum i sådana byggnader och i deras kontexter åtminstone till viss del skilde sig åt mot ”vanligt” gårdsliv (jmf Herschend 1995:225).

Kontrast i tiderna eller regionala skillnader?

Det arkeologiska materialet i tabell 10 visar på skilda förhållanden och olika förlopp lokalerna emellan, men också vissa drag som är gemensamma. Det är två faktorer som är genomgående för alla de lokaler som tagits upp här och det är att de har en eller flera byggnader som är utmärkande till storlek och/eller konstruktion samt att produktion av något slag förekommit. Lokalerna utgör exempel på storgårdskomplex från skilda tidshorisonter och också olikartade historiska och samhälleliga kontexter. Att skillnader förekommer mellan exemplen är därför att förvänta då tidsdjupet spänner över sju sekel. Kontrasterna hos det arkeologiska materialet lokalerna emellan på det mer övergripande planet står framför allt att finna i just tiden, men också i de olika platsernas ”dignitet”.

Söderberg menar att hans studieobjekt Järrestad, utgör andra vågens centralplats, de som etableras under yngre järnålder (Söderberg 2005:11). Utifrån det arkeologiska materialet i denna avhandling är det tydligt att ”den andra vågens centralplatser” uppförs i slutet av folkvandringstiden och i den tidiga vendeltiden. Vid denna tidpunkt finns en iver att bygga stort och väl exponerat, att monumentalisera den egna livsmiljön. På vissa platser uppförs det största huset i detta skede och följande generationers hus minskar i monumentalitet. På andra platser fortsätter man istället att utöka monumentaliteten med flera generationer stora hallar där storleken är den samma eller till och med ökar. Dessa förhållanden går inte att förklara med regionala skillnader, utan snarare är det generella maktstrategier som kommit till

olika uttryck på lokal nivå. Här menar jag att det är lokalens eller själva platsens samhälleliga betydelse som spelat roll och kanske också deras laddning. På platser som Sunnerby krävdes inte att monumentaliteten bättrades på generation efter generation, utan det var först i slutet av vikingatiden som en ny typ av monumentalitet ändrade landskapsbilden där då en kyrka uppförs.

Storhögen – den mest manifesta graven av dem alla

"Bid my thanes, after burning my corpse, build a barrow on a bluff near the sea, wide-walled and high on Whale Headland, as a remembrance of me among my people; in centuries to come sailors will call it Beowulf's barrow when their boats come home from far journeys on the fog-grey sea." (Beowulf 5603–5616, översatt i Ringler 2007:147).

Beowulf önskade sig en stor och vida synlig gravhög över sina kremerade ben så att sjömän skulle minnas honom då de passerade den ute på havet. Storhögen var den mest monumentala graven under yngre järnålder och uppenbarligen var den avsedd att vara väl synlig i omgivningarna den ingick i.

Utblick - storhögar i Skandinavien

Nedan följer ett urval av arkeologiskt undersökta storhögar från Skandinavien. Jag är medveten om att det finns många andra gravar att jämföra med, både från Skandinavien men också från t ex Finland, Baltikum, Frankrike och Tyskland. Av utrymmesskäl har det varit nödvändigt att göra ett urval då det totala materialet är allt för stort för att hantera här och jag har valt gravar från i huvudsak det skandinaviska området då gravar från detta område är mest angeläget att jämföra med i relation till Sunnerby och Vänerområdet. Tyngdpunkten ligger på vendeltid.

RAÄ Skee 590:1, Grönhög, Skee socken, Bohuslän

Undersökt 1928 av Sune Lindqvist, RAÄ.

Grönhög är betraktad som Bohuslänns största gravhög (Lindqvist 1929:5). Enligt FMIS är högen 40–45 m i diameter och 5,5–6,5 m hög samt belägen på ett gravfält med sju högar (FMIS). Lindqvist anger emellertid att högen är 45–50 m i diameter. Grönhög är formad som en kon med en plåt på krönet av högen. I högens centrum är ett 15 m i diameter stort flackt kärnröse inklätt i en mantel bestående av grästorv. Lindqvist avsåg först att endast företa sondering i högen medelst ett par schakt, men undersökningen kom att utvidgas med ett större cirkelrunt schakt, 5 m i diameter. Med det sistnämnda schaktet menar Lindqvist att en fullständig undersökning gjordes av högens centrala parti. I en grund bergsskreda under kärnrösets förhöjda del påträffades åtskilliga små brända ben tillsammans med några kol- och flintstycken samt bitar av hartstättning från ett förvaringskärl. Mittschaktet utökades med 1,5 m och i samband med detta anträffades vad som av Lindqvist tolkades som högens egentliga gravgömma: en urna innehållande brända rentvättade ben, fragment av två benskedar, ett stycke glasslagg och järn (Lindqvist 1929:5f, 8–13). Fynden från högen finns på SHM och där anges att glasslagg och järnstycket utgörs av sammansintrade glasfluss- och järnbitar. Vidare nämns att en del av benmaterialet i högen utgörs av brända människoben och obrända hästtänder (SHM inv. 19135).

Lindqvist fann fyndmaterialet torftigt och sökte därefter vidare. På tre olika ställen fann han mindre

deponeringar av icke rensköljda ben tillsammans med kol, sot, keramikskärvor samt tre små glasflus-spärlor varav en sintrad. Lindqvist menar att dessa deponeringar kan härröra från samma gravbål som de bålrester som lagts i urnan. Samtliga gravbålsdeponeringar i Grönhög var placerade direkt ovanför kärnröset eller möjligen allra överst i detsamma. Detta får Lindqvist att dra slutsatsen att röset är äldre än högen och således redan fanns på platsen då högen skulle byggas (Lindqvist 1929:13–15). Emellertid omnämner Lindqvist, som framgick ovan, att åtskilliga brända ben anträffades i en bergsskrevla under röset, men dessa knyter han till det äldre röset. Trots att Lindqvist ser innehållet i urnan som torftigt, menar han att den likafullt måste vara ”dess kärna”, det vill säga primärgraven. Lindqvist daterar Grönhög grovt till mitten av 500-talet e. Kr. utifrån benskedarna och keramiken (Lindqvist 1929:14, 16, 18).

RAÄ Bro 57:1, Broberg, Bohuslän

Undersöktes och restaurerades 1952 av Åke Fredsjö.

Högen var ca 16 m i diameter och 1,4 m hög och hade en rest mittsten på toppen. Högen var byggd av lager med lera och i botten fanns en stenring, 8–8,5 m i diameter, vilken inte var särskilt väl lagd. Runt den resta stenen fanns en ytlig stensamling. Under stensamlingen fanns en ca 1 m vid grop och i botten av denna fanns ett 0,06–0,10 m tjockt lager av träkol. Under gropen påträffades en ca 0,5 m stor klumpsten, vilken dock inte utgjort botten till gropen. Vid klumpstenen hittades två järnfragment samt två flintbitar. Rakt under gropen fanns en anlagd kammare av sten, ca 3,5 x ca 2 m stor. Den västra kammareväggen bestod av två lager stenar varav flera var relativt stora och platta. Fredsjö anger att kammaren inte varit särskilt omsorgsfullt byggd och menar att den kan ha utgjort ett yttre skydd kring en träkammare som förmultnat. Fynden i graven utgjordes av två eneggade och två tveeggade svärd, en kniv, en sköldbuckla och ett sköldhandtag av järn, ett stämpelornerat lerkärl, en samling delvis krossade glas- och bergskristallpärlor kring en hartsklump, tre för sig själva liggande glaspärlor, järnföremål m.m. Totalt antal pärlor uppgår till minst 31. Graven har daterats till vendeltid utifrån fynden (ATA Dnr 5892/52, 6097/52; FMIS; Göteborgsinventeringen nr 42).

Utifrån den inre konstruktionen kan graven klassificeras som kammargrav i hög och utifrån fynden som vapengrav. Denna grav har således vissa likheter med kammargravarna i Hov, även om den i Broberg är äldre än de i Hov. Det som är speciellt med Brobergsgraven är förekomsten av pärlor och då särskilt det stora antalet pärlor. Antalet svärd är också fler än i övriga vapengravar som tagits upp här varför man kan fundera kring två gravlagda individer. Ett stort antal pärlor i en grav har inom forskningen tagits som indikation på att den gravlagda är en kvinna. Kan det i Bro 57:1 ha begravts en eller kanske två kvinnlig krigare? I Kungshögen i Sunnerby hittades också många glaspärlor i primärgraven, utan att någon kvinna kunde identifieras osteologiskt.

RAÄ Gamleby 61:1, Gunnerstad, Småland

Undersöktes och borttogs 1957 av antikvarie Gunnar Ekelund och fil. dr Valdermar Ginters.

Med anledning av omdragning av väg kom undersökningen av Gamleby 61:1 till stånd. Högen var 21–22 m i diameter och ca 2,25 m hög och låg ca 80 m ifrån två andra storhögar (Gamleby 60:1 och 2) och högarna är sedan gammalt kända under namnet Kungshögarna. Äldre nedteckningar visar att de tre storhögarna tidigare omgavs av mindre högar, idag bortodlade. Gamleby 61:1 var oregelbundet rund och hade en plåtåformad topp. Plåtan på toppen kan emellertid vara sentida, vilket uppgifter om bersåanläggning på högen indikerar.

Högen undersöktes i fyra sektioner avskilda medelst en korsprofil över högen. Graven bestod av ett kompakt kärnröse, 18–21 m i diameter stort och ca 1,5 m högt, vilket var inklätt i en 0,75–1,25 m tjock jordmantel av lerhaltigt material. Runt kärnröset var en kantkedja. En mittgrop identifierades i

kärnrösets centrala parti, vilken av utgrävorna tolkades som en plundringsgrop. Under kärnröset var ett brandlager, vilket var ihoprakat mot mitten. Lerbotten var tegelröd i stråk utmed brandlagret, vilket visar att en kremering ägt rum på platsen för högen. Brandlagret finfördelades på hackbord. I lagret anträffades 38 liter brända ben, vilka osteologiskt bestämdes till en vuxen man, en häst, en hund, ett får/get, ett nötkreatur, ett svin, en berguv, en duvhök, två gäss, en vildand samt en höna. Föremålen i graven var starkt förbrända, men av de identifierade fynden kan nämnas flera delar av bronsbeslag till en hjälm (ansiktsmask, djurhuvudformat beslag, ögonbrynsbåge, band), sköldbeslag, ett svärd, en sölja av järn, en dubbelknapp av järn, 25 nitar av järn, två smältklumpar varav den ena guldhaltig, fragment av minst två ornerade kammar, ett 30-tal spelbrickor av elfenben/ben samt en ring av järn sannolikt från en ringbrynja, liksom skärvor från en blågrön glasbägare. I bottenleran under graven avtecknade sig en ränna, vilken tolkades som ett kölavtryck. Utgrävornas menar att en båt stöttats upp på platsen i vilken den döde bränts. Graven har daterats till 600-talet utifrån fynden (ATA Dnr 003059/58, 001251/63; Bratt 2008:32f; FMIS; Hyenstrand 1984:173; SHM 27141; Sten och Vretemark 1988:147f, 150).

Utgrävornas resonemang kring rännan förefaller rimlig, men det var mycket få nitar som hittades i graven och utifrån SHMs dokumentation är de största nitarna endast 2 cm långa (SHM 27141). Det finns således inga nitar av sådan storlek som ingår i en båtkonstruktion. Min uppfattning är därför att det inte med säkerhet går att fastslå att den döde kremerats på båt i Gunnerstad.

RAÄ Skärstad 5, Lyckås, Anläggning 2, Småland

Undersökt av arkeologistuderter vid Lunds universitet under ledning av Pävel Nicklasson 1993-94.

I Skärstad har två överplöjda storhögar undersökts. De båda högarna var de enda som fanns kvar på platsen vid fornminnesinventeringen 1985, men arkivaliska uppgifter och reseberättelser från 17- och 1800-talen visar att det en gång funnits ett större gravfält invid de båda storhögarna. En av storhögarna, anläggning 1, undersöktes av Björn Varenius 1985-86 (Nicklasson 1996:9f), men denna tas inte upp här utan istället anläggning 2.

Före undersökningen syntes anläggning 2 som en svag förhöjning på ca 14 m i diameter. Då högen var överplöjd saknades hela jordmanteln och endast delar av det ca 15–20 m i diameter stora kärnröset var kvar av gravens överbyggnad. Nicklasson uppskattar att högen ursprungligen haft en diameter på upp emot 25 m. I anläggningens centrum fanns en innerkonstruktion i form av en stenkrets, 4,5–5 m i diameter, bestående av upp emot 0,8 m stora stenblock. Inom stenkretsen påträffades ca 400 g spridda brända ben som var rena och utan inslag av sot och kol. Nicklasson tolkar stenkretsen som en äldre stensättning, vilken han på typologiska grunder daterar till äldre järnålder (Nicklasson 1996:9, 21f, 43; Nicklasson 2008:42–49).

Under kärnröset påträffades ett 8 x 5 m stort och upp till 0,15 m tjockt brandlager i gravens SV del innehållande 9,8 kg brända ben, sot, kol och ett hundratal föremål. Detta brandlager tolkades som primärgraven i storhögen. En vuxen man kunde identifieras osteologiskt. Fynd av minst 23 stora järnningar och spikar har lett till tolkningen att mannen kremerats i en båt tillsammans med en häst, en större och två mindre hundar, en duvhök, en berguv samt matgåvor i form av stekben av får och eventuellt nöt. Stekbenen låg placerade tillsammans med ett keramikkrärl vid mannens huvud. Mannen själv var placerad i den ena änden av båten med en hund på sin västra sida och duvhöken på den andra. Den osteologiska analysen visade att mannens huvud möjligen kan varit placerat i den norra delen av brandlagret. Hästen låg vid mannens fötter mitt i båten och i andra änden av båten låg en hund. Berguven och den tredje hunden var placerade utanför båten. Fynden i brandlagret utgjordes i övrigt av små nitar eller stift av järn, en liten järnkniv, en eventuell brodd av järn, järnbeslag, en benpärla, ett fragment ornerat ben, nio keramikskärvor från ett och samma krärl samt en 2,3 cm stor bronsplatta av tunt bleck i vilken två hål finns. ¹⁴C-analyserna av kol från gravens var enligt Nicklasson inte tillfredsställande, men ger ändå en

trolig datering till 600-/700-tal (Nicklasson 1996:21f, 33–37, 41, 44–50, 52, 67–70, fig. 48; Nicklasson 2008:42–49). Antalet nitar och spikar som storleksmässigt kan ha ingått i en båtkonstruktion är mycket få för att komma från en hel båt. Jag finner det därför osäkert att den döde kremerats liggandes i en båt. Delar av till exempel en bordssida kan emellertid ha varit med på gravbålet.

Vid framrensningen av kärnröset påträffades två mörkgröna glaspärlor samt en halv brandgul glaspärla. Nicklasson menar att de troligen inte ska ses som gravgåvor, utan som deponeringar i högfyllningen alternativt som offer på gravfältet bredvid storchögen (Nicklasson 1996:33). Ett annat kanske troligare scenario är att de ingått som gravgåvor i sekundärgravar som varit anlagda i storchögens jordmantel. En enstaka, oftast obränd, glaspärla var det vanligaste föremålet i sekundärgravarna i Kungshögens jordmantel i Sunnerby. Ätminstone en trolig sekundärgrav påträffades också i A2 i Skärstad genom en koncentration av brända ben (20 g) NO om gravens centrum och stratigrafiskt ovanför kärnröset (Nicklasson 1996:44).

RAÄ Ås 29:1, Gävehögen, Halland

Delundersökt av prosten S.P. Bexell 1810 samt undersökt och borttagen 1975 av amanuens Karin Augustsson (ATA 061016/76; Augustsson 1976:21).

Med anledning av exploatering undersöktes och borttogs Gävehögen 1975. Redan 1810 var högen emellertid föremål för undersökning och vid det tillfället påträffades en lerurna och ”askvård”. Vid slutet av 1930-talet gjordes en besiktning av högen då skador på den uppstått i samband med grustäkt. Vid besiktningen anträffades en halvsfärisk spelbricka av ben samt några brända ben (SHM 22224). Vid undersökningen 1975 var högen svårt ansatt av odling, sten- och grustäkt liksom Bexells undersökning. Högens ursprungliga storlek uppskattades av Augustsson till ca 30 m i diameter. Högen bestod av ett kärnröse som var täckt av en jordmantel. Under röset påträffades ett ca 3 x 2,5 m stort brandlager innehållande kol, sot och 8 kg brända ben. Bland de brända benen fanns benen efter en stor hund. Föremålen i brandlagret utgjordes av ett flertal bronsbeslag som kan ha suttit på en pung och till kläddräkten, en glaspägare av blågrönt glas med pålagda glastrådar, ca 45-55 fragmentariska halvsfäriska spelbrickor av ben (uppskattat antal), ett fragment av en speltärning, två dekorerade hornkammar, keramikårl, två skifferbrynen m.m. Centralt i anläggningen stod en liten kista byggd av större och mindre hällar. Utifrån fynden har högen daterats till 800-talets andra hälft (ATA 4956/36, 061016/76; Augustsson 1976:21–24; FMIS).

RAÄ Husby-Långhundra 107, Brunnhögen, Uppland

Delundersökt av fil. lic. Ivar Schnell 1931. Undersökt av Uppsala universitet 1977 och 1980–81 under ledning av Gunnar Hedlund och Lars Lövstrand samt 1990-95 under ledning av Gunnar Hedlund (ATA Dnr 3038/31; Bratt 2008:243).

Schnell besiktade högen 1931 då det framkommit att högen blivit svårt skadad av grustäkt. Schnell fann att brandlagret under högen blivit blottat och i detta hittade han ett litet bronsbeslag samt brända ben. Del av ett människokranium anträffades också i högen liksom ett större ben som bedömdes var del av en hästkäke. På Riksantikvarieämbetets anmodan delundersökte Schnell den skadade högen samma år. Schnell sällade delar av brandlagret och hittade brända ben samt en halv glaspärla. Han fann också att större delen av brandlagret inte påverkats av grustäkten. Schnell upprättade plan över den kvarvarande högen och påbörjade därefter sin undersökning med att schakta bort högens topp. Han registrerade där en plundringsgrop, vilken dock inte nått så djup ner i högen. Högfyllningen bestod av lera, grus, fin sand samt enstaka stenar. I fyllningen hittades djurben samt ett lärben av människa. Högen bedöms ursprungligen ha varit ca 25–30 m i diameter och 3 m hög (ATA Dnr 2025/31, 3038/31; SHM 20150).

Senare blev Brunnhögen föremål för seminariegrävningar vid Uppsala universitet och ytterligare in-

formation om högen framkom. Högen bestod av ett kärnröse som var inklätt av en jordmantel. Brandlagret under röset var ca 3,2 x 2,6 m stort och 0,24 m som tjockast och det hade en NNV-SSÖ-lig riktning. I brandlagret påträffades fragment av ett cellverk i guld med 10-talet inlagda pärlor av turkos, ett 50-tal granater och cellverk i guld till flera olika oidentifierade cloisonnéföremål, ett guldbeslag med filigranornering, filigranornerade guldfragment, två halvplastiska djurhuvuden varav en örn i förgyllt silver med ögon av granater, ett silverbeslag där den ena änden är formad som ett örnhuvud, fragment av silverbeslag med flätbandsornamentik (eventuell del av en svärdshjalt), fragment av en sköldtors-sölja i brons, fragment av oidentifierade bronsföremål, enstaka spikar och nitar av järn, fragment av ett till två glaskärl, spelutensiler i ben och elfenben/valrosstand, fragment av en ben- eller hornkam samt fragment av förkolnade textilier (Bratt 2008:110f, tab. 39, 243f).

I brandlagret fanns också ca 26,5 kg brända ben. Osteologiskt har man identifierat minst 22 individer i brandlagret. Av dessa var tre människor: en man 20–39 år, en kvinna(?) 40–59 år samt en ej könsbedömd individ som kan ha varit mellan 15 och 39 år gammal. Minst 19 djurindivider fördelat på tio olika djurarter fanns också representerade i brandlagret: tre hästar, 4 hundar, 2 får/getter, en nötboskap, ett tamsvin, en skogshare, ett tamhöns, en björn, en groda, två åkersorkar och obestämd fågel och obestämd smågnagare. Grodan och gnagarna är eventuellt sekundära i förhållande till gravläggningen. Hästarna och hundarna har placerats hela på gravbålet, vilket man möjligen har gjort även med fåren/getterna och fåglarna. Av björn var det endast 19 klor som anträffades i brandlagret och dessa låg i den norra delen av graven. Klorna visar att en björnfäll funnits med på bålet (Bäckström 2005:2, 5, 7, 9, 16f) som en eller flera av de döda människorna kan ha varit placerad på.

Graven är utifrån fynden daterad till 550–600 e. Kr. (Bratt 2008:110f, tab. 39, 243f).

RAÄ Uppsala 123:1, Gamla Uppsala högar, Uppland

Två av storhögarna i Gamla Uppsala undersöktes 1846 respektive 1874.

I Gamla Uppsala ligger tre storhögar på rad på en åsrygg, vilka går under benämningen Östhögen, Västhögen och Mitthögen (även Kungshögarna). Direkt öster om Östhögen ligger ytterligare en storhög kallad Tingshögen.

Östhögen utgör en 75–55 m i diameter stor och ca 10 m hög gravhög med avplanad topp. I högens inre finns ett kärnröse. I graven påträffades bland annat en hjälm ornerad med pressbleck av samma typ som hittats i bätgravarna i Vendel. Hjälmen i Östhögen var emellertid inte utav järn, utan troligen av läder. Utifrån storleken på fyndet tror man att den tillhört ett barn. Ett fragment av ett käkben från ett barn i ca 12-årsåldern hittades i en urna placerad i centralgraven och tolkningen lyder att högen är uppförd över en prins. Benen från en äldre person, och då troligen från en kvinna, har också påträffats i graven. Arrhenius menar att kvinnan kanske varit prinsens sköterska. Delar av guldsmycken med granatcloisonné och filigranornering som kan ha tillhört en liten eneggad svärdskniv, en liten bronsspegel, en kam och smälta glasfragment påträffades också i graven samt en liten fågel i relief gjord i ben eller kanske elfenben. Det sistnämnda föremålet menar Arrhenius har utgjort en del av en liten härskarstav (Arrhenius 1995:321; FMIS).

Västhögen utgör en 70 x 60 m stor och ca 10 m hög gravhög med kärnröse. I centralgraven påträffades en vuxen man, men också benen från en kvinna. Glas- och kamfragment, ett benföremål med djurornamentik liksom flera fragment av smycken och en svärdsknapp med granatcloisonné påträffades också i centralgraven. Flera fragment, bland annat av bronsbeslag, tyder på att en hjälm också kan ha ingått i gravgodset. Utöver detta fanns också hårt brända kaméer av onyx, sardonyx och ben. Kamén av ben hade silvertrådsinläggningar och Arrhenius menar att denna kan ha suttit som utsmyckning på hjälmen. Utifrån utsmyckningen på hjälmen, menar Arrhenius att den måste ha varit åtminstone hundra år gam-

mal då den lades i Västhögen (Arrhenius 1995:321–326; FMIS).

Den accepterade dateringen av Östhögen var tidigare omkring 500 e. Kr. eller tidigt 500-tal och dateringen för Västhögen omkring 500-talets mitt. Dateringarna gjordes av Sune Lindqvist redan under 1930- och 40-talen. På senare år har dessa dateringar justerats och senarelagts till vendeltid av flera forskare. John Ljungkvist gör en systematisk genomgång av fynden från högarna och daterar Östhögen till 550–600 och Västhögen till ca 575–625 e. Kr. (Ljungkvist 2005).

RAÄ Botkyrka 8:10, Norsborgshögen, Södermanland

Högen delundersöktes 1939 av det arkeologiska seminariet vid Stockholms högskola under ledning av Nils Åberg.

Norsborgshögen var 46 m i diameter stor och 6 m hög. Högens profil var välvd och uppbyggd med ett något oregelbundet runt centralröse, ca 20 m i diameter och 0,8 m högt, vilket täcktes av lager av flammig grästorv, ett lager fin sand och till sist av ett lager lera. Centralröset hade ett utskott i väster och ett i sydost. Vid undersökningen upptogs ett 4 m brett schakt från söder, vilket vidgades mot väster och öster. Samtidigt grävdes ett schakt från högens topp ner mot och igenom centralröset. Det av högens överbyggnad som kvarstod undersöktes endast med jordborr i syfte att utröna om fler stenpackningar fanns i högens outgrävda delar. Utöver centralröset anträffades tre mindre rösen kallade röse 1, 2 och 3. Tre brandgravar påträffades också, grav 4, 5 och 6, vilka antas vara samtida/tillhörande högbygget. I marknivå strax nordost om centralröset anträffades brända ben. Dessa tolkades som en gravdeponering och benämndes som grav 7 och denna saknade stentäckning. Norsborgshögen har daterats till 700-talets andra hälft utifrån fynd och kontext (Bratt 2008:211–214; Åberg 1939). Nedan följer en beskrivning av Norsborgshögen utifrån Åbergs (1939) rapport samt ritdokumentation av B. Einerstam i Åbergs rapport.

Röse 1 var belägen sydost om centralröset och var anlagd på dåvarande markytan. Röset saknade sandmantel och var något jordblandat och till skillnad från högens övriga rösen. Brända ben (1,75 kg), ett lerkärl, ett litet fragment av en bronstråd, krukskärvor, ca 100 nitar varav 10 med halvsfäriska knoppar samt en röd glaspärla hittades under röset. Åberg menar att antalet nitar bör uppfattas som härrörande från en bränd båt.

Röse 2 var belägen direkt sydväst om röse 1. Röset var jordfritt och täckt av en sandmantel. På toppen av röset fanns ett naturformat stenklot. Under röset fanns ett brandlager som var tjockast i rösets mitt. En del av bälveden var inte helt förkolnat och det fanns i brandlagret brända ben (0,89 kg), men också några obrända. Ett lerkärl med några brända ben i anträffades i röset nära dess centrum. Fynden från brandlagret utgörs av fragment av benkam, en bronsring, en brun pärla, fragment av bronsband, tre pärlor av spiralbleck, en kniv, en ljus gråblå pärla, en bronsklump (eventuellt ett smält spänne), en grågrön pärla, en flammig pärla (sönder), en hopsmålt bronstråd, en oval spännbuckla av brons, en grön pärla, en röd pärla, en avlång pärla, ett bronsbleck, en vit pärla, ett fragment av en blå pärla, två fragment av bergskristallpärla samt fragment av en bronsring. Utifrån fynden har graven daterats till tiden runt 700 eller tidigt 700-tal.

Röse 3 låg sydsydväst om centralröset och var förbunden med densamma genom en ”stenbrygga”, vilken anlagts efter röse 3 då bryggans stenar låg ovanpå rösets kant. Inga gravar anträffades under stenbryggan. Röset var jordfritt och täckt av en sandmantel. På toppen fanns en rest sten. Mitt under den resta mittstenen stod en urna med täckhäll strax ovanför dåvarande markyta och i övre delen av brandlagret. Under röset fanns ett brandlager med aska, kol och rikligt med brända ben (2,05 kg). Brandlagret var 0,17 m som tjockast. I brandlagret påträffades fem oidentifierbara järnföremål, en brynsten, en järnkrampa, ryggrad (kotor) och småben av två fiskar (obrända), en järnsöljeram, förbrän-

da runda brödkakor, en röd pärla samt spridda fragment av kam med fodral. Bland de brända benen fanns en hundkåke.

Grav 4 var placerad under centralrösets västra utskott och utgjordes av ett ca 1,5 m i diameter stort brandlager med en lerurna som behållare. Behållaren stod på markytan och hade två sidohållare och en trolig täckhäll (hade fallit åt sidan) som skydd. Ett upp- och nedvänt krossat lerkärl låg bredvid behållaren och båda kärlen var täckta av en ca 1 x 1,5 m stor stenpackning. Över stenpackningen hade den övervägande delen av brandlagret spridits ut och över detta var centralrösets västra utskott lagt. Två nedslagna träpålar begränsade bälresterna åt öster. Fynden i graven var ett litet bronsfragment, ett omvikt järnbleck, rostet järn, 25 järnnitar, 1 brun rund glaspärla, fragment av en sammansatt enkelkam av ben eller horn, en vävtyngd av sten och två lerkärl. 4 360 g brända ben påträffades, vilka inte är osteologiskt bedömda. Obrända ben av fisk och tupp påträffades också. I behållaren låg 870 g av de brända benen samt bronsfragmentet, det omvikta järnblecket och de obrända benen från en höna.

Grav 5 var placerad under centralrösets sydvästra del och utgjordes av ett ca 3,75 x 2,5 m stort och 3–4 cm tjockt brandlager. Fynd i brandlagret var 1 bronsbleck, 2 nitar samt små keramikskärvor. 870 g brända ben påträffades liksom tänder efter människa, svin och får/get. Även några obrända ben anträffades. En delvis förkolnad trästock låg på markytan inkilad mellan några av centralrösets bottenstenar.

Grav 6 utgjordes av ett ca 5 x 1,25–2 m stort och 5–7 cm tjockt brandlager under centralrösets norra del. I brandlagret fanns 7,46 kg brända ben. Direkt söder om brandlagret fanns ett lager med lera, ca 0,05–0,13 m tjockt, i vilket ett fåtal brända ben, brända och obrända djurben samt obetydligt med kol anträffades. Öster om detta fanns ett sandlager med enstaka fynd (ett metallbleck, ca fem järnnitar, järnslag) och benflisor samt en stor kreaturstand. I brandlagret och i lerlagret hittades guldtrådar liksom fragment av förgyllda silverbleck med ornamentering, vilka kan ha varit beslag på dryckeshorn. Lerlagret inneslöt fyra obrända halskotor samt två fingerben från människa. Då lerlagret genomsköts mycket noggrant efter guldtrådar är det uteslutet att ytterligare obrända människoben funnits i lerlagret och att dessa missats vid undersökningen. Hur mycket guldtråd som hittades i graven är oklart, men på planritningen från graven är guldtråd, guldbård, guldtrådsknippe, guldkorn samt guldkula med guldtråd angivet på 45 platser. I brandlagret och lerlagret hittades även mycket brons i form av vinkelböjda bronsfragment, bronsfragment, bronsbleck, söndervittrat brons, bronskolor, brons och bronsklumpar. Bronskolorna dominerar starkt här och troligen ska man se bronskolorna liksom bronsklumparna som smältor av föremål. I brandlagret hittades även två silvernitar, ett fragment av en röd pärla, ett par järnnitar, en eventuell islägg av ben, ett fragment av en kristallpärla, en järnring samt kamfragment med bronsstift. I lerlagret hittades, förutom ovannämnda fynd, även ett obränt fågelben mellan bottenstenarna i röset samt ett obränt djurben, ett fragment av slipat glas eller kristall, ett järnfragment (nit?) samt två silverbårder. Silverbårderna hittades tillsammans med det ornerade och förgyllda silverblecket. I sållet hittades även fragment av ett guldarmband, sju guldtrådar, ett smalt och delvis förgyllt silverbleck ornerad med små rosetter, bronskolor samt bronsfragment.

Grav 7 bestod av ett ca 0,05–0,10 m tjockt brandlager utan täckande stenpackning. Brandlagret bestod av 2,04 kg brända ben samt rikligt med kol. Här anträffades också obetydligt med brons- och järnfragment samt en hopsmält glasbit.

Åbergs undersökningsmetod med olika schakt och delundersökning av högen gör det svårt att få grepp om hur Norsborgshögen konstruerats och hur händelseförloppen bakom högens uppförande sett ut. Åberg resonerar själv inte kring sin tolkning i rapporten. Det framgår således inte hur det som han tolkat som separata gravar förhåller sig till varandra. Min tolkning av dokumentationsmaterialet är att grav 4, 5, 6 och 7 troligen utgör koncentrationer av samma kremering som i huvudsak sedan täckts av centralröset. I dokumentationsmaterialet finns även angivet A till och med F på planen och i textförklaringen. A–D utgörs av utlöpare från centralröset eller fristående stenpackningar direkt öster om centralröset och jag finner det möjligt att de brandlager, kol samt brända ben som hittats i dessa utgör

utkanten av ovannämnda kremering under centralröset. A vars stenpackning skiljer sig från centralröset beträffande stenarnas storlek utgör möjligen en egen begravning. Sydväst om centralröset finns på planen angivet E och F. Båda utgörs av stenpackningar som med största sannolikhet hängt ihop, men då en yta mellan dem inte undersökts är detta inte klarlagt. F anges som en stenbrygga mellan röse nr 3 och centralröset, men på planen framstår huvuddelen av F snarare som en brygga mellan E och centralröset. En mindre del av F binder dock samman Röse 3 med centralröset. I F har ca fem järnnitar hittats. I E hittades en liten järnspik samt spridda brända ben (0,016 kg). Jag finner det troligt att E kan utgöra en s.k. sydvästportal och att F utgör en länk mellan portalen och centralröset eller det inre av högen (jmf Kungshögen kapitel 4). I Kungshögen i Sunnerby uppfattades också en brygga eller bro av sten mellan sydvästportalen och centralröset och i Kungshögens portal hittades också järnspikar samt ett fåtal spridda brända ben. Hur de tre rösena 1, 2 och 3 ska förstås i förhållande till övriga element och monumentet i sig är svårt att uttala sig om, men jag finner det troligt att dessa stått på platsen först och att kremeringen under centralröset skett i anslutning till dessa. Därefter har centralröset, övriga stenpackningar och hela överbyggnaden anlagts över brandlagret och de tre rösena.

RAÄ Vallentuna 27:1 b, Rickebygraven, Uppland

Totalundersökt 1980 av Lars Sjösvärd, RAÄ.

I samband med exploatering undersöktes Rickebygraven 1980. Högen låg på ett gravfält som utsats för flera exploateringar och minst åtta arkeologiska undersökningar. 1980 fanns ett 30-tal gravar kvar på gravfältet, men det har tidigare uppskattningsvis funnits mellan 150 och 200 gravar där. Rickebygraven utgjordes av en flackt konisk hög, 10 m i diameter stor och 1,7 m hög, bestående av ett 13,5 m i diameter stort och 1,2 m högt kärnröse med kantkedja vilken var täckt av en jordblandad lermantel. Under kärnröset framträdde ett närmast rektangulärt brandlager, 6 x 4 m stort och upp till 0,3 m tjockt, i gravens centrala del (FMIS; Sjösvärd 1989:8, 15, 18, 20f, 57). I söder menar Sjösvärd att kärnröset var något ”utfallen” och delvis saknade kantkedja (Sjösvärd 1989:57). Om man studerar tornfotot över kärnröset (Sjösvärd 1989:58, fig. 26) ser man att det utfallna kärnröset istället kan vara en s.k. sydvästportal.

Vid utgrävningen undersöktes brandlagret i 0,25 m² stora rutor och vattensällades. 32 liter brända ben anträffades i och det framgick att kremeringen ägt rum på platsen för graven. Fyndmaterialet i brandlagret uppgick till mer än 2 000 fragment av föremål, varav de flesta var starkt eldpåverkade. Ett av fynden utgjordes av en fragmentarisk hjälm som varit av läder varav endast hjälmkam med avslutande hjälm djur, bronspressbleck med spår av förgyllning, rektangulära omfättningsbeslag av brons till pressblecken, bronskantbeslag, delar av hjälm brynja samt små järnnitar och bronskällor anträffats. Utöver hjälmfragmenten hittades minst två rektangulära remytgsbeslag med karvsnittsdekor av förgyllt brons varav en med inlagd granat, ett kvadratisk remytgsbeslag med karvsnittsdekor av brons med silvertaucherade åsar och inlagda granater, ett rektangulärt bältesbeslag av förgyllt brons, ett triangulärt bältesbeslag av brons med silvernitar och spår av förgyllning, två kantbeslag till svärdsskida av brons, ett genombrutet beslag av förgyllt brons med granatinläggningar som eventuellt kan ha suttit på en svärdsskida, två tungformade remändesbeslag av brons, ett helt och ett fragment av rektangulära bronsbeslag, 14 fragment av försmälta kantbeslag av brons, två kupolnitar av brons, åtta bronskällor till täckning av järnnitar eller dekoration av remytg, en nål (?) av brons, bronsbleck, klumpar och smältor av brons, del av rustning av järn, sex rektangulära järnbeslag, fyra dubbelbeslag av järn, fyra järnsöljor, en säljeram av järn, en torne av järn till sälja, en ringsölja av järn, ett knivblad, en hästbrodd, en järnkrampa, två järnspetsar, 12 små järnnitar, 94 järnfragment av främst små nitar, 20 hela och fragmentariska järnstift, sju järnklumpar, glasskärvor (troligen från snabelbägare), fyra glaspärlor, två sfäriska ornerade benpärlor, tre tärningar av ben eller horn varav en försedd med runor, minst 44 runda och välvda spelbrickor av ben, en spelraka eller lås till skinnpåse av ben eller horn, en kam, fem lerkärl, förkolnat bröd m.m. (Bratt 2008:260; Sjösvärd 1989:21–28). Inga säkra skölddelar har identifierats och vapen som svärd, lans, spjut och pilspetsar saknas. Sjösvärd finner detta märkligt och vill förklara avsaknaden av vapen

med att dessa rostat sönder (Sjösvärd 1989:25). Denna förklaring är emellertid inte trovärdig då en rad mindre järnföremål som söljor, ringar ingående i ringbrynja och kniv bevarats.

Den osteologiska analysen visade att en man, 40–50 år gammal, kremerats på platsen och med på gravbålet fanns också en häst, fyra hundar, fyra får/getter, ett nötdjur (delar), fyra svin (delar), fyra katter, en berggub, två pilgrimsfalkar, en duvhök, en sparvhök, tre gäss, ett tamhöns, en orre, en järpe och en trana. Mannen var placerad på gravbålet i nordost-sydvästlig riktning med huvudet åt nordost. Hästen har troligen legat på den dödes högra sida och hundarna liksom fåglarna kring mannens fötter och ben. Köttdelarna från får, nöt, svin och fågel har placerats sydväst och väster om mannen, hundarna, rovfåglarna och hästen (jmf de dödas och djurens placering i Kungshögen i Sunnerby; Sjösvärd 1989:29f; Sten och Vretemark 1988:147f, 150; Vretemark 1989:35–40).

Graven har av Sjösvärd daterats till 600-talets första hälft eller mot 600-talets mitt utifrån fynden, fyndkombinationen, djuruppsättningen och gravbyggnaden (Sjösvärd 1989:31), men Bratt vill förlägga den till slutet av 500-talet också han utifrån fynden (Bratt 2008:260f). Tre ¹⁴C-analyser av kol från brandlagret har gett dateringar till såväl folkvandringstid som vendel- och vikingatid, vilket gör att endast ett av dessa stämmer överens med den arkeologiska dateringen (Sjösvärd 1989:31).

Sjösvärd menar att den döde i Rickebygraven varit en person med högre social ställning – en lokal ”knekt” som varit i tjänst hos en lokal hövding eller småkung. Sjösvärd ser kopplingar beträffande gravinnehållet till båt- och kammargravarna i Vendel och Valsgärde, men påtalar samtidigt att begravnings-skicket inte är det samma. Sjösvärd menar vidare att Rickebygraven inte kan jämföras med storbögar, då dessa är mer manifesta och mer vida synliga även om Rickebygraven precis som storbögar är placerad i ett mycket kommunikativt läge. Vidare betonar Sjösvärd gravinnehållets lyxkaraktär och kopplingar till aristokratiskt leverne och han ser hjälmen som en symbol för krigaren (Sjösvärd 1989:52f). Den angivna diametern på högen är 10 m, men då kärnröset är 13,5 m i diameter och då detta dessutom är inklätt i en jordmantel, måste högens diameter uppgå till åtminstone ca 14 m. Höjden på högen är också fullt jämförbar med många storbögar i 20-metersklassen. Min uppfattning är att gravgävorna, gravskicket, gravöverbyggnaden och avsaknaden av vapen gör att Rickebygraven bör uppfattas som en storbög över en person med eget herravälde. Han var i graven inte utrustad som krigare, utan var en ledare där andra ideal var viktigare att relatera till i gravsammanhanget.

RAÄ Adelsö 48:2, Skopintull (grav 1), Uppland

Delundersökt av Hanna Rydh 1917.

Skopintull är en 22 m i diameter stor och 3 m hög gravhög. Vid undersökningen grävdes en stor yta i högens centrum ut. Skopintull består av ett kärnröse samt jordmantel av sandjord och lerjord. I jordmanteln påträffades två sekundärgravar bestående av brandlager. Under kärnröset fanns ett ca 60 m² stort och upp till 0,20 m tjockt brandlager av sot, kol och 56 liter brända ben. Brandlagret grävdes ut i kvadratmeterstora rutor och innehållet sällades (Rydh 1936:104f, fig. 289; Sten och Vretemark 2001:192f).

I brandlagret hittades ett flertal smycken av guldtråd, guldbleck, silvertråd och glaspärlor, två fragment av ett obestämbart arabiskt silvermynt, remsöljor och olika beslag av brons (bland annat borre- och jellingstil), 49 remytgsbeslag och ett remkorsningsbeslag av brons i borrestil, 21 kistnitar, en nyckelskylt av brons, kantbeslag av brons till en knivslida, ett fragment av ett järnkärl, 11 hela och fragment av sköldkantsbeslag, ett stort antal spikar och nitar av järn, ca 30 pärlor, fyra glassmältor av oidentifierbart glaskärl, 3 hela och 18 fragment av halvsfäriska spelbrickor av ben eller hornfragment av minst fem sammansatta enkelkamfragment av fyra lerkärl, fragment av skifferbrynen, två flintavslag och ett nötskal. I brandlagrets östra del stod ett bronskärl innehållande brända ben från människa (framför allt

skallben), hund, häst och får, obränt ben från får, en obränd hårlänk av människohår, två kors av guldtråd, två dräktsmycken av guld, en remsölja och en spelbricka (Bratt 2008:231f; Lund och Arwill-Nordbladh 2016:425, 427; Rydh 1936:112–123, 125). Sammansättningen av spikar och nitar i graven talar för att en båt varit med på gravbålet. Rydh anger att: ”Av nitarnas läge kunde ingen iakttagelse göras beträffande storlek eller utseende av den båt som eventuellt utgjort likbål.” (Rydh 1936:105, 164).

Den osteologiska analysen visade att en kvinna 30–50 år och en man över 50 år begravts i primärgraven tillsammans med tre hästar (två vuxna och ett föl), sju hundar, ett får, ett nötkreatur, två svin, en katt, en mård, en järv, en höna, en gås, en havsörn, en berggubbe, en duvhök, en trana, en kricka, en andfågel och obestämd fågel. Av fåret, nötkreaturet, svinet och gåsen hade endast styckade köttdelar placerats på bålet. Av mård och järv var det mellanhands- och mellanfotsben respektive klor som hittades, vilket indikerar att pälsar varit med på bålet (Sten och Vretemark 2001:193–195).

2013 hittades en urna märkt Skopintull i Historiska museets magasin som tidigare förbisetts. Urnan undersöktes och man fann att den innehöll brända ben av människa och djur liksom ett obränt fågelägg. Man anser att urnan precis som bronskärlet stått i brandlagret som utgör primärgraven (Lund och Arwill-Nordbladh 2016:429). Skopintulls primärgrav har utifrån fynden daterats till slutet av 800-talet till och med 900-talets första hälft (Bratt 2008:232; Rydh 1936:164–168, 178).

RAÄ Trosa-Vagnhärad 117:1, Södra Husby, Södermanland

Totalundersöktes 1959 under ledning av Ingegerd Särilvik.

Högen som idag är borttagen var 22 m i diameter och 0,7 m hög. Innan undersökningen var högen avplanad genom överplöjning och stenar skall ha påträffats och avlägsnats. Högfyllningen bestod av lera med inslag av bränd lera. Två stycken enskiktade stenpackningar påträffades under högen som tolkades som resterna av ett kärnröse. Under den större av de två stenpackningarna framkom ett ca 2,4 m i diameter stort och 0,2 m tjockt brandlager i vilket övervägande delen av de brända benen och fynden påträffades. Övriga brända ben och fynd hittades i det ca 21 x 16 m stora kolblandade brända lerlager som högen var anlagd på. Fynden utgjordes av en filigranornerad guldpärla, två fingerringar i guld, en guldten, fem smala guldband, 17 guldtrådar (troligen från textil), ett litet guldbleck, en liten bronskälla, ca 15 klumpar och fragment av brons, 9 järnnitar samt fragment av nitar, 20-talet järnfragment, 20-talet glasbägarfragment från tre glaskärl (fragmenten från ett ljusgrönt glaskärl hittades bland stenarna i kärnröset), 58 glas- och glasflusspärlor, en fragmentarisk spelbricka i ben, en kam med fodral samt 1 oval svart sten, en vit sten och en korallformat perifikat av kalksten vilka låg tillsammans. 3,35 L brända ben tillvaratogs vid undersökningen, men dessa har inte bestämts osteologiskt. Att endast en kam påträffats i graven indikerar att det är en individ som graven uppförts över (ATA 4667/1960). Särilvik (ATA 4667/1960) menar att guldringen och guldpärlan är från vikingatiden, men påpekar samtidigt att de saknar direkta motsvarigheter i landet. Docent Wilhelm Holmqvist (ATA 17/11-59) menar att guldföremålen kan vara från 800-talet, men att glasbägarna är från 600-talet. Bratt anser att guldföremålen är för osäkra som dateringsunderlag då de är unika och menar utifrån glaskärlen, pärlorna och kammarna att graven ska placeras i den senare hälften av 500-talet (Bratt 2008:223f och där anförd litt.).

RAÄ Timrå 48:1, grav V, Prästbolet, Medelpad

Delundersökt av Karl Cajmattz 1954 och av Murberget länsmuseum Västernorrland 2014 under ledning av Ola George (FMIS; George 2015).

Endast en storhög (grav V) från vendel/vikingatid har undersökts i Norrland och denna utgörs av en ca 20 m i diameter och 1,45 m hög överodlad gravhög daterad till äldre vendeltid. Högen låg på ett gravfält där bland annat en folkvandringstida kammargrav (grav I) i en ca 18 m i diameter och ca 1,1 m hög

gravhög också undersökts. Cajmatz fann vid sin undersökning av graven endast tre brända ben. Vid 2014 års undersökning grävdes ett schakt rakt igenom den centrala delen av grav V. Lagren var omrörda efter Cajmatz undersökning, men Cajmatz hade avbrutit sin undersökning innan han nådde primärgraven varför ett 5,5 m långt och ca 0,05 m tjockt brandlager påträffades intakt under högen. Några brända kamfragment med kantföljande linjer och ett rombiskt mönster av vendeltida typ hittades i brandlagret liksom brända ben. Benen bestämts osteologiskt till människa, får/get, svin, hund, katt/hare, stor gräsätare och liten gräsätare. I högen hittades även ett par slipade skifferplattor. Inga inre konstruktioner kunde påvisas i graven, utan högen har helt och hållet bestått av mjåla (ATA Dnr 25388/56; Bratt 2008:37; FMIS; George 2015:4, 9f, 22; Selinge 1979:284–286, fig. 52; SHM inv.nr. 25518). George anser att den egentliga gravgömmen kvarligger oundersökt i marken. Med detta avser han resterande delen av brandlagret där huvudparten av de brända benen och fynden ligger (George 2015:23).

Dateringen av grav V baseras på tre ¹⁴C-analyser. Två brända ben daterades till folkvandringstid-vendeltid (430–610 AD 2 Sigma) respektive äldre vendeltid (550–650 AD 2 Sigma av människoben). Björkkol, från samma brandlager som de daterade benen, daterades till yngre vendeltid-äldre vikingatid. George förklarar detta med att bålplatsen använts för kremering under lång tid innan gravhögen anlades där alternativt att björkkolet utgör en kontamination, vilket George inte finner troligt. Sammantaget med fyndmaterialet är en datering av primärgraven till vendeltid troligast (George 2015:10, 20f, 23).

Borre, hög 1, Vestfold, Norge

Undersökt 1853. 1852 användes högen som grustäkt av lokala vägbyggare, vilka i sin framfart kom att förstöra mycket av graven.

Vid Borre återfinns den mest anmärkningsvärda ansamlingen storhögar i Norge med närmare ett tiotal högar där flera av dem är mer än 45 m stora och 5 m höga. Dateringar av de stora högarna har visat att dessa uppfördes under en period om ca 250 år, från mitten av 600-talet fram till 900. Således har en hög per generation uppförts. Endast en av dessa, hög nr 1, har undersökts arkeologiskt vilken innehöll en rik båtgrav från omkring år 900. Bland annat påträffades förgyllda och ornerade bronsföremål i graven. Skeppet, som var helt förmultnat, bedömdes utifrån båtnitarnas placering och utbredning ha varit 15–20 m långt. Gravgåvorna utgjordes av tre hästar med fint ornerad utrustning, skärvor av en glasbägare från 400 eller 500-talet, järnkittlar, några vapen, olika verktyg och dessa återfanns såväl i skeppet som utanför. En sländtrissa och en pärla av bergkristall hittades också i graven. Glasbägaren har tolkats som en gammal antikvit i den vikingatida gravkontexten (Bratt 2008:38f; Myhre 1992:301–305, 308).

Grydehøj, Lejre, Sjælland, Danmark

Delvis undersökt på 1940-talet.

Högen var överplöjd, men dess ursprungliga diameter har uppskattats till minst 36 m och dess höjd till minst 4–5 m och toppen var avplanad med platå. Invid högen finns en ca 80 m lång skeppssättning. Vid undersökningen framkom ett stort brandlager innehållande benen efter den döde och många djur samt föremål som smältor av brons, guldråd, gulddroppar, nitar, en söm och en järnring. Endast en mindre del av högen undersöktes. Grydehøj har ¹⁴C-dateras till 500-talets mitt (Bratt 2008:39; Christensen 1991:11, 27; Söderberg 2005:123–125).

... och ett par exempel från England

Den period som infaller mellan 400- och 700-talen kallas i England för anglosaxisk tid. Under andra hälften av 400-talet sker vissa förändringar i begravningspraktikerna i den östra halvan av England då kremering av de döda på öppet bål ”återintroduceras”. Kremering

förekom emellertid då och då även under den sena romerska perioden och under järnåldern och den äldre romerska perioden hade seden varit vanligt förekommande. Att begrava de döda utan föregående bränning var ändå det klart populäraste begravningssättet ända fram på 500-talet. Brandgravarna hamnar främst i den äldre fasen av anglosaxisk tid, medan skelettgravar finns under hela perioden. Under den romerska perioden var öst-västligt orienterade inhumationsgravar utan gravgåvor förhärskande och detta begravningssätt fortgår i norra och västra England även efter det att romarriket släpp kontrollen över området. I slutet av 600-talet inträder en fas då det blir mer spritt förekommande att uppföra högar samtidigt som det sker förändringar beträffande typer av vapen och smycken. Grav 1 i Sutton Hoo som beskrivs nedan är från denna tid (Lucy 2000:1, 4f, 119, 140).

I anglosaxiska skelettgravar förekommer ibland att djur (både hela och delar av) lagts i graven med den döde. Det är hundar liksom djur i form av matgåvor man placerat i sådana gravar. I okrerade vapengravar förekommer också hästar, men de är vanligare i brandgravar. I anglosaxiska brandgravar har häst, nöt, svin, får/get, hund, räv, bäver, hjort, höns, hare, gås, fågel och fisk hittats. Den bästa undersökningen som gjorts på anglosaxiska brandgravar är den på gravfältet Spong Hill. Där fann man att 43 % av gravarna innehöll djurben. Hästar och hundar tycks ha lagts hela på gravbålet, medan nöt, får och grisar uppvisar tecken på styckning (Lucy 2000:90–92, 94, 112). Att begrava den döde i båt eller skepp var mycket ovanligt. En del obrända gravar innehöll vapen som spjut, sköldar och svärd. Spelutensilier var en relativt vanlig gravgåva i brandgravar (Lucy 2000:1, 95, 109).

Inom äldre forskning har man sett de anglosaxiska gravarna som bevis för inflyttning och invasion av angler och saxare från germanska områden på kontinenten. Nyare forskning ser annorlunda på detta och med hjälp av nya vetenskapliga metoder och teoretiska modeller ser man nu andra orsaker bakom de förändringarna i begravningspraktikerna och i utrustandet av gravarna, bland annat nätverk över Engelska kanalen och Nordsjön via vilka influenser av olika slag kunde överföras (Lucy 2000:14f, 155, 185f).

I det anglosaxiska England anlades rika och så kallade furstliga begravningar oftast under hög. Sådana gravar karakteriseras av stort antal gravgåvor av hög kvalitet och de kan innehålla både kremeringar och inhumationer. De stora gravhögarna ligger oftast ensamma, med undantag av Sutton Hoo (Bratt 2008:40; Geake 1992:85). Exempel på sådana ensamliggande storchögar är de vid Taplow, Benty Grange och Asthall Barrow (Lucy 2000:181f). Den senare beskrivs nedan.

Hög 1, Sutton Hoo, Woodbridge, Suffolk

På gravfältet i Sutton Hoo finns minst 18 gravhögar från 500- och 600-talen e. Kr. De två största högar-
na mäter ca 25 respektive 30 m i diameter och de innehöll båda obrända båtbegravningar. Den mindre av storchögarna var plundrad medan den större högen, hög 1, var orörd och uppvisade en enastående prakt (Bratt 2008:40; Carver 1998; Bruce-Mitford 1968:15).

Hög 1 undersöktes 1939 av markägaren Edith May Pretty och den lokale utgrävaren och antikvarien Basil Brown. Museet i Ipswich övervakade hela företaget. Spåren efter ett skepp frilades i högen och man förstod snart att något mycket komplext och betydelsefullt fanns i graven. Utgrävningsarbetet fortsatte därefter under ledning av C. W. Phillips, en erfaren utgrävar. 1965 återvände British Museum

till Sutton Hoo och undersökte det som inte undersökts på 1930- och 40-talen, vilket innebar högmasorna (sand och grästovr) utanför skeppet. Under 1980- och 90-talen gjordes åter forskningsinsatser i Sutton Hoo och nu låg fokus bland annat på att sätta in de rika gravhögnarna i en kontext. Nya analyser gjordes på tidigare framgrävda fynd liksom vissa omtolkningar (Bruce-Mitford 1968:15, 17f, 38; Carver 1998:38–41, 62–136).

Jag kommer här endast att fokusera på hög 1, även om flera av gravarna i Sutton Hoo är av stort intresse. Skeppet i hög 1 var 27 m långt och 2,25 m brett och mitt på skeppet fanns spåren efter en kammare av trä. Även om det mesta av skeppets virke var förmultnat kunde man se att det stått med fören riktad in mot land och aktern mot vattnet. I gravkammarens västra sida låg ceremoniella föremål, juvel prydda dräkt detaljer och vapen. Föremålen här utgörs av ett standar av järn, 1,93 m hög. R.L.S. Bruce-Mitford menade att standaret kröntes av en förtennad bronsbjört på en ring av järn som hittades i anslutning till standaret. Analyser har senare visat att bronsbjorten istället suttit på ett stort avlångt fyrsidigt bryne med en knopp i vardera änden under vilka fyra människoansikten är framställda. Brynet har inte använts för att slipa föremål och det har tolkats som en spira för ceremoniellt bruk. Norr om brynet låg delar av en stor rund sköld. Dessa utgjordes av en stor och rikt dekorerad sköldbuckla av järn vilken har fem stora förgyllda bronsnitlar med kullrigt huvud samt beslag i huvudsak formade som eller dekorerade med stiliserade djur och fåglar. Dekorationerna på sköldbucklan består av paneler av förgyllt brons på vilka två stegrande hästar är framställda. Bredvid standaret fanns också en träspann förstärkt med järnband och en koptisk bronskål med ingraverade naturalistiskt återgivna djur (en kamel, en åsna, ett lejon och ett annat stort kattdjur) i procession. Vidare fanns ett stort hängkärl av tunn bronsplåt med åtta emaljerade fält på vars botten en bronsfisk i rundskulptur ligger på en piedestal. Hängkärlat var slitet då det lades i graven och lagad på flera ställen med silverbeslag varav några är ornerade med fågelhuvuden. I hängkärlat fanns bevarade delar av en lyra. Bredvid den stora bronskålen fanns tre långa kastspjut av järn och fem spjuthuvuden, också av järn, tio silverskålar staplade i varandra, två silverskedar av bysantinsk typ, en hjälm av järn smyckad med silver och förgyllda och förtennade bronsdetaljer lik de som hittats i Vendel och Valsgärde. Mellan skölden och hjälmen påträffades vad som tolkades som en spelpjäs av elfenben eller ben.

Något öster ut från ovan nämnda föremål och närmare gravkammarens centrum fanns ett antal guld-föremål med inläggningar av granater och mosaikglas och ett järnsvärd med juvelprytt hjalt och svärdsknapp av guld. Ett av guldföremålen är ett lock till en börs. Detta låg upp och ned och över det låg bland annat 37 merovingiska guldmünt och två små guldtackor. Ytterligare något öster ut återfanns silverbeslag med djurornamentik till sju dryckeshorn inslagna i ett tyg. Två av hornen var gigantiskt stora gjorda av uroxehorn. Bredvid dryckeshornen låg ett bysantiskt silverfat, 73 cm i diameter, under vilket bland annat en yxhammare, en silverskål, en silverkopp, tyger, läder, skor, kammar och gåsdun låg. Dunen kommer troligen från en stoppad kudde. Underst av alla dessa föremål under det stora silverfatet låg en rostig ringbrynja och allt låg på en träbricka. På den östra sidan av gravkammaren låg köksutrustning och mer ordinära föremål. Inget skelett hittades och inledningsvis tolkades graven därför som en kenotaf. Senare verkar man ha ändrat uppfattning om detta och menar att en man varit placerad i en tråkista mitt inne i gravkammaren. Emellertid har spår efter kremerade ben hittats på det stora silverfatet, men Bruce-Mitford menar att dessa troligen kommer från en offermåltid eller ett offerat djur eller människa, eftersom det borde ha funnits brandskadat gravgods om personen graven uppfördes över först kremerats. I övrigt fanns inga offerade djur i graven, trots att det fanns gott om plats för detta. Utifrån fyndmaterialet har man antagit att graven är uppförd över en man (Bruce-Mitford 1968:15, 19–35, 37, 47; Carver 1998:27–32; för tolkningsförslag för arrangemang av kropp och föremål i gravkammaren se Carver 1998:124, 128–131) och utifrån fynden liksom ¹⁴C-dateringar har graven daterats till 600-talets första kvartal (Carver 1998:34f).

Föremålen i Hög 1 graven visar tydligt på den döde personens höga sociala status. Den enorma rikedom som nedlagts i graven liksom de speciella föremålen som standaret och spiran visar att den döde varit kunglig. Bruce-Mitford menar att de båda speciella föremålen är att betrakta som regalia och att

den döde borde ha varit kung över Östangeln. Vidare menar Bruce-Mitford att den döde bör ha varit kristen eller influerad av kristendomen då flera av föremålen i graven är av kristen karaktär, så som silverskedarna, eller har kristen symbolik i sin ornamentik (Bruce-Mitford 1968:44, 52f; se även Carver 1998:32f). Närvaron av föremål i graven med kristen symbolik behöver dock inte nödvändigtvis betyda att den döde var kristen eller delvis var influerad av denna religion. Gravmonumentet och den rikt utrustade graven indikerar allt annat än kristen begravningspraktik.

Martin Carver ser Sutton Hoo som ett uttryck för en tidpunkt då det nyformrade kungadömet Östangeln försökte uppnå en självständig och icke-kristen stat och i detta försök blev högarna, en ny typ av monument i området, av betydelse. I Sutton Hoo märks en strävan och en iver att bedriva kunglig politik och tiden runt 600 e. Kr. var uppenbart en kritisk punkt då detta var viktigt att manifestera. Carver resonerar kring vad vid denna tidpunkt som provocerade fram de enorma investeringarna i gravhögarna. Han menar att det bör ha varit ett politiskt hot mot en formerande aristokrati som var förändringen och kanske var det kristendomens etablering som utgjorde hotet. I detta skede anammar anglosaxarna således nya begravningspraktiker, skeppsbegravning samt kremering under hög, och i detta är det det samtida Skandinavien man vänder sig emot (Carver 1998:54, 92, 134, 136).

I hög 1 framställs den döde som krigare. Han är utrustad för krig med hjälm, ringbrynja, sköld, svärd och spjut. Han är också gästbudsvärd som bjuder upp till festmåltid, vilket skålar, flaskor, dryckeshorn m.m. visar, och han står för underhållning (lyran). Han är också en ledare uppklädd i glittrande parad-dräkt och hans ämbete eller maktposition markeras genom standaret och spiran. Utöver detta är han också en man i behov av personlig utrustning, kläder och kudde. Slutligen är han också en sjöfarare redo för nästa resa. Gravplatsen i Sutton Hoo kan betraktas som kunglig, hävdar Carver, men menar samtidigt att det som kan förstås som kungligt i 600-talets England inte är samma som längre fram i tiden. Gravplatsen var avsedd för en aristokrati som var dynastisk och som gjorde anspråk på regional överhöghet och internationellt erkännande (Carver 1998:127f, 134, 136).

Asthall Barrow, Oxfordshire

Undersöktes 1923–24 av godsägaren till marken där högen står. Han var amatör, men fick viss assistans från Ashmolean Museum i Oxford.

Asthall Barrow är en ca 21 m i diameter och 3,66 m hög gravhög uppbyggd av homogen jord samt sten. Den står för sig själv på en höjdrygg i Cotswolds Hills och har anlagts där för att vara vida synlig och för att ha utsikt ifrån. Högen var anlagd på kalkstensberggrunden och i botten återfanns ett lager med lera. På lerlagret fanns ett brandlager som var 0,152 m som tjockast och drygt 6 m i diameter. Brandlagret innehöll aska, kol och större stycken förkolnat timmer liksom ben och föremål. Kremeringen har troligen ägt rum på platsen för gravens. Ett antal gropar och stolphål noterades också vid utgrävningen. Fynden består av flera keramikkarl (bland annat en drejad merovingisk flaska), silverskål eller kopp, bysantinsk gjuten skål av brons liksom fragment till andra bronskålar, bronsbeslag (bland annat i repousséteknik) till dryckeshorn, flaskor eller koppar av organiskt material, flera remändes- eller klädeklädesbeslag av brons, dekorerade bronsnitar, halvsfäriska spelbrickor av ben, tärning av horn, flera ornerade nitar eller beslag av brons eller silver, brända ben (ca 2 L), några få järnföremål samt ett skivformat föremål av bly. De få människoben som tillvaratagits från högen indikerar att en person som är äldre än 15 år gravlats i högen. Storleken på tänder och fingerben har gjort att vissa arkeologer antagit att det kan vara en kvinna som begravts i högen och några mansspecifika fynd (vapen t ex) bland gravgåvorna har heller inte gjorts. Emellertid påpekar Tania M Dickinson och George Speake att vapen i kremationsgravar är ovanliga under den aktuella perioden. Samtidigt finns i gravens heller inga kvinnospecifika fynd. Vissa av fynden, så som spelbrickorna, antal och typ av karl samt förekomst av häst bland benmaterialet, indikerar enligt Dickinson och Speake att det trots allt är en man som begravts i gravens. De påpekar också att kvinnor sällan begravts i stora högar. Sammantaget menar de att det inte går att utesluta att en kvinna begravts i högen, även om indikationerna väger tyngre för en

man. Dickinson och Speake lämnar också öppet för att graven kan vara uppförd över både en man och en kvinna. Utifrån fynden har gravhögen daterats till 600-talets första hälft (Dickinson och Speake 1992:96, 98, 100f, 106–112, 116, 124–127).

Dickinson och Speake menar att Asthall Barrow bör räknas som en av de mest imponerande högarna i det sena 500-talet och tidiga 600-talet. Att högen innehöll en kremering är ovanligt för denna typ av gravar i den aktuella tidsperioden. Dickinson och Speake drar med viss försiktighet kopplingar till Angeln och Skandinavien beträffande begravningstyp och gravfynd i Asthall Barrow. De kopplar vidare uppförandet av de stora högarna i slutet av 500-talet och början på 600-talet till uppkomsten av regionala kungamakter (Dickinson och Speake 1992:112, 115, 118, 120f).

Sam Lucy hävdar att de sörjande i Sutton Hoo och kanske också på gravplatser av något lägre status i gravarna medvetet har framställt olika aspekter av det egna samhället med referenser till krigföring, festande och långväga kontakter över havet och att de i detta försökt att knyta an till olika ideologiska scheman som står långt från kristendomens sfär (Lucy 2000:182).

Offrade rikedomar och stora gravmonument – sammanfattande diskussion

Storhögarna förefaller ha varit en mycket central del för eliten när det gäller markering av status under de perioder som här är aktuella. Storhögarna är gravar som inte bara är monumentala och socialt exklusiva i sin egen konstruktion, de innehåller också rikligt med föremål och andra fysiska fenomen varav vissa i sig bör ses som socialt exklusiva i den dåtida kontexten. Gravarna ovan som utgör exempel på storhögar visar att det fanns generella och gemensamma idéer kring hur den yngre järnålderns största gravar i Skandinavien skulle utformas och vad de skulle innehålla. Det är föreligger emellertid några generella skillnader mellan vendeltidens respektive vikingatidens storhögar. De största högarna under vendeltid innehåller med få undantag ett kärnröse och den eller de döda har alltid kremerats. Grav V på RAÄ Timrå 48:1 i Medelpad visar att storhögaras konstruktion också kunde vara partikulära i sin konstruktion då kärnröse saknas i denna grav.

De vendeltida storhögarna saknar också säkra indikationer på att den döde begravts i eller kremerats på en båt, åtminstone en hel sådan. En grav som eventuellt faller utanför mönstret är den undersökta storhögen i Gamleby i Småland daterad till 600-talet. I denna fann man ett avtryck i bottenleran under högen som tolkades som avtrycket efter en båtköl, men endast 25 nitar hittades i graven vilka dessutom är för små för att ha utgjort båtnitar. Den döde hade tillsammans med en rad djur kremerats. Bland kremeringsresterna fann man också vapen och skyddsutrustning. Att döda under vendeltid begravdes i båt och storhög finns inga andra tydliga exempel på i Skandinavien, men i gravhög 1 i Sutton Hoo finns från samma tid kombinationen gravläggning i båt/skepp och storhög. De som i det vendeltida Skandinavien begravts i båt har istället lagts utan föregående kremering i mindre högar, så som i Valsgårde och Vendel till exempel. En annan grav där man menar att den döde begravts i båt är en av storhögarna i Skärstad, också den i Småland. Graven har daterats till 600/700-tal och i den har drygt 20 stora järnnitar påträffats i brandlagret. Fyndet av nitarna har föranlett tolkningen att den döde kremerats på en båt. Antalet nitar är emellertid relativt få och det är enligt min mening inte självklart att en hel båt funnits med på gravbålet (jmf Kungshögen i Sunnerby i kapitel 4). Under vikingatid förekommer emellertid att den döde begravts i båt eller skepp i storhög, vilket flera av exemplen ovan illustrerar.

Likaså är vapen ovanliga i storhögarna. Några av gravarna ovan (Bro i Bohuslän och Rickebygraven i Uppland) är mindre än övriga som tas upp här och de är också de som tydligast står ut som krigargravar, något som väl stämmer in på Bratts forskning där han funnit att vapen är vanligare i de avvikande stora högarna som mäter under 20 m i diameter (se kapitel 3).

Guldföremål och exklusiva textilier är det som tydligast står ut som mest socialt exklusivt utifrån exemplen ovan och gravforskningen i stort och måste ha varit förbehållet de yppersta samhällseliterna. Guldföremålen i storhögarna är ofta ringar och Hermanson ser dessa som de mest prestigefyllda av gravinventariet. Han menar att de är symboler för allianser och att de visar att de nordiska furstarna ingick i vidsträckt nätverk över Europa. En intressant reflektion Hermanson gör är att guldringen tillsammans med andra prestigefyllda gravgåvor som dryckesbägaren och silverskeden är fredssymboler som visade att hövdingen hade mäktiga vänner. Han ser därför vänskapsbanden mellan personer ur de ledande eliterna som grundfundamentet inom det skriftlösa samhällets sociala och politiska organisation (Hermanson 2009:10f). Här bör poängteras att det yngre järnålderssamhället som är i fokus i denna avhandling inte är skriftlöst. Dock kan man påstå att skrifthanvändningen, så vitt vi vet, var begränsad till vissa specifika användningsområden.

I skriftliga källor, som t ex *Beowulf*, belyses kungarnas praktik att dela ut guld och ringar till de personer de hade relationer till (se kapitel 8). I Mälardalen har guld påträffats i fyra gravar som är avvikande stora högar inom spannet 11–19 m. Tre av dessa ligger inom det övre spannet på 18, 18,5 respektive 19 m i diameter, medan en grav endast mäter 13 m i diameter. I den sistnämnda graven bestod guldfyndet av filigran till hjalt alternativt till svärdsskida. Glaskärl, vapen och skyddsvapen är de föremålskategorier som efter guld och exklusiva textilier är mindre vanligt förekommande i Mälardalens högar av storleksklassen 11–19 m och som där i ytterst få fall förekommer i normalstora högar. Dryckeskärl av glas är en föremålskategori som främst påträffats i byggnader som tolkats som hallar samt i folkvandringstidens och vendeltidens rikast utrustade gravar. I de fall glaskärl påträffats i normalstora högar, återfinns de ofta i högstatusmiljöer (Bratt 2008:82, 89, 107). Det är därför mycket troligt att glasbägare under denna tid var ett exklusivt föremål förbehållet samhällseliterna och praktiker kopplade till hallarna. Glasbägarna och guldföremålen i de största gravhögarna liksom de exklusiva textilierna ser jag därför som föremål starkt förknippade med ledarrollen och de praktiker en ledare utförde. Dessa föremål är materialiteter som troligen nödvändigtvis ingick som element i de kungliga praktikerna. Jag anser inte att det är befogat att använda benämningen regalier på de fysiska fenomen som här diskuterats, då jag anser att Bratt har rätt i sin synpunkt att de föremål Arrhenius ser som regalia troligen också använts utanför kungliga kretsar. Emellertid vill jag då samtidigt hävda att de föremål som under medeltiden och framåt utgör regalier inte heller är helt partikulära till sin form, stil och innehåll. Olika kategorier av samhällseliterna eller ledare använde liknande materialiteter för att visa på sin sociala och samhällselitella ställning. Detta gäller såväl kungamakt, kyrkans ledare och i viss mån det världsliga frälset (Nitenberg 2009). Vidare behöver det problematiseras vad som är kungligt under yngre järnåldern och hur det kungliga skiljer ut sig från de övriga sociala eliterna. Går det kungliga att identifiera arkeologiskt och i vad består det i så fall?

Att storhögarna innehåller mycket rika fynd har vi sett ovan, men Stens och Vretemarks

undersökning visar att gravarnas bålrester, åtminstone i de 14 som valdes ut i deras studie, också rymmer imponerande benvolymer. Vanligen har kremationen ägt rum på platsen för gravan. De imponerande benvolymererna i storgravarna kommer sig av att många fler individer (inkl. djur) finns i dessa gravar jämfört med vad som anträffas i mer ordinära gravar. Dessutom är många fler arter representerade i storgravarna. Den stora mängden offerade djur i storgravarna indikerar ett ordentligt välstånd. Sten och Vretemark menar att det är uppenbart att de som avstått från ett stort antal djur i samband med en begravning måste ha haft gott om djur. Vidare menar de att så stora djurbesättningar indikerar stora jordegendomar, då det krävts betydande arealer bete och slåttermark (Vretemark 2015; Sten och Vretemark 1988:145–148, 154).

Seden att offra djur i samband med begravningar var i det som idag är Sverige som mest utbredd från 400-talet e. Kr. fram till och med 900-talet. Offerdjuren kan delas in i två kategorier: de som ätits och de som brukats. Häst och hund är de vanligaste bruksdjuren i järnåldersgravar, men även katt och dresserade jaktfåglar (rovfåglar) förekommer. Mycket benrika mansgravar från 600- och 700-talen innehåller alltid rovfågelben enligt Sten och Vretemark. Här bör påpekas att det var först i och med undersökningen av Kungshögen i Sunnerby som indikationer förelåg för att falkenering praktiserats även i Västsverige under järnåldern. Den tränade jaktfågeln utgjorde en mycket dyrbar gravgåva, då mycket tid, kunskap och tålmod investerats i jaktfågeln. Kanske utgör jaktfågeln den gravgåva som mer än någon annan framhävde den dödes sociala ställning menar Sten och Vretemark. Bruksdjuren placerades oftast hela på gravbålet. Av de djur som ätits, så som nöt, svin, får, get och tamfågel, lades ibland hela kroppar på bålet, men vanligast var att endast utvalda delar av djuren skickades med den döde på bålet och kan då ha utgjort den dödes färdkost. De båda osteologernas studie visade att hunden var det vanligaste offerdjuret i storgravarna och fanns representerat i samtliga gravar som ingick i deras studie. Fram till undersökningen av Kungshögen i Sunnerby hade 11 hundar som mest påträffats i en och samma grav. Kungshögen rymde 20 hundar. Metriska undersökningar av hundbenen i dessa hundrika gravar har visat att olika hundtyper finns representerade med allt från små hundar med mankhöjd runt 35–40 cm upp till riktigt stora hundar på upp emot 70 cm i mankhöjd. Dessa olika hundtyper fyllde olika funktioner, så som vakt-, vall- och jakthundar. De riktigt små hundarna är mycket sällsynta i förhistoriska och medeltida fyndkontexter. I Kungshögen hittades ett par sådana små hundar och i Skopintull och Landshammargraven, båda i Mälardalen, förekom en sådan hund i vardera gravan. I storgravar utgör häst, nöt och svin en betydande andel av de tama offerdjuren. I ordinära gravar är istället hund och får klart dominerande bland offerdjuren (Vretemark 2015; Sten och Vretemark 1988:148f, 151–155, fig. 8).

I Danmark finns mycket få storchögar från yngre järnålder då flatmarksgravskicket dominerande i området under den aktuella perioden (Bratt 2008:39). I Jelling finns Danmarks två största gravhögar och de har båda undersökts arkeologiskt vid flera tillfällen med start under tidigt 1800-tal. Nordhögen är 62 m i diameter och 8 m hög. Den innehöll en gravkammare av trä, vilken dendrokronologiskt daterats till år 958 eller strax därefter. Gravkammaren var plundrad. Sydhögen mäter hela 70 m i diameter och är 10 m hög. Sydhögen saknade gravläggning, men trärester från högfyllningen har dendrokronologiskt daterats till ca 965 (Bratt 2008:40). Högarna i Jelling har därmed inte så mycket information att erbjuda utöver att det uppenbart varit av stor vikt för högbyggarna att knyta an till ett äldre begravningsskick i en

tid då få högar uppfördes.

Slutligen har vi de båda exemplen från England. Den oerhört rikt utrustade Hög 1 i Sutton Hoo är daterad till 600-talet och i den kan man i begravningspraktiken se en kombination av de skandinaviska storhögarna med kremeringar och de skandinaviska båtgravarna med tydligt fokus på en krigarideologi där den döde inte kremerats. Ashall Barrow är daterad till 600-talets första hälft och denna stämmer mer tydligt överens med de samtida skandinaviska storhögarna. I 600-talets England förefaller massiva djuroffer inte ha ingått i begravningspraktiken i de stora gravhögarna (se vidare kapitel 9). Detta förhållande är intressant i ljuset av de begravningar som beskrivs i *Beowulf*, där det inte står något om djuroffer över huvud taget (se kapitel 8).

Då denna avhandling handlar om härskarideologier och strategier kopplade till maktutövning är det intressant att diskutera vems sociala status som kommer till uttryck i graven, liksom vilka maktförhållanden vi som arkeologer kan se spåren av där. Antropologerna Peter Metcalf och Richard Huntington vill genom flera exempel i sin bok *Celebrations of death. The anthropology of Mortuary Ritual* visa hur de döda och begravningar använts för att tjäna de levandes syften. Författarna menar att makt och legitimitet alltid är involverade på något sätt i byggandet av monumentala gravar oavsett sammanhang. Som exempel tar de bland annat upp kungabegravningar i Thailand respektive på Bali i Indonesien. I Thailand var förberedelserna inför en kungabegravning massiva både vad gäller hanteringen av kroppen och uppförandet av gravbål. Då den döde kungen kremerats söktes bålresterna igenom efter ben av den nye kungen och hans familj. Benen ingick sedan bland annat i en härskarkult. Fram till nyligen var kungabegravningar i Thailand att likna vid en festival med fyrverkerier, gratis förtäring för allmänheten, underhållning med mera. Syftet var att upprätthålla det kungliga hovets prestige, men framför allt var det i en så känslig övergångsfas som ett kungadödsfall innebar viktigt för efterträdaren att markera sin position så att kamp om tronen inte bröt ut. På Bali i Indonesien attraherar en kremering av en betydelsefull person folk från hela ön. Den dödes kropp bärs till kremeringsplatsen i ett begravningsstorn, vilket representerar kosmos. Ju höger torn desto högre social status eller rang hade den döde i livet. På samma sätt uppvisas den dödes sociala status genom begravningsståget med gåvor, dansare och antalet torn som innehåller ”vanliga” människor, vars anhöriga väntat på tillfälle att begrava de döda samtidigt som en kung eller annan person av hög social rang. Även på Bali var ett av syftena med kremeringen av en kung politisk där efterträdare vidmakthöll eller flyttade fram sina positioner (Metcalf och Huntington 1991:135, 140–144, 152).

Utifrån dessa antropologiska sidospår kan vi även inse att de skandinaviska gravarna och de praktiker som var kopplade till dem haft sociopolitiska syften och säkerligen också politiska. Som tydligt framgick i framför allt kapitel 4 och 6 vittnar de monumentala gravarna om en stor arbetsinsats som krävde organisering och planering och de visar på förfogande av olika resurser, arbetskraft och i förlängningen också på en förmåga att utöva makt (jmf även Ringstad 1991:145f). En storhög är därvid att betrakta som en performativ maktstrategi även för den som ombesörjde gravbyggandet. Efterträdaren till en ledare kunde genom att låta bygga ett resurskrävande gravmonument över den forne ledaren visa att hon eller han hade inflytande och kunde utöva den makt som krävdes för att samla de människor och de resurser som krävdes i ett sådant monumentbygge. Detta betyder att en grav inte nödvändigtvis

enbart visar den begravdes sociala status och samhällliga position. Terje Oestigaard och Joakim Goldhahn vill i sin artikel *From the Dead to the Living: Death as Transactions and Re-negotiations* (2006:27f, 31–33) visa att begravningar utgjorde tillfällen då de efterlevande samlades för att återetablera allianser alternativt upprätta nya sådana samt att återskapa den sociala och den samhällliga ordningen. Deras studie omfattar såväl brons- som järnåldern i ett europeiskt perspektiv. Vid begravningen begravs inte bara den avlidne, enligt författarduon, utan även gamla sociala och samhällliga strukturer. Efterträdarna och övriga deltagare i begravningen iscensätter i begravningsritualerna överföringen av makt och åtaganden. Genom detta återskapas den rådande sociala strukturen och samhällshierarkin. Oestigaard och Goldhahn hävdar att det var framför allt vid just begravningar som dessa sociopolitiska praktiker ägde rum. Gravgåvorna, och då särskilt prestigevaror, blev i sådana sammanhang mycket viktiga och det gällde att lämna den mest värdefulla gåvan. Prestigevarorna kunde inte köpas, utan kunde endast ges och fås i utbyte mellan personliga kontakter. Till detta system är sociala åtaganden kopplade och det var genom dessa åtaganden som samhället fungerade. På grund av detta blev det vid begravningar viktigt att återskapa allianser och samhällspositioner. Ledare på olika nivåer var därför tvungna att närvara vid begravningar av andra ledare. Begravningarna kunde hållas på lokal, regional eller till och med överregional nivå beroende på hur mäktig den avlidne varit.

Oestigaards och Goldhahns hypotes kring sociopolitiska strategier i samband med ledarbegravningar förefaller rimlig, men det går inte med säkerhet att veta att det var i begravningssammanhang som allianser skapades, förhandlades och återskapades då vi saknar arkeologiska och skriftliga källor som visar detta. Det är lika möjligt att hallen var platsen för sådana sociopolitiska praktiker, något som åtminstone skriftliga källor indikerar. Den makt-demonstration som ledarbegravningar och storbögsbyggen utgjorde verkade kanske tydligast i det lokala sammanhanget. Resursslöseriet med många och dyrbara gåvor som genom nedläggningen i graven tas ur cirkulation visade tydligt på ekonomisk styrka och var i sig en av maktstrategierna som kanaliserades i begravningskontexten.

8. Sociala praktiker i skriftligt källmaterial:

Analys av runinskrifter och andra textdokument från tiden

Den förhistoriska arkeologin har ända sedan disciplinen formerades varit starkt beroende av analogier. Analogier kan användas för att utveckla teorier kring relationen mellan mänskliga praktiker och materiella lämningar. Dessa analogier kan hämtas från olika fält så som antropologi, etnografi och historia, men inga av dessa kan användas på ett oproblematiserat sätt och de har också som metoder fått utstå kritik. Kriterier för goda analogier är närhet i tid, rum och form. I denna avhandling har jag valt skriftliga källor som analogier, vilket gör att studien kan placeras inom den arkeologiska traditionen av det historisk-arkeologiska fältet. Inom detta fält är sökande efter historiska analogier ofta ett sökande efter många och också rika skriftliga källor (Andrén 1997:136–139, 161). Så är fallet emellertid inte här, utan sökandet efter analogier är mer begränsat. Jag har dessutom valt att studera urvalet av de skriftliga källorna på ett djupare metodologiskt plan och på samma villkor som för det arkeologiska materialet. Syftet är att söka svar på avhandlingens frågeställningar utifrån ett annat källmaterial än det arkeologiska samt att se vilken kunskap som kan nås utifrån korrelationer och kontraster de båda källmaterialen emellan. Genom detta hoppas jag att jag kan föra en mer dynamisk diskussion och också uppnå en mer nyanserad kunskap. Det jag med min textanalys i första hand eftersträvar är att i texterna finna referenser till social praktik.

Inom arkeologin har skriftliga källor brukats av forskare genom åren inom t ex antikfältet och medeltidsarkeologin, men också inom annan arkeologi. Antropologen och arkeologen Mary C. Beaudry konstaterar att många arkeologer som arbetar med såväl arkeologiskt som skriftligt material ofta har problem med hur de historiska källorna ska hanteras. Ett problem som hon ser är att historiska arkeologer vanligen försöker undersöka om det arkeologiska materialet reflekterar det skriftliga källmaterialet eller omvänt. Beaudry menar att detta tillvägagångssätt inte är särskilt produktivt. Hon förespråkar istället att forskare som ägnar sig åt historisk arkeologi behöver utveckla en egen metod för dokumentära analyser. Utifrån

föreställningar som emanerat ur ett materialistiskt perspektiv på det förflutna utifrån arkeologiska bevis kan historiska arkeologer vända sig till det skriftliga källmaterialet. På så vis finns möjlighet att lösa arkeologiska problem med hjälp av skriftligt källmaterial. Att kombinera arkeologiska och historiska analyser är därmed fruktbart (Beaudry 1988:1–3).

Det finns inga inhemska producerade manuskript bevarade från Vänerområdet som är äldre än Äldre Västgötalagen (daterad till 1200-talet). Däremot finns runinskrifter som ett skriftligt källmaterial från mellersta och yngre järnåldern, vilka därmed får representera det inhemska. Jag kommer även att studera hur sociopolitiska praktiker och sociala positioner framställs i två olika litterära verk producerade utanför Vänerområdet. De är *Ynglingatal* som litterär representant för det skandinaviska och *Beowulf* som litterär representant för den nordeuropeiska kontexten utanför Skandinavien. Anledningen till att jag nyttjar dessa källor är hypotesen att de sociopolitiska aspekter jag har för avsikt att studera ingår i en generell text förekommande i en större germansk kontext än det västsvenska sammanhanget. En viktig aspekt som tydliggörs här är just att de skandinaviska samhällena skapade mycket få texter.

Beträffande runinskrifterna och även de båda valda manuskripten så är svårigheterna med tolkningen av fornspråken problematiskt. Vissa texter är mer svårtolkade än andra och tolkningsarbetet av dem kan betraktas som en flerhundraårig process där tolkningsförslag lagts fram som sedan accepterats eller förkastats av andra forskare vilket leder till nya tolkningar som i bästa fall når relativ allmän acceptans. Då jag själv inte är språkforskare saknar jag förmåga att göra egna tolkningar eller bedömningar av det språkliga i valda texter. Jag har därför istället fått väga olika tolkningsförslag av en text emot varandra för att bedöma möjligheten att använda texten i mitt analysarbete. Då motstridigheterna i tolkningsförslagen varit för stora har texten valts bort och inte brukats i textanalysen. Att konsultera flera olika översättningar har bidragit till att jag i högre grad också reflekterat över textinnehållet. I vissa fall har jag försökt tränga lite djupare in i fornspråket på egen hand via uppslagsverk för att förstå bakgrunden till ett visst ord eller begrepp. Textanalysen är således gjord på översatt text utförda av andra forskare. Jag har därmed inte analyserat det fysiska källmaterialet på egen hand. Jag ser emellertid inte detta förhållande som något problem då mitt syfte inte är att analysera enstaka ord, utan istället processer (de kontextuella sociala praktikerna) *indikerade* av verb. Då metoden kräver närvaro av en reflekterande forskare är analysarbetets framgång därför inte avhängigt det enskilda verbet och hur detta har översatts. Vidare är det inte ovanligt att forskare inom den arkeologiska disciplinen väver in forntexter av olika slag i sin egen forskning, texter som tolkats och översatts av andra. Samma förhållande förekommer även inom det historiska ämnet (jmf Gräslund 2018:14). I avhandlingen har jag valt att arbeta mer systematiskt och metodologiskt med de valda skriftliga källorna. Genom att tillämpa en anpassning av den verbinriktade analysmetoden finns en möjlighet att mer metodiskt finna ut information, kanske oväntad sådan, som har betydelse för avhandlingens syfte och frågeställningar. Jag har också arbetat källkritiskt och bland annat konsulterat flera översättningar av texterna. I arbetet med runinskrifterna har jag fört en dialog med språkforskaren Per Holmberg. Föreliggande arbete ska inte ses som en filologisk studie och utgör heller inte bidrag till texthistorien kring vare sig runinskrifterna, *Ynglingatal* eller *Beowulf*. Syftet är istället att sätta dessa texter i relation till det arkeologiska materialet.

För läsningen av texterna i detta kapitel är det viktigt att inse att det inte nödvändigtvis finns

en koppling mellan texternas innehåll och verkliga förhållanden. Istället är det fullt rimligt att texterna kan ha producerats med avsikt att åstadkomma en förändring och att man vill frammana nya praktiker. När det gäller manuskripten är det uppenbart att författarna fått i uppdrag att skriva litteratur av politiskt art. Det är endast en liten del av verkligheten författarna valt att presentera. För litterär produktion är detta emellertid naturligt då en text av utrymmesskäl inte kan vara för omfattande. Författaren väljer det som är viktigt för textens syfte och det som behövs för att driva handlingen framåt eller det som ska berättas om, allt annat utelämnas. Samma gäller även för runinskrifterna. I mitt sökande efter sociala praktiker är detta förhållande emellertid inte till någon nackdel. Istället ser jag det som en möjlighet att förstå vad som i texternas kontext sågs som viktigt att så att säga sätta på pränt och hugga i sten.

Metoder

Metodmässigt är jag i min textanalys inspirerad av Andréns korrelation och kontrast (se kapitel 2), den verbinriktade analysmetoden samt processanalysen inom Systemisk-funktionell lingvistik och Systemisk-funktionell grammatik. Den verbinriktade analysmetoden har utarbetats av Uppsalaforskare inom projektet *Gender and Work*. Gender and Work-projektet studerar vad människor i det tidigmoderna Sverige gjorde för att försörja sig samt hur de förstod och socialt organiserade dessa försörjningspraktiker. I projektet studeras konkreta praktiker i deras respektive kontexter med den teoretiska utgångspunkten att de vardagliga praktikerna är det som konstituerar mänskligt liv. Genom att i databasform kartlägga praktikerna och ta dessa på allvar kan ny kunskap om såväl människors levnadsvillkor som samhällsprocesser genereras. Elisabeth Gräslund Berg och hennes forskargrupp poängterar att som historisk metod måste hänsyn tas till att alla delar av det man kan kalla verkligheten inte är synligt i de historiska källorna (Gräslund Berg et al. 2013:335f; se även *Källkritik och situerad kunskap* i kapitel 2).

Gräslund Berg et al. presenterar sin metod i en artikel i *Historisk tidskrift* från 2013. Metoden är en utveckling av en substantiv-orienterad metod framtagen inom ett forskningsprojekt vid Cambridge inom vilket man valde att studera arbete utifrån yrkestitlar. Uppsalaforskarna ser en rad problem med Cambridgeforskarnas metod och menar att en person kan ha haft mer än ett yrke och de poängterar att en yrkestitel inte behöver vara entydig eller vittnesgill. Detta innebär att det inte är säkert att titeln säger något om vad titelbäraren arbetade med. Vidare menar de att avsaknad av titel inte innebar avsaknad av arbete. Istället är det bättre för forskare att utgå ifrån vad människor faktiskt gjorde och därefter närma sig titlarna, menar Gräslund Berg et al. Den verbinriktade metoden går således rent konkret ut på att söka efter verb i källorna. Det handlar emellertid inte om att mekaniskt och kontextlöst samla in verb, utan metoden kräver ett reflekterande av insamlaren. T ex kan nämnas att vissa intressanta uppgifter som inte innehåller ett verb i grammatisk mening, ändå kan visa på att en viss praktik utförts. Sådana uppgifter kan då omformuleras till en verbfras (se vidare nedan). Gräslund et al. är i sitt arbete noggranna med att skilja på uppgifter om arbete som faktiskt utförts och på uppgifter om hur arbete borde/ska utföras, då de i sin studie vill forska om vad människor gjorde för att försörja sig (Gräslund Berg et al. 2013:338–340, 342, 344). Min tillämpning av metoden har på sätt och vis drag av Cambridgeforskarnas substantiv-metod då jag i analysen noterar titlar, eller beteckningar som jag väljer att benämna dem. Mitt syfte är emellertid inte att *utifrån* dessa beteckningar närma mig praktiker, utan snarare att utreda kopplingar mellan

praktiker och beteckningar.

Ytterst handlar den verbinriktade metoden om att registrera det människor gör, det vill säga deras tidsanvändning. Detta medför att metoden även kan användas för att studera andra former av mänskliga praktiker och således inte bara de som kan uppfattas som yrkesrelaterade. Metoden är heller inte bunden till någon specifik teoretisk inriktning, utan kan istället relateras till olika teorier. I Gräslund Berg et als forskningsprojekt ses det som betydelsefullt att leta efter upprepningar. Deras utgångspunkt i detta är Judith Butlers synsätt att det är genom performativa praktiker som skillnader mellan människor skapas, upprätthålls och också ges mening i samhället. Genom att studera upprepningar kan det sociala samspelet människor emellan studeras. Då många praktiker studeras finns möjlighet att finna såväl upprepningar som avvikelser. Det är emellertid viktigt att det avvikande, det som är singulärt och udda, inte tappas bort. Vikten av att studera det enskilda unika fallet härrör från det mikrohistoriska perspektivet (Gräslund Berg et al. 2013:347–351).

Centralt i den verbinriktade analysmetoden är, som framgick ovan, att registrera människors tidsanvändning. Det är emellertid inte tillämpligt att analysera och registrera specifik tidsanvändning på källmaterialet i denna avhandling, utan istället är det vad aktörerna gör, vilka sociala praktiker de utför eller är involverade i, som är det centrala och som kommer att analyseras. De källor som analyseras här är av en helt annan typ än de som studerades inom projektet *Gender and Work*. Hjørungdal och Carl Holmberg var de forskare som tog den verbinriktade metoden till arkeologin och anpassade den för tillämpning i en studie av ett arkivmaterial från en utgrävning av den mesolitiska bopplatsen Mullerup i Danmark. I sin studie, som också är praktik- och materialitetsinriktad, valde Holmberg och Hjørungdal den verbinriktade metoden som analytiskt redskap då denna fokuserar på just praktiker. Metoden är ett lingvistiskt redskap utvecklat för att leta efter verb i en textbaserad databas. Holmberg och Hjørungdal har emellertid utökat sitt analysmaterial till att även omfatta foton och de praktiker och fysiska ställningar de anser sig kunna utläsa ur foton. Fotografierna studerades emellertid endast på ett yligt plan och som ett tillägg till texterna. Praktiker och arbetsprocesser hittades således genom att läsa handskrivna texter och till viss del också genom att titta på fotografier. Holmberg och Hjørungdal presenterar i artikeln *Archaeology and History as Companion Disciplines: Co-analysing George Sarauw's Work on the Mullerup Excavation at the Start of the 1900s* tre olika uttryck (utgrävningens sociala organisation; arkeologi och torvbrytning; praktiken att nyttja vetenskapliga instrument), vilka innehåller verb och processer som avslöjar något om praktiker, deras syften och vidare kontext (Holmberg och Hjørungdal 2015:7, 10–16).

Precis som Holmberg och Hjørungdal modifierar jag den verbinriktade analysmetoden för att passa min egen studie. I textanalyserna söker jag efter verb eller verbrelaterade fraser i syfte att identifiera sociala praktiker, men som nämndes ovan har jag också inspirerats av metoden i analysen av det arkeologiska materialet. Här kan man till viss del se en likhet med Holmbergs och Hjørungdals analys av fotografierna från Mulleruputgrävningen. Den verbinriktade analysmetoden har således visat sig vara anpassningsbar och användbar på olika källtyper och för olikartade syften. Textanalysen i denna avhandling är att betrakta som ett metodologiskt experiment och som ett första försök att analysera skriftliga källor. Jag ser en stor potential i min tillämpning av den verbinriktade analysmetoden på skriftliga källor av

den karaktär som här analyseras. Jag inser att jag hade kunnat fördjupa studien ytterligare, men sådan fördjupning får istället ligga på framtiden. Mitt största bidrag här är kanske att jag utifrån ett arkeologiskt perspektiv öppnat upp runinskrifterna och de valda litterära verken för ett nytt sätt att se på dem och analysera deras innehåll.

Ytterligare en inspirationskälla i mitt arbete med det skriftliga källmaterialet är processanalysen inom Systemisk-funktionell lingvistik och Systemisk-funktionell grammatik så som den framställs av Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson och Andreas Nord (Holmberg et al. 2011). Systemisk-funktionell lingvistik utgår från betydelse och med metoden kan man i texter hitta kategorier, som t ex processtyper och deltagare, vilka fångar hur språket formar vår bild av verkligheten. Språket, och också texten, speglar inte endast verkligheten, utan är med och formar vår bild av densamma liksom olika sammanhang. Språket är också vår övergripande resurs när vi formulerar en text och då vi tolkar den. I de situationer då texter skapas eller tolkas så används inte hela språket, utan situationen avgör vilka språkresurser som är användbara. Språkresurser som i en vis situationstyp blivit etablerade och vedertagna kallas för register. Registret pekar ut de resurser som är relevanta att bruka i den specifika situationen. Kännedom om register gör det möjligt för läsaren att placera en text i rätt kategori och också identifiera textens funktion (Holmberg et al. 2011:7, 9, 14).

Det jag framför allt tagit till mig av processanalysen inom Systemisk-funktionell lingvistik och som har hjälpt mig att förstå svårigheterna i tillämpningen av den verbinriktade metoden är att de sociala praktiker jag eftersöker omfattar olika slags processer som kan delas in i tillstånd, händelser och handlingar. Tillstånd är en utsaga om hur eller vad något eller någon är (ex. Tyra var drottning), medan händelser och handlingar illustrerar förändringar i den materiella världen. När det gäller händelser utpekas i grammatiken inte någon aktör vars handling får effekt på någon eller något (ex. Torkel dog), något som däremot görs i handlingar (ex. Tora ristade runorna) (Holmberg 2016:68). Sådana processer uttrycks inte endast med verb, utan också med predikatsfyllnad och substantiv. Den verbinriktade analysmetoden hanterar detta genom att omformulera texten till en verbfras. Processer är inte verb, men det är oftast genom verb som processer realiseras. Inom Systemisk-funktionell grammatik innebär en processanalys inte en kategorisering av verb och verbs betydelser, utan istället är det de processbetydelser som kommer till uttryck i texten som kategoriseras (Karlsson 2011:24). I min tillämpning av den verbinriktade analysmetoden har jag kategoriserat processerna som praktiker istället (se vidare nedan).

En annan utmaning som jag upplevde i mitt analysarbete av texterna är svårigheten att avgöra om vissa verb eller verbfraser verkligen ska ingå i analysen och i så fall i vilken form. Med hjälp av Systemisk-funktionell grammatik kan man överbrygga denna svårighet genom att den skiljer ut fyra olika processtyper. Dessa är materiella, mentala, verbala och relationella och med dessa kan man i textanalyser karakterisera texternas register liksom förstå den bild av världen och också skeenden i denna som texterna ger. Exempel på materiella processer är hoppa och gå, på verbala processer säga och berätta, på mentala processer tänka och höra och exempel på relationella processer är vara och ha (Karlsson 2011:22f, 25). Jag har här prövat att tillämpa processanalysen inom Systemisk-funktionell grammatik på delar av källmaterialet (runinskrifterna) och finner analysmetoden högst intressant i kombination med den verbinriktade analysmetoden. Inför framtida analyser kommer jag att utifrån processa-

nalysen inom Systemisk-funktionell grammatik förstå de verbrelaterade fraserna som olika processtyper. De praktiker som jag lyfter fram i mitt analysarbete av texterna ska således ses som processer av olika slag som kommer till uttryck i texterna och som i sig är betydelsefulla av världen som textförfattaren skapat.

Då en text analyseras utifrån verb så kan detta göras på olika nivåer. Den starkaste realiseringen finner man i verbfrasens huvudverb, men processtyperna finns även i infinitiva fraser (att göra något) och i nominaliseringar av verb (där verbet omvandlas till ett substantiv). En processbetydelse kan således förtingligas och i och med detta ”försvinner” deltagare så som aktörer (Karlsson 2011:24, 31f). Jag har valt att analysera alla verbrelaterade fraser oavsett verbets form. De praktiker som identifieras i analysen delar jag vidare upp i direkt eller indirekt praktik. Med direkt praktik avses de praktiker som framgår utifrån det som direkt uttrycks i de verbrelaterade fraserna, det vill säga det som runristaren eller författaren valt att uttrycka i ord. Utifrån det som runristaren eller författaren uttrycker i ord kan man även få en uppfattning om indirekta praktiker, det vill säga sådant som anspelas trots att det inte står direkt. Exempel på indirekta praktiker är t ex när vi på DK Mjy 42 kan läsa att Toste rest en runsten efter Tue som var Asveds smed, så förstår man att Tue arbetade med att göra smiden hos Asved. Det anges också att Tue fann döden österut, vilket gör att man förstår att Tue gav sig iväg på en resa österut. Det finns även mer komplexa indirekta praktiker som jag kommer vara mer försiktig med att använda mig av i analysarbetet. Dessa rör praktiker och begrepp som är mer oklara till sitt innehåll. Exempelvis kan nämnas att flera runinskrifter omtalar personer som tog gäld i England. Här skulle man kunna ange en indirekt praktik genom att man förstår att människor i England varit berörda och involverade i detta gäldande, men vilka mer exakta praktiker gäldandet innebar för dessa människor är svårt att uttala sig om utifrån den information som framgår i runinskrifterna. Vidare har jag i textanalysen inte tagit upp eller angett de indirekta praktiker som utförs av djur, väsen eller ting, vilket beror på att det är människans praktiker och sociala upplevelser och erfarenheter som står i fokus i denna avhandling (se vidare kapitel 2).

Textanalysen av de valda skriftliga källorna presenteras i bilaga 1. De verbrelaterade fraserna som metoden går ut på att eftersöka har jag fört till en av tre kategorier som alla bygger på det analytiska begreppet praktik. Att jag har tre kategorier istället för en beror på att jag är intresserad av vem som utför praktiken, det vill säga vem i den verbrelaterade frasen som är aktör och som har agens, om det är en människa, ett djur/väsen eller ett ting. Här kan nämnas att det ibland kan vara svårt att avgöra vilken kategori en aktör tillhör. Väsen använder jag som samlingsbegrepp på aktörer som gudar, andar, ödet, dvärgar, jättar, Maran, sjukdomar m.m.

Det analytiska begreppet materialiteter använder jag som kategori på de fysiska fenomen som i skrifterna kan bedömas ha socialitet, det vill säga när det förekommer interaktioner mellan det fysiska fenomenet och människor. Till sist har jag i min analys med begreppet beteckningar. Anledningen till detta är att jag utifrån dessa vill försöka närma mig praktiker kopplade till vissa aktörer. Beteckningarna är i vissa fall titlar och ibland i form av epitet, men jag kommer här att bruka begreppet beteckning i samtliga fall. Jag kommer även att ta fasta på uppprepningar och analysera vad dessa kan ha betytt i den sociala kontexten de verkade i.

Runinskrifter

Under loppet av 900-talet och 1000-talet förändras gravritualerna i Skandinavien och med detta förändras också sättet att uttrycka det sociala i gravarna (Bratt 2008:113 och där anförd litt.; Zachrisson 1998:148). Sättet förändras dramatiskt och de sociala eliterna utvecklar vid denna tid nya strategier för hur hög status uttrycks. Runstensresandet kan vara en sådan strategi. Med grund i studier av runstenar i förhållande till det övriga fornlämningsbeståndet i östra Mellansverige menar emellertid Mats G Larsson att det inte utifrån detta material går att dra slutsatsen att runstensresandet generellt sett huvudsakligen varit det övre sociala samhällsskiktets praktik (Larsson 1990:93f). Andra forskare menar dock att runstenarna kan knytas till det högre skiktet i samhället och t ex Åke Hyenstrand anser att personerna bakom runstenarna tillhörde en stormannaklass (Larsson 1990:12; Hyenstrand 1984:111). Utifrån runstenstexternas innehåll står det trots allt klart att de allra yppersta samhällseliterna reste runstenar, men det framgår även att andra eliter på lägre nivåer också reste runstenar. Möjligheten finns att det kan vara människor ur den vanliga bondebefolkningen som står bakom de stenar där den sociala positionen inte framgår i texten. Emellertid är det min uppfattning att alla inte hade ekonomisk möjlighet att låta tillverka och uppföra en runsten.

Det finns endast ett fåtal runstenar, samtliga från vikingatid, som med säkerhet kan kopplas direkt till gravar. En av dem (Öl 1) ingår i textanalysen, vilken omtalar Sibbe den vise som ligger dold i denna hög. Utifrån inskriften förefaller det som att det förelåg ett direkt geografiskt samband mellan runstenen och Sibbes grav. Antikvarisk dokumentation från 1600-talet omtalar också att stenen står mellan två gravhögar. Dessa högar har senare odlats bort (Söderberg och Brate 1900–1906:16f). Det finns också tre senvikingatida runstenar från Uppland vars runinskrifter innehåller *Hér ligger* (Källström 2009:13). Troligt är dock att fler runstenar funnits i direkt anslutning till gravar eller åtminstone på begravningsplatser.

I Skandinavien restes runstenar redan under 300-talet e. Kr., men det är först under 900-talets mitt som den intensiva fasen i runstensresandets inleds. I Danmark, Norge och södra Sverige pågår denna fas sedan i ca 80 år, men i Uppland och på Bornholm ända in på tidigt 1100-tal. Runstenar restes framför allt i Sverige, men även i Danmark och Norge i fallande skala (Sawyer 2000:7, 10–13). Utmärkande för runstenarna är att motivet på dem till stor del består av en traditionsbunden starkt stiliserad djuornamentik (Dahlberg 1998:61f). Utifrån det empiriska material vi idag har att tillgå förefaller det som att runor främst ristades på runstenar under vikingatid. Under medeltiden blir bruket av runor mer mångfacetterat och variationen för runmediet ökar.

Runstenarna och runinskrifter på andra föremål än runstenar utgör ett inhemskt samtida källmaterial som kan belysa hur beteckningar använts under yngre järnålder samt i övergången mellan vikingatid och medeltid samt vilka praktiker och fysiska fenomen som man väljer att omnämna på ett sådant medium. Beträffande det urval som gjorts av runinskrifter i textanalysen (bilaga 1) är syftet inte att vara heltäckande. Detta betyder att flera runinskrifter kan förekomma som nämner samma praktik och fysiska fenomen som de exempel som jag har valt att studera i textanalysen. Beträffande beteckningar av intresse för avhandlingen så har min målsättning varit att ta med alla inskrifter där dessa förekommer.

Från Näsby till Särkland - hemma och uti

Runinskrifterna har genom materialet och tinget de är skrivna på en artefaktsdimension och runstenarna har dessutom en viss lokal förankring. Den exakta lokalen för såväl tillverkning som placering är emellertid oftast okänd för oss och runstenarna har ofta flyttats genom historiens lopp. Men utifrån ovan finns ändå ett intresse för runinskrifternas geografiska lokalisering. Birgit Sawyer (2000:71–91, 146) har argumenterat för att runstenarna ska uppfattas som en sorts arvsdokument där runstensresaren eller runstensresarna klargör sina anspråk på egendom, titel, rättigheter m.m. I ett sådant sammanhang var den rumsliga aspekten säkerligen av stor vikt. Den geografiska aspekten är även intressant utifrån ett källkritiskt perspektiv, vilket nämndes ovan. Det skulle vara intressant att göra en mer ingående geografisk analys av runinskrifterna som ingår i bilaga 1, men en sådan analys ligger utanför ramarna för denna avhandling. Jag har här begränsat mig till att ange en ungefärlig geografisk lokalisering för de runinskrifter som ingår i textanalysen där rumsligheten framgår i deras signum/beteckning och jag analyserar inte denna rumslighet vidare.

En annan aspekt som är intressant att diskutera beträffande det geografiska är vilka platser och områden som omnämns i runinskrifterna. I de runinskrifter som ingår i textanalysen omnämns i de västgötska runinskrifterna England, Grekland och Estland och därtill används formuleringarna öster- och västerut alternativt öster- och västervägar. I de övriga skandinaviska runinskrifterna som ingår i textanalysen nämns Näsby, Ed, Täby, Salhøje, Uppsala, Fyris, Bornholm, Hedeby, Svitjod, Ön, Gotland, Dundee(?), Jämtland, Danmark, Seland, Norge, England, Saxland, Sengallen, Domenäs, langobardernas land, Tavastland, Holmgård, Gårdarike, Grekland, Särkland och stranden av Reidhavet. Dessutom nämns formuleringarna östpå, västerpå, västerut, österut, söderut, österväg samt fjärran och en indirekt hänvisning till geografiskt område finns i formuleringarna hos den norske/norröne samt bland reidgoterna. Det är 28 olika platser eller områden som refereras till i textanalysens runinskrifter.

Runinskrifter från Vänerområdet

För Västergötlands del har 259⁸ runskrifter registrerats. Alla dessa kommer inte att diskuteras här, utan istället har jag gjort ett urval baserat på textinnehållet utifrån möjligheten att med detta besvara avhandlingens frågeställningar. Urvalet har jag först analyserat i bilaga 1 för att sedan diskutera i detta kapitel. För att göra urvalet har jag läst samtliga runinskrifter daterade till järnåldern och som är publicerade i *Sveriges runinskrifter*. Runtexterna från Västergötland som ingår i textanalysen är med ett undantag från vikingatid och har ristats på runstenar. Undantaget utgörs av IK 639, en runinskrift från folkvandringstid på en guldrakteat. I jämförelse med runinskrifter i Skandinavien som helhet, märks en mindre variationsrikedom i de västgötska runinskrifterna beträffande såväl fysiska fenomen som praktiker och beteckningar.

Från Vänerområdet utanför nuvarande Västergötland finns endast en enda runinskrift med i textanalysen och denna är Vr 1 från Värmland daterad till 500-talet e. Kr.

⁸ Denna siffra var aktuell då jag gjorde min analys. Fler runinskrifter kan ha tillkommit och säkerligen finns ett mörkertal. Runinskrifter på t ex trästicker eller metallbleck kan lätt missas även om de finns med i arkeologernas framgrävda material.

Materialiteter

I runinskrifterna från Vänerområdet är det få fysiska fenomen som omnämns. På alla de inskrifter som valts ut för textanalysen nämns runstenarna som inskrifterna står på i form av ”denna sten” eller ”detta kummel/minnesmärke”. Runstenarna ser jag som en tydlig materialitet då jag menar att de haft en mycket stark social roll och laddning i den kontext de ursprungligen ingick i. Även runorna i sig som kategori kan omnämnas i inskrifterna. En annan kategori fysiskt fenomen som omnämns i de västgötska runinskrifterna är broar/stenbroar. Broarna är antingen uttryckligen uppförda till minne av någon död person alternativt omnämns att runstensresaren även gjort bro. Broarna är också materialiteter. De krävde resurser i form av material och arbetskraft för att byggas (beroende på typ av bro kunde resursåtgången variera), de var synliga och tydliga markörer i landskapet och då de stod vid alternativt ingick i kommunikationsvägar kan man förvänta sig att de användes/sågs av många människor som passerade. Utifrån runinskrifterna som omnämmer brobyggande är det tydligt att det var socialt betydelsefullt att vara den som byggt en bro och att det egna namnet förknippades med ett sådant ”monument”. Jag finner att det finns en likhet mellan runstenarna och broarna i detta avseende. Ytterligare en dimension av brobyggandet och runstenarna i kombination med runinskrifterna är att brobyggaren/runstensresaren skriver in sig själva i det långa tidsflödet, de försäkras om att minnet om dem själva och deras bedrifter ska leva i framtiden. Detta är, som vi ska se nedan i diskussionen om de skandinaviska runinskrifterna, något som också uttrycks i manuskripten.

Gård är ett annat fysiskt fenomen som förekommer i runinskrifter. Det ges ingen ytterligare information kring utseende, storlek, funktion och så vidare, utan gård som kategori är det enda som omnämns. Som framgår i kapitel 3, 4, 5 och 8 är det tydligt att vissa hus och gårdar var socialt exklusiva och i vissa sammanhang kunde de troligen också ha stark social laddning, vilket med tydlighet framgår t ex i *Beowulf*. Då gårdarna på runinskrifterna är anonyma i alla bemärkelser, som de som omnämns på Vg 4, är det svårt att avgöra vilken grad av social laddning dessa haft, om de setts som socialt exklusiva i sina kontexter eller vilken social roll de haft.

En annan materialitet som förekommer på runinskrifterna i Vänerområdet är krigståg och detta fysiska fenomen omnämns på den västgötska runstenen Vg 184. Krigståg är ett fysiskt fenomen bestående av såväl levande som död materialitet (aktörer) samtidigt som det är ett socialt fenomen (jmf Barad 2012:32f; se även kapitel 2).

Fysiska fenomen identifierade i Vänerområdets runinskrifter

Runsten
Runor
Bro/stenbro
Gård
Krigståg
Gravöl?

Tabell 11. Genom textanalysens sökande efter sociala praktiker identifierades sex fysiska fenomen i relation till sådana praktiker.

Sociala praktiker

Praktikerna som omnämns på runstenarna i Vänerområdet är endast kopplade till mänskliga aktörer och vanligt förekommande är: att resa runsten efter någon släkting, vän eller bolagsman, att göra bro, att be till Gud att hjälpa någons själ och att be Tor viga runstenen eller runorna. Indirekt förstår man utifrån texterna att någon alternativt några har dött. Ibland omnämns vem eller vilka som har gjort eller ristat runorna. Utöver dessa finns några runinskrifter som omnämmer mindre vanligt förekommande praktiker bland Vänerområdets runinskrifter. En sten, Vg 59, omnämmer en Åsa som hedrar sin makes minne så som hustru hädanefter ej skall göra. Detta kan mycket rimligen antas äsyfta att Åsa ordnat ett storslaget gravöl efter sin make som dött. Att äga gård är något som omtalas på runsten Vg 4. Vg IK 639 är en runinskrift på en guldrakteat påträffad utanför Trollhättan där inskriften berättar:

Ek erilar Mariþeubar/Mariþeubar baitē, wrait alapō(?)

Jag erilen heter Mariþeubar/Mariþeubar (Martjuv/Märtjuv), jag skrev en kraftgivande formel(?). (Axboe och Källström 2013). I inskriften berättar en person vad hen heter, att hen är eril samt att hen skrivit en kraftfull formel. Vr 1 är en annan runinskrift som omtalar en eril där översättning- en lyder: *[Lj]uv (?) heter jag. Ravn heter jag. Jag, eril, skriver runorna.* Här framgår således att erilen skriver runor (se mer om eril nedan).

Därtill finns åtta runstenar som omnämmer utlandsfarare, det vill säga män som gett sig iväg ut på resa utanför det egna samhället. Vg 61, omnämner en *harða godan dræng* vid namn Ger som dog västerut i viking. Vg 135 omnämner en man som blev dräpt, troligen i österväg. Vg 178 är rest till minne av Åsbjörn som dog i Grekland. Olav, omnämnd på Vg 181, var en *dræng* som blev dräpt i Estland. Åsbjörn och Jule, *drængia harða gōða* och bröder, omnämns som stupade på krigståg österut enligt Vg 184. Vg 187 är rest till minne av Gude som slöt sina dagar i England. Till sist har vi Vg 197 som är rest till minne av två bröder där den ene brodern dog västerut och den andre österut. Runstenar i Vänerområdet uppförda över män som reste iväg från hemmet till fjärran land dog också där. Några av dessa män dog en våldsam död, vilket man kan förstå av att det nämns att de blev dräpta eller att de dog på krigståg. För övriga är det oklart huruvida de dog våldsamt eller av t ex sjukdom på handelsresa. Det troliga är att dessa män främst var yngre då det är fäder, en mor, en sväger respektive bröder som reser runstenarna över dem. Endast en, den över Åsbjörn som dog i Grekland, är rest av en vän samt Åsbjörns fru. I ett fall, Vg 135, är det oklart vilken relation runstensresaren har till den döde. De finns inga kvinnor som omnämns på runstenarna i sådana sammanhang, utom som runstensresare. En annan runsten som också omnämner en våldsam död, men som för övrigt skiljer sig åt beträffande runskriftens innehåll är Vg 40. Denna runsten omnämner en Gunne som stupade i striden då konungarna kämpade. Det är Gunnes far som rester stenen.

På ovannämnda stenar ges således information direkt om att en eller flera personer dött och ibland också på vilket sätt. De som blir ihågkomna för att ha stupat/dräpts/dött på resa utanför det egna samhället var framför allt yngre ogifta män. Några var krigare (kanske alla) och övervägande delen av utlandsfararstenarna i Vänerområdet (6 av 8) ligger utmed Redvägen, alla inom en sträcka om 3 mil (från Vist strax norr om Ulricehamn till Kinneved söder om Falköping). Redvägen var den ridstig som gick i Åtradalen från Falkenberg upp till Falbygden. Tre mil in i jordbruksbygden från Kinneved ligger Edsvära där Vg 61 hittats. Resterande ut-

landsfärrsten (Vg 20 i Gösslunda) liksom Gunnes sten (Vg 40 i Råda) är båda från Kålland strax väster om Lidköping. Övre Ätradalen har tidigare uppfattats som ett något isolerat område med. De bördigaste jordarna låg i den svåva dalgången utmed Ätran, men järnålderns åkrar var små och ofta steniga. Området var småbrukarens, vilken var helt beroende av boskapsskötsel, ängsmarker, svedje- och åkerbruk. Här finns också många områden med stenrör som troligen härrör från järnåldern. Emellertid finns här stora järnåldersgravfält, rika gravar och rikligt med runstenar och Artelius menar att området under yngre järnålder ska uppfattas som en ”bygd av central dignitet, en av de västgötska huvudbygderna” och att det där fanns lokala stormän (Artelius 1993:8f, 13, 81, 84). Platserna med utlandsfärrstenarna ska inte uppfattas som marginaliserade, utan istället indikerar det arkeologiska liksom det skriftliga materialet att platserna bebotts av personer med resurser och inflytande under yngre järnålder och tidig medeltid. Då det är yngre män som gett sig iväg på strapatser är det nära till hands att förstå dem som yngre bröder, det vill säga de som troligen inte var arvtagare (jmf Artelius 1993:92).

Praktiker identifierade i Vänerområdets runinskrifter

Praktik	Processtyp
<i>Resa runsten</i>	Materiell
<i>Göra bro</i>	Materiell
<i>Be till Gud/Tor</i>	Verbal
<i>Ordna gravöl</i>	Materiell
<i>Äga gård</i>	Relationell
<i>Skriva</i>	Materiell
<i>Vara eril</i>	Relationell
<i>Resa</i>	Materiell
<i>Rista runor</i>	Materiell
<i>Strida</i>	Materiell
<i>Dö</i>	Materiell
<i>Dräpa</i>	Materiell
<i>Dräpa/döda</i>	Materiell
<i>Stupa</i>	Materiell
<i>Kriga</i>	Materiell

Tabell 12. Praktikerna har här kortats ner till verbet/verbfrasen för att tydliggöra vilka kategorier av praktiker och processtyper som ingår i textanalysens runtexter.

Tabell 12 visar att de praktiker som omnämns i Vänerområdets runinskrifter och som har social eller sociopolitisk betydelse till övervägande del utgörs av eller ingår i materiella processer. Vissa är i sig själva sociala praktiker, medan andra får social betydelse först i en vidare kontext som kan vara reell eller litterär.

Beteckningar

Det förekommer ett fåtal beteckningar i runinskrifterna från Vänerområdet. Dessa är *skald*, *theng*, *dræng*, *sven*, *bondi*, *kunungaR*, *erilar* och *felaga*. De klart vanligaste förekommande beteckningarna är *theng* och *dræng*. Larsson diskuterar en del av den forskning som gjorts på både danska och svenska runstenar beträffande dessa båda beteckningar och tydligt är att åsikterna om deras innebörd går isär. Utan att övertolka deras innebörd kan man åtminstone se vissa tendenser. *Theng* förekommer i mycket liten utsträckning på utlandsfararstenarna (se vidare nedan), vilket kan indikera att begreppet inte ska kopplas ihop med en krigarklass. *Dræng* däremot förekommer i mycket högre utsträckning på utlandsfararstenarna, där en tredjedel av runstenarna med begreppet *dræng* också omnämner resor, vilket kan indikera en koppling till krigare och krigiska aktiviteter. Det tycks emellertid föreligga regionala skillnader i hur beteckningarna använts på runstenarna och när det gäller *dræng* så tycks denna ha en mer allmän betydelse utan koppling till utlandsfärder i Mellansverige. Båda beteckningarna kunde användas för både gifta och ogifta män, unga såväl som äldre (Larsson 1990:12 och där anförd litt.). På de västgötska utlandsfararstenarna används *dræng* om resenärerna i de fall en beteckning anges i anslutning till namnet, aldrig *theng* (se bilaga 1). Jag kommer inte att utveckla diskussionen kring de båda ovannämnda begreppen här, då jag bedömer att de inte kan tillföra diskussionen något ytterligare i förhållande till avhandlingens frågeställningar i detta läge. *Bondi* som står för bonde, make eller husbonde och *felaga* som står för bolagsman, följesman, kamrat kommer av samma anledning heller inte att diskuteras vidare här. Emellertid finner jag att *theng*, *dræng* och *bondi* är mycket intressanta begrepp i relation till den dynamiska sociopolitiska strukturen under yngre järnålder och tidig medeltid och att en förnyad forskningsinsats kring dessa begrepp är angelägen.

Skald och *sven* är två beteckningar som i Vänerområdet (Vg 4 respektive Vg 156) omnämns utan att något tjänsteförhållande framgår. Möjligen indikerar detta att skalder liksom män som omnämns med beteckningen *sven* kunde agera utan att befinna sig i ett tjänsteförhållande (se vidare nedan). Andra skandinaviska runtexter utanför Västergötland omtalar emellertid att personer med beteckningen *sven* kunde ha ett tjänsteförhållande av något slag till annan namngiven man (DK Sk 46), men beteckningen omnämns även där utan angivande av tjänsteförhållande (Sm 16). En enda runinskrift från Vänerområdet innefattar beteckningen *kunungaR* och det är Vg 40 i Råda. Runinskriften omtalar en strid där två eller fler konungar kämpade:

þorkell satti denna sten aftiR Gunna, sun sinn. ER varð döðr i orrustu, er barðusk kunungaR.

Hur förhållandet mellan Gunne och den kung han krigade för såg ut framgår inte av runinskriften. Att konungarna var involverade i en krigisk aktivitet är den enda informationen om konungars praktiker som går att inhämta från runinskriftsmaterialet i det berörda området. Till detta kan emellertid tilläggas att konungarna troligen ledde andra krigare i striden, så som den Gunne som omtalas på runstenen i Råda. Det framgår inte i runtexten vilka kungarna var som kämpade i slaget då Gunne stupade och inte heller var de var hemmahörande. Det finns emellertid en dansk runsten, DK MJy 77, från Århus som är intressant i sammanhang. På denna lyder inskriften:

Gunnulfr ok Ogotr ok AslakR ok RolfR resþu sten þannsi aftiR Fúl, felaga sinn, eR varð ... döðr; þá

kuunungaR barðusk.

Båda dessa runinskrifter har en näst intill ordagrann samstämmighet i slutet av inskrifterna. Ludvig Wimmer daterar i *De danske Runemindesmærker 1* från 1893–1908 den danska inskriften till omkring år 1000 och menar att det är slaget vid Svolder som omnämns. Lis Jacobsen tillbakavisar emellertid detta och menar att de båda runtexterna kan hänсыfta på samma slag, men påpekar också att samstämmigheten kan bero på förekomsten av ett stereotyp uttryck för kamp mellan vikingahövdingar. Elisabeth Svärdström framhåller i *Sveriges runinskrifter* att *barðusk kuunungaR* knappast kan referera till en vanlig vikingastrid, utan att det istället är en särskild strid där de respektive stridande sidorna leddes av konungar som avses. Svärdström menar att det är ovisst vilket slaget är och anger slaget vid Helgeå 1025 mellan Knut den store och Anund Jakob som alternativ till ovannämnda slag (Svärdström 1958a:59f och där anförd litt.).

Sammantaget förefaller runinskrifterna utifrån förekommande och icke förekommande beteckningar visa på hög grad av självständighet utan tydliga tjänsteförhållanden bland den del av Vänerområdets befolkning som hade runinskrifter som ett tillgängligt media att nyttja. Beteckningarna visar i mycket låg utsträckning vilka praktiker den del av befolkningen som framskymtar i runtexterna ägnade sig åt, men krigiska aktiviteter liksom att syssla med skaldekunst är sådant som ändå framgår. Man kan utgå ifrån att det som inte omnämns var sådant som var självklart och förväntat.

Exempel på skandinaviska runinskrifter utanför Vänerområdet

Alla runinskrifter som är publicerade i Digitala Sveriges Runinskrifter (raa.se), i Danska runeinskrifter (ku.dk) samt i Samnordisk runtextdatabas (uu.se) och som är daterade till järnåldern har lästs i syfte att välja ut de runinskrifter som jag finner intressanta för textanalysen samt avhandlingen som helhet (se bilaga 1). De skandinaviska runinskrifterna i textanalysen dateras i huvudsak till vikingatid, men några från folkvandringstid och vendeltid förekommer också.

Materialiteter kopplade till sociala fenomen

De fysiska fenomen som omnämns i de skandinaviska runinskrifterna som ingår i textanalysen är runstenar (sten eller kummel), runor/stavar/minnesskrift, stav, bro, spänger, vad, gäld, mat, vapen, skepp, stäv/stam, ting/tingsstad/tingsplats, härbärke, själastuga, grav, hög, kyrka, borg, fälttecken, guld, landskapets ledung, krigarfölje samt eventuellt gravöl. Vissa av dessa är sådana fysiska fenomen som vanligen förekommer i runinskrifterna, så som sten/kummel, runor/stavar/minnesskrift, bro/spänger medan andra så som skepp, gäld och ting/tingsstad/tingsplats endast förekommer i några inskrifter. Andra fysiska fenomen omnämns endast någon enstaka gång: själastuga, härbärke, grav, hög, kyrka, borg, fälttecken, guld, ledung, krigarfölje (lid) och gravöl(?). Den döde som kategori omnämns i två inskrifter i form av ”Kale den döde” (Sm 16) samt ”sin döde son” (Sö 122). På U 112 står att Fastvi dog i Ed. Om Ed utgör ett gårdsnamm är denna också ett fysiskt fenomen (se om gård ovan under Vänerområdets runinskrifter).

Fysiska fenomen identifierade i Skandinaviska runinskrifter utanför Vänerområdet

Borg
Bro
Död människa
Fälttecken
Grav
Gravöl?
Guld
Gård?
Gäld
Härbärke
Hög
Krigarfölje
Kyrka
Landskapets ledung
Mat
Runor/stavar/minnesskrift
Runsten
Själstuga
Skepp
Spång
Stav
Stäv/stam
Ting/tingstad/tingsplats
Vad
Vapen

Tabell. 13. Fysiska fenomen som i stor utsträckning ingått i sociala eller sociopolitiska praktiker.

De fysiska fenomenen i tabell 13 är att betrakta som aktiva materialiteter med sociala effekter i de dåtida kontexterna de verkade i. De har samtliga identifierats i textanalysens sökande efter social praktik som redogörs för i nästkommande avsnitt. Grupperar man materialiteterna ser man att de flesta utgörs av monument eller byggnationer av något slag, andra utgör skatter eller någon form av dyrbarhet och vissa materialiteter är relaterade till krigiska eller våldsamma aktiviteter.

Praktiker

I runinskrifterna från det skandinaviska området utanför Vänerområdet omnämns framför allt praktiker utförda av människor, men det finns också ett antal runinskrifter med prakti-

ker av ting. På DK NJy 71, vilken är en runsten, står att stenen förkunnar att den skall stå här länge och att den skall omtala Valtokes grav. En annan dansk runsten, DK Syd 11, har en liknande inskrift där det står att så länge stenen lever skall minnesskriften stå. I Småland finns en runsten, Sm 16, vilken innehåller information om att stenen står och runornas stavar (syns?) och påminner om Kale den gode. På den södermanländska runstenen Sö 122 nämns att stenen står och på Sö 137 nämns att stenen står på tingstaden. Den öländska runstenen Öl 1 har en runinskrift som omtalar att stenen blev satt efter Sibbe den vise och på den uppländska runstenen U 729 förkunnas att runstenen skall stå mellan byarna. Samtliga ovannämnda runinskrifter är daterade till vikingatid.

Den klart vanligaste praktiken utförda av människor som omnämns i de skandinaviska runinskrifterna är att någon namngiven person eller personer satte eller reste runsten över en person som de hade någon typ av relation till. Personen eller personerna som reste alternativt lät resa runstenen anger till övervägande del sig själva före personen eller personerna stenen är rest till minne av. Ett undantag är Sö 122 där den dödes namn nämns först. Ett annat är Sö 130 där runresarna är fyra syskon som inte namnges. Dock är textföljden sådan att de fyra syskonen och deras praktik att resa runstenen nämns före namnet på den döde. Det förekommer även att personer reser runstenar över sig själva och mest känd och flitigast bland dessa är Jarlabanke i Uppland som reser flera stenar över sig själv. Ibland uttrycks tydligt att en viss namngiven person alternativt personer själv eller själva reste runstenen och ibland framgår att namngiven person/personer låtit resta eller givit i uppdrag åt annan att resa runstenen. Om det första ska tolkas som att personen eller personerna i fråga med egen handkraft rest eller gjort runstenen är inte tydligt. Det kan även betyda att man är den som bekostat uppförandet. På många runstenar står även vem som ristat runinskriften.

En annan mycket vanlig praktik som omnämns i runinskrifterna är att en eller flera personer har dött. Ibland är det angivet var personen/personerna dött, på vilken plats, i vilken stad eller i vilket land. I vissa runinskrifter uttrycks direkt att personen har dött, t ex att personen stupat eller blivit dräpt, men oftast framgår det endast i indirekta verbrelaterade fraser att någon dött. I ett par fall nämns att den döde begravts på resa, bland annat dansken Sibbe den vise (Öl 1) som "ligger dold i denna hög" samt Gudmar som "stod manligen i stammen på skeppet" och jordades västerut (Sö 164). De som stupat eller dräpts har oftast gjort det på resa och ibland framgår det i inskriften att det skedde i strid eller i krigstjänst. En som dog i strid var Esbern, vilken enligt runinskriften DK Sk 51 var en modig krigare som inte flydde vid Uppsala, utan slogs så länge han hade vapen.

I några fall anges att personen dött hemmavid och då i samband med att det berättas om personens tidigare bedrifter som utlandsfarare. Utifrån runinskrifterna framgår att döden endast omtalas då den avviker från det mer ordinära. Det finns emellertid en runinskrift som inte följer ovannämnda "regel" och det är U 112 som är rest till minne av Fastvi. Hon var mor till en krigarhövding som varit i Grekland. Själv dog Fastvi i Ed. Det är sonen Ragnvald som låtit rista runorna och detta är något som omnämns två gånger i runinskriften. Därtill står om Ragnvalds resa till Grekland och att han var krigarföljets ledare. Om Fastvi framgår hennes fars namn liksom sonens och gården/platsen hon dog på.

Att resa fjärran var uppenbart en bedrift som man gärna ville ange i runinskrifterna på

runstenarna. *Han for manligen vida* står att läsa i inskriften Nä 29 och på U 792 står om Horse som dristigt for till Grekland och där förvärvade ägodelar åt sin arvinge. Ibland anges endast att personen farit väster- eller österut, men ibland framgår till vilket land eller område resan gick och vad personen gjorde där. Anledningar som anges är att delta i eller leda krigståg och tingsmannalid, vara ute i ledung, förvärva guld och rikedomar, idka handel, vara i krigstjänst, att kriga och att skifta och få del av gäld/gälder. Hade den döde en mer framträdande roll som att ha varit den som ägde eller styrde ett skepp, var skeppshövding eller den som ledde sitt skeppsfolk över havet var detta något som släktingarna var angelägna om att ange på runstenen.

En annan typ av bedrift som man gärna anger på runstenarna är byggnationer av olika slag. Här handlar det om att göra eller låta göra/bygga/anlägga bro, träväg, spång, kyrka, själustuga, härbärke, tingsplats samt att röja väg. Att resa alternativt göra stav eller hög stav är också något som anges i kombination med att resa stenar (runstenar). På U 225-226 står att läsa om de tre syskonen Ulvkel och Arnkel och Gye:

*Ulvkel och Arnkel och Gye de gjorde här tingsplats...
Ej skall en större än den Ulvs söner raska svenner,
minnesvärd finnas, gjorde efter [honom], åt sin fader.
De reste stenar och staven gjorde också den höga till hederstecken.
Även Gyrid älskade maken. Därför i tårar skall talas om honom.*

Det är oklart vad som avses med stav i ovannämnda kontexter. Runologen Magnus Källström menar att runforskarna sedan länge funderat över vad ”sten och stav” på runstenarna syftar på. ”Vanligtvis har man dragit en parallell till Ibn Fadlans uppgift om att ruserna reste en björkpåle ovanpå gravén. Man har också tänkt att en (runristad) träpåle kan ha ingått i vissa runstensmonument tillsammans med runstenar och till och med att runristade träpålar kan ha varit föregångare till runstenar. Det senare är givetvis mycket svårt att bevisa, eftersom några sådana inte har hittats.” (Magnus Källström, fil. dr i Nordiska språk med en forskartjänst inom runforskningsområdet vid Riksantikvarieämbetet, e-post 2017-03-13). Vi bör dock komma ihåg att man även funnit arkeologiska spår i gravhögar efter stolpar och käppar som korrelerar med Ibn Fadlans uppgifter (se kapitel 4). Att göra eller låta göra gravhögar omnämns i några fall (U 135, Ö1).

En praktik som med relativt få exempel omnämns i runinskrifterna är kopplat till jordäggande. Exempel på detta är Jarlabankes förkunnande om sig själv som den som ensam ägde hela Täby samt hela hundaret (U 212) och Torsten som på U 209 förkunnar att han inte bara förvärvade rikedomar österut, utan också att han köpte denna gård. En annan koppling till jord och plats är angivandet av att den döde runstenen är rest till minne av ”*bodde här...*” (U 703) eller som på U 729: ”*Han bodde i Agersta*”.

Det finns praktiker som indirekt framgår i runinskrifterna genom att det i flera runinskrifter anges eller förkunnas vad en person hade för beteckning alternativt tjänst. Verbet är i dessa fall nominaliserat, det vill säga omgjort till ett substantiv. Exempel på detta är U 11 där det anges att Tolir var konungens bryte i Roden; Sm 76 som är rest över Vråe, vilken var Håkon jarls stallare; DK Mjy 42 som är rest till minne av Tue, vilken var Asveds smed och också

dog österut; DK Sl 1 där det står att läsa om Thorulv som var Svends hirdman och som dog då drängarna belägrade Hedeby; Sm 42, vilken omnämner Assur som var i tjänst hos kung Harald som sjökrigare; Sö 42 som nämner att Torkel var rättare hos Sigvalde; U 617 som är rest till minne av sin man Assur som var landvärnare mot vikingar; DK Fyn 7 i vilken Muha förklarar att han är Asgisl's eril; U 1161 är ristad av Balle och Frösten som nämner att de är Livstens följeslagare; och DK MJy 67 är rest till minne av Manne som var landförvaltare hos Kelde den norröne. Det anges emellertid aldrig direkt vad titeln, beteckningen eller tjänsten innebar för typ av praktiker, inte mer än att det vissa av dem gjorde ledde till döden. Av de nämnda beteckningarna är *ErilaR* mest omdiskuterad. Att eril är en titel och inte ett namn råder konsensus om, men titelns betydelse är fortfarande oklar. Tolkningar som förekommer är bland annat titeln jarl och som en beteckning på runmagiker eller krigare. Vidare är runforskarna överens om att erilen bör ha varit skriftkunnig, då beteckningen i två fall förekommer i sammanhang med verb som har med skrivande att göra (Axboe och Källström 2013:163). En av dessa sammanhang finns på Vr 1 som ingår i textanalysen här (se ovan). I vissa fall, som i beteckningen smed, finns praktiken att smida kvar i substantivet.

Flera runinskrifter visar att personer hade en position som innebar att de ledde eller styrde andra. Exempel på sådana inskrifter är DK NJy 71 som omnämner Asser och att Valtoke var hans drott; Sö 338 som är rest över Torsten, vilken var ledungens hövding och som tillsammans med sin broder höll sina huskarlar väl; Sö 137, vilken är rest över Öbber som väpnade sina karlar västerut; U 112 är en runsten rest av Ragnvald och han nämner att han varit i Grekland och att han var krigarföljets hövding; Gs 13 som nämner att Bruse förde landskapets ledung; och U 922 är rest till minne av Ingefast som var skeppshövding och som for till Grekland.

På flera runstenar ber aktörerna till någon gud, något helgon eller till Maria, Jesus mor. Endast i en av runinskrifterna i mitt material vänder sig till en ickekristen gudom och det är på runstenen DK Fyn 26 där man ber Tor att viga runorna. Vanligast är annars att man ber Gud, Kristus, Sankt Mikael eller Guds moder att hjälpa den dödes eller sin egen själ eller ande. I två fall omnämns även själva övergången till kristendomen. På den kända runstenen DK SJy 11 nämns bland annat att Harald gjorde danerna kristna och på den jämtländska runstenen J RS1928;66 nämns att Austmaðr kristnade Jämtland. En annan runinskrift som är kopplad till religion och tro är Sm 37, en runsten rest till minne av Ond som omtalas som generös och god och som en person som trodde på sin gud. Här ska inte praktiken att tillbedja en gudom ses som socialt exklusivt, men det är ändå intressant att reflektera över varför religionsyttringarna omnämns på runstenarna. Här kan man fundera över vikten för runstensresarna att i sitt sociala och kanske också politiska sammanhang vara eller framstå som troende och för Haralds och Austmaðrs del att framhäva sig själva som förkämpar för Gud och kristendomen.

Ett fåtal runinskrifter visar att de som uppförde runstenarna hade en vilja att med dem frammana materialitet och hägkomst. På runstenen Sö 41 står att läsa: *Tate högg efter sin fader Skage det stora minnesmärket, det skall alltid höras talas därom* och på U 102 uttrycks att Kale hugget ett stort minnesmärke inför många män. På Sm 16 står: *Rosten och Blin, Åke och Håkan svennerna reste åt sin fader Kale (~ Kalle) den döde kumlet vitt synligt. Därför den gode icke skall glömmas, så länge stenen står och runornas stavar*. Dessa tre runinskrifter uttalar det som i stort

är ett mycket viktigt ”uppdrag” för runstenarna, och även för andra fysiska fenomen som omdiskuterats i avhandlingen, nämligen deras sociala funktion. De skulle synas och de skulle pratas om och ta plats i de sociala sammanhangen på samma sätt som det var betydelsefullt att visa upp och prata om människorna och deras bedrifter. Det sista uttrycks klart på den öländska runstenen Ö1 1, vilken nämner att de flesta kände till Sibbe den vises bedrifter. Vidare visar Kales runsten att runstenarna med sina texter hade en viktig roll som minnes- eller historiebärare.

Praktik	Processtyp
<i>Anlägga tingsplats</i>	Materiell
<i>Be till gudom</i>	Verbal
<i>Begrava</i>	Materiell
<i>Begravas</i>	Materiell
<i>Belägra</i>	Materiell
<i>Beordra/ge direktiv</i>	Verbal
<i>Berätta/fråga/informera muntligen</i>	Verbal
<i>Betala gäld</i>	Materiell
<i>Bli far</i>	Relationell
<i>Bo</i>	Materiell
<i>Brinna inne</i>	Materiell
<i>Bygga grav/bög</i>	Materiell
<i>Bygga härbärke/kyrka/själstuga</i>	Materiell
<i>Bli kristen</i>	Relationell
<i>Delta i krigståg (lid, ledung)</i>	Materiell
<i>Dräpas</i>	Materiell
<i>Dö</i>	Materiell
<i>Döda/dräpa/hänga</i>	Materiell
<i>Erövra</i>	Materiell
<i>Förkunna</i>	Verbal
<i>Förvalta land</i>	Materiell
<i>Förvärva ägodelar/guld/rikedomar</i>	Materiell
<i>Gå ledaren närmast</i>	Materiell och relationell
<i>Göra bro, träväg/spång</i>	Materiell
<i>Göra/rista runor</i>	Materiell
<i>Ha affärer ibop</i>	Materiell och relationell
<i>Hemsöka folk (plundra)</i>	Materiell
<i>Idka handel</i>	Materiell
<i>Kristna (folk eller område)</i>	Materiell och relationell

<i>Köpa gård</i>	Materiell
<i>Leda krigarfölje/ krigståg/ lid/ här/ ledung</i>	Materiell och relationell
<i>Leda skeppsfolk/ vara skeppsbövding</i>	Materiell och relationell
<i>Måla</i>	Materiell
<i>Omtala/ berätta</i>	Verbal
<i>Placera synligt</i>	Materiell
<i>Resa</i>	Materiell
<i>Resa stav</i>	Materiell
<i>Resa/göra runsten</i>	Materiell
<i>Röja väg</i>	Materiell
<i>Segla</i>	Materiell
<i>Skjfta/ ta del av gäld</i>	Materiell
<i>Skriva/ uttala formel/ sejda</i>	Materiell
<i>Sköta stall</i>	Materiell
<i>Smida (järn)</i>	Materiell
<i>Strida/ kriga</i>	Materiell
<i>Stupa (dö i strid/ viking)</i>	Materiell
<i>Styra skepp</i>	Materiell
<i>Stå manligen i stammen på skeppet</i>	Materiell
<i>Svika</i>	Materiell och relationell
<i>Sörja/ gråta/ klaga/ sakna</i>	Materiell
<i>Tala med milda ord</i>	Verbal
<i>Tro (på sin gud)</i>	Mental
<i>Vara bryte</i>	Relationell
<i>Vara drott</i>	Relationell
<i>Vara drottning</i>	Relationell
<i>Vara eril</i>	Relationell
<i>Vara generös med mat</i>	Relationell
<i>Vara hirdman/ följeslagare</i>	Relationell
<i>Vara huskarl</i>	Relationell
<i>Vara bövding</i>	Relationell
<i>Vara jarl</i>	Relationell
<i>Vara kung</i>	Relationell
<i>Vara landvärnare</i>	Relationell
<i>Vara rättare</i>	Relationell
<i>Vara sjökrigare</i>	Relationell
<i>Vara skald</i>	Relationell

<i>Vara smed</i>	Relationell
<i>Vara stallare</i>	Relationell
<i>Vara sven</i>	Relationell
<i>Vara thul</i>	Relationell
<i>Vara trofast/trogen</i>	Relationell
<i>Väpna</i>	Materiell
<i>Äga jord/mark/plats/gård</i>	Relationell
<i>Äga skepp</i>	Relationell
<i>Ärva</i>	Materiell

Tabell. 14. Praktikerna har här skalats ner till verbet/verbfrasen för att åskådliggöra olika processer som ingår i runinskrifterna.

Praktikerna som omnämns i de skandinaviska runinskrifterna framhåller positiva egenskaper eller handlingar i det sociala sammanhanget. Endast i några fall är det negativt laddade praktiker som framställs och då är dessa kopplade till personer som inte direkt har med runinskriften eller runstenen att göra. Tabellen ovan visar att stort fokus ligger på materiella (fysiska) processer som att bygga monument eller ägna sig åt olika våldshandlingar, men till skillnad från Vänerområdets runinskrifter ligger här ett mycket stort fokus på olika relationella processer som att vara kung, sjökrigare eller trofast. Verbala processer finns också ett visst fokus på.

Beteckningar

I de skandinaviska runinskrifterna från den yngre järnåldern förekommer en rad beteckningar på människor som innehade en social position med viss innebörd kopplad till specifika praktiker. Dessa sociala positioner framgår även i tabellen i föregående stycke om praktiker och klassas i textanalysen som relationella processer.

I syfte att förstå den sociala/sociopolitiska innebörden av de olika beteckningarna har jag delat in förekommande beteckningar i två grupper: 1) beteckningar på personer som inte står i tjänsteförhållande till annan namngiven person; 2) beteckningar på personer som nämns som stående i tjänsteförhållande till annan namngiven person. *Theng, dræng, karl, bondi* och *felaga* är förekommande beteckningar i de skandinaviska runinskrifterna, men de upptas inte här av samma orsaker som nämndes beträffande de västgötska runinskrifterna (se ovan). Flera av beteckningarna som förekommer i runinskrifterna förekommer även i *Ynglingatal*. Nedan där *Ynglingatal* behandlas diskuteras innebörden av de ord som utgör beteckningarna. Vissa av runinskrifternas beteckningar förekommer emellertid inte i *Ynglingatal* och i förekommande fall diskuteras innebörden av dem redan här.

- 1) Beteckningar på personer som inte omnämns som stående i tjänsteförhållande till annan person:

Bardha=Borgmän (vikingatid): Sö 106

Dröttin=Drött/herre (900–950; 970–1020): DK Fyn 26; DK NJy 71; DK Sk 80

Dröttning=Drottning (600–1020): DK NJy 67
FolksgrimR=Hövding (över ett folk) (vikingatid): Sö 126
Iarls=Jarl (vikingatid; 1000-tal): Sm 76; U 617
Konungs=Kung (ca 1050): Sm 42
Kunung=Konung/kung (935–950): DK Sl 4
KunungaR=Konungar (970–1020; första halvan av 800-talet): DK MJy 77
Kunungi=Konungen (1075–1085): U 11
KunungR= Konung/kung (940–955; 965–970; 983–1014): DK SJy 10; DK SJy 11;
DK Sl 3
Liðs forungi=Ledungens hövding (vikingatid): Sö 338; U 112
SkaipaR vísi=Skeppshövding (vikingatid): Sö 171
Skald= Skald (vikingatid): U 532
Stýrimannr=Styrman (skeppsförare/skeppshövding) (983–1014): DK Sl 1
Stýrimanns (stýrimaðr)=Skeppshövding (vikingatid): Sö 1011
Stýrimaðr=Skeppsförare, skeppshövding (vikingatid): Sö 161; U 922; U 1016
Wítandah^alaiban=Herre alternativt brödgivaren/brödsörjaren (375/400–520/530):
NK;72 U

Beteckningarna ovan omfattar framför allt personer som befunnit sig i en ledande/styrande position, så som drott, drottning, hövding och kung. Beträffande borgmän så menas troligen i detta sammanhang krigare/försvarare i en borg och flertalet av dessa har troligen inte varit i en ledande position, utan snarare varit i tjänst hos en borgherre. En jarl kan ha innehaft en ledande position, men detta omnämns inte i runinskrifterna och något underordnat tjänsteförhållande till annan angiven person framgår inte heller. De som betecknas som skald eller herre/brödsörjare skulle utifrån runinskrifterna kunnat vara självständiga personer som inte befunnit sig i tjänst hos annan.

KunungR och olika böjningar av denna beteckning förekommer i åtta runinskrifter, alla från vikingatid. Fem av dessa är från det danska området (Slesvig och Jylland), en är från Östergötland, en från Småland och en från Uppland. De två runinskrifterna från Haddeby i Slesvigområdet (Hedeby) liksom de två kända Jellingstenarna från Sydjylland har koppling mellan runinskrift, plats, död person och omnämnd kung och är därmed lokal utifrån flera aspekter. En av runstenarna i Slesvig, DK Sl 3, restes av kung Svend själv över en av hans hirdmän. Hirdmannen var Skarde och denna hade varit västerut, men dog i Hedeby. Kung Svend anses vara den danske kungen Sven Tveskägg som var kung 986/87–1014 och som förmodas ha varit involverad i kampen om Slesvig/Hedebyområdet i slutet av 900-talet. En annan runsten från samma område är DK Sl 1, som också är rest över en av Svends hirdmän, en man vid namn Thorulv. Thorulv var skeppsförare/skeppshövding och dog då drengar belägrade Hedeby. Ytterligare en runsten från Slesvig omnämner en kung och det är DK Sl 4 i Haddeby som är rest efter kung Sigtryg GnuPASSON av Sigtrygs mor Asfrid.

Även U 11 är lokal på samma vis som de ovan nämnda runinskrifterna. U 11 är en runsten som finns på Hovgården på Adelsö i Mälaren. Den omtalar en Tolir som är bryte hos kungen i Roden. Tolir har troligen bott på kungsgården på Adelsö och varit kungens ombudsman. Kungen anses vara den Håkon som enligt runtexten påbjudit att runstenen skall tillverkas och att kung Håkon är Håkon röde. Roden omfattade det uppländska kustlandet utmed

Östersjön samt Lovö, Munsö och Färingö i Mälaren. Tolir bodde sålunda inte i det område han var bryte över, utan strax bredvid. Ordet *bryti* finns ej endast på runstenar, utan är också rikligt belagt i de medeltida landskapslagarna och ordet betyder arbetsförman, gårdsfogde, förvaltare. Utifrån landskapslagarna framgår att bryten var ofri och kunde vara i tjänst hos kung, jarl, biskop, lagman eller bonde. Vid dråp av bryte var det enligt Östgötalagen endast den kungliga bryten som likställdes med fri man och dråp av en bondes bryte var straffmässigt likställt med en träl. Bryten kunde dock vara både ansedd och mäktig och detta gällde naturligtvis särskilt en kungs bryte, så som Tolir på Adelsö (Wessén och Jansson 1943:11–20). I samtliga ovannämnda runinskrifter finns eller fanns en nära koppling, ett tjänsteförhållande eller en släktrelation mellan de namngivna aktörerna.

Den smäländska runstenen Sm 42 omnämner en Assur som varit sjökrigare hos kung Harald. Vem denne kung Harald är går med säkerhet inte att fastställa, men den engelske kungen Harald Harfot, son till Knut den store, är det troligaste alternativet (Kinander 1935–61:130–135). Runtextern visar därför med största sannolikhet på ett överregionalt sammanhang där Assur rest iväg från hemmet för att ta tjänst som krigare hos en kung. Sm 42 visar därmed inte på någon kunglig närvaro i Småland i sig, utan istället att begreppet kung användes och var känt där i mitten av 1000-talet.

Den danska runstenen DK Mjy 77 från Århus är rest över Ful av dennes kamrater (Ful omnämns som *felaga* till de fyra runstensresarna). Ful stupade då konungar kämpade. Vilka dessa konungar är omnämns inte. Man får anta att Ful liksom de fyra runstensresarna stred på en av konungarnas sida. Det finns forskare som menar att det slag som runinskriften hänvisar till är slaget vid Svold eller Svolder år 1000, men andra forskare har också gått emot detta förslag (se även ovan under de västgötska runinskrifterna; Svärdström 1958a:59f). På samma sätt som Sm 42 talar runinskriften i sig inte om någon kunglig närvaro lokalt i Århus, men den upplyser om att det fanns personer hemmahörande i området som slogs för någon som proklamerade sig och omnämndes som kung.

- 2) Beteckningar på personer som omnämns som stående i tjänsteförhållande till namngiven person, dock inte alltid:

Bryti=Bryte, rättare (900–970; vikingatid; 1075–1085): DK Sjy 14; Sö 42; U 11
EriLaR=Eiril (400–500; 375/400–560/70;400–550; 500-tal): DK Fyn 7; DK Sk 69; DR BR66; DR BR74; Vr 1
EriLaz=EriLen (475–525; 160–375/400; 375/400–560–570): N KJ 16 U; N Kj69 U; N KJ71 U
GængiR=Följe (vikingatid): Sö 174
Hëmþegi=Hirdman (kunglig) (983–1014): DK Sl 1; DK Sl 3
Huskarl=Huskarl (ansedd ställning) (vikingatid): U 335
HuskarlaR=Huskarlar (vikingatid): Sö 338
Landhírþir= Landbestyrer (970–1020; 900–1020): DK Mjy 67; DK Njy 67
Skipara=Skeppsfolk (sjökrigare) (vikingatid): Sö 171
Skipari=Sjökrigare, skeppskamrat (ca 1050; vikingatid): Sm 42; Sö 335
Stallara=Stallare (vikingatid): Sm 76
Smiðr=Smed (970–1020): DK Mjy 42

Svæin=Sven (1050–1100): DK Sk 46

þulaR=Thul (talare) (700–780): DK Sj 35

Vikinga vorðr=Landvärnare mot vikingar (1000-tal): U 617

Utifrån ovan framgår att vissa personer i ledande ställning hade rättare, eriler, krigare, följen, hirdmän, huskarlar, landbestyrare, stallare, smeder, vakter/landvärnare, svenner och talare i sin tjänst och omvänt att personer med ovanstående beteckningar var i tjänst hos annan person. Genom att koppla beteckningar till praktiker framgår att t ex att kungar var involverade i krigiska aktiviteter, resor, kristnandet m.m. Flera av beteckningarna visar på människor som var krigare eller vakter och andra hade uppgifter kopplade till gård/säte så som stallare, smed och talare och kanske också eril, huskarl och sven.

Manuskript

Till skillnad från runinskrifterna (i de fall de är ristade på runstenar) saknar manuskripten en geografisk dimension, åtminstone en rent praktisk sådan knuten till ett specifikt landskapsrum. Manuskripten som analyseras i detta kapitel är tydligt ideologiska till sitt innehåll. Detta förhållande skulle kunna uppfattas som att de har ett mindre bevisvärde och att de inte omtalar verkliga förhållanden. Jag vill emellertid hävda att det är just detta som ger dem ett värde som är av betydelse för avhandlingen här. Detta är något jag återkommer till i diskussionen i kapitel 9. Nedan analyseras två valda manuskript, *Ynglingatal* och *Beowulf*, utifrån min anpassning av den verbinriktade analysmetoden. Beträffande *Beowulf* så valdes tre kapitel ur eposet slumpmässigt ut för analys, då hela eposet är för omfattande för att analyseras här. Emellertid lyfter jag fram innehåll från detta epos också utanför de tre valda kapitlen i vissa avsnitt i de fall då jag finner det värdefullt för diskussionen.

Ynglingatal

Ynglingatal är ett kväde skrivet i Norge under 800-talets slut alternativt 900-talets början och har tillskrivits Tjodolf av Hvin (ca 860–935). Tjodolfs text finns inte bevarad, men återberättas av Snorre Sturluson (troligen född 1179, död 1241) i *Ynglingasagan* som ingår i *Heimskringla* skriven på 1220-talet. Det är just Snorre som anger att det är Tjodolf som författat *Ynglingatal* (Skre 2007:407f). Dateringen av *Ynglingatal* är vedertagen, men har ifrågasatts av Claus Krag i en bok från 1990. Krag vill istället se en datering av kvädet till 1100-talets slut. Skre (2007) finner emellertid att Krag's argumentation för den yngre dateringen inte håller och menar att den sena 800-talsdateringen fortfarande är den mest troliga.

Då Snorre författar *Heimskringla* har han utsetts till länderman av den norske kungen Hákon Hákonsson och dennes medregent jarl Skule Bårdsson. Snorre avlägger också lojalitetsed gentemot kungen och uppfattas på Island som den norske kungens talesman och som en förespråkare för en union mellan Norge och Island. Snorre blir nära vän med Skule och Snorre stödjer så småningom Skule i hans uppror mot kungen (Larsson 2005:66f). Tjodolf var möjligen Harald Hårfagers skald och *Ynglingatal* är ett hyllningsverk över den norske småkungen Ragnvald Hederhöge i Vestfold, vilken var kusin till Harald. Verket hävdar Ragnvalds och också Haralds släktskap med den svenska Ynglingaätten och som därmed också ger Ragnvald släktskap med gudarna (Larsson 2005:36f). Det är därmed troligt att såväl Tjodolf som Snorre författat *Ynglingatal* respektive *Heimskringla* på uppdrag av de norska kungarna.

Snorre var inte någon historiker i vår moderna bemärkelse. Han komponerade en enhetlig berättelse utifrån de källor han hade tillgång till. Han citerar andra författare, men lägger också till tal och repliker som inte finns i förlagorna (Johansson 1991:7–15). Kvädet är en ram, eller bärande struktur, vilken Snorre fyller ut med historiskt resonemang och historisk kunskap samt annat traditionsstoff (Krag 1991:4). Då det är Tjodolfs Ynglingatal som är intressant för denna avhandling är det viktigt att inte låta Snorres bidrag till berättelsen ingå i analysen. Ynglingatal återges även i *Historia Norvegiæ*, ett norskt verk författat på latin under 1100-talets senare del. Genom att studera båda dessa källor går det relativt väl att finna ut vad som är Tjodolfs Ynglingatal. I Ynglingasaga är det först i kapitel 11 som Snorre börjar hänvisa till Ynglingatal. Efter detta följer sagan och kvädet varandra i det stora hela, med några undantag. Undantagen utgörs av Adilis död, Bröt-Anunds död samt Olof Trätäljas öde. Snorre tar också in information från andra källor, vilket medför att inte bara inledningen av Ynglingasaga ligger utanför Ynglingatal, utan även andra delar. Detta märks tydligt i t ex strof 23 och 29 samt i strof 34–39 (Krag 1991:89).

Ynglingatal består av 368 rader och är skrivet på versmåttet *kväduhátt*. Det är fördelat på 38 strofer, men det finns tvivel om att den sista strofen liksom de sista två raderna i strof 35 och strof 37 egentligen hör till kvädet (Krag 1991:13). Jag har använt mig av Carl Säves (Säve 1854) svenska tolkning från fornisländskan, Karl G Johanssons svenska översättning från isländskan (Johansson 1991) samt Krag's norska översättning (Krag 1991). I mina hänvisningar till *Ynglingatal*'s strofer är det Krag's indelning jag använt mig av. Krag utesluter de strofer i *Ynglingasaga* som inte kommer från Tjodolf av Hvin och *Ynglingatal* (Krag 1991). Av de tolkningar och översättningar jag använt mig av är det tydligt att de äldsta är mer nyanserade i sina översättningar åtminstone beträffande beteckningar och jag finner att dessa ger mer information om den dåtida synen på de olika sociala grupperna, deras ideologi och vilka praktiker de var involverade i (se även nedan under *Beteckningar*).

Ynglingatal är av en helt annan karaktär än *Beowulf*. Texten är mycket kortfattad, full av omskrivningar (kenningar) och saknar Beowulfkvädets detaljrikedom och beskrivningar av såväl det materiella som praktiker och händelseförlopp. Tjodolf av Hvin är i sin berättelse intresserad av att redogöra för de kunskaper han har om ynglingaättens kungar. Framför allt redogör han för vem de var släkt med, hur de dog, vem som låg bakom deras död, var de ligger begravda och vilket eftermäle de fick. Samtliga dessa delar, alltså släktskap, döden, vänner/fiender, grav och eftermäle, var vid tidpunkten troligen mycket viktiga beståndsdelar i härskarideologin och i materialiseringen av denna i såväl fysisk som muntlig form.

Precis som Beowulfpoeten använder sig Tjodolf av Hvin av muntliga traditioner. Detta märks i orden ”Jag har hört...”, ”Jag hör att...” och ”Det vet alla...” (strof 6, 8, 20, 21 och 30). Det finns en koppling mellan Beowulfkvädet och *Ynglingatal*, då flera av de svenska kungar som *Ynglingatal* handlar om även omnämns i *Beowulf* (Krag 1991:31).

Fysiska fenomen och materialitet

Ett flertal av de fysiska fenomen som omnämns i *Ynglingatal* har uppenbart social effekt i olika grad. Tjodolf är sparsmakad med detaljer kring de fysiska fenomenen och endast i två fall lämnas en beskrivning. Det ges således oftast ingen information om hur de fysiska

fenomenen ser ut eller hur de uppfattas av de människor som på ett eller annat sätt möts av eller handhar dem. Undantagen utgörs av det hus som Östen med sina sjökrigare brändes inne i och detta omnämns som timmerfast (strof 24), samt den galge av hamparep i vilken Jörund hängdes. Förutom att galgrepet är av hampa får vi också veta att galgen är högrest (strof 14). Ytterligare ett hus (strof 4) samt en galge (strof 10) omnämns i kvädet, men dessa beskrivs inte på något vis. Av denna knapphändig information är det svårt att avgöra vilken social påverkan de fysiska fenomenen haft, då deras sociala effekt många gånger måste vara avhängigt sammanhanget. Jag har i textanalysen angett 24 fysiska fenomen som kan ha haft social roll och effekt. Några av dessa är mer självklara gällande materialitet, medan andra är mer tveksamma, alternativt att de haft liten eller svag social laddning. Beträffande galge och hus som vi här inledde med, vill jag påstå att de båda har social laddning som kan ha stor social effekt i vissa sammanhang.

Fyra alternativt fem gånger förekommer elden i kvädet i samband med kremering av döda (strof 3, 4, 6, 29 och möjligen strof 27). Elden i sin roll på kremeringsbålet visar på agens och social effekt. I strof 27 och 28 berättas om hur elden dödar Ingiald, trots att denne hade hopp om fortsatt liv, och att kungen själv ville förfara sitt eget liv (offra sig). Människorna beundrar Ingialds död, men ingen ytterligare information kring händelsen ges. I *Historia Norvegie* och i *Ynglingasaga* står att Ingiald då han hotas av en övermäktig fiende bränner inne sig själv med hela sin hird i gästbadshallen (Krag 1991:129f). Det framgår att Ingiald bränner sig själv medan han är i livet och då han uppenbart är åtminstone någorlunda ung och frisk. Formuleringen och informationen i texten utesluter inte att han av någon orsak kastat sig på någon annans kremeringsbål eller att han dött i eldsvåda vid försök att rädda någon annan. Inget av dessa möjliga scenarier stöds emellertid av de båda ovannämnda verken. Scenarierna visar dock att det utifrån *Ynglingatal* själv finns flera tolkningsmöjligheter till den eld som nedtrampade Ingiald. I strof 24 är det också elden som förgör kungen och hans krigare, men här uttrycks det tydligt att det handlar om en innebränning. Precis som i kremeringssammanhangen ovan har elden här social effekt och elden som kategori har potential beträffande materialitet.

Lika många gånger som kremeringsbålet/elden omnämns i kvädet omnämns graven. I strof 6 nämns Yngvens rör (*brær/bror⁹*); i strof 31 står att Östen vilar under stenarna (*ok nú liggur und lagar beinum*); i strof 32 beskrivs att kungen gömdes/grävdes (*fjalo*) ner i Borre av de segerhavande; och i strof 36 anges hur den stridsglade härkonungen ligger i Geirstadom gömd i hög (*haugi*). Även gravarna ser jag som tydliga materialiteter. Utöver de fysiska fenomen som hittills nämnts här ser jag valtenen/staven (*valteins*) i strof 8, guldsmycket (*gollmeni*) i strof 10 samt härkläderna/dräkten i strof 29 som ting som uppenbart haft social laddning. Sedan ingår i verket ett antal fysiska fenomen som jag också menar haft social effekt. Dessa är vapnen i strof 5 (*vápn*), i strof 12 (*maki*) och i strof 19 (*vápnun*) samt sadelhästens betsel/träns (*höfjuð fetlum*) i strof 11. Dessa ting är sådana att de i vissa sammanhang kan vara av mycket hög kvalitet och sett i ett arkeologiskt perspektiv gravgävor i högstatusgravar (se kapitel 3, 4, 5 och 8). De är också betydelsefulla som materialiteter i *Beovulfekvädet*. De flesta av ovannämnda fysiska fenomen är dessutom inblandade i dödandet av kungarna i *Ynglingatal*. Även högaffeln (*Sleipnis verðar slengju-pref*) i strof 9 är involverad i kungens död och är till och med den som

⁹ Krag översätter emellertid ordet med lik (Krag 1991:107).

agerar i dräpandet efter hur texten är formulerad. Just denna högaffel både agerar samt har materialitet i praktiken kring kungens död, men i övrigt skulle jag påstå att en högaffel har tämligen liten social laddning.

Till sist har vi hornet (*sveidunðs mækir*) som den livstörstande Ane drack ur i hornets smala ände som ett dibarn samt ölkaret som kung Fjölner drunknade i. Även dryckeshorn kan ha haft stor social och också politisk betydelse beroende på hur påkostade dessa var och om de ingick som materialitet i sociala, sociopolitiska eller rituella sammanhang (se vidare nedan). Anes dihorn vet vi inte mer om än att det är gjort av horn och det ingår inte direkt i någon praktik av uppenbar social betydelse. Det går därför inte fastslå att Anes horn har någon särskild social laddning. Angående ölkaret som Fjölner drunknade i så står det inte uttryckligen ölkar, utan endast vindlös våg, vilket tolkats som mjöd i ett kar där vinden inte kan blåsa. I såväl *Historia Norvegiæ* som *Ynglingasaga* står att kungen drunknade i ett ölkar. Krag menar att det kan ha funnits en äldre saga än *Ynglingatal* där det framgån att kung Fjölner drunknade i ett ölkar som författaren till *Historia Norvegiæ*, Snorre och Tjodolf känt till, men att Tjodolf med poetisk variation inte uttryckligen använder ordet öl- eller mjödkar (Krag 1991:100f). Om man ändå utgår från att det är ett ölkar som åsyftas av Tjodolf i strof 1 så kan jag rent teoretiskt förstå karets socialitet. Jag saknar referenser till ölkar, både rent arkeologiskt och från det skriftliga materialet¹⁰, men utifrån det faktum att Fjölner drunknade i karet får man anta att det ändå hade en ganska betydande storlek. Arkeologiskt och utifrån skriftliga källor kan man emellertid sluta sig till att mer exklusiva dryckesattiraljer hade materialitet i sociopolitiska sammanhang i den yngre järnåldern liksom att öl/mjödbrickandet var en betydelsefull praktik i sådana kontexter (se vidare under *Beowulf*). Utifrån drickandets och ölets/mjödets sociopolitiska betydelse kan man sluta sig till att ett stort imponerande ölkar också är en materialitet i just sådana sammanhang.

Ovan har ett antal materialiteter identifierats i *Ynglingatal*. Intressant är att huvuddelen av dessa i andra sammanhang också setts som socialt exklusiva. Husen, gravbålen, gravarna, staven, guldsmycket, vapnen, kläderna, hästutrustningen, dryckeshornet och ölkaret beskrivs inte av Tjodolf och därför går det inte direkt att förstå huruvida dessa varit exklusiva till storlek, kvalitet eller material. Men utifrån kontexterna (kungliga) och det faktum att de överhuvudtaget omnämns i verket gör det åtminstone troligt att dessa varit socialt exklusiva i de sammanhang de verkade i.

Praktiker

Precis som i *Beowulf* och i vissa runinskrifter är det inte enbart människan som är agerande i praktiker i *Ynglingatal*. Såväl fysiska fenomen som djur och väsen agerar, är del av praktiker och påverkar händelseförloppen i berättelsen. Exempel på detta är hur elden agerar i strof 4 då ”*Elden kunde svälja Visburs kropp*” och ”*glöden gläfsande bet härskaren i härdskeppet*” (kenning för huset; strof 4). Elden framställs på ett liknande sätt i två andra strofer där det berättas om hur kung Östen bränts inne av jyska män: ”*Och eldens svåra sjukdom grep fursten i brandskeppet*” (strof 23 och 24). Även i strof 27 och 28, vilka citeras nedan, är det elden som agerar och leder till kungens död genom innebränning. Möjligen kan även kung Olof Trätälja ha bränts inne. I *Ynglingatal* står: ”*Och vid sjön slukade elden Olav skogsröjarens lik, de glödvarma lågorna tog*

¹⁰ Med detta är inte sagt att de inte finns.

härkläderna av svearnas kung.” (strof 29). Strofen skulle kunna handla om en kremering (se vidare nedan), men Snorre Sturluson berättar i *Ynglingasaga* att svearna brände inne kungen i hans hus vid Väneren och att de sedan offrade honom åt Oden för god årsväxt (*Ynglingasaga kapitel 42–43*, översatt i Johansson 1991:66–68). Oavsett tolkning agerar elden genom att den förgör kungens kropp och kläder. Andra praktiker som förekommer i *Ynglingatal* med koppling till eld är: huset brinner; elden dånar och elden håller glöden vid liv (bilaga 1).

Döda personer (och djur) eller döda kroppar är icke-levande fysiska fenomen och i textanalysen listas praktiker med döda som aktörer till kategorin ”Praktik ting”. I *Ynglingatal* är det i kombination med eld som döda kroppar ingår i praktikerna. Den döde kung Valande blev bränd på Skutåns strand (strof 3); kung Domar bränns vid Fyrisån (strof 6); huggjärn här-konung ligger i Geirstadom gömd i hög (strof 36) och om Olof Trätälja står att läsa: ”*Och vid sjön slukade elden Olav skogsröjarens lik, de glödvarma lågorna tog härkläderna av svearnas kung.*” (strof 29). Som nämndes ovan skriver Snorre om denna händelse att fiender brände inne kungen i hans hus. Händelsen som beskrivs i *Ynglingatal*s strofen liknar annars en kremering, särskilt då det står att elden slukar kungens *lik*. Kungen tycks alltså redan vara död då elden tar honom. Platsbeskrivningen ”vid sjön” stämmer också väl med typiska platser för kremering om man ser till övriga kremeringar i *Ynglingatal* (se vidare nedan).

Det är emellertid inte endast elden och den döda kroppen som fysiskt fenomen som agerar i verket. En annan av *Ynglingatal*s strof lyder: ”*och hästarnas huvudklädsel sägs ha dödat Dags släktingar*” (strof 11), vilken också framställer ett ting som agerande. Kung Jörund dödadades genom att ”*den höga galgen skulle bära Gudlangs baneman och hängsnaran lades om balsen på härskaren*” (strof 14) och kung Fjölner drunknar i ett ölkar genom att ölkalets vindlösa våg skulle övervinna härskaren (strof 3). I strof 2 slukas härskaren Fjölner av Sökmimers sal då han springer efter dvärgen in i stenen. En höjtjuga (stav som slänger Sleipners foder) drabbar den vredgade kung Dag (strof 9). Kung Östens död omtalas i strof 31 och där är det en åsbom (segelbom) som slår ihjäl kungen. Också i dessa dödsfall är det tingens agerande som leder till konungarnas död. I strof 10 är ett guldhallssmycke viktigt för handlingen. Drottning Skjalv hänger sin man kung Agne i guldsmycket (strof 10) och i strof 18 är det stutens svärd, det vill säga hornet, som står till hjärtat på kung Egil och därmed dödar honom. I samtliga ovan nämnda verbrelaterade fraser/praktiker tas fokus delvis ifrån människan alternativt djuret som aktör och läggs istället över på ett agerande ting.

Ett annat exempel där ett fysiskt fenomen är agerande är i strofen som handlar om kung Yngvars död. Yngvar föll i strid vid havet mot en estnisk här och strofen avslutas med: ”*Östersjön sjunger djupens sång till glädje för den fallne kungen.*” (strof 25). Andra fysiska fenomen som agerar i de verbrelaterade fraserna i *Ynglingatal* är Skäred i Skiringssal (plats), vilken sörjer alternativt vakar över Halvdans ben (strof 30) samt Vadla ilkalla ström som kommer till vågen där kung Östen vilar begraven under stenarna (strof 31).

Utöver ting kan även djur i några få exempel vara aktör i *Ynglingatal*. Så här beskriver Tjodulf av Hvin Ottar vendelkråkas död: ”*Den duglige Ottar föll för danernas vapen i örnens klor. Korpen kom långt ifrån och slet hans lik i Vendel*” (strof 19 och 20). Att Ottar föll i örnens klor och att han blev klöst av korpen (hårgamen) med blodig fot är omskrivningar för att Ottar stupat i strid (Krag 1991:120f). Med Tjodulfs sätt att skriva tas praktikerna ifrån människorna och

läggs över på aktörer som är ting och djur. Ytterligare ett exempel med ett djur som agerar i praktiken är i strof 17 (se även ovan). I denna berättas att kung Egil dör genom att svärdet i oxens/tjurens tryne rödfärgade sina horn på honom. Med detta sätt att formulera dödsorsaken läggs praktiken över på hornet, det vill säga något som skulle här snarast skulle kunna uppfattas som ett ting, och oxen eller tjuren framstår inte lika tydligt som aktör.

Trots att många ting är utförare av praktiker i *Ynglingatal* och i få fall även djur, så är ändå människorna de som utför de flesta av praktikerna i verket. Som nämnts tidigare är huvudintresset för Tjodolf av Hvin kungarnas död och då framför allt hur de dog och vilka aktörer som var involverade. Varje strof behandlar således en kungs död och döden inträffar antingen genom våld av något slag, genom olycka, av sjukdom eller ålder. Förutom kungar så omnämns i viss mån även bröder, söner och krigare som personer som dör, vilka med ett undantag alltid dör tillsammans med en kung. Undantaget utgörs av kung Anes söner, som fadern offrar för att själv få ett längre liv (strof 15–16). I strof 23 omnämns även att kung Östen innebränns tillsammans med svear. I nästa strof, vilken handlar om samma händelse, framgår dock att kungen bränns inne med sina sjökrigare. Det är således endast krigarna som räknades in i beteckningen svear i detta fall. Inga kvinnor dör uttryckligen i verket och utöver ovannämnda kategorier människor är det endast kung Dags sparv¹¹ som dör. Som nämnts ovan är Tjodolf av Hvin även intresserad av vem eller vilka som dödade kungarna och på vilket sätt detta gjordes. Exempelvis kan nämnas att en trollkvinna dödar Valande genom sejd (strof 3); bröderna dödar sin far kung Visbur genom att bränna inne honom i huset (strof 4); svärdbararna/landets här/svearna rödfärgade jorden med kung Domaldes blod då de dödade honom med blodiga vapen för att få god skörd (strof 5); Skjalv hänger sin man kung Agne i ett guldsmycke (strof 10); Danerna (jarlarna Vötter och Faste) dräper kung Ottar; och en estnisk här dödar Yngvar (strof 25).

Utöver de olika kungarnas själva dödstillbud så är det för Tjodolf av Hvin av stor betydelse att ange var och hur kungarna begravdes. Hela sju begravningar omnämns direkt eller indirekt: Valande bränns på Skutåns strand; Domar bränns vid Fyrís; elden sväljer Olofs kropp vid vågen (se diskussion ovan angående Snorres tolkning); Skäred sörjer/står/lutar över Halvdans ben; Östen vilar under stenarna på strandens brädd; de segerhavande gömde/grävde ned Halvdan i Borres jord; Olof ligger gömd i hög i Geirstadom (bilaga 1). Endast i fallet med Halvdan i Borre nämns människor som direkt agerande i begravningsritualen, i de övriga är det tingen som agerar även om läsaren indirekt kan förstå att även människor varit agerande.

En annan praktik som får stort utrymme i *Ynglingatal* är det muntliga historieberättandet. I strof 6 skriver skalden att han frågat (*fregit*) visa män om var kung Domar brändes och vart hans gravrör står att finna. I samma strof skriver Thodolf att han nu vet, vilket betyder att de visa männen måste berättat för honom om Domar. Även vad gäller kung Dag så skriver Tjodolf i strof 8 att ”Jag säger” (*frák*) när han informerar om vad som föranledde Dags död. Detta kan tolkas som att Tjodolf hänvisar till att han även muntligen informerat och berättat om Dag och dennes död. I följande strof som också handlar om Dag berättas att

¹¹ För läsning av tolkning av innebörden och bakgrunden till händelsen med sparven se exempelvis Sparven i *Vörve* av B.J. Beckman 1960.

kungens män eller skara bar ordet på österväg om kungens död. I strof 11 hänvisar Tjodolf till muntliga traditioner när han skriver att man kvad (*kváðu*) om att bröderna dräpte varandra med ridhästens huvuddon och att man aldrig förr sagt att Freys avkomma ökedon i folk/manskap hade nyttjat. I strofen som behandlar Ottar (strof 20) skriver Tjodolf att han vet (*frúke*) att historien om Ottars död gick som saga (till hånlig förtäljning) om svenskfolket (Säve 1854:38). Krag har emellertid en något annorlunda tolkning. Han menar att Tjodolf skriver att han berättar för svenskfolket om vad som har hänt med Ottar och att historien om Ottars död blev till saga (Krag 1991:120f). Oavsett tolkning så är det tydligt att Tjodolf i strofen beskriver hur det berättades om Ottar och hans död bland människor. I strof 21 om Adils död hänvisas återigen till muntligt historieberättande genom uttrycket *frúke*, vilket i sitt sammanhang betyder ”jag har hört” (Krag 1991:122) alternativt ”jag sporde (det vill säga fråga, säga, påstå)” (Säve 1854:42). I strof 23 skriver Tjodolf att det kvads (*kváðu*) om hur siklingen Östen brändes inne av jyska män. ”Det kom upp” (*Þat stókk upp*) inleder strof 25, vilket betyder att ett rykte hastigt dök upp (Säve 1854:46). Det som kom upp var att Syslas folk dödat kung Yngvar. Till sist så skriver Tjodolf i strof 28 att det för hela folket syntes att Ingialds död mest fullständig bland svearna var. Detta torde tolkas som att folket pratar om Ingialds sätt att dö i positiva ordalag. Som vi här sett är Tjodolf av Hvin intresserad av det muntliga berättandet och utifrån hans sätt att skriva är det troligt att mycket av hans historiestoff hämtades ur det muntliga historieberättandet.

I några av stroforna framgår att aktörerna förflyttar sig geografiskt. I strof 8 och 9, som handlar om kung Dag, berättas att han kom till Vörva för att utkräva hämnd för en dödad sparv. Därefter får läsaren veta att kungens skara bär ordet i österväg från striden om kungens död. Således har kungen med sin skara rest västerut för att komma till Vörva, att de där utkämpar en strid och att kungens män sedan bar ordet om kungens död tillbaka på österväg. I strof 17 berättas om hur kung Egil får fly ur landet för Tunnes välde/makt (*ríki*). Ingen specificering ges dock i texten angående vilket landet är eller var Tunnes välde är beläget, om det nu är ett geografiskt område som åsyftas. I strof 29 står att härskaren från Uppsala försvann en gång för länge sedan. Med detta kan Tjodolf ha menat att härskaren (Olof trätälja) reste från Uppsala, men skulle också kunna tolkas som att Olof dog i Uppsala. Det senare alternativet strider emellertid med uppfattningen att Olof trätälja blev bortkörd från Svitjod och senare røjde skog i Värmland där han också blev innebränd vid Vänerns strand (*Ynglingasaga*, i Säve 1854:62f). Jag håller det emellertid för tvivelsamt att Tjodolf i sin framställning av Olof trätälja beskriver något annat än en kremering som äger rum vid en sjö alternativt havet (se även ovan). I *Historia Norvegiæ* finns heller inget omnämnande om att Olof blir innebränd, utan detta är troligen ett tillägg av Snorre (Krag 1991:131f).

En annan praktik som får ett visst utrymme i kvädet är att smida ränker eller agera på sätt som för någon eller några av de inblandade parterna får negativa följder. Bera eggjar i strof 13 de båda bröderna Alf och Yngve att dräpa varandra då hon agerar på så sätt att bröderna blir svartsjuka. Gudröd blir fälld med svek då hämndgirigt huvud (Åsa) i hemlighet drog odåd över berusad kung (strof 33) och en lönnseger vann hon den lömsksinte då hennes sven stack ned kungen (strof 34). Det är således endast kvinnor som i kvädet agerar uttryckligen svekfullt på detta vis.

Att ge uttryck för åsikter är ytterligare en praktik utförd av människor som ingår i *Ynglingatal*,

om än i begränsad utsträckning, och det är här skaldens åsikter vi möter som läsare. I strof 10 skriver Tjodolf att han kallar det ett under om Agnes här skulle tycka att Skjalvs råd/dåd var gott då hon hängde kungen med guldkedjan/guldringen. I den sista strofen, strof 37, skriver skalden att han inte känner till något bättre kenningsnamn eller tillnamn än hedahög.

Utöver ovannämnda praktiker förekommer ytterligare några praktiker som endast förekommer någon enstaka gång. Här kan nämnas att Gudröd druckit öl och är full (strof 33); Odens/Tors/Olofs släktgren växer i Norge (strof 35); Ane får en andra gång av ålder och svaghet dricka som ett dibarn ur hornet (strof 15–16). Det är märkligt att de flesta av kungarna dör så oheroiskt (och i vissa fall komiskt), då det har hävdats att verket är en hyllningsdikt som vill lyfta fram de norska kungarnas ädla bakgrund.

Beteckningar

I *Ynglingatal* förekommer liksom i runinskrifterna och *Beowulf* en rad olika beteckningar på kungarna samt till viss del på andra personer som figurerar i kvädet. 61 gånger används någon form av beteckning och av dessa är 51 kungabeteckningar. Att andelen kungabeteckningarna är så hög beror naturligtvis på att *Ynglingatal* är en sorts kungalängd där kungarnas släktskap, förhållanden och framför allt död står i fokus. De kungabeteckningar som förekommer är:

Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
<i>Alhvald</i>	Härskaren	Kongen	Enväldskungen
<i>Alhvald</i>	Härskare	Storkongen	Enväldskung
<i>Austrkonungr</i>	Sveakungen	Austerkonge	Östergramen=österkonungen
<i>Bragnings burs</i>	Kungasonen	Fyrstens sönn	Bragningssonens=Konungssonens
<i>Bryni-alfs</i>	Krigarens	Brynjealvens	Brynjoalfvens (hövding, en stor stridsman)
<i>Budlung</i>	Härskaren	Fyrsten	Budlungen
<i>Budlungr</i>	Fursten	Kongen	Budlung
<i>Dags frændr</i>		Dags fränder	Dags fränder
<i>Dådgiarn</i>	Dådkraftige	Dådlystne	Den bragdelystne
<i>Dådsæll</i>	Dagsæll=Den långlivade	Den dådrike	Den dådsälle
<i>Dróttni</i>	Kung	Konge	Drotten
<i>Döglingr</i>		Fyrsten	Döglingen
<i>Fjölnis niðr</i>		Fjolnes ætling	Fjölners ättling
<i>Freys afspring</i>		Froys afspring	Freys afkomma
<i>Fylkei</i>	Kungen	Fyrsten	Fylkar'n (konung)
<i>Fyrstr</i>		Den første (i tapperhet)	Den første (bland Ynglingar)
<i>Gadling</i>	Kungen	Kongen	Konung god

<i>Goðkynning</i>	Den högättade	Gudeætlingen	Gudakung
<i>Gunnðjarf herkonungr</i>	Härkungen	Den stridsglade härkonge	Huggðjurf (Kamp-, stridsdjurf) härkonung
<i>Heidum-bárr</i>		Heidum-hår	Anledningen är okänd, men tros betyda den som är högre än hedarna, de skogsbevuxna åsarna, bergen, vilket Säve översatt med Hedahög
<i>Hersa valdi</i>	Härskaren	Hersers styrer	Hersa-herrskar'ns
<i>Hilmi</i>	Fursten	Fyrsten	Av Hilmir vilket betyder den beskyddande eller hjälmade, det vill säga konungen. Här översatt med sköldung
<i>Hilmi</i>		Kongen	I hemlighet
<i>Jofri</i>	Fursten	Fyrste	Thengil'n (konungen)
<i>Jofri</i>	Kungen	Fyrsten	Jofur'n (konungen)
<i>Jofri</i>	Kungen	Fyrsten	Siklingen
<i>Jofri</i>	Kungen	Fyrste	Jofvur'n
<i>Jofur gauz'kum</i>	Den götiske konungen	Den gautske fyrsten	Jofvur'n Götske (Götsk konung av släktskapet från den mytiske Göt eller Gaur som enligt myten gav namn åt Göta rike)
<i>Konungmann</i>	Kunglig man	Kongemann	Konungason
<i>Konungr</i>	Kung	Konge	Konung
<i>Líðs líóna бага</i>	Hirdens hövding	Mennens fiende	Fridens buds fiende=motståndare till dem som mäk-lar frid mellan härar, det vill säga stridslysten konung
<i>Ljósþómum hilmi</i>	Den ljuse härskaren	Den lyse fyrst	Den ljushyade hilmer
<i>Lofða keyns áttkonr</i>	Härskaren	Den ætling av Lovdes ätt	Ättläggen av Lofdes stam (konungastam)
<i>Menglotuðor</i>	Den givmilde	Den gavmilde	Smyckes-slösar'n= eg-klenodförstörare, det vill säga en mycket frikostig man
<i>Reiðar stjóri</i>	Vagnens styrare	Vognstyren	Skeppets styrare (sjökonung alt. en ridande härs an-förare=konung)

<i>Reiks blöðuðr</i>	Härskaren	Helteinnsbyderen	Gilles-bjudar´n (den som bjuder till rika gästabud= den gästfrie)
<i>Sikling</i>	Härskaren	Fyrsten	Siklingen
<i>Siklingi</i>	Härskaren	Fyrsten	Sikling
<i>Skilfinga nið</i>		Skilfingers ætling	Skilfingers son (konungars son)
<i>Stilli</i>	Kungen	Fyrste	Konung
<i>Svíá jofri</i>	Svearnas kung	Sveafyrsten	Svea kung
<i>Pann gram</i>	Den vredgade härskaren	Den gram	Denne gram
<i>þjóðkonung</i>	Folkets kung	Tjodkongen	Thjod konungen (storkonungen, drotten över ett helt folk)
<i>Týs áttungr</i>		Týs óttungr	Tys ättling (så kallas Egil såsom härstammande från gudarna)
<i>Urðr/yrðr</i>		Död	Fylker (troligen varðr, vilket betyder vårdare, riksskyddare, konung)
<i>Valteins spakfrømuðr</i>	Kungen	Val-tenens klokfremmer	Den spåkunnige som valten vänder= stavens vise befrämjare eller den som förstår att med vishet bruka spådomsstafven
<i>Véstalls vörðr</i>	Kungen	Altarets vokter	Helgedoms-altarets vårdare
<i>Vígfrømuð</i>	Härskaren	Drapsfremmer	Drabbnings-främjar´n
<i>Vígmíðlung</i>	Krigaren	Mennens venn (virða vin)	Strids-medlar´n (stridsmedlare, herrskare)
<i>Vísa (ferð)</i>	Kungens (män)	Fyrstens (ferd)	Kungens (skara)
<i>Yngva</i>		Fyrstens	Yngves (Domar kallas så då han är ättelägg av Yngve Frey)

Tabell 15. Utdrag ur textanalysen, bilaga 1. Beteckningar på kungar i *Ynglingatal* samt översättningar till norska och svenska.

Av de i tabellen uppräknade beteckningarna kan man utifrån vissa av dem få en uppfattning om vilka praktiker som ingick i eller förväntades ingå i härskarrollen, liksom hur härskari-deologin såg ut (se vidare nedan). Det måste emellertid poängteras att den bild av kungarna som Tjodolf visar upp genom sin text inte nödvändigtvis varit gällande för alla de ledare som under yngre järnåldern kallades kungar. Tjodolfs bild kan mycket väl ha varit idealiserande. Därtill får man förutsätta att kungens roll och funktion genom århundradena mycket väl kan ha ändrat karaktär, men att beteckningarna kvarstått relativt intakta. Det kan därför vara viktigt att reflektera över om det i så fall snarare är folkvandringstida eller vendeltida förhål-

landen eller ideal som blottläggs i många av beteckningarna. Detta är något som kommer att diskuteras vidare i avhandlingens diskussionskapitel där de skriftliga källorna ställs emot det arkeologiska materialet.

I textanalysen har jag använt mig av tre olika översättningar av *Ynglingatal*, vilket varit nödvändigt då jag själv inte behärskar fornnordiska. Som framgår av tabellen ovan översätts inte alltid de olika fornnordiska orden lika och jag har funnit att ju nyare översättning desto oftare är något av alla orden för konung översatt med kung, konung, härskare eller annat ord som den nutida läsaren kan relatera till, istället för att använda den mångfald av ord med sina skiftningar i sitt innehåll som originaltexten faktiskt bjuder på. Problemet för översättarna har naturligtvis varit att bruka ord läsaren kan förstå och samtidigt behålla rytm och metra i verserna. Jag uppskattar därför Säves översättning, vilken i relativt stor utsträckning så vitt jag kan bedöma är trogen originalspråket och därtill har en fyllig notapparat. Redan på 1920-talet uppmärksammar författaren och språkforskaren Rolf Nordenstreng problemet med ”för-enklade” översättningar i en artikel. Han är kritisk till hur de fornnordiska orden för konung som förekommer i *Eddan* översätts av filologen Axel Åkerblom. Nordenstreng upplyser om att det finns omkring tjugo ord i det fornnordiska språket för ordet konung och menar att det i huvudsak inte går att översätta dessa med ett ord (Nordenstreng 1921:614f). Nu ingår inte *Eddan* i denna analys, men likväl förekommer många av de kungabeteckningar som Nordenstreng räknar upp i sin artikel även i de texter som ingår här. Nedan följer en genomgång av förekommande beteckningar i *Ynglingatal* och vad dessa står för.

Olika böjningar av *konungr* förekommer sex alternativt sju gånger i *Ynglingatal*. Ordet kommer av *konr*, vilket betyder son av en förnäm man (Carlquist och Carlsson 1950:782). *Konr* finns i strof 2 i *Dusla konr* samt i strof 29 i *Lofða kyns áttkonr*. *Godkynning* betyder gudaättling, gudakung eller högättad och möjligen kommer *kynning* precis som *konungr* ur *konr*. Även *bragnings burs*, som betyder konungasonen, visar på ett förnämt ursprung. Beteckningen är troligen avlett av *bragr*, vilket betyder den ypperste eller den förnämste (Andersson och Granlund 1957:194). *Bragning* är därmed en beteckning för kung som den som är ypperst eller mest förnäm (jämför även med t ex fyrstr nedan). *Siklingi* eller *sikling* förekommer två gånger i *Ynglingatal*. *Sik'lingar* är troligen från början ett forngermanskt namn på en kunglig ätt hörande till folkvandringstiden som härstammade från en person vid namn Secca. Inom fornisländsk diktning är ordet en skaldebenämning på en konung. Även *budlungr* förekommer två gånger och precis som *siklingi* kännetecknar beteckningen konungen som en ättling till en namnkunnig samfader. Detta gäller även för *dögling/dagling*, *Dags frændr*, *yngra*, *Fiölnis niðr*, *Frey's afspring*, *Skilfinga nið* och *Týs áttungr* som vardera förekommer en gång (Carlquist och Carlsson 1953:1104; Krag 1991:114; Nordenstreng 1921:615; Säve 1854:13 not 3, 26 not 3). Det förefaller således som att vissa av ovannämnda beteckningar ursprungligen ville visa på ett visst förnämt släktskap, men att de med tiden blev mer allmängiltiga konungabeteckningar. Några av ovanstående beteckningar ville därmed visa på en koppling mellan kungen och gudarna eller på släktskap med en namnkunnig ibland mytisk person.

Jofri och *jofur* förekommer i kvädet sex gånger och ordet förekommer i isländskans *jöfurr*, vilket betyder furste eller hjälte. Den ursprungliga betydelsen är vildsvin eller vildgalt och etymologiskt identiskt med tyskans *eber*. Det låg i tidens anda att på sådant sätt använda starka djurs namn. Nordenstreng menar att beteckningen betyder den som är bärare av vildgalts-

smyckad hjälm (Carlquist och Carlsson 1950:1227; Nordenstreng 1921:615; Säve 1854:15, not 1).

Hilmi/hilme är en annan konungabeteckning som förekommer på tre ställen i *Ynglingatal*, i strof 24, 25 och 33. Beteckningen finns i isländskans *hilmir* och betyder den beskyddande eller den hjälmade. Säve översätter dock *at hilmi* i strof 33 med ”i hemlighet”. Nordenstreng menar att *hilme* är en konungabeteckning som betyder hjälmbarare (Nordenstreng 1921:615; Säve 1854:45 not 1, 73 not 6; Åkerlund 1939:105, 115). Vem som har rätt i sin översättning av *hilmi/hilme* i strof 33 kan jag inte bedöma, men tydligt är att ordet som en konungabeteckning förekommer åtminstone i ett par fall i *Ynglingatal*. Kungen som beskyddare framkommer även i beteckningarna *urðr/yrðr* och *véstalls vörðr*. Den första menar Säve troligen är samma som *varðr*, vilket betyder vårdare eller skyddare. Detta är samma ord som ingår i den andra beteckningen som har betydelsen helgedomsaltarets vårdare. Isländskans *varði*, norskans *varde*, lågtyskans *warde* och fornsvenskans *vardher* är besläktade och har alla med vakt att göra (Carlquist och Carlsson 1954:1054; Säve 1854:26 not 1). Kungens roll som landets och folkets beskyddare kan även uttolkas i innebörden av innehållet i strof 5. I strofen berättas att svearnas folk offerar kung Domalde för god skörd. Landets och folkets välbefinnande hänger således ihop med kungen.

Beteckningar med koppling till kungens roll som makthavare, som den som styr och bestämmer, finns det också några exempel på i *Ynglingatal*. *Allvald* med betydelsen den som har all makt/ härskar över allt samt *valdi* förekommer två respektive en gång. *Valdi* finns i isländskans *valðr* och det germanska *waldō*, vilket betyder styra eller härska. *Stilli* är en annan sådan beteckning som betyder ordnande styresman (Carlquist och Carlsson 1954:856–860; Nordenstreng 1921:615; Säve 1854:31 not 4). Andra beteckningar som används på kungarna i *Ynglingatal* visar på kungens upphöjda position. Här kan nämnas *fyrstr* med betydelsen den förste och möjligen *heidum-hárr* som kan betyda den som är högre än hedarna (osäker tolkning). Den förste förekommer inom medellågtyskan som *vurste* eller *vorste* och i tyskan som *fürst*. Ordet kan där även betyda den utmärktaste och var en titel som innebar politisk makt och/eller en hög social ställning under åtminstone medeltiden och framåt (Carlquist och Carlsson 1949:829f). Båda dessa beteckningar förekommer en gång vardera.

Andra konungabeteckningar visar på konungens roll som ledare, det vill säga att vara den som leder andra. I *Ynglingatal* förekommer *dróttni*, *fylki*, *berkonungr*, *reidar stjóri* och *vísa* och dessa nämns en gång vardera. *Dróttin* finns i fornisländskans *dróttinn*, vilket betyder hövding eller kung. Ordet kommer av *drótt* som betyder krigarskara, vilket då gör att *dróttinn* i slutändan betyder att vara den som har hird, det vill säga en kung, furste, följesledare eller hirdherre. Det fanns dessutom jorddrotter, vilket betecknade personer som ägde stora markområden och som därmed kan ses som storgodsägare. Ordet är en beteckning som förekommer också inom andra germanska språk i betydelsen herre eller överhöghet (Jakobsson 1992:81; NE 1991a:140). *Fylki* betyder skara och då särskilt krigarskara och konungabeteckningen *fylki/fylkir* bör då ursprungligen ha haft innebörden den som leder krigarskaran (Söderberg 1947:45). *Vísa/vísii/vísir* betyder ledare eller förare, den som visar hären vägen (Nordenstreng 1921:615).

Redan i några av ovannämnda beteckningar berörs kungens krigiska funktion på ett eller an-

nat sätt. Till dessa kan läggas *bryni-alfs*, *liðs líóna бага*, *gram*, *gunndjarf herkonungr* samt *vígfrömuð* och *vígmíðlung*, vilka förekommer i *Ynglingatal* en gång vardera. Beteckningarnas innebörd är kopplat till positiva egenskaper hos en krigsledare. Möjligen ska *dáðgjarn* och *dáðsall* även ses i detta sammanhang (se tabell 15 och bilaga 1). En beteckning det råder viss oklarhet kring är *Vígmíðlung*, stridsmedlare. Det bör ha någon annan innebörd än *vígfrömuð*, vilket innebär att vara den som främjar eller frammanar strid. Kan *vígmíðlung* istället ha med strategi och planering att göra eller kanske den som i striden försöker medla för fred?

Två beteckningar som förekommer en gång vardera i *Ynglingatal* har med kungens roll som utdelare att göra och dessa är *menglotuðor* och *reiks blöðuðr*. Den första betyder klenodförestöraren eller smyckesslösaren, vilket innebär en mycket frikostig och givmild man. Den andra beteckningen betyder gillesbjudarn eller den som bjuder till rika gästabud. En annan beteckning som också lyfter fram kungen i positiva ordalag är *gæðing*, vilket betyder den gode konungen. En konung kan även betecknas med ordet för den som med vishet förstår att bruka spådomsstaven, *valteins spakfrömuðr*. Om detta betyder att kungen själv är den spåkunnige som vänder val-tenen eller om han snarare är vis nog att förstå hur han ska bruka spådomar är oklart, men tydligt är att konungen enligt beteckningen besitter visdom.

Det finns även några andra beteckningar i *Ynglingatal* på personer som inte är kungar. De är tio till antalet och förekommer endast en gång vardera. Här finns således inga upprepningar.

Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
<i>Árr</i>	Bud	Tjenare	Sven (sändebud, eg. förnäm man)
<i>Flotna</i>	Krigare	Sjöfarare	Flottnar (sjökrigare)
<i>Fróða menn</i>	Visa män	Prode menn	Vitre män
<i>Jarlar</i>	Jarlar	Jarler	Jarlar
<i>Kind</i>	Folk	Folk	Karlar (folkstämman=mindre avdelning av ett helt folk)
<i>Setr-variendr</i>	Bröderna	Setevergerne	Husets (sätrens) försvarare, det vill säga bröderna och kungasönerna
<i>Sigrhafendr</i>	Krigarna	De seierhavende	De seger-säkre (de segerhafvande, det vill säga landets män)
<i>Søkemíðlendr</i>	Fredsmedlarna	Sakmeglerne	Sakmedlarne (de på tinget dömande odalbönderna, det vill säga landets män)
<i>Sverðberendr</i>	Krigarna	Sverdbærerne	De svärdbärande= de fria odalbönderna i Svitjod
<i>Val-safendr</i>	Kämparna	De valdrepande	De drabbningsväldige

Tabell 16. Utdrag ur textanalysen, bilaga 1. Beteckningar på sociala positioner i *Ynglingatal*.

Tre av de tio beteckningarna är olika ord för krigare: *flotna*, *sverðberendr* och *val-safendr*. Sjöfarare eller sjökrigare (*flotna*) bränns inne med sin kung då den timrade tomtens skepp (kenning för huset) sätts i brand av jyska män (strof 23 och 24). *Sverðberendr* nämns som synonymt till landets här och att de ibland dödade sin kung. De nämns som de agerande i strof 5 där svearnas folk offerar kung Domalde för god skörd (strof 5). Säve menar att de svärdbärande i detta fall är de fria odalbönderna i Svitjod (Säve 1854:18 not 1). Möjligen ska även *sigrhafendr*

ses som en beteckning för krigare, så som Johansson översätter. Säve ser emellertid ordet som en beteckning för landets män.

Árr och kanske även *fróða menn* är personer som troligen står i tjänsteförhållande till kungen. Den första beteckningen betyder bud/sändebud eller tjänare som enligt Säve var en förnäm man (jmf nedan under Beowulf). *Fróða menn*, det vill säga visa män, berättar om var kung Domar blev bränd (strof 6). De visa männen är de som kan historien. Jarlar och *setr-veriendr* är två andra förekommande beteckningar som även de förefaller stå i tjänsteförhållande till kungen. I strof 19 och 20 berättas om Ottar som föll i strid för danernas vapen och man får veta att det är Frodes jarlar Vött och Faste som var de som dräpte Ottar. *Setr-veriendr* kallas sönerna till kung Visbur i strof 4 och Säve menar att ordet betyder säterns eller husets försvarare. Krag översätter istället med sätesvärjare. Setr hör till stammen sitta och förekommer i de flesta europeiska språk. I det fornvästnordiska området tros ordet ursprungligen ha betydelse sittande eller uppehållsort (Carlquist och Carlsson 1954:759f; Engström och Marklund 1995:29). Därvidlag är det troligt att *setr*, så som det står i strof 4, inte endast står för huset som byggnad, utan istället platsen eller centrat för kungens maktutövning. I detta ingår bland annat huset/hallen och högsätet och så som det framställs i Beowulf framgår att en sådan plats till och med är symbolen för kungens rike (se vidare nedan).

Till sist har vi *kind* och *sokmiðlendr*. Det första betecknar ett folk, och då en mindre avdelning av ett folk som en folkstamma, till skillnad från *Dióð* som betyder ett helt folk. Säve menar att ordet sedermera får en allt trängre betydelse i isländskan och kom att snävas in till att stå för ätt eller släkt (Säve 1854:46 not 5; se även Carlquist och Carlsson 1950:81). *Dióð* finns också med i *Ynglingatal* och då som förledet i en konungatitel (se ovan). *Sokmiðlendr* betyder sakmedlare, vilka av Säve förklaras vara de fria männen som dömde på tinget. Sak finns kvar inom domstolsväsendet och rättsprocesserna än i dag i t ex begreppen sakkunniga, sakfråga och sakförare (Carlquist och Carlsson 1953:59–63, 66f).

Beowulf

I det anglosaxiska poemet *Beowulf*, uppkallat efter verkets huvudperson, beskriver en poet händelser som utspelar sig i ett förkristet avlägset förflutet troligen under sent 400-tal och 500-tal e. Kr., det vill säga under folkvandringstid och tidig vendeltid, i Skandinavien (se t ex Ringler 2007:liii–liv; Swanton 1978:7f). *Beowulf* är en hjältesaga bestående av två delar. I den första delen reser den unge geaten Beowulf till danerkungen Hrothgar för att hjälpa honom och danerna att bekämpa ett monster kallat Grendel vilken sedan flera år härjat hos dem. Nattetid dödar Grendel människor, särskilt i kungens storslagna mjödhall Heorot. I del två är Beowulf gammal och har varit kung över geaterna i 50 år. En eldsprutande drake härjar i geaternas land efter att en förrymd träl stulit en bågare ur drakens skatt. Beowulf ger sig tillsammans med ett urval krigare iväg för att döda draken. Beowulf lyckas med hjälp av en yngling döda draken, men blir själv dödligt sårad.

Beowulf innehåller fylliga beskrivningar om händelser i det förflutna, om hur germanska kungar och deras hov och följn agerade och vilka strategier de hade på den sociopolitiska arenan. Att poeten är kristen kan man förstå och den kristna inramningen i eposet är troligen hans tillägg till hjältesagan. Verket finns bevarat i en avskrift daterad till slutet av 900-talet fram till och med 1000-talets första kvartal. Det är omdiskuterat när originalet författades,

men den generella uppfattningen är mellan slutet av 500-talet fram till och med 700-talet. Avskriften, som är det enda bevarade manuskriptet av *Beowulf*, utgör en volym av *The Cottonian collection* som kallas *Vitellius A.xv*. Manuskriptet finns på the British Library i London. Hilda Ellis Davidson (bland annat forskare i förkristen skandinavisk religion) vill utifrån parallelldragning mellan föremål och begravningspraktiker i eposet och arkeologiska fynd datera det skriftliga originalet till 500- eller 600-tal (Davidson 1968; Klaeber 1941:xcv; se nedan). Swanton (1978:3–6; se vidare nedan) förespråkar en datering till 700-talet medan Dick Ringler (2007:xxi; se även nedan) är lite mer försiktig i sin datering och menar att originalet inte går att datera närmare än till mitten eller slutet av den anglosaxiska perioden. För egen del gör jag inga ansatser att datera *Beowulf* och jag nöjer mig med en trolig datering av det skriftliga verket till 600- eller 700-tal eller något senare utifrån det som framkommer i detta kapitel.

En källkritisk aspekt gällande *Beowulf* är vilken tidsperiod verket kan anses vara vittnesgill för. Är det perioden som handlingen är förlagd till eller är det verkets tillkomsttid ett par hundra år senare, det vill säga folkvandringstid/tidig vendeltid alternativt vendeltid? Min uppfattning är att detta är svårt att avgöra. Det är fullt möjligt att verket omväxlande är vittnesgill för än den ena än den andra perioden och av denna anledning utgår jag från att *Beowulf* visar på förhållanden som tidsmässigt inte går att korta ner närmare än till perioden folkvandringstid – mellersta vendeltid. Gräslund vill emellertid förlägga *Beowulf* skrifthistoriskt och arkeologiskt i ett snävt tidsutsnitt till tiden före 550, det vill säga sen folkvandringstid. Han poängterar särskilt hur massivt guld, liksom ringar förekommer i eposet och hur sådant i stor mängd kan ses i det arkeologiska materialet före 550, men inte efter (Gräslund 2018:39–42).

Swanton belyser i sin introduktion till sin utgåva av *Beowulf* hur stora likheter eposet har med andra nordeuropeiska folksagor. Särskilt den skandinaviska *The Bear's Sons tale* har mycket stora likheter med den första delen av *Beowulf* där hjälten är en ung man med exceptionell styrka som vuxit upp i skogen hos en björnfamilj. Med sin enorma styrka kramar han ihjäl sina fiender. Swanton menar att han kan vara en *berserker* (kommer från orden björn och särk) och också en hamnskiftare, och menar att det är möjligt att även *Beowulf* var en bärsärk. Åtminstone är det tydligt att han hade egenskaper som en sådan med sin enorma styrka och det framgår att han tidigare har kramat ihjäl en fiende. Då *Beowulf* slåss mot Grendel väljer han att göra det med sina bara händer. Enligt vissa forskare betyder *Beowulf* också björn. Hjälten i *The Bear's Sons tale* ger sig ut på äventyr på samma sätt som *Beowulf* och bekämpar monster och det finns slående likheter i händelseförloppen de båda berättelserna emellan. Den andra delen av *Beowulf* där *Beowulf* strider mot en skattvaktande drake har istället stora likheter med *Sigurd Völsunga saga*, till vilken det även refereras i *Beowulf*. Det finns emellertid även folksagor som liksom *Beowulf* kombinerar ovanstående element eller händelser. *Hathar saga* är en sådan i vilken hjälten också är geat. I *Hrolfs saga Kraka* slåss hjälten som heter Bothvarr Bjarki (vilket betyder björn) mot ett flygande troll samt är involverad i en händelse som liknar den med den unge krigaren Wiglaf i *Beowulf*. Precis som i den första delen av *Beowulf* reser Bothvarr Bjarki, som också är geat, till en kung i Lejre och blir där först fientligt mottagen (som *Beowulf* av Unferth) tills han övertygar främlingarna om sin duglighet. Swanton menar att alla dess historier med liknande element visar att den sammansatta berättelsen fanns och var välkänd i en eller annan form i norra Europa redan innan den skriftliga versionen av *Beowulf* producerades. Swanton framhåller dock några väsentliga skillnader mellan de skandinaviska sagorna och *Beowulf*: det finns inga storslagna hallar i sagamaterialet, utan istället enklare

gårdar. Det är det individuella som betonas i sagamaterialet och inte det gemensamma som i *Beowulf* där dramatiska och tragiska konsekvenser betonas istället för personlig överlevnad. Beowulfpoeten har därför av en jordnära enkel folksaga, som troligen var tänkt som underhållning vid elden, tillsammans med sina nedärvda kunskaper skapat ett mycket välbearbetat verk med dramatisk struktur och tematiskt innehåll (Swanton 1978:8–13). Gräslund hävdar istället att det inte finns något som styrker att en fornengelsk poet har komponerat berättelsen självständigt eftersom denne inte skulle haft tillgång till verkets historiska, materiella, sociala och ideologiska ramverk. Istället menar Gräslund att grunddragen i berättelsen komponerats i Skandinavien för att senare, som ett i huvudsak sammanhängande muntligt diktverk, överföras till England (Gräslund 2018:233–236). Jag finner Gräslund mycket trovärdig i sin argumentation, vilket öppnar för *Beowulf* som en än mer relevant källa för skandinaviska förhållanden under folkvandrings- och vendeltid.

Det var kristna missionärer som introducerade kunskapen att skriva och producera böcker för anglosaxarna på 600-talet och under lång tid existerade den orala berättartraditionen sida vid sida med den skriftliga. Det är i denna fas som den skriftliga versionen av *Beowulf* kom till. Det är inte möjligt att avgöra vilka element av eposet som sattes samman först då den skriftliga versionen skrevs eller vilka som redan fanns kombinerade i den orala versionen. Spår av den orala versionen och berättartraditionen kan skönjas i eposet med fraser som ”Vi har alla hört berättas...”, ”Jag har aldrig hört...” eller ”Jag har hört det sägas...”. Ringler påpekar att poetens intresse för den orala berättartraditionen är på gränsen till professionell. Poeten har ingående kunskaper i hur den orala berättartraditionen produceras och vad dess syften är (Ringler 2007:xvii, xx-xxi).

Beowulf är skrivet på fornengelska, vilket också var poetens modersmål, och ger oss information, om än retroperspektiv, om vad en anglosax på 600- eller 700-talet ansåg att germanska kungar och deras krigarföljen hade för sig och hur de skulle agera i sociala och politiska sammanhang. Temat för *Beowulf* är ledarskapets funktion och karaktär i det heroiska samhället (Bazelmans 1999:7, 69; Davidson 1968:359f; Ringler 2007:xxi, liii-liv; Swanton 1978:1, 5f, 19). Den litterära kritiken inom modern forskning menar att det som framställs i *Beowulf* inte skall ses som mer eller mindre korrekta beskrivningar. Istället bör texten ses som en litterär representation av en social verklighet (Bazelmans 1999:5). Emellertid har arkeologisk forskning visat att såväl den materiella inramningen som begravningsritualerna i eposet är realistiskt framställt. Alla huvudkaraktärer, utom Beowulf själv, har gått att belägga som historiska personer och de historiska händelserna som finns med i *Beowulf* finns även omnämnda i andra skriftliga källor. Detta medför att man kan hävda att poetens referenser är relativt korrekta (Davidson 1968; Swanton 1978:5). Gräslund (2018:29) framhåller dessutom *Beowulf* som en i det närmaste handbok över den nordiska samtidens materiella och ideologiska värld. Sammantaget betyder detta att de historiska detaljerna liksom de sociala sammanhangen har verklighetsförankring.

Att *Beowulf* kan uppfattas som en litterär framställning av en social verklighet samt att den materiella inramningen och de praktiker som framställs är realistiska med verklighetsbakgrund i 500- och 600-talen och kanske även i 700-talet är av betydelse för mitt bruk av *Beowulf*. Inom äldre svensk arkeologisk forskning sökte forskarna ofta efter korrespondens mellan det arkeologiska materialet och de litterära källorna och *Beowulf* var en av dessa källor.

Många gånger var det identifiering av platser och personer som eftersöktes. Birger Nerman hävdade t ex att Skalundahögen i Västergötland är Beowulfs grav (Nerman 1956:81). Sådana tidiga arkeologiska texter är inte av relevans här, då syftet med avhandlingen inte är att göra identifieringar av det slaget.

Jag har då jag refererar till egen läsning av *Beowulf* främst använt mig av Ringlers översättning *Beowulf: A New Translation for Oral Delivery* från 2007. Ringler har baserat sin översättning till övervägande del på Frederick Klaebers tredje utgåva av verket, men även konsulterat andra utgåvor. Ringler hänvisar till versnummer, medan Klaebers utgåva hänvisar till radnummer i det fornengelska originalet. Då jag utgått från Ringler är således mina hänvisningar till originalet också i versnummer. Ringler är professor emeritus i engelska och skandinaviska studier vid University of Wisconsin-Madison (Ringler 2007). Jag har i min textanalys av tre valda passager av *Beowulf* även använt Rudolf Wickbergs översättning från 1914, Michael Swantons översättning från 1978 och Seamus Heaneys översättning från 2000. Swantons utgåva innehåller förutom den fornengelska texten även en översättning på samma uppslag, vilken erbjuder möjlighet till parallellläsning. Vid jämförelse av ovannämnda översättningar av *Beowulf* finner man ibland skillnader i val av ord och i hur texten löper. I de fall jag funnit skillnader av betydelse i översättningarna har jag diskuterat dessa i texten.

Beowulf är en fantastisk berättelse sett till sin ålder, sitt litterära värde och sitt innehåll och har helt naturligt lockat till forskning inom flera olika ämnesområden. Inom ramarna för denna avhandling är det inte möjligt, och heller inte nödvändigt för syftet, att mer ingående relatera till den vidd av forskning som behandlar eposet.

Fysiska fenomen och materialitet

Ett antal fysiska fenomen omnämns i *Beowulf*. I textanalysen av kapitel IX i *Beowulf* identifierades tio olika fysiska fenomen (bilaga 1). Kapitlet handlar om när Beowulf med följe anlät till danerna och ett gästbud hålls i hallen Heorot. Av de identifierade fysiska fenomenen bedömer jag att samtliga haft stark social laddning i den sociala verklighet eposet skildrar. Störst utrymme får Heorot som ingår i praktikerna vid åtta tillfällen. Heorot nämns en gång vid namn, men annars som hallen, mjödhallen, den höga hallen, danernas ståtliga hus och som det yppersta av hus. I kapitlet beskrivs således Heorot på så vis att den omnämns som hög, att den var ståtlig liksom det yppersta av hus. Den omnämns också som en mjödhall. Dryckesbägaren är ett annat fysiskt fenomen som får stort utrymme i kapitel IX. Bägaren omnämns fem gånger och det är samma bägare i samtliga fall. Bägaren kallas för bægaren, hallbægaren och mjödbægaren och det är danernas drottning som går runt och bjuder de församlade i hallen att dricka ur den. Danerdrottningens smycken får också relativt stort utrymme i texten (fyra gånger) och de är av guld. De omnämns också som ringar.

Heorot liksom andra hallar beskrivs även i andra passager i eposet och detta gäller särskilt den enastående mjöd- och gåvohallen Heorot. Heorot var så hög att den sträckte sig mot molnen och dess väggar beskrivs som långa och spatiösa. Det finns sängar, alternativt bänkar som används som sängar, i hallen där krigarna sover liksom fluffiga kuddar. Annan hallinterior som nämns är högsätet, bänkar av plank smyckade med guld samt vackra guldgobelänger för alla att beundra. Högsätet omnämns ofta som gåvotron och ibland även att den var hög. Hallens dörr har smidda järnbultar och golvet består av dyrbart tegel. Det nämns även att

hallen är smyckad med elfenben och att dess tak är gyllene (*Beowulf* 152–153, 229–240, 652, 807, 969, 1441–1450, 1550, 1560, 1853, 1987–1992, 4392, översatt i Ringler 2007:7, 9, 20, 24, 28, 40, 43, 51, 54, 116). Återkommande nämns hallarnas höga gavlar, som t ex "... *his great hall-buildning stands with its high gables.*" (*Beowulf* 568–570, översatt i Ringler 2007:17). Då Beowulf besegrat Grendel genom att slita armen av honom fäster Beowulf armen på Heorots gavel för allmän beskådan (*Beowulf* 1666–1672, översatt i Ringler 2007:46). Heorots höjd framgår även i beskrivning av dess taksparrar, som t ex "... *harp music rang through the high rafters...*" eller "... *the great wooden rafters waited for floods of fire to enfold them...*" och även Beowulfs mjödhall, geaternas gåvosäte, omnämns som hög och som den största av byggnader (*Beowulf* 162–165, 2131–2132, 4649–4653, översatt i Ringler 2007:7, 58, 122). I hallarna fanns utöver bänkar även bord och Beowulf framhåller att han och hans krigare sitter vid kung Hygelacs bord när han presenterar sig och sitt följe för danerna (*Beowulf* 679–686, översatt i Ringler 2007:20).

I början av kapitel IX är det stort fokus på olika bataljer och strider och i samband med dessa omnämns svärd fyra gånger. Inga andra vapen omnämns här. Vid ett tillfälle nämns att svärdet är dyrbart. Övriga fysiska fenomen som omnämns är skatter och båt, vilka omnämns vid ett tillfälle vardera. Dessa båda beskrivs inte ytterligare i detta kapitel av eposet, men båten beskrivs på annat ställe. Något som också omnämns i kapitel IX är ölgille. Ölgille är en social praktik av det performativa slaget, men också ett fysiskt fenomen (och materialitet) där levande och icke-levande enheter är sammanlänkade i en och samma kontext.

Kapitel XV av Beowulf ingår också i textanalysen i bilaga 1. Kapitlet utspelar sig i Heorot där ett gästabad arrangeras efter Beowulfs seger mot Grendel. Det mest framträdande fysiska fenomenet i kapitlets praktiker är även här hallen Heorot som omnämns nio gånger. Därefter är det ett stort fokus på gåvor och dessa utgörs av hästar (4 gånger), guldsmyckade ornerade skatter (4 gånger), en juvelprydd sadel (3 gånger), ett berömt, värdefullt och sirat svärd (tre gånger), en hjälm (2 gånger), ett guldbanér (1 gång), guldsmidda betsel (1 gång) och krigsutrustning (1 gång). Dessutom nämns att Beowulf tar emot gåvor vid ett tillfälle. Andra fysiska fenomen som framställs i kapitlet är kopplade till hallens utformning och inredning. Dessa är bänkar (3 gånger), taket (1 gång), gångjärn (1 gång) och dörrposter (1 gång) kopplade till hallens port, järnband (1 gång) som förstärkning i hallen och gyllene bonader (1 gång). Därtill omnämns bankett/gästabad vid två tillfällen liksom dryckesbägare (2 gånger) och mjöd (1 gång). Bankett/gästabad är att betrakta på samma sätt som ölgille, det vill säga som social praktik och materialitet på samma gång.

Sista kapitlet som ingår i textanalysen i bilaga 1 är kapitel XLIII, vilket behandlar Beowulfs begravning. Utifrån textanalysen framgår en relativt jämn fördelning av hur många gånger de fysiska fenomenen ingår i praktikerna. Mest fokus ligger på det brinnande kremeringsbålet där elden omnämns tre gånger och röken två. Gravbålet i sig omnämns två gånger. Beowulfs döda kropp omnämns två gånger, men hans ben (1 gång), märt (1 gång) och aska (2 gånger) omnämns också, vilket gör att den döda kroppen i transformation omnämns sex gånger. En hel del fokus läggs också på de gravgåvor som placeras på gravbålet respektive i graven tillsammans med Beowulf. De föremål som omnämns i samband med kremeringen är hjälmar (1 gång), sköldar (1 gång) och brynjor (1 gång) och de föremål som omnämns efter kremeringen i samband med uppförandet av gravhögen är rikedomar av guld och ringar (1

gång), skatten (2 gånger), skattgömman (1 gång) och guldets (1 gång). De sistnämnda handlar om de föremål som hämtas ur drakens skattgömma i en annan gravhög och dessa föremål omnämns som gamla, som arv från en gammal släkt och som dyrbara klenoder (*Beowulf* kapitel 32, översatt i Wickberg 2013)¹². Begravningen som praktik nämns vid ett tillfälle och bundet hår (hos den sörjande kvinnan som agerar vid Beowulfs begravning) nämns två gånger. Gravhög/hög nämns två gånger liksom mur. Med mur menas en konstruktion av sten i gravhögen och min uppfattning är att detta skulle kunna syfta på någon form av kantkedja eller möjligen själva kärnröset. Tydligt är att muren hör till själva högkonstruktionen. Slutligen omnämns härden vid ett tillfälle i slutet av kapitlet.

Sett till hela eposet är det vissa fysiska fenomen som beskrivs mer ingående och dessa är vapen, rustningar, hästutrustningar, smycken, kläder samt ädla föremål som ingår i skatter. Dryckesbägare, som återkommande finns med i eposet, beskrivs inte närmare, utom i de fall de ingår i en skatt (*Beowulf*, översatt i Ringler 2007). Samtliga dessa fysiska fenomen är av sådan karaktär att de bör förstås som socialt exklusiva.

Sociala praktiker

Det är många olika praktiker som utspelar sig i *Beowulf*, praktiker som utförs av såväl människor som ting, djur och väsen (levande och icke-levande enheter). I kapitel IX ligger stort fokus på att hålla tal eller tala inför publik. Det är Beowulf, danerdrottningen Wealtheow och danerkungen Hrothgar som talar och det sker sammantaget fem gånger. Därtill uttrycks att personer hälsar andra (3 gånger) och det är drottningen som träder fram och hälsar männen i hallen, Wealtheow hälsar Beowulf och Hrothgar hälsar Beowulf och önskar honom lycka. Det framgår att hälsandet görs inför de samlade i hallen. Att erbjuda och ta emot en dryckesbägare nämns vid upprepade tillfällen. Det är Wealtheow som går runt i hallen och erbjuder dryckesbägaren först till Hrothgar (1 gång), därefter till prövade krigare och ynglingar (1 gång) och till sist också till Beowulf (1 gång). Det framgår även att Hrothgar liksom Beowulf med glädje tar emot bägaren (1 gång vardera). I flera verbrelaterade fraser framgår att hjältarna skrattar och är glada (1 gång), folket är glada och pratar högt och glatt (1 gång) och det pratas livligt i hallen (1 gång). Flera praktiker omnämns endast vid ett tillfälle och dessa är: Hrothgar har varit utsatt för fasa av Grendel; Unferth har framhävt sig själv som modig; Hrothgar blir lycklig av Beowulfs tal; Hrothgar hoppas på hjälp; Wealtheow har smyckat sig med guld; Wealtheow ber Hrothgar vara blid vid ölgillet och vänlig mot männen; Wealtheow sätter sig bredvid Hrothgar; Hrothgar går och lägger sig för att vila; Hrothgar vet att Grendel väntar på att attackera; Hela skaran reser sig då Hrothgar bryter upp; Hrothgar bryter upp; och Hrothgar lovar Beowulf att han ska få allt han önskar om han besegrar Grendel med livet i behåll. Flera av praktikerna här är inte i sig självt av social karaktär, men får det av den inramning gästbudet alternativt berättelsen ger. Tydligt och direkt sociala är de praktiker som utspelar sig på gästbudet och som *utgör* delar av detsamma.

I kapitel XV är det stort fokus på festmåltiden och då framför allt på själva drickandet. Kungen vill inta sitt mål (Wickberg) eller vara värd på banketten (Ringler) (1 gång); De nobla/ärorika männen njuter av sitt festande (1 gång); De nobla/ärorika männen dricker mycket

¹² Detta är intressant i förhållande till guldringen i Kungshögen i Sunnerby. Ringen var både gammal och av guld och var inte med på gravbålet, utan placerades i graven efter kremeringen.

mjöd (1 gång); Hrothgar och Hrothulf festar tillsammans (1 gång); Hrothgar och Hrothulf tömmer många dryckesbägare (1 gång); Beowulf accepterar gladeligen en fylld bägare (1 gång). Relaterat till dessa praktiker är också: De nobla/ärorika männen sitter i bänkarna (1 gång); Hrothgar och Hrothulf sitter i den höga hallen (1 gång).

Vidare så upptar gåvoutbyte en del av handlingen och det är Beowulf som tar emot gåvor från Hrothgar som belöning för sina insatser mot Grendel: Hrothgar ger Beowulf ett guldbanér, en hjälm, en brynja och ett sirat svärd (1 gång); Beowulf tar emot gåvorna framför halltrupperna (1 gång); Hrothgar ger kärleksfullt skatterna, krigsutrustningen och hästarna, till Beowulf (1 gång); Hrothgar belönar Beowulf med rikedomar och hästar (1 gång). Några praktiker är också direkt relaterade till själva gåvoutbytet och dessa är: Hrothgar beordrar att åtta hästar med guldsmidda betsel skall ledas in i hallen (1 gång); Några leder in hästarna (1 gång); Många ser ett berömt svärd bäras fram till hjälten (1 gång). Den sistnämnda av dessa har med att se och beundra att göra och detta nämns även i den verbrelaterade frasen: Männen skådar de vackra bonaderna (1 gång). Att beordra andra eller ge direktiv framgår ovan då Hrothgar beordrar in hästarna i hallen och denna praktik anas också i kapitlets början då man låter många händer (mäns och kvinnors) ställa i ordning Heort.

Att dra sig till minnes eller att minnas återges vid ett par tillfällen; Författaren känner inte till att en större skara tidigare uppfört sig bättre i sin kungs närvaro (1 gång); Författaren kan inte minnas någon som tidigare lika hjärtligt gett fyra sådana guldsmyckade skatter till någon på ölbänken (1 gång). Även att prata om och känna till föremål (då de är berömda) eller människors egenskaper (välkända) förekommer ett par gånger: Människor har pratat om och känner till svärdet (1 gång); Människor pratar om Hrothgars tapperhet (1 gång).

Därtill förekommer: Hrothgar går till salen (1 gång); Danerna är trogna och känner inte till förräderi (1 gång); Beowulf har triumferat (1 gång); Hrothgar äger den juvelprydda sadeln (1 gång); Någon har tillverkat sadeln med konstrik skicklighet (1 gång); Hrothgar har krigat till häst med sadeln (1 gång); Hrothgar har deltagit i svärdsleken (1 gång); Hrothgar har lett sina trupper i krig (1 gång); Kämparna stupade (1 gång); Hrothgar beskyddar Ingvinerna (1 gång); Hrothgar ber Beowulf att njuta av skatterna (1 gång).

I kapitel XLIII är många av människornas praktiker kopplade till sorg över den döde Beowulf: Hjältarna sörjer (1 gång); Begravningsdeltagarna, de geatiska männen och den geatiska kvinnan gråter (3 gånger); Den geatiska kvinnan skriker ut sin sorg och sjunger sorgesånger (1 gång); Ädlingarna klagar sin sorg över kungen med sorgliga kväden (1 gång); Ädlingarna och det geatiska folket (härdkamraterna) sörjer Beowulfs död (2 gånger). Stor del av praktikerna är också kopplade till Beowulfs kremering och begravning: Beowulf har instruerat om hur begravningen ska gå till (1 gång); Geatiska män gör gravbål åt Beowulf (1 gång); De geatiska folket hänger hjälmar, sköldar och brynjor på bålet (1 gång); Hjältarna/krigarna lägger Beowulfs kropp på bålet (1 gång); Krigarna tänder en dödseld på den bara udden (1 gång); Människor staplar rikedomar av guld och ringar i graven (1 gång); Krigarna hade burit med sig skatten från skattgömman (1 gång); Några begravnade skatten tillbaka i jorden (1 gång); Tolv ädlingar rider sakta runt Beowulfs hög (1 gång). I relation till ovanstående praktiker kan också tilläggas att: Beowulf har dött (1 gång); De geatiska männen sörjer och minns sin mäktige kung (1 gång); Ädlingarna prisar Beowulf (1 gång) och hedrar sin herre med värdig

kärlek och lovord (1 gång); De geatiska männen talar i positiva ordalag om Beowulf (1 gång).

Flera praktiker är också kopplade till uppförandet av Beowulfs grav: De geatiska männen bygger Beowulfs gravhög (1 gång); De geatiska männen bygger en mur runt Beowulfs aska (1 gång); De mest skickliga männen informerar de geatiska männen om hur muren ska byggas (1 gång); De geatiska männen blir instruerade/informerade (1 gång). Andra praktiker som framgår är: Människor pratar om Beowulf (då han är beryktad) (1 gång); Beowulfs följeslagare älskar sin kung (1 gång); Det geatiska folket (eller delar av) är kamrater och sitter vid härden tillsammans (1 gång).

Det är inte endast människor som agerar och påverkar de händelser som beskrivs i *Beowulf*. Beträffande ting eller fysiska fenomen som agerar så nämns i kapitel IX att: Svärdet har sårat och sövt (dödat) skadedjuren (1 gång); Havet bar Beowulf till finnarnas/lapparnas land (1 gång). I kapitel XV nämns: Gyllene bonader glänsar på väggarna (1 gång); Byggnaden är förstärkt med järnband inuti (1 gång); Endast taket står kvar intakt (1 gång); Heorot/Heorots bänkar fylls med vänner (1 gång); Svärdet bärs fram (1 gång); På hjälmen finns en järnås som skyddar huvudet mot hårda svärdshugg (1 gång). Krigssadeln var den höge konungens säte i striden (1 gång). I kapitel XLIII framgår att: Vinden dör ut (1 gång); Vedrök blandad med gråt reser sig över de rostfärgade lågorna (1 gång); Lågorna bränner sin väg genom ben och märm och förvandlar dem till aska/bryter benhuset (1 gång); Beowulf kremeras (1 gång); Himlen sväljer röken (1 gång); Gravhögen är bred och hög och vida synlig för sjöfarare (1 gång); Muren innesluter Beowulfs aska (1 gång); Guldets är olyckligt/för otur med sig (1 gång); Guldets lever i marken överksam och till ingen nytta (1 gång). Som framgår här finns inga uppreningar gällande de fysiska fenomenens praktiker i de tre kapitlen i textanalysen. De fysiska fenomenen som agerar är övervägande socialt exklusiva och/eller har hög social laddning i de givna kontexterna.

Djur är också involverade i praktikerna i *Beowulf* och på ett eller annat vis agerande. I kapitel XV framgår att: Hästarna går in i hallen via gårdsplanen (1 gång); En av stridshästarna bär en juvel prydd sadel, Hrothgars rika krigssadel (1 gång); Hästarna ges till Beowulf (1 gång). I kapitel XLIII står att: Hästarna går runt högen (1 gång); Hästarna bär ädlingarna (1 gång). Beträffande olika väsen står i kapitel IX att: Leda skadedjur attackerade Beowulf (1 gång); Skadedjuren får svärdshugg av Beowulf (1 gång); Skadedjuren ligger på morgonen, sårade av klingan, på stranden sövda av svärdet (1 gång); Ödet frälsar ofta mannen från döden, då hans mandom duger (1 gång); Havstrollen dör (1 gång); Grendel har vållat skada och fasa hos Hrothgar och i Heorot (1 gång); Grendel skonar ingen av danernas folk, utan dödar och frossar (1 gång); Skräckbringaren/monstret väntar på att få attackera den höga hallen (1 gång). I kapitel XV framgår att: Grendel är besegrad (1 gång); Grendel flyr (1 gång); Grendel är befläckad med synd (1 gång); Grendel hoppas att kunna undvika sin dom (1 gång); (Ödet) bestämmer då livet ska upphöra (1 gång). I kapitel XLIII står att: Ödet leder Beowulf bort från kroppen (1 gång). I dessa tre kapitel är det således främst Grendel som agerar, men till viss del även andra monster och också ödet. Utifrån passager i andra delar av *Beowulf* framgår att draken och även de andra monstren agerar och har tankeverksamhet på samma sätt som människorna (*Beowulf*, översatt i Ringler 2007).

Beowulfs bataljer med de olika monstren, liksom deras ageranden, är i sig inte social praktik.

Istället är dessa händelser viktiga för Beowulfs person och hjältestatus liksom i de kontexter där de återberättas och därmed av social vikt.

Beteckningar

I *Beowulf* används en rad beteckningar på de olika sociala positioner som karaktärerna har. Nedan följer ett utdrag ur textanalysen i bilaga 1.

Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
<i>Beadurofes</i>	Beowulfs	The man renowned in battle	Den strids-djärves	Hero	Bold in battle
<i>Brego</i>	Ruler	Prince	Furste	Prince	Chief/lord
<i>Cwen</i>		Queen	Drottning	Queenly	Queen
<i>Cwen</i>	Queen	Queen	Gemål	Queen	Wife of a king/queen
<i>Dugupe ond geogope</i>	Old and young thanes	Tried warriors and youths	Gamla och unga	All ranks	Old retainers and young persons (warriors)
<i>Eorl</i>		Warrior	Jarl		Nobleman/man/warrior/hero/earl
<i>Eorlscipe</i>	Vitue	Heroism	Jarlaväsen	Heroic nature	Nobility/rank/heroic deeds
<i>Epelheard</i>	Father of Denmark	Guardian of the East Danes' homeland	Öst-danernas odals skyddsherre	Their homelands' guardian	Guardian of the native land/king
<i>Folcwen</i>	Hrothgar's consort	Noble queen	Friborna drottningen	Regal lady	Noble folk-queen
<i>Folces byrde</i>		Shepard of his nation	Folkets herde	Keeper of his people	Guardian/keeper of the people/nation
<i>Frean</i>	Lord	Lord	Gemål		Lord/king/consort
<i>Geata leod</i>	Prince	Prince of the geats	Furste	Geat	Man/member/prince(?) of the Geats
<i>Guman</i>	Thanes	Men	Männen	Men	Men
<i>Haleð</i>	Thanes	Heroes	Hjältarne	Warriors	Man/hero/warrior

<i>Halepa</i>	Warriors	Heroes	Hjältarne	Crowd	Man/hero/warrior
<i>Heorðgeneates</i>	Hearth-friends	Companions of his hearth	Hird-kamraterna	Hearth companions	Hearth-companions/retainers
<i>Hildedeore, ædelinga bearn</i>	Sons of princes	Those brave in battle, the children of princes	De stridsdjarve ädlingarna	Warriors, chieftain's sons	Brave in battle, child/son of noble/prince/hero/man
<i>Hlaford</i>	King	Lord	Herre	Lord	Lord
<i>Hlafordes</i>		Lord	Härskarens	Lord	Lord
<i>Kyning</i>	Their leader	King	Konungen	King	King
<i>Mondrybtnes</i>	King	Leader	Herre	Lord	Lord
<i>Niðbendige men</i>	Thanes	Men deposed to strife	De stridslystne männen	Trepassing men	Hostile men
<i>Secga gedriht</i>	Thanes	Band of men	Skara	Band of men	Troop/band of retainers
<i>Sigerof kyning</i>	Lord	King renowned for victories	Segerrike konungen	Warlord	Victorious king
<i>Sinces brytta</i>		Distributor of treasure	Skatternas utdelare	Treasure-giver	Distributor of treasures
<i>Ʒeoden</i>		Prince	Fursten		Chief/lord/prince/king
<i>Walreow niga</i>	Spurred to valor	A fighter, savage in slaughter	Stridsdjarve kampen	A daunting man, dangerous in action	Warrior, fierce in battle
<i>Wigend</i>	Warriors	Fighting-men	Krigarne	They (the warriors)	Warrior
<i>Winedrybten</i>	Lord	Friend and leader	Vän och herre	Prince	Friendly lord
<i>Wyruldcyninga</i>	Kings of this world	The world's kings	Konung i världen	All the kings upon the earth	(Earthly) king

Tabell 17. Utdrag ur textanalysen, bilaga 1. Beteckningar på sociala positioner i *Beowulf*, kapitel IX, XV och XLIII.

Av tabellen framgår att i de tre valda kapitlen av *Beowulf* är 13 beteckningar av 30 beteckningar för kung. Dessa är *brego*, *epelweard*, *folces hyrde*, *freat*, *hlaford*, *hlafordes*, *kyning*, *siegerof kyning*, *mondrybtnes*, *sinces brytta*, *Ʒeoden*, *winedrybten* och *wyruldcyninga*. *Kyning*, *siegerof kyning* liksom *wyruldcyninga* bygger alla på samma ord – *kyning*, ett ord som också ingår i *Ynglingatal*. Ordet har sitt ursprung i betydelsen son till en förnäm man (se ovan). *Mondrybtnes* och *winedrybten* innehåller båda dryhten som betyder följesledare (Klaeber 1941:318; samt ovan). Denna beteckning visar således på kungens roll att leda andra (en krigarskara) och då i aktiviteter

av mer våldsamt karaktär. *Epelweard*, *folces hyrde* och *þeoden* kan istället kopplas till folket eller hemlandet och i dessa beteckningar framgår kungens roll som beskyddare. Även *geata leod* är kopplad till folket. *Sinces brytta* visar på kungens roll som den som distribuerar skatter. De andra beteckningarna som ingår i tabell 17 benämner framför allt drottningen och krigare eller följeslagare.

I de tre kapitlen i textanalysen liksom i andra passager i *Beowulf* återkommer ofta olika beteckningar på de kategorier män som inte är kungar. Här kan nämnas *apelung* och *eorl* som betyder ädling eller krigare samt *þegn* och *gesið* som betyder följeslagare. En grupp följeslagare benämns istället som *gedryht*. Vissa benämningar kan syfta på både krigare och man i allmänhet, så som *beorn*, *freca*, *rinc* och *wiga*. Vissa beteckningar är istället specifika för krigare, t ex *fepa*, *heap*, *here* och *þeod* och ibland utgörs krigarbenämningen av ett sammansatt ord som visar att krigaren bär olika vapen. Exempel på detta är *ascwiga* (spjutkrigare), *byrnwiga* (brynklädd krigare), *helmberend* (hjälmbarare) och *scyldfreca* (sköldkrigare). Andra sammansatta benämningar visar att medlemmar ur kungens följe är invånare i den kungliga hallen, t ex *seleþegn* och *healsittende*, och också att de erbjöds mat och dryck (ex. *eolodringende*) samt fick sitta vid härden eller till bords (ex. *beorðwerod*) (Bazelmans 1999:136).

I *Beowulf* möter vi inte endast kungligheter och krigare, utan också personer som tjänstefolk (män och kvinnor), poeter och musiker. Dessa ställer iordning hallen till fest, serverar mjöd, vaktar vapen och fartyg samt står för underhållet i hallen (för exempel se *Beowulf* 585–589, 988–997, 1734–1751, 1981–1992, 2129–2140, översatt i Ringler 2007:54, 151).

Bazelmans har identifierat fyra olika ålderskategorier i *Beowulf* som har koppling till kungens manliga följe: barn, ynglingar och unga krigare, vuxna krigare och visa män. Ynglingarna erhåller vapen från kungen vid en specifik men ej definierad ålder och de blir då en del av kungens personliga krigarfölje. De unga krigare som visar prov på mod och ger sig i kast med individuella äventyr når berömmelse. Efter en tid blir den unge krigaren vuxen man. Kungen ger då krigaren land eller deklarerar krigarens rätt till ärvd jord. Bazelman antar att det är vid denna tidpunkt krigaren upphör att ingå i kungens följe på daglig basis, men att krigaren även fortsättningsvis vid olika tillfällen ses vid kungens sida och att han ingår då situationen kräver i kungens armé. De vuxna männen i följet kan även ha andra roller. De kan t ex vara *radboru* (rådgivare), *þyle* (talesman) eller *landweard* (gränsvakt) och de kunde i sin tur ha egna följen. Till sist har vi gamlingarna, de som troligen upphört att vara krigare. *Æschere* t ex, Hrothgars äldsta och bästa följeslagare, omnämns som *froda fyrmwita*, det vill säga en vis gammal rådgivare. Förutom att fungera som rådgivare åt kungar och yngre krigare hade de också genealogiska kunskaper, de kunde läsa järtecken och de manade till slut på fiendskap genom att verka för utväxling av eder. Bazelman tolkar det senare som att det var de gamla och visa som kunde lagen (Bazelmans 1999:136–139). Att kungen omger sig med visa rådgivare framgår bland annat i hur Hrothgars män ofta samlades i rådslag för att finna bot på Grendels attacker (*Beowulf* 339–376, översatt i Ringler 2007:12). Intressant här är att det i samband med dessa män och rådslag finns ett angivande av kultutövning med offer och gudatillbedjan, och det är vid det enda tillfället som detta görs i eposet. Poeten har dock klätt det i ord som djävulsdyrkan med offer på mörka altare. Vem som leder kulten och huruvida den vanligtvis är sluten till att endast omfatta de som ingår i rådet framgår dock inte. Men det är männen i rådet som omnämns vara de som agerar i kulten och folket i övrigt utelämnas

här helt (*Beowulf* 342–357, översatt i Ringler 2007:12).

Beteckningarna som används i *Beowulf* och då framför allt på kungarna och krigarna visar inte endast på deras sociala position, utan också på de ideal och uppgifter som var kopplade till respektive position. Utifrån de praktiker och fysiska fenomen som framställs i eposet förefaller idealen och uppgifterna inte vara arkaiska, utan visar på verkliga förhållanden i den kontext eposet i sig självt utgör. Därmed är inte sagt att uppgifterna också nödvändigtvis var kopplade till kungar och krigare i verkliga livet (eposet är trots allt en litterär produktion av ideologisk karaktär med fantastiska inslag). Beteckningarna i *Beowulf* finns emellertid belagda också i andra källor och tydligt är att dessa var sådana som nyttjades över ett större geografiskt område. Många beteckningar är av karaktären epitet och dessa visar tydligt vilka ideal som fanns kopplade till de sociala positionerna medan andra beteckningar istället visar på tillgänglighet eller tillträde (t ex till kungens hall) eller vilka vapen eller utrustning som var förknippade med respektive social position.

Korrespondens och kontrast mellan de olika skriftliga källorna

Det metodologiska experimentet med en anpassad verbinriktad analys på runinskrifterna och de båda manuskripten har fallit väl ut. Metoden har inte använts på denna typ av skrifter tidigare och analysen har öppnat upp dessa välkända källor för nya resultat. I analysen har jag valt att inte endast registrera praktiker, utan också fysiska fenomen av socialt exklusiv karaktär. Detta är ett nytt angreppssätt i läsningen av runinskrifterna och de båda manuskripten som klargör vad runristaren/författaren alternativt beställaren på ett direkt sätt ville framhålla och vad som var betydelsefullt att associeras med i sociala eller sociopolitiska sammanhang.

Det är ovanligt med kenningar/omskrivningar i runinskrifterna, vilket däremot är mycket vanligt förekommande i kvädesskrifterna. Kvädenas många varianter av beteckningar, t ex på kungar, förekommer inte i runinskrifterna. Detta beror troligen på att kvädesskalderna eftersträvat språklig variation, vilket inte varit nödvändigt i de korta runinskrifterna. I de fall kenningar förekommer i runinskrifterna är dessa författade på vers och skiljer sig markant från de mer standardiserade runinskrifterna. Här kan nämnas inskriften om Sibbe den vise på Ö1, vilken framställer eller återger en mycket maskulin sfär, precis som *Beowulf* och *Ynglingatal* gör, där männen lyfts fram och omtalas utifrån namn, släktskap, bedrifter och rykte. I *Beowulf* görs detta i viss mån även med drottningarna (bilaga 1).

Fysiskt fenomen	Vänerområdets runinskrifter	Skandinaviska runinskrifter	Ynglingatal	Beowulf kap. IX, XV och XLIII
<i>Aska</i>				X
<i>Bankett/ gästabud</i>				X
<i>Ben/märg</i>				X
<i>Betsel/ guldsmitt betsel</i>			X	X
<i>Borg</i>		X		

Bro	X		X	
Brynja				X
Bundet bår				X
Båt/skepp		X		X
Bägare/ hallbägare/ mjödbägare/ dryckesbägare				X
Bänkar (i hallen)				X
Dolk/klinga			X	
Död människa		X		
Dörrposter				X
Eld			X	X
Fälttecken		X		
Galge			X	
Grav/rör/hög/ mur/gravvalv		X	X	X
Gravbål			X	X
Guld		X		X
Guldbanér				X
Guldsmyckade skatter				X
Guldsmycke			X	X
Gyllene bonader				X
Gångjärn				X
Gård	X		X?	
Gåvor				X
Gäld		X		
Hall/mjödball/ hög ball				X
Hjälms				X
Horn (däborn)			X	
Hus/hall			X	X
Härbärke		X		
Härd				X
Härkläder			X	
Höjuga			X	
Juvelbrydd krigs- sadel				X

Järnband (förstärkning i bus)				X
Krigarfölje				X?
Krigsbyte		X		
Krigståg (Ledung)	X	X		
Krigsutrustning				X
Kropp/ kungens lik		X	X	X
Kyrka		X		
Krigarfölje (Lid)		X	X	
Mat		X		
Mjöd				X
Ornerade skatter				X
Rikedomar av guld och ringar				X
Ringar				X
Rumor	X	X		
Runsten	X	X		
Rök				X
Själstuga		X		
Skatt				X
Skattgömma				X
Sköld				X
Spång		X		
Stav		X		
Stäv/ stam		X		
Svärd				X
Take (balltaket)				X
Tingsplats		X		
Vad		X		
Val-ten/ stav			X	
Vapen		X	X	X
Ölgille				X
Ölkar			X	

Tabell 18. Fysiska fenomen i de olika skriftliga källorna som ingår textanalysen.

Som framgår i tabell 18 är det i *Beowulf* som den största variationen av olika fysiska fenomen möter läsaren. Därefter följer de skandinaviska runinskrifterna och *Ynglingatal* och minst va-

riation gällande fysiska fenomen märks i Vänerområdets runinskrifter. Olika former av grav liksom död kropp (kungars lik) och vapen är de fysiska fenomen som har störst spridning i de skriftliga källorna som ingår i textanalysen, då de alla förekommer i såväl i skandinaviska runinskrifter som i *Ynglingatal* och *Beowulf*. Övriga fysiska fenomen som identifierats i de skriftliga källorna förekommer i två alternativt en av de valda källorna.

Praktik	Vänerområdets runinskrifter	Skandinaviska runinskrifter	Ynglingatal	Beowulf kap. IX, XV och XLIII
<i>Agera svekfullt/ smida ränker</i>			X	
<i>Anlägga tingsplats</i>		X		
<i>Be någon vara blid/ vänlig</i>				X
<i>Be till gudom</i>	X	X		
<i>Begrava</i>		X	X	X
<i>Begravas</i>		X	X	X
<i>Belägra</i>		X		
<i>Belöna</i>				X
<i>Beordra/ ge direktiv</i>		X		X
<i>Berätta/ fråga/ informera muntligen</i>		X	X	X
<i>Besegra</i>				X
<i>Beskydda</i>				X
<i>Betala gäld</i>		X		
<i>Beundra/ skåda</i>				X
<i>Binda håret</i>				X
<i>Bjuda dryckesbägare</i>				X
<i>Blå far</i>		X		
<i>Bo</i>		X		
<i>Brinna inne</i>		X	X	
<i>Bränna inne</i>			X	
<i>Bygga grav/ hög</i>		X	X	X
<i>Bygga härbärke/ kyrka/ själstuga</i>		X		
<i>Byta religion</i>		X		
<i>Bära kungens lik</i>			X	
<i>Delta i bankett/ festmåltid</i>				X
<i>Delta i krigståg (lid, ledung)</i>	X	X		

Dricka öl/mjöd/tömma dryckesbägare			X	X
Drunkna			X	
Dräpas	X	X	X	
Dö	X	X	X	X
Döda/dräpa/hänga		X	X	X
Erövra		X		
Fly			X	
Frambäva sig själv				X
Förkunna		X		
Förvalta land		X		
Förvärva ägodelar/ guld/rikedomar		X		
Ge gravgåvor				X
Ge gåvor				X
Gå ledaren närmast		X		
Göra bro, träväg/spång	X	X		
Göra gravbål				X
Göra/rista runor	X	X		
Ha affärer ibop		X		
Hemsöka folk		X		
Hoppas på hjälp				X
Hålla gästabud/ anordna gravöl	X	X?		X
Hålla tal				X
Hälsa				X
Höra berättelser			X	
Idka handel		X		
Kremeru			X	X
Kristna (folk eller område)		X		
Köpa gård		X		
Leda krigarfölje/ krigståg/lid/här/ledning		X		X
Leda skeppsfolk/ vara skeppsbönding		X		
Lova belöning				X
Lova tjänst				X
Minnas				X
Måla		X		

<i>Offra (människa)</i>			X	
<i>Omtala/ berätta</i>		X	X	X
<i>Placera synligt</i>		X		X
<i>Prata högt och glatt</i>				X
<i>Prisa/ lovorda</i>				X
<i>Resa</i>	X	X	X	
<i>Resa sig (skaran då kungen går)</i>				X
<i>Resa stav</i>		X		
<i>Resa/ göra runsten</i>	X	X		
<i>Rida runt gravbög</i>				X
<i>Röja väg</i>		X		
<i>Segla</i>		X		
<i>Sitta på hallens bänkar/ sitta i hallen</i>				X
<i>Sitta vid härden tillsammans</i>				X
<i>Skjfta/ ta del av gäld</i>		X		
<i>Skratta och vara glad</i>				X
<i>Skriva/ uttala formel/ sejda</i>		X	X	
<i>Sköta stall</i>		X		
<i>Smida (järn)</i>		X		
<i>Smycka sig med guld</i>				X
<i>Strida/ kriga</i>	X	X	X	X
<i>Stupa (dö i strid/ viking)</i>	X	X	X	X
<i>Styra skepp</i>		X		
<i>Styra över land</i>			X	
<i>Stå manligen i stammen</i>		X		
<i>Ställa iordning för gästabud</i>				X
<i>Svika</i>		X	X	
<i>Sätta sig bredvid kungen</i>				X
<i>Sörja/ gråta/ klaga/ sakna</i>		X	X	X
<i>Ta emot dryckesbägare</i>				X
<i>Ta emot gåvor</i>				X
<i>Tala med milda ord</i>		X		
<i>Tro (på sin gud)</i>		X		

Träda/gå (drottning eller kung)				X
Vara bryte		X		
Vara drott		X		
Vara drottning		X		X
Vara eril	X	X		
Vara generös med mat		X		
Vara hirdman/följeslagare		X		X
Vara buskarl		X		
Vara bövding		X		
Vara jarl		X		X
Vara kung	X	X	X	X
Vara landvärnare		X		
Vara hycklig				X
Vara onykter			X	
Vara rättare		X		
Vara sjökrigare		X		
Vara skald		X		
Vara smed		X		
Vara sven		X		
Vara thul		X		
Vara trofast/trogen		X		X
Väpna		X		
Äga jord/mark/ plats/ gård	X	X		
Äga skepp		X		
Älska (sin kung)				X
Ärva		X		

Tabell 19. Praktiker utförda av människor identifierade i textanalysen.

I tabell 19 framgår att störst variation av praktiker utförda av människor står att finna i de skandinaviska runinskrifterna. Därefter följer *Beowulf* och *Ynglingatal* och minst variation av praktiker ingår i Vänerområdets runinskrifter. Detta kan till stor del förklaras av mängden text, men inte helt och hållet. Det är tydligt att det var relativt få praktiker som var intressanta för de som stod bakom Vänerområdets runinskrifter och så var det uppenbart också för Tjodolf av Hvin.

Praktiken att dö liksom att strida/kriga och att stupa i strid eller viking ingår i samtliga av de valda källorna i textanalysen. I *Beowulf* är det många personer och även monster som dör och

de flesta dör en våldsam död, så också Beowulf själv. Poeten intresserar sig för att nämna och beskriva dödsstrider och i *Ynglingatal* är författaren också mycket upptagen med hur de olika kungarna har dött. Många mötte en våldsam död, men vissa dog av sjukdom eller ålder. På runstenarnas inskriptioner omnämns ibland att en eller flera namngivna personer dött. Näst intill uteslutande anges detta bara om personen ifråga dött borta (fornnordiska *uti*) och/eller en våldsam död, som att ha blivit innebränd, dräps av en frände eller stupat i strid. Det finns inga omnämnande om att personer dött av ålder eller sjukdom, utan det är endast sådana dödar som avvek från det förväntade som omnämns. Sådana dödar finns emellertid i *Ynglingatal* där det omnämns att vissa dog i sotsäng, av ålder, sjukdom eller i olyckshändelse. Att dessa mindre heroiska sätt att dö på anges i *Ynglingatal* beror naturligtvis på att syftet med texten var just att redogöra för kungarnas död och då kunde detta inte utelämnas. Att dö är emellertid inte en praktik enligt definitionen av praktik som en handling som baseras på en inlärd komponent och som kan upprepas. Jag har ändå valt att ta med denna handling här då den fångades upp i textanalysen och då den uppenbart varit av stort intresse i de perioder som här är aktuella. Att vara kung är en praktik som också ingår i samtliga valda källor i textanalysen. Att vara kung består egentligen av en rad standardiserade praktiker, vilket också tydliggjorts här.

Att begrava, begravas, berätta/fråga/informera, bygga grav/hög, döda/dräpas/hängas, omtala/berätta, resa och att sörja/gråta/klaga/sakna återkommer i tre av de valda källorna. Tre olika begravningsscener framställs i Beowulfeposet, varav den sista ingår i textanalysen. Även i *Ynglingatal* berättas om begravningar och gravar, om än mycket kortfattat och med ett minimum av detaljer. Inga ritualer utöver likbränningen beskrivs. I Vänerområdets runinskrifter förekommer inga begravningar, men i de övriga skandinaviska runinskrifterna omnämns i några fall döda som begravts. Också här är det ett minimum av detaljer, sås om att den döde begravts i hög eller på viss plats. Endast i *Beowulf* beskrivs själva gravbyggandet i detalj. I de skandinaviska runinskrifterna framgår praktiken att bygga gravhög i något fall direkt (U 135), men annars endast indirekt (Öl 1). Att dräpas förekommer i några runinskrifter i Vänerområdet och i övriga Skandinavien och oftast anges att en person blivit dräpt i samband med resa av icke namngivna människor, men i ett fall anges att den döde dräpts av en viss person och det framgår också att den dräpte var följesman till den som dödade (U 954). I *Ynglingatal* liksom i *Beowulf* anges fler detaljer kring dräpandet med uppgifter om inblandade personer, tillhyggen och plats. Att hålla gästabud finns ett stort fokus i *Beowulf* och relaterat till gästabudet är gravölet. På en västgotisk (Vg 59) och eventuellt på en norsk (N KJ72 U) runsten finns texter som tolkats som att gravöl omnämns. Övriga praktiker omnämns i en alternativt två källor och det är i dessa som man kan finna kontraster källorna emellan. Trots att många av runinskrifterna är upptagna med att berätta om resor av olika slag, finns ingen information om resor som gjorts med anledning av att upprätta goda relationer och allianser, något som utifrån *Beowulf* och *Ynglingatal* tycks ha varit betydelsefullt i tiden. Allianser av det politiska slaget omnämns inte alls. Kan detta kanske ha berott på att allianserna ofta var för flyktiga för att hugfästas i sten eller var runstenarna helt enkelt inte alliansernas kontext och media?

I samtliga skriftliga källor i textanalysen förekommer beteckningar på sociala och politiska positioner i samhället. Utifrån de analyserade källorna kan man fastslå att det är många av beteckningarna som brukas i ett större skandinaviskt och till och med nordvästeuropeiskt sammanhang. Olika beteckningar för kung förekommer i samtliga källor, men i Vänerområdets runinskrifter förekommer denna beteckning endast en gång och i det fallet framgår inte

någon koppling mellan kung/kungar och lokalt geografiskt område. Beteckningar kopplade till lid, ledung och andra krigiska aktiviteter förekommer i högre grad i danskt liksom i östsvenskt område. Vidare uppges inte några tjänsteförhållanden mellan olika sociala/sociopolitiska positioner i runinskrifterna från Vänerområdet, något som anges i övriga källor i textanalysen. *Dræng* och *þeng* är beteckningar som är mycket vanligt förekommande, men dessa anges aldrig i direkt koppling till ett tjänsteförhållande, vilket fallet är för sven, karl, huskarl, smed, hirdman, eril, landsförvaltare, sjökrigare, stallare, rättare och bryte.

Två olika textsammanhang har analyserats här – runinskrifter och texter på pergament. Fokus har legat på olika aspekter av texternas materialitet. Det media som texterna framställts på är således vitt åtskilda både till material, karaktär och sammanhang. Runinskrifterna respektive manuskripten har haft olika roller i sin samhällskontext och målet med dem har delvis varit olika. Runinskrifterna i textanalysen finns i huvudsak på runstenar. Runstenarna har haft en tydlig geografisk och rumslig förankring i och med att de placerats på utvalda platser i landskapet där de var avsedda att verka. Manuskripten saknar denna tydliga rumsliga förankring, dels då avsikten troligen inte har varit att placera dem på specifik plats och dels då de varit möjliga att utan svårigheter flytta från en plats till annan. Det som är intressant att fundera över och som gäller båda textkategorierna är vad som inspirerat textförfattarna och vad texterna gör i sina respektive samhällskontexter. Såväl *Ynglingatal* som *Beovulf* visar tydligt att manuskripten är ideologiska och politiska produkter som till viss del sluter an till mytologiska berättelser. Runinskrifterna däremot visar över lag på verkligheter och vardag i människors liv även om ideologiska inslag också finns. Utifrån tabell 18 och 19 framgår emellertid att den bild av verkligheten som texterna ger endast är partiell. Det är med andra ord bara valda delar av livets alla beståndsdelar som textförfattarna/beställarna velat nedteckna. Dessa delar visar enligt min uppfattning materialiteter och praktiker som verkade i olika händelsekedjor i tid och rum och som gjorde skillnad i sociala och sociopolitiska sammanhang. Utifrån det metodologiska angreppssätt på källorna som utvecklats av Andrén (1997) har här ny och också oväntad kunskap alstrats som är av betydelse för diskussionen om de arkeologiska kontexter avhandlingen fokuserar på.

9. I liv och död – de stora monumentens strategi

Alla människor har ett vardagsliv, så också de människor vi kan skönja bakom hal-lar, exklusiva föremål och monumentala gravar. Vilka var de och hur såg deras liv ut? Vilka var deras mål och hur nådde de dit? I kapitel 9 blir det tydligt att livet och döden – livsmiljön och graven – inte går att separera från varandra. De föremål som vi finner i gravarna berättar inte bara om olika begravningstraditioner, om döden och det som kommer därefter, utan också om livet, de levande och deras samhälle. I kapitlet kommer de sociala eliternas strategier i sociopolitiska sammanhang att diskuteras utifrån materialitets- och praktikstudier. Likaså berörs ideal förknippade med ledande samhällspositioner. Både de arkeologiska och de skriftliga källmaterialen som ingick i analyskapitlen utgör grunden för diskussionen. Fokus ligger på Sunnerby och dess omland Vänerområdet, men för att problematisera kring de aktuella frågorna måste andra områden också att vävas in. Sunnerby är ett exempel eller en variant på en uppsättning materialiteter, materialiteter som också ingått i samma eller liknande praktiker på andra platser.

Den europeiska kontexten

År 476 e. Kr. ses som brytpunkten då antiken upphör och medeltiden tar vid i den europeiska kontinentala historieskrivningen. Det var året då den siste västromerske kejsaren Romulus Augustus avsattes i samband med att den germanske härföraren Odovakar invaderade Italien och därefter utropade sig till kung (Wickham 2016:25f). Det västromerska kejsarliga styret upphörde, men inte romersk kultur och praktik (Smith 2005:2). I det östromerska bysantinska riket och i områden söder om den latinska kristenhetens område, och som kom att behärras av islam, överlevde det ekonomiska systemet som det antika Rom efterlämnat. Där fanns städer som exploaterade den omkringliggande landsbygden, pengar användes daglig-dags, köpmän idkade handel med varor framställda i verkstäder och praktföremål tillverkades för de rika att konsumera. I de västra delarna av Europa fanns istället en värld med endast spillror kvar av den romerska civilisationen och där fanns också den germansk-slaviska världen, en vital värld på frammarsch (Duby 1981:11f).

De tidiga kungadömena var under de första hundra åren tämligen romaniserade och inte alls särdeles ”barbariska”. Trots detta hade dock en rad viktiga förändringar skett. De germanska framgångsrika eliterna som besegrade romarna och deras folk kallade inte sig själva

för romare, utan såg sig som t ex goter eller franker. En annan viktig förändring var att det romerska fiskala systemet som innehöll många skatter, bland annat skatt på land, upphörde. De germanska ledarna var inte särskilt intresserade av beskattning, utan ville istället äga stora jordegendomar. Eliten och den politiska maktens högsta representanter, t ex kungarna, började lita till avkastning av egenägd jord, vilken var mycket omfattande. Den ekonomiska basen ändrades således från beskattning till jordäggande. Förändringarna som skedde ledde till att det som tidigare varit Västrom nu blev mindre ekonomiskt komplext. Generellt var kungarna också mindre rika, med undantag av de frankiska. Inte heller aristokratin var i närheten av att vara lika rik som den senatoriska aristokratin inom romarriket varit, också här med undantag av den frankiska aristokratin. Då beskattningarna upphörde minskade också det överregionala utbytet av varor och i den mån det förekom var det begränsat till lyxvaror. Men då aristokratin begär var det som underbläste utbytet och då dessa nu generellt var fattigare än tidigare, minskade handeln på alla nivåer överallt. Arkeologin visar tydligt att varor förflyttades i mycket mindre grad än tidigare inom de västliga provinserna och att eliten omgav sig med en materiell inramning som var mycket mindre ambitiös (Wickham 2016:27–30, 36).

Under 400- och 500-talen präglades Europa av stora folkvandringar. Hunnerna, ett asiatiskt stäppfolk, kom österifrån och franker, vandaler, burgunder, östgoter, angler, saxare, daner, heruler, alemanner, västgoter och många andra germanska och nordeuropeiska folk drog på kors och tvärs över Europa. Det var en turbulent tid, både politiskt och militärt (Hedeager 2015:9, 16). Norr om Rhen och Donau, till flodslätten runt Elbe i nordost och till de ukrainska stäpperna i sydost bodde före folkvandringarna och det Västromerska rikets fall folkgrupper som till övervägande del talade germanska språk (Smith 2005:21). Trots det gemensamma språket fanns ingen egentlig homogenitet de olika germanska grupperna emellan. Deras politiska grupperingar var relativt små och också flytande och vars identitet förändrades med olika ledande familjers framgång eller fall (Wickham 2016:23f). De större germanska sammanslutningarna kallade sig för folk och menade att de hade en gemensam biologisk härkomst. Trots att de olika grupperingarna samlades under ett och samma folknamn var de, trots uppfattningen om ett gemensamt ursprung, framför allt militära och politiska gemenskaper. Folket stod under en härkonung, vilken tillhörde en namnkunnig släkt, och det var konungens ”karisma” som utgjorde kärnan i folkets tradition. Kungamakten var nationell, inte territoriell, och därför sågs kungadömet ursprung som liktydigt med folkets ursprung (Hedeager 2015:16). Så även om de olika folken haft ett visst ursprung vid inledningen av folkvandringarna förändrades de olika grupperna i sin sammansättning efter hand.

I och med folkvandringarna spred sig de germanska grupperna västerut till områden som tidigare kontrollerats av romarriket. Goter, franker, saxare, lombarder, friser och bavarier är några av de viktigaste grupperna (Smith 2005:21). De tre viktigaste rikena som tar över efter det Västromerska riket var det frankiska Gallien (frankerriket), visigotiska Spanien och lombardiska Italien (Wickham 2016:30). Frankerriket är det riket som är mest relevant här, då detta låg granne med Skandinavien.

Folkvandringarna upphörde i de västra delarna under slutet av 500-talet. Den latinska kristendomen som breddade ut sig i Västeuropa ända fram till slutet av 1100-talet gjorde det i områden som av de kristna sågs som befolkade av barbarer. Skriftliga källor från denna tid är få och därför utgör det arkeologiska materialet de mest tillförlitliga källorna. Det arkeologiska

materialet lämnar emellertid många luckor i historien, vilket gör att det är svårt att presentera en historisk helhetsbild (Duby 1981:11).

Av de germanska grupperna som erövrade en bit av det gamla Västromerska riket var frankerna de som var minst romaniserade. Inledningsvis var de inte enade, utan det fanns flera frankiska kungadömen. Clovis, kung av Tournai, kom emellertid att erövra alla de andra och lite därtill och hans son och efterträdare kom att utöka frankerriket ytterligare. Frankerriket var nu, under den merovingiska ätten, den överlägset starkaste makten i det post-romerska västra Europa. 751 tar den karolingiska ätten över makten. Såväl de merovingiska som de karolingiska kungarna delade upp sitt rike mellan sina söner, men trots detta agerade frankerriket som en enad enhet eller makt. Det frankiska politiska systemet var det starkaste i det post-romerska västra Europa. Mycket av dess styrka kom från romerskt administrativa traditioner, även om det inte var skattebaserat. De frankiska arméerna t ex var i allt större utsträckning baserade på aristokraternas militära styrkor. Detta gjorde att de frankiska kungarna inte kunde regera utan att ha aristokratin på sin sida och de riskerade också livet om de fick aristokratin emot sig. Trots detta var de kungliga hoven attraktiva för aristokraterna, då de inte hade någon alternativt politisk kontext att agera utifrån. Den frankiska aristokratin politiska strategier kretsade kring kungen, vilken gav dem mark, pengar och legitimitet. De hade en lokal bas, men endast hertigar och biskopar intresserade sig för lokal politik. Frankerna var inte bara rikast och mäktigast i det samtida Europa, utan de ledande frankiska aristokraterna såg sig också som de som var mer dygdiga och fromma än alla andra. De katolska helgonen från merovingisk tid kom alla från aristokratin och allt fler biskopar kom också från de lokala eliterna (Wickham 2016:34–36, 38).

I de kontinentala rikena som dök upp efter folkvandringarna satt således en kung överst i hierarkin med rätt att befalla och skipa rättvisa bland folket samt att vara härledare i krig. Kungen hävdade sin maktställning genom sin härkomst och bördsrätt och tronen var ärftlig inom kungaätten. Denna ärftlighet gjorde att stora rikedomar samlades hos kungen och kungens rikedom liksom hans följe var vida större än andra familjers inom hans rike. Unga män ur aristokratin uppfostrades i kungens närhet och i kungens följe fanns hans vänner som var knutna till honom genom trohetsed. Män i följet förlänades genom sitt förhållande till kungen ett ”värde” som översteg de vanliga fria människens och det var följemännen som utgjorde aristokratin. Aristokratin tjänsteförhållanden gentemot kungen var det som gav dem deras rikedom. De fick gåvor ur kungens hand, de fick en större andel av krigsbytet än andra deltagare i krigs- och plundringståg, de fick makt genom att kungen positionerade ut dem i riket som representanter för kungamakten och de förlänades höga kyrkliga ämbeten (Duby 1981:42–45). Utifrån det arkeologiska materialet framgår att nordborna i sina sociopolitiska praktiker ville relatera till de kontinentala rikena och då kanske särskilt det merovingiska.

Också det anglosaxiska England är av intresse här både genom den geografiska närheten till Skandinavien och de utbyten och kontakter som sker de båda områdena emellan. Anglerna och saxarna var germanska sammanslutningar som under folkvandringstiden lämnade kontinenten för sydöstra England (Hedeager 2015:16; Lucy 2000:14f, 155, 185f; Wickham 2016:24, 84). De tidiga anglosaxiska politiska enheterna var inledningsvis många och oftast små. Runt 600 skedde en viss konsolidering och därefter minskade antalet anglosaxiska kungadömen till mellan 10 och 15. De engelska kungarna var under 600-talet inte som deras

kontinentala motsvarigheter. De kunde vara rika på det personliga planet, men i övrigt hade de begränsade resurser och mycket enkla regeringsmakter. De fokuserade sina aktiviteter på småskaliga krig mot sina grannar, men efter hand ökade de sina ansvarsområden. Några instiftade lagar som liknade de på kontinenten. I slutet av 600-talet etablerades handelsförbindelser med frankerriket via hamnstäder som Ipswich, London och Hamwic. På 700-talet fanns en rad mäktiga kungar i Mercia vilka hade nära förbindelser med de tidiga Karolinger-
na. En av dem, Offa, hade hegemoni över hela södra England och lyckades också införliva de flesta av kungadömena här i sitt eget Mercia. Vid Offas död 796 fanns endast fyra kungadö-
men kvar: Mercia självt, Northumbria, Wessex och East Anglia (Wickham 2016:82, 85–87).

Materialiteterna visar vägen – korrespondens- och kontrastanalys

Således genomgår det kontinentala Europa liksom det anglosaxiska området en rad genomgripande och omfattande förändringar under 400- och 500-talen. Som vi såg i föregående kapitel drabbas Europa och även andra delar av världen av en klimatkatastrof under 500-talet som också kom att få en rad följder för de skandinaviska samhällena. Jag har i avhandlingen analyserat arkeologiskt material såväl som skriftliga källor från denna omvälvande tid fram till och med vikingatid och resultaten från analyserna utgör grund för diskussionen här. Det är intressant att se hur de olika källmaterialen korresponderar och/eller kontrasterar varandra och vilken information (samma eller olika) som går att få fram ur respektive källtyp. Nedan försöker jag i tabellform sammanfatta vilka socialt exklusiva materialiteter som är synliga i källorna. Syftet med att se hur källorna korresponderar eller kontrasterar varandra gällande materialiteter är att försöka förstå vilken betydelse dessa haft i sociopolitiska praktiker och händelseförlopp.

I det arkeologiska materialet finns ett antal fysiska fenomen som tydligt står ut som socialt exklusiva. I det skriftliga källmaterialet är det utifrån en aspekt än tydligare vad som av sam-
tiden uppfattades som socialt viktigt och exklusivt – det är i stort sett endast dessa fysiska fenomen som över huvud taget omnämns i texterna. Det kan dock vara skillnad på vad som är socialt viktigt och vad som är socialt exklusivt. Det som är socialt viktigt eller av betydelse för handlingen i skrifterna behöver inte nödvändigtvis också vara socialt exklusivt. Vissa materialiteter kan därmed ha stor betydelse i en händelse eller i ett händelseförlopp med stor social effekt utan att vara socialt exklusiva. I nedanstående tabell framgår de fysiska fenomen som identifierats i tidigare kapitel i avhandlingen, men här har jag valt att fokusera på de fysiska fenomen som var socialt exklusiva i sitt sammanhang.

Fysiskt fenomen	Arkeologi Väneromr.	Arkeologi Skandinav.	Runinskrift Väneromr.	Runinskrift Skandinav.	Ynglingatal	Beowulf kap. IX, XV och XLIII
<i>Bankett/ gästabud</i>						X
<i>Ben/ märg</i>	X	X				X
<i>Betsel/ guldmitt betsel</i>	X	X			X	X

Borg				X		
Bro	X	X	X	X		
Brynja	X	X				X
Bundet hår						X
Båt/ skepp		X		X		X
Bägare/ hallbägare/ mjödbägare/ dryckesbägare	X	X				X
Dolk/ klinga		X?			X	
Fälttecken				X		
Grav/ rör/ bög/ mur/ gravvalv	X	X		X	X	X
Gravbål	X	X			X	X
Guld	X	X		X		X
Guldbanér						X
Guldsmyckade skatter/ ornerade skatter/ rikedomar av guld och ringar/ skatt/ ringar	X	X				X
Guldsmycke	X	X			X	X
Gyllene bonader (textilier)		X?				X
Gård	X	X	X	X?		
Gåvor	X	X				X
Gäld/ krigsbyte				X		
Hall/ mjödhall/ bög hall	X	X				X
Hjälm		X				X
Hundar (stora eller mini)	X	X				
Hus/ ball	X	X			X	X
Härbärke				X		
Härd	X	X				X
Härkläder					X	
Hästar	X	X				X
Jaktfågel	X	X				
Juvelprydd krigs- sadel						X
Krigarfölje				X	X	X?

Krigståg (Ledung)			X	X	
Krigstrustning	X	X			X
Kropp/ kungens lik	X	X		X	X
Kyrka	X	X		X	
Mat	X	X		X	
Mjöd					X
Offerdjur (många)	X	X			
Runor	X	X	X	X	
Runsten	X	X	X	X	
Själstuga				X	
Skattgömma		X			X
Sköld	X	X			X
Spång				X	
Stäv/ stam		X		X	
Svärd	X	X			X
Tak (halltakeet)	X	X			X
Tingsplats				X	
Vad	X			X	
Val-ten/ stav		X		X	
Vapen	X	X		X	X
Ölgille					X
Ölkar				X	

Tabell 20. Fysiska fenomen identifierade i det arkeologiska materialet och i de historiska källorna som analyserades i kapitel 4–8.

Utifrån tabellen ovan kan några iakttagelser göras. Flest antal kategorier av potentiellt socialt exklusiv art, och som fångats upp i det källmaterial som studerats i avhandlingen, har kolumnen Arkeologi Skandinavien med 36 kryss. Därefter följer de tre kapitlen i *Beowulf* med 31 kryss följt av Arkeologi Vänerområdet med 30 kryss. Runinskrifter Skandinavien har 22 kryss, *Ynglingatal* 12 och minst antal kryss har Runinskrifter Vänerområdet som endast har 5. Underlaget för analyserna i avhandlingen är partiella, vilket naturligtvis påverkar resultatet i tabellen. Det arkeologiska materialet här utgör endast exempel och det finns mycket material från lokaler som inte tagits upp här och när det gäller *Beowulf* har endast tre kapitel av verket analyserats. Emellertid är det min uppfattning utifrån ett mikroarkeologiskt perspektiv att det generella också går att diskutera utifrån enskilda lokaler liksom andra källor. Intressant är att arkeologin lyckats fånga upp så många olika kategorier, trots att bevarandaspekten skulle kunna vara ett problem.

Om man analyserar korrespondenser utifrån tabellen så framgår att de fysiska fenomen som ingår i eller omnämns i flest källtyper (5 av 6) är graven (grav/hög/rör/mur/gravvalv), kung-

ens (ledarens) kropp/lik samt vapen, vilka omnämns i samtliga källor utom Vänerområdets runinskrifter. Betsel, bro, guld, guldsmycke, gård, gravbål, guld, guldsmycke, hus/hall, runor samt runsten är fysiska fenomen som ingår eller omnämns i fyra av källorna. Samtliga av de sistnämnda återfinns i det arkeologiska materialet som tagits upp i avhandlingen. De omnämns också i ett par av de skriftliga källorna, varierande fördelat mellan runinskrifterna och de båda manuskripten. Att de båda huvudsakliga studieobjekten i avhandlingen – storhögar/begravningar och hall/ledarens hus – också får stort utrymme i det skriftliga källmaterialet stärker argumentationen för dessa materialiteters betydelse i sociopolitiska sammanhang. Många av de fysiska fenomen som ingår i tabell 20 återfinns också i kontexterna storhög och hall/storgårdsmiljö. Speciella och socialt exklusiva gravar framträder således i såväl det arkeologiska som det skriftliga källmaterialet. Dessa gravar är socialt exklusiva inte endast genom sin egen monumentalitet, utan också genom de fysiska fenomen och praktiker som ingått i deras kontext.

Ser man istället till kontrasten källorna emellan så framgår utifrån tabellen att de olika källtyperna till viss del har olika fokus. Det som inte går att bekräfta enbart utifrån arkeologin med hjälp av det underlag som tagits upp här är bankett/gästabud, borg, bundet hår, fälttecken, guldbanér, gäld/krigsbyte, härbärke, härkläder, juvel prydd krigssadel, krigarfölje, krigståg (ledning), mjöd, själastuga, spång, tingsplats, ölgille och ölkar. Flera av dessa är emellertid sådana som har identifierats arkeologisk på andra lokaler. De skriftliga källorna omnämner å sin sida inte jaktfåglar, hundar eller offerdjur. Det är just beträffande djuren som det är särskilt tydligt att det arkeologiska materialet och de skriftliga källorna skiljer sig åt. Som framgår i kapitel 4, 6 och 7 är storhögarna från yngre järnålder mycket rika på djurben, vilket Kungshögen i Sunnerby utgör exempel på. De massiva djuroffren i samband med begravningar som kan spåras i det arkeologiska materialet i Skandinavien omnämns inte alls i de skriftliga källorna som analyserats här, inte ens i *Beowulf* där ändå tre olika begravningar beskrivs relativt ingående. Så som nämndes i kapitel 7 finns emellertid en viktig skillnad mellan skandinavisk och anglosaxisk begravningspraktik som säkerligen påverkat innehållet i *Beowulf*. De anglosaxiska gravarna saknar den mängd djuroffer som de skandinaviska har. I hög 1 i Sutton Hoo t ex, hittades endast en mindre mängd djurben. Begravningsriterierna i eposet överensstämmer därför i detta avseende med anglosaxisk tradition och inte skandinavisk. Över lag är djuren relativt osynliga i de skriftliga källorna och får minimalt med utrymme. I de analyserade texterna är det endast i *Beowulf* som djur förekommer och då i form av hästar som gåva i hallen, som riddjur i begravningsritualen samt som transportmedel i övriga sammanhang. Generellt märks också att de mindre fysiska fenomenen, tingen, inte får något stort utrymme i de skriftliga källorna. Det är endast *Beowulf* som bjuder på detaljrikedom i detta avseende. De skriftliga källorna erbjuder, som jag uppfattar det, utvalda glimtar av verkligheten som utifrån textmakarens val filtrerats ut.

I det följande har jag valt att fokusera på just hall/ledarens hus och storhögar/begravningar. Hallarna omnämns inte i runinskrifterna men däremot i manuskripten, både i *Ynglingatal* och *Beowulf*. Den ståtliga hallen Heorot ges mycket utrymme i *Beowulf*. Davidson påpekar att Heorot är ett idealiserat palats, men detta till trots så tycks beskrivningarna av hallen utgå från kunskapen om verkliga hallar av imponerande storlek byggda av timmer och som man också påträffat arkeologiskt i såväl England som på andra platser. Tidsmässigt sammanfaller dessa väl med eposet, det vill säga från 600-talet och framåt (Davidson 1968:350f; se även kapitel

4, 5 och 7). I en passage omnämns att Hrothgar drar sig tillbaka och lämnar Heorot för sin nattliga vila (*Beowulf* 1289–1291, 1323–1329, översatt i Ringler 2007:36f). Arkeologin har visat att de stora hallarna ofta varit omgivna av mindre byggnader, varav vissa kan ha använts för boende, på samma sätt som det beskrivs i *Beowulf* (Davidson 1968:350f). Analyserna i kapitel 4 och 5 visar att hallarna inte endast behöver vara omgivna av mindre byggnader, i bemärkelsen att de skulle vara små. I Sunnerby har troligen hus 5 på Sunnerbyboplatsen varit samtida med hallen hus 1 och på boplatsen i Kårarp fanns såväl stort långhus som enskild hallbyggnad i samma bebyggelsefas.

I *Beowulf* såväl som i annan fornengelsk litteratur ges belägg för hallens makt som en poetisk bild: hallen var det praktiska såväl som det emotionella centrat i det heroiska samhället och hallen symboliserade allt man kunde önska sig. Att förstöra hallen var som att förstöra allt samhället stod för. Heorot framställs mer som en symbol för Danmark som nationalstat än som ett residens för kungen menar Swanton (Swanton 1978:19). Att tala om en nationalstat i Danmark på 700-talet är kanske att ta i, men att hallen kan ha uppfattats som en symbol för kungens eller ledarens makt är troligt. Också i *Ynglingatal* nämns hallar som förstörs genom att de bränns ner och det framgår även att kungen bränns inne i hallen. I Uppåkra har arkeologin visat att flera av de hallar som låg i anslutning till kulhuset bränts ner under våldsamma former (se kapitel 7). Den lyx och prakt som framställs i *Beowulf* i relation till framför allt Heorot är måhända överdriven. Men i de byggnader som tolkats som hallar och i deras storgårdsmiljöer har socialt exklusiva föremål av den karaktär eposet beskriver trots allt hittats (jmf t ex Davidson 1968:359f om hur föremål och praktiker som beskrivs i *Beowulf* korresponderar med det arkeologiska materialet från 500- och 600-talen).

Hilda Ellis Davidson radar upp arkeologiska exempel på fynd som korresponderar med det som beskrivs i *Beowulf*. Här kan nämnas vävda gyllene väggbonader, dryckesbägare, harpor, hjälmar, ringbrynjor, standarder, svärd och halsringar. Gyllene väggbonader finns inga tidiganglosaxiska arkeologiska exempel på hävdar Davidson. Det finns emellertid ett flertal exempel på vävda band med guldråd på kläder som hittats i anglosaxiska gravar från 500-talet och i Taplow-gravhögen från 600-talet. I Osebergsgraven i Norge daterad till tidigt 800-tal påträffades långa remsor av en väggbonad med detaljerade mytologiska och heroiska scener, vilket visar på att sådana väggbonader fanns i Skandinavien åtminstone under vikingatid. I anglosaxiska gravar från 500- och 600-talet har dryckesbägare av glas påträffats och en harpa fanns bland fynden i både Sutton Hoo och i Taplow-högen. De utförliga beskrivningarna av hjälmar i *Beowulf* stämmer mycket väl överens med arkeologiska fynd av hjälmar man gjort i t ex Sutton Hoo-graven och i Benty Grange-högen i Derbyshire. Svärd smyckade med guld nämns i eposet och arkeologiskt har sådana hittats framför allt i 500- och 600-talskontexter, bland annat i Sutton Hoo. Davidson påpekar att sådana dyrbara svärd tillverkats för kungar att bruka i ceremoniella sammanhang. De exklusiva vikingatida svärdens utsmyckades istället med silver, brons eller niello. Beträffande svärdens så har Davidson gjort en analys av referenserna till svärd i *Beowulf*. Hon menar att beskrivningen av dem är generella snarare än specifika. Det nämns att hjaltarna har rik ornamentering och att klingorna är mönstrade. Vilken typ av svärd det rör sig om beskrivs oftast inte, men metallglänsande mönstrade klingor med stålhårda egggar tillverkas i västra Europa från 100-talet fram till 700-talet. Att anglosaxarna hade sådana svärd under 500- och 600-talen bevisas utifrån gravfynd. Ett av svärdens i eposet är ett ringsvärd, vilket kan förstås då det beskrivs att hjalten är försedd med

en ring och det finns arkeologiska fynd av sådana svärd i gravar från 600-talet i Kent. Ett annat svärd i eposet, jättesvärdet från Grendels lya, har runor på hjalten. Runförsedda hjaltar har påträffats i ett par gravar i Kent. Andra vapen beskrivs generellt i eposet. De vapen krigarna har i *Beowulf* är spjut och svärd. Yxan som var ett betydelsefullt vapen hos frankerna och i Skandinavien under vikingatid nämns inte alls (Davidson 1968:350–357). Det bör här påpekas att flera av de ovannämnda tingen även finns i äldre kontexter. Som exempel kan nämnas att mönstrade svärd fanns hos kelterna redan i perioden före år 0 (Solberg 1984:164). Davidsons uppräknade kategorier är relativt allmänna och de fanns kvar långt fram i tiden, också då ofta som statusföremål med symbolvärde. Davidson har ingen tydlig metodik i sin jämförelse källmaterialen emellan, men utifrån min egen källvärdering och analys ovan finner jag hennes argumentation riktig.

Även Swanton anser att Beowulfpoeten har en uppenbar kännedom om hjälmar, svärd och smycken, liksom de begravningsritualer han beskriver och Swanton menar att dessa hör hemma i 500-talet. Emellertid påpekar han att föremålen och praktikerna används på ett sätt som får dem att framstå som gammalmodiga, dock inte arkaiska. Vidare menar han att det inte finns arkeologisk bevisning som talar för att kremering av döda praktiserades i anglosaxiska England efter 600-talets första år (Swanton 1978:5). Davidsons studie visade dock att brandgravskicket existerade i det anglosaxiska England även under 600-talet. Därtill menar jag att det utifrån beskrivningarna av de olika tingen i *Beowulf* inte går att ge dem en så snäv kronologisk placering som till 500-talet. Swanton argumenterar utifrån ovan, i kombination med poeters kännedom om varandras verk som lyser igen i texterna, för en datering av det skriftliga originalet av *Beowulf* till 700-talet. Swanton tror att den sociala bilden som framställs i *Beowulf*, liksom den materiella inramningen, måste ha förefallit ålderdomlig för 700-talets människor. Det ålderdomliga perspektivet uppfattar han emellertid som att det haft ett litterärt värde. Berättelsen har genom detta fått en inramning som passar den heroiska framtoningen, nämligen folkvandringstiden – en period som den inhemska europeiska litteraturen under lång tid hämtade stoff från (Swanton 1978:5f).

I England förekom seden med kremering ännu under sent 500-tal och också under 600-talet och i vissa fall lades obrända gravgåvor bredvid de kremerade benen. Hög 1 i Sutton Hoo är ett sådant exempel på brandgrav från sent 500-tal. Asthall Barrow i Oxfordshire utgör ett exempel på en 600-tals grav där en gravhög byggts ovanpå bålresterna och där högen omges av en stenmur (se kapitel 7). Denna grav stämmer mycket väl överens med Beowulfs begravning och gravhög. Beskrivningen av Scylds begravning i början av Beowulfeposet har delvis arkeologiska motsvarigheter i båtgravar daterade till 600-talet som påträffats i såväl Östangeln som i Uppland. De uppländska båtgravarna har emellertid inte tolkats som kungliga och det är endast i Östangeln som den döde begravts i ett skepp tillsammans med ceremoniella föremål (som t ex standar och spira) och ceremoniella vapen i gravar som är äldre än vikingatid. De två kremeringarna som ingår i *Beowulf* är mycket realistiska. Särskilt Hnaefs och de stupade krigarnas kremering är skoningslös i sin realism med skallar som spräcks av värmen, gamla stridssår som åter öppnas och kroppar som till slut förtärs av eldsflammorna. Davidson (1968:357–360) menar att sådana beskrivningar knappast kan bygga på vaga traditioner av gamla bortglömda ritualer. Ytterligare en viktig aspekt med Sutton Hoo-graven som Davidson betonar är att graven indikerar nära kontakter mellan det östangliska hovet och kungarna i Uppsala, vilket kan förklara både den detaljerade kunskapen och intresset för

skandinavisk tradition som visas i verket.

Då arkeologin har att göra med platser som av människorna övergivits på ett eller annat sätt är det inte att förvänta att allt som en gång funnits i hallarna lämnats kvar där. I stället är det i gravarna, som t ex storhögarna, som många av de socialt exklusiva föremålen hamnat. I de fall storhög och hall/storgårdsmiljö kan undersökas på samma lokal, så som i Sunnerby, finns möjlighet att nå lite längre i förståelsen för hur de sociala eliternas livsmiljö en gång sett ut. Arkeologin visar också en annan sida av de sociala eliternas livsmiljöer, en verklighet som de skrivna källorna inte vittnar om. Utöver exklusiva ting och praktiker finner man i det arkeologiska materialet spår som ger en bild av mer vardagsnära handlingar så som hantverk, produktion av olika slag, handel m.m.

Socialt exklusiva praktiker – maktelitens strategier

Materialiteterna, de fysiska fenomenen och deras effekt i människans värld, inledde kapitlet här. Materialiteterna visar vägen och så att säga pekar ut de praktiker som de olika aktörerna en gång utfört. Detta gäller kanske framför allt det arkeologiska materialet och tolkningen av detta, men även i de skrivna källorna har materialiteterna varit av stor vikt för den som en gång producerat texten just för att göra praktikerna begripliga och för att ge dem rätt inramning. Syftet i kommande avsnitt är att diskutera vilka praktiker som de ledande eliterna under yngre järnåldern ägnade sig åt i Sunnerby, i Vänerområdet och bortom detta och hur dessa praktiker fungerade och spelade roll i det sociopolitiska spelet.

Hävda sin plats på jorden, i historien och i samhällsordningen – att bygga monument

I Sunnerby såväl som på andra platser i Västsverige och övriga Skandinavien märks i den tidiga vendeltiden och kanske då framför allt under 500-talets andra hälft och 600-talet ett fokus från de ledande eliterna att bygga stora monument. Detta gäller såväl på boplatserna med stora hallbyggnader som på gravfälten med monumentala gravhögar. Vid denna tid sker en rad förändringar i det skandinaviska området beträffande bebyggelse, kultutövning och maktstrategier och möjligen är det en ny elit (eller eliter) som etablerar sig i detta skede. I en sådan nyetablering förefaller monumentbyggnation utgöra en viktig maktstrategi. Gräslund menar att denna nya elit är spillrorna av den folkvandringstida eliten som överlevde och framhårdade 500-talets klimatkatastrof och pest och att de tillskansade sig landområden som blivit öde (se ovan). Gräslunds scenario förefaller mycket rimligt och jag menar att den tidiga vendeltidens uppförande av stora gravhögar utgjorde strategier för den ”nya eliten” att hävda plats och position. Som framkommit tidigare i avhandlingen behöver det inte nödvändigtvis röra sig om en ny elit, utan istället om att maktstrategierna förändras. Intressant i Sunnerby och Kungshögen är att brända ben från romersk järnålder deponerats i gravens mantel, det vill säga från samma tidsperiod som det äldsta huset som påträffats på boplatzen. Detta skulle kunna tolkas som ett sätt att legitimera anspråkstagandet av en viss plats med hänvisning till släktskapsförbindelse med tidigare bosättare på platsen. I denna tid blir släktskap, genealogi och ledarens person viktig och att materialisera detta i såväl grav som på boplatz är något som det arkeologiska materialet visar. De broar och kyrkor som byggs och runstenar som reses under 900- och 1000-tal kan också ses som strategier för eliter, återigen kanske nya sådana, att hävda sig i det sociopolitiska spelet. I kapitel 3 och 8 framgick att det på nytt byggs

mycket stora hus/hallar just i denna fas.

Storhögarna såväl som de socialt exklusiva husen – hallarna – är monumentala komponenter i socialt exklusiva miljöer som kallas storgårdar, stormannamiljöer, elitboplatser, residens eller rent av centralplatser. Hallarna kan inte reduceras till att endast utgöra eliternas boning eller hus. Istället bör de ses som en del av, eller möjligen anspråk på, en samhällsordning och samma gäller de monumentala storhögarna. Som framgått tidigare i avhandlingen är det tydligt att en ”monumentaltetsboom” sker under den tidiga vendeltiden då storhögar och hallar uppförs. Stora hus liksom storhögar var vid denna tid inte nya företeelser, men det nya är att dessa sammanfaller i tid på de enskilda lokalerna samtidigt som socialt exklusiva föremål också dyker upp i och i anslutning till de stora husen. Det arkeologiska materialet visar spår efter en socialt exklusiv livsstil i sådana kontexter.

Någon sorts samhällsomvandling sker troligen i samband med eller i kölvattnet efter det som kallas 500-talets kollaps. För de ledande eliterna var det vid denna tid uppenbart av stor betydelse att resa stora gravmonument invid den egna gården liksom att uppföra ett utmärkande hus, en hall. På vissa platser fortgår inte monumentaleringen av nästkommande generation. Detta kan uppfattas som att behovet av att förstärka monumentaleringen av den egna miljön inte fanns och i många storgårdsmiljöer följer inte flera generationer av storhögar och gårdens hall, den största byggnaden, minskar efter hand i storlek. Det finns dock platser där monumentbyggnandet fortgått i en eller flera generationer. Gamla Uppsala, Skalunda och Borre är några exempel på detta beträffande storhögar. Det arkeologiska materialet indikerar att dessa platser var av en annan dignitet än andra storgårdsmiljöer och att det på dessa platser krävdes monumentalering utöver det vanliga. Sådana platser har troligen varit åtråvärda för sociala eliter att kontrollera och kanske har det också förekommit stridigheter om dem. Att monumentaleringen fortgått under längre tid än på andra platser kan ha olika grund, men möjliga alternativ är att monumentaleringen var betydelsefullt för att upprätthålla platsens speciella status eller att det, som nämndes ovan, förekommit stridigheter kring dem med skifte av aktörer i kontrollposition. Detta sistnämnda alternativ grundar sig på antagandet att det är i anspråkstagandet av en plats för en släkt eller ”dynasti” som monumentalering varit en viktig sociopolitisk strategi. Arrhenius för en diskussion om detta i relation till förhållandet mellan båtgravarna i Vendel och Valsgärde och Uppsala högar. Båtgravarna anläggs från mitten av 500-talet och båda platserna har geografisk närhet till storhögarna i Gamla Uppsala och Ottarshögen. Båtgravarna är precis som storhögarna rikt utrustade med föremål av förgyllt brons och granatinläggningar, men kvalitetsmässigt är de enklare än föremålen i storhögarna. Det finns heller inte några guldföremål eller härskarstavar i båtgravarna. Arrhenius menar därför att det inte är kungliga individer som begravts i båtgravarna, utan troligare krigare ur kungens hird. Om denna tolkning är rätt så är frågan var de kungliga gravarna som är samtida med båtgravarna finns. Arrhenius svar här är att det kan vara så att endast grundaren till en dynasti kremerades och begravdes i storhög (Arrhenius 1995:329–331). Utifrån Arrhenius resonemang är det således fyndmaterialet och praktikerna i högarna som bör beaktas för att bedöma om en storhög är kunglig eller ej. Enligt min uppfattning kan det vara svårt att så att säga få fatt i det kungliga i detta sammanhang. Istället kan man prata om olika typer av ledarskap, vilka i graven materialiserats på olika sätt.

Gamla Uppsala utgör ett exempel på en miljö där monumentaleringen maximeras. Platsen

sågs tidigare som ett center redan under folkvandringstid, men nyare forskning har visat att det finns mycket få indikationer som talar för detta och att det istället är först i mitten eller slutet av 500-talet som platsen monumentaliserar. Vid den tiden förefaller det också ske en ökning av antalet gravar på platsen. Det finns gravar i Gamla Uppsala daterade till folkvandringstid, men dessa är inte utmärkande på något vis. Spår av någon sorts elitär bosättning från folkvandringstid utgörs av några få gjutformsfragment som indikerar specialiserat hantverk, ett mycket monumentalt boplatssläge i kombination med mycket stora stolphål samt hög andel gris bland benmaterialet i några gropar relaterade till matlagning. John Lundkvist och Per Frölund förklarar förändringarna som kan ses i begravningspraktikerna i Gamla Uppsala med att det i den tidiga vendeltiden sker en övergripande förändring i den sociala ordningen (Ljungkvist och Frölund 2015:5–9 och där anförd litt.). Sunnerby å andra sidan utgör exempel på en miljö där monumentaliseringen avstannar. Endast en storhög uppförs på gravfältet i samma skede som det största huset byggs. Min tolkning av detta förhållande är att Sunnerby och andra lokaler som denna har haft en stabilare sociopolitisk situation från 600-talet och framåt där den första vägen av monumentalisering även räckt för kommande generationer. Intressant i sammanhanget är att materialiteter från det förflutna har haft betydelse i uppförandet av såväl storhögen som hallen i Sunnerby. I Kungshögen har brända ben från romersk järnålder fogats in i gravens överbyggnad och hallen är uppförd direkt på en huslämning från samma period. Om detta ska ses som en vilja att skapa en relation till förfäderna och den egna släkten eller om det är en markering av mer våldsamt karaktär är svårt att avgöra, men tydligt är att det hela inte kan ses som slumpartat eller av ringa betydelse.

Falkenering och annan exklusiv jakt

I det arkeologiska materialet från yngre järnålder återfinns bland djurbenen ibland djurarter som vittnar om jakt. Rovfåglar är sådana djur och de kan förknippas med en exklusiv jakt med dresserade jaktfåglar. Bytesdjuren i denna typ av jakt var tranor, vildgäss, vildänder, hönsfåglar samt duvor vilka påträffas bland annat i gravmaterialet. Den mest använda dagrovfågeln var duvhöken, enligt förekomster i undersökta gravar, men sparvhök och pilgrimsfalk användes också. Hökarna lämpar sig för jakt i skogiga och kuperade områden, medan falken kräver stora och öppna arealer. Nattrovfågel i form av uv har också påträffats i gravar. Sten och Vretemark menar att uvarna troligen använts som lockfåglar. De äldsta fynden som gjorts av rovfågel i gravkontext är i de undersökta Kungshögarna i Gamla Uppsala, vilket indikerar att jakt med rovfågel började utövas inom nuvarande Sverige under 500-talets andra hälft. Senast runt 600 är jaktformen helt etablerad enligt Sten och Vretemark. Fram till rovfågelfynden i Kungshögen i Sunnerby var jakt med fågel i förhistoriska sammanhang endast belagt i östra Sverige och då framför allt i Mälardalen. Jaktformen nådde troligen Skandinavien som en kontinental ”modetrend”. Falkenering var hos den germanska aristokratin en mycket omhuldad och nobel sport. Kanske hade de nordiska stormännen utländska falkenerare inledningsvis funderar Sten och Vretemark. Ett annat möjligt scenario är att stormännen vistades i aristokratiska miljöer på kontinenten och sedan tog med sig såväl jaktsättet som tränade fåglar hem (Vretemark 2015; Sten och Vretemark 1988:152–155). Falkenering är en färdighet som kräver specialistkunskap och mycket träning. Att jaga med falk innebär mångårigt samarbete mellan falkenerare och jaktfågel och man tror att jaktformen nådde Europa från öst (Jennbert 2011:88). Med jaktfåglarna och praktiken falkenering ville de skandinaviska eliterna relatera till de germanska kungarna och kanske då främst de merovingiska. Falkeneringskonceptet med dess levande och icke-levande enheter (eller endast icke-levande

enheter i gravkontexten) verkar således i dubbel bemärkelse i formeringsprocessen kring den skandinaviska eliten, både som praktik ingående i en socialt exklusiv livsstil och som koncept i socialt exklusiva gravar.

Kristina Jennbert diskuterar djurens betydelse inom nordisk förkristen ritual och myt. Hon menar att dikotomin mellan kultur och natur inte är helt enkel att förstå och att gränserna mellan kultur och natur både är otydliga och mångtydiga. Arkeologiska kontexter antyder emellertid att rituell praxis näst intill upphävde gränserna mellan människa och djur (Jennbert 2002:105, 119f). Jag skulle istället vilja påstå att förhållandet mellan människa och djur bör ses som flexibelt och kontextberoende. Jennbert hävdar vidare att forskarens natursyn bygger komplexa tolkningsbarriärer, troligen med antropocentriska förtecken. Djuren angår oss och de har alltid ingått som en del i människans vardag liksom förståelse av omvärlden. Gårdens djur användes praktiskt till arbete, mat och redskap, men också symboliskt på olika sätt som t ex offer i hus, på kultplatser, i kulthus och i gravar. Jennbert ser djuren som aktörer för olika ändamål i förkristna sammanhang. I yngre järnålder hade såväl husdjuren som de vilda djuren och fabeldjuren aktiva roller, men tidigare under järnåldern och bronsåldern var det främst husdjuren som fick utrymme i rituella sammanhang. Djuren har varit viktiga för mänsklig kommunikation och också länkar mellan det kända och det okända (Jennbert 2002:105, 109f, 113f, 119f).

Förekomst av vilt i förhistoriska boplatskontexter är ovanligt. Från såväl brons- som järnåldersboplatser och gravar är fynden av viltben mycket få och utgör endast några få procent av den totala benmängden. Jennbert tolkar de fåtaliga benen som att det på järnåldersgårdarna inte fanns något större intresse av storskalig jakt på storvilt, troligen beroende på att tillgången på vilt i gårdarnas omgivning var begränsad. Vidare menar hon att den begränsade tillgången lett till att jakträttigheterna reglerats, kanske redan i äldre järnålder. Vilt hörde således inte till den vanliga födan på järnåldersgårdarna och i den mån jakt förekom handlade det inte om att skaffa föda för överlevnad, utan snarare om uppvisning kopplat till social praktik. Emellertid fanns det områden i norra Skandinavien som inte påverkats så hårt av människans omformning av landskapet och där jakt och också fiske varit viktiga långt fram i modern tid. Detta har troligen också varit gällande i kustområden och utmed vattendrag beträffande fisk och jakt på säl och sjöfågel. I de medeltida landskapslagarna framgår att det åtminstone i äldre medeltid fanns restriktioner beträffande jakt och rätten att jaga var förbehållet kungen och det övre sociala skiktet i samhället. ”Import” av stora hundraser som Greyhound och stora hästar, liksom avel av dessa djur, gjordes inte enbart med tanke på att använda dessa i krig utan också för att ha dem i jakt. Jennbert hävdar att det fanns ett nära samband mellan jakt och krig hos aristokratin (Jennbert 2011:79f, 83, 85–87).

I Kungshögen i Sunnerby har, som nämndes ovan, jaktfåglar och bytesdjur påträffats liksom jakthundar, hästar, kronhjortshorn, älghorn, björntand och björnfalang. På boplatserna har kronhjort, småvilt, sjöfågel, stora jakthundar samt dagrovfågel hittats. Fynden av jaktfåglarna, bytefåglarna, hästarna och hundarna visar att de båda männen i primärgravan i livet ägnat sig åt exklusiv jakt från hästryggen, med rovfågel på armen och jakthundar springande vid sidan. Föremålen av kronhjortshorn och spelbrickor av älghorn liksom björntänder och klor indikerar också att exklusiv jakt på högvilt förekommit. Det kan här påpekas att just björntänder och björnklor är mycket vanliga fynd i folkvandringstida gravar, t ex i vestland-

kittelgravarna (Hjørungdal 2009:94).

I Vänerområdet och i övriga Västsverige har sparsamma fynd av högvilt också hittats i boplatkontexterna i Vittene och Slöinge. Ser man till övriga Skandinavien har ben eller horn av högvilt anträffats i flera av storgårdsmiljöerna. Fynd i Lejre är exempel på detta (tabell 10). Förekomsten av vilt i benmaterialet på boplatser ser Lundqvist som en statusmätare. Viltbenen visar att människorna har haft jakträtt eller haft relationer till andra som haft detta (Lundqvist 2000b:40f, 56f). De halvfariska spelbrickorna som ofta hittas i storhögar och andra statusgravar är vanligen av älghorn och som framgick ovan har jaktfåglar och bytesdjur hittats också i andra storhögar, och i viss mån också i andra statusgravar, från yngre järnålder.

Jakt omnämns inte i runinskrifterna, men på en runsten, Sparlösastenen (Vg 119), finns en möjlig jaktscen avbildad med en ryttare till häst med draget svärd, ett hjortliknade djur samt ett fläckigt lodjursliknande djur (se bild 6). I anslutning till det senare finns ett mindre djur som kan vara en hund eller en unge till det större djuret. Ovanför ryttaren och djuren är ett skepp med segel och ovanför seglet syns två fåglar. Allra överst i bild är en byggnad avbildad. Runstenen är daterad till ca 800 (Svärdström 1958a:195–229). Även på runstenen U 855 finns en trolig jaktscen. Motivet föreställer en spjutförsedd ryttare till häst, en skidåkare med pilbåge, två mindre fyrfota djur som troligen är hundar vilka springer efter ett större hornförsedd djur som troligen är en älg samt en fågel som förefaller attackera huvudet på älgen. Runstenen är daterad till ca 1050 (Wessén och Jansson 1951:505–511).

I *Ynglingatal* och *Beowulf* nämns inget om jakt, åtminstone inte i den bemärkelsen som här diskuteras. I *Beowulf* förekommer emellertid jakt eller kanske snarare kamp med odjur av olika slag. Det är sjöodjuret som attackerar Beowulf under en simtävling, jakten på Grendel, sjöodjuret som måste nerkämpas i våtmarken när Beowulf med följe är på väg till Grendels lya, Beowulfs kamp mot Grendels mor och till sist Beowulfs sista strid – den mot den skattvaktande draken i gravhögen. Grendel och Grendels mor framställs som monster, men är annars mycket människolika och striderna mot dessa framställs som strider människor emellan. De olika sjöodjuret liksom draken är mer som djur, även om draken har en människolik tankeförmåga, och dödandet av dessa har snarare med försvar att göra. Beowulf och andra blir attackerade av diverse odjur och måste försvara sig för att själva inte gå under. Inte i något fall kan paralleller dras till så att säga vanlig jakt där människor ger sig ut för att jaga villebråd.

Bild 6. Bildframställning på Sparlösaastenen i Västergötland. Foto: Annelie Nitenberg.

Jakt är således något som de sociala eliterna är måna om att relatera till och visa upp i gravkontexten, men som inte alls skrivs om i runtexter eller i de manuskript som här analyserats. Bildmotiven på Sparlösaastenen och U 855 visar emellertid att jaktscener framställdes på socialt exklusiva materialiteter i Vänerområdet såväl som i övriga Skandinavien under yngre järnålder om än i en mycket begränsad omfattning. Det kanske mest kända exemplet på bildframställning av en jaktscen med falkenerare, ryttare och hundar från Europa under den berörda tidsperioden är Bayeuxtapeten (se bild 7). Detta textila hjältepos berättar om

händelserna som ledde fram till slaget vid Hastings 1066. Bonaden som är drygt 70 m lång tillverkades till invigningen av domkyrkan i Bayeux omkring 1077. Det är oklart vem som beställde bonaden, men drottning Matilda liksom biskop Odo (halvbror till Wilhelm erövraren) har föreslagits (Ney 2004:394f).

Bild 7. Jaktscen med falkenerare, ryttare och jakthundar. Detalj från Bayeuxstapeten – 1000-tal. Foto: Staden Bayeux.

Ät, drick och var glad

I socialt exklusiva livsmiljöer och gravsammanhang som undersökts arkeologiskt anträffas dryckesbägare liksom spår av måltider och i skriftliga källor beskrivs dryck, gästbud och dryckesceremonier. Genom analogier med skrivna källor har ovannämnda arkeologiska spår tagits som indikationer på att gästbud och dryckesceremonier hållits på platsen. I Sunnerby har en glasbägare påträffats bland brandbålsresterna i Kungshögens primärgrav. Bägaren var fragmenterad, troligen av gravbålschettan, men har trots detta utifrån skårvorna varit möjlig att identifiera som merovingisk från tidigt 600-tal (se även kapitel 4). Inga glasbägarfragment har påträffats på Sunnerbyboplatsen. Det är just glasbägarfragment och i viss mån dryckeshorn eller beslag till dryckeshorn som anses utgöra arkeologisk bevisning för ett socialt exklusivt drickande. Också från övriga Vänerområdet och Skandinavien har glasbägare eller fragment av sådana anträffats i såväl hallkontexter som i gravar (se kapitel 3, 5, 6 och 8).

Fynd av glas i mycket rika gravar visar att glas i skandinavisk järnålder var uppskattat av de ledande skikten. Ulf Näsman påpekar emellertid att gravundersökningar i Skandinavien visat att glas förekommer även i gravar med modest eller till och med ”fattig” utstyrel. Näsman menar därför att glas varit mer utbrett i samhällslagren än man kanske föreställer sig, åtminstone under folkvandringstid, även om glas inte var tillgängligt för alla (Näsman 1984:21f). Andra forskare menar att glas uttrycker en aristokratisk livsstil och glas har därför inom arkeologin t ex använts för att lokalisera hallbyggnader (Hårdh 2003:69; Stjernquist 1999). Bratt fann i sitt avhandlingsarbete om järnålderns stora högar i Mälardalen att högar i storleksintervallet 11–19 m ibland innehåller glaskärl. Högar på en storlek av minst 20 m i diameter innehåller istället mycket ofta glaskärl (se kapitel 3). Hermanson menar att rikt utsirade dryckesbägare tillsammans med guldringar och silverskedar utgör de yppersta statusobjekten bland gravgåvor i nordiska hövdingagravar. Dryckesbägarna och silverskedarna var symboler för fredsavtal som nordiska hövdingar ingått med mäktiga utländska furstar. Bekräftelsen på ingången pakt utgjordes av det rituella skålandet mellan parterna vid dryckesgillen. De glas-

bägare som anträffats i de nordiska gravarna och även i de aristokratiska livsmiljöerna kan vara gåvor som burits hem efter sådana gillen (Hermanson 2009:10f).

I samhällen som saknade formella institutioner var gästabudet den viktigaste sociopolitiska arenan (Orning 2015:176) och den fysiska inramningen för gästabudet var hallen. Här visades horisontella såväl som vertikala hierarkier upp, prövades och reglerades (Hermanson 2015:8; Orning 2015:190). De ritualiserade handlingarna som ägde rum vid gästabuden ingick således i sociopolitiska strategier. Att skåla, kyssas, kramas eller skaka hand är exempel på performativa praktiker som förseglade allianser och bekräftade fredsöverenskommelser (Hermanson 2015:24). Att delta i ett gästabud var ett kriterium för vänskap, en vänskap som byggde på tillit. Detta till trots betydde ett sådant deltagande inte att gästerna nödvändigtvis kapitulerade inför värden, utan meningsskiljaktigheter kunde trots allt förekomma. Det fanns därför en tvetydighet i gästabudet och det var också denna tvetydighet som utgjorde dess makt (Orning 2015:202).

Fernstål diskuterar tunets, det vill säga den avgränsade gårdsplanens, betydelse i sin avhandling. Hon ser tunet som en tröskel till gårdens inre och som en scen för sociopolitiska handlingar, handlingar, förhandlingar och omförhandlingar. Hon bygger denna tolkning av tunets funktion på tunets struktur som en öppen och lättöverskådlig yta där människor och handlingar kunde ses, men också på parallelldragning till de funktioner serverandet av förtäring hade. Tunet var en plats för möten och Fernstål menar att hur en person mottogs eller togs avsked ifrån kan ha varit socialt viktigt när det gjordes *inför* andra (Fernstål 2004:50, 58–62). Det finns en passage i *Beowulf* som är kopplad till vad som kan antas vara tunet. När Beowulf besegrat Grendel fäster han upp Grendels arm på Heorots gavel, armen som han i kampen med monstret slitit av. Många krigare samlas vid Heorot och många hövdingar ansluter från när och fjärran för att stirra på armen. Hrothgar själv träder fram med sina följeslagare och bredvid kungen går drottningen med sitt jungfrufölje. Framme vid Heorots trappa stirrar kungen på Grendels arm och håller ett tal där han lovordar Beowulf. Beowulf håller därefter också ett tal där han berättar om striden och sin seger. I sammanhanget nämns också att Unferth, vilken tidigare försökt förklara Beowulfs betydelse, väljer att i detta läge vara tyst då alla nu så tydligt kan se Beowulfs stordåd genom trofén på gaveln (*Beowulf 1666–1683, 1834–1980*, översatt i Ringler 2007:46–54). Här framgår således vikten av att över tunet och fram till hallen gå på ett visst sätt (för ledare och följe), att andra först samlats där och därmed ser kungen och drottningen anlända med sina respektive följen, att drottningen (som troligen var nummer två i rang) går bredvid kungen och att tal hålls utanför hallen på gårdstunet.

Runinskriftsmaterialet ger endast få uppgifter angående dryckesceremonier och gästabud. Ordet mat förekommer - att den döde varit generös med mat. Indirekt omnämns även gravöl (Vg 59 samt eventuellt på Tunestenen N KJ72 U). Inte heller i *Ynglingatal* finns något stort fokus på dryck och mat. I strof 1 omnämns att härskaren Fjölner drunknat i ett ölkar och i strof 31 betecknas kung Östen som *reiks blöðuðr*, det vill säga den som bjuder till rika gästabud. I de få uppgifterna framgår att det var viktigt att hålla god gästning, med mycket dryck (det stora ölkaret) och mat (den generöse kung Östen). I *Beowulf* framgår att de som håller gästning ska vara generösa med mat, öl/mjöd och också underhållning. Men gästabudet är inte bara ett sätt att utfodra och underhålla sina gäster, utan det var en viktig arena för sociala och politiska förhandlingar och överenskommelser av olika slag. I *Beowulf* ges gästabuden

stort utrymme i hallens praktiker vid sidan av gåvoutbytet. Till gästabuden hör ett socialt, men också sociopolitiskt drickande av mjöd och öl där bland annat den sociala rangordningen exponeras, bekräftas och kanske också omförhandlas. Det viktigaste exemplet i *Beowulf* på detta är då Beowulf anländer till Heorot och erbjuder kung Hrothgar sin hjälp. Efter att Beowulf talat inför Hrothgar och hans sällskap i hallen svarar kungen honom med ett långt tal varpå geaterna erbjuds att sitta ner på bänkarna i hallen. De bjuds mjöd och underhålls av en poet. Drottning Wealhtheow, som är van vid hovetikett, går runt i hallen och hälsar på följeslagarna. Hon bjuder runt mjödbägaren och erbjuder den först till kungen och därefter till var och en av följeslagarna, gammal som ung, och kommer snart till platsen där Beowulf sitter. Hon hälsar honom och tackar för att han kommit till deras undsättning och erbjuder även honom bägaren som han accepterar (*Beowulf* 806–1258, översatt i Ringler 2007:24–35). Utifrån Wealhtheows servering av mjöd är det tydligt att det sker i en viss social rangordning då kungen serveras först, därefter män i kungens krigarfölje och till sist gästerna Beowulf och hans krigare. I episoden uppvisas och bekräftas den sociala ordningen genom dryckesbägaren. Michael J. Enright (1996:5–7) hävdar att forskare tidigare underskattat betydelsen av denna scen, men att dess centrala betydelse inom det germanska krigarbandet (*comitatus*) nu allt mer kommit att förstås. Drottningens högtidliga handlingar i scenen ses som en ritual i vilken den hierarkiska ordningen inom krigarbandet etableras och förnyas. Drottningens härkomst, karaktär samt kungliga attribut och status lyfts fram av Beowulfpoeten. Enright understryker drottningens roll som den som med mjödbägaren bekräftar den sociala ordningen bland de som samlats. Genom att först servera kungen, sin make, hävdar hon hans överhöghet, något som var angeläget då också främlingar fanns bland de samlade.

Drickandet av mjöd/öl/vin ges som nämnts stort utrymme i *Beowulf*, men inte någonstans framgår vilken mat det bjuds på. Det enda vi får veta är att det hålls gästabud/festmåltider (eng. *feast*) alternativt banketter som t ex ”... *feasting and drinking...*”, ... *after the banquet...*”, ”... *sit at the banquet...*”, ”... *making the beer-hall ready to boast a royal banquet?*”, ”*savor the feast?*” eller ” *and now another magnificent feast was served in Heorot to the assembled thanes?*” (*Beowulf* 199, 237, 977, 1984–1986, 3564, 3573–3576, översatt i Ringler 2007:8f, 28, 54, 94f). Inte i någon av dessa passager omnämns alltså mat och att det äts får man förstå indirekt. Det totala ointresset av att beskriva och benämna maten i *Beowulf* är intressant att reflektera över. Gästabudets alla andra delar framställs tydligt: det är drickandet med omnämnande om vad som dricks, i vad och hur drycken bjuds; det är gåvogivandet med ingående beskrivningar av gåvorna, deras utseenden och historia och vilken roll gåvan har; det är underhållning där musikinstrumenten nämns och en del sånger/historier till och med når läsaren; och det är tal som har en mycket viktig roll i eposet där avsikter av olika slag klagörs. Varför beskrivs då inte maten? Min tolkning av detta är att maten och ätandet inte har någon direkt sociopolitisk roll. Allianser, vänskapsband, sociala positioner, tjänster och gentjänster förhandlas och tydliggörs genom drickandet och gåvogivandet och i allianserna och vänskapsbanden är historia viktigt och där kommer underhållningen in som således är så mycket mer än underhållning. I det arkeologiska materialet framstår vilt och då särskilt högvilt som något socialt exklusivt och som något som var förbehållet samhällets eliter (se vidare ovan). Av detta kan man indirekt förstå att det i de aristokratiska livsmiljöerna serverades mat som ansågs socialt exklusiv.

I *Beowulf* exponeras även den sociala rangordningen genom de olika personernas placering i hallen, det vill säga där de får sitta då hallens praktiker äger rum. Drottning Wealhtheow

omnämns som sittande vid sin herre, det vill säga hennes man kungen (*Beowulf* 1279–1282, översatt i Ringler 2007:36). När Beowulf och hans krigare vadar iland i Danmark möter en strandvakt upp dem och frågar vilka de är. Beowulf svarar:

"We are mariners, men of the Geats, hearth companions of Hygelac our king."
(*Beowulf* 519–522, översatt i Ringler 2007:16).

och då han presenterar sig och sitt följe för Hrothgars talesperson utanför Heorot säger han:

"In our homeland we sit at Hygelac's table, next to our master. My name is Beowulf."
(*Beowulf* 683–686, översatt i Ringler 2007:20).

Ett annat exempel från Hrothgars hall är talespersonen Unferths position där han sitter vid kungens fötter. Sittande vid kungen finns även brorsonen Hrothulf. Båda omnämns som kungliga släktingar som roar sig tillsammans och dricker i kamratskap. Tydligt är Hrothulfs position mer jämlik kungens än vad Unferths är. Detta tydliggörs än mer något längre fram i eposet där brorsonen omnämns som medhärskare sittandes bredvid Hrothgar (*Beowulf* 446–522, 683–685, 997–1000, 1279–1282, 2027–2033, 2326–2331, översatt i Ringler 2007:14–16, 20, 29, 36, 55, 63). Uppenbart är det betydelsefullt att sitta bredvid kungen och vid kungens bord och detta är något som framhålls när man vill visa på sin egen eller andras betydelse och maktposition. Kung Hrothgar omnämns gång på gång som gammal i eposet, men uppenbart har hans två söner ännu inte uppnått vuxen ålder. De omnämns som prinsar och arvingar till tronen och *Wealhtheow* uttrycker i ett tal i hallen att hon hoppas och tror att brorsonen Hrothulf ska se efter prinsarnas intressen och också behandla dem kärleksfullt och med nåd så som hon och Hrothgar gjort när han själv var ett hjälplöst barn. Prinsarna sitter inte vid kungen, utan delar bänk med andra ynglingar där även Beowulf får sitta (*Beowulf* 2356–2382, översatt i Ringler 2007:63f). Trots att Hrothulf ses som en trygghet för danernas härskarpar, tycks han även utgöra ett möjligt hot vid ett kommande tronskifte. Hallplaceringens sociopolitiska betydelse illustreras också i handling när Beowulf sätter sig bredvid geaternas kung i dennes hall då Beowulf återvänt hem efter att ha dräpt Grendel (*Beowulf* 3953–3959, översatt i Ringler 2007:104f).

Från runinskrifterna framgår också den sociopolitiska betydelsen av att vara i kungens eller hövdingens närmsta krets. På en runsten i Skåne (Dk Sk 80) står:

"Eskil satte denne sten efter Toke Gormsson, der var ham en huld herre. Han flygtede ikke ved Uppsala. Drengs satte efter deres bror stenen på højen stot med runer. De gik Gorms Toke nærmest."

Av inskriften framgår att runstenen är rest till minne av Toke Gormsson och att den uppfördes av tre eller flera av hans följeslagare. Två eller flera är dessutom bröder till Toke, medan Eskil är följeslagare. Runstensresorna framhåller sin sociala position genom att i runinskriften påtala att de gick Toke närmast. Då Toke uppenbart var krigare är det troligt att Eskil och bröderna var Tokes följeslagare i krig.

I samband med gästabuden hålls även tal i *Beowulf*. Ovan nämndes tal på tunet, men även inne i hallen under själva gästabuden hålls tal av olika personer. Beowulfeposets poet gör det

tydligt att talaren adresserar en specifik person, men samtidigt att talet är till för alla i hallen att höra. Detta framställs genom att hallen tystnar, att talet följs av applåder eller att hallgästerna återvänder till mjöddrickande eller annat efter talet (*Beowulf* 2428–2430, 2463–2465, 3301–3353, 3396–3398, översatt i Ringler 2007:65f, 88–90). Gästabudsdeltagarna underhålls också i hallen. Poeter framför kväden, sånger sjungs och harpmusik spelas (*Beowulf* 176–180, 992–996, 2129–2134, översatt i Ringler 2007:7, 28, 58). Det framgår tydligt att det är poeter, skaldar och musiker som står för underhållningen, men i en passage omnämns att Hrothgar kan legender och sånger från svunna tider och också att han ibland spelade harpa, sjöng sånger och berättade fantastiska historier (*Beowulf* 4210–4219, översatt i Ringler 2007:111). Arkeologiskt har delar av musikinstrument hittats, t ex i grav 1 i Sutton Hoo och i fas 2 av hallen i Tissø (se ovan).

Kopplat till gästabuden med mat, dryck och underhållning framgår gång på gång hur de olika deltagarna är glada, att de skrattar och pratar högt och livligt. Detta ska troligen inte ses som något banalt och oviktigt, utan själva syftet med att bjuda till gästabud och också att delta i ett sådant var att hålla fred och vara vänner eller allierade. Att skratta, vara glad och prata högt och livfullt kan ses som ett kvitto på att gästabudet uppnått sitt syfte. Historien är emellertid fulla av gästabud som inte fallit väl ut, utan som slutat i blodbad på ett eller annat sätt. Här bör dock framhållas att Beowulfeposet liksom andra liknande litterära verk inte är historie-skrivning utan istället idealiserande. Ett verk som visar på hur kungar, drottningar, följn och folk i stort borde agera efter rådande normer och vad som sker om avsteg från dessa görs.

Spela bräde

I Kungshögens primärgrav påträffades minst 19 större spelbrickor av älghorn vilka var mer eller mindre fragmenterade. Spelbrickorna låg inte helt samlad, men förekom inom ett begränsat område av brandlagret framför allt på samma yta som och direkt söder om de båda begravda männen. En del av en mindre halvsfärisk spelbricka anträffades också i primär-graven och ytterligare två sådana mindre spelbrickor i Kungshögens jordmantel. De små spelbrickornas proportioner tyder på att de är romartida och således betydligt äldre än den vendeltida kontext de påträffades i (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018 och där anförd litt.). I Vänerområdet har spelutensilier i form av spelbrickor av horn eller ben anträffats i två storhögar, Kungshögen i Sunnerby och Torstensonshögen i Västra Tunhem. Dessa två gravar är de enda storhögarna som undersökts i större omfattning i Vänerområdet. Dessutom har spelbrickor påträffats åtminstone i ett par andra gravar (RAÅ Amnehärad 12:1 samt Malma 23:1), vilka utgjorts av jordblandade rösen på 5 respektive 10 m i diameter (se kapitel 6).

Spelutensilier är en föremålskategori som under den aktuella perioden framför allt påträffas i mansgravar och oftare i avvikande stora högar än i mindre (Bratt 2008:83, 87f). Spelutensilier har hittats i flera av de skandinaviska kontexterna som diskuterades i kapitel 7 och då i gravar. Hjørungdal (2009) har diskuterat spelutensilier påträffade i de så kallade vestlandkittelkremeringsgravarna. I sådana gravar har romerskprovinsiella bronskittlar använts som gravurnor. Gravarna finns i Skandinavien, är ca 90 till antalet och har daterats till perioden 350/75–550/75. Spelutensilier hittats i 12 vestlandkittelgravar och endast en av dessa har varit föremål för osteologisk analys. Analysen visade att den begravde var en vuxen man. Andra fynd i denna typ av gravar är guldrakteater, kopior av romerska guldmedaljonger, solidi, glasbägare, silverbägare, ringar av guld, silver och brons, bältesbeslag av brons, fibulor

och spännen av brons och silver, hårnålar av ben, knivar, sländtrissor, kammar, glaspärlor, björnklor, björnfäll m.m. Såväl kitteln i sig själv liksom övrigt gravgods visar att dessa gravar är att betrakta som socialt exklusiva. Vestlandkittelgravarna är från romersk järnålder och folkvandringstid och därmed äldre än de gravar som avhandlingen fokuserar på, men det är intressant att se att spelutensilier var del i högstatusgravar även i tidigare perioder (Hjørungdal 2009:9–11, 37–40 tabell 3, 81–97 tabell 14).

Spel med bräde finns inte omnämnt i runtexterna och heller inte i *Ynglingatal* eller i *Beowulf*. På den senvikingatida runstenen Gs 19 i Gästrikland finns emellertid två sittande män avbildade med ett spelbräde mellan sig och de dricker också ur horn. På denna runsten finns ett flertal bilder av människor, djur och ting och olika tolkningsförslag har förekommit. Konsensus råder kring att åtminstone en av bilderna föreställer Sigurd Fafnesbane i Völsungasagan som med sitt svärd dräper draken. Då åtminstone en bild hämtat motiv ur ovannämnda saga har det föreslagits att de båda spelande och drickande männen kan vara Sigurd och Gunnar i vänskaplig samvaro i Gunnars hov alternativt Sigurd och Regin (Jansson 1981:186–220). Att brädspel förekom under yngre järnålderns Skandinavien, kanske i festfyllda sammanhang så som bilden på Gs 19 visar, finns arkeologiskt väl belagt utifrån fynd i gravkontexter, men kanske något förvånande endast med få exempel från boplatser. De spelbrickor som hittats på boplatser är oftast enkla och tillverkade av keramikskärvor (Michaelsen 1992:37f, 46f, 50f). Det nämns som sagt heller inget om brädspel i *Beowulf*, vilket annars innehåller festande och underhållning av olika slag i relation till hallkontexten. Att brädspel förekom i anglosaxiska England visar arkeologiska fynd. En spelpjäsa av elfenben eller ben i hög 1 i Sutton Hoo liksom halvsfäriska spelbrickor av ben och en tärning av horn i Asthall Barrow är exempel på detta (se kapitel 7). Avsaknaden av brädspel i *Beowulf* går därmed inte förklara med att detta var något som inte förekom i England. Sammantaget visar spelutensilierna på en sorts nöje som ingick i en aristokratisk livsstil där utrymme och möjligheter fanns för att ägna sig åt sådana aktiviteter. Att i gravsammanhang visa på sådana möjligheter var uppenbart av stor vikt och kanske på sätt och vis också som en sociopolitisk strategi i det att det ingick i livsstilen. Sett som en sociopolitisk strategi i sig själv var brädspelandet troligen av mindre betydelse, då det inte förefaller ha haft någon särskild sociopolitisk uppgift så som drickandet, gåvoutbytet eller historieberättandet hade. Emellertid kan man inte utesluta att spelandet, kanske i kombination med förtäring av alkoholhaltiga drycker, varit ett sätt att ytterligare etablera eller förstärka vänskapsband av olika slag.

Att begrava en ledare

Ett gravmonument med tillhörande begravning var så mycket mer än en plats för den sista vilan. I graven ville de efterlevande bland annat visa på kollektivets trosföreställningar och individuell eller kollektiv identitet, men i graven manifesterades också den dödes och även de efterlevandes sociala och samhälleliga status. Utifrån gravmonumentens placering i landskapet, dess yttre form, storlek, konstruktion och innehåll kan man närma sig förståelse för de sociala förhållandena som rådde i det samhälle som studeras. Gravmonumentens placering på gravfältet kan likaledes ge information om sådana förhållanden (Strömberg 2005:267; Rasch 1991:136). De resurser, den tidsåtgång och den omsorg som lades ner i byggandet av ett gravmonument visar utöver den enskildes sociala position även samhällsförhållandet i stort då enskilda monument studeras i ett sammanhang. På samma sätt indikerar mängden ritualer eller komplexiteten i ritualerna i samband med begravningen också social status. Det

faktum att vi i gravmaterialet finner stora skillnader både i gravarnas utformning som i dess innehåll talar för att människor som blivit begravda i dem varit en del av ett på något vis stratifierat samhälle (Kaliff 1992:13; Rasch 1991:136).

Storhögarna, de mest monumentala gravarna under järnåldern, visar redan genom sin egen konstruktion på något socialt exklusivt, något som inte var till för alla. Den arkeologiska undersökningen av Kungshögen i Sunnerby visade också hur komplexa de stora gravhögarna är till sitt innehåll och att ett stort antal praktiker varit involverade i begravning och högbygge (Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2018). Som framgick i kapitel 4 omfattade begravningen av de båda männen i Kungshögens primärgrav en lång rad praktiker, allt från förberedelser för kremeringen fram till sista torvan i jordmanteln. Kan uppförandet av de stora gravhögarna och begravningarna i dessa ha varit en viktigare sociopolitisk strategi för de ledande eliterna än hallarna och praktikerna som ägt rum i dessa? Kanske är det omöjligt att svara på denna fråga, men utifrån det arkeologiska materialet är det tydligt att enorma resurser lades på de ledande eliternas begravningar och gravar. Storhögseliten, som också utgjorde den yppersta eliten i det yngre järnålderssamhället i Skandinavien fram till 900-talet, hade vissa normer att följa i samband med begravningen av deras ledare. De döda i storhögarna har alltid kremerats och i deras gravar saknas tydliga kopplingar till vapen och båt, något som istället ses bland mindre monumentala gravar där den döde framställts som krigare (så som t ex i vissa båtgravar och kammargravar). Istället är det ledarens socialt exklusiva livsstil med falckenering, dryckesceremonier och brädspel som möter oss i storhögarna, liksom ett förfogande över guldföremål och dyrbara textilier. Att omge och eventuellt klä/smycka sig i dyrbara och exklusiva föremål är annat som eliten ville visa förmåga till i gravsammanhanget. De massiva djuressoffren är på samma sätt som nedläggandet av dyrbara föremål i gravarna ytterligare ett sätt att visa hur mycket resurser man förfogade över. De monumentala storhögarna visar på alla sätt ett enormt resursslöseri.

Figur 8. Sunnerby 600-tal. Kremeringen av de båda männen i Kungshögen. Illustration: Robert Bernboft, Vänermuseet.

Runinskrifterna i Vänerområdet omtalar inga begravningar eller gravar, men ett fåtal runinskrifter från övriga Skandinavien lämnar några knapphändiga upplysningar om begravningar och gravar. I textanalysen fångades tre runinskrifter med sådant innehåll upp. Det är dans-

ken Sibbe den vise som ligger dold i denna hög (Ö1 1), Gudmar som ligger jordad västerut (Sö 164) och Ingefast, Östen och Sven som lät göra denna hög (U135). Utöver dessa finns också tre uppländska runstenar med texten *Hér ligger*, vilket också indikerar direkt rumslighet mellan runstenen och grav (se kapitel 8). Samtliga av ovannämnda texter är från vikingatid respektive sen vikingatid. Formuleringen *Hér ligger* finns också på ett fåtal västgötska gravhällar från tidig medeltid (Vg 64, Vg 68, Vg 69 och Vg 99) och formuleringen antas vara kalkerad på den latinska formeln *Hic iacet*, alltså "Här vilar" (Källström 2009:13). Dessa gravhällar (som har RAÄ nr Jung 57, Saleby 86, Saleby 35:2 och Vårsås 62) är så kallade liljestenar från 1100-talets slut och 1200-talet (Nitenberg 2009:106–109; Nitenberg och Nyqvist Thorsson 2007). Formuleringen *Hér ligger* skrivna med runor har således använts i gravkontexter från sen vikingatid fram till 1200-talet. I runinskrifterna finns sålunda ett mycket minimalt fokus på begravningar och gravar, trots att runstenarna till övervägande del omnämner personer som dött. Som framgick i kapitel 8 är det inte den som omnämns som död som är huvudpersonen på runstenarna, utan istället släktingar, följeslagare och så vidare, alltså personer som haft någon sorts nära relation till den som dött. Var och hur döden inträffat är intressant att omnämna, men generellt endast då döden inträffat på resa och under dramatiska våldsamma former. Det var således endast om döden på något sätt avvek från det förväntade som den var intressant att omnämna.

Att markera/omnämna platsen för graven förekommer alltså i viss mån som information i runstenarnas inskrifter och i något enstaka fall framgår också vem som dräpt den döde. Just denna typ av information intresserar också Tjodolf av Hvin när han författar *Ynglingatal*. Tjodolf vill med sin skrift redogöra för de kunskaper han har om ynglingaättens kungar, vilka de hade släktskap med, hur de dog, vem som låg bakom deras död, var de ligger begravda och vilket eftermäle de fick. Beskrivningarna är mycket kortfattade och utan någon detaljriktighet. Ett antal beskrivningar av begravningar och gravar förekommer också. Tjodolf berättar att kungarna blir burna till gravbål, bränns (oftast på stränder till namngivet vattendrag alternativt sjö) och sedan ligger begravd i gravrör, under stenar, i hög eller i jorden (se även kapitel 8 och bilaga 1). Tjodolfs enda fokus beträffade begravningar och gravar är således själva kremeringen och den färdiga graven. Han berättar inget om andra begravningspraktiker, hur begravningsdeltagare agerade, vilka föremål som lades i graven och så vidare. För Tjodolf är det således inte intressant att uppge detta, utan hans syfte är att redogöra för historiska förlopp så som han känner till dem. Här är släktskap, stridigheter, död och maktskifte viktigare. Tjodolf vill också bevara minnet av vilka platser döden inträffat på och var kungarna kremerats och begravts.

Beowulf-författaren har däremot haft en helt annan agenda. Tre begravningar beskrivs i *Beowulf*. Det är danerkungen Scyld Scefings begravning som beskrivs i inledningen av berättelsen, begravningen av den frisiska drottningen Hildeburhs (dotter till en danerhövding) son och bror vilka dräpts i en attack av den frisiska kungen Finns krigare och slutligen Beowulfs egen begravning i slutet av epöset:

"At his foreshaped hour Scyld departed, grey-haired, vigorous, into God's keeping. Care-stricken comrades carried his body to the edge of the sea, honoring the wish he had made when still master of his speech, he who had so long held the kingdom. His ring-beaked ship was ready to sail. Ice-clad, impatient, eager for the voyage. They laid their beloved lord in its hold, rested their ring-giver in its roomy hull near the heel of the mast. They

heaped beside him fabulous wealth from far-off lands; I have never heard of such magnificent things, mail-coats and swords and mask-helmets and bright war-shields; on his breast lay many dazzling jewels destined to travel to the far reaches of the flood's domain. His men equipped him with much more treasure than the warriors who had once sent him wandering the wastes of the wide ocean, alone and friendless, a little child. Finally the Danes affixed a golden standard above him, let the stream have him, the sea-surge take him. Their souls were troubled, numb with mourning. No man on earth, not even the wisest, can ever know or say for certain who received that cargo." (Beowulf 51-104, översatt i Ringler 2007:4f).

"The body of Denmark's lost champion was laid on the pyre, where the eye could behold iron helmets emblazoned with golden boar images, bloody mailcoats, and, battered and torn, a mound of corpses, for many had died. Hildeburh asked that her hapless son should be lifted up to lie by Hnæf, that his corpse should be burnt to cold ashes by his uncle's side. She uttered a lament as his body was laid on the pyre. Soon ruddy flames roared at the foot of the black barrow, while blood spurted from reopened wounds or oozed from gashes and heads melted. The hungry flames batted greedily on the battle-dead of both peoples; their bloom was extinguished." (Beowulf 2216-2248, översatt i Ringler 2007:60f).

"There the men of the Geats made for their ruler a funeral pyre of fabulous splendor, hung with helmets and hollow shields and bright mailcoats, as Beowulf had asked; amidst these marvels his lamenting thanes laid the body of their beloved king. The wind died away when warriors kindled a bright death-fire on that bare headland, and murky wood-smoke mingled with weeping rose over roaring rust-colored flames as they burned their way through bone and marrow, turning them to ash. With tears and laments men remembered their mighty king, while with hair bound tight and heaving breast a woman of the Geats wailed her heart out, crazed with terror, crying that she dreaded days of doom and disaster, invading armies, violence of troops, slaughter, exile, slavery. Heaven swallowed the smoke. Sick with foreboding, the men of the Geats made a grave-mound visible at sea for vast distances, and were done in ten days constructing Beowulf's barrow. They built a wall enclosing his ashes, crafted it as well as their most masterful masons could devise. Riches of gold and rings were heaped in its hollow vault, the whole treasure Beowulf's thanes had borne from the board; they buried all of it back in the ground, that unlucky gold, where it lives today as idle and vain as it ever was. Slowly, then, twelve sons of princes rode on horseback around the barrow, lamenting their leader in mournful lays; they complained of their plight but praised the king, applauded his virtue and prowess in war, were generous in judgment, just as retainers should be, honoring their lord with worthy love and words of praise when fate leads him forth from the body. Woe-stricken warriors wept for Beowulf, along with his hearth-friends and loyal thanes. He had been, they said, the best and wisest of kings of this world, kindest to his people, most open handed, most eager for praise." (Beowulf 6273-6364, översatt i Ringler 2007:164-166).

Flera intressanta upplysningar finns i de tre passagerna och här finns en helt annan detaljrikedom än i runinskrifterna och *Ynglingatal*. Både Scylds och Beowulfs begravningar "regisseras" av kungarna själva och det framgår tydligt att de som genomför begravningen och också gravbygget vill uppfylla deras önsknings. Beträffande Beowulfs önsknings så ges dessa tämligen stort utrymme, då de framgår på fler ställen än i passagen som citeras ovan. Då Beowulf ligger döende efter striden med draken säger han till Wiglaf, ynglingen som hjälpt honom döda draken: "Bid my thanes, after burning my corpse, build a barrow on a bluff near the sea, wide-walled and high on Wbale Headland, as a remembrance of me among my people; in centuries to come sailors will call it Beowulf's barrow when their boats come home from far journeys on the fog-gray sea." (Be-

owulf 5603–5616, översatt i Ringler 2007:147). Något längre fram i berättelsen skickar Wiglaf ett sändebud till Beowulfs armé som slagit läger ett stycke bort. Sändebudet har en lång utläggning då han når fram till lägret om Beowulfs död, nattsvarta profetior om invaderande franker, friser och svear och bakgrunden till osämjan mellan folken. Han talar också om den kommande likbränningen och om hur de fantastiska skatter Beowulf fick betala med sitt liv för måste förstöras i elden. Skatterna ska inte bäras av hans vänner (*Beowulf*, 5783–6054, översatt i Ringler 2007:151–158). När krigarna når fram till den döde Beowulf berättar Wiglaf om Beowulfs önskan om att hans krigare ska bygga en stor gravhög över hans aska. Wiglaf ber också sina kamrater, många av geaternas män, att bygga ett gravbål med ved från när och fjärran (*Beowulf*, 6190–6195, 6210–6227, översatt i Ringler 2007:162f).

I de tre begravningarna framgår vad som följer den döde i graven. Vid Scylds och Beowulfs begravningar finns såväl krigsutrustning som vackra och dyrbara skatter bland gravgåvorna. Båda dessa män var kungar, men deras förträffliga krigsduglighet framställs som mycket betydelsefullt i eposet. Således är deras identitet som krigare mycket stark. Vid begravningen av danerhövdingen Hnæf och hans systerson är det endast krigsutrustning som omnämns som gravgåvor. Systersonens mor, Hildeburh, är drottning över friserna genom giftermål. Uppenbart är Hnæf av högre rang än systersonen då Hnæf ligger uppe på gravbålet och systersonen nedanför tillsammans med de andra stupade krigarna. Emellertid får Hildeburh igenom sin vilja att placera sonen uppe på gravbålet och där brännas sida vid sida med sin morbror. De döda på bålet är således krigare, om än av hög rang, och krigsutrustningen är de enda gravgåvor som omnämns. Tydligt är också att det är krigarnas egna krigsutrustningar, eller snarare skyddsutrustningar då det handlar om hjälmar och brynjor, som följer med på bålet, eftersom det framgår att de är blodiga. Intressant är att många bränns samtidigt på samma bål och att två män bränns sida vid sida. Den krigsutrustning som är med på Beowulfs gravbål är också skyddsutrustning (hjulmar, sköldar och brynjor).

Vid såväl Hnæfs som Beowulfs begravningar framgår att de sörjande, både män och kvinnor, klagar ut sin sorg. Vid Beowulfs begravning gråter männen. Den enda som omnämns som direkt agerande i ritualerna vid Hnæfs begravning är drottning Hildeburh, mor samt syster till de stupade. Vid Beowulfs begravning agerar också en kvinna och det enda man får veta om henne är att hon är geat. Den geatiska kvinnan har bundna lockar och hon skriker ut sin klagan över de orostider hon fruktar nu skall komma då Beowulf, kungen, är död. De som bygger gravbålet åt Beowulf är geatiska män och hans följeslagare lägger honom på gravbålet. De hänger också hjälmar, sköldar och brynjor på bålet och krigarna tänder eld på det. Följeslagarna och krigarna förefaller vara samma personer. Beowulf ber sina följeslagare att bränna hans kropp och det beskrivs att det är krigare som utför denna uppgift. Tolv söner till ädlingar (även kallade följeslagare) rider runt högen då den står färdig och klagar sin sorg över sin döde ledare i sorgliga kväden, men prisar honom också. Krigare, hårdkamrater och trogna följeslagare gråter över Beowulf och ger honom ett hedersamt omdöme. Stort fokus ligger på hur de i Beowulfs närhet, både kvinnor och män, sörjer och gråter över hjältens död. Kvinnornas uppgift i begravningssammanhang i *Beowulf* är som gråterskor och i Hildeburhs fall även som ”regissör”, medan männen agerar fysiskt i byggandet av bål och hög och i arrangerandet av kropp och gravgåvor. Även vid Scylds begravning är det kungens följeslagare som bär kungens kropp och lägger den på skeppet där de också staplar rikedomar. Scylds män utrustar honom med mycket skatter och slutligen nämns att danerna fixerade ett

gyllene standar över den döde kungens kropp och skickade ut skeppet på havet. De (danerna) är bekymrade och stumma av sorg. Min tolkning är att det är samma skara individer som avses i texten (följeslagarna, Scylds män och danerna) och de som omnämns som agerande i begravningspraktikerna.

Beowulfs önskan är att hans följeslagare skall bygga en gravhög över hans aska och de som sedan utför detta efter instruktioner av specialister omnämns som geatiska män. Människor staplar rikedomar av guld och ringar i graven (drakskatten), troligen efter själva kremeringen. Då högen är uppförd rider tolv ädlingar sakta runt Beowulfs hög och i samband med detta prisar och lovordar de den döde kungen. I detta skede gråter krigare tillsammans med Beowulfs hårdkamrater och lojala följeslagare. Här är det troligen olika grupper människor som avses. Hästarna ädlingarna rider på är de enda djur som omnämns i samband med begravningen och de går runt högen och bär ädlingarna. Inga andra djur agerar i kapitlet, men Ödet (väsen) leder Beowulf bort från kroppen. En rad fysiska fenomen agerar också i det sociala i kapitlet: vinden, röken, lågorna, Beowulfs kropp, himlen, gravhögen, muren (inre stenkonstruktion i graven) och guld.

Här har begravningar belysts utifrån det arkeologiska materialet såväl som hur de framställs i de skriftliga källor som ingår i analysen i kapitel 8. De båda källtyperna korresponderar till viss del, men kontrasterar också i det avseendet att de skriftliga källorna väljer ut vissa specifika delar att lyfta fram och berätta om. Det arkeologiska materialet är också sådant att vissa praktiker som kan ha ägt rum är svåra att rekonstruera och så att säga få fatt på då de inte efterlämnat några arkeologiska spår. Samtliga skriftliga källor i kapitel 8 visar intresse för hur och var döden inträffat och eventuellt vem som dräpt den döde. Detta har inte direkt med begravning och grav att göra, utan är istället det som föregår och föranleder begravningen. Var döden inträffat och vilka personer som eventuellt varit involverade i händelserna som lett till döden för de som begravts i storbögnarna går naturligtvis inte att veta. Hur döden inträffat finns en möjlighet att fastställa osteologiskt i vissa fall, men då de döda i storbögnarna alltid kremerats är denna möjlighet liten och det finns inga sådana uppgifter från de exempel som tagits upp här.

Av de skriftliga källorna som analyserades i kapitel 8 är det endast *Beowulf* som ger upplysningar utöver det som det arkeologiska materialet ger beträffande begravning och grav. Runinskrifterna ger minst information i detta avseende. Vi får veta att vissa personer under yngre järnålder begravdes i hög eller i jorden alternativt att någon uppför en grav och denna information korresponderar med det arkeologiska materialet. Samma gäller med informationen i *Ynglingatal*. Beowulfeposet är mycket informativ rörande vilka (människor, djur, fysiska fenomen och väsen) som agerar i de olika begravningspraktikerna. Vi får kunskap om sånger, kväden, profetior, lovord, gråt och sorg, sådant som det arkeologiska materialet i gravkontexten aldrig kan ge oss. *Beowulf* erbjuder på detta sätt en fylligare bild av det som en gång hänt. Samtidigt är de fysiska fenomenen och praktikerna i det skriftliga materialet vaga och så att säga oskarpa. Hade vi inte haft det arkeologiska materialet, tingen och gravarna, hade det varit betydligt svårare att så att säga illustrera texternas innehåll.

Intressant att reflektera över är vad de fysiska fenomenen som ingått i begravningarna gjorde i gravkontexten. Minner de om den döde och dennes roll i livet eller har de ingått i en eller

flera sociopolitiska praktiker i begravningsritualen som är problematiska att rekonstruera arkeologiskt? I Kungshögen i Sunnerby är det guldringen, dryckesbägaren, jaktfågeln, den stora uppsättningen hundar, det massiva djuroffret och också falkeneringskonceptet som är de viktigaste materialiteterna och som ingått i sociopolitiska strategier på samma sätt som begravningen i sin helhet och byggnationen av graven. Med detta avser jag att stora exklusiva begravningar som den i Kungshögen och uppförandet av stora gravmonument varit av sociopolitisk betydelse för den som ville ta över och axla den ledarroll den döde tidigare haft (se även diskussion i kapitel 7). Ser man till dryckesbägarens roll i hallen, så som det framställs i *Beowulf* där ett ceremoniellt drickande utgör en viktig sociopolitisk praktik där social positionering tydliggörs, finns möjligheten att denna praktik utfördes även i själva begravningssammanhanget. En ledares bortgång kan ha lett till ett mycket känsligt sociopolitiskt läge där den nye ledaren genom olika praktiker varit tvungen att visa upp sin förmåga att samla resurser och människor samt att tydliggöra och förhandla om maktposition, vänskapsallianser och rådande ordning. Att kunna iscensätta en ”korrekt” gravsättning som en markering av att förfoga över rätta ”kapital” har i sådana kontexter varit betydelsefullt. Den socialt mycket exklusiva guldringen förefaller ha varit en viktig symbol för ledaren och dennes roll som ringgivare, det vill säga den som slösar och delar ut skatter till sina följeslagare (se vidare nedan samt i kapitel 8). Det är svårt att bringa klarhet i de enskilda strategierna, men det går att ringa in det som var socialt exklusivt och också att förstå att det fanns en övergripande sociopolitisk strategi bakom sådana materialiteter. Denna strategi förefaller ha olika beståndsdelar och hur dessa relaterar till varandra och vad de specifika avsikterna med dem varit är emellertid svårt att helt och hållet greppa. Sammantaget är det, enligt min mening, själva slöseriet av resurser som bör ha varit den viktigaste sociopolitiska strategin med storhögarna. Resursstyrkan visades upp i såväl själva konstruerandet av graven, i mängden byggmaterial, bålbränsle och arbetskraft, som i det som lades på gravbålet och i högen. Uppvisning och destruktion av resurser i gravarna har varit av yttersta vikt. Ting, djur och människor var alla betydelsefulla enheter för att begravningen skulle lyckas.

I *Beowulf* är det två individer som skulle kunna uppfattas som regisserande och/eller styrande över de begravningar som ingår i eposet. Vid Scylds begravning framgår inte vem som styr upp och bestämmer över begravningen, men i texten omnämns Scylds son och arvinge, Beowulf danen, både innan och efter beskrivningen av begravningen (*Beowulf* 23–112, översatt i Ringler 2007:3–6). Således finns en arvinge, men denne förblir osynlig i själva begravningssammanhanget. Vid Hnæfs begravning frågar drottningen om hennes son kan placeras uppe på gravbålet vid sin morbrors sida. Då hon frågar är det tydligt att hon inte bestämmer, men vem eller vilka som bestämmer framgår inte. Vid Beowulfs begravning är det Wiglaf som styr upp begravningen efter Beowulfs önskemål. Wiglaf är släkt med Beowulf (den siste av dem) och det framgår då Beowulf skadats dödligt av draken att Beowulf själv inte har några arvingar. Vidare säger Beowulf när han ligger döende med Wiglaf vid sin sida: *“I have paid the price for these priceless things, life itself. Look faithfully to the people’s needs; my part is finished.”* Därefter instruerar Beowulf Wiglaf om hur begravningen av honom ska gå till och till sist ger Beowulf sin halsring, hjälm och brynja till Wiglaf och ber honom att använda dem väl (*Beowulf* 5457–5463, 5697–5632, översatt i Ringler 2007:143, 146f). Sammantaget kan man ana att Wiglaf ska uppfattas som Beowulfs arvtagare. Han omnämns som ung och oprövad i strid, men visar genom sitt agerande i kampen mot draken på mod och duglighet. Det framgår emellertid inte att han, eller någon annan heller för den delen, blir kung över geaterna

efter Beowulf (*Beowulf*, översatt i Ringler 2007). Av de tre begravningarna i Beowulf är det endast Hneafs begravning som inte föranledde något maktskifte. Scylds efterträdare hade på förhand agerat för att säkerställa sin position genom att dela ut skatter samt vara ärad och berömd. På så sätt skulle han ha många vänner vid sin sida i händelse av stridigheter (Beowulf 23–49, översatt i Ringler 2007:3f), men att själva begravningen av den förra ledaren skulle ha en sådan sociopolitisk betydelse antyds inte. Således har författaren till *Beowulf* inte valt att tydligt framställa själva arrangerandet/styrandet av ledarbegravningar som en sociopolitisk strategi så som det föreslagits inom arkeologisk forskning (se ovan). Här är det främst Wiglaf som agerar på ett sådant sätt som bäst stämmer överens med ovannämnda förslag.

Att ta föremål ur cirkulation

Guldringen som låg på kremeringsresterna i Kungshögens primärgrav i Sunnerby hittades i fyra fragment, vilka tillsammans endast utgör en del av den hela ringen (se bild 8). Ringen har medvetet förstörts, troligen som del i en begravningspraktik, och därefter deponerats på det nedbrunna gravbålet. Guldringen, eller åtminstone en del av den, har genom detta förfarande för evigt tagits ur cirkulation. Det finns flera guldringar på SHM av samma slag som ringen i Kungshögen. De har påträffats framför allt på Öland, men även på Gotland, i Östergötland, Småland, Skåne, Bohuslän, Dalsland och Uppland och de har daterats till romersk järnålder eller folkvandringstid. De utgör med få undantag lösfynd eller depåfynd, men två sådana ringar hittades i en kammargrav med vapenfynd daterad till romersk järnålder i Söderby i Uppland (RAÄ Uppsala 645). På Grebo kyrkogård i Östergötland hittades också en sådan ring i en vapengrav. Graven som bestod av föremål deponerade i ett bronskärl förseglat med en täcksten påträffades vid grävningens arbete. Runt kärlet var jorden svart och ringen liksom övriga graven har daterats till romersk järnålder (SHM 20724:3).

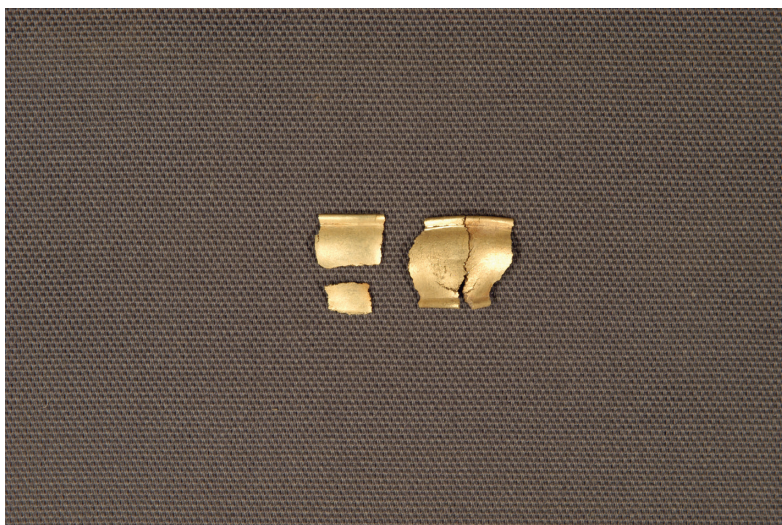

Bild 8. De fyra fragmenten av guldringen som anträffades ovanpå kremeringsresterna i Kungshögens primärgrav. Foto: Anna Nyqvist Thorsson.

När ett föremål, som guldringen i Kungshögen, bryts sönder och deponeras i en grav, bryts också cirkulationen av föremålet och det finns inte längre tillgängligt för de levande. Utifrån dateringarna av guldringarna i SHM:s databas är det troligt att ringen i Kungshögen var åtminstone 100–150 år gammal då den togs ur cirkulation. Den skulle därför kunna ha minst ett par, tre generationers ackumulerade historia behäftad med sig. Om man utgår från den bild *Beowulf* ger av gravgåvor och föremål med historia kan man misstänka att guldringen var anskaffad av den döde själv då han var i livet, möjligen som en gåva, och därmed saknade en lång historia kopplad till honom själv och hans eget kollektiv. Det är således inte säkert att ringen var ett arvegods. Om Scylds gravgåvor i *Beowulf* lämnas endast information om att de kommer från fjärran länder och gåvorna vid Beowulfs begravning vet vi hämtas från drakens skatt och utgörs av gamla ting från ett utdött folk. Det står också uttryckligen att drakskatten *inte* ska bäras av Beowulfs vänner (se föregående avsnitt). Utifrån Godeliers och Weiners uppfattning om att det i alla samhällen som baseras på gåvoutbyte finns sådant som måste behållas inom den egna gruppen, sådant som har ett högt symbolvärde och ofta är ”heligt” (se kapitel 2), kan man se guldringen i Kungshögen som ett föremål som inte fick bäras eller handhas av någon annan än den/de som dött. Ringen skulle i och med begravningen och den rituella destruktionen inte kunna cirkulera vidare.

Att nedlägga föremål i en grav är att bryta kedjan av gåvoutbyten, då avsikten med praktiken måste ha varit att för alltid ta föremålet ur cirkulation. Denna praktik är att betrakta som ett icke-gåvoutbyte då givaren inte får något tillbaka, åtminstone inte i form av någon materiell gengåva. Att i gravkontexter på detta viss stoppa gåvoutbytet var troligen minst lika viktigt för samhällsordningen som gåvoutbytet i sig. Relaterat till detta är också resursslöseriet som gravgåvorna, offerdjuren och ibland också själva gravbyggnationerna ger uttryck för. Ett stort resursslöseri av materiella tillgångar var en tydlig markering för att man tillhörde en social elit. Viljan att ta vissa, på ett eller annat sätt troligen starkt laddade, föremål ur cirkulation kan därmed ha betydelse som social och kanske till också sociopolitisk strategi och för att utmärka social exklusivitet. Gåvorna i graven, sista anhalten så att säga för vissa socialt exklusiva materialiteter, indikerar en komplexitet, något så mycket mer än utrustning för den döde i livet efter detta.

Tingen som historiebärare och medskapare av historien

Vissa ting i *Beowulf* framställs med en tydlig förmåga att agera. Dessa föremål har ytterligare specifika egenskaper som att ha en egen personlig karaktär och att ingå i historieskrivningen. I eposet är svärden de enda tingen som har ett namn, utöver den enastående hallen Heorot. Förutom detta har svärden ofta en historia kopplad till sig, vilket även annan krigsutrustning kan ha liksom sadel till häst och guldhalsringar. Det svärd Beowulf har då han slåss mot Grendels mor heter Hrunting, vilket Beowulf lånar av Unferth, Hrothgars talesman. Svärdet beskrivs som en framstående och gammal skatt vars eggar doppats i gift och döpts i blod. Aldrig har det svikit någon i strid. I striden mot Grendels mor agerar Hrunting emellertid till Beowulfs nackdel: ”... *its light let him see the loathsome she-wolf of the ocean depths. He instantly struck her an awesome blow with all his might: he let Hrunting play a loud war-tune on her skull, but discovered then that the keen weapon could not harm her; its famous edges failed Beowulf in his hour of need....*” (*Beowulf* 2039, 2909–2919, 2929–2932, 3035–3049, översatt i Ringler 2007:55, 78, 81). Svärden intar en tydlig särställning bland materialiteterna, vilket man också kan säga att hallarna gör med sitt starka symboliska värde.

I *Beowulf* har vissa föremål historia och de föremål som uppfattas som värdefulla och bra omnämns ofta också som gamla och ibland som ärvda. Gammalt och ärvt är således mycket positivt i det sociala sammanhanget i *Beowulf*. Exempel på detta är när Beowulfs följeslagare belönas av Hrothgar för sina insatser mot Grendel. De får några gamla arvegods som även beskrivs som utsökta skatter (*Beowulf* 2099-2102, 2882-2904, översatt i Ringler 2007:57, 77f). I föremålenas historieskrivning omnämns ofta vem som haft föremålet före den nuvarande ägaren och hur det hamnat i en släkt eller ett folks ägo från början (ofta genom strid). Ibland omnämns vem som gjort föremålet, smedens namn eller, vilket förekommer vid flera tillfällen, att det tillverkats av jättar. Vad som ska hända med de historietyngda föremålen då den nuvarande ägaren dör är också något som karaktärerna i *Beowulf* bryr sig mycket om. Exempel på detta är att Beowulf inför striden mot Grendel ber kung Hrothgar att sända hans brynja till geaternas kung Hygelac utifall att han inte skulle överleva striden. Vi får i sammanhanget även veta att brynjan en gång tillhört kung Hrethel, morfar till Beowulf, och att den tillverkats av Weland. Weland är en berömd smed och halvgud enligt germansk legend. Då Beowulf ska bekämpa Grendels mor ber Beowulf att Hrothgar skall sända de skatter Beowulf erhållit i belöning till Hygelac om han förlorar striden. Han ber även att Unferth ska få Beowulfs arveklinga som tack för lånet av Hrunting (*Beowulf* 903-908, 2960-2982, översatt i Ringler 2007, 26, 79f; Ringler 2007:172).

Föremålen är följaktligen behäftade med historia, åtminstone vissa av dem, men jag uppfattar också föremålenas historia som en sorts ”historieskrivning”. Det förgångna traderades muntligt och framfördes i berättelser och sånger, men genom föremålen visualiserades också det förgångna. Dessa performativa praktiker kan ses som ett materialiserande av den rådande ideologin och genom dessa hade aktörerna som var involverade i praktikerna en möjlighet att återskapa alternativt förändra ideologin (se kapitel 2). Andrén hävdar att bruket av ting som stöd för minnet och som utgångspunkt för ett berättande är allmänmänskligt. Ett systematiskt användande av det förflutnas materiella lämningar är känt från såväl europeisk och arabisk som kinesisk och japansk historieskrivning (Andrén 1997:126). Fernstål (2004:164-178) diskuterar, som nämndes tidigare i avhandlingen, glaspärlor och bröstpärluppsättningar som just kunskaps- och minnesbärare.

Ett annat exempel på historiebehäftat föremål i *Beowulf* är den halsring hjälten får av Wealhtheow och som han sedan i sin tur ger den geatiska drottningen Hygd. Poeten informerar läsaren om att geaternas kung Hygelac senare förlorar halsringen till friserna då han plundrade deras land. Hygelac stupade där tillsammans med andra geater och deras kroppar plundrades. Halsringen kom sedan att hamna i frankiska händer (*Beowulf* 2383-2427, 4343-4352, översatt i Ringler 2007:64f, 114f). Hur föremål påminner om historien och händelser ur det förflutna framkommer även i samband med att Beowulf informerar Hygelac och geaterna om att Hrothgars och Wealhtheows dotter Freawaru är bortlovad till den heathobardiske kungen. Beowulf spår att det kommer bli svårt för Freawaru och hennes följe i det nya landet. De kommer att underhållas som vänner, men då gamla heathobardiska krigare kommer att se vapen och smycken på danerna som en gång tillhört stupade heathobarder kommer planer på hämnd att smidas och Freawarus följeslagare kommer så småningom att bada i blod. Beowulf tror därför inte att sammanslutningen mellan daner och heathobarder kommer att bli långvarig (*Beowulf* 4039-4137, översatt i Ringler 2007:107-109). I denna Beowulfs framtidsutsikt agerar föremålen så kraftfullt i det sociala sammanhanget att den soci-

opolitiska fredsstrategin sätts ur spel.

Ynglingatal är en minnesbärare i sin egen artefaktsdimension och själva syftet med manuskriptet är att bevara minnen om kungar i det förflutna. Runstenarna är också precis som tingen som framställs i *Beowulf* minnesbärare. Här är det bragder av olika slag, strider och resor som runinskrifterna bevarar minnet av. Avsikten med runstenarna har troligen inte, som för *Ynglingatal*s del, varit att i första hand bevara minnen från händelser som ägt rum. Här är det i stället andra strategier som legat bakom uppförandet av stenarna. Hur är det då med det arkeologiska materialet? Av de båda arkeologiska kontexter som är föremål för studien här är det storhögen som kanske tydligast framstår som en minnesbärare. Som framgått i tidigare kapitel har människor valt att för olika ändamål återvända till storhögena. Kungshögen i Sunnerby hade en så kallad sydvästportal och också krater på högens topp i vilken en stolpe troligen stått förankrad ända ner i primärgraven. Dessa konstruktioner kan ha ingått i kommunikationer med de döda i graven (se kapitel 4). Måltider som delats mellan levande och döda på eller i direkt anslutning till högen har föreslagits utifrån spår av mat och härdar. Inte minst har storhögena använts som begravningsplats för fler än den eller de som begravdes i primärgraven. I Kungshögen hade dessutom brända ben från en individ som varit död i flera hundra år inkorporerats i monumentet liksom gamla föremål. Högen i sig bär minnet av de döda som ligger begravda i den, deras liv och bedrifter. Graven har således varit en plats som de levande på olika sätt förhållit sig till och inte minst talar storhögarnas monumentalisering av landskapet för att dessa varit av stor betydelse och något som minnen och historieskrivning kunde fästas vid. Det sistnämnda ska inte uppfattas som något enbart nöjsamt eller banalt, utan var troligen av yttersta vikt i sociopolitiska sammanhang. Tingen, de icke-levande enheterna, har således haft stor betydelse i det sociala. De har varit minnesbärare och också viktiga aktörer i sociopolitiska strategier. Även de levande enheterna, djuren och människorna, har genom sina praktiker haft betydelse för minnet, historieskrivningen och strategierna för framtiden.

Att offra i hall och hög

Vätmarkerna var fram till och med folkvandringstid platsen framför andra att offra på. Där efter ökar husoffren och kultutövning knutna till hall och så kallade kulthus. Mossarnas status som kultplats får ge vika för bebyggelsen och detta sammanfaller i tid med introducerandet av den yngre järnålderns hallar. Denna förändring sker också samtidigt som en ny typ av samhälle etableras där de sociala eliterna skiljer ut sig från den stora massan medelst socialt exklusiva materialiteter och där makten personifieras i en småkung eller en hövding. Att de folkvandringstida hallarna saknar exklusiva föremål kan delvis förklaras med rådande offerpraxis, men det tycks även föreligga en förändring i livsstil under 500-talets andra hälft då ett nytt aristokratiskt leverne slår igenom som avsätter ett annat arkeologiskt material i storgårdsmiljöerna än tidigare. Religiösa praktiker kan i vissa fall kopplas till hallbyggnaderna och storgårdsmiljöerna. Guldgubbefyndet deponerade i hallen i Slöinge samt gudastatuetter och offerplats i anslutning till hallen i Lunda har man t ex velat tolka på detta sätt (se även kapitel 7).

Hårdh menar att det redan i folkvandringstid, men än tydligare i de följande perioderna, märks en förskjutning från fokus på ledarnas militära egenskaper mot deras ursprung. De gudomliga släktbanden betonades och här blev hallen viktig som arena för kultutövande kring

centrala händelser i släktens liv, vilket bland annat guldgubbarna vittnar om (Hårdh 2003:44). I kapitel 8 framgick att det fanns en mångfald av beteckningar på järnålderns ledare och då framför allt på de som kallades kungar. Vissa av beteckningarna visade på kungens krigiska egenskaper, medan andra i stället hade med ett ädelt och kanske till och med gudomligt ursprung att göra. Kungatitlarna har uppenbart varit långlivade och möjligen kan man utifrån det arkeologiska materialet förstå beteckningarna med fokus på krigsduglighet som äldre än de som omtalar ledarens släktskapsband.

I kapitel 5 och 7 framgick att guldgubbar och gudastatyetter hittats i vissa av storgårdsmiljöerna. Guldgubbar och också guldbrakteater är karakteristiska fynd hos merparten av de sydkandinaviska verkstadsplatserna under järnåldern och dessa fynd har troligen en stark koppling till den religiösa sfären (Hårdh 2003:69 och där anförd litt.). En lokal där guldgubbar påträffats är Sorte Muld på Bornholm. Sorte Muld var boplatz genom hela järnåldern med tyngdpunkt från romersk järnålder fram till vendeltid. Mängder av guld-, silver-, brons- och järnföremål har hittats där, bland annat flera hundra silverdenarer från det romerska riket (Christensen 2009:13, 15). Platsen är känd för sina ca 2 500 guldfoliefigurer (guldgubbar). Guldgubbar är ännu så länge en specifik fyndkategori för Skandinavien och har hittats från Danmark i söder till nordligaste Norge. De tillverkades i övergången mellan folkvandringstid och vendeltid. Forskningen i Slöinge har emellertid visat att åtminstone vissa guldgubbar kan ha varit i cirkulation ända fram till övergången till vikingatid. Guldfoliefigurerna är mycket små, tunna och sköra och de har tillverkats för att användas i religiösa sammanhang och ceremonier. Margarethe Watt menar att härskaren troligen närvarande vid sådana tillfällen och kanske även fungerade som kultledare (Watt 2009a:18–20; Watt 2009b:43–45 och där anförd litt., 52f).

På Sunnerbyboplatzen har varken guldbrakteatar, guldgubbar eller statyetter anträffats, men ändå finns där föremål som indikerar praktiker som kan kopplas till religiösa föreställningar. En bronsfibula i form av en mansfigur sittande med korslagda ben och armar höjda över huvudet som nedlagts i en grop i hus 5 är ett sådant fynd (se bild 3 och 9). Mannens könsorgan är tydligt avbildad och den framställda kroppens position är speciell. Någon motsvarig fibula har inte hittats i litteraturen, men formmässigt är den lik fågelfibulorna. Min uppfattning är att mannens kroppsposition i någon mån har med andlighet eller trosföreställningar att göra, att han är en adorant. Ing-Marie Back Danielsson menar att de guldfoliefigurer som är böjda skulle kunna symbolisera en sittande ställning. Hon menar vidare att sittande ställning tillsammans med drag som stora ögon, spetsig haka och bakåtlutande position indikerar en transliknande position (Back Danielsson 2007:119f, 228f). Tyvärr är ansiktsdragen svåra att skönja på Sunnerbyfibulan på grund av spännets anfrätta tillstånd. Några stora ögon går inte att se, men möjligen ögon i form av snedställda streck samt ett skägg. Mannen har något på händerna alternativt håller i ett föremål i vardera handen. Föremålen ser likadana ut, är rundade till formen och har en knopp eller pik som sticker ut mitt på föremålen. På mansfigurens vänstersida finns i höjd med höften en liten utbuktning som skulle kunna indikera någon form av klädsel. Detta är emellertid inte lika framträdande på den högra sidan.

Bild 9. Fibula i form av en mansfigur bittad i en grop i Hus 5 i Sunnerby. Foto: Studio Västsvensk Konservering.

En annan fibula som påträffats på Sunnerbyboplatsen är en plattfibula i form av en korp i profil (bild 2). Denna anträffades i samband med en metalldetektoravsökning av platsen i direkt anslutning till det sydöstra hörnet av hus 3. De båda Sunnerbyfibulorna är från venedeltid. På Sunnerbyboplatsen har även en vikingatida silveramulett hittats. Amuletten utgörs av en ring gjord av tjock silvertråd i vilken ett hänge bestående av en människofigur hänger (bild 1). Amuletten är avbruten i höjd med hakan och endast huvudet är bevarat. Fyndet gjordes med metalldetektor utanför grävschakten och saknar därför koppling till mer specifik kontext. En liten reva kan skönjas över det ena ögat och det har diskuterats huruvida det är Oden som avbildas (Nitenberg och Nyqvist Thorsson *i manus*; se även Arwill-Nordbladh 2013 för diskussion om odenkult kopplat till framställningar av guden). Den runamulett (runbleck av brons) som hittats i Sunnerby är från övergången mellan vikingatid och medeltid. Endast ett fragment av runamuletten har hittats och detta har lönnrunor på båda sidor (Källström 2014). Även detta fynd har gjorts i ploglagret på boplatsen med hjälp av metalldetektor och kan inte knytas till närmare kontext. De båda amuletterna har därmed ingen känd koppling till vare sig hall eller grav och troligt är att de inte utgjort något husoffer. I Sunnerby har emellertid andra spår av husoffer påträffats, utöver den uppenbara mansfibulan liksom eventuellt korpspannet som nämndes ovan. Dessa utgörs av en stor löpare i botten av ett stolphål till en av de stora takbärande stolparna i hus 1, järnknivar, pilspetsar och vävtyngder nedstoppade i stolphål i husens vägglinjer, företrädesvis i husens nordöstra hörn. Dessa husoffer är emellertid av mer ordinär karaktär och kan inte ses som socialt exklusiva. Som framgick i kapitel 5 och 7 har husoffer av denna mer ordinära karaktär förekommit också i andra storgårdsmiljöer.

Beträffande övriga Vänerområdet så har guldbrakteatar anträffats på ett antal platser bland annat i: Levene, Sparlösa, Bäreberg, Skånings-Åsaka, Trollhättan, Tengene, Erska, Fåglum, Skara, Vättlösa, Murum, Böja, Sävare, Åspered, Vänersnäs, Borås och Alingsås, alla i Västergötland; Kville, Tanum, Ödesmål, Hede, Stenkyrka, Torp, Tossene och Herrestad i Bohuslän; Töftedal, Ånimskog, Ödeborg och Rölösa; Värmland i Järnskog och Svanskog i Dalsland (SHM inv. 68, 421:2, 461:1–3, 568, 795, 895, 1164, 1535, 1537, 1920, 2786, 3435:1–2, 4970, 5111, 5172, 6563, 7378:1–2¹³, 7528, 8341, 8378, 9000:21 och 69, 9043:1–4, 9863, 10237, 14392:1–3, 15058¹⁴). Av ovannämnda har endast en alternativt tre påträffats i gravkontext och resterande som depåfynd alternativt lösfynd. I Halland har brakteater påträffats bland annat i Trönningen, Fjärås (Åskatorpsbrakteaten med runor) och Ölmevalla (SHM inv. 2989, 3670 och 22943:1–3). Det finns således inga belägg för att brakteaterna deponerats i boplatssammanhang, men de är mycket sparsamt förekommande i Västsverige. De fynd som gjorts är från Kville och Skredsvik i Bohuslän (SHM 3256:8–10; 14643) och utgörs av depå- respektive lösfynd. I Halland är det på Slöingeboplatzen som guldgubbefynd gjorts och då i byggnader som tolkats som hallar (se kapitel 5). De vendeltida guldgubbarna deponerades således på boplatserna i hus som varit socialt exklusiva, något som inte gjordes med de folkvandringstida guldbrakteaterna. Varför har då inga guldgubbar påträffats i Vänerområdet? Guldbrakteaterna har hittats spritt över hela Vänerområdet, men alltså inte guldgubbarna. Frågan kommer inte att vara möjlig att besvara här, men kanske ska guldgubbarna kopplas till en typ av praktiker eller en form av ledarskap som inte förekom, eller åtminstone var mycket mer begränsat förekommande, i Vänerområdet. Skillnaden i vilka kontexter guldbrakteatar och guldgubbar deponerats har med förändrade religiösa föreställningar att göra liksom nya grepp gällande härskarideologi där ledarens person liksom dennes säte blir viktiga under vendeltiden. Hallarna utgjorde således en sociopolitisk scen så som det berättas om i fornnordisk och fornengelsk litteratur där hallen spelade en viktig roll i förhandlingarna om den samhälleliga positionen. Härskaren var tvungen att vara fysiskt närvarande där maktutövandet skulle äga rum och offentliga framträdanden var därför viktiga.

Graven som arena för offer av olika slag diskuterades tidigare i kapitlet. Utifrån det arkeologiska materialet som idag finns tillgängligt framgår att samma typ av gåvor och offer nedlades i storthögarna oavsett var i Skandinavien dessa uppfördes. Med viss reservation förefaller det ha varit ett något större fokus på vapen och skyddsutrustning i storthögarna i de östra delarna av nuvarande Sverige i förhållande till de västra delarna. Då det alltid rör sig om hårt kremade lämningar i dessa gravar skulle det vara värdefullt att på nytt undersöka och identifiera de fynd som tolkats som just vapen och skyddsutrustning i vissa gravar. Här ska också tilläggas att det föreligger en skillnad över tid i val av gravgåvor där vapeninslaget blir markant mer framträdande under vikingatid i jämförelse med föregående period.

I Vänerområdets runinskrifter tillber människor den kristna guden alternativt Tor och en eril

¹³ Två brakteater påträffad av privatperson i en möjlig grav, ett stenröse på ett berg i Ånimskog i Dalsland (SHM 7378:1-2).

¹⁴ Brakteaten från Stenkyrka i Bohuslän är av silver till skillnad från övriga som är av guld. Brakteaten påträffades dessutom vid en arkeologisk undersökning av en rikt utstyrd grav från järnåldern (avbildad i Fornvännen 1913:299).

nämner att han skrivit en kraftgivande formel, men inga övriga religiösa praktiker omnämns och således inget om offer över huvud taget. I det övriga skandinaviska runmaterialet finns också böner, men inte heller här nämns något om offergåvor till döda eller gudar. I *Ynglingatal* däremot berättas om människooffer. Det är kung Domalde som offeras av svearnas folk för god skörd (dock först efter att han dött av vapensår), kung Ingjald som eventuellt offerar sig själv genom att bränna sig levande och kung Ane som offerar sina söner för att själv få ett längre liv. Det förekommer inga offer i samband med begravningar i verket, något som det istället till viss del är stort fokus på i *Beowulf*. I *Beowulf* framgår vilka gravgåvor som följer de döda i graven och det är krigsutrustning och skatter från förr och fjärran. I ett enda fall omnämns något som kan tolkas som offer till en icke-kristen gud: ”*Sometimes they practiced demon worship at dark alters, offered sacrifice, asked the Devil, the soul-slayer, to send them help in their dreadful need: a damnable custom, the hope of heathens.*” (*Beowulf* 348-357, översatt i Ringler 2007:12). De som förrättar offren är Hrothgars män, vilka samlades i rådslag över hur problemet Grendel skulle lösas. Det framgår inte att Hrothgar är delaktig i detta och var dessa mörka altare är belägna omnämns heller inte (*Beowulf* 339-347, översatt i Ringler 2007:12).

Att ge...

Det samhälle som utdanades ur folkvandringarna var ett samhälle till stora delar präglat av krig. Att vara fri innebar rätten att delta i krigståg och kungens huvudsakliga uppgift var att leda hären till angrepp. Det fanns i denna tid ingen gräns mellan krigshandling och plundring och de återkommande krigen utgjorde därför en regelbunden ekonomisk handling som kunde vara av ansenlig betydelse. Genom krig och plundring åtnjöt krigaren prestige och hög social rang i samhället. Genom att betala tribut till en övermäktig fiende kunde man via överföringen av materiella ting ”köpa” sig fri från plundring. Ingen krigsledare kunde behålla hela krigsbytet för egen räkning och gåvan blev därför det nödvändiga motstycket till bytet. Krigsledaren delade ut delar av bytet till sina vapenbröder, men också som offer till de osynliga makterna. I denna tid var det nödvändigt för den egna existensen att skänka och offra, att försvara sig mot angripare samt att tjäna och producera. I det tidigmedeltida Västeuropa var det inte individen som var i fokus vid förbindelser och överenskommelser av olika slag, utan istället kollektiven. Utbyte av materiella ting utgjorde bara en del i dessa förbindelser och överenskommelser där istället hövlighetsbetygelser, gästbud, riter m.m. var av än större vikt. Syftet i slutändan var att undvika ofred (Duby 1981:55-57). Denna relativt grova beskrivning av det yngre järnålderssamhället i Skandinavien och det tidigmedeltida samhället i det kontinental Europa bör nyanseras något och de olika regionerna i Skandinavien och Västeuropa har sannolikt i olika grad varit involverade alternativt drabbade av ovannämnda praktiker. Vänerbygden, Västergötland liksom övriga Västsverige är ett sådant område, enligt det som studerats i denna avhandling, där krig och våldsutövning av olika slag inte haft någon viktig och framträdande roll.

Drivkraften bakom handeln, det vill säga att rikedomar flyttades kring, i västra Europa under 600- och 700-talen har enligt Georges Duby att göra med såväl tidens mentalitet som styrkeförhållandet mellan de olika samhällsskikten. I mentaliteten fanns vanan att röva och att skänka bort. I samtliga samhällsskikt styrde gåvor och gengåvor förhållandevis stor del av varuutbytet, men i mentaliteten låg också en trollbundenhet till minnena av den antika världen. Föremål från antiken fanns i viss utsträckning kvar och det var spillrorna efter dessa man försökte tillgodogöra sig. Systemet med gåvor och plundring infogades ofullständigt i

ett system av penningcirkulation, ett system som var en del av det romerska arvet. Spillrorna efter Rom utgjordes även av praktfulla hem, städer, vägar och köpmän. De germanska erövrarna tog del av dessa fysiska fenomen och var mest stolta över den lyx som var utstyrd i romersk prakt (Duby 1981:55, 64). Det uppstod också hybridiseringar, vilket de skandinaviska guldbrakteaterna är exempel på. Dubys kulturhistoriska förhållningssätt skisserar de stora dragen i det dåtida samhället, men med hjälp av materialitets- och praktikstudier kan också annan kunskap nås där fokus ligger på att fånga upp hur olika aktörer verkade sociopolitiskt i samhället på mikronivå. Gustin (2004:155f) diskuterar gåvoinstitutionen i det vikingatida samhället och menar att historiska källor talar för att det fanns ett institutionaliserat gåvogivande i Skandinavien under vikingatid där gåvor var förpliktade med gengåvor. Köp föredrogs ibland framför gåva för att bryta gåvogivandets sociala konsekvenser.

Gåvoutbyte i det arkeologiska och skriftliga materialet

I föregående avsnitt diskuterades offergåvor i förhållande till hall och grav. Här ligger fokus istället på gåvoutbyte mellan levande människor. I analysarbetet av en gåva oberoende sort är det, enligt Godelier, viktigt att ta hänsyn till det förhållande som existerade mellan givaren och mottagaren innan gåvan utdelades och mottogs (Godelier 1999:13). Sådana förhållanden är i stort sett alltid okända när det gäller arkeologiska sammanhang, åtminstone förhistoriska. Frågan är också om det över huvud taget är möjligt att identifiera praktiken gåvoutbyte i det arkeologiska materialet och i förlängningen vilken betydelse gåvan kan ha haft i det sociala sammanhanget? Svaret är att utan de analogier som det skriftliga källmaterialet utgör är det förmodligen svårt eller kanske till och med omöjligt att identifiera denna praktik i det arkeologiska materialet. En möjlighet skulle kunna vara att analysera bilder av olika slag, så som på runstenar, textilier och metallarbeten, med framställningar av scener som skulle kunna tolkas som gåvoutbyte. Som exempel på detta kan nämnas en scen som framställs på Bayeux-tapeten. I denna ser man hur män embarkerar en jaktfågel och hundar på det skepp som ska ta Harald Godwinson, earlen av Wessex och senare kung av England, till Normandie där han ska träffa Vilhelm erövraren. Fågeln och hundarna kan mycket väl utgöra gåvor som Harald tänker överlämna till Vilhelm då han anländer till Normandie (bild 10).

Bild 10. Jaktfågel och hundar embarkeras ombord på skepp som ska ta Harald, Earl av Wessex, med följe till Normandie. Detalj från Bayeux-tapeten – 1000-tal. Foto: Staden Bayeux.

Det arkeologiska materialet från Sunnerby kan således inte med säkerhet klargöra något kring gåvor och gåvoutbyte som sociopolitisk praktik. Vissa av de föremål som påträffats i framför allt Kungshögen har cirkulerat en tid innan de lades i graven, här kan nämnas guldringen och den frankiska glasbägaren. Det är emellertid oklart om dessa föremål getts och tagits emot som gåvor i ett eller flera led eller om de på annat sätt hamnat hos den som valde att låta dem ingå i Kungshögens gravkontext. Frågor kring gåvor och gåvoutbyte i övriga Vänerområdet och Skandinavien kan utifrån det arkeologiska materialet heller inte besvaras.

I runinskrifterna och *Ynglingatal* finns heller inga uppgifter om gåvor eller gåvoutbyte, men med några få undantag av människooffer. I *Beowulf* sker näst intill samtliga praktiker i hallen inom ramarna för gästbudet. Praktiken i hallen framför andra i *Beowulf* är att ge och ta emot dyrbara gåvor. Hrothgar uttrycker i en passage gåvoutbytet på följande sätt: "*tomorrow, my friend, – morning comes, we will share many shining treasures*" (*Beowulf* 3565–3568, översatt i Ringler 2007:94). Återkommande i verket sker således gåvoutbyten av olika slag. Gåvor ges från kung eller hövding till följeslagare eller annan krigare och krigare ger skatter de kommit över eller belönats med till sin kung. Även drottningar ger gåvor. I de fall en eller flera krigare ska göra ett uppdrag eller en tjänst åt en kung görs det upp tydligt på förhand att han eller de skall belönas rikligt om uppdraget genomförs och lyckas. Vad belöningen ska bli klargörs dock inte (*Beowulf* 768–770, 1319–1322, 2752–2764, översatt i Ringler 2007:23, 37, 74).

Ett exempel på gåvoutbyte i *Beowulf* är när Beowulf belönas i Hrothgars hall efter att ha dödat Grendel. Healfdenes svärd, det vill säga Hrothgars fars svärd, bärs fram till Beowulf liksom ett guldbaner, en brynja och en hjälm. Männen i hallen stirrar på den fantastiska klingan. Trots att gåvorna är för fina för en krigare, tar Beowulf gladeligen och utan att rodna emot gåvorna. Beowulf får också åtta krigshästar och Hrothgars egna krigssadel (*Beowulf* 2039–2098, översatt i Ringler 2007:55–57). Just detta att andra ser och reagerar på gåvoutbytet är mycket viktigt. I samtliga fall i *Beowulf* där gåvoutbyte förekommer är praktiken inte något som sker i det privata. Drottning Wealhtheow ger till exempel Beowulf underbara gåvor under gästbudet i hallen då Grendels död firas och gåvorna applåderas av de andra i hallen. Utifrån drottningens tal till sin man innan gåvoutbytet och det tal hon sedan håller till Beowulf kan man tolka gåvorna som en muta snarare än som betalning/belöning, eller som en belöning med förbehåll. Drottningen är orolig för sina söners framtid och ber i sitt tal till Beowulf: "*From the depths of my heart I give you these gifts. Be good to my boys and act in their interests, triumphant hero! Everyone here honors his comrades and loves his lord with a loyal heart; the nation is united and its noble thanes drink merrily and do as I bid them*" (*Beowulf* 2383–2428, 2450–2462, översatt i Ringler 2007:64–66). Sista meningen skulle också kunna uppfattas som ett hot från drottningen. Hur detta tal tas emot av övriga i hallen får vi inte veta för poeten ger härom inga upplysningar (*Beowulf* 1893–1900, 3516, översatt i Ringler 2007:52, 93).

Bazelmans identifierar fem kategorier av objekt som är föremål för gåvoutbyte i sin analys av *Beowulf*: 1) vapen, – och hästar, 2) guld, ringar, smycken och ädelstenar, 3) silverserviser/bestick, 4) land/jord och 5) kvinnor. I *Beowulf* intar svärden en viktig och framskjuten plats bland gåvorna och överlag är det svärden som får de längsta beskrivningarna. Hjälmar har också en viktig position. Deras utseende beskrivs relativt ingående och hjälmen används också som en metafor för kungens/härskares roll som beskyddare. Annan krigs- och skyddsutrustning liksom hästar får mycket mindre utrymme i eposet. Ett undantag är Beowulfs pan-

sarskjorta eller ringbrynja som inte bara är ett arv efter kung Hrethel, utan gjord av Weland, den berömda smeden som förekommer i germanska legender. Standarer var något som bars av krigare i strid och dessa beskrivs inte mer utförligt än att de ibland var gyllene, men de har alltid en utmärkande prominent placering. Guldringen är den enda kategori av gåva som förekommer i alla typer av relationer, både av vertikal och horisontell karaktär (*Beowulf*, översatt i Ringler 2007; Bazelmans 1999:150–156).

Vissa föremål, som till exempel kungarnas ringar och svärd, var symbolstarka föremål som kan ha varit åtråvärda för efterföljande härskare inom samma släkt att bruka i sin maktutövning eller kanske också för härskare inom en ny dynasti som övertagit makten. I *Beowulf* talas i positiva ordalag om gamla föremål, vanligen ärvda eller tagna som byte av ett annat folk (eller drake). Ofta får läsaren/åhöraren veta vem som en gång ägt föremålet, namnet på den skicklige hantverkaren som tillverkat det och önskemål om vem som ska ha föremålet i framtiden vid eventuellt dödsfall. Det händer att föremålet till och med bär namn (endast svärd) och historia. I *Beowulf* ger föremålen ägaren status och det är viktigt vem som tidigare ägt dem. Föremål med ålder har hög status, de skulle cirkulera. I *Beowulf* tas inte föremål behäftade med namn eller historia relaterad till det egna folket ur cirkulation, utan endast namnlösa föremål eller föremål med en mer avlägsen och distanserad historia (*Beowulf*, översatt i Ringler 2007:164). Trots viljan att framhäva föremålens ålder konstaterar Bazelman att det inte finns något föremål i *Beowulf* med en historia som går mer än två generationer tillbaka (Bazelmans 1999:156).

Gåvans betydelse i sociopolitiska sammanhang

Det finns således inte mycket information att hämta om gåvoutbyte människor emellan i det arkeologiska materialet. De litterära källorna som studeras i denna avhandling har emellertid lite mer att erbjuda gällande gåvoutbytet och dess sociopolitiska betydelse. Framför allt är det *Beowulf* som är informativ i detta avseende. Den aristokratiska värld som beskrivs i *Beowulf* utgörs av relationer av olika slag: mellan kungar, drottningar, kungars söner och döttrar, följeslagare och människor av folket å ena sidan och mellan människa och övernaturliga väsen å andra sidan. Dessa relationer utgör tillsammans basen för cirkulation av såväl levande som icke-levande enheter. Cirkulationen förverkligas genom ritualiserade praktiker (Bazelmans 1999:149). I icke-moderna samhällen anses föremålet bära med sig något av den person som satte det i cirkulation. Föremål har sociala effekter på oss människor på olika sätt och ting som säljs har fortfarande en själ, säger Mauss. Med detta menar han att föremålet bär med sig en del av sin förra ägare och vice versa att ägaren bär med sig det sålda föremålet (Mauss 1990:84f; se även kapitel 2). Detta är något som är tydligt i *Beowulf* där vissa socialt exklusiva föremål är behäftade med historia och människor ur det förflutna. Föremålen i *Beowulf* säljs inte, utan byter ägare genom plundring och gåvor. De är materialiteter med agens och förmåga att verka i sociala sammanhang. Weiner menade att det var det icke-utbytbara, alltså det som inte fick cirkulera, som styrde gåvoutbytet (se kapitel 2). Det behållna och också det som togs ur cirkulation (så som gravgåvor eller rituellt förstörda föremål) måste därför haft en minst lika viktig roll att fylla i det sociopolitiska spelet.

Bazelmans menar att de gåvor som ledaren ger sitt följe i *Beowulf* inte är att betrakta som legosoldaters lön. Den kontraktbundna relationen mellan en legosoldat och en krigsledare kan avslutas, men relationen mellan härskaren och följeslagaren så som det framställs i *Beowulf*, är djupare än så. Genom gåvorna följeslagaren mottagit från sin härskare eller ledare

var han på grund av kulturella konventioner för evigt bunden till honom, till och med efter döden. Härskarens syfte med gåvoutdelning var således att etablera en livslång och också personlig relation till den som mottog gåvan. Genom att ha både unga och äldre mer erfarna män i sitt följe kunde härskaren bli en mäktig och också berömd man. Gåvoutbytet skedde vanligen ceremoniellt i ett publikt sammanhang i hallen. Hallens invånare och besökare underhölls samtidigt med historier i vilka berömda skatter med tillhörande regler kring gåvoutbyten utgjorde teman (Bazelmans 1999:111–113). Bazelmans frågar sig om det endast var kungens krigarfölje som fick del av skatterna ur kungens skattkammare eller om skatter distribuerades också till så att säga vanligt folk som löd under kungen. I *Beowulf* finns inget som antyder detta. Däremot omnämns att krigare i en kungs följe också kan vara utdelare av guld. Æschere, Hrothgars krigare, rådgivare, förtrogne och närmsta vän, omnämns som en som varit generös med gåvor. Æschere ingick alltså i kungens krigarfölje, men hade i sin tur troligen ett eget följe han fördelade skatter till. Bazelman framhåller att det utifrån olika passager i *Beowulf* går att sluta sig till att vuxna krigare i kungens följe hade egen hall, följe samt ledarskap över andra män. Detta får Bazelmans att anta att kungen delade ut skatter till sina följeslagare, men inte vidare ned i folklagren (*Beowulf* 2646 översatt i Ringler 2007:71f; Bazelmans 1999:128f).

Ovan har fokus legat på kung, krigare och följe, men hur var det inom den kvinnliga sfären? Förekom gåvoutbyte kvinnor emellan och hade en mäktig kvinnlig ledare liknande nytta av kvinnliga följeslagare så som skisserats för manliga ledare ovan? I *Beowulf* nämns att danernas drottning Wealhtheow har ett följe av jungfrur (*Beowulf* översatt i Ringler 2007:50). Vilken social och politisk betydelse kan det kvinnliga följet ha haft? Geaternas drottning Hygd framställs i mycket positiva ordalag. Hon sägs vara vis och mycket bildad för sin ålder. Dessutom är hon mild, rättvis och generös med storslagna gåvor till sina trogna följeslagare. Även Wealhtheow delar ut gåvor och här är Beowulf mottagaren. Beträffande Wealhtheows gåvor till Beowulf så framgår det tydligt att hon har egenintresse i denna handling. Hon gör det alltså inte på uppdrag av kungen eller någon annan (*Beowulf* 2349–2463, 3851–3861 översatt i Ringler 2007:63–66, 102). Således delade såväl kungar som drottningar ut skatter till personer av lägre rang än dem själva. Men i *Beowulf* framgår att också de av lägre rang kan ge en av högre rang gåvor. Beowulf t ex hedrar sin och geaternas kung Hygelac genom att ge honom de gåvor han fått av Hrothgar (*Beowulf*, översättning i Ringler 2007).

... och att ta

Inom historieforskningen har man visat att den feodala perioden i Västeuropa föregås av ett plundringvälde där samhällets eliter tillskansade sig rikedom genom plundring av främmande folk. Under vikingatid ägnade sig nordbor åt plundringsverksamhet under ledning av följesledare. För vissa nordiska ledare var därför militär kontroll av yttersta vikt (Holmström 1999:151f; Lindkvist och Ågren 1985:1f; Lindkvist 1995:32f, 36f; Lindkvist 1997:23). Väl hemma kunde de nyvunna rikedomarna sprida glans över plundrarna och höja deras sociala status. Vikingar på plundringståg drevs alltså av samma begär som 600- och 700-talets frankiska aristokrati. De ville berika sig med skatter som de sedan frikostigt kunde dela ut bland fränder, de sökte slavar och de sökte jord att försörja sina väpnade styrkor med (Duby 1981:122–126; Lindkvist 1995:35). Lindkvist hävdar att man i Mälardalskapen höll man fast vid plundringsverksamheten längre än i Götalandskapen (Lindkvist 1995:32f, 36f; Lindkvist 1997:23). Frågan är dock om plundringsverksamheten någonsin var särskilt omfattande i

Götalandskapen. Åtminstone för Västergötlands och Västsveriges är plundring och krigiska aktiviteter inte särskilt uttalat.

Under loppet av vikingatiden ändrade den nordiska plundringsaktiviteten karaktär. De som ägnade sig åt plundring under inledningen av vikingatiden hade inte någon fast etablerad härskarställning i det egna samhället. 800-talets kungar ledde inte vikingatåg, men i slutet av 900-talet och under 1000-talet sker en förändring då kungar i allt större utsträckning kom att delta i plundringsverksamheten. Flera av den sena vikingatidens norska och danska kungar är kända för att ha varit vikingahövdingar innan de tillträdde kungatronen. Olof Eriksson skötkonung är ett exempel på detta från svenskt håll (Lindkvist 1995:36). Detta korresponderar väl med att de vendel- och tidigvikingatida storhögarna vanligen helt saknar vapen och andra krigiska attribut. I storhögarna som uppfördes i den sena vikingatiden däremot finns såväl vapen som båt och de döda har begravts utan föregående kremering, men i det västsvenska området lyser storhögar med sådant innehåll med sin frånvaro. Kanske kan detta förklaras med att eliterna här då redan övergått till kristen begravningspraktik, något som nyare forskning indikerar (se vidare kapitel 10).

Utifrån avhandlingens frågeställningar är det intressant att diskutera vad krigföring och plundring innebar i sociopolitiska sammanhang och vilka syften de fyllde. Användes reell krigföring som strategi för att uppnå möjlighet till makt eller kan krigaridealet ha ingått i härskariologin trots att härskaren själv inte var krigare? Jakobsson uttrycker en viktig fråga i sin avhandling: ”*Var krigaren en makthavare eller var makthavaren en krigare?*” (Jakobsson 1992:10). Frågan är om makthavaren och krigaren i verkligheten var samma person? Som framgått ovan är det här viktigt att separera olika tidsperioder och också att förstå att det föreligger regionala skillnader vad gäller krigiska aktiviteter hos det yppersta sociala skiktet. Under vissa tidsperioder och i vissa geografiska områden har makthavaren också varit krigare, men detta är således inte någon generell företeelse som sträcker sig över hela den yngre järnåldern. Jakobsson (1992:85f) påtalar också att det kan ha funnits andra grupper än krigarna i samhället som haft intresse i att bruka vapen som symboler. Han menar vidare att det tycks mycket problematiskt att endast ha möjlighet att nå kunskap om ideologin från dess materialiserade form, det vill säga det arkeologiska eller det skriftliga materialet, eftersom det också kan ligga i ideologins natur att förvränga och beslöja de bakomliggande motiven. Med insikten om detta problem menar Jakobsson att det är än mer intressant att olika kategorier av samhällseliten (makthavare, stormän och statuspersoner) samtliga valde att framställa sig som krigare med vapen. De analytiska begrepp Jakobsson använder för olika grupperingar av samhällseliten är problematiska eftersom de inte ringar in vilka verkliga aktörer som kan ha funnits inom respektive grupp. En makthavare var en statusperson och stormän och statuspersoner kan också ha varit makthavare. Utifrån mina analyser här vill jag också påstå att det inte var intressant för alla sociala eliter att framställa sig själva som krigare. Härskariologin och också härskarstrategierna har uppenbart sett olika ut i olika områden och också förändrats över tid.

I såväl det arkeologiska som det skriftliga källmaterialet framträder således krigare och vissa av dessa hade även någon form av ledarroll (se kapitel 4–8). Det arkeologiska materialet visar att krigare i viss mån existerat också i Vänerområdet under yngre järnålder. Som krigare med vapen, häst och specifika kroppsliga förmågor hade de säkerligen en högre social status än

det stora flertalet i samhället, men deras gravar visar inte att de fick del av de mest exklusiva föremålen eller att de ägnade sig åt en socialt exklusiv livsstil. I Sunnerby finns inga säkra indikationer på att människorna där ägnat sig åt krigföring eller plundring, varken under vendel- eller vikingatid. På boplatsen har två pilspetsar av järn påträffats, men dessa kan mycket väl ha använts vid jakt. Troligen är det i gravar man har störst möjlighet att identifiera aktörer som på ett eller annat sätt kan knytas till krigiska praktiker. I Sunnerby har endast tre gravar undersökts, samtliga från vendeltid, och inte heller här träder några krigare fram. På Sunnerbys gravfält finns ett 90-tal gravar och naturligtvis kan några av de gravar som inte undersökts innehålla krigare. Intressantast här är Kungshögen, gravfältets mest monumentala grav, daterad till 600-talet och vendeltid. I Kungshögens primärgrav har två vuxna män begravts sida vid sida och i högfullnaden finns även delar av andra individers gravbål. En, eller troligen båda, av männen tillhörde den yppersta sociala eliten i det samhälle de ingick i, men utifrån gravgodset finns inget som tyder på att de utrustats som krigare på gravbålet. Emellertid är kremeringen mycket väl genomförd och skelett och gravgods hårt bränt och mycket fragmenterat. Trots detta skulle större järnföremål, så som spjutspetsar, sköldbucklor och svärd, ha klarat båluldens hetta och åtminstone lämnat identifierbara delar.

Ser man till det arkeologiska materialet från övriga Vänerområdet finns det heller inga spår av krigare i storhögarna. Däremot finns andra krigargravar daterade till yngre järnåldern, så som kammargravar eller flatmarksgravar, och dessa är framför allt hemmahörande i vikingatid. I vapengravnarna har den döde utrustats som krigare och ofta också som ryttare och den döde har alltid jordats utan föregående kremering. Detta förhållande är intressant i relation till andra skandinaviska krigargravar, som t ex de kända båtgravarna i Vendel och Valsgärde från vendeltid där de döda heller inte kremerats. På Gotland under romersk järnålder är det också vanligast med vapen i skelettgravar. Brandgravskicket var annars dominerande vid denna tid för gravar utan vapen. Cassel ser detta som ett medvetet val för att skilja ut sig från normen (Cassel 1998:50–53). Frågan är därför om det fanns en generell föreställning om att krigare inte skulle kremeras. Utifrån de exempel som tagits upp här förefaller denna föreställning ha varit långlivad och funnits med åtminstone från romersk järnålder fram till och med vikingatid. Som framgick i kapitel 6 finns det emellertid skandinaviska vapengravar där den döde kremerats, men utifrån undersökt arkeologiskt material märks att det var betydligt vanligare att de som begravdes med vapen gjorde det utan föregående kremering.

I kapitel 3 och 7 framgick att de skandinaviska storhögarna i mycket liten utsträckning innehåller krigsutrustning och i den mån de gör det är det framför allt skyddsutrustning som hjälmar och sköldar som ingår i gravgodset. I England däremot i Sutton Hoo visar den enastående praktfulla hög 1 på en ledare av yppersta elit som också tydligt utrustats som krigare. I högen återfanns spåren av ett skepp på vilket den döde med gravgåvor placerats. Gravgåvorna bestod av såväl ceremoniella föremål, som vapen, hjälm, ringbrynja, sköld, serviser, dryckeshorn, spelpjä, börs med mynt, tyger och en gåsdunstoppad kudde. Föremålen var av högsta kvalitet, juvelbeströdda och i flera fall tillverkade i fjärran länder. Alla tänkbara dimensioner av en ledare finns representerade i dessa gåvor – krigaren, den generöse gästbudshållaren och den som beskyddar eller leder ceremonier av olika slag. Föremålen visar också på en praktfull klädedräkt och en socialt exklusiv livsstil med nöjen och bekvämligheter. Paralleller har dragits mellan denna grav och Beowulfeposet och jag vill understryka hur väl innehållet i Sutton Hoo hög 1 korresponderar med de fysiska fenomenen som är kopplade till Heorot,

Hrothgars höga och enastående hall. Till och med fluffiga kuddar omnämns i *Beowulf*.

Huruvida de föremål av fjärran härkomst som hittats i de kontexter som här studeras har hamnat i Skandinavien genom krig och plundring eller genom gåvoutbyte går inte avgöra. Runinskrifterna omtalar emellertid såväl krig och plundringståg och vissa av inskrifterna namnger också personer som har beteckningar som indikerar att de lett andra i krigiska aktiviteter (se kapitel 8). Därför är det fullt rimligt att vissa av de socialt exklusiva föremålen med fjärran härkomst som berörts i denna avhandling hamnat i de skandinaviska kontexterna medelst plundring. Nicklasson framför idén om att det under yngre järnålder fanns platser som Stafsinge och Slöinge som utgjorde baser för plundringståg. Han ser Skandinavien och Europa som ett militariserat samhälle i ett vakuum efter romarrikets fall där verkliga centrumbildningar saknades (Nicklasson 2001:151f). Så som framgick ovan finns emellertid relativt få belägg i det arkeologiska materialet som talar för att samhället i det västsvenska sammanhanget varit militariserat och byggt på en plundringsekonomi. Åtminstone är detta inte något som kommer till uttryck i de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer eller i deras gravar. Krigare fanns, vilket gravar med begravda individer utrustade med vapen och skyddsutrustning indikerar. Krigarna är kända för oss även genom de vikingatida runinskrifterna, men för Vänerområdets del är fokus på krigiska aktiviteter inte så uttalat.

Från Sveriges, Norges och Danmarks landskapslagar känner vi till ledungen, det vill säga den militära organisationen där hela den självständiga allmogen i sina lokala samhällsenheter ålades att ställa krigsskepp, manskap och proviant till kungens förfogande. Detta ledungsväsende var i stort likartat över det nordiska området, även om vissa regionala och nationella variationer förekom. Äldre dansk forskning har hävdade att ledungliknande uppbåd förekom redan före medeltiden, men att den först under 1000- och 1100-talen kom att bli exklusivt kungaledd. Jakobsson menar att den medeltida ledungen till sitt innehåll motsvarar det vikingatida begreppet lid. Lid betecknar det följe stormännen hade och därmed står båda begreppen för en ledare med följe eller själva följesfärden (Jakobsson 1992:86–89, 92, 94). Följeväsandets princip var att en mäktig person under edsöverenskommelse knöt till sig följeslagare. Följesledaren erbjöd skydd, underhåll och vapen och följeslagaren erbjöd i gengäld råd, stöd och vid behov militär hjälp. I det germanska såväl som i det keltiska området är denna typ av följeväsande känt redan från århundradena kring Kristi födelse genom Julius Ceasars *De bello Gallica* och Tacitus *De origine et situ Germaniae* (Jakobsson 1992:95f och där anförd litt.), men också från längre fram i järnåldern genom t ex runinskrifter och *Beowulf* (se även kapitel 8). Stora lid, så som den danske kungen Knut den stores thingsmannalid, var av centraliserad art där nordiska hövdingar och stormän anslöt sig till främmande kungars plundringståg. Det finns dock exempel på att vikingatåg organiserats även från det område som skulle bli Sverige, nämligen Ingvarståget och Frögerståget. Ingvarståget organiserades från Svealand på 1040-talet och gick i österled, dock med ett tragiskt slut då många runstenar vittnar om deltagare som aldrig kom hem. Att äga lider har först och främst inneburit kontroll och överhöghet över människor och alltså inte över territorier (Lindkvist 1995:46–51).

I sin avhandling gör Mats G Larsson en studie av de runstenar i östra Mellansverige som nämner utlandsfärder. Med sin studie visar Larsson att sådana runstenar restes framför allt i bebyggelseenheter med stora eller flera gravfält och där andelen storhögar och skeppssättningar är större än i övriga bebyggelseenheter. Runstenar som inte omnämner utlandsresor

fann han i mer anspråkslösa bebyggelseenheter. Larsson tolkar detta som att de som omnämns på och/eller lät tillverka utlandsfararstenarna ingick i en krigarorienterad bördararistokrati där såväl krigföring som utlandsfärder ingick i dess traditioner. Deras inflytande har varit grundat i stora jordinnehav och Larsson finner det troligt att många av dem haft ställning som hövdingar över större eller mindre områden (Larsson 1990:94, 97f). I en genomgång av Sveriges runinskrifter i Lindkvist 1995 framgår att 5,7 % av landets runinskrifter påträffats i Västergötland. Detta kan jämföras med 11 % för Östergötland, 7,5 % för Småland, 17 % för Södermanland och 52,2 % för Uppland. Endast 5,2 % av Västergötlands runinskrifter talar om utlandsfärder (se även kapitel 8). I Södermanland är den siffran 32,3 % och i Uppland 41,9 %. Detta förhållande indikerar att de sociala eliterna i Svealand var mer benägna att företa resor utanför det egna samhället än eliterna i Götaland. Utlandsfararstenarna är med få undantag resta över avlidna personer. Det har gjorts hypotetiska beräkningar på dessa utlandsfarares ålder. Om inskriptionen gjordes på uppdrag av föräldrar eller syskon antas utlandsfararen ha varit ung och om inskriptionen gjordes av hustru eller barn så var han äldre. I Götaland och då särskilt i Västergötland är utlandsfararna de som kan antagas var yngre och ogifta, vilket också framgick i kapitel 8, medan i Uppland och Södermanland är fördelningen mellan unga och äldre utlandsfarare nästan jämn. Detta förhållande får Lindkvist att dra slutsatsen att utlandsfararverksamheten i Mälardalen var en mer etablerad företeelse där även äldre och gifta män deltog, medan utlandsfärdernas karaktär i Västergötland var av mer subsidiär verksamhet (Lindkvist 1995:45f).

I denna generella bild av den nordiska eller rent av europeiska plundringsekonomin är Vänerområdet tämligen frånvarande. Det finns inte några arkeologiska eller skriftliga belägg för att lid organiserades och utgick från Vänerområdet, men det finns en runsten i Bjärka socken i Redvägs härad (Vg 184) som omtalar två bröder som avled i lid i österled. Dessa båda män har sannolikt anslutet sig till ett lid som ägdes av någon annan (bilaga 1; Lindkvist 1995:51). Runstenar som omnämner Englandsfärder är Vg 20 och Vg 187 och de som nämner plundrings- och tributkrävningar i västerled är Vg 61 och Vg 197. Ingen av dessa och heller inga andra svenska runinskrifter tyder på att vikingatågen organiserats från det västsvenska området. Istället är det enskilda stormän eller hövdingar som anslutit sig till främmande härskares tåg (Lindkvist 1995:46f). Som framgick i kapitel 8 är det troligt att det främst var de yngre bröderna, alltså de egendoms- eller arvlösa, som gav sig iväg. Utifrån utlandsfararstenarnas anknytning till platser/områden som är mer resursstarka är det rimligt att anta att de som gav sig iväg på prestigefyllda strapatser från det västgötska området också tillhörde det övre jordägande samhällsskiktet, så som Larsson funnit för östra Mellansveriges del.

Den generella textens uttryck

Efter diskussionen ovan rörande praktiker, strategier, ideal och ideologier kopplade till den yngre järnålderns sociala elit kommer slutligen en kort diskussion om generell text att föras. Med generell text menas att vissa idéer varit gemensamt nyttjade inom ett större eller mindre område, idéer ur vilka inspiration hämtats i skapandet, brukandet eller utförandet av olika fysiska fenomen och praktiker. Att sådana var delar av en generell text utesluter inte förekomst av lokala och regionala variationer. Den generella texten är oändlig, det vill säga öppen och utan begränsningar (se kapitel 2). Frågan är huruvida storchögarna och storgårdsmiljöerna samt sociopolitiska praktiker kopplade till dessa, är framställda i en generell text delad av människor inom ett större överregionalt geografiskt område och/eller om man kan

finna lokala och regionala partikulära särdrag.

I den yngre järnåldern märks likheter hos vissa fyndkategorier över stora delar av Europa. Ornerade statusföremål, så som smycken och vapen, visar så stora likheter att det ofta är svårt att avgöra produktionsort. Föremålens likartade karaktär indikerar nära interaktioner mellan aktörer i samhällets övre skikt. Genom interaktionerna skapades interregionala nätverk och i dessa nätverk delades föreställningar och fysiska fenomen förknippade med dessa. Det arkeologiska materialet visar detta genom att det övre samhällsskiktets kulturella uttryck skiftar synkront över Sydsandinavien, enligt Hårdh. En annan förklaring till de fysiska fenomenens liknande karaktär kan vara hantverkarnas mobilitet. Både teknologisk kunskap och konstnärliga uttryck kunde med hantverkarna spridas över stora områden (Hårdh 2003:42f). De likartade formerna och innehållen hos fyndmaterialet till trots finns också regional variation och sådan variation ökar efter hand under folkvandringstiden. Ett utmärkande drag för vendeltiden är, till skillnad från övriga perioder i den yngre järnåldern, just regional variation. Hårdh sätter detta i samband med framväxten av allt komplexare centralplatser med ett allt mer självständigt och lokalt anknutet hantverk (Hårdh 2003:70). Några av föremålen som påträffats i Sunnerby är exempel på detta. Några direkta motsvarigheter till plattfibulan, spännet föreställande en man med korslagda ben och silveramulettens med människo- eller gudaansiktet har inte hittats. Det bör i sammanhanget poängteras att det är lika viktigt att studera olikheter och det som är partikulärt som att leta efter likheter. Även om olikheter i fyndmaterialet står att finna under vendel- och vikingatid, så visar analyserna av det arkeologiska materialet som företagits i denna avhandling också på en rad likheter vad gäller praktiker och också fysiska fenomen. Den regionala variation Hårdh framhåller gäller kanske framför allt lokalt producerade metallföremål så som fibulor, spännen och beslag. Partikulariteten kanske här kan förklaras med att det fanns ett visst utrymme för konstnärlig frihet eller regionala/lokala föreställningar man ville ge uttryck för. I övrigt förefaller det ha funnits en rad gemensamma idéer över stora delar av Skandinavien och även till viss del utanför detta område gällande sociala och sociopolitiska praktiker och strategier och fysiska fenomen som utgjorde viktiga materialiteter kopplade till dessa. Utöver de båda spännena och silveramulettens som nämndes ovan så finns ytterligare några partikulariteter i Sunnerby och det är i Kungshögen dessa anträffades. Att två män som var likvärdiga i rang blev begravningsida vid sida hör inte till vanligheterna. Den ovanligt stora mängden offerdjur kan förklaras av männens likvärdiga rang då det är en dubbel uppsättning offerdjur som lagts på gravbålet. Så många som 20 hundar är inte känt från någon annan järnåldersgrav i Sverige. Guldringar och andra guldföremål är fynd som förekommer i storhögarna, men att en guldring brutits sönder och placerats på den döde efter kremeringen har jag inte funnit andra exempel på.

Föremål och idéer kan på olika sätt ha färdats mellan Skandinavien, den europeiska kontinenten och England. Föremålen kan ha utgjort handelsvaror eller gåvor alternativt bytt ägare på mer eller mindre ofredlig väg. Det är t ex känt att vikingarnas plundringståg gick såväl öster- som väster- och söderut och då även till det dåtida frankerriket. Paris t ex erövrades av vikingar år 845 (Musset 1993:88–90). Redan under 500-talet pågick också intensiva kontakter mellan Skandinavien och frankerriket och detta indikeras av de rika begravningsarna med fursteliknande gravutstyrsel, dräktsmycken, vapen och hästar samt glasbägare och andra exklusiva prestigeföremål. De skandinaviska eliterna kom i kontakt med frankerrikets hierarkiska samhällsstruktur via nätverk av olika slag (Carlie 2005:486; Hårdh 2003:43). Den merovingiska

glasbägaren i Kungshögens primärgrav är ett exempel på ett sådant exklusivt föremål som når Vänerområdet. Efter 500-talets pest och befolkningsnedgång hamnade Västeuropa i en positiv utveckling på 600-talet då handel- och hantverk var på uppgång och nya handelsplatser etablerades. Runt Nordsjön var många människor involverade, direkt eller indirekt, i handel och varuutbyte. Emellertid var ekonomin och varuutbytet starkt inriktat mot eliternas behov och handel med bas- och bruksvaror förekom knappast (Solberg 2000:180; se även Wickham 2016:27–30, 36)

Genom kulturkontakter av olika slag som ägt rum inom och bortom Skandinavien har det funnits goda möjligheter till överföring av generell text från ett område till ett annat. Skrivna text och muntliga berättelser, så som t ex *Beowulf* och de muntliga hjältesagorna som inspirerat Beowulf-författaren, kan ses som bärare av generell text, men även kulturmötena liksom föremålen i sig kan vara sådana bärare då den generella texten är gränslös och i ständig förändring genom sina nya kontexter. Samtidigt är den odefinierbar och endast synlig i sina partikulära uttryck (se även kapitel 2). Det innebär att den först kan identifieras genom sådana mikrostudier som t ex mikroarkeologin förespråkar där lokala studier följs av komparativa analyser där en öppenhet för heterogeniteter i empirin finns. I Sunnerby kan man utifrån arkeologin finna uttryck för generell text i huskonstruktionerna, boplatsläget, husoffren, Kungshögen, begravningskicket, gravgåvorna och djuroffret. Mer specifikt är det jaktfågellarna, hundarna, hästarna, guldringen, glasbägaren, spelbrickorna och björnfalangerna/-tänderna som jag vill framhålla. Dessa visar på idéer om ett aristokratiskt leverne som krävde en särskild materiell inramning, en inramning som ville relatera till eller snarare vara del av en överregional och särskilt frankisk elit. Sammantaget finner man uttryck för en generell text som också handlar om kontroll – kontroll över människor, resurser, kommunikationer, ideologi, historia och framtid.

Jag vill här också återkoppla till frågan om konventioner och valmöjligheter som ställdes i kapitel 2. Såväl det arkeologiska som det skriftliga materialet visar indikationer på att de mänskliga aktörerna hade sociala konventioner och tankesätt att förhålla sig till och vissa av dessa var delade över ett större geografiskt område. Materialet visar också på förekomst av det partikulära och att det troligen fanns möjlighet att göra individuella val. Då förändringar hela tiden sker under historiens gång, ibland mer plötsligt, är det tydligt att den bakgrund aktörerna handlade emot var dynamisk och påverkansbar.

10. Åtnjuta makt och härligheter

Så här i slutet av avhandlingen är det så dags att sammanfatta analyser och diskussioner och försöka se vilka resultat som uppnåtts och vilka slutsatser som kan dras. Resultaten som presenteras grundar sig i den position jag som forskare befinner mig i idag och de kunskaper och erfarenheter jag genom åren samlat på mig. Jag gör här inte anspråk på att komma med några totala sanningar (framtida forskare kan komma med andra resultat), men utifrån min position och mina analyser är resultaten här ett bidrag i kunskapsprocessen om den västsvenska och skandinaviska järnåldern.

Startpunkten för avhandlingsarbetet har varit min och min kollegas arkeologiska undersökningar i Sunnerby på Källandsö i Vänern. Materialitets- och praktikstudier på mikronivå har kompletterats med komparativa analyser på arkeologiskt material från Vänerområdet, Västsverige och övriga Skandinavien. Ett par exempel på monumentala statusgravar från England har det också getts utrymme för. Det arkeologiska materialet utgörs av fynd och lämningar i två skilda kontexter: storchögar samt storgårdsmiljöer med hallbyggnader. Syftet har främst varit att studera de sociala eliternas strategier för att nå sin sociopolitiska position och förmåga att utöva makt i den yngre järnåldern. För att uppnå syftet har även skriftligt material analyserats för att utifrån olika källor ytterligare bredda kunskapsläget. Det skriftliga materialet utgörs av runinskrifter, *Ynglingatal* och *Beowulf*. Det intressanta med de båda källtyperna är att de som producerat materialet, de fysiska fenomenen eller de skrivna texterna, ibland haft samma fokus och ibland helt olika. Således föreligger såväl korrespondens som kontrast källorna emellan. I arbetet med texterna har jag företagit en noggrann källkritisk diskussion. Jag har arbetat med olika översättningar av samma text och vägt dessa emot varandra och jag har också samarbetat med filologer och historiker. Mitt avhandlingsarbete är ett bidrag till metodutvecklingen gällande hur ting och text kan användas i kunskapsuppbyggandet och också ämnesöverskridande. Detta är således ett av resultaten som uppnåtts med avhandlingen – ett nytillskott i metodiken som bygger vidare på bland annat Anders Andréns och Mary C. Beaudrys arbeten.

I föregående kapitel diskuterades vilka sociala praktiker som aktörer kopplade till de exklusiva materialiteterna ägnade sig åt och hur dessa kan ha fungerat i sociopolitiska sammanhang. Här kommer sådana materialiteter och praktiker att diskuteras ytterligare i syfte att förstå dem som strategiska instrument, det vill säga hur de verkade och vad de gjorde i sociopoli-

tiska situationer. Diskussionen inleds dock med frågor som rör ideal hos de ledande sociala eliterna och också hur ideologin kring ledare och eliter kan ha sett ut och verkat i strävan efter makt och härligheter. Slutligen företas en ansats att, utifrån de materialitets- och praktikstudier som här företagits, bidra till ny kunskap kring sociopolitiska förhållanden under yngre järnålder i det aktuella området samt att formulera nya infallsvinklar kring formeringen av Västergötland.

Ideologi och ideal

I analyserna av såväl det arkeologiska som det skriftliga materialet har olika ideal kopplade till sociala eliter berörts. Tydligast framträder krigaridealet och detta är särskilt starkt i statusgravar som inte är storhögar, i runinskrifter från östra Sverige och Danmark samt i manuskripten och då framför allt i *Beowulf*. I krigaridealet ingick framför allt att vara modig och trofast. Under senare delen av vikingatiden blir krigaridealet starkare hos den yppersta sociala eliten, hos kungarna, något som inte var lika tydligt tidigare under vendeltid. Andra ideal som också framträder i materialet har med generositet, rättvisa, vishet och pålitlighet att göra och dessa är tydligt kopplade till de högsta ledarna.

De fysiska fenomenen - materialiserad ideologi

Det arkeologiska materialet har potential att belysa frågor kring ideal och också ideologi då ideologin behöver materialiseras om den ska gå att använda i strategiskt syfte av en ledande elit. Det är först då som ideologin kan bli framgångsrik som källa till social och politisk makt. Ideologi i materialiserad form är ceremonier, symboliska föremål, monument och skrivsystem (se kapitel 2). Materialiteterna som arkeologin har möjlighet att studera ingår således i olika handlingsstrategier, vilka även kan benämnas praktiker – i detta sammanhang socialt exklusiva sådana. Storhögarna och hallarna är materialiseringar av lokala herravälden som baserades på någon form av ideologisk och organisatorisk makt och kanske också någon sorts kontroll över krigsapparaten. Vad krigsapparaten omfattade varierade säkerligen för olika ledare, en variation vars grund står att finna i olikartade behov. Behoven kan ha varierat allt ifrån att ha nog med krigsförmåga för att behålla maktpositionen i det egna lokala sammanhanget, att ha tillräckligt många krigare för att kunna försvara folk, få och ting i det egna samhället vid eventuella attacker från främmande fiender, till att ha förmåga att medelst våld inskaffa rikedomar som sedan kunde användas i sociopolitiska sammanhang. Frågan är om det fanns ledare som kunde uppnå och behålla sin samhällsposition utan krigsförmåga i någon grad. Utifrån studien som företagits här går det inte att ge en generell bild av det skandinaviska ledarskapet under yngre järnålder, utan variationer över tid och rum med olikartade ledarskap förefaller föreligga där krigsduglighet och våld är mer framträdande i vissa sammanhang, men tämligen frånvarande i andra.

I Kungshögens primärgrav i Sunnerby fanns ett antal fysiska fenomen som kan kopplas till socialt exklusiva praktiker, praktiker som utgjorde strategier i strävan efter legitimitet och auktoritet och därmed möjlighet till maktutövning. Dessa fysiska fenomen är att betrakta som materialiseringar av den ideologi Sunnerbys ledare ville förmedla i det vendeltida sammanhanget. Utifrån det arkeologiska materialet går det således att få en bild av de maktstrategier och härskarideal som ansågs betydelsefulla i den rådande samhällskontexten. Den sönderbrutna guldringen, dryckesbägaren, spelbrickorna och falkeneringskonceptet är specifika och också socialt exklusiva materialiteter i Kungshögen. Guldringen tas mycket tydligt ur

cirkulation, dels genom att den bryts sönder, men också genom att den deponeras i ett gravsammanhang. Ringen är inte samtida med graven, utan äldre – från folkvandringstid eller romersk järnålder – och frågan är om ringen är att betrakta som arvegods. Uppenbarligen hade den ett starkt symbolvärde. I det skriftliga materialet, som till exempel *Beowulf*, finns kungabeteckningar som påvisar ledaren som ringgivare, skatteslösare eller *beaga brytta* – den som bryter ringar (se även kapitel 8). Den sönderbrutna ringen i Kungshögen, som deponerades ovanpå de kremerade resterna efter de båda männen i primärgraven, skulle kunna tolkas som materialisering av skatternas och gåvoutbytets betydelse i den sociopolitiska strategin och formeringen av samhällsordningen. Det hörde till härskaridealet att vara generös med bland annat socialt exklusiva gåvor och detta är något som mycket tydligt framställs i *Beowulf*. Att i begravningspraktiken bryta sönder guldringen och sprida delarna på de kremerade männen (eller en av dem) kan också vara en iscensättning av att rollen som ledare i och med döden lämnat en person och gått över till en annan. Gamla maktpositioner och lojaliteter hade brutits och ersatts eller var på väg att ersättas med nya.

Utifrån de skriftliga källorna har vi erhållit kunskap om gåvoutbytet och dess funktion. Arenan för gåvoutbytet framför andra var hallen i samband med gästabud. Till gästabudet hörde även dryckesceremonier och ett generöst festande på mat och dryck (se kapitel 8 och 9). Den merovingiska glasbägaren i Kungshögen har troligen varit en viktig del i gästabud som hölls i Sunnerbys hall på 600-talet. Spelbrickor av älghorn utgör de materiella spåren efter spel med bräde. Då spelbrickor framför allt anträffas i mer rikt utstyrda gravar är det rimligt att anta att möjligheten att spela bräde med sådana brickor var begränsat till de sociala eliterna (se även kapitel 7). I föregående kapitel diskuterades brädspeländets eventuella roll i sociopolitiska sammanhang. Praktiken ska uppfattas som del i att föra en socialt exklusiv livsstil, ett aristokratiskt leverne som sammantaget bör förstås som en sociopolitisk strategi. Det aristokratiska levernet skall inte ses som något ytligt som kan förminska till att enbart utgöra frosserier, nöjen eller andra bekvämligheter. Istället är det tydligt att de olika praktikerna verkar och har viktiga roller i det sociopolitiska sammanhanget. Det är således på detta aristokratiska leverne som fokus ligger i utstyran av bål och grav i Kungshögen, ett leverne som med sina materialiteter och praktiker kan ses som strategiska instrument.

Att föra en socialt exklusiv livsstil med brädspel, gästabud och gåvoutbyte liksom att kringge sig med exklusiva ting är inget nytt för eliterna i det vendeltida sammanhanget. Det som däremot är nytt är falkeneringen. Nytt är också att kulten flyttar in i hallen liksom att ett starkare fokus nu ligger på ledarens person. Falkeneringen relaterar till det merovingiska, vilket möjligen kulten i hallen liksom fokuset på ledarens person också gör. Som framgick i föregående kapitel kretsade den frankiska aristokratins politiska strategier kring kungen. Frankerna var vid denna tid katoliker och de ledande skiktet såg sig vara mer dygdiga och fromma än alla andra. Ett stort antal av de merovingiska kungarna, drottningarna och biskoparna helgonförklarades också. De merovingiska kungarna hävdade sin maktställning genom sin härkomst och tronen var ärftlig inom kungaätten.

I vikingatiden märks att krigaridealet åter är intressant att relatera till för det ledande skiktet i vissa delar av Skandinavien, vilket såväl det arkeologiska materialet som de skriftliga källorna indikerar. För Vänerbygdens liksom för Västsveriges del är detta något som emellertid inte alls är lika uttalat (se vidare nedan).

Härskarideologi och sociala positioner

Frågan är då vilken ideologi ledaren eller ledarna i Sunnerby ville förmedla i syfte att legitimeras sin position och sitt herravälde. Här är det troligen av betydelse att hålla isär tidsperioderna något. För att börja med 600-talet, det sekel då Kungshögen och den stora hallen uppförs, indikerar själva monumentbyggnandet på kommunikativa väl exponerade platser något i sig självt. I Skandinavien märks generellt en sorts brytpunkt mot den gamla folkvandringstida eliten vid vendeltidens början. Brytningen kan ha att göra med att en ny elit försöker positionera sig sociopolitiskt med hjälp av nya strategier. Det föreligger emellertid inte en total brytning med det förflutna eller någon strävan efter historielöshet. Det gamla (romersk järnålder och kanske folkvandringstid) fanns behov av att relatera till, i Sunnerby t ex genom att infoga sedan länge döda förfäder, den gamla guldringen, gamla spelbrickor m.m. i det stora gravmonumentet. Hallen uppförs även på en byggnad från romersk järnålder. Kan man i detta intolka samma fascination för gamla och gärna ärvda föremål så som det framställs i *Beowulf* och den betydelse av ett ädelt förflutet med namnkunniga förfäder som är kopplat till kungar och hövdingar i både *Ynglingatal* och *Beowulf*? Ja, med viss försiktighet kan det arkeologiska materialet i Sunnerby tolkas som indikationer på att detta varit av betydelse i den ideologi ledaren ville förmedla. Det tycks således föreligga en korrespondens mellan det arkeologiska och det skriftliga källmaterialet i detta hänseende. Utöver själva kopplingen till det förflutna och förfäderna korresponderar även guldringen och glasbägaren, och de praktiker som kan knytas till dem, till materialiteter och praktiker som framställs i *Beowulf* där dessa har viktiga funktioner i sociopolitiska sammanhang. Brädspel och exklusiv jakt som falkenering däremot förekommer varken i runinskrifterna eller i *Ynglingatal* och *Beowulf*. Däremot finns bildframställningar av både jakt och brädspel på runstenenar (se ovan). Även på bopplatsen i Sunnerby finns arkeologiska spår som indikerar såväl falkenering som annan exklusiv jakt.

I de västgötska runinskrifterna finns inga omnämnande som direkt kan relateras till något härskarideal och inte heller till något krigarideal. Att vara god eller dugande är de enda omdömena som ges om de döda. Emellertid omnämns på Vg 40 i Råda att kungarna kämpade och detta indikerar att krigsledarrollen var betydelsefull för den typen av ledare under vikingatid och ett ideal att leva upp till. Då det inte är specificerat var slaget mellan konungarna stod mer än österut går det inte fastslå att dessa konungar hade sin maktbas i Västergötland. Utifrån de skandinaviska runinskrifterna går det att erhålla något mer information kring de ideal som fanns under yngre järnålder för härskare och andra ledare. Det framgår att konungar, men särskilt hövdingar var involverade i krigiska aktiviteter, att de stred och stupade, och att de väpnade sina karlar. Krigaridealet kunde således vara gällande också för dem som hade någon typ av ledarroll och inte enbart för dem som var ”vanliga” krigare. I härskarrollen ingick även att ha förmåga att attrahera ett följe av krigare, att råda över landområden samt att vara vis (se exempelvis Ö1, Sö 171 och Sö 338 i bilaga 1).

Runinskrifterna visar framför allt på vikingatida förhållanden, men ovannämnda egenskaper är ideal som också Beowulf författaren lägger stor vikt vid. Beowulfepostet är ju äldre än vad runstenarna i allmänhet är och frågan är om det är folkvandringstida eller vendeltida ideal som Beowulf författaren vill få fram i sin historia. Att handlingen utspelar sig i det förflutna talar för att det snarare är folkvandringstida ideal, men det märks också en skillnad i Hrothgars och Beowulfs ledarskap som kungar. Bakgrunden till kung Hrothgars framgång var att han var mycket lyckosam i krig och genom detta vann stor ära, vilket i sin tur med-

förde att han attraherade ett stort följande av unga krigare. Hrothgars möjlighet att bli mäktig, framgångsrik och berömd var naturligtvis inte fullt ut hans egen förtjänst. Han var trots allt född i en kunglig familj, men författaren till *Beowulf* framhäver hans personliga kvaliteter som avgörande (*Beowulf* 113–133, översatt i Ringler 2007:6). Gång på gång betonas vikten av kungens styrka och krigsduglighet samt förmåga att beskydda sitt folk. Hrothgar nämner t ex att han hållit Danmark i ett halvt sekel och beskyddat sitt folk genom att i strid slå ner alla fiender (*Beowulf* 3537–3546, översatt i Ringler 2007:94). I andra halvan av *Beowulf* får vi veta hur Beowulf agerat som kung. Han har varit vän med folket och alltid sett till, eller till och med tjänat, deras intressen (*Beowulf* 4413–4419, översatt i Ringler 2007:116). När Beowulf ligger dödligt sårad efter striden mot draken säger han att han varit kung i 50 år och att ingen utländsk kung eller prins från grannländerna vågat attackera honom under denna tid. Han har suttit i sitt land och hållit det som var hans utan att söka bråk med någon eller svära falska eder. Han har heller inte dödat sina egna fränder eller släktingar (*Beowulf* 5464–5485, översatt i Ringler 2007:143). Kungens roll som beskyddare framgår även då fiendskapet mellan geater och svear återberättas i eposet och de olika turerna i stridigheterna folken emellan. Sveakungen Ongentheow tvivlar på sin förmåga att vinna i strid mot geaternas Hygelac, att försvara sitt kungadömes rikedomar, dess barn och kvinnor (*Beowulf* 5897–5911, översatt i Ringler 2007:154f). Kungens uppgift var alltså inte endast att försvara sitt folk, utan även kungadömet rikedomar. Denna uppgift framgår i kungatiteln *beahborda weard*, skatters beskyddare. Att döda fränder samt att svära falskt framstår som något mycket negativt, vilket man kan förstå när man ser till alliansernas och pakternas viktiga roll för att bevara fred. Kanske är Hrothgar liksom Scyld Sceafing och Hygelac representanter för folkvandringstidens kungar vilka framställdes som mer krigiska och offensiva än de vendeltida kungarna representerade av Beowulf.

Studerar man alla de beteckningar som används på kungarna i *Beowulf* finner man att de flesta betecknar kungen som härskare. I vissa av beteckningarna framgår fortfarande ursprungsbetydningen av titeln. Ett exempel på detta är *frea*, vilket betyder herre eller kung, men också den förste. Vissa titlar har också inbyggt kungens framträdande roll i krig, som t ex *beorn-cyning* (krigarkung) och *sigedrihten* (segerrike herre). En tredje grupp kungatitlar refererar till kungens roll som försvarare: av folket, av sitt krigarföljande och förfädernas land. I den fjärde gruppen av kungatitlar ingår de som beskriver kungen som den som fördelar skatter och också den som vaktar och förvaltar den kungliga skattkammaren. Exempel på detta är *beaga brytta* (den som bryter ringar) och *beahborda weard* (Bazelmans 1999:125f).

I *Ynglingatal* möts läsaren av en lång rad beteckningar på kungar, men också i viss mån andra aktörer. Genom att följa dessa beteckningar till deras ursprungliga betydelse kan man få en uppfattning om vilka ideal som förknippades med ledarrollen. Utifrån beteckningarna är det tydligt att härskarna gärna skulle vara av ett ädelt ursprung. Det oftast förekommande innehållet i kungabeteckningarna handlar om just detta, att påvisa släktskap med en namnkunnig ibland mytisk person eller till och med med gudarna. Det näst vanligast förekommande innehållet bland kungabeteckningarna är kopplat till styrka och möjligen till krigiska aktiviteter (*jofri/jofur*). Därefter har kungens roll som beskyddare varit viktigt att relatera positionen till, både som beskyddare utan närmare förklaring till vad samt som beskyddare av helgedom-saltaret. Beteckningen *hilmí* som är en av dessa beteckningar kan emellertid även betyda den hjälmade eller den hjälmbärande. Om det skulle vara det som avsetts med ordet så kanske

beteckningen snarare visar på kungens funktion som krigare eller krigsledare. Andra beteckningar i *Ynglingatal* är sådana som visar på kungens roll som makthavare, att vara den som styr och ställer över andra. Kungen hade också en upphöjd position, han var den förste och den som var mest utmärkt och stod högre än alla andra i värde. Kungen var också en ledare, den som för och visar vägen. Han ledde folket, hären och hirden. Kungen skulle inte endast leda andra krigare, utan själv också vara en krigare. Tydligt är att krigaridealet även var gällande för kungen/härskaren, vilket även praktikerna som omnämns eller framgår i kvädet visar. Han skulle vara en stor stridsman, som strävade efter och utförde stora dåd. Han skulle också vara stridslysten, vred och djärv och den som frammanade krig. I härskaridealet ingick ej endast att vara en krigande beskyddare med ledaregenskaper och ädelt ursprung. Härskaren skulle också vara god, givmild, generös och vis. En härskare kunde kanske inte uppfylla alla dessa kriterier, men allt detta ingick likväl i idealet.

Andra epitet eller omdömen som ges om kungarna i *Ynglingatal* är t ex storsint (Säve) eller stolt (Johansson) i strof 2; fräjdelystne (Säve) eller ärelysten (Johansson; Krag) i strof 8; ryktbar (strof 17) och duglig (strof 19). Att som kung sätta folket före sig själv kan möjligen utläsas i strof 27 och 28, i vilka Kung Ingjald dödar sig själv genom att levande bränna sig: ”*Ingjald blev levande trampad av rökrasaren i Räninge, när bustjuven i strumplästen steg över den högättade. Sant storslagen ansågs denna död och beundrades av hela folket, när han först ville själv föröda sitt tappra liv.*”. Såväl rökrasaren som hustjuven är kenningar för elden. Här framgår att kungens gärning beundrades av hela folket och att den var storslagen. Kungen omnämns även som tapper då han varit i livet och att han var av hög ätt. Strofen förtäljer inte på vilket sätt eller varför kungen bränner sig till döds. Eftersom handlingen beundrades av folket kan man tänka sig att kungen offrade sig för sitt folk.

I två runinskrifter, den jämtländska J RS1928;66 samt Harald Blåtands DK Sjy 11, ingår information om hur en Austmaðr respektive kung Harald kristnade Jämtland respektive datterna. Vem Austmaðr var framgår inte, men man får utgå ifrån att han hade en betydande social position bland jämtarna. Att båda dessa kristnade ett område respektive ett folk kan ses som att åtminstone vissa kungar/ledare hade funktioner inom religionen och att det hörde till härskaridealet att vara eller framstå som from och att verka som Guds och kristendomens förkämpe. Utifrån dessa runinskrifter förefaller eliterna ha brukat religionen som maktstrategi och att religionen haft betydelse i den härskarideologi som man ville få genomslag för. Man kan därför säga att delar av härskarideologin under vikingatiden materialiserades genom runstenarna med inskrift.

Andra ideal som framskymtar i runinskrifterna i form av goda egenskaper som anges om de döda är att var målsnäll (talför), vara målmild (tala med milda ord) och vara matsnäll (generös med mat). På Sö 130 t ex står:

*Fyra gjorde åt fadern, den gode, dräpligt den beder efter Domare, mild i ord
och på mat ej karg,
att för hans skull stenar
de ställde upp i sorg.*

Dessa egenskaper anges inte i samband med ledartitlar eller andra uppgifter som indikerar att

de personer som fått dessa positiva omdömen om sig varit kungar eller annan typ av ledare. Ovan nämnda ideal var viktiga för personer i ledande positioner, men utifrån runinskrifterna framgår att de var det också för eliterna utan titel, den mer homogena eliten eller aristokratin som troligen hade sin maktbas i landskapets resurser.

Hermanson menar att de som i den yngre järnåldern hade en dominerande ställning var en profan elit som utgjordes av krigarkasten. Dessa hade till uppgift av försvara övriga samhällsmedlemmar och just denna uppgift legitimerade deras framskjutna samhällsposition (Hermanson 2009:68). Något sorts krigarideal eller ideologi som bygger på ledarens roll som försvarare av folket går inte uttolka ur det arkeologiska materialet i Kungshögen i Sunnerby. I det övriga arkeologiska materialet från Vänerområdet märks heller inte någon uttalad krigarideologi. I området tycks snarare den äldre järnålderns ”bykrigare” eller ”krigare vid behov” finnas kvar även i vendel- och vikingatid, till skillnad mot i t ex Mälardalen där krigarrollen tycks vara mer stadig, identitetsskapande och lukrativ. Vapengravarna från yngre järnålder i Vänerområdet utmärker sig inte i fråga om lokalitet, gravtyp eller rikedom, vilket analysen i kapitel 6 visade. Det enda kända arkeologiska materialet som avviker och kan tala emot ovanstående synpunkt är kammargravarna i Hov i Hällstad socken i Västergötland. Det är heller inte känt att några vikingatåg skall ha organiserats från Västergötland eller det övriga Vänerområdet, vilket vi däremot känner från Mälardalen, Vikenområdet och Jylland. Dessa områden hade innovativa krigsledare som ledde vikingatåg. Det finns inga uppgifter om någon ledung eller stark krigsapparat i Västergötland (se kapitel 8 och 9). Rikedom baserades här istället på djurhållningen och andra resurser i landskapet (Carlsson 2007:143f). Pollen- och makroanalyser visar på ett öppet beteslandskap och osteologiska analyser att nötdjuren dominerade bland storgårdarnas tamboskap följt av får/get (se exempelvis kapitel 4). Med betesdjur är resurserna bundna och man kan inte ge sig iväg i viking i samma omfattning och kanske hade man heller inget behov härav.

Bratts studie av högar i Mälardalen visade att skyddsutrustning, men inte i vapenutrustning i någon nämnvärd utsträckning, deponerats i de mest monumentala gravhögar (se kapitel 3 och 7). Intressant i sammanhanget är därför att ordet hjälm i *Beowulf* används som en viktig metafor för beskyddare. Kung Hrothgar omnämns t ex som *helm Scyldingas* och Beowulf som *lidmanna helm*, det vill säga sjöfararnas beskyddare (Bazelmans 1999:153). Hjälmen har utifrån ett sådant synsätt aktivt påmint om kungens eller härskarens roll som folkets och följets beskyddare och kan därmed betraktas som en härskarsymbol. Trots att det förväntades att en kung eller annan hög ledare i den yngre järnåldern skulle leda sina krigare i strid och därmed själv vara krigare enligt vissa skriftliga källor, är krigarrollen inte utmärkande för kungen/den högste ledaren i det arkeologiska materialet. Praktiken att beskydda är kungligt och utmärkande för en härskare och det är detta som åsyftas i de fall då en hjälm deponeras i den yngre järnålderns monumentala gravhögar, inte krigiska funktioner i sig.

Värderingar och ideal i det samhälle som beskrivs i *Beowulf* berörs i många passager av eposet. Idealerna framställs på ett tydligt sätt genom beskrivningar av de olika karaktärernas egenskaper och kvaliteter och deras förmåga att leva upp till idealen. Karaktärerna utgör exempel på ett ärbart alternativt ett illvilligt ondskefullt beteende och exempel ges även på vad sådant beteende leder till. På så vis är *Beowulf* undervisande i moral (Ringler 2007:lii). Det mest ideala för en ledare, vilket Beowulf utgör förebild för, är att vara modig, orädd, stark, framgångsrik

i strid och ryktbar, men också vis, givmild och rättvis med sitt folks bästa som främsta ledstjärna (*Beowulf*, översatt i Ringler 2007). I ett tal lovordar Hrothgar Beowulf för hans styrka, men också för hans rörliga intellekt och stora visdom (*Beowulf* 3686–3689, översatt i Ringler 2007:98). Redan som ung har Beowulf således enastående ledaregenskaper och det uttrycks också i berättelsen att han är värdig ett eget kungarike (*Beowulf* 1705–1722, 3690–3705, översatt i Ringler 2007:47, 98). Beowulfs kroppsliga och krigiska egenskaper framhålls framför allt i den del av eposet då han är ung krigare och inte kung.

Drottningarna – inte maktlösa fredskullor

Även drottningarnas egenskaper beskrivs i *Beowulf*. Drottning Wealhtheow omnämns som högboren och som folkets freds försäkran. Hon är också mäterlig i hovetikett (*Beowulf* 1224–1240, översatt i Ringler 2007:34f). Hygd, geaternas drottning, beskrivs som en vis kvinna som är mycket bildad för sin ålder. Sin ungdom till trots är hon mild och rättvis. Hon är också generös och givmild mot sina lojala följeslagare. Hygd sätts i motsatsförhållande till Modthrytho, en drottning som i sin ungdom gjort sig impopulär genom elakheter. Om någon man vågade se henne i ansiktet var han snart fjättrad och därefter tagen av daga genom dödligt svärdshugg. Beowulfeposets författare informerar att en drottning, fredsmäklare som hon är, aldrig ska luras eller smida ränker. Modthrytho blir emellertid genom giftermål med den engelske kungen Offa tämjd och senare också älskad av sitt folk och prisad för sina goda egenskaper (*Beowulf* 3851–3906, översatt i Ringler 2007:102f). Offa för övrigt omnämns som en kung som var högt värderad med hjältestatus då han var känd för att vara generös med gåvor och tuff i strid (*Beowulf* 3909–3919, översatt i Ringler 2007:103). Hrothgars och Wealhtheows dotter Freawaru är trolovad med kung Ingeld, son och tronarvinge till den heathobardiska kungen Froda vilken dräpts av danerna. Dottern beskrivs endast utifrån sina yttre egenskaper och omnämns som slank. Giftermålet är tänkt som ett sätt att markera slutet på fiendskapet mellan danerna och heathobarderna (*Beowulf* 4039–4057, översatt i Ringler 2007:107). Drottning Wealhtheows epitet, ”*the highborn lady of the Helmings*” och ”folkets freds försäkran”, indikerar att också hon gifts bort till en potentiell fiende i syfte att försäkra sig om fred i framtiden (*Beowulf* 1239–1240, 4032–4034, översatt i Ringler 2007:35, 106). Drottningarnas viktigaste uppgift tycks vara, utifrån hur de framställs i eposet, att verka för fred mellan folk, det vill säga den uppgift som även var viktigast för kungen.

Trots att kvinnorna, drottningarna och högborna prinsessor, vid en första anblick skulle kunna uppfattas som marionetter i politiska sammanhang, så finns det passager i *Beowulf* som tyder på att de också kunde utöva makt. De håller tal inför alla i hallen, de ger gåvor, har lojala följeslagare och de ses som ett möjligt hot i de fall de smider ränker. De har inte de krigiska egenskaperna som männen har, men i övrigt möjlighet att besitta alla de andra goda härskaregenskaperna. Dock är det tydligt att männen har företräde framför kvinnorna i den samhälleliga kontext eposet beskriver.

I *Ynglingatal* framträder också kvinnor, drottningar och andra, med förmåga att påverka sociopolitiska förhållanden. I strof 3 är det en trollkvinna som med sejd dödar kung Valande; i strof 10 berättas om Skjalv som hänger sin man kung Agne i ett guldsmycke; i strof 13 är det Bera som eggjar de båda bröderna Alf och Yngve att dräpa varandra; och i strof 33 och 34 är det Åsa som vinner en lönnseger då hennes sven stack ner kung Gudröd. Det är tämligen kortfattat med information kring dessa händelser och vissa av dem, som t ex i fallet med Bera

är det kanske inte någon sociopolitisk strategi som ligger bakom. Det man kan utläsa om kvinnornas sociopolitiska roll i *Ynglingatal* är att de kunde ha ett visst inflytande och förmåga att röra om bland positionerna även hos den allra yppersta eliten. Utifrån hur det framställs i kvädet ses detta inte som något positivt, utan kläs i ord som svek, hämnd och lönn.

I runinskrifterna är drottningarna tämligen osynliga. Eventuellt omnämns en drottning på DK Njy 67 och på DK Sjy 10 och 11 omnämns Thyra, kung Gorms fru och drottning. Det enda som står om Thyra är att hon är Danmarks bod, det vill säga prydnad.

I det arkeologiska materialet hittar vi kvinnor i rikt utstyrda storhögar som i Väst- och eventuellt Östhögen i Gamla Uppsala (se kapitel 7) och i Osebergsgraven i Norge (se t ex Arwill-Nordbladh 1998:84–122 och Gansum 2004:171–174). I de två förstnämnda gravhögar- na har även ett barn (pojke?) respektive en man påträffats och det har diskuterats huruvida kvinnorna i dessa gravar offrats/följt barnet respektive mannen i graven eller om kvinnorna också varit av hög social rang. Även antal individer samt kön på de begravda i dessa båda högar har det rätt delad uppfattning om genom åren (se diskussion i Bratt 2008:240–242 samt Sten och Vretemark 1988). I materialet som tagits upp i denna avhandling är det dock framför allt i statusgravar med mindre överbyggnader som kvinnor begravts i.

Krigaren

I *Beowulf* översällas läsaren av beskrivningar om hur en krigare ser ut, vad han gör, vilket sammanhang han ingår i, hans förhållande till sin kung/ledare, hur en krigare förväntas vara eller inte vara, vilka vapen han bär och så vidare. Krigarnas utrustning består av hjälm/maskhjälm, sköld (av lind eller i extrema fall järn), brynja och spjut (av ask) (*Beowulf* 649–659, 789–794, 2483–2491, 4674–4681, översatt i Ringler 2007:20, 23, 67, 123). När Beowulf ska ge sig iväg till danerna för att hjälpa dem mot Grendel, väljer han bland sina följeslagare de modigaste som finns i landet (*Beowulf* 409–413, översatt i Ringler 2007:13). Ledare på olika nivåer kan således också vara krigare. Att vara stark, modig och lojal är de viktigaste egenskaperna hos en krigare och Beowulf utgör naturligtvis ett praktexemplar på hur en krigare skall vara. Krigaren ska vidare sukta efter ära och berömmelse och genom sina handlingar bli hägkommen för evigt. För de bästa krigarna är kroppen deras främsta vapen, vilket exemplifieras av att Beowulf vill och har förmåga att slåss mot Grendel med sina bara händer. Vidare är det tydligt att en bra krigare alltid ska vara redo för strid med sina vapen nära till hands och att han är beredd att offra sitt eget liv om så krävs (*Beowulf* 848–879, 1353–1369, 1381–1390, 1588–1594, 2479–2498, 2771–2778, 4355–4357, översatt i Ringler 2007:25, 38f, 44, 67, 74, 115).

Den man som inte vill delta i strid förlorar sin chans till evig berömmelse. Unferth, officiell talesperson (pyle) hos Hrothgar, utgör exempel på en sådan man. Han är dessutom ägare till det förträffliga svärdet Hrunting, men är inte villig att själv använda det (*Beowulf* 2909–2944, översatt i Ringler 2007:78f). Mot slutet av eposet träder Wiglaf in som den ideala krigaren i kampen mot draken. När han ställs inför faran som draken utgör tänker han på alla gåvor Beowulf, hans kung, gett honom och han vet sin plikt. Med fara för sitt eget liv hjälper han Beowulf att besegra draken och han uttrycker att det är bättre att han själv dör än att kungen gör det, att det skulle vara hedersamt. Wiglaf beskrivs som en snabb svärdsman, men oprövad i strid. I motsatsförhållande till honom står de andra krigarna i det följande Beowulf valde ut

då han gav sig ut för att uppsöka draken. De flyr in i skogen och gör inget för att hjälpa Beowulf i hans svåra situation. Wiglaf slåss, så som en krigare bör, vid sin herres sida (*Beowulf* 5203–5320, 5415–5417, översatt i Ringler 2007:136–139, 142).

Krigare som ett socialt aktörskollektiv finns med i *Ynglingatal*, men de förblir ändå relativt osynliga. Utifrån kvädet går det inte att uttala sig så mycket om hur krigaridealet för kategorin krigare såg ut. Möjligen kan man betrakta uppgifterna i strof 24 med de innebrända sjökrigarna som att de stod vid sin kungs sida som försvarare till det bittra slutet. Om man betraktar kungasönerna i strof 4 som krigare, vilket är ett mycket rimligt antagande, ingick det i krigarens uppgift och även i idealet att de skulle vara försvarare av sin ledare och det som ingick i dennes maktcentrum (sätet). De skulle naturligtvis även utmärka sig i strid.

Två runinskrifter från Skåne (DK Sk 51 och DK Sk 80) visar tydligt på ett vikingatida krigarideal. Båda inskrifterna har formuleringen ”flydde inte vid Uppsala” och på DK Sk 51 omnämns även att Esbern, som var den som inte flydde, ”slogs så länge han hade vapen”. Att vara modig och orädd var således en positiv egenskap hos den vikingatida krigaren (se även Ög 81). Detta framgår även i formuleringen ”stod manligen i stammen på skeppet”, vilket visar att Gudmar hade mod och var en bra kämpa. Enligt runologen Erik Brate var det de bästa kämparna som blev valda att stå i framstammen på skeppet (Brate och Wessén 1924:126). Ett annat ideal som kan uttydas i de skandinaviska runinskrifterna, och i viss mån även i de från Vänerområdet, är att resa vida och fjärran. Ibland framgår att detta ansågs manligt (jmf Nä 29). På Sö 179 t ex anges detta i kombination med att kriga, dräpa fiender samt att slutligen själv dö i Särkland. Att vara den som gick en betydelsefull person (ledare) närmast och därmed var den som var mest betrodd ingick också i krigaridealet (jmf DK Sk 80).

Utifrån det arkeologiska materialet har det här framgått att krigaren inte begravdes i de stora högarna, de som är 20 m i diameter eller större. Genomgången av statusgravar i Vänerområdet gav vid handen att de gravar som kan klassificeras som vapengravar med begravd krigare inte innehöll kremeringar och detta förefaller i det skandinaviska området vara en relativt spridd företeelse om än inte allena rådande. Vänerområdets vapengravar innehåller inte socialt exklusiva föremål av det slag som indikerar en socialt exklusiv livsstil, något som däremot kan ses i t ex Mälardalen. Detta kan bero på att Vänerområdets krigare inte förfogade över sådana föremål alternativt att det inte var intressant att infoga sådant i krigarnas begravningskontext. Det ena kanske inte behöver utesluta det andra, men det är min uppfattning att det i Vänerområdet saknades en elit bestående av krigsledare/hövdingar, sådana som bland annat möter oss i Vendels och Valsgärdes mycket rikt utstyrda båtgravar och senare i t ex Mälardalens runinskrifter. I Vänerområdets krigarideologi materialiserades krigaridealet i gravkontexten genom den obrända kroppen, vapen, ibland skyddsvapen som sköld och i många fall också hästen med utstyrsel. Krigarna begravdes oftast i grav utan större överbyggnad alternativt i flatmarksgrav.

Maktstrategier

Ovan diskuterades ideal och ideologier kopplade till de sociala och ledande eliterna. Som framgick materialiserades ideal och ideologier i de socialt exklusiva materialiteterna eliterna omgav sig med och brukade i sociopolitiska sammanhang. Utifrån det som framkommit här

förefaller det finnas skillnader eller förskjutningar med olika fokus i härskarideologin under den yngre järnålderns lopp och det förefaller också som att det föreligger regional variation med åtminstone delvis olikartade härskarideologier. Idealen för personer i ledande ställning såg olikartade ut beroende på vad för typ av ledarställning personerna hade, om de var kungar, drottningar, hövdingar och så vidare. I den materialiserade härskarideologin ingick också praktiker av olika slag. I kapitel 9 diskuterades olika socialt exklusiva praktiker som går att uttolka ur arkeologiska och skriftliga källmaterial och dessa är på samma gång materialiserad ideologi som strategier i det sociopolitiska spelet. För att lyckas med sådana strategier och för att få genomslag för en ideologi krävdes emellertid något mer än en envägskommunikation. Ideologin måste vara resultatet av en interaktionsprocess mellan ledare och de som följer eller styrs, där också existerande normer, förväntningar och trosuppfattningar spelar roll. Den dynamiska bakgrunden/strukturen/systemet som i sin tur skapas och påverkas av individers agerande har således betydelse för hur en ideologi skapas, förhandlas och kommuniceras (se även kapitel 1 samt nedan).

Att vara kung eller annan person i hög samhällsposition under yngre järnåldern kunde innebära ett privilegium som den som visat sig framgångsrik kunde få. Med positionen följde nöjet att styra över andra och också makt och herravälde. I *Beowulf* är det kungens vilja som råder och han badar i överflöd (*Beowulf* 3455–3523, översatt i Ringler 2007:92f). I eposet uttalas att det är folket som kröner kungen. När Scyld Scefing har dött och lämnat danernas land, kröner de Beowulf (danen) till kung. Beowulf (danen) är dock son och arvinge till Scyld, men för att försäkra sig om att han ska bli den framtida kungen har han strategier för detta redan som prins. Han skaffar sig framgång och ära och ett vida ryktbart namn. Han delar också ut gåvor från sin fars skattgömma i syfte att ha många vänner som stödjer honom om stridigheter skulle uppstå. Krigarnas villiga lojalitet uppnås genom lovvärda handlingar från deras ledare (*Beowulf* 32–49, 105–112, översatt i Ringler 2007:4, 6). När det gäller Beowulf så blir han kung över geaterna då kung Hygelac först dör i ett anfall mot friserna och senare dennes ende son Heardred faller i strid. Hygelacs drottning Hygd erbjuder Beowulf tronen redan i samband med sin makes död eftersom hon tror att sonen, som då endast är en pojke, inte kan försvara landet mot utländska fiender. Beowulf tackar emellertid nej då han inte vill tillskansas sig sin unge kusins kungarrike och tron. Inte heller tänker han tillåta att geaterna väljer honom till kung. Istället ledsagar Beowulf den unge kungen i hur han ska styra landet fram till han uppnår vuxen ålder och kan styra på egen hand (*Beowulf* 4399–4415, 4737–4756, översatt i Ringler 2007:116, 124f). Av ovanstående förstår man att vägen till tronen kunde se olika ut, men ingen tronpretendent kunde luta sig tillbaka och enbart lita till arvsordningen. Vidare så framställs tronen och kungariket som tillhörigt folket (*Beowulf* 4778–4749, översatt i Ringler 2007:125) och att folket hade möjlighet att välja Beowulf före tronarvingen. Även folket befann sig således i en sorts maktposition, vilket gjorde det viktigt för kungen liksom ledare på andra nivåer att ha bra relationer till de som de styrde över.

För att sammanfatta de socialt exklusiva praktikerna som jag ser som avgörande för kommunikationen av ideologin som rädde under yngre järnålder (som också är att betrakta som maktstrategier) så framträder tio olika praktiker eller temagrupper i de källor som här analyserats: monumentalisering av den egna miljön; falkenering och exklusiv jakt; äta, dricka och vara glada; spela brädspel; begrava en ledare; ta föremål ur cirkulation; historieberättande; offra i hall och hög; gåvoutbyte; samt krigiska aktiviteter. Det föreligger vissa kontraster

källorna emellan gällande dessa teman, vilka som lyfts fram eller utesluts. Förklaringar härtill kan vara förändringar över tid liksom regionala skillnader. Men en annan sorts källkritisk aspekt som måste beaktas är det faktum att källorna endast visar utvalda delar av verkligheten. Källornas kontexter och syften är i detta sammanhang viktiga att resonera kring och detta gäller kanske särskilt de skriftliga källorna. Av de ovanstående praktikerna eller temagrupperna vill jag särskilt framhålla monumentaliseringen av den egna miljön och att begrava ledare som betydelsefulla strategier oberoende tid, plats och källa. Dessa båda är sammanflätade med varandra, vilket också flera av de andra praktikerna/temagrupperna är.

Sociopolitisk struktur i yngre järnålder

Efter Västros fäll under 400-talets andra hälft kom den nya situationen att medföra nya sociala och politiska strukturer i Europa (Wickham 2016:22–44). Personliga kontakter var betydelsefulla och elitors centrala roll framhövdes. Social makt grundades i relationer mellan personer och kontroll av resurser och här var mark och boskap särskilt viktiga. Inom ideologin hos eliten var det ära och rikedom såväl som styrka och allianser som var betydelsefullt. Tiden genomsyrades av den krigiska livsföringen och ofred var ett normaltillstånd. De politiska organisationerna var starkt färgade av olika härskare med krigarföljen, det vill säga den fria krigarkasten, och samhället i övrigt bestod av en underordnad allmoge eller bondebefolkning (Hermanson 2009:50; Hårdh 2003:42; Smith 2005:151f; Wickham 2016:22–42).

I *Beowulf* anges i flera passager vad som utgör kungens maktbas, det vill säga det han regerade över. Det är ett folk, ett kungligt fäste och ringar alternativt skatter. Kungariket, förfädernas mark/land och kungatron omnämns också. Det kungliga fästet bestod av en hall, en skatt och en tron och tillsammans utgjorde de kungarikets sociala och geografiska centrum. Kungen sitter på tronen där hans förfäder suttit före honom och tronen kallas också för gåvostol (Bazelmans 1999:134f; *Beowulf*, översatt i Ringler 2007). I inledningen av *Beowulf* berättas om de danska kungarna som var stora krigsledare/hövdingar och om Scyld Scefing som slog ner sina fiender och styrde över mjödhallarna hos många folk efter att han besegrat deras kungar. Kungar och kungadömen svor honom trohet och betalade tribut (*Beowulf* 1–21, översatt i Ringler 2007:3). Mjödhallarna framstår här som likställt med kungadömet och det är tydligt att det är från hallarna makten utövas. Den som styr över mjödhallarna styr över folket/landet. Kungens ord och vilja åtlövs av ett folk inom ett visst geografiskt område. Det geografiska området anges endast indirekt genom att relatera det till folket, så som t ex ”... *in the realm of the geats*”. Det geografiska området berörs även i följande passage: ”*Both of them, the king and Beowulf, had land in that country, the king much more, the whole kingdom, since he was higher in rank*” (*Beowulf* 157–158, 4384, 4393–4398, översatt i Ringler 2007:7,115f). Kungadömet tycks här inte vara likställt med landet, utan snarare åsyftas kungens mark. Kungen har också befogenhet att ge sina äldre följeslagare land, vilket betyder att följeslagarna själva får möjlighet att bli ledare över ett eget territorium. Dessutom har kungen rätt att ta land från sitt följe och sitt folk och också att frångå arvsordningen. Ett exempel på detta är den oro drottning Wealhtheow ger uttryck för då hon får reda på att hennes man Hrothgar tänker adoptera Beowulf. Hon håller tal till sin man inför alla i hallen: ”*They have told me you intend to adopt this hero as your son. Heorot has been cleansed, our jubilant hall, so enjoy good fortune as long as you can; but leave the kingdom to your own children, your heirs, when death finally comes*” (*Beowulf* 2349–2359, 5774, översatt i Ringler 2007:63f, 151).

En kungs roll, så som den framställs i *Beowulf*, är framför allt att skydda sitt följe och sitt folk från våldsamma attacker från utomstående. Att stå utan ledare och beskyddare beskrivs som mycket farligt för ett folk med ökad risk för att bli erövrade och tillfångatagna. Detta ges uttryck för i två olika passager i samband med Beowulfs död: först av Wiglafs sändebud, en ryttare som ska informera kungens armé om kungens död. Han säger: “*I fear that our poor people will suffer the plagues of war when our ruler’s death reaches the ears of the Franks and the Frisians*”. Inte heller svearna kommer att lämna geaterna ifred tror sändebudet, utan nu hämnas gamla oförrätter (*Beowulf* 5820, 5843, översatt i Ringler 2007:152f); och därefter av en kvinna vid kremeringen av Beowulf (se ovan). I en passage framgår kungens roll som folkets försvarare genom att geaternas härskare också omnämns som sitt folks fader (*Beowulf* 4714–4715, översatt i Ringler 2007:124). Kungen är också den som distribuerar guld, ringar och skatter. Den idealiske kungen ska vara generös. Utöver att vara givare av skatter ska kungen även vara den som vaktar och skyddar skatterna. Betydelsen av att kungen ska vara generös och den som distribuerar skatter framgår mycket tydligt i *Beowulf* då det berättas att kung Hrothgar vill bygga sin storslagna mjödhall Heorot och där dela ut de skatter som Gud givit honom (*Beowulf* översatt i Ringler 2007:6f; Bazelmans 1999:126, 128, 139). Andra praktiker som är förknippade med mjödhallarna omnämns inte i detta skede då bakgrunden till uppförandet av Heorot beskrivs (*Beowulf* 134–146, översatt i Ringler 2007:6f). Man kan därför tolka praktiken att dela ut skatter som det mest betydelsefulla medlet för relationskapandet mellan härskare och följeslagare respektive allianser olika makthavare emellan och också som den viktigaste rollen härskaren hade då detta var ett medel att undvika krig.

I *Beowulf* framställs således hur samhället som enhet fungerar. De kungliga, ädlingarna, krigarna, folket – alla har de naturligtvis en egen agenda, men de individuella syftena överskuggas av det gemensamma intresset – det egna landet och folkets väl och överlevnad. Det långa tidsflödet med historien i det förflutna och framtiden som hägrar därframme är av större betydelse än den enskilda människan. På ett vis har materialiteterna här ett företräde före människan – de har en mycket större del i det långa tidsflödet än vad människan som egen individ har. Detta är tydligt med den stora fokusen i eposet på föremålen som gamla och ärvda och på hur viktig del de har i praktikerna, i händelseförloppen och i historieskrivningen. Människorna, de som gjort sig förtjänta av evig berömmelse, finns dock också med i det långa tidsflödet, men på sätt och vis återigen som sekundära i förhållande till materialiteterna, i och med att människorna som döda är beroende av materialiteter som föremål, gravar, sånger och berättelser för att finnas med i historieskrivningen.

Efter detta inledande fokus på Beowulfeposet måste blicken vändas mot de skandinaviska kontexterna. Dagfinn Skre menar utifrån sin forskning om Romerike i Norge att förekomsten av vapengravar och borgar under romersk järnålder och folkvandringstid visar på en ökad krigisk aktivitet hos nordborna. Krig var den centrala politiska arenan vid denna tid och krig fördes mellan krigsherrar med krigarfölje. Tillgång på unga män från aristokratin som var duktiga krigare var centralt för krigsherren för att upprätthålla ett herredöme, liksom en trygg borg. Krigsherrens jordegods var också viktigt för försörjningen av sitt folk (Skre 1998:334f). I Sunnerby finns en lämning på Drakeberget som tolkats som fornborg (RAÄ 65:1) och i anslutning till gravfältet på Valberget (RAÄ 54) finns boplatsindikationer i form av en neolitisk flintskära, skärvtenshög samt upplöjda mörkfärgningar. Gravformerna liksom vissa av boplatsindikationerna tyder på att området nyttjats för boende och begravning

under sten-, brons- och järnålder och domarringarna mer specifikt för att platsen nyttjats under folkvandringstid. Valberget med boplatsindikationerna ligger ca 1 km nordnordost om den arkeologiskt undersökta delen av Sunnerby, en dryg km från vattnet. Läget är således skyddat och indraget i förhållande till Sunnerbyboplatsens exponerade läge alldeles invid Ullersund. Fornborgen liksom den troliga boplatsen i skyddat läge vid Valberget är de enda fysiska spåren som påträffats i Sunnerby som skulle kunna tolkas som en reaktion på någon sorts oro eller krigiska aktiviteter under folkvandringstid.

När vi så kommer in i övergången mellan folkvandringstid och vendeltid sker det i Skandinavien en rad genomgripande samhällsförändringar i samband med det som kommit att kallas 500-talets kollaps. Under 600-talet minskar fornborgarnas betydelse och platser med maritima lägen träder fram, ofta som produktionsplatser. Redan under 500-talets andra hälft görs färre deponeringar av guld och import av prestigeföremål minskar markant. Istället ökar det lokala och regionala specialiserade metallhantverket där det framför allt är bronsföremål av mer ordinär art som produceras. En omstrukturering av tidigare centra genomförs och jordegodsets betydelse ökar (Söderberg 2005:23 och där anförd litt.). Det är i denna fas som boplatsläget vid vattnet i Sunnerby åter bebyggs och landskapet monumentaliseras med hallbyggnad och storkök. Skre menar att det vid slutet av folkvandringstiden sker förändringar i den politiska kulturen. I aristokratins självbild framträder nu uppfattningen om sig själva som ättlingar till gudarna (se även Ringstad 1991:144f). Kulten flyttar in i ledarens hall och ledaren blir en central figur i de kultiska praktikerna. I och med detta kommer den politiska kulturen att handla om mer än krig och krigarideal och basen för ledarens herredöme blir bredare. Ledaren står nu inte endast för vapenskydd, utan är också den som sörjer för god årsväxt, rätt och fred. Krigens betydelse som politisk arena har nu reducerats samtidigt som rivalisering mellan krigsherrar också lett till en reducering av desamma till färre, men också starkare krigsherrar. Kanske var det endast en krigsherre i varje bygd, menar Skre. Också Skre ser att jordegodsets betydelse ökar i denna tid, något som också märks på andra ställen i Nordeuropa (Skre 1998:335–337 och där anförd litt.; se även kapitel 3 och 7). De vendeltida storgårdarnas ofta exponerade läge i landskapet invid vatten- eller landkommunikationsleder talar för en mindre hotfull och fredlig tillvaro snarare än ofred i jämförelse med folkvandringstidens ofta indragna skyddade boplatslägen samt bruk av fornborgar. Mäktigast i nordbornas närhet vid denna tid var de merovingiska kungarna liksom aristokraterna i deras krets. De merovingiska eliternas ekonomi baserades på stora jordegods, deras sociopolitiska strategier kretsade runt kungens person och de såg sig också som de som var mest fromma av alla. I Sunnerby liksom på andra platser i Skandinavien materialiserades en härskarideologi som ville relatera till just detta. Därav fokus på ledarens person, kult i eller i direkt anslutning till hallen, falkenering, merovingiska föremål, jordegodsets betydelse m.m.

Olof Sundqvist diskuterar olika slags ledare i Svetjud i *Freyr's offspring. Rulers and religion in ancient Svea society* med titlar som på fornsvenska lyder *konunger, iarl/ iærl, gudhi* och *vis*. Enligt Sundqvist kunde lokala hövdingar ibland också kallas kungar, men påpekar samtidigt att "kung" inte hade samma innebörd då som i senare tider. Han menar vidare att mer generella analytiska termer som ledare, ledarskap och ledande elit är mer passande i det skandinaviska förhistoriska samhället än termen "kung". Termen eller konceptet "härskare" kunde vara såväl en hövding på det lokala planet (*hofthingi* på fornnordiska) som en "kung över kungar" (*allvaldr* och *landreki* på fornnordiska), det vill säga en ledare över flera olika stammar i ett

större regionalt område. Sundqvist påpekar också att det fanns mäktiga kvinnor som agerade ledare, vilket det arkeologiska materialet också visat (Sundqvist 2002:11). Som framgick ovan kan det ha funnits jarlar i Västergötland under vikingatiden, men detta är inte något som framgår i de samtida skriftliga källorna som t ex runinskrifterna.

Drottni är en annan betäckning för kung eller hövding. Denna förekommer inte i de västgötska runinskrifterna, men fyra gånger i danska runinskrifter och en gång i *Ynglingatal*. Inte i någon av runinskrifterna är det drottens själv som rest runstenen. Istället är det i tre fall drottens som fått runsten rest efter sig av en eller flera följeslagare. En av de drottens som omnämns är Toke Gormsson (Dk Sk 80). I texten framgår att Toke inte flydde vid Uppsala, det vill säga han var modig och slogs till döden vid ett slag som stod på en plats som heter Uppsala. Dessutom nämns att bröderna, som är de som reser runstenen, gick Toke närmast. Bröderna framhåller att de stod högst i rang efter Toke, drottens. Uppenbart här är att Toke Gormsson var ledare för ett krigarfölje. I den fjärde runinskriften (DK MJy 22) där drottens ingår nämns att den döde som får runstenen rest efter sig var sin drottens trogen. Detta skulle kunna tolkas som att den döde stupade då han krigade för sin drottens. I *Ynglingatal* är det i strof 5 som beteckningen *drottini* ingår. Strof 5 handlar om hur svärdbärarna dödar sin egen kung, kung Domalde, med vapensår. Svärdbärarna nämns även som landets här och svearna offerar sedan kungen för god skörd. Även i detta sammanhang är drottens kopplad till ett krigarfölje, men här framgår att Domalde också benämns som kung med andra beteckningar. Runinskriftsmaterialet och den nämnda strofen i *Ynglingatal* indikerar således att beteckningen *drottini* ännu på 800- och 900-talen brukades som benämning på en ledare, kung eller hövding, som ledde en krigarskara precis som beteckningens ursprungsbetydelse visar. Andra ledarbeteckningar som förekommer i runinskrifterna i övriga Skandinavien, men inte i Västergötland, är *folksgrimR*, *liðs forungi*, *skaipaR vísi* och *stjrimaðr*. Den första beteckningen betyder hövding över ett folk och de övriga står för hövdingar kopplade till skepp och lid. Samtliga dessa förekommer på runinskrifter i östra Sverige, i Södermanland, Uppland och Östergötland och har daterats till vikingatid. Beteckningen skeppshövding förekommer även på en dansk runinskrift (DK Sl 1), också den från vikingatid.

I slutet av 900-talet inleds ytterligare en samhällsomdanande epok med dramatiska förändringar inom de agrara, urbana, sociala och intellektuella/skriftliga områdena (Hermanson 2009:47; Lindkvist 2005:128). Lindkvist (2005:128f) menar att det var en gradvis övergång från en plundringsekonomi till en agrar feodal ekonomi som baserades på storgods och familjejordbruk som skedde. På dessa gods och jordbruk fanns förutsättningen för en jordägande aristokrati genom en systematisk tillägnelse av det agrara överskottet via skatter och andra förpliktelser. Samtidigt börjar städer och större byar att växa fram. Som en konsekvens av dessa samhällsförändringar sker betydande förändringar också inom den sociala sfären med uppkomsten av borgarna samt en ny andlig och klerikal aristokrati med grund i den skriftliga, administrativa och juridiska utvecklingen (Hermanson 2009:48, 50; Lindkvist 2005:129–131). De analyser av såväl det arkeologiska materialet som runinskrifter som företagits här indikerar att den övergång från plundringsekonomi till feodal ekonomi som Lindkvist påtalar skett tidigare i Vänerområdet och övriga Västsverige, då förekomst av någon plundringsekonomi inte framträder i källorna från denna tid. Alternativt har någon sådan plundringsekonomi aldrig existerat här.

I *Beowulf* tydliggörs inga motsättningar mellan klasser eller institutioner, utan konflikterna står istället mellan olika sociala nätverk, mellan kollektiv bestående av folk eller allianser. Den maktstruktur som blottläggs är dynamisk och bestående av personliga relationer. De olika klasser och institutioner liksom de hierarkier som trots allt kan skönjas i eposet visar emellertid i sig på motsättningar inom det egna samhället, men detta är något som Beowulfpoeten inte problematiserar eller intresserar sig för. Makt skapas, utövas och upprätthålls genom att de personliga relationerna, såväl vertikala som horisontella, utnyttjas på olika sätt. Grundläggande för detta system, som *Beowulf* så totalt genomsyras av, är gåvoutbytet. Gåvoutbytet är emellertid endast ett medel till makt och makt i sin tur ett medel till huvudsyftet som är samhällets väl och överlevnad. Kungens absolut viktigaste roll är, som det beskrivs i *Beowulf*, att vara sitt folks och därmed sitt lands försvarare. För att lyckas med detta finns i huvudsak två medel: det ovannämnda gåvoutbytet samt krig. Fokus på kungens stridsduglighet är därför mycket betydande liksom hans förmåga att förvalta och nyttja den kungliga skattkammaren väl. Gåvoutbytet är ett medel att bygga upp ett följe med dugliga krigare och andra viktiga personer för folkets och kungarikets försvar, men också ett medel för att bilda allianser mellan grannar. Viktigt här att poängtera är att gåvoutbytet endast var centralt för vissa grupper och då inom en specifik samhällsordning. I alliansskapandet ingick även giftermål med bortgiftande av döttrar till fienden. Skatter och döttrar utgör därmed grundpelare för att kunna upprätthålla det egna samhället. I mitt arbete med att finna en referensram till förståelse av det vendeltida samhället fann jag i mitt läsande av *Beowulf* att makt inte är ett självändamål, utan endast ett medel. Inte ett medel till privilegier, status och en viss livsstil, detta följer så att säga med på vägen som en biprodukt, utan just för att försäkra sig om överlevnad och att det långa tidsflödet får fortgå.

Formeringen av Västergötland

Västergötland och Vänerområdet besitter vissa partikulära särdrag sett i förhållande till de övriga delar av Skandinavien, åtminstone de delar som trätt fram i de källor som här studerats. Som framgått finns emellertid också mycket som är gemensamt med andra områden. I avhandlingens sista avsnitt ska jag försöka formulera tankar kring formeringen av det som i tidig medeltid blir Västergötland. Hur kan man då diskutera formeringen av Västergötland utifrån de spår som här lyfts fram? Nya teoretiska och metodologiska förutsättningar ger arkeologin och det arkeologiska materialet en bättre chans och har goda möjligheter att visa ett annat resultat beträffande sociopolitiska förhållanden i yngre järnålder och också formeringen av Västergötland än tidigare. För Västergötlands och övriga Vänerområdets del är det framför allt det materiella som utgör källa till kunskap, då samtida skriftliga källor saknas från området med undantag av runinskrifterna. Analysen av det arkeologiska materialet i avhandlingen visar på variationer i resultaten med små lokala och regionala maktkonstellationer som delvis ser olikartade ut över tid och rum. Kristina Carlsson har i sin avhandling funnit belägg för att i det i östra Västergötland märks ett ekonomiskt välstånd i det arkeologiska materialet från åtminstone romersk järnålder som var grundat i jordbruk, boskapsskötsel och skog. Det stora antalet fornlämningar, skattfynd och ortnamn indikerar att det här funnits en ovanligt stor koncentration av platser med centrala funktioner. Det fanns därtill mycket goda kommunikationsmöjligheter runt de stora sjöarna Väner och Vättern, utmed Göta älv och längs de nord-sydliga vattendragen som mynnar ut vid nuvarande Hallandskusten. Välståndet kan ha bidragit till att en lokal maktelit med goda internationella kontakter bildades i området menar hon (Carlsson 2007:143f, 146, 165). Runstensmaterialet visar, till skillnad från det arkeolo-

giska, på liten variation där en självständig relativt homogen elit framträder. Utifrån Andréns kontrast- och korrespondensmetod uppvisar de båda olika källtyperna således delvis kontraktiska förhållanden. Detta skulle kunna förklaras med att de olika materialiteterna och kontexterna inte har samma fokusområden och att de kan härledas till olika sociopolitiska strategier liksom olika nivåer av social elit. Vidare kan ovanstående förhållande också förklaras av att runstensmaterialet representerar ett snävare tidsutsnitt.

Sunnerby med sin storgårdsmiljö och den monumentala Kungshögen är materiella lämningar efter ett lokalt herravälde på samma sätt som andra storgårdar och storhögar ute i landskapet vittnar om andra herravälden. Det arkeologiska källmaterial som studerats här indikerar att det fanns lokala och regionala herravälden som hade delvis olikartade fokus. Olikheterna kan ha olika grund, men det är tydligt att de till viss del kan förklaras med förändringar över tid. Den tydligaste brytpunkten som framträder i det material som ingår i analyserna är i skiftet mellan folkvandringstid och vendeltid. De folkvandringstida storgårdsmiljöerna har inte avsatt den typen av fysiska fenomen som påträffas på de vendel- och vikingatida. Guldrakteaterna och andra rikedomar från folkvandringstiden har inte deponerats i kulthus eller som husoffer i de stora hallarna, så som senare kom att göras med guldgubbar och andra ädelmetallföremål. Istället är det som depå- eller lösfynd dessa skatter har påträffats utanför de kontexter boplatserna utgör. Vissa av de folkvandringstida sociala eliternas livs- och representationsmiljöer i Västergötland och i övriga Vänerområdet och Västsvrige har en bakgrund som produktionsplatser. Vittene är en sådan plats. Där har guld hanterats, men i övrigt finns få indikationer på ett socialt exklusivt leverne. Boplatser som Kårap, Ytterby och Österhög har tolkats som storgårdar utifrån förekomsten av mycket stora långhus som tolkats som hallar. Arkeologerna som tolkat dessa platser har försökt hitta förklaringar till varför ädelmetallföremål, glas m.m. inte påträffats på dem. Således har man velat passa in folkvandringstidens stora byggnader i den mall som den vendel- eller vikingatida hallen utgör. Sunnerby och Slöinge är storgårdar som blommar upp under 600-talet och som sedan lever vidare som socialt exklusiva boplatser in i vikingatid och medeltid. Fyndmaterialet på dessa platser visar också på hantverk, men även på handel, lyxkonsumtion och ett aristokratiskt leverne.

Textanalysen i bilaga 1 omfattade även att registrera de beteckningar som omnämns i urvalet runinskrifter och manuskript som ingår i analysen. För att förstå den sociopolitiska strukturen personerna med beteckningarna verkade inom är det av intresse att notera vilka sociala praktiker dessa var involverade i och vilka horisontella och vertikala relationer de hade. Analysen av de västgötska runinskrifterna visar att det var få beteckningar som användes i runinskriftsammanhang i Västergötland. Beteckningarna är *skald*, *theng*, *drang*, *sven*, *bondi*, *kunungaR*, *erilaR* och *felaga*. Det uttrycks inte några tjänsteförhållanden i de västgötska runtexterna, men *skald*, *eril* och *sven* är beteckningar som omnämns i andra skandinaviska runinskrifter eller i de två analyserade manuskripten där också ett tjänsteförhållande klargörs mellan namngivna personer (se kapitel 8). I runinskriftsmaterialet från övriga Skandinavien förekommer ytterligare ett antal beteckningar på personer som är i tjänst hos annan namngiven person. Dessa är *bryti*, *skipari*, *gangiR*, *hempegi*, *buskarl*, *landbirpir*, *stallara*, *smidr*, *þulaR* och *vikinga vorðr*. *Eril* och *thul* (talare) är utifrån de belägg som finns äldst, *eril* folkvandringstida och *thul* vendeltida. Övriga beteckningar finns på inskrifter som är daterade till vikingatid. Det faktum att inga tjänsteförhållanden klargörs i de västgötska runinskrifterna tolkar jag som att det var en själv-

ständig elit som reste runstenarna i Västergötland som inte stod i direkt underordnad relation till någon kung eller annan ledare. I andra delar av Skandinavien förefaller det att ha funnits ett större utrymme för en mer mångfacetterad elit där även specialister som krigare, handelsmän, brytar, huskarlar, smeder m.m. ingick. Den västgötska självständigheten var troligen dock inte en verklighet för alla. Istället förefaller det som att eliten i detta område haft en hårdare kontroll av specialister av olika slag, något som medförde att sådana förblir osynliga i runstensmaterialet. Där fanns inte utrymme för den mångfacetterade elit som träder fram ur källorna i andra skandinaviska områden.

Enligt den norsk-isländska sagalitteraturen skall det ha funnits ett tiotal jarlar i Västergötland under vikingatid från 800-, 900- och 1000-tal. Då källorna är sena och således inte samtida med det vikingatida sammanhanget är det osäkert om dessa tidiga jarlar är historiska personer (Gräslund 1983:39; Lindkvist 2006:48f). Det är dock troligt att det fanns mäktiga personer som var politiska ledare under vikingatiden som inte räknades som kungar, utan betecknades som just jarlar (Lindkvist 2006:48f). En reell förekomst av jarlar i Västergötland indikeras av ortnamnsforskning utförd på 1940-talet av Ivar Modéer där han tolkar bynamnet Järnsyssla utanför Skara som ”jarls syssla”, det vill säga ett ämbetsresidens för västgötajarlar, en tolkning som också Gräslund finner trolig (Gräslund 1983:39–41 och där anförd litt.). I övriga Sverige och i Norge var jarlarna eventuellt inte självständiga på samma sätt som de i Västergötland, utan istället förknippade med kungamakten. I Norge fanns emellertid Ladejarlarna som var mäktiga män som stod upp mot det norska kungadömet och dessa jarlar är snarast att betrakta som en slags kungar med regional makt (Lindkvist 2006:45f).

I äldre och yngre Västgötalagen från ca 1250 respektive ca 1350 nämns dessutom lagmän. Historieskrivningen kom sent till Sverige jämfört med övriga Skandinavien och Västgötalagen är den äldsta inhemska skriften med latinska bokstäver¹⁵ som bevarats till våra dagar. Övriga landskapslagar skrevs först i slutet av 1200-talet och i dessa märks kungamaktens inflytande på ett sätt som inte kan ses i den Äldre Västgötalagen. Inte heller kyrkan förefaller ha haft någon roll i utformningen av Västgötalagarna. Till den första versionen av Västgötalagen finns tre appendix: en lista med de västgötska lagmännen, en kungalängd med de svenska kristna kungarna och en biskopslängd över Skarabiskoparna. Första kungen i listan är Olof Skötkonung (ca 990 – ca 1020) och den första lagmannen som anges är Lum eller Lumber. Om honom står att Lums lag är uppkallad efter honom eftersom det sades att det var han som tänkt ut och gjort en stor del av lagen. Om Lumber nämns också att han begravdes i kulle i Vånga och att han var heden. Lagman nummer två omnämns också som heden och Lindkvist menar att omnämmandet om de första lagmännen som hedningar var ett medvetet grepp för att visa på lagens ålder långt bak i förkristen tid, något som också förlänte lagmansämbetet en längre historisk legitimitet. Lagmän fanns även i Norge där de var lokala hövdingar som stod i beroende eller tjänsteförhållande till en centraliserad kungamakt. De västgötska lagmännen förefaller emellertid inte ha haft en sådan relation till kungamakten, åtminstone omnämns det inte i Västgötalagen, utan de framstår istället som en regional bondeelit eller aristokrati som också är de som har makten. Lagmannen skulle vara son till en *bonde*, en term som i denna kontext bör uppfattas som medlem av aristokratin och som troligen också var i besittning av mark. Lagen förkunnar även att skarabiskopen skulle vara

¹⁵ Om man inte räknar Skånelagen som är Danmarks och också Nordens äldsta landskapslag.

son till en *bonde*. Båda dessa ämbeten förefaller således ha kontrollerats och ärvts inom ett antal mäktiga familjer. Lindkvist menar att den Äldre Västgötalagen ger uttryck för en regional identitet och också ett rättfärdigade för en regional aristokrati, en aristokrati som stiftade lagarna och som därmed också ledde samhällsförändringen. Då Magnus Erikssons landslag förkunnades runt 1350 gick det trögt att tillämpa denna i Västergötland och motståndet mot denna lag var större här än i övriga Sverige (Lindkvist 2007:67–73, 75; *Äldre Västgötalagen* i Wiktorsson 2011:193). Detta kan ses som ytterligare en indikation på en mer självständig elit under yngre järnålder i den södra Vänerbygden. Den sociala eliten i Västergötland var inte van att underordna sig en kung eller annan överhöghet, så som t ex den danska.

I de västgötska runinskrifterna förekommer beteckningen konung endast på en enda runsten (Vg 40 i Råda). På den framgår att en man, Gunne, dött österut (utan vidare specifikation) då konungarna kämpade. Det framgår således inte huruvida någon av dessa konungar hade sin maktbas i Västergötland. Ser man till de skandinaviska runinskrifterna som helhet så framträder Danmark som det område där beteckningen konung förekommer mest frekvent, men ändock i en mycket begränsad omfattning. De danska runinskrifterna där konung ingår är från Slesvig och Jylland och där finns också de enda exemplen på konungar som reste runstenar (Gorm, Harald och Svend) eller runstenar som restes efter en kung (Sigtryg Gnupasson) alternativt en drottning (Asbod). Beträffande den sistnämnda är läsningen av inskriften emellertid osäker. En konung är också involverad i resandet av runstenen på Hovgården på Adelsö i Uppland (U 11), då Håkon befäller sin bryte med fru att resa en runsten. De högsta ledarna, kungarna och drottningarna, tar således en mycket liten plats i runinskriftsmaterialet. De finns i tio runinskrifter, men är bara huvudpersoner i sex av dem och informationen om deras praktiker och ideal är knapphändig. Kan detta bero på att runstenarna främst inte var deras medium eller kan det vara så de kungliga förblir dolda genom att man valt att inte ange de kungliga beteckningarna? Eller var det helt enkelt ytterst ovanligt att personer under yngre järnålder kallade sig alternativt tilltalades som kung eller drottning? Utifrån förekommande fall i runinskriftsmaterialet framstår Danmark (Slesvig och Jylland) som det område där beteckningarna kung och drottning användes i högre grad av personer som också hade en förankring där geografiskt. Utifrån de skandinaviska runinskriftsinskrifterna finns inga belägg för att personer utanför Danmark (Slesvig inkluderat) och Uppland kallade sig eller kallades kung alternativt drottning. Personer utanför dessa områden kunde emellertid kriga för en kung.

Sammantaget visar bruket av beteckningar på att en högre grad av obundenhet existerat under den yngre järnåldern i Vänerområdet och Västsverige än i t ex det danska området och Östsverige. Denna obundenhet gäller troligen inte alla folklager, utan endast de delar av befolkningen som befann sig i sådana samhällliga positioner att de kom att omnämnas i runinskrifter och litterära verk.

Fanns då inga kungar, drottar eller andra krigsledare i Västergötland och Vänerområdet under yngre järnålder? Det finns inga källor som med säkerhet visar att personer i sådan positioner funnits i området. Med några få undantag (Vg 40, Vg 61, Vg 135 Vg 181 och Vg 184) framgår det heller inte i det skriftliga materialet att västgötarna var krigare som stred och stupade. Det har emellertid föreslagits att *theng* och *drang* betecknar krigare (se kapitel 8). Carl Löfving är av denna åsikt och han hävdar att de västgötska runstenarnas thengar och drengar var framgångsrika medlemmar av krigarsamhället och som lyckats få tjänst i Knut den stores

thingalid. Löfving påpekar emellertid att *thegn* var en mycket vanlig titel på höga ämbetsmän i England under den aktuella perioden och att titeln användes för en friborn man som också var krigare och i en furstes tjänst. I England, liksom i det medeltida Skandinavien, användes titeln också för fria män som ägde jord. Löfving argumenterar vidare för att nuvarande Västsverige ingick i de danska kungarnas intresseområde och att den danska överhögheten styrdes bland annat med hjälp av de thengar och drängar som framskymtar på runstenarna och som frivilligt anslutit sig till den dansk/engelska kungamakten. Löfving menar vidare att de skandinaviska thengarna satt som den danska kungens ombud på de så kallade Tegnebyarna samt att de bör ha varit befälhavare över enheter inom Knut den stores thingalid (Löfving 2001:2f, 28f, 39, 80–87, 93f, 99f, 128). Det är intressant att *theng* är ett begrepp som använts över större geografiskt område, men jag finner inget stöd, varken arkeologiskt eller skriftligt, för att de västgötska thengarna varit i den danske kungens tjänst. På de östsvenska och danska runstenarna finns dessutom ett klart större fokus på att direkt omnämna krigiska aktiviteter än vad det gör på de västgötska. Sju västgötska runinskrifter omnämner män som dräpts alternativt dött i Estland, Grekland, England, västerut etcetera. Samtliga kan mycket väl ha dött i samband med krigiska aktiviteter, men detta är något som bara uttrycks på fem av stenarna. Det finns således endast sex män i Västergötland och Västsverige (fyra av dem drängar) som man med runinskrifter som källa säkert kan förstå som krigare. Enligt min mening borde runstensmakarna i någon mån ha angett krigiska aktiviteter på de runstenar som uppförts över de västgötska thengarna om de faktiskt ägnat sig åt sådant, då det låg i tidens anda att framhålla sådana bedrifter.

Under slutet av vikingatiden, på 1000-talet eller kanske redan under 900-talet på vissa håll, märks ytterligare ett skifte i källmaterialet. Löfving berör detta i sin avhandling där han menar att stora monument, som de i Jelling, Lejre, Uppsala, Borre, Gokstad, Oseberg och Tune, representerar äldre kungadömen vilka kunde överblickas från en ort eller plats. Monumenten, hallar och storhögar, kan då ha utgjort stödjepunkter i krigarsamhället. Under 1000-talet börjar istället territoriellt större och mer bestämda riken att bildas. Sådana riken kunde inte kontrolleras och styras från en plats vilket gjorde att den medeltida kungen ständigt var på resande fot (Löfving 2001:162f). Jag vill inte sammanfatta hallarna och storhögarna som stödjepunkter i ett krigarsamhälle, men att sådana monument varit av yttersta vikt för de ledande eliterna och deras maktutövning i den yngre järnåldern är tydligt. Även Hyenstrand ser i det arkeologiska och historiska materialet spåren efter vad han benämner som två skilda maktstrukturer i södra Vänerbygden: dels en traditionell och mer ålderdomlig maktstruktur med stora monument som de i Skalunda och Tun och med spår av förkristen kult som kan anas i ort- och platsnamn, dels en riksbyggande maktstruktur med lokala och till kungamakten knutna stormän (Hyenstrand 1996:103f). De olika specialiserade eliterna som framträder i runinskrifterna i t ex östra Sverige och i Danmark indikerar sociopolitiska kontexter av det senare slaget. De arkeologiska kontexter som varit föremål för studier i denna avhandling, storhögar och hallar/storgårdsmiljöer, hör således till en äldre elit vilka hade förmåga att utöva ett sorts lokalt eller regionalt herravälde i varierande grad.

Sammanfattningsvis sker i den tidiga vendeltiden en kraftigt ökad monumentalisering på många platser i Skandinavien. Att bygga monument, hall och storhög, och att i dessa kontexter anamma och synliggöra en socialt exklusiv livsstil inkluderande levande och död materialitet som endast var tillgängliga för vissa blir vid denna tid av stor betydelse. Kulten diri-

geras om till hall och kulthus förlagd till de sociala eliternas livs- och representationsmiljöer. Ledaren är ännu inte kung av Guds nåde, men maktpositionen har en tydlig koppling till ledarens person och härkomst. Att härleda sin släkt till namnkunniga oftast mytiska personer eller till och med gudar är viktigt, vilket vissa av kungabeteckningarna visar (se kapitel 8). I slutet av 900-talet sker så ytterligare ett skifte i den politiska strukturen, nu från lokala alternativt regionala herravälden till kungamakt. Först ut i Norden var Danmark (Lindkvist 2005:136). För att kunna etablera riket och större maktområden var makteliten beroende av den kristna religionen och kyrkan. Kungen blev kung av Guds nåde och den världsliga makten legitimerades genom kyrkan (Lindkvist 2005:133, 137). Utgrävningar i Varnhem i Västergötland på senare år har visat att åtminstone delar av befolkningen begravdes enligt kristen begravningssed i Västergötland redan under tidigt 900-tal (Vretemark 2014:14, 21). Att de kristet begravda verkligen var kristna kan vi emellertid inte helt säkert veta. I Varnhem fanns en kyrkobyggnad vid tiden omkring år 1000, kanske redan så tidigt som i slutet av 900-talet (Vretemark 2014:14). De förändringar som sker under 900-talets första hälft söder om Väneren är inledningen på något nytt som banar väg för kungamakt och kungar så som vi känner dem från tidig medeltid. Arvtagarna till storhøgs- och hallbyggarna är de sociala eliterna som i slutet av vikingatiden och i den tidiga medeltiden uppför kyrkorna, en ny typ av monument i det västgötska landskapet.

Ingen människa står för sig själv... med undantag av den västgötske elitäre bonden

I *Beowulf* framgår det mycket tydligt att en person inte framställs som en isolerad individ, utan att personen istället ingår i ett nätverk av relationer. Såväl sociala positioner, t ex *cýning*, *cwen* eller *theng*, som sociala grupper, t ex *mægburg* (grupp av släktingar eller fränder), antyder en eller flera relationer. I andra beteckningar, som t ex *Frescýning* (kung över friserna) eller *leodfruma* (ett folks ledare), är relationerna istället klart och tydligt uttalade. Då nya karakterer presenteras i handlingen eller beskrivs av författaren till *Beowulf* sätts de alltid i relation till en eller flera andra personer. Män som är kungar eller söner till kungar introduceras alltid med ett omnämnde av deras faders namn. Trots att karaktären redan är känd för läsaren genom en tidigare presentation i texten, väljer ofta författaren att omnämna honom som *son till* ... istället för hans namn. Släktskapet får alltså stort utrymme och är uppenbart av mycket stor betydelse. När det gäller de män som är icke-kungliga samt krigare eller ingående i ett krigarfölje så är det relationen till deras ledare som anges alternativt i vilkens tjänst krigarna eller krigarföljerna befinner sig i (Bazelmans 1999:114–117; *Beowulf*, översatt i Ringler 2007).

Kvinnorna är underrepresenterade i *Beowulf*, men ungefär tio olika kvinnor figurerar i eposet. Dessa kvinnor omnämns alltid som dotter och/eller fru alternativt blivande fru till en kung. Vissa drottningar nämns inte ens med namn, utan endast i relation till den kung de är eller var gifta med (Bazelmans 1999:119; *Beowulf*, översatt i Ringler 2007). Utöver ovannämnda kvinnor så finns gråterskan vid Beowulfs begravning. Hon är namnlös och relationslös så när som på att hon utgör en medlem av geaterna. Dessutom finns jungfrurna i drottning Wealhtheows följe, vilka går i tåg bakom drottningen till hallen (*Beowulf 1845–1848*, översatt i Ringler 2007:50). Kvinnor i övrigt i eposet utgör annars endast en del av befolkningen som behöver beskyddas alternativt ställer iordning hallen för gästbud (*Beowulf*, översatt i Ringler 2007).

I *Ynglingatal* är släktskap och olika relationer människor emellan av stor betydelse. Detta är inte förvånande då verket är en sorts kungalängd där fokus ligger i att nedteckna Ynglingaättens historia. Även i runinskrifterna finns ett stort fokus på att nämna släktskap, vänskapsrelationer och tjänsteförhållanden olika individer emellan. I Vänerområdets runinskrifter är emellertid tjänsteförhållanden inte alls lika uttalat som i övriga Skandinavien. Betydelsen av relationer av olika slag är kanske inte lika framträdande i det arkeologiska materialet, men finns trots allt. Begravning av flera individer i samma grav, sekundärgravar i befintliga gravar, deponering av sedan länge döda individer i nya gravsammanhang, gamla föremål som tas ur bruk genom att de används som gravgåvor m.m. kan tolkas som sådana indikationer.

Sammantaget visar det analyserade materialet i denna avhandling på den stora vikten av släktskap och relationer av olika slag. En människa definierades utifrån släkt och vertikala relationer, men också utifrån egna utförda bedrifter. Runinskrifterna från Vänerområdet visar på släktens betydelse, men de vertikala relationerna, tjänsteförhållanden av olika slag, är mycket mindre uttalat här än i övriga delar av Skandinavien. I Vänerområdet var runstensresarna i huvudsak jordägande aristokrater med sociopolitiska ambitioner och de kallade sig bland annat för *theng* och *bondi* och kanske också jarl. En och annan (de som inte var *theng* eller *bondi*) deltog i krig eller plundringståg och vissa begravdes utstyrda som krigare, men krigaridealet och krigiska aktiviteter har ändå lämnat relativt få spår. De sociala eliterna i Vänerområdet var istället lokalt förankrade och självhävande. De var mycket medvetna om sin omvärld och hade förmåga att skapa goda kontakter. De hade en medveten strategi i vilken det ingick att relatera till och också utgöra del av en övergripande gemensam germansk kultursfär, vars innehåll de nyttjade i sociopolitiska sammanhang. De hade uppenbart många goda relationer, men samtidigt förmåga att förhålla sig relativt självständiga. Genom levande och icke-levande materialiteter (storhögar, hallar, stora och mycket små hundar, jaktfåglar, hästar, merovingiska glasbägare och guld) ville de framhäva sig själva och peka mot det som de ville relatera till. Det frankiska riket var under såväl vendel- som vikingatid dominerande i Västeuropa och fanns dessutom i Skandinavien omedelbara närhet. Det frankiska ledarskapet och dess materialiserade former var intressant för Vänerområdets ledande elit, kanske för att de också hade ambitioner att skapa ett eller flera liknande riken som det frankiska. De visade upp sina resurser, styrka och självständighet, vilken främst hade sin grund i jord, skog, kreatur och järn på hemmaplan, samtidigt som det var betydelsefullt att positionera sig själva som delar av ett större sammanhang. Vänerområdets ledande elit arbetade således fram en ny identitet från och med tiden efter det vendeltida brottet i syfte att skapa förändring.

Trots att Vänerområdets elit så gärna ville relatera till ett större germanskt sammanhang markerade de också emot något. Exakt vad detta var är svårt att fullt ut få grepp om utifrån denna studie och något som framtida arbete kan utveckla vidare. Men man kan fundera kring huruvida det under vikingatid, men också vendeltid, funnits pretenderer inom det egna området till sådana positioner som skulle ha kunnat benämnas som kung i någon av alla dess former. Sådana ambitioner har i så fall med stor sannolikhet inte tolererats av övriga i den sociopolitiska toppen, eftersom det arkeologiska materialet visar på mångfald snarare än ett enstaka herravälde, men kanske ändå med viss skiktning. De lokala och möjligen också regionala herravälden som träder fram ur materialet har naturligtvis varit delar av ett extremt hierarkiskt samhälle vars ledande elit varit relativt homogen och också jordägande. Hur dessa ledare och herravälden förhållit sig till varandra får man resonera kring. Allianser som

upprätthållits eller förhandlats fram genom några av de teman som framhölls i föregående kapitel har säkerligen varit av yttersta vikt. Arenan för detta har varit de ledande eliternas livs- och representationsmiljöer, storgårdsmiljöer där falkenering och annan exklusiv jakt samt gästbud med mat, dryck, glädje, underhållning och gåvoutbyten av olika slag ägt rum. Olika materialiteter av såväl levande som icke-levande enheter har då verkat relationellt som aktiva aktörer. Men de nätverkande ledande eliterna inom Vänerområdet hade ju också en omvärld att förhålla sig till, en omvärld som kanske inte bara inspirerade till nya praktiker och ny materiell inramning, utan som också kunde utgöra ett reellt hot. I områdets närhet fanns daner, svear och norrmen vilka alla hade mer utåtriktade och aggressiva strategier, särskilt under vikingatid, och här framstår danerna vara i särklass. I *Beowulf* berättas om fiendskap mellan bland annat geater och svear liksom hot om erövring och tillfångatagningar. På de västgötska runstenarna berättas om en handfull män/krigare som är med och kämpar när konungar strider eller stupar eller dräps på resor. Min uppfattning är att dessa anslutit sig till kungar eller vikingahövdingar utanför det egna samhället och detta visar på hur lojaliteter kan ha funnit i de ledande samhällsskikten i överregionala sammanhang. Vänerområdets ledande elit har troligen tagit till olika strategier för att hantera offensiva grannar och dessa strategier har till idé och materialisering i viss mån skiftat över tid. Här kan man tänka att alliansskapande med presumtiva fiender, samarbeten inom det egna samhället, styrkedemonstrationer m.m. har spelat roll. Tingen och andra icke-levande enheter har alla haft en viktig funktion att fylla i dessa sociopolitiska strategier. De har varit aktiva aktörer och minnesbärare. I en dynamisk relationell samverkan har de icke-levande enheterna tillsammans med de levande, djuren och människorna, genom olika praktiker haft betydelse för minnet, historieskrivningen, livet och strategierna för framtiden. Den yngre järnålderns elit i Västergötland var delvis av ett annat slag än eliterna i närområdet och det är fullt möjligt att de var engagerade i en mer stabil maktutövning baserad på landskapets resurser på hemmaplan liksom på olika socio-politiska förmågor.

11. English summary

This thesis is about monuments and exclusive and shining things. But also about the living actors, the social elites of the Late Iron Age, and people in the context of their surroundings. Archaeological and written sources are analysed in the quest to unravel socio-political strategies for position, power and future.

Introduction and research problem

Sunnerby is located on the island of Källandsö in Lake Vänern in the province of Västergötland. Between 2000 and 2012 yearly excavations were conducted in the Sunnerby project. The project was initiated by my colleague Anna Nyqvist Thorsson and myself; the research and results of this project form the starting point of this thesis. In the soils of Sunnerby, we found an amazing story comprising monuments, a magnificent chieftain's grave and an elite settlement with a hall-building. These physical phenomena, large mound and elite settlement, are the categories of archaeological traces that are in focus in this thesis; based on these, I would like to tell the story about socio-political practices and different aspects of power in the past. In contrast to other parts of Scandinavia, The Mälars Basin for example, only a few archaeological investigations have been conducted in West Sweden concerning the two categories.

The main source material in this thesis is the archaeological record, but to nuance the picture and to deepen the discussions written sources will also be analysed. The written sources are a selection of runic inscriptions from West Sweden and Scandinavia as well as a couple of manuscripts, *Ynglingatal* and *Beowulf*. This study is therefore to be placed within the historical archaeologies in which both things and texts are combined in analyses and discussions. The aim is to reconstruct past events and the strategies of people within the socio-political tactics. The source materials are studied from a practice-oriented as well as a verb-focused analytical method, where the materiality of different physical phenomena is recognized. New questions are formulated based on well-known material with the intention to generate new knowledge and new perspectives on West Sweden in Late Iron Age. The research problem of the study concerns different aspects of variability in power strategies in Late Iron Age Scandinavia.

Aim and scope

Two different archaeological contexts are the main objects of study in the thesis: large mounds and elite settlements. These contexts are likely to have been part of the social elite's

socio-political strategies and the aim of the thesis is to study how the social elites strategically worked the socio-political arena through specific practices and materialities; how they created and used a lordship ideology, and expressed and maintained power positions in a time before state formations and established kingdoms. The following questions have been formulated in relation to the aim of the thesis:

- ❑ Which socially exclusive physical phenomena and practices can be traced in elite settlements and in high-status graves?
- ❑ Which socially exclusive physical phenomena and practices are presented in the written sources?
- ❑ In what socio-political strategies were the socially exclusive physical phenomena and practices included, and what were the results of these strategies?
- ❑ Considering such phenomena and practices, is it possible to identify ideologies that have been important in the above-mentioned strategies? If that is the case, what are they and do they change over time?
- ❑ Are the local and regional power strategies part of a general context spread over a larger inter-regional area, or are they more particular in character?
- ❑ How does the archaeological material correspond to, or contrast with, the written sources concerning the above-mentioned topics?

The hypothesis is that the elites of the Late Iron Age actively and deliberately used different materialities in order to create social exclusivity, and that such materialities also were active in those people's socio-political quest. From different perspectives, this thesis will elucidate how.

Theory and methodology

The thesis is connected to an orientation built on two different source materials, archaeological and written sources (Andrén 1997). It is therefore fundamental to understand how these two sources together offer opportunities to achieve knowledge, which is not possible to obtain from only one or the other of these sources. The methods of Anders Andrén (correlation, contrast and association) offer an opening for the study of both *thing and text* within the same study. In addition to Andrén's methodology the verb-focused method developed by historians (Gräslund Berg et al. 2013) and the process-analysis of linguistics (Holmberg, Karlsson and Nord 2011) also inspires the study in this thesis. The aim is to identify indications of social practice. The verb-focused method has proved to be flexible, and researchers using it have adapted it to their specific contexts and source materials.

The situation (Neurath 1944:3, 12f; Rouse 2007a:7) of the researcher in time and place both enables and limits the interpretation process. The analyses and results are only abstractions drawn from a multi-dimensional source-material (Haraway 1988:577f, 581–593). Fundamental in the understanding of the past is, from my point of view, the concept of materiality. Physical phenomena have the ability to work socially. Materiality is about the encounter between humans and the corporeal as well as how these two entities interact in different situations (Conkey 1991:58; DeMarrais 2004:1; Fahlander and Cornell 2002:8, 10, 12–14, 31f; Normark 2006:1f, 4). The relationship between the two is flexible (Barad 2007; Fredengren 2013; Fowler 2013; Hjørungdal and Holmberg 2016; Marshall and Alberti 2014).

In later years post humanist theories have gained many followers within the humanities. Post humanist theories problematize human exceptionalism, but recognize humans' special position in relation to animals and non-living entities. Non-humans have agency, ability to make things happen and also to make a difference for other actors' actions. Social relations are not necessarily composed of only human to human relations; human – thing relations and human – animal relations are also significant (cf. Gell 1998:16–18 and Latour 2005:10, 70–72, note 81 p. 70, 74). In the interpretation process of the archaeological material, it is important to explore what happens in the meeting between humans and the corporeal and what social effects those encounters generate. Different actors (human and non-human) can give rise to new phenomena when intra-acting together (Barad 2012:32).

Important and central concepts in the thesis are: social practice, materiality, agency (by living and non-living entities), actors (living and non-living), post humanist and relational theories.

Hall-buildings and large mounds in Scandinavian research

In the new formatting of society in the Late Iron Age, there are places that can be associated with various practices of the social elites. Those places show more variation than has previously been seen (Anglert et al. 2006:37). The elites choose specific locations in the landscape suited for control over humans as well as resources. Strategic locations next to major communication routes have been regarded as an important factor for such elite settlements (Carlsson 1997:83; Lundqvist 2000b:15, 73; Stibéus and Lundqvist 2006:8; Fabech and Ringtved 1995). In Chapter 3, research focusing on elite settlements, so called central places, hall-buildings and large mounds, are reviewed. Settlements/sites over and above ordinary agrarian settlements have been identified in Scandinavia by the presence of large and special buildings and high-status objects. Many of them are also production sites with specialized handicraft. The large and special buildings are called hall-buildings, and they are also known from written sources. The large mounds (Swe. *Storbögar*) are monumental, over 20 m in diameter, and are rich in grave inventories. Most grave mounds from Late Iron Age in West Sweden as well as in Scandinavia in general are small, less than 11 m in diameter; they often contain few grave goods of lesser quality than those of the large mounds.

Life and Death, Power and Glory: Conclusions

In this thesis, materiality and practice studies have been conducted on the archaeological material from the Sunnerby investigation. From a micro archaeological perspective, archaeological material from other sites in the Lake Vänern district, West Sweden and Scandinavia have been added in a comparative analysis. Two examples of large mounds from England are also mentioned. The archaeological material consists of two different contexts: large mounds and elite settlements with hall-buildings. The study also includes written sources: runic inscriptions, *Ynglingatal* and *Beowulf*. The producers of these source materials (the archaeological and the written) sometimes have the same focus, but sometimes show diverging perspectives. Thus, the sources display both correspondence and contrasts. Physical phenomena (socially exclusive ones) reveal practices important to the social elites of the Late Iron Age. In the source material analysed here, the grave, the king's/leader's body/corpse and weapons are

the physical phenomena most often included in the different sources (5 out of 6), i.e. in all the sources but the runic inscriptions from the Lake Vänern district. The two main study objects of this thesis, large mounds/graves and hall-buildings/the leader's house, are in focus also in the written sources. This strengthens the argumentation of the importance of those materialities in socio-political contexts. There are also some contrasts to be found in the different source categories. Some occurrences, like banquets for example, cannot be easily understood from the archaeology alone. And vice-versa, the written sources of this study do not mention falconry, dogs or sacrificial animals. Here we see a striking contrast between the archaeological and the written sources; the importance of animals is accentuated in archaeological materials especially in grave context.

Different kinds of socially exclusive practices were instruments of strategy in the socio-political tactics and in the materialization of the lordship ideology. Important practices/themes were: monumentalizing their own environment; falconry and exclusive hunting; eating, drinking and being merry; playing board games; burying leaders; taking objects out of circulation; storytelling; sacrificing in hall and mound; gift exchange; and belligerent activities. Monumentalizing and burying leaders stand out as the most important strategies independent of time, place and source.

In the analysis, different ideals of the social elites have been identified. Most clearly, the warrior-ideal emerges, especially in status-graves that are not large mounds, in runic inscriptions in East Sweden and Denmark and in the manuscripts, most of all in *Beowulf*. Generosity, justice, wisdom and trustworthiness are other ideals emerging in the sources and those are clearly associated with the highest leaders. Some of the different physical phenomena found in the archaeological as well as in the written sources are materialized ideology. It is necessary for a leading elite to materialize ideology in order to use it for strategical purposes. The large mounds and the hall-buildings are materializations of local lordships based on some kind of ideological and organizational power. From this study, it is clear that no general Scandinavian leadership is to be found in Late Iron Age, but there were variations in time and space, with different kinds of lordships. In the Lake Vänern district, as well as in the rest of West Sweden, there is less focus on the warrior-ideal and on offensive strategies than there were in some other parts of Scandinavia.

In the last chapter of the thesis there is an attempt to formulate new approaches on the formation of Västergötland. Västergötland and the Lake Vänern district have some particular characteristics, which are not emphasized in the rest of Scandinavia. However, there are also plenty of occurrences that Västergötland has in common with other regions. The analysis indicates variations in local and regional power constellations that appear to be partly different over time and space. Sunnerby, with its elite settlement and its large mound, constitutes the material remains of a local lordship, just as other elite settlements and large mounds in the landscape bear witness to other lordships. When analysing references to specific persons in written sources in Scandinavia during the Late Iron Age, a higher degree of independence is indicated in the Lake Vänern district and the western part of Sweden, than in the eastern part and Denmark for example. This independence was of course not valid for everybody, only for those in such a position that they came to be mentioned in runic inscriptions or other written sources.

In Scandinavia, a significant change can be seen in the transition between the Migration and the Vendel periods. In Sunnerby as well as in many other places a monumentalization boom takes place. Monuments like large mounds and hall-buildings were erected; in these contexts, a new socially exclusive and aristocratic lifestyle, including living and non-living materialities, was of great importance. Cult expressions are directed to the milieu of the social elites; the persona of the leader and his genealogy are emphasized. An individual was defined by relations of different kinds, but also by his or her own achievements. The runic inscriptions from the Lake Vänern district focus on the importance of the family and kin, and vertical relations are much less accentuated here than in other parts of Scandinavia. Those who erected rune stones in the Lake Vänern district were mainly aristocrats in possession of land and with socio-political ambitions. They were called *Theng* and *Bondi* and maybe also *Jarl*. A few of them (not *Theng* or *Bondi*) participated in warfare or raiding and some were buried dressed as warriors, but the warrior-ideal and belligerent activities have left relatively few traces here. The social elites of the Lake Vänern district were not actively belligerent but they were locally established, self-assertive and had the ability to keep themselves relatively self-contained. They were aware of their surrounding world and had the ability to create networks of good relations. They were part of a general North European culture sphere; the content of this sphere was used in socio-political contexts. Through living and non-living materialities (large-mounds, hall-buildings, large and very small dogs, hunting birds, horses, Merovingian glass cups and gold), they wanted to highlight themselves and emphasise matters they wanted to relate to. The Frankish kingdom dominated Western Europe in the Vendel Period, as well as in the Viking Age, and were neighbours to Scandinavia. Frankish leadership and its materialized forms were interesting for the social and dominant elites of the Lake Vänern district, perhaps because they also had ambitions to create one or several kingdoms similar to the Frankish. The social elites of the Lake Vänern district were eager to relate to the Merovingian and later to the Carolingian kingdom, a condition accentuated in the material framework and the materialized lordship ideology. They flaunted their resources, strength and independence, based foremost on land, wood, cattle and iron in their own land, at the same time as it was important to position themselves in a larger context. From the time of the transition between the Migration and Vendel Periods, the dominant elites of the Lake Vänern district are working on a new identity with the aim to create major change.

Even though the elite of the Lake Vänern district eagerly wanted to relate to a larger North European context, they were also demonstrating their strength for some reason. Exactly why is hard to grasp so far, it is a matter for future studies to develop. However, it is possible that in the Viking Age, and probably also in the Vendel Period, there were aspirations within their own area to such positions that could have been called king in one of its many forms. In that case, ambitions like that were not tolerated by others in the socio-political top stratum since the archaeological material indicates diversity rather than a single lordship. The local and possibly regional lordships shown in the material have, of course, been part of an extremely stratified society, but with a rather homogeneous and land-owning elite in the leading top. How these leaders have related towards one another is not clear, but alliances have probably been of utmost importance. Arenas for creating and negotiating alliances were the milieus of the social elites where practices like falconry and banquets with food, drinking, entertainment and gift-giving took place. In such contexts, living as well as non-living entities

participated as actors in an active and relational way. But the networking and dominant elites of Västergötland and the Lake Vänern district had a surrounding world to handle; a surrounding world that perhaps, not only inspired to new practices and a new material setting, but also could represent a threat. Close by there were Danes, Swedes and Norwegians, all of them with more aggressive strategies. In this there is a great contrast to the strategies of Västergötland, the Lake Vänern district and West Sweden. The dominant elites of Västergötland and the Lake Vänern district probably used different strategies to handle these offensive neighbours, strategies that may have shifted in some way over time. Forming alliances with prospective enemies, cooperation within their own society, demonstration of strength and so forth may have been important. Things and other non-living entities have all had important functions to fill in such socio-political strategies. They were active actors as well as memory-bearers. In a dynamic relational interaction, the non-living entities together with the living, animals and humans, all made a difference for the memory, history, life and strategies for the future. The elites of Västergötland in the Late Iron Age were of a partly different kind than their neighbours and it is quite possible that they were engaged in a more stable wielding of power based on landscape recourses at home, as well as socio-political skills.

Bibliografi

Althoff, Gerd. 2015. Symbolic Communication and Medieval Order: Strengths and Weaknesses of Ambiguous Signs. I Wojtek Jezierski, Lars Hermanson, Hans Jacob Orning, and Thomas Småberg (red.). *Rituals, Performatives, and political Order in Northern Europe, c. 650-1350*. Ritus et Artes 7. Turnhout: Brepols Publisher n.v., 63–75.

Ames, Kenneth M. 2007. The Archaeology of Rank. I R. Alexander Bentley, Herbert D.G. Maschner och Christopher Chippendale (red.) *Handbook of Archaeological Theories*. Lanham: Alta Mire Press, 487–513.

Andersson, Gunnar (red.). 2004. *Att föra gudarnas talan – figurinerna från Lunda*. Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 55. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Andersson, Ingvar och Granlund, John (red.) 1957. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. Malmö: Allhem.

Andersson, Perry. 2004. *Övergångar från antiken till feodalismen*. Lund: Arkiv.

Andrén, Anders. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Anglert, Mats, Larsson, Stefan, Mogren, Mats och Söderberg, Bengt. 2006. Att lägga ut diskursen i landskapet. I Stefan Larsson (red.). *Centraliteter. Människor, strategier och landskap*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag, 13–50.

Arbman, Holger. 1941. Utgrävningen av Käringsjön, Övraby socken, Halland, år 1941. *Fornvännen*, 313–316.

Arne, Ture J. 1917. Bidrag till Värmlands förhistoria. *Fornvännen* (12), 1–35.

Arrhenius, Birgit. 1970. Tür der Toten. Sach- und Wortzeugnisse zu einer Gräbersitte in Schweden. I Karl Hauck (red.). *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*. Band 4. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 384–394.

Arrhenius, Birgit. 1995. Regalia in Svealand in Early Medieval Times. *TOR. Tidskrift för arkeologi* (27:1), 311–335.

Arrhenius, Birgit. 1997. Granater som regalier, ”... gick Grendel att söka det höga huset?”. I Johan Callmer och Erik Rosengren (red.). Hallands Länsmuseers Skriftserie No 9/ GOTARC Series C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad: Hallands Länsmuseum/Göteborg: Institutionen för

arkeologi, Göteborgs universitet, 39–46.

Artelius, Tore. 1993. *Kölaby-vikingatida kulturbygd i övre Åtrandalen*. Rapport UV 1993:8. Göteborg: Riksantikvarieämbetet.

Artelius, Tore. 2000. *Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder*. Diss. Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar Skrifter 36. GOTARC Series B, Gothenburg Archaeological Theses 15. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Artelius, Tore. 2005. The revenant by the Lake. Spear symbolism in Scandinavian late Viking Age burial ritual. I Tore Artelius och Fredrik Svanberg (red.). *Dealing with the dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 261–276.

Artursson, Magnus. 2005. Böndernas hus. I Anne Carlie (red.). *Järnålder vid Öresund, Band 1, Specialstudier och syntes*. Lund: Riksantikvarieämbetet, UV Syd, 76–161.

Arwill-Nordbladh, Elisabeth. 1998. *Genuskonstruktioner i nordisk vikingatid. Förr och Nu*. Diss. GOTARC Series B, Gothenburg Archaeological Theses 9. Göteborg: Göteborgs universitet.

Arwill-Nordbladh, Elisabeth. 2013. Negotiating normativities – 'Odin from Lejre' as challenger of hegemonic orders. *Danish Journal of Archaeology*, DOI:10.1080/21662282.2013.791131.

Augustsson, Karin. 1976. Gävehögen i Ås socken. I Lennart Lundborg och Björn Petersen. *Halland. Årsbok för kulturhistoria och bemygdsvård i Hallands län*. Årgång 59. Halmstad: Hallands museum, 21–29.

Axboe, Morten. 1999. The year 536 AD and the Scandinavian gold hoards. *Medieval Archaeology*. 43:1. Notes and News, 186–188.

Axboe, Morten och Källström, Magnus. 2013. Guldbrakteater fra Trollhättan – 1844 og 2009. *Fornvännen* (108), 153–171.

Back Danielsson, Ing-Marie. 2007. *Masking moments: the transitions of bodies and beings in Late Iron Age Scandinavia*. Stockholm Studies in Archaeology 40. Stockholm: Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University.

Barad, Karen. 2007. *Meeting the Universe halfway. Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham och London: Duke University Press.

Barad, Karen. 2012. Nature's Queer Performativity. *Kvinder, køn og forskning* 1–2. København: Center for kvindeforskning, Københavns universitet.

Bazelmans, Jos. 1999. *By Weapons Made Worthy. Lords, Retainers and Their Relationship in Beowulf*. Amsterdam Archaeological Studies 5. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Beaudry, Mary C. (red.). 1988. *Documentary archaeology in the New World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beckman, Bjarne. 1960. *Sparven i Vørve, Studier över Ynglingatål* 8. Lund: Berlingska Boktryckeriet.
- Bell, Catherine. 1992. *Ritual Theory, Ritual Practice*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Bengtsson, Kristina. 2017a. *Kungahällaprojektet. Rapport från metalldetektorundersökning Kastellegården 1:1 Ytterby sn, BO. December 2013-november 2015*. Institutionen för historiska studier vid Göteborgs universitet. Arkivrapport.
- Bengtsson, Kristina. 2017b. Handel och hantverk i Kungahälla Yttre. *Fynd. Tidskrift för Göteborgs Stadsmuseum och Fornminnesföreningen i Göteborg*. 2016, 44–52.
- Bennett, Agneta. 1987. *Graven- Religiös och social symbol. Strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalen*. Diss. Theses and papers in north-european archaeology 18. Stockholm: Stockholms universitet.
- Berglund, Anders. 2005. Esketorp – ett boplatsskomplex i Skövdes utkant. I Christer Ask och Anders Berglund (red.). *Arkeologiska möten utmed väg 26: Borgunda – Skövde*. Skrifter från Västergötlands museum nr 33. Skara: Västergötlands museum, 71–107.
- Berglund, Anders, Fors, Tina och Wattman, Nils. *Vittneprojektet. Rapport. Arkeologisk undersökning av boplatss från äldre järnålder 1997 – 1999. Fornlämning 57 N. Björke socken, Trollhättans kommun, Västergötland*. Regionmuseum Västra Götaland, Statens Historiska Museum och Göteborgs Universitet. Arkivrapport.
- Berglund, Anders och Norrman, Maria. 2005. *Arkeologiska möten utmed väg 26: Borgunda – Skövde*. I Christer Ask och Anders Berglund (red.). Skrifter från Västergötlands museum nr 33. Skara: Västergötlands museum, 153–173.
- Bertilsson, Ulf. 1984. Storbögar och småkungar. *Historiska nyheter*. Nr 26.
- Binford, Lewis R. 1971. Mortuary Practices: Their Study and Their Potential. *Memoirs of the Society for American Archaeology*. No 25. Approches to the Social Dimensions of Mortuary Practices. <http://www.jstor.org/stable/24146709>. Accessed: 06/10/2010.
- Biwall, Anders, Lindberg, Karl-Fredrik, Karlsson, Pär och Trinks, Immo. 2016. *Otterstad 386 i Sunnerby: avgränsning av arkeologiska strukturer*. Rapport 2016:108. Arkeologisk prospekteringsundersökning. Stockholm: Arkeologerna, Statens historiska museer. Arkivrapport.
- Bohannon, Paul och Bohannon, Laura. 1968. *Tiv Economy*. Evanston: Northwestern University African Studies.

- Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of practice*. Cambridge: Polity.
- Brate, Erik, och Wessén, Elias. 1924. *Södermanlands runinskrifter, Sveriges runinskrifter, Tredje bandet*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Bratt, Peter. 2008. *Makt uttryckt i jord och sten. Stora högar och maktsstrukturer i Mälardalen under järnåldern*. Diss. Stockholm Studies in Archaeology 46. Stockholm: Stockholms universitet.
- Bruce-Mitford, Robert. 1968. *The Sutton Hoo Ship-Burial: A handbook*. London: The Trustees of the British Museum.
- Butler, Judith. 2010. Performative agency. *Journal of Cultural Economy*. 3:2, 147–161. DOI: 10.1080/17530350.2010.494117.
- Bye Johansen, Lise-Marie. 2002. Perler i jernalder - kilde til mote i kvinnegraver og magi i mannsgreber? I Lene Melheim, Lotte Hedeager och Kristin Oma (red.). *Mellom himmel og jord : foredrag fra et seminar om religionsarkeologi, Isegran 31. januar - 2. februar 2002*. Oslo archaeological series 2. Oslo: Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo, 468–486.
- Bäckström, Ylva. 2005. *OSTEOLOGISK ANALYS. Brunnsbögen. Husby by, fornlämning 107, A1–3, Husby-Långhundra socken, Uppland*. SAU Rapport 2005:28 O. Arkivrapport.
- Callmer, Johan. 1977. *Trade beads and bead trade in Scandinavia ca 800-1000 A.D.* Diss. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4°. Nr 11. Lund: CWK Gleerup.
- Callmer, Johan. 1997. Aristokratiskt präglade residens från yngre järnåldern i forskningshistorien och deras problematik. I Johan Callmer och Erik Rosengren (red.). "... gick Grendel att söka det höga buse?". Hallands Läns museers Skriftserie No 9/ GOTARC Series C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad: Hallands Läns museer/ Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, 11–18.
- Callmer, Johan. 2000. Fynd av glas och bergkristall från Bergagård, Slöinge socken, Halland. I Lars Lundqvist (red.). *Slöinge 1992-96. Undersökningar av en boplats från yngre järnålder. Slöingeprojektet 2*. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, 108–121.
- Carlie, Anne 2005. På tröskeln till historien. I Anne Carlie (red.). *Järnålder vid Öresund, Band 1, Specialstudier och syntes*. Lund: Riksantikvarieämbetet, UV Syd, 468–499.
- Carlie, Lennart. 2011. *Kårarp. Hus och gårdar under brons- och järnålder. Särskild undersökning 2008*. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 2011:4. Halmstad: Kulturmiljö Halland.
- Carlie, Lennart. 2014. *Kårarp och grannarna – förändringar i järnåldersbebyggelsen kring dagens Halmstad. Utskrift 14*. Halmstad: Kulturmiljö Halland.
- Carlsson, Anders. 1997. Birkas kungsgård på Adelsö och Svearnas Fornsigstuna – två aristo-

kratiska miljöer i Mälardalen. I Johan Callmer och Erik Rosengren (red.). "... gick Grendel att söka det höga huset?". Hallands Läns museers Skriftserie No 9/ GOTARC Series C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad: Hallands Läns museer/ Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, 83–88.

Carlsson, Kristina. 2007. *Var går gränsen? Arkeologiska uttryck för religiösa och politiska aktörer i nuvarande Västsverige under perioden 1000–1300*. Diss. Lund Studies in Historical Archaeology nr 6. Uddevalla: Bohusläns museums förlag.

Carlquist, Gunnar och Carlsson, Josef (huvudredaktörer). 1949. *Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan*, Band 10. Malmö: Förlagshuset Norden AB.

Carlquist, Gunnar och Carlsson, Josef (huvudredaktörer). 1950. *Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan*, Band 14. Malmö: Förlagshuset Norden AB.

Carlquist, Gunnar och Carlsson, Josef (huvudredaktörer). 1950. *Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan*, Band 16. Malmö: Förlagshuset Norden AB.

Carlquist, Gunnar och Carlsson, Josef (huvudredaktörer). 1953. *Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan*, Band 25. Malmö: Förlagshuset Norden AB.

Carlquist, Gunnar och Carlsson, Josef (huvudredaktörer). 1954. *Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan*, Band 28. Malmö: Förlagshuset Norden AB.

Carlquist, Gunnar och Carlsson, Josef (huvudredaktörer). 1954. *Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan*, Band 30. Malmö: Förlagshuset Norden AB.

Carver, Martin. 1998. *Sutton Hoo: Burial Ground of Kings?* London: British Museum Press.

Cassel, Kerstin. 1998. *Från grav till gård. Romersk järnålder på Gotland*. Diss. Stockholm Studies in Archaeology 16. Stockholm: Stockholms universitet.

Christaller, Walter. 1966 (1933). *Central places in Southern Germany*. Översatt från *Die Zentralen Orte in Süddeutschland* av Carlisle W. Baskin. New Jersey: Prentice-Hall, INC.

Christensen, Lars Bjarke. 2009. An Abundance of Finds. I Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen, Margrethe Watt (red.). *Sorte Muld. Wealth, Power and Religion at an Iron Age Central Settlement on Bornholm*. Rønne: Bornholms Museum, 10–15.

Christensen, Tom. 1991. *Lejre – syn og sagn*. Roskilde: Roskilde Museums Forlag.

Christensen, Tom. 1997. Hallen i Lejre. I Johan Callmer och Erik Rosengren (red.). "... gick Grendel att söka det höga huset?". Hallands Läns museers Skriftserie No 9/ GOTARC Series C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad: Hallands Läns museer/ Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, 47–54.

- Conkey, Margaret W. 1991. Contexts of Action, Contexts for Power: Material Culture and Gender in the Magdalenian. I Joan M. Gero och Margaret W. Conkey (red.). *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*. Oxford och Cambridge: Basil Blackwell Ltd.
- Cornell, Per. 2018. Physical Planning, the Region, Democracy and the Question of Time. Preliminary reflections. I Giorgio Verdiani, James Dixon och Per Cornell (red.). *ARCHITECTURE, ARCHAEOLOGY AND CONTEMPORARY CITY PLANNING "Issues of scale"* – *Proceedings of the 2016 workshop*. Lulu.com, 167–170.
- Cornell, Per och Fahlander, Fredrik. 2002. *Social praktik och stumma monument. Introduktion till mikroarkeologi*. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter 46. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Dahlberg, Markus. 1998. *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid*. Diss. Skrifter från Skaraborgs Länsmuseum 28. Skara: Skaraborgs Länsmuseum.
- Danielsson, Erik. 2013. *Vedartsanalyser på material från Västergötland, Otterstad sn. Sunnerby*. Vedlab rapport 1309. Arkivrapport.
- Davidson, Hilda Ellis. 1968. Archaeology and Beowulf. I George Norman Garmonsway och Jaqueline Simpson (red.). *Beowulf and its Analogues*. London: J. M. Dent & Sons Ltd, 350–364.
- DeMarrais, Elisabeth, Castillo, Luis Jaime och Earle, Timothy. 1996. Ideology, Materialization, and Power Strategies. *Current Anthropology* 37 (1), 15–31.
- DeMarrais, Elisabeth. 2004. I Elisabeth DeMarrais, Chris Gosden och Colin Renfrew (red.). *Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world*. Oxford: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Dickinson, Tania M. och Speake, George. 1992. The Seventh-Century Cremation Burial in Asthall Barrow, Oxfordshire: A Reassessment. I Martin Carver (red.). *The Age of Sutton Hoo. The Seventh Century in north-western Europe*. Woodbridge: The Boydell Press, 95–130.
- Diinhoff, Soren. 2009. *En äldre jernalders storgård i Nordfjord*. *Arkeologiske frivinningsundersøgelser vid Eide gnr. 76/77, Gloppen kommune, Sogn och Fjordane*. 2000. Arkeologiske rapporter fra Bergen museum Nr 5/2009, Årgang 3. Bergen: Bergen museum.
- Dommasnes, Liv Helga. 1979. Et gravmateriale fra yngre jernalder brukt til å belyse kvinners stilling. *Viking: Tidsskrift for norrøn arkeologi* 42, 95–114.
- Duby, Georges. 1981 (1973). *Krigare och bönder. Den europeiska ekonomins första uppsving: 600–1200*. Stockholm: P.A. Nordstedt & Söners Förlag.
- Duczko, Wladyslaw. 1993. Arkeologi. Introduktion till Gamla Uppsala. I Wladyslaw Duczko (red.). *Arkeologi och miljögeologi i Gamla Uppsala. Studier och rapporter*. Occasional Papers in Archaeology 7. Uppsala: Societas Archaeologica Upsalensis, 9–37.

Engdahl, Oskar och Larsson, Bengt. 2011. *Sociologiska perspektiv - grundläggande begrepp och teorier*. Lund: Studentlitteratur.

Engström, Christer och Marklund, Kari (red.). 1995. *Nationalencyklopedin: ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd*. Artonde bandet. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.

Enright, Michael J. 1996. *Lady with a Mead cup. Ritual, Prophecy and Lordship in the European Warband from La Tène to the Viking Age*. Dublin: Four Courts Press.

Fabech, Charlotte och Ringtved, Jytte (red.). 1991. *Samfundsorganisation og regional Variation. Norden i romerske jernalder og folkevandringstid*. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11–15 april 1989. Jysk Arlæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Fabech, Charlotte och Ringtved, Jytte. 1995. Magtens geografi i Sydskandinavien- om kulturlandskab, produktion og bebyggelsemønstre. I H.R. Gjøstein (red.). *Produksjon og samfunn*. Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granvolden 7–10-mai 1992. Varia 30. Universitetets Oldsaksamling.

Fabech, Charlotte. 1997. Slöinge i perspektiv. I Johan Callmer och Erik Rosengren (red.). "... gick Grendel att söka det böga huset?". Hallands Läns museers Skriftserie No 9/ GOTARC Series C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad: Hallands Läns museum/Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, 145–160.

Fabech, Charlotte. 1999. Centrality in sites and landscapes. I Charlotte Fabech och Jytte Ringtved (red.). *Settlement and Landscape*. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998. Højbjerg: Jutland Archaeological Society, 455–473.

Fahlander, Fredrik. 2008. Differences that matters: Materialities, material culture and social practice. I Håkon Glørstad och Lotte Hedeager (red.). *On the Materiality of Society and Culture*. Lindome: Bricoleur Press, 127–154.

Fahlander, Fredrik. 2014. Djur och människor: Posthumanistiska perspektiv på yngre järnålderns gravar. I Henrik Alexandersson, Alexander Andreeff och Annika Bünz (red.). *Med hjärta och hjärna. En vänbok till professor Elisabeth Arwill-Nordbladh*. GOTARC Series A. 5. Göteborg: Göteborgs universitet, 233–246.

Fahlander, Fredrik. 2018. *Bildbruk i mellanrum. Mälårvikens hällbilder under andra årtusendet fvt*. Stockholm Studies in Archaeology no 76. Stockholm: Stockholms universitet.

Fernstål, Lotta. 2004. *Delar av en grav och glimtar av en tid. Om yngre romersk järnålder, Tuna i Badelunda i Västmanland och personen i grav X*. Diss. Stockholm Studies in Archaeology 32. Stockholm: Stockholms universitet.

Floderus, Erik. 1938. Ett kammargravfält i Västergötland. *Formännan* (33), 360–364.

Fors, Tina och Gerdin, Anna-Lena. 2009. *Vittene – en verkstadsplats från järnåldern*. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter 70. Göteborg: Göteborgs universitet.

Fowler, Chris. 2013. *Emergent Past: A Relational Realist Archaeology of Early Bronze Age Mortuary Practices*. Oxford: Oxford University Press.

Fredengren, Christina. 2013. Posthumanism, the transcorporeal and biomolecular archaeology. *Current Swedish Archaeology* 21, 53–71.

Fredsjö, Åke. 1963. *Forngravarna i Härlanda, Göteborg II. Gravfält B. Arkeologisk rapport 1951:2*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum. Arkivrapport.

Gansum, Terje. 2004. *Hauger som konstruksjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Diss. GOTARC Serie B. Gothenburg archaeological Theses 33. Göteborg: Arkeologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Gansum, Terje. 2008. Hallene og stavkirkene – kultbygninger i en overgangstid. I Konstantinos Chlidis, Julie Lund och Christopher Prescott (red.). *Facets of Archaeology. Essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th Birthday*. Oslo Archaeological Series nr. 10. Oslo: Unipub och Universitetet i Oslo, 199–213.

Geake, Helen. 1992. Burial Practice in Seventh- and Eight-Century England. I Martin Carver (red.). *The Age of Sutton Hoo. The Seventh Century in north-western Europe*. Woodbridge: The Boydell Press, 83–94.

Gell, Alfred. 1998. *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Oxford: Clarendon Press.

George, Ola. 2015. *Arkeologisk kursundersökning av gravfältet Raä 48 i Timrå socken. Fornlämning: Raä 48. Fastighet: Timrå Prästbol 1:1. Socken: Timrå. Kommun: Timrå. Landskap: Medelpad*. Rapport 2015:28. Murberget länsmuseum Västernorrland.

Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley och Los Angeles: University of California Press.

Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity press.

Godelier, Maurice. 1999. *The Enigma of the Gift*. Översatt av Nora Scott. Chicago: The University of Chicago Press.

Gräslund, Anne-Sofie. 1969. Särdrag inom vikingatidens gravskick. I Hans Christiansson och Åke Hyenstrand (red.). *Nordsvensk forntid. Studies in North Swedish Archaeology*. Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar No 6 1969. Umeå: Kungliga Skytteanska Samfundet, 133–150.

Gräslund, Anne-Sofie. 2001. Living with the Dead. Reflections on Food Offerings on Graves.

I Olof Sundqvist och Astrid van Nahwl (red.). *Kontinuität und Brüche in der Religionsgeschichte*. Berlin och New York: de Gruyter, 222–235.

Gräslund, Bo. 1983. Snorre, Ragnvald Ulfsson och Brunnsbo storäng. Till frågan om ett jarlssäte i Västergötland vid skiftet mellan forntid och medeltid. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1983–84*, 39–50.

Gräslund, Bo. 2007. Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536-537 e. Kr. *Saga och sed : Kungl. Gustav Adolfs akademis årsbok*, 93–123.

Gräslund, Bo. 2018. *Beowulfkvädet. Den nordiska bakgrunden*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur/Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.

Gräslund Berg, Elisabeth, Durieu du Paradel, Carolina, Fiebranz, Rosmarie, Jacobsson, Benny, Hassan Jansson, Karin, Lennersand, Marie, Lindberg, Erik, Lindström, Dag, Lindström, Jonas, Ling, Sofia, Mispelaere, Jan, Oja, Linda, Pihl, Christopher, Rydén, Göran, Ågren, Maria och Östman, Ann-Catrin. 2013. Praktiker som gör skillnad. Om den verb-inriktade metoden. *Historisk tidskrift* 133 (3), 335–354.

Gustin, Ingrid. 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Diss. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Hagberg, Ulf Erik. 1996. Fröslundasköldarna – ett flertusenårigt europeiskt praktfynd vid Vänerens strand. I Erik Holmström (red.). *Mellan bronssköld och JAS-plan – glimtar av Lidköpingsbygdens historia*. Lidköping: Lidköpings kommun, 42–50.

Haraway, Donna. 1988. Situated knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist studies* (14:3), 575-600.

Harrison, Dick. 1997. Centralorter i historisk forskning om tidig medeltid. I Johan Callmer och Erik Rosengren (red.). "... gick Grendel att söka det höga huset?". Hallands Läns museers Skriftserie No 9/ GOTARC C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad: Hallands Läns museer/ Göteborg: Göteborgs universitet, 25–29.

Harrison, Dick. 2000. *Stora döden: den värsta katastrof som drabbat Europa*. Stockholm: Ordfront.

Harrison, Dick. 2003. *Europa i världen: medeltiden*. Stockholm: Liber.

Heaney, Seamus. 2000. *Beowulf: a new verse translation*. London: Norton.

Hedeager, Lotte. 1990. *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Diss. Aarhus: Aarhus universitetsforlag.

Hedeager, Lotte. 2002. Scandinavian 'Central Places' in a Cosmological Setting. I Birgitta Hårdh och Lars Larsson (red.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from*

the 52nd *Sachsensymposium*. Uppåkrastudier 6. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 3–18.

Hedeager, Lotte. 2015. Prolog: Dalem i et europæisk perspektiv. I Lotte Hedeager och Lars Forseth (red.). *Dalemfunnet*. Norske Oldfunn XXX. Oslo: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, 9–17.

Helgesson, Bertil. 2002. Uppåkra in the 5th to 7th Centuries. The Transformation of a Central Place and its Hinterland. I Birgitta Hårdh och Lars Larsson (red.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium*. Uppåkrastudier 6. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 31–40.

Hem Eriksen, Marianne. 2013. Door to the dead. The power of doorways and thresholds in Viking Age Scandinavia. *Archaeological Dialogues*. Volum 20 Issue 2. Leiden: Archaeological Dialogues Foundation, 187-214. <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1017/S1380203813000238>. Published online: 08 November 2013.

Hem Eriksen, Marianne. 2014. *Frihetens port: en reise gjennom fortidens dører*. https://www.academia.edu/6011977/Eriksen_Marianne_Hem_2014._Frihetens_port._En_reise_gjennom_fortidens_d%C3%B8rer. Published online: May 2014.

Hermanson, Lars. 2009. *Bärande band: Vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca 1000-1200*. Lund: Nordic Academic Press.

Hermanson, Lars. 2015. Introduction: Rituals, Performatives, and political Order in Northern Europe c. 650-1350, I Wojtek Jezierski, Lars Hermanson, Hans Jacob Orning, and Thomas Småberg (red.). *Rituals, Performatives, and political Order in Northern Europe, c. 650-1350*. *Ritus et Artes* 7. Turnhout: Brepols Publisher n.v., 1–40.

Herschend, Frands. 1989. Changing Houses. Early Medieval House Types in Sweden 500 to 1100 A.D. *TOR. Tidskrift för arkeologi* (22), 175–199.

Herschend, Frands. 1993. The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *TOR. Tidskrift för arkeologi* (25), 175–199.

Herschend, Frands. 1995. Hus på Helgö. *Formvännern* (90), 221–228.

Hjärthner-Holdar, Eva, Lamm, Kristina och Magnus, Bente. 2002. Metalworking and Central Places. I Birgitta Hårdh och Lars Larsson (red.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium*. Uppåkrastudier 6. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 159–183.

Hjørungdal, Tove. 2009. 'A Hybrid Burial Practice': *Situated Practices and the Production of Situated Knowledges in the Archaeology of the Vestland Cauldron*. BAR International Series 2004. Oxford: Archaeopress.

Hodder, Ian. 1982. *Symbols in action. Ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Holmberg, Carl och Hjørungdal, Tove. 2015. Archaeology and History as Companion Disciplines: Co-analysing George Sarauw's Work on the Mullerup Excavation at the Start of the 1900s. *Lund Archaeological Review* (21), 7–20.

Holmberg, Per, Karlsson, Anna-Malin och Nord, Andreas. 2011. Funktionell grammatik och textanalys. I Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson och Andreas Nord (red.). *Funktionell textanalys*. Stockholm: Nordstedts, 7–18.

Holmberg, Per. 2016. Svaren på Rökstenens gåtor: En socialemiotisk analys av meningsskapande och rumslighet. *International Journal of Runic Studies* (2015:6), 65–106.

Holmström, Erik. 1991. *Tidernas Lidköping: staden och bygden. En bok om kulturmiljöer i Lidköping*. Lidköping: Lidköpings Hantverks och Sjöfartsmuseum.

Holmström, Marie. 1999. Alvastra i statsbildningstid. I Kent Andersson, Agneta Lagerlöf och Agneta Åkerlund (red.). *Forskaeren i fält: en vänbok till Kristina Lamm*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 149–160.

Hyenstrand, Åke. 1974. *Centralbygd – Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Hyenstrand, Åke. 1984. *Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner*. Rapport RAÄ 1984:7. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer.

Hyenstrand, Åke. 1989. *Sverige 989: makt och herravälde. 1*. Stockholm: Stockholms Universitet, Dept. of Archaeology.

Hyenstrand, Åke. 1996. Om Lidköpingsområdet i riksbildningstid. I Erik Holmström (red.). *Mellan bronssköld och JAS-plan – glimtar av Lidköpingsbygdens historia*. Lidköping: Lidköpings kommun, 94–104.

Hårdh, Birgitta. 1998. Preliminära notiser kring detektorfynden från Uppåkra. I Lars Larsson och Birgitta Hårdh (red.). *Centrala platser, centrala frågor. Sambällsstrukturen under järnåldern*. Uppåkrastudier 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 113–127.

Hårdh, Birgitta. 2002. Uppåkra in the Migration and Merovingian Periods. I Birgitta Hårdh och Lars Larsson (red.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium*. Uppåkrastudier 6. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 41–54.

Hårdh, Birgitta. 2003. Uppåkra i folkvandringstiden. I Birgitta Hårdh (red.). *Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*. Uppåkrastudier 9. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 41–80.

Hårdh, Birgitta. 2007. On the road to the central place. I Birgitta Hårdh, Kristina Jennbert och Deborah Olausson (red.). *On the road. Studies in honour of Lars Larsson*. Acta Archaeologica Lundensia in 4°, No. 26. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 15–20.

Hårdh, Birgitta. 2008. Hacksilver and Ingots. I Dagfinn Skre (red). *Means of Exchange*. Kaupang Excavation Project Publication Series 2. Norske Oldfunn XXIII. Oslo: Museum of Cultural History, University of Oslo, 95–118.

Häggström, Leif. 2003. Gårdar och gränser 200 e. Kr. – exempel från Småland. *Humanistdag-boken nr 16*. Populärvetenskapliga föreläsningar hållna under Humanistdagarna den 4-5 oktober 2003. Göteborg: Göteborgs universitet, 137–144.

Häggström, Leif. 2005. *Landskapsutnyttjande, bete och odling på sydsvenska höglandet under äldre järnålder. Exemplet Öggestorp*. Diss. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses 34. Jönköping: Jönköpings läns museum/Göteborg: Göteborgs Universitet.

Jakobsson, Mikael. 1992. *Krigarideologi och vikingatida svärdstypologi*. Diss. Stockholm Studies in Archaeology 11. Stockholm: Stockholms universitet.

Jansson, Sven B. F. 1978. *Sveriges runinskrifter Band 14:2, Värmlands runinskrifter*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Jansson, Sven B. F. 1981. *Sveriges runinskrifter Band 15:1, Gästriklands runinskrifter*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Johansson, Karl J. 1991. *Snorre Sturluson. Nordiska kungasagor. 1. Från Ynglingasagan till Olav Trygvassons saga*. Stockholm: Fabel Bokförlag.

Jennbert, Kristina. 1984. *Den produktiva gåvan. Tradition och innovation i Sydsandinavien för omkring 5 300 år sedan*. Diss. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4°. N 16. Malmö: CWK Gleerup Liber Förlag.

Jennbert, Kristina. 2002. Djuren i nordisk förkristen ritual. I Kristina Jennbert, Anders Andrén och Catharina Raudvere (red.). *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård. Lund: Nordic Academic Press, 105–133.

Jennbert, Kristina. 2011. *Animals and Humans : Recurrent Symbiosis in Archaeology and Old Norse Religion*. Vägar till Midgård 14. Lund: Nordic Academic Press.

Jennbert, Kristina, Andrén, Anders och Raudvere, Catharina (red.). 2002. *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård. Lund: Nordic Academic Press.

Jungner, Hugo och Svärdström, Elisabeth. 1970. *Västergötlands runinskrifter, I, Text*. Femte bandet. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Jørgensen, Lars. 2002. Kongsgård – kultsted – marked. Overvejelser omkring Tissøkomplek-

sets struktur og funktion. I Kristina Jennbert, Anders Andrén och Catharina Raudvere (red.). *Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård. Lund: Nordic Academic Press, 215–247.

Kadefors, Ola. 2013. *Under vägen i Staffinge. Vikingatida grophus och hantverkslämningar*. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 2013:2. Arkeologisk undersökning. Halmstad: Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland.

Kaliff, Anders. 1992. *Brandgravskick och föreställningsvärld. En religionsarkeologisk diskussion*. Occasional Papers in Archaeology 4. Uppsala: Institutionen för arkeologi vid Uppsala Universitet.

Karlsson, Anna-Maria. 2011. Texters ideationella grammatik. I Per Holmberg, Anna-Malin Karlsson och Andreas Nord (red.). *Funktionell textanalys*. Stockholm: Nordstedts, 21–38.

Karlsson, Simon, Ragnesten, Ulf och Westblom, Joel 2012. *Bebyggelsekomplex med hallbyggnad. Fornlämning Raä 22:1, Ytterby socken, Bobuslän grävsäsongen 2011*. GOTARC Series D. Arkeologiska rapporter 104. Göteborg: Göteborgs universitet.

Karlsson, Simon, Ragnesten, Ulf och Westblom, Joel 2013. *Gårdar vid gravfält – bebyggelse från järnåldern vid gravfältet Porten/Smällen. Fornlämning Raä 22:1, Ytterby socken, Bobuslän grävsäsongen 2012*. GOTARC Serie D. Arkeologiska rapporter 108. Göteborg: Göteborgs universitet.

Kinander, Ragnar. 1935-61. *Sveriges runinskrifter Band 4:1, Smålands runinskrifter*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Kjellmark, Knut. 1912. Statens Historiska Museum och K. myntkabinettet: Tillväxten under år 1912. *Formvännen*, 210–212.

Klackenberg, Henrik. 1992. *Moneta nostra. Monetariseringen i medeltidens Sverige*. Diss. Lund studies in Medieval Archaeology 10. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Klaeber, Frederick. 1941. *Beowulf and The fight at Finnsburg. Edited, with introduction, bibliography, notes, glossary, and appendices*. Third edition with supplement. Boston: D. C. Heath and company.

Krag, Claus. 1991. *Ynglingatal og Ynglingasaga. En studie i historiske kilder*. Studia humaniora 2. Oslo: Rådet for humanistisk forskning NAVF/Universitetsforlaget.

Kyhllberg, Ola, Göthberg, Hans och Vinberg, Ann (red.) 1995. *Hus & gård i det förurbana samhället Katalogdel*. Stockholm: Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet.

Källström, Magnus. 2009. Runologisk analys av liljestenarnas runinskrifter. Appendix 3 i Nitenberg, Annelie. *Liljestenar och stavkorsbällar. Kulturmöten och social praktik i tidig medeltid*. Lic.-avh. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter 71. Göteborg: Göteborgs universitet.

Källström, Magnus. 2014. *Undersökning av ett runbleck från Sunnerby i Otterstads socken, Västergötland*. Runrapport från Riksantikvarieämbetet. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Arkiv-

rapport.

Lamm, Jan Peder. 1973. *Fornfynd och fornlämningar på Lovö: arkeologiska studier kring en uppländsk järnåldersbygd*. Diss. Theses and papers in North-European archaeology. Stockholm: Stockholms universitet.

Lagerås, Per. 1996. *Vegetation and land-use in the Småland Uplands, southern Sweden, during the last 6000 years*. Diss. LUNDQUA Thesis 36. Lund: Lunds universitet.

Lagerås, Per. 2016. Current knowledge on the late-medieval crisis. I Per Lagerås (red). *Environment, society and the Black death*. Oxford och Philadelphia: Oxbow Books, 6–22.

Lagerås, Per. 2018. Arkeobotanisk analys av prover från Sunnerby RAÄ 57 och RAÄ 59 i Otterstad socken, Västergötland. I Annelie Nitenberg och Anna Nyqvist Thorsson. *Sunnerby på Källandsö: Tre gravar och hundra praktiker – en utgrävning av Kungshögen och två mindre gravar från vendeltidens Sunnerby. Arkeologisk undersökning av Otterstad RAÄ 59 åren 2006–2011*. GOTARC Series D. Archaeological Reports 111. Göteborg: Göteborgs universitet, bilaga 4.

Larsson, Lars och Söderberg, Bengt. 2013. Brända hallar – diskontinuitet och kontinuitet : ett järnåldersresidens i Uppåkra, Sydsverige. *Formvännen* 108:4, 238–248.

Larsson, Mats G. 1990. *Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida sambället med utgångspunkt i de fasta fornlämningarna*. Diss. ACTA ARCHAEOLOGICA LUNDENSIA SERIES IN 9° 18. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Larsson, Mats G. 2005. *Minnet av vikingatiden. De isländska kungasagorna och deras värld*. Stockholm: Atlantis.

Larsson, Thomas B. 1993. Storhögar i södra Sverige. Kring några utbredningskartor. I Lars Larsson (red.). *Bronsålderns gravhögar : rapport från ett symposium i Lund 15.XI-16.XI 1991*. University of Lund Institute of Archaeology report series 48. Lund: Lunds universitet, 47–57.

Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social: An introduction an introduction to actor-network-theory* (Elektronisk resurs). Oxford: Oxford University Press, UK. http://dss-edit.com/plu/Latour_Reassembling.pdf

Lindberg, Annelie och Nyqvist Thorsson, Anna. 2005. *Sunnerby på Källandsö. Arkeologisk förundersökning av en vendel- och vikingatida boplats på Sunnerby 9:1. Förundersökningsrapport del 3*. Lidköping: Vänermuseet. Arkivrapport.

Lindblom, Peter. 2009. The assault on Helgö and Birka and the end of the Iron Age. *Situne Dei: årskrift för Sigtunaforskning*. (2006). Sigtuna: Sigtuna museum, 83–101.

Lindkvist, Thomas. 1995 (1988). *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt. Organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid*. Opuscula Historica Upsalensia. Uppsala: Uppsala universitet.

Lindkvist, Thomas. 1997. Den politiska kulturen i Östersjöområdet under yngre järnålder och vikingatid. I Johan Callmer och Erik Rosengren (red.). "... gick Grendel att söka det höga buse?". Hallands Läns museers Skriftserie No 9/ GOTARC Series C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad: Hallands Läns museer/ Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, 19–24.

Lindkvist, Thomas. 2005. Sveriges medeltida europeisering. *Forskning om Europafrågor vid Göteborgs universitet 2005*. Centrum för Europafrågor vid Göteborgs universitet, Skrift 18. Göteborg: Göteborgs universitet, 125–154.

Lindkvist, Thomas. 2006. Jarlar före Birger jarl. I Kristina Rasmussen (red.). *Birger Magnusson – den siste jarlen* – . Skrifter från Västergötlands museum 35. Skara: Västergötlands museum, 43–55.

Lindkvist, Thomas. 2007. The Lagmän (Law-speakers) as regional elite in medieval Västergötland. I T. Lehtonen och É. Mornet (red.). *Les élites nordiques et l'Europe occidentale: (XIIe-XVe siècle)*. Actes de la rencontre franco-nordique organisée à Paris, 9–10 juin 2005. Paris: Publications de la Sorbonne, 67–78.

Lindkvist, Thomas och Ågren, Kurt. 1985. *Sveriges medeltid*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Lindkvist, Thomas och Sjöberg, Maria. 2015 (2003). *Det svenska samhället. Klerkernas och adelns tid*. Lund: Studentlitteratur AB.

Lindqvist, Sune. 1921. Ynglingaättens gravskick. *Fornvännen* (16), 83–194.

Lindqvist, Sune. 1929. Undersökningen av Grönhög. I Ernst Hörman (red.). *Vikarvets årsbok 1929*. Göteborg: Fornminnessällskapet Vikarvet, 5–20.

Ljungkvist, John. 2005. Uppsala högars datering och några konsekvenser av en omdatering till tidiga vendeltiden. *Fornvännen* (100), 245–259.

Ljungkvist, John. 2013. Monumentaliseringen av Gamla Uppsala. I Olof Sundqvist och Per Vikstrand (red.). *Gamla Uppsala i ny belysning*. Religionsvetenskapliga studier från Gävle 9. Uppsala: Swedish Science Press, 33–67.

Ljungkvist, John och Frölund, Per. 2015. Gamla Uppsala – the emergence of a centre and a magnate complex. *Journal of Archaeology and Ancient History* (16), 1–29.

Ljungström, Claës Johan. 1861. *Redvägs härads med staden Ulricehamn*. Falköping: J. F. Forssell.

Lucy, Sam. 2000. *The Anglo-Saxon Way of Death. Burial Rites in Early England*. Stroud: Sutton Publishing.

Lund, Julie och Arwill-Nordbladh, Elisabeth. 2016. Divergent Ways of Relating to the Past

in the Viking Age. *European Journal of Archaeology* 19 (3), 415–438.

Lundström, Inga. 1975. Skagersvik – gravfält med domarringar. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. Arkeologi i Västergötland 1975/1976*. Sjätte delen tionde häftet. Skara: Västergötlands Fornminnesförening.

Lundqvist, Lars. 1997. Slöinge- om ett pågående projekt. I Johan Callmer och Erik Rosengren (red.). "... gick Grendel att söka det höga huset?". Hallands Läns museers Skriftserie 9/ GOTARC Series C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad: Hallands Läns museer/ Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, 89–98.

Lundqvist, Lars. 1998. Centrala platser och centralområden i Västsverige. I Lars Larsson och Birgitta Hårdh (red.). *Centrala platser centrala frågor. Sambällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. ACTA Archaeologica Lundensia 28. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 189–203.

Lundqvist, Lars. 2000a. *Slöinge 1992-96. Undersökningar av en boplats från yngre järnålder. Slöingeprojektet 2*. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.

Lundqvist, Lars. 2000b. *Järnålderns centra- exempel från Halland och Västergötland*. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter 35. Göteborg: Institutionen för arkeologi vid Göteborgs universitet.

Löfving, Carl. 2001. *Gothia som dansk/ engelskt skatteland. Ett exempel på heterarki omkring år 1000*. Diss. GOTARC Series B. Gothenburg Archaeological Theses 16. Göteborg: Göteborgs universitet.

Lönnroth, Lars. 1997. Hövdingahallen i fornordisk myt och saga. Ett mentalitetshistoriskt bidrag till förståelsen av Slöingefyndet. I Johan Callmer och Erik Rosengren (red.). "... gick Grendel att söka det höga huset?". Hallands Läns museers Skriftserie No 9/ GOTARC Series C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad: Hallands Läns museer/ Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, 31–37.

Marklund, Kari (chefsred.). 1991a. *Nationalencyklopedin (NE)*. Femte bandet. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.

Marklund, Kari (chefsred.). 1991b. *Nationalencyklopedin (NE)*. Sjätte bandet. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.

Marshall, Yvonne M. & Alberti, Benjamin. 2014. A Matter of Difference: Karen Barad, ontology and archaeological bodies. *Cambridge Archaeological Journal*, 24(1), 19-36. DOI: 10.1017/S0959774314000067.

Mauss, Marcel. 1990 (1950). *The Gift*. Översättning av W.D. Halls. London: Routledge Classics.

- Meling, Trond. 2014. Two graves with horse equipment from Tu. Political relations in South-west Norway in the Late Iron Age. *AmS-Varia* 55, 107–115.
- Metcalf, Peter och Huntington, Richard. 1991. *Celebrations of Death : The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Michaelsen, Karsten Kjer. 1992. *Bræt og Brik. Spil i jernalderen*. Højbjerg: Wormianum.
- Moberg, Carl-Axel. 1950. Kyrkbacken i Horns socken före och efter järnålderns tredje period. *Formännen*, 73–94.
- Musset, Lucien. 1993. Skandinavene og det vesteuropæiske kontinent. I Else Roesdahl (red.). *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800-1200*. København: Nordisk Ministerråd, 88-95.
- Myhre, Bjørn. 1992. The Royal Cemetery at Borre, Vestfold: A Norwegian centre in a European periphery. I Martin Carver (red.). *The Age of Sutton Hoo. The seventh century in north-western Europe*. Woodbridge: The Boydell Press, 301–313.
- Myrdal, Janken. 2000. *Jordbruket under feodalismen 1000-1700*. Det svenska jordbrukets historia band 2. Natur och Kultur/LT:s förlag.
- Myrdal, Janken. 2004 (2003). Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse. Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige. 2:a upplagan – nätpublicering. Uppsala: Avdelningen för agrarhistoria Uppsala universitet.
- Nerman, Birger. 1956. När kom Västergötland under Svearnas välde? *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*. Femte delen. Nionde-tionde häftet, 71–90.
- Neurath, Otto (red.). 1944. *Foundation of the Social Sciences*. International Encyclopedia of Unified Science. Vol. II No 1. Chicago: University of Chicago Press.
- Ney, Agneta. 2004. I marginalen på medeltiden – ett utrymme för kommunikation? Föreställningar om människor, djur och natur i bonaden från Bayeux. *Historisk tidskrift* 124:3, 391–415.
- Nicklasson, Pävel. 1996. *Storbög från yngre järnålder. Seminariegrävning i Skärstad socken, Jönköpings kommun*. Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Nicklasson, Pävel. 2001. *Strävsamma bönder och sturska stormän: Stafsinge och Halland från bronsålder till medeltid*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nicklasson, Pävel. 2008. *Det lilla landet Vista*. ACTA Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 57. Lund: Lunds universitet och Historiska museet.
- Nilsson, Ylva. 2009. *Skalunda hög. Fornlämning nr 3:1, Skalunda socken, Lidköpings kommun Västergötland. Forskningsundersökning år 1996 inom begränsad del av Skalunda hög*. Rapport 2009:12.

Skara: Västergötlands museum. Arkivrapport.

Nitenberg, Annelie. 2008. *Skalunda på Kålland, Västergötland. Metalldetektoransökning Skalunda by november 2008*. Lidköping: Vänermuseet. Arkivrapport.

Nitenberg, Annelie. 2009. *Liljestenar och stavkorsbällar. Kulturmöten och social praktik i tidig medeltid*. Lic.-avh. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter 71. Göteborg: Göteborgs universitet.

Nitenberg, Annelie och Nyqvist Thorsson, Anna. 2007. *Liljestenar och stavkorsbällar*. Katalog. Lidköping: Vänermuseet.

Nitenberg, Annelie och Nyqvist Thorsson, Anna. 2018. *Sunnerby på Kållandsö: Tre gravar och hundra praktiker – en utgrävning av Kungsbögen och två mindre gravar från vendeltidens Sunnerby. Arkeologisk undersökning av Otterstad RAÄ 59 åren 2006–2011*. GOTARC Series D. Archaeological Reports 111. Göteborg: Göteborgs universitet.

Nitenberg, Annelie och Nyqvist Thorsson, Anna. I manus. *Sunnerby på Kållandsö: XXXXX. Arkeologisk undersökning av RAÄ Otterstad 386*. GOTARC Series D. Archaeological Reports XXX. Göteborg: Göteborgs universitet.

Nordberg, Andreas. 2002. Vertikalt placerade vapen i vikingatida gravar. *Fornvännen* (97:1), 15–24.

Norberg, Andreas. 2003. *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornnordisk religion*. Stockholm: Stockholms universitet.

Nordenstreng, Rolf. 1921. Åkerbloms Edda och fornnordiska kulturvärden. *Ord och Bild* (11), 610–621.

Nordin, Fredrik. 1904. Undersökningen af Torstenshögen vid Forstena. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*. Andra bandet, fjärde och femte häftena, 149–151.

Normark, Johan. 2006. *The Roads In-Between. Causeways and Polyagentive Networks at Ichmul and Yoókop, Cochual Region, Mexico*. Diss. GOTARC Series B Gothenburg Archaeological Theses no 45. Göteborg: Göteborgs universitet.

Norr, Svante. 2001. Royal minors and minor royalty: Dynastic politics in mid – 1st millennium Eastern Central Sweden. I Birgit Arrhenius (red.). *Kingdoms and Regionality. Transactions from the 49th Sachsensymposium 1998 in Uppsala*. Stockholm: Archaeological Research Laboratory Stockholm University, 41–45.

Norr, Svante. 2006. *Långa och ännu längre långhus från romersk järnålder*. https://www.researchgate.net/publication/237273638_Langa_och_annu_langre_langhus_fran_romersk_jarnalder.

Norrman, Maria. 2005. Boplatsen vid Österhög. I Christer Ask och Anders Berglund (red.).

Arkeologiska möten utmed väg 26: Borgunda – Skövde. Skrifter från Västergötlands museum 33. Skara: Västergötlands museum, 109–124.

Nyqvist Thorsson, Anna och Nitenberg, Annelie. 2010. *Sunnerby på Källandsö: S:ta Katarine kapellplats*. *Arkeologisk undersökning av RAÄ 48*. GOTARC Series D. Archaeological Reports 75. Göteborg: Göteborgs universitet/Lidköping: Vänermuseet.

Näsman, Ulf. 1984. *Glas och handel i senromersk tid och folkvandringstid. En studie kring glas från Eketorp-II, Öland, Sverige*. Aun 5. Uppsala: Uppsala universitet.

Nørgård Jørgensen, Anne. 2001. The Martial Society? I Birgit Arrhenius (red.). *Kingdoms and Regionality. Transactions from the 49th Sachsensymposium 1998 in Uppsala*. Stockholm: Archaeological Research Laboratory Stockholm University, 103-114.

Oestigaard, Terje och Goldhahn, Joakim. 2006. From the Dead to the Living: Death as Transactions and Re-negotiations. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 39 No. 1, 27-48.

Ohlsson, Tom och Vretemark, Maria. 1984. Ås kyrka byggd på storhög. *Historiska nyheter nr 26*.

Orning, Hans Jacob. 2015. Festive Governance: Feasts as Rituals of Power and Integration in Medieval Norway. I Wojtek Jezierski, Lars Hermanson, Hans Jacob Orning, and Thomas Småberg (red.). *Rituals, Performatives, and political Order in Northern Europe, c. 650–1350*. Ritus et Artes 7. Turnhout: Brepols Publisher n.v., 175–207.

Pedersen, Anne. 2014. *Dead Warriors in Living Memory. A Study of Weapon and Equestrian Burials in Viking-Age Denmark, AD 800-1000*. Studies in Archaeology & History Vol. 20:1 1 Jelling Series. Odense: University Press of Southern Denmark.

Ramskou, Thorkild. 1976. *Lindholm Høje. Gravpladsen*. Nordiska Fortidsminder. Serie B – in quarto. Bind 2. København: Herm. H. J. Lyng og Søn.

Ramqvist, Per H. 1990. Helgö – unikt handelscentrum eller vanlig bondgård? *Forvännen*, 57–67.

Ramqvist, Per H. 1992. *Högom. The excavations 1949-1984, Högom Part 1*. Archaeology and environment 13. Umeå: Umeå universitet.

Rasch, Monika. 1991. Kan gravseden spegla social och politisk utveckling? – En närstudie av ett stort arkeologiskt material från en liten ö. I Charlotte Fabeck och Jytte Ringtved (red.). *Samfundsorganisation og regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkvandringstid*. Beretning gra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11–15 april 1989. Jysk Arlaeologisk Selskabs Skrifter XXVII. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 133–139.

Rasmussen, Kaare Lund, Rahbek, Uffe och Sørensen, Palle Østergaard. 1995. Kulstof-14 dateringer af hus I (Kongehallen) ved Gudme. I Mogens Bo Henriksen och Karsten Kjer

Michaelsen (red.). *Gudme-Lundeborg – metodisk set*. Rapport fra et symposium på Hollufgård den 28/2 1995. Skrifter fra Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Odense Universitet 40. Odense: Odense, 55–58.

Ringler, Dick. 2007. *Beowulf. A New Translation for Oral Delivery*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc.

Ringstad, Bjørn. 1991. Graver og ideologi. Implikasjoner fra vestnorsk folkevandringstid. I Charlotte Fabech och Jytte Ringtved (red.). *Samfundsorganisation og regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11–15 april 1989. Jysk Arsløologisk Selskabs Skrifter XXVII. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 141–150.

Roesdahl, Else, Munch, Gerd Stamsø och Johansen, Olav Sverre (red.). 2003. *Borg in Lofoten : a chieftain's farm in North Norway*. Trondheim: Tapir.

Rouse, Joseph. 2007a. Social Practices and Normativity. *Philosophy of the Social Sciences* 37:1. DOI: 10.1177/0048393106296542.

Rouse, Joseph. 2007b. Practice Theory. *Division I Faculty Publications*. Paper 43. <http://wescholar.wesleyan.edu/div1facpubs/43>.

Rundkvist, Martin. 2011. *Mead-halls of the Eastern Geats. Elite Settlements and Political Geography AD 375-1000 in Östergötland, Sweden*. Handlingar, Antikvariska serien 49. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Rydh, Hanna. 1936. *Förhistoriska undersökningar på Adelsö*. Stockholm: Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitets Akademien.

Sahlström, Karl Esaias. 1932. *Gudbems härads fornminnen*. Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförening skriftserie 3. Skövde: Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförening.

Sahlström, Karl Esaias. 1940. Falbygdens förhistoria. I Bo V:son Lundqvist (red.). *Falköping genom tiderna. Från äldsta tid till omkring 1620 jämte en förhistorisk inledning*. Falköping: A.-B. Falköpings Tidnings tryckeri, 21–70.

Sahlström, Karl Esaias och Gejvall, Nils-Gustaf. 1948. *Gravfältet på kyrkbacken i Horns socken, Västergötland*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 60:2. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Sawyer, Birgit. 2000. *The Viking-Age Rune-Stones. Customs and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*. Oxford: Oxford University Press.

Schechner, Richard. 1988. *Performance theory*. New York: Routledge. *eBook Collection (EBSCOhost)*, EBSCOhost (accessed March 27, 2018).

Selinge, Klas-Göran. 1979. *Järnålderns bondekultur i Västernorrland*. Särtryck ur Västernorrlands förhistoria. Stockholm: Akademilitteratur.

Selinge, Klas-Göran. 1987. Västergötland. I Sverker Janson och Erik B. Lundberg (red.). *Med arkeologen Sverige runt*. Stockholm: Forum.

Sjölin, Marita. 2005. Skarnhulan i Loringa – en efterreformatorisk gård med föregångare i yngre järnålder – tidig medeltid. I Christer Ask och Anders Berglund (red.). *Arkeologiska möten utmed väg 26: Borgunda – Skövde*. Skrifter från Västergötlands museum nr 33. Skara: Västergötlands museum, 125–142.

Sjösverd, Lars. 1989. *Haukr - en rinke från Vallentuna : arkeologisk undersökning av fornlämning 27, Rickeby, Vallentuna sn, Uppland*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer Rapport UV 1989:2. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Skyllberg, Eva. 2008. Gudar och glasbägare – järnåldersgården i Lunda. I Gunnar Andersson och Eva Skyllberg (red.). *Gestalter & gestaltningar: Om tid, rum och händelser på Lunda*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 72. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 11–63.

Skre, Dagfinn. 1998. *Herredømmet. Besetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr.* Diss. Oslo: Scandinavian University Press.

Skre, Dagfinn. 2007. The Dating of Ynglingatal. I Dagfinn Skre (red.). *Kaupang i Skiringsdal*. Kaupang Excavation Project. Publication Series 1. Norske Oldfunn XXII. Oslo: Museum of Cultural History, University of Oslo, 407–429.

Skre, Dagfinn. 2008. Dealing with Silver: Economic Agency in South-Western Scandinavia AD 600–1000. I Dagfinn Skre (red.). *Means of Exchange*. Kaupang Excavation. Project Publication Series 2. Norske Oldfunn XXIII. Oslo: Museum of Cultural History, University of Oslo, 343–355.

Sköld, Eva, Lagerås, Per och Berglund, Björn E. 2010. Temporal cultural landscape dynamics in a marginal upland area: agricultural expansion and contradictions inferred from palynological evidence at Yttra Berg, southern Sweden. *Veget Hist Archaeobot* (2010) 19:121–136. DOI: 10.1007/s00334-009-0234-6.

Smith, Julia M. H. 2005. *Europe after Rome. A New Cultural History 500–1000*. Oxford: Oxford University Press.

Solberg, Bergljot. 1984. *Norwegian spear-heads from the Merovingian and Viking periods*. Diss. Bergen: University of Bergen.

Solberg, Bergljot. 2000. *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Oslo: J.W. Capelens Forlag.

Stalsberg, Anne. 1988. Handelskvinner i vikingtiden. *Nytt om kvinneforskning*. Årgång 12 (1988):4, 73–79.

Stalsberg, Anne. 1991. Women as actors in North European Viking Age trade. *Social approaches to Viking studies*, 75–83.

Sten, Sabine och Vretemark, Maria. 1988. Storgravsprojektet – osteologiska analyser av yngre järnålderns benrika brandgravar. *Formvännan* (83). Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 145–156.

Sten, Sabine och Vretemark, Maria. 2001. Skopintull – nya rön om en gammal grav. I Bente Magnus, Carin Orrling, Monika Rasch och Göran Tegnér (red.). *Vi får tacka Lamm*. Stockholm: Statens historiska museum, 191–198.

Stibéus, Magnus och Lundqvist, Lars. 2006. *Arkeologiska undersökningar i Saleby och Forshem*. Rapport 2006:6. Skara: Västergötlands museum.

Stilborg, Ole. 2003. Late Iron Age Metal Craft Ceramics at Uppåkra. I Birgitta Hårdh (red.). *Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*. Uppåkrastudier 9. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 137–164.

Stjernquist, Berta. 1998. En ordinär järnåldersby i Uppåkras omland. I Lars Larsson och Birgitta Hårdh (red.). *Centrala platser, centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 47–62.

Stjernquist, Berta. 1999. Glass from Uppåkra: a preliminary study of finds and problems. I Birgitta Hårdh (red.). *Fynden i centrum: keramik, glas och metall från Uppåkra*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 67–94.

Stjernquist, Berta. 2001. Offerplatsen och samhällsstrukturen. I Birgitta Hårdh (red.). *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 3–28.

Strömberg, Bo. 2005. *Granplats – gravfält. Platser att skapa minnen vid – platser att minnas vid*. Diss. GOTARC Series B. Gothenburg Archaeological Theses 42. Göteborg: Göteborgs universitet.

Sundqvist, Olof. 2002. *Freyr's offspring: Rulers and religion in ancient Svea society*. Acta Universitatis Upsalensis. *Histora religionum* 21. Uppsala: Uppsala universitet.

Svärdström, Elisabeth. 1958a. *Sveriges runinskrifter, femte bandet, Västergötlands runinskrifter: Skaraborgs läns runstenar, tredje häftet*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien/ Almqvist & Wiksell.

Svärdström, Elisabeth. 1958b. *Sveriges runinskrifter, femte bandet, Västergötlands runinskrifter: Ska-*

raborgs läns runstenar, fjärde häftet. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien/ Almqvist & Wiksell.

Swanton, Michael. 1978. *Beowulf. Edited with an introduction, notes and new prose translation*. Manchester Medieval Classics. Manchester: Manchester University Press.

Säve, Carl. 1854. *Snorre Sturlesons Ynglinga-saga. Tolkad och upphyst av Carl Säve*. Uppsala: C. A. Leffler.

Söderberg, Bengt. 2003. Järnålderns Järrestad. Bebyggelse, kronologi, tolkningsperspektiv. I Bengt Söderberg (red.). *Järrestad. Hwudgård i centralbygd*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag, 109–174.

Söderberg, Bengt. 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 62. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Söderberg, Bengt, Piltz Williams, Birgitta och Bolander, Adam. 2014. *Uppåkra 2012. Forsknings- och seminarieundersökningar. Skåne, Staffanstorps kommun, Uppåkra socken, Stora Uppåkra 8:3, 8:8 och 8:10, RAA 5*. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Arkivrapport.

Söderberg, Sven och Brate, Erik. 1900-1906. *Sveriges runinskrifter, första bandet: Ölands runinskrifter*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien/ P. A. Nordstedt & Söner.

Söderberg, Verner (huvudredaktör). 1947. *Nordisk familjebok. Encyklopedi och konversationslexikon. Tredje, väsentligt omarbetade och koncentrerade upplagan. Åttonde bandet*. Malmö: Nordisk familjebok Aktiebolag.

Tannenbaum, Edward R. 1971 (1965). *Västerlandets historia. Det europeiska samhällets utveckling från medeltiden till våra dagar*. Del 1 Till 1715. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Theliander, Claes. 2005. *Västergötlands kristnande: Religionskifte och gravskicket förändring 700–1200*. Diss. GOTARC Series B. Gothenburg Archaeological Theses 41. Göteborg: Göteborgs universitet.

Turner, Bryan S. 1988. *Status. Concepts in the Social Sciences*. Milton Keynes: Open University Press.

Vretemark, Maria. 1989. Djuroffer för en storman – en osteologisk analys. I Lars Sjösvärd. *HaukR - en rinker från Vallentuna : arkeologisk undersökning av fornlämning 27, Rickeby, Vallentuna sn, Uppland*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer Rapport UV 1989:2. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 34–40.

Vretemark, Maria. 2004. *Osteologisk analys av ben från Vittene, RAA 57 N Björke socken, Troll-*

bättans kommun i Västergötland. Arkeologiska undersökningar 1998-99. Rapport 2004:56. Skara: Västergötland. Arkivrapport.

Vretemark, Maria. 2013. Ås storhög och kyrka: kult i mer än tusen år. *Populär Arkeologi* (1), 28f.

Vretemark, Maria. 2014. Från järnålder till medeltid – spår av ett religionsmöte för 1000 år sedan. I Johnny Hagberg (red.). *Skara stift 1000 år. Skara: Skara stiftshistoriska sällskap*, 11–22.

Vretemark, Maria. 2015. *Osteologisk analys av djurben från Sunnerby 9:1, RAÄ 57 i Otterstad sn, Lidköpings kommun i Västergötland. Skara: Västergötlands museum. Arkivrapport.*

Watt, Margrethe. 2009a. Sorte Muld – Past and Present. I Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen och Margrethe Watt (red.). *Sorte Muld: wealth, power and religion at an Iron Age central settlement on Bornholm. Rønne: Bornholms Museum*, 16–27.

Watt, Margrethe. 2009b. Gold-foil Figures. I Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen och Margrethe Watt (red.). *Sorte Muld: wealth, power and religion at an Iron Age central settlement on Bornholm. Rønne: Bornholms Museum*, 42–53.

Weiner, Annette. 1992. *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping While Giving. Berkeley och Los Angeles: University of California Press.*

Wessén, Elias och Jansson, Sven B. F. 1943. *Sveriges runinskrifter Band 6, Uppsalas runinskrifter Del 1. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien/Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri.*

Wessén, Elias och Jansson, Sven B. F. 1951. *Sveriges runinskrifter Band 8, Uppsalas runinskrifter Del 3. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien/Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri.*

White, Lynn Jr. 1962. *Medieval Technology and Social Change. Oxford: Oxford University Press.*

Wickberg, Rudolf. 2013 (1914). *Beowulf. Göteborg: Mimer.*

Wickham 2016. *Medieval Europe. New Haven and London: Yale University Press.*

Wideen, Harald. 1955. *Västsvenska vikingatidsstudier. Arkeologiska källor till Vänerområdets kulturbistoria under yngre järnålder och äldsta medeltid. Skrifter utgivna av Göteborgs arkeologiska museum 2. Göteborg: Göteborgs arkeologiska museum.*

Widgren, Mats. 1998. Kulturgeograferna, bönder och arkeologernas guld - finns det någon väg till en syntes. I Lars Larsson och Birgitta Hårdh (red.). *Centrala platser, centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier 1. Stockholm: Almqvist & Wiksell International*, 281–296.

Zachrisson, Torun. 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland*. Diss. Stockholm Studies in Archaeology 15. Stockholm: Stockholms universitet.

Zachrisson, Torun. 2013. Gamla Uppsala – på nytt. I Olof Sundqvist och Per Vikstrand (red.). *Gamla Uppsala i ny behysning*. Religionsvetenskapliga studier från Gävle 9. Uppsala: Swedish Science Press, 161–204.

Åberg, Nils. 1925. *Förhistorisk nordisk ornamentik*. Föreningen Urds skrifter 3. Uppsala.

Åberg, Nils. 1939. *Rapport över de av Arkeologiska Seminariet under året 1939 företagna undersökningarna å gravfältet i Norsborgs park, Botkyrka socken, Södermanland*. Arkivrapport i Stockholms Stadsmuseums arkiv Dnr. 498.

Ågren, Maria. 2005. Synlighet, vikt, trovärdighet – och självkritik. Några synpunkter på källkritikens roll i dagens historieforskning. *Historisk tidskrift* (125:2), 249–262.

Åkerlund, Walter. 1939. *Studier över Ynglingatal*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 23. Lund: C. W. K. Gleerup.

Äldre Västgöotalagen och dess bilagor (Cod Holm. B 59). Utgivna av Föreningen för Västgöotalitteratur genom Per-Axel Wiktorsson, del 2. Skara stiftshistoriska sälls kamps skriftserie 60. Skara: Föreningen för Västgöotalitteratur.

Ödman, Anders. 2003. Tankar kring två ringhandtag från Uppåkra. I Birgitta Hårdh (red.). *Fler fynd i centrum: Materialstudier i och kring Uppåkra*. Uppåkrastudier 9. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8° No. 45. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Ørsnes, Mogens. 1966. *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder*. Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-historisk række XI. København: Nationalmuseet.

Övriga källor

Ideologi. *Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/ideologi> (Hämtad 2016-12-14).

Magnus Källström, fil. dr i Nordiska språk med en forskartjänst inom runforskningsområdet vid Riksantikvarieämbetet, e-post 2017-03-13.

Sara Roland, bebyggelseantikvarie på Västarvet samt ägare till gården där den analyserade stocken förvaras, e-post 2018-04-03.

Thomas Lindkvist, professor emeritus vid Institutionen för Historiska studier, Göteborgs universitet, e-post den 2019-01-12.

Förkortningar i avhandlingen

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm
FMIS	Fornminnesinformationssystem, Riksantikvarieämbetet
KM	Karlstad museum
RAÄ	Riksantikvarieämbetet
SHM	Statens Historiska Museum
VgM	Västergötlands museum
VM	Värmlands museum

Förkortningar och koder i textanalysen, bilaga 1

Följande förkortningar och koder används i textanalysen som presenteras i bilaga 1 samt i avhandlingen:

DR	Dansk Rundatabas
SR	Sveriges Runinskrifter
SNR	Samnordisk runtextdatabas

BR	Brakteat
DR	Danmarks Runeindskrifter
DK Fyn	Fyn med det fynska öhavet
DK MJy	Mittjylland
DK NJy	Nordjylland
DK Sj	Själland
DK SJy	Sydjylland
DK Sk	Skåne
DK SkL	Lund
DK Sl	Slesvig
DK Syd	Syddanmark
Gs	Gästrikland
J	Jämtland
N KJ	Norge, runinskrift publicerad i Krause och Jahnkun. 1966. <i>Runeninschriften im Älteren Futhark.</i>
Nä	Närke
Sm	Småland
Sö	Södermanland
U	Uppland
U	Urnordisk (om sist i ett signum)
Vg	Västergötland
Ög	Östergötland
Öl	Öland
1	Sten
2	Metall
3	Trä
4	Horn/ben

Om inget annat anges är informationen om runinskrifterna från Västergötland samt från det övriga svenska området hämtade ur *Sveriges runinskrifter* och informationen om runinskrifterna från det danska området är hämtade ur Dansk Rundatabas.

Bilaga 1.

Textanalys av valda skriftliga källor

finns omkring 125
förhörens från sock-
nente med säkerhet var
boplatser var belägna
odlare och boskaps-
de då området. Fler-
n stenålderns yngsta
00 f.kr). Då har också
kända gravbyggnad
kasta vid Garstorp i
del. Dessa förhållanden
behaft jordbrukar-
v denna tid

400-500 f.kr) är
senters i Sjö i forn-
spår. Några tyvd av
andra enkla boplatser, föremål
de ej varit folktomt.

det andra i socknar
i på bevarade i fasta
i sprida stensätt-
ningar och domningar
att området varit bebbyggt
och järnåldern. Sockens
ars gravfält ligger i södra
k till Ulvstorps by. Det är
av gammal grustakt.

Be-
ettid
i fyra
torp
ursprungligen ha
Sparlösa. En del
sätsgård sedan

Sparlösa by är
tekräft och till
Den låg tidiga
kyrkan i ett be-
jord (nållan be-
jan. Vid lög-
35 bruk. De
akt. De
söndringar
södan. I den
medeltid den
skolan ston
ätern, bro-
gröfnik, har
nugar kan
ett par gra-

Runinskrifter Västergötland och Värmland

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Vg 2	Björn reste denna sten ... gjorde(?) denna bro efter ... sin och efter Jorun(?) ...	Björn reste runstenen efter Jorun och ytterligare en person			Sten			Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 2		Jorun samt ytterligare någon person med relation till Björn har dött							
Vg 2		Björn(?) gjorde bro			Bro				
Vg 4	Udd skald reste denna sten efter Torsten, sin son, och gjorde stenbro för (honom). Han ägde tre gårdar i hammarskifte och trettio marker inestående hos Erik.	Udd skald reste runstenen efter sin son Torsten			Sten	Skald	Skald	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 4		Torsten har dött							
Vg 4		Udd skald gjorde stenbro			Stenbro				
Vg 4		Han (Torsten) ägde tre gårdar i hammarskifte			Gårdar				
Vg 4		Han (Torsten) hade trettio marker inestående hos Erik			Marker				
Vg 8	Geting(?) reste denna sten efter Germund, sin broder, en god tågn. Gud hjälpe.	Geting(?) reste runsten efter sin bror Germund			Sten	begn godan	En god tång	Vikingatid (SNR)	1
Vg 8		Germund har dött							

Runinskrifter Västergötland och Värmland

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Vg 8									
Vg 20	... reste stenen efter sin son Gudmar(?). Han blev dräpt i England.	Geting alt. runristaren ber Gud att hjälpa Germunds själ ... reste runsten efter sin son Gudmar(?)			Stenen			Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 20		Gudmar hade rest till England							
Vg 20		Gudmar(?) blev dräpt i England							
Vg 30	Kanp(?) och Vigman(?) satte denna sten och gjorde bro efter Tora.	Kanp(?) och Vigman(?) satte runstenen efter Tora			Sten			Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 30		Tora har dött							
Vg 30		Kanp(?) och Vigman(?) gjorde bro efter Tora			Bro				
Vg 40	Torkel satte denna sten efter sin son Gunne. Han stupade i striden, då konungarna kämpade.	Torkel satte runsten efter sin son Gunne			Sten	KunungaR	Konungarna	ca 1000	1
Vg 40		Gunne stupade i striden då konungarna kämpade							
Vg 40		Gunne och konungarna krigade							

Runinskrifter Västergötland och Värmland

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Vg 59	Rävning, Gälle, Brynjulv och Gävulv reste denna sten efter Fot, sin fader, en mycket god tägn. Åsa makens minne hedrat så som hustru hädanefter ej skall göra. Hjälme och Hjälle gjorde runor.	Rävning, Gälle, Brynjulv och Gävulv reste runsten efter sin far Fot			Sten	Harða godan þegn	En mycket god täng	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 59		Fot har dött							
Vg 59		Åsa hedrar makens minne (ordnar gravöl?)							
Vg 59		Hjälme och Hjälle gjorde runorna			Runor				
Vg 61	Tola satte denna sten efter Ger, sin son, en mycket god ung man. Denne vart död på västervägar i viking.	Tola reste runstenen efter sin son Ger			Sten	Harða godan dræng	En mycket god ung man	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 61		Ger reste i viking på västervägar							
Vg 61		Ger dog i viking							
Vg 62	Utlage reste denna sten efter Öyvind, en mycket god tägn.	Utlage reste runsten efter Öyvind			Sten	Harða godan þegn	En mycket god täng	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 62		Öyvind har dött							
Vg 73	Kar och Kale reste denna sten efter Veurd, sin fader, en mycket god tägn.	Kar och Kale reste runsten efter sin far Veurd			Sten	Mitok godan þegn	En mycket god täng	Vikingatid (SNR)	1

Runinskrifter Västergötland och Värmland

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Vg 73		Veurd har dött							
Vg 74	Agute(?) reste denna sten efter Ašgöt, sin fader(?), en mycket god tågn.	Agute (?) reste runsten efter sin far Ašgöt			Runsten	þegn harða goðan	En mycket god tågn	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 74		Ašgöt har dött							
Vg 101	... reste detta minnesmärke efter Dag, sin fader, en god tågn. Ašbjörn (högg runorna).	? reste runsten efter sin far Dag			Minnesmärke	Goðan þegn	En god tågn	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 101		Dag har dött							
Vg 101		Ašbjörn högg runorna							
Vg 102	Ašgöt reste denna sten efter Ödkel, sin fader, en mycket god tågn.	Ašgöt reste runsten efter sin far Ödkel			Sten	Harða goðan þegn	En mycket god tågn	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 102		Ödkel har dött							
Vg 103	Ödkel och Sven gjorde detta minnesmärke efter Ašgöt hlu, sin fader, en god tågn.	Ödkel och Sven gjorde minnesmärket efter sin far Ašgöt			Minnesmärke	Goðan þegn	En god tågn	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 103		Ašgöt har dött							
Vg 108	stulnuþfi reste denna sten efter sin fader, en mycket god tågn.	Stulnuþfi reste runsten efter sin far			Sten	Mroð goðan þegn	En mycket god tågn	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 108		Fadern har dött							
Vg 113	Dag reste denna sten efter Björn, (sin) frände, en mycket god tågn.	Dag reste runsten efter sin frände Björn			Sten	Harða goðan þegn	En mycket god tågn	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg 113		Björn har dött							

Runinskrifter Västergötland och Värmland

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Vg115	Tora gjorde detta minnesmärke efter Germund, sin make, en mycket god tågn, Fridlevs broder.	Tora gjorde minnesmärke efter sin make Germund			Minnesmärke	Härda godän þegn	En mycket god tång	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg115		Germund har dött							
Vg122		Björn och Tjod har affärer ihop							
Vg122		Tjod har dött							
Vg122		Björn alt. runristaren ber Gud att hjälpa Tjods själ							
Vg135	Brand reste denna sten efter Asmund(?). Han blev dräpt i österväg(?).	Brand reste runsten efter Asmund(?)			Sten			Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg135		Asmund(?) reste i österväg(?)							
Vg135		Asmund(?) blev dräpt i österväg(?)							
Vg137	Ale (Alle) och Karle reste denna sten efter Frösten, sin fader, en mycket god tågn.	Ale och Karle reste runsten efter sin far Frösten			Sten	Miok godän þegn	En mycket god tång	Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg137		Frösten har dött							
Vg150	Tyrvi reste stenen efter Ogmund, sin make, en mycket god tågn. Tor vige (stenen el. runorna).	Tyrvi reste runsten efter sin make Ogmund			Stenen	Miok godän þegn	En mycket god tång	Slutet av 900-talet-1000-talet första tredjedel	1
Vg150		Ogmund har dött							

Runinskrifter Västergötland och Värmland

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Vg150									
Vg151	Vifast reste denna sten efter Vive, en mycket god tägn.	Vifast reste runsten efter Vive			Sten	Harða godan þegn	En mycket god tägn	Vikingatid (SNR)	1
Vg151		Vive har dött							
Vg152	Gunnvar reste denna sten efter Kane, sin make, en mycket god tägn.	Gunnvar reste runsten efter sin make Kane			Sten	þegn harða godan	En mycket god tägn	Vikingatid (SNR)	1
Vg152		Kane har dött							
Vg156	Torbjörn reste (denna) sten efter Tore, sin brorson, en mycket dugande sven.	Torbjörn reste runsten efter sin brorson Tore			Sten	Harða godan sven	En mycket dugande sven	Vikingatid (SNR)	1
Vg156		Tore har dött							
Vg173	Guve satte denna sten efter Tord, sin broder, och lade bro.	Guve satte runstenen efter sin bror Tord			Sten			Slutet av 900-talet-1000-talets första tredjedel	1
Vg173		Tord har dött							
Vg173		Guve lade bro			Bro				
Vg178	Agrmund reste denna sten efter Asbjörn, sin frände, och Asa(?) efter sin make, och denne var son till Kolben. Han dog i Grekland.	Agrmund och Asa reste runsten efter Asbjörn, sin frände och make och Kolbens son			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Vg178		Asbjörn alt. Kolben reste till Grekland							

Runinskrifter Västergötland och Värmland

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Vg178		Åsbjörn alt. Kolben dog i Grekland							
Vg178		Åsbjörn har dött							
Vg181	Guve reste denna sten efter Olav, sin son, en mycket dugande ung man. Han blev dräpt i Estland. Håvard(?) högg stenen.	Guve reste runsten efter sin son Olav			Sten	Draeng harða goðan	En mycket dugande man	Vikingatid (SNR)	1
Vg181		Olav blev dräpt i Estland							
Vg181		Olav hade rest till Estland							
Vg181		Håvard(?) högg stenen							
Vg182	Sluta reste denna sten efter Åsbjörn, sin bolagsman, och gjorde denna bro.	Sluta reste runstenen efter sin bolagsman Åsbjörn			Sten	Felaga	Bolagsman, följesman, kamrat	Vikingatid (SNR)	1
Vg182		Åsbjörn har dött							
Vg182		Sluta och Åsbjörn gör affärer ihop							
Vg182		Sluta gjorde bro			Bro				
Vg183	Hnupa reste denna sten efter uefut, sin broder, och gjorde denna bro.	Hnupa reste runstenen efter sin bror Uefut			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Vg183		Uefet har dött							
Vg183		Hnupa gjorde bro			Bro				

Runinskrifter Västergötland och Värmland

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Vg184	Gulle (Kolle) reste denna sten efter sin runsten efter sin hustrus bröder, Åsbjörn och Jule mycket dugande unga män. Men de föllo på krigståg österut.	Gulle (Kolle) reste runsten efter sin hustrus bröder Åsbjörn och Jule			Sten	Draengia hårða goða	Mycket dugande unga män	Vikingatid (SNR)	1
Vg184		Åsbjörn och Jule stupade på krigståg österut			Krigståg				
Vg187	Gere satte denna sten efter Gude, sin bröder. I England slöt han sina dagar.	Gere satte runsten efter sin bror Gude			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Vg187		Gude reser till England							
Vg187		Gude dog i England							
Vg197	Toke och hans bröder reste denna sten efter sina bröder. Den ene dog västerut, och den andre i öster.	Toke och hans bröder reste runsten efter sina bröder			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Vg197		Den ene brodern reste västerut och den andra reste österut							
Vg197		Bröderna dör i utlandet							

Runinskrifter Västergötland och Värmland

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Vg IK 639	Jag erilen heter Märiþeubar/Märiþeu- bar (Märijuv/Märijuv), jag skreven kraftgivande formel(?). (Axboe & Källström 2013)	Erilen säger att han heter Märiþeubar/ Märiþeubar			Brakteat	Erilaz	Erilen	Folkvandringstid	2
Vg IK 639		Märiþeubar/Märiþeubar skrev en kraftgivande formel							
Vr 1	[L]juv (?) heter jag. Ravn heter jag. Jag, eril, skriver runorna.	Någon skriver att han heter Ljuv			Runor	Erilar	Eril	Början av 500- talet (SR); 520/530-560/570 (SNR)	1
Vr 1		Någon skriver att han heter Ravn							
Vr 1		Någon (Ljuv och/ eller Ravn?) nämner sig själv som eril							
Vr 1		Eril skriver runor							

Runinskrifter Skandinaviens

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
DK Fyn 26	Ragnhild satte denne sten efter Alle {saulua} gode, {uiaa(0)ps} hæderværdige thegn. Alles sønner gjorde disse kumlær efter deres fader og hans kone efter sin mand, men Sote ristede disse runer efter sin drot. Thor vie disse runer. Til en 'raie' vortte den, som {ailti} denne sten eller drager den efter en anden (fjerner den og sætter den som minde over en anden).	Ragnhild och Alles söner satte runstenen efter sin man och sin far			Sten	Dröttin	Drot	900-950	1
DK Fyn 26		Alle har døtt			Runor				
DK Fyn 26		Sote ristade runorna efter sin drott							
DK Fyn 26		Alle var drott över Sot							
DK Fyn 26		Alla eller någon av Ragnhild, söcneria och Sote ber Tor att viga runorna							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
DK Fyn 26		Alla eller någon av Ragnhild, sönerna och Sote uttrycker att den som förstör runstenen eller hedrar någon annan med den vore en trollkarl							
DK Fyn 7	Jeg Asgisl's eril hedder {muha} ... kraft ... viet.	Muha är eril hos Asgisl's				Erlar	Erl	400-500	3
DK Fyn 7		Asgisl's eril heter Muha							
DK Mjly 22	Sasgerd, Finulvs datter, rejste stenen Osbjorns (?) son, den 'dyre' og hin drottro. En sejdkarl (skal) den mand (være), som bryder disse kuml'er.	Sasgerd reste stenen efter Odinkar, Osbjorns (?) son, den 'dyre' og hin drottro. En sejdkarl (skal) den mand (være), som bryder disse kuml'er.			Stenen	Dröttinfasta	Drottro	970-1020	1
DK Mjly 22		Odinkar har døtt							
DK Mjly 22		Odinkar var trofast mot sin drott							
DK Mjly 22		Sasgerd al't runnistaren utrycker att den som förstör runstenen skall vara en sejdkarl							
DK Mjly 42	Toste rejste denne sten efter Tue, sin bror, Asveds smed, som døde østpå.	Toste reste runstenen efter sin bror			Sten	Smiör	Smed	970-1020	1
DK Mjly 42		Tue arbejdede som smed hos Asved							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
DK Mjly 42		Tue dog österut							
DK Mjly 42		Tue hade rest österut							
DK Mjly 67	Alfkel og hans sonner rejste denne sten efter deres frænde Manne, som var "landbestyrer" hos Keld den norske.	Alfkel och hans söner reste runstenen efter sin vän			Sten	Landhärpär	Landbestyrer	970-1020	1
DK Mjly 67		Manne har dött							
DK Mjly 67		Manne var landförvaltare hos Keld den norske/norröne							
DK Mjly 77	Gumulv og Øgot og Aslak og Rolf rejste denne sten efter deres fælle Ful. Han fandt døden ... da konger kæmpede.	Gumulv, Øgot, Aslak och Rolf reste runstenen efter sin vän			Sten	Kunungar	Konger	970-1020	1
DK Mjly 77		Ful dog då kungarna stred							
DK Mjly 77		Konungarna stred							
DK Njly 67	Asser landbestyrer, Koges/Kugges(?) søn, ristede disse runer efter 'dronning' Asbod/As[m]od (Anm. osåker læsning av inskriften).	Asser är landförvaltare			Runor	Landhärpär	Landbestyrer	900-1020	1

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
DK Njy 67		Asser ristade runorna efter sin drottning				Drötning	Dronning		
DK Njy 67		Asbod/As[m]od var drottning över Asser							
DK Njy 71	Asser satte denne sten efter Valtoke, sin 'dro'. Stenen forkynder, at den længe vil stå her; den skal nevne (omtale) Valtokes varde.	Asser satte runstenen efter sin drott		Stenen förkunnar att den skall stå här länge	Sten	Drötin	Drot	970-1020	1
DK Njy 71		Valtoke har dött							
DK Njy 71		Valtoke var drott över Asser		Stenen ska omtala Valtokes grav	Grav/vård?				
DK Sj 35	Gunvalds sten, son af Roald, thul på Salhøje.	Gunvald är thul på Salhøje			Sten	pularR	Thul (taler/fremsigemand)	700-780	1
DK Sjy 10	Kong Gorm gjorde disse kumler efter Thyra sin kone Danmarks bod.	Gorm är kung			Minnesmärke	KunungR	Kong	940-955	1
DK Sjy 10		Gorm gjorde runstenen efter sin fru							
DK Sjy 10		Thyra har dött							
DK Sjy 10		Gorm förkunnar att Thyra var Danmarks prydnad							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
DK Slj 11	Kong Harald bod gore disse kumler efter Gorm sin fader og efter Thyra sin moder - den Harald, som vandt sig hele Danmark och Norge og gjorde danerne kristne.	Harald är kung			Minnesmärke	KunungR	Kong	965-970	
DK Slj 11		Harald gav i uppdrag åt någon/ några att göra runstenarna efter Haralds far och mor							
DK Slj 11		Gorm och Thyra har dött							
DK Slj 11		Harald vann/lade hela Danmark och Norge under sig							
DK Slj 11		Harald gjorde danerna kristna							
DK Slj 11		Danerna har gått över till den kristna tron							
DK Slj 14	Tue bryde rejste denne sten efter brydens hustru. Disse stave vil leve meget lange for Thorgunn.	Tue är bryte		Runstavarna skall leva mycket länge för Thorgunn	Sten	Bryti	Bryde	900-970	
DK Slj 14		Tue reste stenen efter sin fru			Stavar				
DK Slj 14		Thorgunn har dött							

Runinskrifter Skandinaviens

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
DK Sk 46	Bjarnger lod denne sten rejse efter sin broder Ravn, svend hos Gunu(lv) i Svitjod.	Bjarnger gav i uppdrag åt någon att resa runstenen efter Bjarngers bror			Sten	Svain	Svend	1050-1100	1
DK Sk 46		Ravn har dött							
DK Sk 46		Ravn var sven hos Gunu(lv)							
DK Sk 46		Ravn hade rest till Svitjod							
DK Sk 51	Sakse satte denne sten efter Esbern sin fælle, Tofes/Tokes søn. Han flygtede ikke ved Uppsala, men sloges sålænge han havde våben.	Sakse satte stenen efter sin vän			Sten			970-1020	1
DK Sk 51		Esbern dog i Uppsala			Vapen				
DK Sk 51		Esbern slogs så länge han hade vapen							
DK Sk 69	Jeg, erilen, kaldes den Wilagær ("den listige") / Sawilagær ... 'alu' (ol?)	Wilagær är eril				ErilaR	Erilen	375/400-500/70	4

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
DK Sk 80	Eskil satte denne sten efter Toke Gornsson, der var ham en huld herre. Han flygtede ikke ved Uppsala. Drengene satte efter deres bror stenen på højen stot med runer. De gik Gornis Toke nærmest.	Eskil satte runstenen efter sin drott/herre			Sten	Dröttin	Herre	970-1020	1
DK Sk 80		Toke var en huld drott till Eskil							
DK Sk 80		Toke dog vid Uppsala							
DK Sk 80		Tokes bröder reste runstenen på höjden							
DK Sk 80		Bröderna gick Toke närmast							
DK SkL4	Toke lod gøre kirken og...	Toke gav i uppdrag åt några att göra kyrkan			Kyrka			970-1020	1
DK Sl 1	Thorulv, Svends hirdmand, rejste denne sten efter Erik, sin felle, som døde, da drengene belejrede Hedeby; men han var styrmand, en såre god dreng	Thorulv reste runstenen över sin vän			Sten	Hëmbëgi	Hirdman	983-1014	1
DK Sl 1		Thorulv var Svends hirdman				Stýrimannr	Styrmand (skibsforer, skibshövding)		
DK Sl 1		Erik dog då Hedeby belägrades							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
DK Sl 1		Drängar belägrade Hedeby							
DK Sl 1		Erik var styrman (osäker översättning till modernt språk)							
DK Sl 3	Kong Svend satte stenen efter sin hirdmand Skarde, som var draget vesterpå, men nu fandt doden vid Hedeby.	Svend är kung			Stenen	KunungR	Kong	983-1014	1
DK Sl 3		Svend satte runstenen efter sin hirdman				Hëmbëga	Hirdmand (kunglig)		
DK Sl 3		Skarde var hirdman hos kung Svend							
DK Sl 3		Skarde hade rest västerut							
DK Sl 3		Skarde dog i Hedeby							
DK Sl 4	Asfrid, Odinkars datter, gjorde disse kumlær efter kong Sigtryg, hendes og Gnuþas søn. Gorm ristede runerne.	Asfrid gjorde runstenen efter sin søn og kung			Minnesmärke	Kunung	Kong	935-950	1
DK Sl 4		Sigtryg var kung			Runorna				
DK Sl 4		Sigtryg har døtt							
DK Sl 4		Gorm ristade runorna							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
DK Syd 11	Eskil Sulkeson lod denne sten rejse efter sig selv. Alltid vil stande, mens stenen lever, denne mindeskrift, som Eskil gjorde. - Krist og Sankt Mikael hjælpe hans sjæl.	Eskil gav i uppdrag åt någon att resa runstenen över Eskil själv		Så länge stenen lever skall minnesskriften stå	Sten			1025-1075	1
DK Syd 11		Eskil, runnstiaren eller annan person ber Kristus och Sankt Mikael att hjälpa Eskils själ			Minnesskrift				
DR BR66	Målede ... eril.	Erlen eller annan person målade				ErlaR		400-550	2
DR BR74	Målede ... eril.	Erlen eller annan person målade				ErlaR		400-550	2
Gs 13	Bruse lät uppressa denna sten efter Egl, sin broder. Och han blev död i Tavastland, då Bruse förde landskapets ledung(?) efter sin broder. Han for med Fröger. Gud hjälpe hans själ och Guds moder. Sven och Asmund de ristade.	Bruse gav i uppdrag åt någon att uppressa runstenen efter Brusens bror			Sten			1000-talets mitt	1
Gs 13		Egl har dött i Tavastland							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Gs 13		Bruse förde landskapets ledung (?) efter sin bror			Landskapets ledung(?)				
Gs 13		Egil for med Fröger							
Gs 13		Sven och Asmund ristade runorna							
Gs 13		Bruse eller/och runnarna ber Gud och Guds moder att hjälpa Egils själ							
J RS1928; 66	Austmaðr, Guðfastr's son had this stone raised and this bridge made and he had Jämtland Christianized. Ásbjörn made the bridge, Trjónn(?) and Steinn carved these runes (SNR).	Austmaðr gav i uppdrag åt några att göra runstenen och bron			Sten			Vikingatid (SNR)	1
J RS1928; 66		Austmaðr kristnade Jämtland							
J RS1928; 66		Folket i Jämtland har övergått till kristendomen							
J RS1928; 66		Ásbjörn gjorde bron			Bro				
J RS1928; 66		Trjónn(?) och Steinn ristade runorna			Runor				
N KJ16 U	I the eril (SNR).	Någon nämner sig själv som eril				Erlaz	The eril	475-525 (SNR)	2

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
N KJ69 U	I, Wägaz the eril, (son of) Aglamundo (SNR).	Wägaz säger att han är eril				Erlaz	The eril	160-375/400 (SNR)	
N KJ71 U	I the eril Hrozaz, (son of) Hrozaz worked up this stone for Ailifo (SNR).	Hrozaz säger att han är eril			Sten	Erlaz	The eril	375/400- 560/570 (SNR)	1
N KJ71 U		Hrozaz gjorde runstenen åt Ailifo							
N KJ72 U	I, Wivaz, made the runes after Woduridaz, my lord. For me, Woduridaz, three daughters, the most distinguished of the heirs, prepared the stone (SNR) (Anm. många olika tolkningar).				Runor	Witandahlraban	Lord/Brödegvar en/Brödsörjaren (osäker tolkning)	375/400- 520/530 (SNR)	1
N KJ72 U					Stenen				
Nä 29	Bofrid lär resa efter Björn, sin broder. Han hade manligen färt vida.	Bofrid gav i uppdrag åt någon att resa runstenen efter Bofrids bror				(Fulldrängla)	(Manligen)	Vikingatid (SNR)	1
Nä 29		Björn hade manligen varit ute på resor							
Nä 29		Björn har dött							
Sm 144	Sonen fick Käte Vifridssons smiden. Guda-Skägge utförde (ristningen).	Sonen fick Kåtes smiden						Sent 800-tal (SNR)	1

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sm 144		Skägge gjorde ristningen							
Sm 16	Rosten och Bliv, Åke och Håkan svennerna reste åt sin fader Kale (~ Kalle) den döde kumlet vitt synligt. Därför den gode icke skall glömmas, så länge stenen står och runornas stavar.	Rosten, Bliv, Åke och Håkan reste runstenen efter sin far		Runstenen står och runornas stavar (syns?) och påminner om Kale den gode	Minnesmärket		Svennerna	Vikingatid (SNR)	1
Sm 16		Kale har dött			Den döde				
Sm 16		Rosten, Bliv, Åke och Håkan placerad runstenen vida synligt			Stenen				
Sm 37	Assur gjorde denna värd efter Ond sin fader. Han var minst bland män en gnidare (~ niding), ej snål på mat eller snar till hämnd. På sin gud den gode trodde.	Assur gjorde runstenen efter sin far			Runornas stavar Värd			1000-talets tidigare decennier	1
Sm 37		Ond har dött			Mat				
Sm 37		Ond var givmild på mat							
Sm 37		Ond trodde på sin gud							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sm 42	Tümme (~ Domme) reste denna sten efter Assur, sin broder, som var i tjänst hos kung Harald som sjökrigare.	Tümme reste runstenen efter sin bror			Sten	Konungs	Kung	ca 1050	1
Sm 42		Assur har dött				Skipari	Sjökrigare		
Sm 42		Assur var i tjänst hos kung Harald som sjökrigare							
Sm 42		Harald är kung							
Sm 76	Tova reste denna sten efter sin fader Vrae, Hakon jarls stallare.	Tova reste runstenen efter sin far			Sten	Jarls	Jarl	Vikingatid (SNR)	1
Sm 76		Vrae har dött				Stallara	Stallare		
Sm 76		Vrae var Hakon jarls stallare							
Sm 76		Hakon var jarl							
So 106 (se tillägg)	Alrik reste stenen, son till Sigrid, efter sin fader Spjut, som västerut varit hade, brutit borg och borgmän däri slagit; befästningskonster kunde han alla.	Alrik reste runstenen efter sin far			Srenen	Bardha	Borgmän	Vikingatid (SNR)	1
So 106 (se tillägg)		Sjut har dött			Borg				
So 106 (se tillägg)		Spjut hade rest västerut och krigat mot män i en borg							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 122	Stenen står efter Hæsten, reste den fadern själv efter sin döde son, Asgot gjorde träväg.	Hæstens får (Asgot?) reste runstenen själv		Stenen står	Stenen			Vikingatid (SNR)	1
Sö 122		Hæsten har dött			Den döde				
Sö 122		Asgot gjorde träväg			Träväg				
Sö 126	Holmfrid, Hidmfrid, de läro hugga stenen efter Åskil, sin fader. Han drog i strid i Österväg, tills hövdingen fölla måste.	Holmfrid och Hidmfrid lär hugga runstenen efter sin får			Stenen	Folksgrim	Hövding	Vikingatid (SNR)	1
Sö 126		Åskil har dött							
Sö 126		Åskil stred i österut							
Sö 126		Hövdingen stupade i striden österut							
Sö 130	Fyra gjorde åt fadern, den gode, drapligt den heder efter Domare, mild i ord och på mat ej karg, att för hans skull stonar de stälde upp i sorg.	Fyra syskon stälde upp stonar (runsten) för sin faders skull			Stenar			Vikingatid (SNR)	1
Sö 130		Domare har dött							
Sö 130		Domare talade med milda ord							
Sö 130		Domare gav generöst med mat			Mat				
Sö 130		De fyra syskonen sörjde sin far							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 137 (se tillägg)	Nordsidan: Tora reste denna sten efter Öbber, sin man. Sydsidan: Denna sten står efter Öbber på tingsstaden efter Toras man. Han västerut väpnade sina karlar, såg sonen där det. Kämpen är nu till olycka död, om så frejdad, (som i strofen angivits).	Tora reste runstenen efter sin man		Runstenen står på tingsstaden	Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 137 (se tillägg)		Öbber har dött			Tingsstaden				
Sö 137 (se tillägg)		Öbber väpnade sina karlar			Väpen				
Sö 137 (se tillägg)		Öbbers karlar tog emot vapen från Öbber							
Sö 137 (se tillägg)		Öbber och hans karlar reste västerut							
Sö 160	Öbärn reste denna sten efter Skärder. Han blev död i England i tingsmannalidet. (Anm. Knut den stores tåg)	Öbärn reste runstenen efter Skärder			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 160		Skärder dog i England i tingsmannalidet			Tingsmannalidet				

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 160		Skräder reste till England i tingmannalidet							
Sö 161	N. N. reste stenen efter Torer, sin broder, skeppsförare god.	N.N. reste runstenen efter sin broder			Stenen	Styrmaðr	Skeppsförare	Vikingatid (SNR)	1
Sö 161		Torer har dött							
Sö 161		Torer reste till sjöss och var skeppsförare							
Sö 163	Trynk (reste) stenen efter sina söner, käckä kämpar, for Olev, i Grekland skiftade han guld.	Trynk reste runstenen efter sina söner			Stenen			Vikingatid (SNR)	1
Sö 163		Sönerna har dött							
Sö 163		Olev reste till Grekland							
Sö 163		Olev skiftade guld i Grekland			Guld				
Sö 164	Gudbärn, Ödde, de reste denna sten efter Gudmar, sin fader. Stod manligen i stammen på skeppet, ligger västerut jordad, han som dog.	Gudbärn och Ödde reste runstenen efter sin far			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 164		Gudmar har dött			Stammen på skeppet				
Sö 164		Gudmar stod manligen i stammen på skeppet							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 164		Gudmar har begravits västerut							
Sö 164		Någon har begravit Gudmar västerut							
Sö 164		Gudmar reste västerut på ett skepp							
Sö 166	Grytgard, Ändride, sönerna, gjorde (värden) efter sin käckte fader. Gudver var västerut i England, skifade (dama)gälden, hemsökte i Saxland (n. v. Tyskland) befolkningens städer. (Anm. Det är ordet burghIR som översatts med städer. Burg betyder snarare borg, se Sö 106).	Grytgard och Ändride gjorde runstenen efter sin far			Gälden			Vikingatid (SNR)	1
Sö 166		Gudver har dövt				Borgar (burghIR)			
Sö 166		Gudver reste västerut till England							
Sö 166		I England skifade han/fick del av gälden							
Sö 166		Människor i England fick betala gälden							
Sö 166		Gudver hemsökte befolkningens städer i Saxland							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskliga	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 171	Ingefast lät hugga stenen efter Sigvid, sin fader. Han föll i Holmgård (Novgorod, Ryssland) som skeppshövding med sitt skeppsfolk.	Ingefast gav i uppdrag till någon att göra runstenen efter Ingefasts far			Stenen	Skaipar vîsi	Skeppshövding	Vikingatid (SNR)	1
Sö 171		Sigvid har dött				Skipara	Skeppsfolk		
Sö 171		Sigvid stupade i Holmgård							
Sö 171		Sigvid hade rest över havet med sitt skeppsfolk							
Sö 171		Sigvid var skeppshövding							
Sö 174	Upp-Lum lät göra minnesvård, härbärke och bro efter sin son Björn, (som) blev dräpt på Gotland. Därför lät han livet, att följesmännen flydde; Björns fält- tecken de ville icke hålla. Gud hjälpe hans ande!	Upp-Lum gav några i uppdrag att göra minnesvård, härbärke och bro efter Upp-Lums son			Minnesvård	Gængir	Följesmännen	Vikingatid (SNR)	1
Sö 174		Björn har blivit dräpt på Gotland eftersom hans följesmän flydde			Härbärke				
Sö 174		Björn har rest till Gotland			Bro				
Sö 174		Följesmännen flydde			Fälttecken				

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskliga	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 174		Upp-Lum alt. runnisten ber Gud att hjälpa Björns själ							
Sö 179	Tola lät resa denna sten efter sin son Harald, Ingvars broder. De foro manligen fjärran österut gavo örnen (mat), dogo söderut i Särkland.	Tola gav i uppdrag åt någon att göra runstenen efter Tolas son			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 179		Harald och Ingvar reste manligen fjärran			Guld				
Sö 179		Harald och Ingvar krigade österut och dräpte fiender							
Sö 179		Harald och Ingvar dog söderut i Särkland							
Sö 179		Harald och Ingvar hade rest till Särkland							
Sö 196	Ingelfrid lät resa denna sten efter Oulv, sin fader, och stav. Oulv gjorde detta ting- i öster(?). Assur högg (runorna). Ginna utförde (tingsplats) i väster(?).	Ingelfrid gav i uppdrag åt någon/några att resa runsten och stav över Ingelfrids far			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 196		Oulv har dött			Stav				
Sö 196		Oulv gjorde detta ting			Ting				

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskliga	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 196		Assur högg runorna							
Sö 198	Sigrd lät resa denna sten efter Sven, sin make. Han ofta seglat till Semgallen, med dyrbart skepp, kring Domenäs.	Sigrd gav någon/några i uppdrag att resa runstenen över Sigrids make			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 198		Sven har dött			Dyrbart skepp				
Sö 198		Sven seglade ofta till Semgallen							
Sö 198		Sven idkade handel i Semgallen							
Sö 217	Svärting och Kåre och Gudmund och Skåre och Knut reste denna sten efter Otrygg, sin fader, som föll i Gudves följe.	Svärting, Kåre, Gudmund, Skåre och Knut reste runstenen efter sin fader			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 217		Otrygg har dött i Gudves följe			Följe				
Sö 217		Otrygg har deltagt i Gudves följe							
Sö 217		Gudve ledde ett följe							
Sö 312	Holmfäst lät rödja väg och göra bro efter Gammal, sin fader, som bodde i Näsby. Gud hjälpe hans ande! Östen [fristade].	Holmfäst gav i uppdrag åt några att röja väg och göra bro efter Holmfästs fader			Väg			Vikingatid (SNR)	1
Sö 312		Gammal har dött			Bro				
Sö 312		Gammal bodde i Näsby							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 312		Holmfäst alt. runristaren ber att Gud skall hjälpa Gramnals ande							
Sö 33	Gnupa lär resa denna sten efter Gullev, sin broder. Han avled österut i krigstjänst.	Gnupa gav i uppdrag åt någon att resa runstenen efter Gnupas broder			Sren			Vikingatid (SNR)	1
Sö 33		Gullev har dött i krigstjänst österut							
Sö 33		Gullev reste österut							
Sö 33		Gullev krigade							
Sö 335	Ulv(?) reste denna sten efter sin broder Osniken, som omkom österut med Ingvar, (han var Holmstens skeppskamrat.	Ulv(?) reste runstenen efter sin broder			Sren	Skipari	Skeppskamrat	Vikingatid (SNR)	1
Sö 335		Osniken har dött österut							
Sö 335		Osniken var med Ingvar österut							
Sö 335		Osniken reste med Holmstens skepp							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
So 338	Kättil och Björn de reste denna sten efter Torsten, sin fader, Anund efter sin broder och huskarlarna efter den rättvise (?), Kättilö efter sin make. Bröderna voro bland de bästa män i landet och ute i ledung, de höllo sina huskarlar väl(?). Han föll i strid österut i Gårdarrike, ledungens hövding, av landsmännen den bästa.	Kättil och Björn reste runstenen efter sin far, Anund efter sin broder, huskarlarna efter den rättvise (?) och Kättilö efter sin make			Sten	Huskarlar	Huskarlarna	Vikingatid (SNR)	1
So 338		Anund och Torsten var ute i ledung			Ledung				
So 338		Anund och Torsten höll sina huskarlar väl(?)							
So 338		Torsten föll i strid österut i Gårdarrike							
So 338		Torsten hade rest till Gårdarrike							
So 338		Torsten var hövding och ledde ledungen				Liöds forungi	Ledungens hövding		

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 41	Tate högg efter sin fader Skage (1. Skakke) det stora minnesmärket, det skall alltid höras talas därom.	Tate högg minnesmärket efter sin far			Minnesmärket			Vikingatid (SNR)	1
Sö 41		Skage har dött							
Sö 41		Tate skriver att det alltid skall höras talas om minnesmärket							
Sö 42	Sigvalde reste (den stenen efter) Torkel (?) sin rättare.	Sigvalde reste runstenen efter sin rättare				Bryti	Rättare	Vikingatid (SNR)	1
Sö 42		Torkel har dött							
Sö 42		Torkel var rättare hos Sigvalde							
Sö 54	Torsten och Östen och Natffare reste stenen efter Finnvid och Olev, Torkel, sina bröder. De voro alla Vikings söner av länsadelsbörd, läro resa stenen. Stenkl ristade runorna.	Torsten, Östen och Natffare reste/lät resa runstenen efter sin bröder			Stenen	Landsbornik män	Länsadelsbörd	Vikingatid (SNR)	1
Sö 54		Finnvid, Olev och Torkel har dött			Stenen				
Sö 54		Stenkl ristade runorna			Runorna				

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 55	Torsten lät resa denna sten efter sig själv och sin son Hävner. Till England var den unge kämpan faren, blev sedan hemma till sorg död. Gud hjälpe deras själ! Brune och Slode de ristade denna sten.	Torsten gav i uppdrag till någon/några att resa runstenen efter Torsten själv och hans son			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 55		Hävner har dött			Sten				
Sö 55		Hävner reste till England							
Sö 55		Hävner dog hemmavid							
Sö 55		Torsten alt. runistarna ber Gud att hjälpa Torstens och Hävners själ							
Sö 55		Brune och Slode ristade runstenen							
Sö 65	Inga reste denna sten efter Olov, sin arvinge. Han österut plöjde med stäven och i langobardernas land avled han.	Inga reste runstenen efter sin arvinge			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 65		Olov reste med båt österut			Stäven (båt)				
Sö 65		Olov dog i langobardernas land							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskliga	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Sö 74	Torer reste denna sten efter sin son Gyrd och gjorde spångar över sonen.	Torer reste runstenen efter sin son			Sten			Vikingatid (SNR)	1
Sö 74		Gyrd har dött			Spångar				
Sö 74		Torer gjorde spångar till Gylds ära							
U 1011	Vigmund lät hugga stenen till minne av sig själv, den skickligaste av män. Gud hjälpe Vigmund skeppshövdingens själ. — Vigmund och Åfrid högg minnesmärket, medan han levde.	Vigmund och Åfrid högg minnesmärket över Vigmund då han fortfarande levde			Stenen	Styrmanns (styrmanöf)	Skeppshövding	Vikingatid (SNR)	1
U 1011		Vigmund säger om sig att han är den skickligaste av män			Minnesmärket				
U 1011		Vigmund omnämner sig själv som skeppshövding							
U 1011		Vigmund och ev. Åfrid ber Gud att hjälpa Vigmunds själ							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 1016	Ljut skeppshövding reste denna sten till minne av sin söner. Den hette Ake, som förgicks utomlands. Han styrde skeppet, han kom till Greklands hamnar, han dog hemma . . .	Ljut reste runstenen till minne av sin söner			Sten	Styrmaödr	Skeppshövding	Vikingatid	1
U 1016		Ljut kallar sig själv skeppshövding			Skeppet				
U 1016		Sönerna har dött			Hamnar				
U 1016		Ake reste till Greklands hamnar							
U 1016		Ake styrde skeppet							
U 1016		Ake dog hemma							
U 102	Kale lät hugga denna häll efter sina två söner, och han och Ingetora gjorde en bro, ett stort minnesmärke inför många män.	Kale gav i uppdrag åt någon/några att hugga runstenen efter två söner			Häll			Vikingatid (SNR)	1
U 102		Sönerna har dött			Bro				
U 102		Kale och Ingetora gjorde en bro			Minnesmärke				
U 102		Många män ser det stora minnesmärket							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 11	Tyd du runorna! Rätt lät rista dem Tolir, bryte i Roden, åt konungen. Tolir och Gylla läto rista (dessa runor), båda makarna efter sig till en minnesvärd . . . Häkon bjöd rista.	Tolir och Gylla gav i uppdrag åt någon att rista runstenen över sig själva			Minnesvärd	Bryti	Bryte	1075-1085	1
U 11		Tolir och Gylla, alt. runnistaren, uppmanar läsaren att tyda runorna			Runorna	Kunungi	Konungen		
U 11		Tolir var bryte i Roden åt konungen (Häkon)							
U 11		Häkon befälde att runorna skulle ristas							
U 112	Ragnvald lät rista runorna efter Fastvi, sin moder, Onäms dotter, hon dog i Ed. Gud hjälpe hennes ande. Runorna lät Ragnvald rista. Han var i Grekland, han var krigarföljets hövding.	Ragnvald gav i uppdrag åt någon/några att rista runorna efter Rangvalds mor			Runorna	Lið's forungi	Hövding	Vikingatid (SNR)	1
U 112		Fastvi dog i Ed			Ed				
U 112		Ragnvald alt. runnistaren ber Gud att hjälpa hennes ande			Lið				
U 112		Ragnvald hade rest till Grekland							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 112		Rangvald var hövding åt/ledde krigarföljet							
U 1161	Vifast, Folkad, Kupaar läto resa stenen efter sin fader Holmfast (och efter sin broder) Armfast. Far och son blevo båda innebrända. Och Balle och Frösten, Livstens följeslagare, (ristade).	Vifast, Folkad och Kupaar gav till uppdrag åt någon/några att resa runstenen efter brödernas far och bror			Stenen	Lið	Följeslagare	Vikingatid (SNR)	1
U 1161		Holmfast och Armfast dog då de båda blev innebrända							
U 1161		Balle och Frösten ristade runorna							
U 1161		Balle och Frösten var Livstens följeslagare							
U 135	Ingefäst och Östen och Sven lät resa dessa stenar efter Östen, sin fader, och de gjorde denna bro och denna hög.	Ingefäst, Östen och Sven gav i uppdrag till någon/några att resa stenarna efter Ingefästs, Östens och Svens far			Stenar			Vikingatid (SNR)	1
U 135		Ingefäst, Östen och Sven gjorde bron			Bro				
U 135		Ingefäst, Östen och Sven gjorde högen			Hög				

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskliga	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 194	Ale (Alle) lät resa denna sten efter sig själv. Han uppbar Knuts gäld i England. Gud hjälpe hans ande!	Ale gav i uppdrag åt någon/några att resa runstenen efter Ale själv			Sten			ca 1030-tal	
U 194		Ale hade rest till England med Knut			Gäld				
U 194		Ale uppbar/fick del av Knuts gäld							
U 194		Knut hade rest till England							
U 194		Knut tog gäld i England							
U 194		Människor i England fick betala gäld till Knut							
U 194		Ale ål runnstaren ber Gud att hjälpa Ales själ							
U 209	Torsten gjorde [minnesvården] efter Arnmund, sin son, och köpte denna gård och förvärvade [rikedom] öster ut i Gårdarrike.	Torsten gjorde runstenen efter sin son			Gård			Vikingatid (SNR)	
U 209		Arnmund har dött							
U 209		Torsten köpte en gård							
U 209		Torsten reste österut till Gårdarrike							
U 209		Torsten förvärvade rikedom i Gårdarrike							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 212	A: Jarlabanke lät resa denna sten efter sig, medan han levde. Han ägde ensam hela Täby. Gud hjälpe hans själ. B: Jarlabanke lät resa denna sten efter sig, medan han levde, och han gjorde denna tingsplats, och ensam ägde han hela detta hundare.	Jarlabanke gav någon/några i uppdrag att resa runstenen över Jarlabanke själv			Sten			Vikingatid (SNR)	1
U 212		Jarlabanke ägde ensam hela Täby			Sten				
U 212		Jarlabanke alt. runnistaren ber Gud att hjälpa Jarlabankes själ			Tingsplats				
U 212		Jarlabanke gjorde tingsplatsen							
U 212		Jarlabanke ägde ensam hela hundaret							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskliga	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 225-226	Ulvkel och Arnkel och Gye de gjorde här tingsplats . . . Ej skall en större än den Ulvs söner raska svenner, minnesvärd finnas, gjorde efter (honom), åt sin fader. De reste stenar och staven gjorde också den höga till hederstecken. Även Gyrid älskade maken. Därför i tårar skall talas om honom.	Ulvkel, Arnkel och Gye gjorde tingsplatsen			Tingsplats			Vikingatid (SNR)	1
U 225-226		Ulvs söner (Ulvkel, Arnkel och Gye) gjorde runstenen efter sin far			Minnesvärd				
U 225-226		Ulv har dött			Stenar				
U 225-226		Ulvs söner reste stenar och hög stav			Stav				
U 225-226		Gyrid älskade sin make							
U 241	Och Dan och Huskarl och Sven läto resa stenen efter Ulvrik, sin farfar. Han hade i England uppburit två gälder. Gud och Guds moder hjälpe faderns och sonens själar.	Dan, Huskarl och Sven gav någon/några i uppdrag att resa runstenen efter Dans, huskarls och Svens farfar			Stenen				1

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 241		Ulvrik har dött			Gälder				
U 241		Ulvrik hade rest till England							
U 241		Ulvrik hade uppburit/fått del av två gålder i England							
U 241		Människor i England hade fått betala gåld vid två tillfällen							
U 241		Dan, Huskarl och Sven alt. runristaren ber Gud och Guds moder att hjälpa Ulvriks och hans sons själar							
U 335	Holme lär resa denna sten och (göra) denna bro efter Håra, sin fader, Sigröds huskarl.	Holme gav några i uppdrag att resa runstenen och göra bro efter Holmes far			Sten	Huskarl	Huskarl	Vikingatid (SNR)	1
U 335		Håra har dött			Bro				
U 335		Håra var huskarl hos Sigröd							
U 344	Men Ulv har i England tagit tre gålder. Den var det första, som Toste gäldade. Sedan gäldade Torkel. Sedan gäldade Knut.	Ulv har varit i England tre gånger och tagit gåld			Gälder			ca 1020	1
U 344		Ulv reste med Toste till England							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 344		Toste gäldade i England							
U 344		Ulv reste med Torkel till England							
U 344		Torkel gäldade i England							
U 344		Ulv reste med Knut till England							
U 344		Knut gäldade i England							
U 344		Människor i England betalade gäld vid tre tillfällen							
U 552	Sigurd lät resa stenen efter Käre, sin man. Gud hjälpe hans ande. Torbjörn skald högg runorna.	Sigurd gav i uppdrag åt någon/några att resa stenen efter Sigurds man			Stenen	Skald	Skald	Vikingatid (SNR)	1
U 532		Käre har dött			Runorna				
U 532		Sigurd och/eller Torbjörn ber Gud att hjälpa Käres ande							
U 552		Torbjörn kallar sig själv skald							
U 532		Torbjörn högg runorna							
U 611	Björn och Stenfrid lät resa stenen efter Gisle. Han föll utomlands i Frögers följe.	Björn och Stenfrid gav i uppdrag åt någon/några att resa runstenen efter Gisle			Följe	Läpi	Följe	Vikingatid (SNR)	1
U 611		Gisle hade rest utomlands i Frögers följe			Stenen				
U 611		Gisle stupade utomlands							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskliga	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 611		Fröger hade rest utomlands							
U 611		Fröger ledde ett följe							
U 617	Ginnlög, Holmgers dotter, syster till Sygröd och till Göt, hon lät göra denna bro och resa denna sten efter Assur, sin man, son till Hakon jarl. Han var landvärmare mot vikingar med Geter. Gud hjälpe nu hans ande och själ.	Ginnlög gav i uppdrag åt några att göra bron och resa runstenen efter hennes man			Bro	Iarls	Jarl	1000-tal	1
U 617		Assur har dött			Sten	Vikinga vorðr	Landvärmare mot vikingar		
U 617		Assur värmade land mot vikingar tillsammans med Geter							
U 617		Geter värmade land mot vikingar							
U 617		Ginnlög och/eller runnisten ber Gud att hjälpa Assurs själ							
U 668	Stärkar och Hjóvard lät resa denna sten efter sin fader Gere, som satt västerut i tینگalide. Gud hjälpe själen.	Stärkar och Hjóvard gav i uppdrag åt någon/några att resa runstenen efter Stärkars och Hjówards far			Sten			Vikingatid (SNR)	1
U 668		Gere har dött			Tینگalide				

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 668		Gere hade rest västerut							
U 668		Gere satt västerut i tingslide							
U 668		Stärkar och Hjorvard gav i uppdrag åt någon/några att resa runstenen efter Stärkar och Hjorvard och/eller runnistaren ber Gud att hjälpa Geres själ							
U 703	Asvi lät resa denna sten efter Arnulv, sin gode son. Han bodde här . . . en gästfri och målsnäll man.	Asvi gav i uppdrag åt någon/några att resa runstenen efter Asvis son			Sten			Vikingatid (SNR)	1
U 703		Arnulv har dött							
U 703		Arnvi bodde här							
U 703		Arnvi gav rikligt med mat							
U 703		Arnvi var talför							
U 729	Vidhugse lät resa denna sten efter Säreve, sin gode fader. Han bodde i Agersta. Här skall stenen stå mellan byarna. Råde den man, som runvis är, de runorna, som Balle ristat.	Vidhugse gav i uppdrag åt någon/några att resa runstenen efter Vidhugses far		Runstenen skall stå mellan byarna	Sten			Vikingatid (SNR)	1
U 729		Säreve har dött			Byarna				

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 729		Särev bodde i Agersta			Runorna				
U 729		Ballé ristade runorna							
U 778	Tjälve och Holmlög låto resa alla dessa stenar efter Banke (eller: Bagge), sin son. Han ägde ensam ett skepp och styrde österut i Ingvars här. Gud hjälpe Bankes (Bagges) ande. Askil ristade.	Tjälve och Holmlög gav någon/några i uppdrag att resa alla stenarna efter Tjälves och Holmlögs son österut i Ingvars här.			Stenar	Ljþ	Här/följe	Vikingatid (SNR)	1
U 778		Banke har dött			Skepp				
U 778		Banke ägde ensam ett skepp			Här (lid)				
U 778		Banke styrde skeppet österut							
U 778		Banke reste österut i Ingvars här							
U 778		Ingvar ledde sin här österut							
U 778		Tjälve och Holmlög ber Gud att hjälpa Bankes själ							
U 778		Askil ristade runstenen							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 792	Kär lät resa denna sten efter Horse(?), sin fader, och Kabbe efter sin sväger (måg). Han for dristigt, förvärvade ägodelar ute i Grekland åt sin arvinge.	Kär och Kabbe gav någon/några i uppdrag att resa runstenen efter Kårs far och Kabbes sväger			Sten			Vikingatid (SNR)	1
U 792		Horse(?) har dött							
U 792		Horse reste dristigt till Grekland							
U 792		Horse förvärvade ägodelar i Grekland							
U 792		Arvingen fick del av Horses förvärvade ägodelar							
U 922	Ingemund och Tord, Jarl och Vigbjörn (?) läto resa stenen efter Ingefast, sin fader, skeppshövdingen, som for ut till Grekland, son till ionha, och efter Igulbjörn. Och Öpir ristade.	Ingemund, Tord, Jarl och Vigbjörn(?) gav någon/några i uppdrag att resa runstenen efter Ingemunds, Tords, Jarls och Vigbjörns far			Stenen	Styrmaödr	Skeppshövding	Vikingatid (SNR)	1
U 922		Ingefast och Igulbjörn har dött							
U 922		Ingefast var skeppshövding och hade rest med båt till Grekland							
U 922		Öpir ristade runstenen							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 954	Ornik (?) och de andra fränderna reste stenen efter Helge, sin broder. Och Sassur dräpte honom och gjorde nidningsverk, svek sin följesman. Gud hjälp hans ande!	Ornik (?) och andra fränder reste stenen efter Helge, deras broder			Stenen			Vikingatid (SNR)	1
U 954		Helge har blivit dräpt							
U 954		Sassur dräpte Helge							
U 954		Sassur svek sin följesman							
U 954		Ornik och fränderna skriver att Sassur gjorde nidningsverk							
U 954		Ornik och fränderna ber Gud att hjälpa Helges själ							
U 996	Ingrid (?) och Ingegärd läto resa stenen och göra vad ute i (?) sundet till minne av Tore sin fader. Tore lät göra själstuga till minne av Ingetora, sin hustru, och av . .	Ingrid (?) och Ingegärd gav några i uppdrag att resa runstenen och göra vad till minne av Ingrid's och Ingegärds far			Stenen			Vikingatid (SNR)	1
U 996		Tore har dött			Vad				
U 996		Tore gav några i uppdrag att göra en själstuga till minne av Tores fru			Själstuga				

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfiter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
U 996		Ingetora har dött							
Ög 81	Framsidan: Torgärd reste denna sten efter Assur (senar?), sin morbröder, som dog österut i Grekland. Baksidan: Söner fick Gulle en god bonde fem. Vid Fyris föll Assmund orädd kämpan, Assur omkom i öster i Grekland, Halvdan blev på Bornholm dräpt, Kare vid Dundee (?) och död är Boe. Torkel ristade runorna.	Torgärd reste runstenen efter sin morbror			Sten			900-tal (SNR)	1
Ög 81		Assur dog i Grekland			Runorna				
Ög 81		Assur hade rest till Grekland							
Ög 81		Gulle blev far till fem söner							
Ög 81		Assmund stupade vid Fyris							
Ög 81		Assmund var orädd kämpe och stred vid Fyris							
Ög 81		Halvdan blev dräpt på Bornholm							

Runinskrifter Skandinaviën

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Ög 81		Halvdan hade rest till Bornholm							
Ög 81		Kare blev dräpt vid Dundee(?)							
Ög 81		Kare hade rest till Dundee							
Ög 81		Boe har dött							
Ög 81		Torkel ristade runorna							

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik människa	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialiteter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Ö1 1	Inskrift A: Stridernas Thurs stam, som de största bedrifter följde - de flesta visste det -, ligger döld i denna hög. En mera felfri strömsmätig Yndils stora marks vagns Vidur skall icke råda öfver land i Danmark (fritt översatt: En hjelte, hvars bana, såsom hvar man visste, utmärktes genom de största bedrifter, ligger gömd i denna gravhög. En dygdigare, strömsmätig sjöhjelte skall aldrig komma att råda öfver land i det danska riket). Inskrift B: Sten denna blef satt efter Sibbe den vise, Foldars son, men hans följte satte vid ön - - -	Var man känner till Sibbe den vises bedrifter		Sibbe ligger döld i hög. Stenen blev satt	Hög	Hinn fröða	Den vise	Slutet av 900-talet	
Ö1 1		Sibbe den vise har dött			Stenen				
Ö1 1		Någon/några har begravt Sibbe den vise i gravhög			Följe	Lið	Följe (av Lið = krigarfölje)		

Runinskrifter Skandinavien

Nr	Text	Praktik mänskiska	Praktik djur/väsen	Praktik ting	Materialfeter	Beteckningar	Översättning	Datering	Material
Ö11		Sibbe den vise rådde över land i Danmark							
Ö11		Någon/några reser runsten över Sibbe den vise							
Ö11		Sibbe den vise ledde ett följe							
Ö11		Sibbes följe satt vid ön							

Ynglingatal

Srof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
1	Härskaren Fjölnir dör genom drunkning	Ölkarets vindlösa väg skulle övervinna härskaren		Feghetsordet (d.v.s. dödsnödvändighetens ord; dödsvissheten; av ödet bestämd att dö) kom till Fjölnir och fick framgång (ann. vilket betyder att ödet agerar så att Fjölnir dör)	Ölkar	Siklingi	Härskaren	Fyrsten	Sikling
2	Kung Sveiger springer efter dvärgen in i stenen	Sökimmars sal uppslukar kungen		Dvärgarnas salsväktare fångar/sviker kung Sveigder		Jöfri	Kungen	Fyrsten	Siklingen
2				Jättar bor i Sökimmars sal					
3	Kung Vanlande dör				Liö	Liös líona бага	Hirdens hövding	Mennens fiende	Fridens buds fiende=motståndare till dem som mäklar frid mellan härar, d.v.s. stridslysten konung
3	Trollkvinnan dödar Vanlande genom sejd					Mengljotuðor	Den gvimilde	Den gavmilde	Smyckes-slösar'n = egklenodförstörare, d.v.s. en mycket frikostig man
3	Några bränner Valande på Skutans strand	Valande brann på Skutans strand		Maran kväver/dräper kungen	Gravbäl				
4	Bröderna dödar sin far, kung Visbur, genom att bränna honom inne i huset	Elden kunde svälja Visburs kropp			Kropp (kungens) Elden	Allvald	Härskaren	Kongen	Enväldskungen

Ynglingatal

Strof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
4	Kung Visbur dör genom innebränning	Glöden biter gläfsande härskaren i härdskippet/ eldstadshöljet			Huset	Seir-vertendr	Bröderna	Setevergerne	Husets (sätrens) försvarare, d.v.s. bröderna och kungasönerna
5	Svärdbärarna rödfärgar jorden med sin kungs blod					Sverðberendr	Krigarna	Sverðbererne	De svärd bärande = de fria odlbönderna i Svitfod
5	Landets här tar livet av kung Domalde				Blodiga vapen	Dróttni	Kung	Konge	Drottin
5	Kung Domalde dör genom vapensår								
5	Svearnas folk offerar härskaren för god skörd								
6	Skalden har hört mycket berättas/har frågat om Domars gravrör och var han blev buren till den dånande elden				Gravrör	Yngva		Fyrststens	Yngves (Domar kallas så då han är ättelägg av Yngve Frey)
6	Visa män berättar om Domars kremering					Fróða menn	Visa män	Frode menn	Vitire män
6	Några bär kung Domars lik till elden och bränner den vid Fyris	Kung Domar brinner vid Fyris			Lik	Fjölnis niör		Fjölnes atling	Fjölners ätling
6		Elden dånar			Gravbål				
6	Kung Domar dör av värk på sotesängen			Värken biter Domar					

Ynglingatal

Srof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
7	Kung Dyggve dör (sordöden och kommer därför till Hel istället för till Valhall)			Gudinnan Hel fångar till glädje Dyggve och leker med honom		Konungmann	Kunglig man	Kongemann	Konungason
7						Allvald	Härskare	Storkongen	Envaldskung
8	Skalden berättar om Dag								
8	Kung Dag reser till Vörve för att utkräva hämnd för sin sparv och dör där				Val-ten/ staven	Valteins spakfrömuðr	Kungen	Val-tenens klokkremmer	Den spåkunnige som val-ten vänder= stavens vise befriare eller den som förstår att med vishet bruka spådomsstarven
8	Någon i Vörve har dödat kungens sparv					Frægdar fúss	Ärelysten	Ärelysten	Fräjdelystne
9	Kungens män/ skara bär budet om kungens död från striden i österled					Visa ferð	Kungens män	Fyrstens ferd	Kungens skara
9	Dag hade grymt rammat hötjugan	Hötjugan hade slagit den vredgade härskaren			Hötjugan	Pann gram	Den vredgade härskaren	Den gram	Denne gram
9	Någon har stuknit hötjugan i Dag								
10	Skalden tycker att det skulle vara underligt om Agnes här skulle tycka att Skjalvs död var gott								

Ynglingatal

Srof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
10	Skjalv hänger kung Agne i ett halssmycke i ett träd				Guldbänder/ guldsmycket/ guldkedjan	Gading	Kungen	Kongen	Konung god
10	Kung Agn dör genom att tämja Signys mans svale häst= tämja galgen/hänges				Galge/träd				
11	Bröderna Alrek och Erik dödar varandra					Dags frændr		Dags fränder	Dags fränder
11	Man kvad att bröderna dräpiti varandra med sadelhästens betsel				Sadelhästens betsel	Freys afsprung		Freys afsprung	Freys afkomma
11	Skalden berättar att man aldrig förr har sagt att Freys avkomma nyttjat ökdon bland folk/manskap								
12		Yngve vilar dödad		Ödets dom leder till kungens död		Véstalls vördr	Kungen	Altarets vokter	Helgedoms- altarets värdare
12	Alf dödar sin bror Yngve med dolken				Dolk/klinga	Döglingr		Fyrsten	Döglingen
12	Yngve dödar sin bror Alf								
13	Bera eggar bröderna till att döda varandra					Val-sæfendr	Kämparna	De valdrepnde	De drabbnings- väldige
14	Jörund dör och löses från livet i Limafjädern genom hängning då han om halsen får bära galgrepet				Den höga galgen	Hersa valdi	Härskaren	Hersers styrer	Hersa- hertskars ns
14									

Ynglingatal

Strof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
15	Ane dör i Ane-sot (av ålder)			Ane-soten fäller Ane					
15	Den livstörstige Ane får en andra gång dricka som ett dibarn								
15	Ane offerar sina söner								
15	Sönerna dödas av sin far Ane								
16	Ane låg och drack ur hornets smala udd. Han orskade inte hålla upp hornet				Hornet	Austrkonungr	Sveakungen	Austrkonge	Östergamen= österkonungen
17	Egill flyr ur landet för Tunnes välde	Oxes/hjurens skiclösa svärd (hornet) stod till hjärtat på Egill	Tjuren/oxen blodar sina horn på Egill, d.v.s dödar honom			Tys åttungr		Tys øttungr	Tys ättling (så kallas Egill sasom härstammande från gudarna)
18	Egill dör		Oxen/hjuren bar förr hornen i skogen i östermark (Svitjods skog)			Skilfinga mö		Skilfingers ætling	Skilfingers son (konungars son)
19	Ottar faller i strid för danernas vapen		Här-gamen (korpen) klöser Ottar i Vendel med blodig fot	Vapen					
20	Frodes jarlar Vötter och Faste dräper Ottar					Jarlar	Jarlar	Jarlar	Jarlar
20	Skalden skriver att han vet alt. berättar att Vötters och Fastes död blev till sagor om svearna					Vigfrømuð	Härskaren	Drapsfremmer	Drabningsfrämjar'n
20	Människorna (danerna?) berättar sagor (till hånlig förtalning) om kung Ottars död								

Ynglingatal

Strof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
21	Skalden hör om Adils död			Väitars vätt (trollens troll= onda makter eller möjligen väsendets väsen som då är ödet eller Noman enligt Säve) vinner på/förgör Adils liv					
21	Adils faller över hästens bog					Däölgjarn	Dädkraftige	Dädlystne	Den bragdelystne
22	Adils dör i Uppsala då hans hjärna blandas med gruset					Bragnings burs	Kungasonen	Fyrstens sönn	Bragnings-sonens=Konungs-sonens
22						Däödsell	Dagsell=Den långlivade	Den dädrike	Den dädsalle
23	Östen och svear dör i Lovund då de bränns inne					Sikling	Härskaren	Fyrsten	Siklingen
23	Jyska män bränner inne Östen								
23	Skalden får vetskap om Östens död utifrån berättelser								
23	Det kvads/sägs om Östens död								
24	Östen brinner inne med sina sjökrigare	Eldens svära sjukdom griper Östen			Elden	Hilmi	Fursten	Fyrsten	Av Hilmir vilket betyder den beskyddande eller hjälmade, d.v.s. konungen. Här översatt med sköldung

Ynglingatal

Srof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
24		Huset brinner			Timmerfäst hus	Flotna	Krigare	Sjöfarande	Flotnar (sjökrigare)
24						Fylki	Kungen	Fyrsten	Fylkar'n (konung)
25	Det ryktades att Sysslas folk dödat Yngvar					Kind	Folk	Folk	Karlar (folkstämma= mindre avdelning av ett helt folk)
25	En esnisk här förgör/slaktrar/krossar Yngvar					Ljoshömmum hilmi	Den ljuse härskaren	Den ljuse fyrst	Den ljushyade hilmer
25	Några begraver Yngvar vid Östersjön (utifrån Säves tolkning i not 4)	Östersjön kväder Gymera säng till Gamman för kungen (Säve tolkar detta som att Östersjön brusar omkring den vid stranden högade Yngvar)				Jöfri	Kungen	Fyrste	Jofvur'n
26	Anund stoppas/dödas av stenras								
26	Frillosonen hatar Anund och orsakar möjligen stenrasen som leder till Anunds död (svårtolkad passage)								
27	Ingald dör genom att levande bli bränd	Stugu-tjuven (elden) steg igenom kungen och nedtrampade/dödade honom			Elden	Godkynnng	Den höggättade	Guderetlingen	Guda-kung

Ynglingatal

Strof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
28	Sant storslagen ansågs Ingvalds död och beundrades av hela folket					Urör/yrör		Död	Fylker (troligen varör; vilket betyder vårdare, riksskyddare, konung)
28	Ingjald förgör själv sitt stolta liv					lyrsir		Den förste (bland tapperhet)	Den förste (bland Ynglingar)
29	Några bränner Olof vid stön	Tempel-vargen (elden) slök Olafs lik			Elden	Svia i þfri	Svearnas kung	Sveafyrsten	Svea kung
29	Härskaren från Uppsala i förtid försvann	Elden som håller glöden vid liv tar härkläderna av sveakungen			Härkläder/drä kt	Lofða kyns ättkonr	Härskaren	Den aetling av Lovdes ätt	Ättläggen av Lofdes stam (konungastam)
30	Sak/fredsmedlarna saknar Halvdan då han dog					Sökmidlendr	Fredsmedlarna	Sakmejlerna	Sak-medlarna (de på tinget dömande odalbönderna, d.v.s. landets män)
30	Halvdan dör (troligen sordöden)			Den lutandes skonings- nidska (hon som ej skonar gamla gubbars liv=gudinnan Hel eller ålderdomen) tog Halvdan		Þjóðkonung	Folkets kung	Þjóðkonungen	Þjóð konungen (storkonungen, drottin över ett helt folk)
30	Några begraver Halvdan	Skäred i Skiringssal sörjer/står/luar över Halvdans ben				Bryni-alfs	Krigarens	Bryniælvens	Bryni-alfvens (hövding, en stor stridsman)

Ynglingatal

Strof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
31	Östen får till gudinnan Hel (dör) genom olycka/storm (?)	Asbommen/stången/åsen slår Östen (anm. =dödar honom)				Reiks hlöðuðr	Härskaren	Helteinnbyðer en	Gilles-bjudar'n (den som bjuder till rika gästabud=den gästfri)
31		Vadlas ström kommer till vägen (viken)				Jöfur gauzkum	Den götske konungen	Den gautske fyrsten	Jöfur'n Götske (Götsk konung av släktskapet från den mytiske Göt eller Gautr som enligt myten gav namn åt Göta rike)
31	Några har lagt (begravt) Östen under stenarna	Östen vilar under stenarna på strandens brädd där ilskalla Vadlas ström rinner ut i viken			Stenarna (gravnen)				
32	Halvdan dör (troligen sordöden)			Hel alt Oden (Säve) bjuder Halvdan till ting		Jöfri	Fursten	Fyrste	Thengil'n (konungabenämnning)
32	Halvdan har njutit nog av normors dom, d.v.s. levtt färdigt			Normor har mätt ut Halvdans liv					
32	Krigarna/segrarna begraver Halvdan i Borres jord				Borres jord (gravnen)	Sigrhafendr	Krigarna	De seerhavende	De seger-säkre (de seger-hafvande, d.v.s. landets män)
32						Buðlung	Härskaren	Fyrsten	Buðlungen

Ynglingatal

Strof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
33	Gudröd den strolte/ädle /glansfulle är öldrucken					Stilli	Kungen	Fyrste	Konung
33	Gudröd blir utsatt för lönnsvек					Hilmi		Kongen	I hemlighet
33	Hämndrikt huvud (Asa) drog odöd över Gudröd								
34	Den svekfulla Åsa förde lönnlig seger över kungen genom bud					Jöfri	Kungen	Fyrsten	Jöfur'n (konungen)
34	Budet/svenen/mannen stack ner Gudröd					Ärr	Bud	Tjener	Sven (sändebud, eg. förnäm man)
34	Gudröd blir stucken (dör) på Strilusunds strand					Budlungur	Fursten	Kongen	Budlung
35	Odens/Tors/Olofs ätteläggar/släktgren hade trivts/vuxit i Norge								
35	Olof styrde förr det vida landet i Vestmar								
36	Olof dör i sjukdom			Forvräken fällde/besegrade Olof vid strandens brädd		Vigmöblung	Krigaren	Mennens venn (vrda vin)	Stridsmedlar'n (stridsmedlare, herskare)
36	Några har begravt Olof och byggt hög	Olof ligger begravd i hög i Gjerstad			Hög	Gunnödjurf herkonungr	Härkungen	Den stridsglade härkonge	Hugg-djurf (Kamp-, stridsdjurf) härkonung

Ynglingatal

Srof	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Johansson	Krag	Säve
37	Skalden vet inget bättre känningarnamn/tillnamn för en kung än hedarhög/hederhög/hed erthöge					Konung	Kung	Konge	Konung
37	Ragnvald blir kallad hedarhög/hederhög/hed erthöge					Reiðar stóri	Vagns styra	Vognstyreren	Skeppets styra (sjökonung alt. en ridande härs anförare=konung)
37						Heidum-hár		Heidum-hár	Anledningen är okänd, men tros betyda den som är högre än hedarna, de skogsbevuxna åsarna, bergen, vilket Säve översatt med Hedahög

Kapitel IX - Beowulf hos Hrothgar

Versnr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringlar	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1117-1322	559-661	Beowulf säger att han blev anfällden ofta och hårt av leda skadedjur			Leda skadedjur attackerade Beowulf							
1117-1322	559-661	Beowulf säger att som passande var stod han skadedjuren till tjänst med sitt dyrbara svärd			Skadedjuren får svärdshugg av Beowulf	Dyrbart svärd						
1117-1322	559-661	Beowulf har dödat skadedjuren	Svärdet har sårat och sövt (dödat) skadedjuren		Skadedjuren ligger på morgonen, sårade av klingan, på stranden sövda av svärdet	Svärdet						
1117-1322	559-661	Beowulf säger att han kunde se stranden			Odlet frälser ofta mannen från döden, då hans mandom duger							
1117-1322	559-661	Beowulf säger att han lyckades slå ihjäl nio havstroll med svärdet			Havstrollen dör	Svärdet						
1117-1322	559-661	Beowulf säger att om någon hårdare nattlig strid eller att en man varit utsatt för värre påfrestning i havets strömmar										

Kapitel IX - Beowulf hos Hrothgar

Versnr	Radnr	Praktik människor	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringlar	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1117- 1322	559- 661	Beowulf berättar att han överlevde fiendernas angrepp, men blev utmatrad										
1117- 1322	559- 661	Beowulf berättar att han flöt på vägorna till finnarnas/lapparnas land	Havet, de svallande vägorna bar Beowulf till finnarnas/lapparnas land									
1117- 1322	559- 661	Beowulf säger att han inte hört att Unferth utfört sådana strider										
1117- 1322	559- 661	Beowulf säger att varken Unferth eller Breca ännu utfört en så dyrköpt bragd med svärd i stridsleken				Svärd						
1117- 1322	559- 661	Beowulf säger till Unferth att han (Unferth) blivit sin broars bane										
1117- 1322	559- 661	Beowulf förutspår att Unferth kommer att få lida fördömdelse i helvetet										

Kapitel IX - Beowulf hos Hrothgar

Versnr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringlar	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1117-1322	559-661	Beowulf säger sanningen till Ecglafs son, att Grendel den hemske skräckbringaren skulle inte vållat så mycket fasa för hans härskare eller vanheder i Hjort om han vore så modig som han själv säger			Grendel har vållat skada och fasa hos Hrothgar och i Hjort	Hjort	?		Chief	Härskare	King	
1117-1322	559-661	Hrothgar har varit utsatt för fasa av Grendel										
1117-1322	559-661	Unferth har framhävt sig själv som modig och stridlysten										
1117-1322	559-661	Beowulf säger att Grendel har förstått att han intet har att frukta av Seger-syldingarna			Grendel skonar ingen av danernas folk, utan dödar och frässar							
1117-1322	559-661	Beowulf säger att han ska visa Grendel geaternas kraft och modighet i strid										
1117-1322	559-661	Skatternas utdelare blir lycklig av Beowulfs tal					Since brytta		Distributor of treasure	Skatternas utdelare	Treasure-giver	Distributor of treasures
1117-1322	559-661	Hrothgar har delat ut skatter				Skatter	Brego	Ruler	Prince	Furste	Prince	Chief/lord

Kapitel IX - Beowulf hos Hrothgar

Versnr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1117-1322	559-661	Hrothgar hoppas på hjälp, sedan folkets herde hört Beowulfs fasta beslut					Folces hyrde		Shepard of his nation	Folkets herde	Keeper of his people	Guardian/keeper of the people/nation
1117-1322	559-661	Hjältarna skrattar och är glada					Hæleþa	Warriors	Heroes	Hjältarne	Crowd	Man/hero/warrior
1117-1322	559-661	Wæalhthow, Hrothgars drottning, träder fram och med höviskt skick hälsar guldsmyckad männen i hallen				Guldsmycken Hallen	Cwen	Queen	Queen	Gemål	Queen	Wife of a king/queen
1117-1322	559-661	Wæalhthow har smyckat sig med guld				Guldsmycken	Guman	Thanes	Men	Männen	Men	Men
1117-1322	559-661	Wæalhthow ger en bägare till öst-danernas odals/hemlands skyddsherre				Bägare	Eþelweard	Father of Denmark	Guardian of the East Danes' homeland	Öst-danernas odals skyddsherre	Their homelands' s guardian	Guardian of the native land/king
1117-1322	559-661	Wæalhthow ber Hrothgar att vara blid vid ögillet, vänlig mot männen				Ögillet						
1117-1322	559-661	Den segerrike konungen tar med glädje emot den bjudna hallbägaren				Hallbägaren	Sigerof kyning	Lord	King renowned for victories	Segerrike konungen	Warlord	Victorious king

Kapitel IX - Beowulf hos Hrothgar

Versnr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1117-1322	559-661	Wæalhtheow går sedan runt till hela skaran, till både prövade krigare och till ynglingarna, och bjuder bågaren				Bågaren	Dugube ond geogobe	Old and young thanes	Tried warriors and youths	Gamla och unga	All ranks	Old retainers and young persons (warriors)
1117-1322	559-661	Den ringpnydda högsinnade drottningen bär mjödbågaren fram till Beowulf				Ringar Mjödbägare	Beaghtoden cwen	Circler-adorned queen	Circler-adorned queen	Ringpnydd drottning	Queenly, decked out in rings	Ring-adorned queen
1117-1322	559-661	Wæalhtheow hälsar geaternas furste/prins och tackar Gud att hennes önskan om hjälp från någon hjälte/krigare mot dåden					Geata leod	Prince	Prince of the geats	Furste	Geat	Man/member (?) of the Geats
1117-1322	559-661						Eorl		Warrior	Jarl		Nobleman/warrior/hero/earl
1117-1322	559-661	Den stridsjärke krigaren tar emot bågaren utav Wæalhtheow				Bägare	Wælhreow wiga	Spurred to valor	A fighter, savage in slaughter	Stridsjärke kampen	A daunting man, dangerous in action	Warrior, fierce in battle
1117-1322	559-661	Beowulf, Ecgtheows son, håller ett tal				Tal						

Kapitel IX - Beowulf hos Hrothgar

Versnr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1117-1322	559-661	Beowulf säger att han gick till sjöss och satte sig i båten med sin skara				Båten	Seega gedriht	Thanes	Band of men	Skara	Band of men	Troop/ band of retainers
1117-1322	559-661	Beowulf säger att han avsåg att uppfylla danernas önskan eller falla på valplatsen										
1117-1322	559-661	Beowulf säger att han skall utföra en manlig bragd eller spendera sina sista timmar i denna mjödhall				Mjödhall						
1117-1322	559-661	Guldsmyckad går den friborna drottningen och sätter sig hos sin herre				Guldsmycken	Folccwen	Hrothgar's consort	Noble queen	Friborna drottningen	Regal lady	Noble folk-queen
1117-1322	559-661						Frean	Lord	Lord	Gemål		Lord/king/ consort
1117-1322	559-661	Det pratas som förr i hallen				Hallen						
1117-1322	559-661	Folket är glada och pratar glatt och högt										
1117-1322	559-661	Hrothgar går och lägger sig för att vila										

Kapitel IX - Beowulf hos Hrothgar

Versnr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1117-1322	559-661	Hrothgar vet att skräckbringaren /monstret väntar på att attackera den höga hallen	Den mörka nattens skugglika skepnader kommer skridande under molnen		Skräckbringare n/ monstret väntar på att få attackera den höga hallen	Höga hallen						
1117-1322	559-661	Hela skaran reser sig då Hrothgar bryter upp										
1117-1322	559-661	Hrothgar bryter upp										
1117-1322	559-661	Hrothgar hälsar Beowulf och önskar honom lycka										
1117-1322	559-661	Hrothgar överlämnar hallen i Beowulfs våld				Hallen						
1117-1322	559-661	Hrothgar säger att han aldrig tidigare överlätit åt någon danernas ståtliga hus				Danernas ståtliga hus (Hjort)						
1117-1322	559-661	Hrothgar uppmanar Beowulf att ta det yppersta av hus i sin vård, minnas sin hjälteära, visa sin mannkraft och hålla vakt mot fienden				Det yppersta av hus (Hjort)						

Kapitel IX - Beowulf hos Hrothgar

Versnr	Radnr	Praktik människor	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringlar	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1117- 1322	559- 661	Hrothgar säger till Beowulf att han ska få allt han önskar om han med livet genomgår detta hjälteed										

Kapitel XV - Beowulf: gäststabud efter segern mot Grendel

Vers nr	Radnr	Praktik människor	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringlar	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1981-2248	991-1049	Många händer, mäns och kvinnors, hjälper till och ställer öl/vinhallen Hjort i ordning för en kunglig bankett				Öl/vinhallen Hjort Bankett						
1981-2248	991-1049	Männen skadar de vackra bonaderna	Gyllene bonader glänsar på väggarna			Gyllene bonader						
1981-2248	991-1049	Beowulf har besegrat Grendel	Byggnaden blir svart förstörd inuti och gångjärnen borstlita från dörrposterna		Grendel är besegrad	Byggnaden (Hjort) Gångjärn Dörrposter						
1981-2248	991-1049		Byggnaden är förstärkt med järnband inuti		Grendel flyr	Byggnaden (Hjort) järnband						
1981-2248	991-1049		Endast taket står kvar intakt		Grendel är befäklad med synd	Taket						
1981-2248	991-1049				Grendel hoppas att kunna undvika sin dom							
1981-2248	991-1049	Att undvika döden är en svår uppgift och alla människobarn ska komma till den slutpunkt som förutbestämts då livet tar slut			(Ödet) bestämmer då livet ska upphöra							

Kapitel XV - Beowulf: gästabud efter segern mot Grendel

Vers nr	Radnr	Praktik människor	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1981-2248	991-1049	Hrothgar går till hallen				Hallen						
1981-2248	991-1049	Hrothgar är värd för banketten				Bankett	Cyning		King	Konungen	King	King
1981-2248	991-1049	Författaren känner inte till att en större skara tidigare uppfört sig bättre i sin kungs närvaro					Sinegyfan	King	Treasure-giver	Skatt-utdelare	Ring-giver	Treasure-giver
1981-2248	991-1049	De nobla/ärorika männen sitter i bänkarna				Bänkarna	Bledagande	Noble Danes	Men of high renown	De ärorika männen	Famous men	Ärorika
1981-2248	991-1049	De ärorika männen njuter av sitt festande						Thanes				
1981-2248	991-1049	De ärorika männen dricker mycket mjöd				Mjöd						
1981-2248	991-1049	Hrothgar och Hrothulf festar tillsammans										
1981-2248	991-1049	Hrothgar och Hrothulf sitter i den höga hallen				Den höga hallen						
1981-2248	991-1049	Hrothgar och Hrothulf tömmer många dryckesbägare				Många dryckesbägare						
1981-2248	991-1049	Danerna/Syldingar na är trogna och känner inte till förräderi	Hjort/ Hjorts bänkar fylls med vänner			Hjort Bänkar						

Kapitel XV - Beowulf: gäststabud efter segern mot Grendel

Vers nr	Radnr	Praktik människor	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialfiter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1981-2248	991-1049	Healfdanes son ger Beowulf ett guldbanér, en hjälm, en brynja och ett sirat svärd som belöning				Guldbanér Hjäl Brynja Sirat svärd						
1981-2248	991-1049	Många ser ett berömt värdefullt svärd bäras fram till hjälten	Svärdet bärs fram			Berömt värdefullt svärd	Beorn		Hero	Hjälten		Man/hero/warrior
1981-2248	991-1049	Man har pratat om och känner till svärdet (då det är berömt)				Svärd						
1981-2248	991-1049	Beowulf har triumferat										
1981-2248	991-1049	Beowulf accepterar gladeligen en fylld bägare i hallen				Fylld bägare Hallen						
1981-2248	991-1049	Beowulf tar emot gåvorna framför hall-trupperna/skyttarna				Gåvorna	Scorendum	Warriors	Marksmen	Skyttarne	Hall-troops	Shooters/warriors
1981-2248	991-1049	Författaren kan inte minnas att många män hjärtligare givit på ölbänken en annan fyra sådana skatter smyckade med guld				Guldsmyckade skatter Ölbänken						

Kapitel XV - Beowulf: gäststabud efter segern mot Grendel

Vers nr	Radnr	Praktik människor	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1981-2248	991-1049		På hjälmen finns en järnås som skyddar huvudet mot hårda svärdsbugg			Hjälmen	Scyldfrea	Hero	Shield-warrior	Hjälten väpnad med sköld	The man was battling behind his shield	Shield-warrior
1981-2248	991-1049	Hrothgar beordrar att åtta stridshästar med guldsmidda betsel ska ledas in i hallen/huset via gårdsplanen				Åtta stridshästar Guldsmidda betsel Hallen	Eorla hleo		Defence of warriors	Jarlarnes värn	King	Earl protector
1981-2248	991-1049	Några leder in hästarna i hallen		Hästarna går in i hallen via gårdsplanen		Hästar Hallen						
1981-2248	991-1049	Hrothgar äger den juvelprydda sadeln		En av stridshästarna bär en juvelprydd sadel, Hrothgars rika krigssadel		Juvelprydd krigssadel						
1981-2248	991-1049	Någon har tillverkat sadeln med konstrik skicklighet				Juvelprydd krigssadel						
1981-2248	991-1049	Hrothgar har krigat full häst med sadeln	Krigssadeln var den höge konungens säte i striden			Juvelprydd krigssadel	Heathcyninges		High-king	Höge konungen		Great king
1981-2248	991-1049	Healfdanes son har delagit i svärdssteken (krigat)										
1981-2248	991-1049	Hrothgar har lett sin trupper i krig										

Kapitel XV - Beowulf: gästabud efter segern mot Grendel

Vers nr	Radnr	Praktik människor	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
1981-2248	991-1049	Människor pratar om Hrothgars tapperhet (då han är berömd för detta)										
1981-2248	991-1049	Kämparna stupade										
1981-2248	991-1049	Hrothgar beskyddar Ingvinerna (östdanerna)				Eodor Ingwina	Lord of the Danes		Refuge of Ing's Friends	Ingvinernas skyddsherre	The Danish prince	Protector/ prince of Ing's friends (Danes)
1981-2248	991-1049	Östdanernas herre/ skyddsherre ger kärleksfullt skatterna, krigsutrustning och hästar, till Beowulf		Hästarna ges till Beowulf		Skatterna Krigsutrust. Hästar						
1981-2248	991-1049	Hrothgar ber Beowulf att njuta av skatterna				Skatterna						
1981-2248	991-1049	Den berömde fursten, skattens beskyddare, belönar krigaren med rikedomar och hästar				Rikedomar Hästar	beoden	Hrothgar	Prince	Fursten	Leader	Chief/lord /prince/king
1981-2248	991-1049						Hordweard hæleþa		Guardian of the treasure- hoard of heroes	Hjälarnes skattvårdare	The lord and guard of coffer and strongroom	Guardian of treasure/king

Kapitel XLIII - Beowulfs begravning

Vers nr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringlar	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
6273-6364	3137-3183	Beowulf har dött										
6273-6364	3137-3183	De geatiska männen gör ett gravbäl åt Beowulf				Gravbäl						
6273-6364	3137-3183	Beowulf hade instruerat/bett om hur begravningen skulle gå till										
6273-6364	3137-3183	De geatiska folket hänger hjälmar, sköldar och brynjor på bålet				Hjälmar Sköldar Brynjor						
6273-6364	3137-3183	Hjälarna sörjer					Hælð	Thanes	Heroes	Hjälarna	Warriors	Man/hero/warrior
6273-6364	3137-3183	Hjälarna/krigarna lägger sin beryktade kungs kropp, sin käre herre, på bålet bland alla vackra ting				Kungs kropp Bålet	beoden		Prince	Fursten		Chief/bord/ prince/ king
6273-6364	3137-3183	Människor pratar om Beowulf (då han är beryktad)					Hlaford	King	Lord	Herre	Lord	Lord
6273-6364	3137-3183	Beowulfs följeslagare (hjältar/krigare) älskar sin kung										
6273-6364	3137-3183	Vinden dör ut										
6273-6364	3137-3183	Krigarna tänder en dödseld på den bara udden/berget				Dödseld	Wigend	Warriors	Fighting-men	Krigarna	They (the warriors)	Warrior

Kapitel XLIII - Beowulfs begravning

Vers nr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
6273- 6364	3137- 3183	Begravningsdeltagarna a gråter	Vedrök blandad med gråt reser sig över de rostfärgade lägorna			Vedrök Lägorna						
6273- 6364	3137- 3183		Lägorna bränner sin väg genom ben och mjärg och förvandlar dem till aska/byrter benhuset			Lägor Ben Mjärg Aska						
6273- 6364	3137- 3183		Beowulf kremeras									
6273- 6364	3137- 3183	De geatiska männen gråter och sörjer och minns sin mäktige kung					Mondryhtnes	King	Leader	Herre	Lord	Lord
6273- 6364	3137- 3183	En geatisk kvinna/makan (?) med bundet hår skriker ut sin sorg/binder sorgsång vid sorgsång med hävande bröst				Bundet hår						
6273- 6364	3137- 3183	Den geatiska kvinna/makan har bundet sitt hår				Bundet hår						

Kapitel XLIII - Beowulfs begravning

Vers nr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringlar	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
6273-6364	3137-3183	De geatiska kvinnan/makan är skräckslagen och katastrofer som hon befärrar ska komma (osäker fragmentarisk passage)	Himlen sväljer röken			Röken						
6273-6364	3137-3183	De geatiska männen bygger Beowulfs/den stridsdjärves gravhöj på tio dagar	Gravhögen är bred och hög och vida synlig för sjöfarare			Gravhöj	Beowulfs		The man renowned in battle	Den stridsdjärves	Hero	Bold in battle
6273-6364	3137-3183	De geatiska männen bygger en mur som inneslöt Beowulfs aska	Muren innesluter Beowulfs aska			Mur Aska						
6273-6364	3137-3183	De mest skickliga männen informerar de geatiska männen om hur muren ska byggas				Mur	Foresnötte men	Their most masterful masons	The most skillful men	De högvise männen	Their workmanship	Very prudent/clever
6273-6364	3137-3183	De geatiska männen informeras/instrueras										
6273-6364	3137-3183	Människor staplade rikedomar av guld och ringar i gravens ihåliga valv				Rikedomar av guld Ringar Gravvalv						
6273-6364	3137-3183	Krigarna har burit med sig en skatt från skattgömmen				Skatt Skattgömmen	Nödhängige men	Thanes	Men deposed to strife	De stridslystne männen	Trepassing men	Hostile men

Kapitel XLIII - Beowulfs begravning

Vers nr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
6273-6364	3137-3183	Några begravde skatten tillbaka i marken	Guldet är olyckligt/för otur med sig			Skatten						
6273-6364	3137-3183		Guldet lever i marken overtsam och till ingen nytta			Guldet						
6273-6364	3137-3183	Tolv ädlingar rider sakta runt högen på hästar		Hästarna går runt högen		Högen	Hildecote, ædelinga beam	Sons of princes	Those brave in battle, the children of princes	De stridsjärve ädlingarna	Warriors, chieftain's sons	Brave in battle, child/son of noble/prince/hero/man
6273-6364	3137-3183	Ädlingarna klagar sin sorg över kungen med sorgliga kväden		Hästarna bär ädlingarna			Kyning	Their leader	King	Konungen	King	King
6273-6364	3137-3183	Ädlingarna sörjer										
6273-6364	3137-3183	Ädlingarna prisar Beowulfs goda egenskaper/jarlaväsen och manliga dåd					Eorcscipe	Vitue	Heroism	Jarlaväsen	Heroic nature	Nobility/rank/heroic deeds
6273-6364	3137-3183	Ädlingarna hedrar sin herre med värdig kärlek och lovord, så som man/en man borde			Ödet leder Beowulf bort från kroppen	Kroppen	Winedryhten	Lord	Friend and leader	Vän och herre	Prince	Friendly lord
6273-6364	3137-3183	Det geatiska folket, härdkamraterna, sörjer sin ledares död					Hlafordes		Lord	Härskares	Lord	Lord

Kapitel XLIII - Beowulfs begravning

Vers nr	Radnr	Praktik människa	Praktik ting	Praktik djur	Praktik väsen	Materialiteter	Beteckningar	Ringler	Swanton	Wickberg	Heaney	Klaeber
6273- 6364	3137- 3183	De geatiska folket (eller delar av?) är kamrater och sitter vid härden tillsammans				Härden	Heordgeneates	Hearth-friends	Companions of his hearth	Hird-kamraterna	Hearth companions	Hearth-companion s/ retainers
6273- 6364	3137- 3183	De (geaterna) säger att Beowulf varit den bästa och visaste av världens alla kungar, snällast mot sitt folk, mest generös och mest angelägen för berömmelse					Wyruoldcyniga	Kings of this world	The world's kings	Konung i världen	All the kings upon the earth	(Earthly) king

Bilaga 2. Storhögar i Vänerområdet

1:1 000 000

0 12 500 25 000 50 000
Meter

Storhögar i Vänerområdet

Namn/lokal	RAÄnr	Storlek	Datering	Koordinater	Undersökning/påverkan	Konstruktion	Övrigt	Referens
Hägerunga	Algutstorp 14:1	22 m i diam, 1,5 m hög		6436642 / 1324123 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Kantkedjor?		FMIS
Bautlakullen	Algutstorp 36:1	22 m i diam, 2,5 m hög		6436690 / 1324893 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater	Delvis skadad av vägbygge	FMIS
Rolf's grav	Alingsås 55:1	22 m (26 m?) i diam, 2,5 m hög	Bronsålder?	6428165 / 1307509 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Aplanad topp	Medeltida borganläggning samt kolerakyrkogård på platsen. Bertilsson menar att den är från bronsåldern.	FMIS; Bertilsson 1984
Kungsgraven	Alster 169:1	30-40 m i diam?		6595382 / 1375547 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Högen ska enl. Djorklou legat i en fyrkantig försänkning. Högen är avtecknad av Fernow.	Borttagen vid grustäkt på 1960-talet	FMIS
Grythög (Tringstad)	Backa 3:1	Rest av hög, ursprungligen ca 25-30 m i diam, 2-2,5 m hög		6406531 / 1272037 (RI-90 2,5 gon V)	Delundersökt och borttagen 1920		Liten del av högen kvarstår	FMIS; Gbg inv.nr 23055-70; ATA dnr 853 och 862/1920 (G. Sarauns dagbok)
Kung Käres hög	Bolstad 10:1	24 m i diam, 2 m hög		6500925 / 1309074 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater?	Drottninghögen RAÄ Bolstad 10:2 18 m i diam.	FMIS
Onkelkullen	Bolstad 5:1	20 m i diam, 1,8 m hög		6501178 / 1305179 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Brosgården	Borgstena 96:1	20 m i diam, 2 m hög		6419623 / 1335367 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Okärt om det är en grav eller naturlig förhöjning	FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Kung Tors hög	Botilsäter 30:2	?		6553469 / 1347768 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Kammargrav med bevarat skelett	Uppgift om; ingrävd källare	FMIS
Grisslegårde	Bottna 152:1	20 m i diam, 2-3 m hög		6498146 / 1244666 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater; kanrienna		FMIS
Tingshögen	Bro 119:1	32 m i diam, 1,3 m hög		6485140 / 1247111 (RT-90 2,5 gon V)	Delvis undersökt och restaurerad 1954		Bygd av lera; mosslager i botten samt stående tråpale	Inga ben eller andra fynd påträffades	FMIS; Göteborgsinvent eringen nr 40; Fredsjö, Å. i: Bohusländska Fornminnesällsk apet Vikarvets Årsbok 1958-59, s. 25; Göteborgsposten 25/11 1954; Upppteckning i Nordiska Muséets etnologiska undersökningar; ATA dnr 5778/53, 4850/54, 158/83
Broddebacken	Broddeorp 28:1	Nu 30-35 m i diam, 1 m hög		6467253 / 1371839 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Kämmröse blottat	Överplöjd, kullerstenar kommer upp vid varje plöjning	FMIS
Brunnhem	Brunnhem 116:1	23-24 m i diam, 1,3 m hög		6463817 / 1375927 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Mittensättning eller blottat kämmröse		FMIS
Brunnhem	Brunnhem 121:1	20 m i diam, 1,5 m hög		6463858 / 1376311 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			NV delen bortschaktad pga väg; ingrävd källare	FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Säffle stad	By 12:1	Rest av hög, ursp. Ca 20 m i diam, 2 m hög	Neolitikum?	6558122 / 1335162 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater, ev. har en hällkista stått i graven	Svårt skadad genom schaktning	FMIS; Värmland förr och nu, 1956
Olof Trätäljas hög	By 25:1	43 x 33 m, 4-4,5 m hög		6560221 / 1334987 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön	Delvis något kantskadad	FMIS
Säffle stad	By 39:1	20 m i diam, 2,1 m hög		6559609 / 1334781 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Mussla	Börstig 60:1	20 m i diam, 1,5- 1,8 m hög		6434309 / 1364077 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Skadad av grustakt	FMIS
Ed	Dals-Ed 1:1	25 m i diam, 5 m hög		6538807 / 1276845 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Kung Rings hög	Dals-Ed 32:1	23 m i diam, 2,5 m hög		6537218 / 1276794 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater och kärnröse	Övertorvat kärnröse?	FMIS
Ed	Dals-Ed 39:1	25 m i diam, 2,5 m hög		6537342 / 1276068 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Ed	Dals-Ed 39:1	20 m i diam, 2,5 m hög		6537342 / 1276068 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Ed	Dals-Ed 39:1	20 m i diam, 2,5 m hög		6537342 / 1276068 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Nöre	Dalum 89:1	19-20 m i diam, 1,7 m hög		6419810 / 1360452 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Då en ägare till marken planterade en lönn på högen anträffades kol och aska i den 1,5 m djupa planteringsgropen.	FMIS
Dimbo	Dimbo 10:1	Nu 18 m i diam, 2,3 m hög		6451497 / 1383534 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater	Högens kanter bortodlade	FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Jungatorp	Edsvära 2:1	20 m i diameter, 3-3,5 m hög	645955 / 1347634 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp med krater, kantkedja	FMIS
Kuserud	Erikstad 11:1	20 m i diam, 1,8 m hög	6503109 / 1302694 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Ev. kantkedja	FMIS
Bergskullar	Erikstad 12:1	25 m i diam, 3 m hög	6502620 / 1303333 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		FMIS
Bergskullar	Erikstad 12:2	20 m i diam, 1,2 m hög	6502639 / 1303291 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		FMIS
Falköping	Falköping 23:1	22-24 m i diam, 3 m hög	6451952 / 1367501 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	På krönet en höglitknande upphöjning	FMIS
Kung Ranes hög	Flästa 12:1	25-26 m i diam, ca 5 m hög	6494298 / 1392539 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp	FMIS
Ljusningshögen	Flöby 14:1	17 x 20 m, 1,5 m hög	6446335 / 1354642 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		FMIS
Kyrkogården	Forsby 48:1	40 x 45 m diam, 3-3,5 m hög	6475589 / 1390748 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		FMIS
Närestad	Foss 142:1	20 m i diam, 1,6 m hög	6487991 / 1256867 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Välvd profil	FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Foss-Berg	Foss 166:1	20 m i diam, 2 m hög	6489338 / 1257860 (RT-90 2,5 gon Y)	Ej undersökt	Ser större ut pga av placering på ett höjdläge; undersökta gravar på gravfältet daterade till äja	PMIS; Kalmar, Gabriella & Toreld, Christina (red.) 2003. Arkeologiska förundersökningar utmed Väg E6, Geddeknippen - Häby. Bohusläns museum, Rapport 2003:6, Bohusläns museum och Riksantikvarieämbetet UV Västr (Raä dnr: 321-380/2005)
-----------	------------	----------------------	---	--------------	---	--

Storhöggar i Vänerområdet

Munkedal	Foss 218:1	23 m i diam, 1,8 m hög		6492089 / 1260051 (RT-90 2,5 gon Y)	Delvis undersökt	Avplanat krön, kärröse	Vid undersökningen grävdes ett schakt från centrum till kanten av graven, men ej genom stenpackningen som påträffades under torven (trol. kärröse).	FMS; Gröteborgsinventeringen Nr. 38; Ortman, Oskar. 2008. Odlingsspår i Munkedal. Särskild arkeologisk utredning samt fastställande av fornlämningsstatus för Foss 217 och 218, Möe 1:2, Foss socken, Munkedals kommun. Bohusläns museum Rapport 2008:2. (Raä dnr: 321-1023-2008)
Tjuvchögen	Foss 221:1	40 m i diam, 4-6 m hög		6491269 / 1259678 (RT-90 2,5 gon Y)	Ej undersökt	Avplanat krön	Välbevarad	FMS

Storhögar i Vänerområdet

Foss	Foss 229:1	Rest av hög ursp. ca 30 m i diam, nu 25 x 15 m och 2,5 m hög	6491084 / 1258783 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön	Måcket schaktskadad, bl.a. för väg	FMIS; Öbrink, Mattias. 2006. Anläggningar mellan högar. Förundersökning vid Foss 230. Arkeologisk förundersökning Foss socken, Munkedal-Foss 10:330, Foss 230. Bohusläns museum. Rapport 2006:37.
	Foss 286:2	30 m i diam, 0,4-2 m hög	6490700 / 1260498 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Långjum	Fristad 152:1	20 m i diam, 2 m hög	6416126 / 1334442 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Kärröse blottat	Gropig; odlingssten på högen; hög (?) enligt FMIS	FMIS
Ökne	Gillberga 15:1	30 m i diam, 2,5 m hög	6576618 / 1327139 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön	Stor del av högen är bortschaktad	FMIS
Prästgården	Gillberga 30:1	20 m i diam, 1,5 m hög	6581803 / 1327772 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp		FMIS
Kungshögen	Gillberga 68:1	28 m i diam, 5 m hög	6584869 / 1329435 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön, krater, branta sidor	Ingrävd källare	FMIS
Hynboholm	Grava 1:1	20-22 m i diam, 1,6-2 m hög	6596316 / 1362638 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Hynboholm	Grava 1:1	20-22 m i diam, 1,6-2 m hög	6596316 / 1362638 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Liljekonvaljkullen	Grava 2:1	20 m i diam, 1,8-1,9 m hög		6595322 / 1362483 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater	Skadad av gropar, urschaktningar och plöjning	FMIS
Rud	Grava 22:1	22 m i diam, 2,5 m hög		6595263 / 1366428 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Mycket skadad runt om av urschaktningar, gropar och väg	FMIS
Ilanda	Grava 8:1	24 x 16 m, 2,8 m hög		6593623 / 1364491 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Aplanat krön, krater	Skadad av gropar, urschaktningar och plöjning	FMIS
Lökene	Gnums 17:1	24 m i diam, nu 1,2 m hög		6586478 / 1346837 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Kantkedja	Kraftigt skadad av jordtrakt, bl.a är hela krönet bortschaktat	FMIS
Ambjörntorp	Gudhem 13:1	18-20 m i diam, 0,8-1,2 m hög	Bronsålder?	6457993 / 1368449 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Flack hög	Skadad av schaktning	FMIS
Solhem	Gudhem 14:1	25-26 m i diam, 1,2-1,5 m hög	Bronsålder?	6458039 / 1368373 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Flack hög med mittsensättning och krater	Påverkad av gräv arbete, igenfyllning och flaggstängsanläggning	FMIS
Ingatorp	Gudhem 142:1	35 m i diam, 3 m hög		6462218 / 1367770 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Brätte; kantkedja?	Brättert delvis skadad av materialträkt	FMIS
Holmängen	Gudhem 166:1	Rest av hög, ursprungligen minst 25 m i diam, nu 0,5-1 m hög		6460256 / 1368375 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Endast NV kvadranten av högen kvarstår	FMIS
Gällshögen	Gudhem 2:1	Nu 20 m i diam, 0,4-0,5 m hög		6456238 / 1367234 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Kärröse blottat?	Helt överodlad	FMIS
Kullen	Gudhem 266:1	Nu 23 m i diam, 0,4-0,6 m hög		6459642 / 1368793 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Kärröse troligen blottat	Helt överodlad	FMIS
Gudhem	Gudhem 29:1	Rest av hög, ursprunglig 20 m i diam, 1,2 m hög		6458464 / 1368339 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Brätte?	Till stor del bortschaktad	FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Gudhem	Gudhem 76:1	Rest av hög, nu 24 x 12 m, 1,2 m hög		6458515 / 1367979 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		S delen bortschaktad vid grustäkt	FMIS
Kungshögen	Gårdhem 6:1	Nu 35 m i diam, 1 m hög	Folkvandringstid utifrån fynd	6467758 / 1298454 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Överodlad. Eit folkvandringstida munbleck från svärdsblida (SHM inv.nr. 382) av guld upphittades på Bengtsgården 1805. Möjligen är detta samma fynd som omtalas som ett värfäste av guld som ska ha hittats på samma gård vid harvning runt Kungshögen. En piga skall vid sekelskiftet 1900 ha hittat en ornerad guldarmring, troligen från fvt, i högen. Hästben ska också vara hittade i högen.	FMIS; Gbg 1920 nr 8; Bertilsson 1984, ATA nr 7 Göteborgsuniversitet; Djurklou 1868 i ATA; SA Hallböck ATA dnr. 3728/60
Grökhem	Grökhem 149:1	25 m i diam, 0,5-0,7 m hög		6453697 / 1359275 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Helt överodlad	FMIS
Holböja Skans	Grökhem 21:1	40 m i diam, 7 m hög		6453052 / 1360811 (RT-90 2,5 gon V)	Georadarundersökt av Västergötlands museum och SKANSKA AB	Krater	Delvis bortschaktad	FMIS
Härlanda	Göteborg 129:1	18 x 12 m stor, 0,6 m hög	Bronsålder period IV/VI	1275165 (RT-90 2,5 gon V)	Delvis undersökt och borttagen 1951		I'veksam som storhög. Daterad från fynd av rakkniv och urna	FMIS; Fredsjö 1963

Storhögar i Vänerområdet

Drottninghögen	Hammarö 19:1	Ca 25 m i diam och 1,5-3 m hög (FMIS anger 23 m i diam, 2 m hög)		6582132 / 1369793 (RT-90 2,5 gon V)	Undersökt 1911 av Knut Källmark	Kärröse	Schaktskadad. Vid undersökningen hittades minst tre sekundärgravar varav en järngryta med brända ben. Ett 8 m i diam stort brandlager under kärröset	FMIS; Kjellmark i ATA 292/1911; SHM inv.nr 14738; Kjellmark 1912; Arne 1917; Wiklen 1955
Möllebacka	Hede 17:1	21 m i diam med stenkrets, hög 17 m i diam, 1,4 m hög		6504473 / 1262927 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Kärröse blottat; stenkrets med idag 6 stenar (ursp. 11), 1-1,70 m stora, nu omkullfallna men ursp. Resta		FMIS
Ström	Hjärtum 25:1	18-20 m i diam, 1,5-2 m hög		6452346 / 1282123 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Klumpstenar i rad	Måcket förstörd	FMIS
Hols gårde	Hol 10:1	15 m i diam, 1 m hög	Yngre bronsålder	6433196 / 1314657 (RT-90 2,5 gon V)	Undersökt och borttagen i slutet av 1960-talet	Rund med försänkning i mitten (2 m i diam och 0,5 m djup)		FMIS; Bertilsson 1984:5
Hols gårde	Hol 11:1	23 m i diam, 3,4 m hög	Bronsålder?	6433259 / 1314766 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Rund med krater (6 m i diam och 1 m djup)	I den sydöstra kanten en ingrävning	FMIS; Bertilsson 1984:5
Hols gårde	Hol 12:1	20 m i diam, 2,5 m hög	Bronsålder?	6432886 / 1313820 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS; Bertilsson 1984:5
Hols gårde	Hol 2:1	20 m i diam, 2,2 m hög	Bronsålder?	6432972 / 1314673 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Rund med krater (3 m i diam och 0,5 m djup)		FMIS; Bertilsson 1984:5
Hols gårde	Hol 3:2	18 m i diam, 2,5 m hög	Bronsålder?	6433099 / 1314899 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Rund med försänkning i mitten (4 m i diam och 0,4 m djup)		FMIS; Bertilsson 1984:5

Storhögar i Vänerområdet

Store hög	Hol 6:1	18 m i diam och 2,5 m hög	Yngre bronsålder?	6452865 / 1313979 (RT-90 2,5 gon V)	Undersökt i slutet av 1960-talet	Krater, 4-5 m i diam och 0,5 m djup		FMIS; Bertilsson 1984
Östanå	Holm 21:1	25 m i diam, 0,8-1,1 m hög		6514931 / 1307611 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Delvis bortskuren av väg, kröppartiet är lätt nedgrävt och gropigt	FMIS
Uddeberg	Hornborga 39:1	Rest av hög, ursprungligen ca 30 m i diam, nu 1,7 m hög		6463392 / 1371436 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Kraftigt kol- och sotlager blottat	V delen bortskaktad vid grustäkt	FMIS
Stenunga	Hudene 90:1	20 m i diam, 2 m hög		6441678 / 1338766 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater, kantkedja?	Delvis bortschaktad	FMIS
Bredene	Huggenä 56:1	20 m i diam, 1,6 m hög		6560855 / 1340132 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater	Skadad av grävd gång och gropar	FMIS
Lerberg	Håby 120:1	20 m i diam, 3 m hög		6494218 / 1257711 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön	Skadad i kanten av väg	FMIS
Torp	Håby 124:1	24 m i diam, 1,7 m hög		6493844 / 1258032 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater	Måcket skadad, norra delen bortschaktad vid jordtäkt	FMIS
Solberg	Håby 49:1	27 m i diam, 1,5 m hög		6494105 / 1256050 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater		FMIS
Ullstorp	Häkartorp 9:3	20 m i diam, 1,8 m hög		6461090 / 1371557 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Delvis överodlad (kanterna)	FMIS
Högstena	Högstena 12:1	22-23 m i diam, 2 m hög		6457357 / 1376928 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		En urschaktning i N sidan	FMIS
Skallsjö	Högsäter 34:1	18-20 m i diam, 2,5-3 m hög		6507063 / 1279757 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater, omfångsrikt kärnröse		FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Skallsjö	Högsäter 34:1	18-20 m i diam, 2,5-3 m hög		6507063 / 1279757 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater; omfångsrikt kärröse		FMIS
Akesäter	Högsäter 67:1	20 m i diam, 2,5 m hög		6506247 / 1278264 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Granhögen	Högs 21:1	30 m i diam, 3 m hög	500-tal e. Kr.?	6476824 / 1257608 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater	Ensamliggande på krön av låg höjd.	FMIS; Ekhoft, E., inventering, nr 60; Göteborgsinventeringen, nr 1; Björnstad, M.: F ad 5879/69; Wingren, B.: F ad 6527/69; ATA dnr 4904/67; ATA dnr 3930/67
Galgebacken	Järbo 18:1	30 m i diam, nu 1 m hög		6516774 / 1284306 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Överplöjd, ev. mer än en storhög	FMIS
Lovene	Karleby 75:1	Ca 25 m i diam, 2,5 m hög		6450666 / 1372441 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Ev. rektangulär stensättning på krönet, dock mycket osäker	Delvis skadad av materialtäkt	FMIS
Hajum	Krokstad 132:1	22 m i diam, 3 m hög		6508176 / 1265793 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Kantkedja?		FMIS
Österbön	Krokstad 51:1	26 m i diam, 3 m hög		6517270 / 1267593 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Aplanad topp	Ett hus ska ha stått på högen fram till 1872; ingrävd källare; lerkrukar ska ha hittats i toppen av högen	FMIS; Göteborgsinventeringen nr 51
Krokstad	Krokstad 93:1	20 m i diam, 2,5 m hög		6511155 / 1265761 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Välvd profil		FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Krokstad	Krokstad 94:1	35 m i diam, 5 m hög		6511017 / 1265783 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Värd profil; högen består av mo och mjåla	Västra sidan bortschaktad	FMIS
Kyllingakullen	Kullings-Skövde 28:1	30-32 m i diam, 3 m hög		6439803 / 1323322 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Mycket schaktskadad, kan vara två högar	FMIS
Kung Videns hög	Kungslena 32:1	Nu 17 x 20 m, 1,7-2 m hög		6457679 / 1382243 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Ena kanten bortodlad	FMIS
Kungslena	Kungslena 33:1	28 m i diam, 2 m hög		6457934 / 1382781 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Avplanad topp		FMIS
Krokbräcke	Kville 188:1	20 m i diam, 2,5-3 m hög		6509114 / 1241367 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater; kantkedja		FMIS
Rabbaldshede	Kville 283:1	23 m i diam, 2,5-3 m hög		6508335 / 1247452 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Ledum	Kville 286:1	22 m i diam, 3,5 m hög (?)		6508356 / 1247605 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Skistad	Kville 715:1	20 m i diam, 1,5 m hög		6508181 / 1241703 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Avplanat krön		FMIS
Åne	Kvinnestad 15:1	23 m i diam, 1,9 m hög		6435797 / 1328518 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater		FMIS
Åne	Kvinnestad 15:2	20 m i diam, 1-1,6 m hög		6435797 / 1328518 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Mitblock samt tendens till brätte		FMIS
Prästbolet	Källby 22:1	20 m i diam, 1,8 m hög		6489392 / 1354597 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Restaurerad?	FMIS
Adolfsfors	Köla 34:1	21 m i diam, 1,8 m hög		6636978 / 1297242 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater	Gryt	FMIS
Kyrkan	Köla 43:1	20 m i diam, 1,3 m hög		6634067 / 1295709 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater; kämröse blottat		FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Holsendal	Landa 13:1	20-22 m i diam, 1,5 m hög		6437388 / 1328105 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Brätte		FMIS
Valeberg	Larv 138:1	24 m i diam, 3 m hög		6454663 / 1347739 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater		FMIS
Valeberg	Larv 148:1	21 m i diam, 2 m hög		6455172 / 1347753 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater, kantkedja		FMIS
Onsjö	Larv 15:1	23 x 17 m, 2 m hög		6454994 / 1343107 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater	Irol. kantskadad av odling	FMIS
Onsjö	Larv 18:1	20 m i diam, 1,8-2,3 m hög		6454624 / 1342501 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater	Rovgrävd?	FMIS
Väderkullen	Larv 19:1	23 m i diam, 2,7 m hög	Vendeltid	6454697 / 1342286 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater	Ett förgyllt rentungebeslag och en söja av brons från vendeliden hittades på högen 1866	FMIS; VgM inventariern. 4556 och 4557; Sahlström 15/8 - 23 nr 24; G Ullenius okt 1946 (karta); Rannsagn. 1672 Skara stifts och landsbibl O Almgren manus 5/8; Brusewitz Westergötland 1860, 61, 62 orig. ATA; Falköpings tidn 15/11 30; A Lampa manus 17/1 1862 ATA; L Kinberg manus 2/10 1866 ATA.

Storhöggar i Vänerområdet

Larva Bäring	Larv 22:1	30 m i diam, 5 m hög		6454777 / 1341819 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Branta sidor, krater	Tingsplats? Två halvögar, kyrka	FMIS
	Lerum 34:1	18-20 m i diam, 1,7 m hög		6410541 / 1290768 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Skadad av grustäkt och väg	FMIS
Gastorp	Lindome 11:1	23 m i diam, nu 1,5 m hög		6390673 / 1276044 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Hör till Halland!		Har enl. uppgift varit en manshöjd högre. Sten har tagits som byggmaterial.	FMIS
Hogen	Ljung 47:1	Nu 24 x 21 m, 1,5 m hög		6459754 / 1270730 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Brant välvd med avplanad topp, stenblock (rest?)		Rest av hög	FMIS
Knaggården	Luttra 17:1	20 x 17 m, 2 m hög		6447357 / 1368566 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater		Delvis bortschaktad	FMIS
Långjum	Långjum 6:1	20-25 m i diam, 1,7 m hög		6457160 / 1342370 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Oval		Ena kanten bortschaktad	FMIS
Gränns hög	Långjum 8:1	30 x 35 m, 2,7 m hög		6457541 / 1341371 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Kungshögen	Naverstad 165:101	24 m i diam, 2,8 m hög		6524193 / 1254608 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Trollskogen	Naverstad 188:1	22 m i diam, 1,5 m hög		6518283 / 1254311 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater			FMIS
Trollskogen	Naverstad 188:1	20 m i diam, 2 m hög		6518283 / 1254311 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Resville	Norra Härene 84:1	30 m i diam, 0,5 m hög		6478158 / 1346155 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Överplöjd, ej helt klart att det är en grav	FMIS
Storegården	Norra Kedum 5:1	30 m i diam, 2-2,5 m hög		6488205 / 1329349 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Till stora delar bortschaktad pga jordtäkt	FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Lundby	Norra Lundby 42:1	20 m i diam, nu 1,2 m hög		6473014 / 1372587 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Avplanad, troligen pga odling, 1/3 av högen borta pga av grustäkt	FMIS
Amundtorp	Norra Lundby 45:1	21 m i diam, 1,7 m hög		6473774 / 1373200 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp med krater		FMIS
Lilla lyeke	Norra Lundby 69:1	20 m i diam, 1,5 m hög		6472232 / 1372072 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp		FMIS
Lumbers hög	Norra Vånga 3:1	25 m i diam, 3, 5-4 m hög		6464257 / 1351655 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Kung Ingemars gravhög	Norra Vånga 48:1	(17)-18 (20?) m i diam, 1-1,75 m hög		6460098 / 1350051 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Mittan av högen bortschaktad av grustäkt	FMIS
Apelshögen	Norra Vånga 64:1	Ca 22 m i diam (?), 1,7 m hög		6461605 / 1348335 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		1/4 av högen bortschaktad vid grustäkt	FMIS
Hjärterör	Norra Asarp 1:1	25 m i diam, 2 m hög		6438696 / 1366806 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp med krater	Cementerad husgrund på lämnningen	FMIS
Valunda	Norra Asarp 79:1	Ursprungligen 18-20 m i diam, 1,5 m hög		6436048 / 1371497 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Ev. förhöjt mittparti med kantkedja runt; krater, ev. brätte	Yt- och kantskadad, bl.a. av grustäkt	FMIS
Strandnorrum	Norum 115:1	20 m i diam, 1,5 m hög		6442116 / 1265389 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp med krater		FMIS
Valberget	Otterstad 54:1	Minst 15 m i diam, 1,5 m hög		6504870 / 1347907 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Kärröse blottat	S delen av högen bortgrävd pga grustäkt	FMIS; egen besiktning

Storhögar i Vänerområdet

Kungshögen	Otterstad 59:1	20 m diam, 2 m hög	600-tal e. Kr.	6503415 / 1346981 (RT-90 2,5 gon V)	Undersökt 2008-2011	Avplanad topp med krater, kämrose, kantkedja och sydvästportal	Stort brandlager (70 i brända ben) under högen med två kremerade män, 47 offerdjur (hela) samt föremål som fingerguldning, fransk glasbägare, spelbrickor av älghorn, kammar, järn- och bronsföremål m.m.	Nitenberg & Nyqvist Thorsson 2018
Kungshögen	Ova 4:1	18 m i diam, 1,5 m hög	Bronsålder period IV eller V	6482878 / 1361610 (RT-90 2,5 gon V)	Delvis undersökt		Delvis förstörd av grustäkt	FMS; Ullenius i ATA Dnr 6184/04; Hallbäck i ATA Dnr 6010/67
Degeberg	Rackeby 117:1	23 m i diam, 1 m hög		6498587 / 1337277 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Flack välvd profil (BÅ?)	Ingrävd källare	FMS
Degeberg	Rackeby 66:1	20 m i diam, 1,5 m hög		1336195 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Kantkedja?	Endast N halvan av högen återstår; materialtäkt	FMS
Önshögen	Rackeby 67:1	25 m i diam, 2,5 m hög		6497707 / 1338049 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Endast V halvan av högen återstår; grustäkt	FMS
Hedenborg	Rackeby 85:1	25 m i diam, 2 m hög		6499017 / 1339448 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Har tidigare tolkats som en naturlig höjd; delvis förstörd av grundgrävning	FMS
Remmedal	Remmene 1:1	28-30 m i diam, 4 m hög		6442157 / 1332219 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp, kantkedja	Grävlinggräv, delvis bortschaktad pga grustäkt	FMS

Storhögar i Vänerområdet

Katebo	Remmene 4:1	17 x 20 m, 1,1 m hög			Ej undersökt	Krater		FMIS
Råggårds stom	Råggård 7:1	20 m i diam, 2,5 m hög		6441797 / 1331965 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater och kantränna?		FMIS
Råggårds stom	Råggård 7:1	25 m i diam, 3,2 m hög		6521969 / 1281290 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater och kantränna?		FMIS
Rångedala	Rångedala 85:1	20 m i diam, 0,5-1,5 m hög		6521969 / 1281290 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Överplöjd hög; uppgift om att en större hög funnits på platsen	FMIS
Åthögarna	Rölanda 40:1	20 m i diam, 3 m hög		6411489 / 1340340 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Åthögarna	Rölanda 40:1	20 m i diam, ?		6531823 / 1279273 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Bön	Rölanda 63:1	20 m i diam, 2 m hög		6531823 / 1279273 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Segerstad	Segerstad 33:1	Nu 20 x 17 m, 1,7 m hög		6532236 / 1275939 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Delvis bortschaktad; överplöjd	FMIS
Rörs backe?	Segerstad 55:1	20-22 m i diam, 1,5-2 m hög		6460775 / 1375017 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Störd av grävning och schaktning	FMIS
Högerör	Segerstad 84:1	24-25 m i diam, 1,6 m hög		6461239 / 1374781 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Delvid bortschaktad för anläggandet av en transformator; delvis kringskuren av odling	FMIS
Gullhögen	Siene 5:1	20 m i diam, 2 m hög		6463857 / 1373359 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Mittstensättning; kankedja		FMIS
				6435353 / 1319479 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater?		FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Sjogerstad	Sjogerstad 10:1	23 m i diam, 1,2 m hög		6468496 / 1382564 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Inre stenkedja ca 4 m från kanten	FMIS
Regnmatopp	Sjogerstad 16:1	Ca 20 m i diam, 1 m hög		6468532 / 1382816 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		FMIS
Sjogerstad	Sjogerstad 19:1	23 m i diam, 1,7 m hög		6467981 / 1382760 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Invid kyrkogård. Arkeologisk förundersökning invid högens N sida. Inget av antikvariskt intresse påträffades	FMIS; Ahlman, Andreas. 2008. Förundersökning av fornlämningarna Sjogerstad 19:1-2 och 20:1-2 i samband med nedgrävning av vattenledning inom fastigheten Sjogerstad 8:8 i Skövde kommun, Västra Götaland. Arkeologisk förundersökning 2008. Västergötlands museum. Rapport 2008:20.
Sjogerstad	Sjogerstad 29:1	25 m i diam, 1,2 m hög		6468778 / 1382249 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Skalundahögen	Skalunda 3:1	65 m i diam, 6-7 m hög	500-talets mitt al. 600-700-tal e. Kr.	6495597 / 1336922 (RT-90 2,5 gon Y)	Borrprospekterad och daterad	Avplanad topp med ev. krater		FMIS; Nilsson 2009; Sjögren m fl, Sverige IV sid 329; Beskrivning över Rackeby och Skalunda (1972 serie Västergötland); ATA Dnr 4556/30; Rannsakingar efter antikviteter Bd II häfte 1. J Götlind 1926; Saga, sägen och folkli i Vg. Kinneferdings och Källands Häradet samt staden Lidköping beskrifne av C J Ljungström 1871; Tidgren 1787. Västergötlands Historia och Beskrifning.
---------------	--------------	---------------------------	---	---	------------------------------	---------------------------------	--	---

Storhögar i Vänerområdet

Kung Skjolms hög	Skalunda 8:1	25 m i diam, 2,5 m hög		6495136 / 1337413 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp	I högen VNV sida finns en ca 5 x 4 m stor och 0,6 m djupt hål, sannolikt efter en källare. En byörnålar skall ha påträffats i graven, men denna finns inte på VgM.	FMIS; Sjögren m fl, Sverige IV sid 329; Beskrivning över Rackeby och Skalunda (1972 serie Västergötland); Rannsakingar efter antikviteter Bd II häfte 1. J Grönlind 1926; Saga, sägen och folkliv i Vg. Kinneferdings och Källands Häradet samt staden Lidköping beskrifne av C.J. Ljungström 1871; Tidgren 1877. Westergötlands Historia och Beskrifning.
Blomsholm	Skee 121:1	20 m i diam, 1,7 m hög		6547232 / 1237902 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön?		FMIS
Blomsholm	Skee 14:1	28 m i diam, 1,5-2,5 m hög		6548138 / 1236941 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön; högen är något oval	Täkigrop	FMIS
Massleberg	Skee 145:1	20 m i diam (med brätte), 2,2 m hög		6546498 / 1241956 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Brätte, 3-4 m brett		FMIS
Högstad	Skee 149:1	22 m i diam, 2 m hög (?)		6545859 / 1241513 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Massleberg	Skee 151:1	18-20 m i diam, 2 m hög (?)		6545999 / 1241772 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Massleberg	Skee 151:2	18-20 m i diam, 2 m hög (?)		6545999 / 1241772 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Massleberg	Skee 151:3	18-20 m i diam, 2 m hög (?)		6545999 / 1241772 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Båleröd	Skee 153:1	20 m i diam, 1,8 m hög		6545208 / 1239651 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Kärröse blottat; krater	Schaktskadad pga vägbygge		FMIS
Skee	Skee 171:1	Ca 40 m i diam, 3-4 m hög		6543895 / 1240070 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Kärröse samt enstaka hållar blottade	Svårt skadad av schakningar och gropar		FMIS
Vättland	Skee 209:1	20 m i diam, 2 m hög		6541555 / 1238849 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön			FMIS
Vättland	Skee 210:1	20 m i diam, 2-3 m hög		6541626 / 1239023 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Ingrävningar; teleslope på högen		FMIS
Berge	Skee 228:1	22 m i diam, 1,5-2 m hög		6541826 / 1242837 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön, krater			FMIS
Rellen	Skee 255:1	21 x 10 m, ca 2 m hög (anlagd på en höjdrygg och högens massa är trol. endast 0,8-0,9 m hög)		6541148 / 1243067 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater	Långhög?		FMIS
Danmarkshögen	Skee 267:1	25 m i diam, 1,8 m hög		6541442 / 1243906 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater	Högen är starkt raserad		FMIS
Blomsholm	Skee 339:1	30 m i diam, 5 m hög		6548506 / 1257953 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater (kruthus); kärröse blottat i krater			FMIS

Storhög i Vänerområdet

Grönhög (Blomsholm)	Skee 590:1	40-45 m i diam, 5,5-6,5 m hög	Folkvandringstid	6546898 / 1237390 (RT-90 2,5 gon V)	Undersökt 1928 av Sune Lindqvist	Avplanat krön, krater, kärröse, sekundärgravar	2 brända benskedar, 1 urna, 1 strycke sammansintrade glasfluss- och järnbitar, stenflisa, brända ben, 30-tal hartstättningsbitar, flinta, krukskärvor, 11 glas- och glasflusspärlor	FMIS; SHM inventariern: 16808; Lindqvist i Vikarvets årsbok 1929
Skee	Skee 812:1	17-20 m i diam, 2-3 m hög		6543842 / 1240277 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater, kärröse blottat	Vissa skador	FMIS
Skee	Skee 812:1	17-20 m i diam, 2-3 m hög		6543842 / 1240277 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater, kärröse blottat	Vissa skador	FMIS
Brynjöf Ulfaldis grav	Skee 815:1	17 m i diam, 3 m hög	Folkvandringstid?	6541547 / 1238751 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön	1 agraffknapp, 5 lerpärlor (glasflusspärlor?)	FMIS; Gbgs inv. nr 209; Holmberg 1867
Massleberg	Skee 865:1	20 m i diam, 1,8 m hög		6545602 / 1242392 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Massleberg	Skee 865:1	24 m i diam, 1,8 m hög		6545602 / 1242392 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Kärröse blottat	Yrskador	FMIS
Gullmarsberg	Skredsvik 136:1	25 m i diam		6480284 / 1259279 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			FMIS
Finnsland	Skredsvik 177:1	20 m i diam, 1,7 m hög		6478031 / 1255768 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater		FMIS
Brunnsbo	Skånings-Åsaka 55:1	33 x 25 m, 1,5 m hög		6477934 / 1364715 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Stensättningsliknand e, avplanad?	Avplanad troligen pga odling	FMIS
Stommen	Skörstorp 19:1	18-20 m i diam, 2,5 m hög		6446962 / 1378339 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanat krön	Borttagen	FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Brogården	Skörstorp 31:1	Rest av hög, 18-20 m i diam, nu 1,3 m hög			6446662 / 1377151 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Två ingrävda källare	FMIS
Kärlekskullen	Skövde 3:1	25-27 m i diam, 2,2 m hög			6476098 / 1385445 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			En ca 30 m lång bågformad vall är allt som kvarstår	FMIS
Skövde	Skövde 55:1	23 x 17 m, 2,3 m hög			6476583 / 1384849 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Heggl, Kareby	Solberga 54:1	20 m i diam, 1,75 m hög			6429431 / 1265486 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater		Ingrävd källare	FMIS
Kullbergsslott	Stala 83:1	22 m i diam, 2 m hög			6453169 / 1253549 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Svårt förstörd av gryt och grypjakt	FMIS
Kung Ekens grav	Stavnäs 24:1	25 m i diam, 4 m hög			6595107 / 1328131 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Skadad av gryt	FMIS
Stenstorp	Stenstorp 32:1	Rest av hög nu 20 x 6-7 m, 1,5 m hög			6463062 / 1377095 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Ö och V sidorna bortschaktade vid tomplanering	FMIS
	Stora Lundby 51:1	22 m i diam, nu 1 m hög			6416676 / 1285975 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Högens krön bortschaktad	FMIS
Stenhusbåken Fröslunda	Summersberg 4:1	18 m i diam, 2 m hög			6498824 / 1343569 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Flera gryt	FMIS: egen okulär besiktning
Prästgården	Svarteborg 143:1	30 m i diam, 3,2 m hög			6500265 / 1252984 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Flera storhögar	FMIS
Lilla Aspång	Svarteborg 244:1	28 m i diam, 2,5-3,5 m hög			6504674 / 1252562 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Ingrävd källare	FMIS
Stenched	Svarteborg 251:1	19-22 m i diam, 0,7-2 m hög			6502774 / 1250810 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Mirrhög			FMIS
Stenched	Svarteborg 251:1	19-22 m i diam, 0,7-2 m hög			6502774 / 1250810 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Mirrhög			FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Stenched	Svarteborg 251:1	19-22 m i diam, 0,7-2 m hög				Ej undersökt		Mirrhög		FMIS
Hermansröd	Svarteborg 260:1	23-24 m i diam, 1,8 m hög			6502774 / 1250810 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater		FMIS
Västersäter	Svarteborg 300:1	20 m i diam, 2,6 m hög			1252438 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Kämmröse blottat	Skador	FMIS
Sätuna	Sätuna 10:1	24-25 m i diam, 1,5 m hög			6511182 / 1251881 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Avplanat krön	Väg skär igenom anläggningen	FMIS
Sätuna	Sätuna 17:1	25 m i diam, 1,8-2,3 m hög			6464354 / 1369205 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Sentida odling av krön; stentmur löper över anläggningen	FMIS
Sätuna	Sätuna 6:1	20 m i diam, 1,5 m hög			6464544 / 1368962 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Osäker anläggning, delvis bortschaktad och skadad av odling	FMIS
Öja	Södra Kyrketorp 55:1	20-25 m i diam, 0,4 m hög			6459335 / 1376428 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Kämmröse blottat	Trolig överplöjd hög	FMIS
Haralds kulle	Södra Lundby 3:1	21 m i diam, 2,1 m hög			6453788 / 1336960 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Vissa skador av grävning	FMIS
Lundby	Södra Lundby 4:1	Nu 18 m i diam, 1,2 m hög			6453487 / 1337099 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Övre partiet av högen borttaget genom materialtäkt; ingrävd källare	FMIS
Hoghem	Tanum 529:1	Rest av hög, ca 21 m i diam, 1,75 m hög			6518280 / 1242799 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Kämmröse blottat	Svårt skadad av materialtäkt och endast en vall kvarstår av högen	FMIS
Hogar	Tanum 566:1	23 m i diam, 2 m hög			6520867 / 1241459 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krater		FMIS

Storhöggar i Vänerområdet

Hogar	Tanum 566:2	25 m i diam, 2 m hög			6520885 / 1241473 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater	Krönpartiets söndergrävt	FMIS
Hogar	Tanum 566:3	22 m i diam, 2,5 m hög			6520906 / 1241489 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krönpartiets starkt skadat av materialläkt	FMIS
Hogar	Tanum 566:4	20 m i diam, 2,5 m hög			6520927 / 1241503 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Krönpartiets starkt skadat av materialläkt	FMIS
Prästgården	Tanum 578:1	30 m i diam, 1,75 m hög			6519333 / 1240955 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater, kantrännor?	Delvis skadad av grustläkt	FMIS
Altorp	Tarsled 3:1	20 m i diam, 2 m hög			6443156 / 1332424 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp?		FMIS
Torsby	Tegneby 143:1	24 m i diam, 2 m hög			6455270 / 1252490 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater	Ytan sargad av kaniner	FMIS
Räv hau(g)	Tegneby 174:1	26 m i diam, 2,4 m hög			6456203 / 1250809 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Stor del bortschaktad av läkt, grävlinggrv	FMIS
Annestorp	Timmele 30:1	20 m i diam, 3 m hög			6417334 / 1358503 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Krater	Undersökt boplat 25 m från högen (RAÄ Timmele 148)	FMIS; Johansson, L. 2005: Arkeologisk förundersökning. Kabelschaktning på fastigheten Annestorp 2:1, Timmele socken, Ulricehamns kommun. Lödöse museum, Rapport 2005:26.

Storhögar i Vänerområdet

Annestorp	Timmele 32:1	20 m i diam, 1,5 m hög		6417273 / 1358393 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Många stora högar på platsen	FMIS
Berga	Torbjörntorp 32:1	Nu 20 m i diam, 0,3 m hög		6456140 / 1372002 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Helt överodlad, enligt uppgift ska högen tidigare varit ca 25 m i diam och 1-1,25 m hög	FMIS
Hallansberg	Trästena 1:4	25 m i diam, 1,75 m hög		6507306 / 1395097 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Avplanad topp	Högen är enl. FMIS tveksam. Den är belagd med trädgårdplattor på platan och högen kan vara en sentida anläggning. Sahlström 1921 och S.G.U 163 1925 omnämner inte högen, utan endast domarringarna på gravfältet.	FMIS
Fagrabö/Lund	Tumberg 25:1	23 m i diam, 2 m hög		6439629 / 1323809 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Mittsten	Kyrkoruin undersökt 1966: stavkorshäll, runsten, 28 brakteatrar	FMIS
Golstad	Tumberg 28:1	20 m i diam, 1,1 m hög	Trol. bronsålder	6439609 / 1323638 (RI-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Tuns kyrka	Tun 1:1	30 m i diam, 5 m hög		6482831 / 1320721 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		På kyrkogården; vallgrav och murar från befästning eller liknande finns också på kyrkogården som är äldre än kyrkan; mindre del av högen bortschaktad	FMIS
Vikingshagen	Tun 21:1	19 m i diam		6483824 / 1317753 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Utgrävning av högar har gjorts på gravfältet 1938 och 1959	FMIS; ATA 7673/1959, 3224/1939, 4469/1938, 4358/1938, 1757/1939 och 2673/1959
Tokatorp	Ullene 25:1	20-22 m i diam, 4,5 m hög		6455551 / 1356486 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Avplanat krön; kantkedja?	FMIS
Ubbarp	Ulricchamn 48:3	20 m i diam, 1,2 m hög		6412414 / 1358572 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Större delen bortschaktad	FMIS
Vaholm	Vad 6:1	Ca 20 m i diam, 1, 8 m hög		6496894 / 1394843 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Svårt skadad och svårbedömd	FMIS
Kung Helges hög	Vad 6:1	10-18 m i diam, ca 2 m hög		6496456 / 1395218 (RT-90 2,5 gon V)	Spår av schakt efter utgrävning		Flagsstång på toppen	FMIS; K-E Sahlstrom 1921
Bäckgården	Valstrad 44:1	nu 10 x 15, 1,2 m hög (bör ursp. varit minst 20 m i diam)		6446486 / 1382805 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Delvis bortodlad	FMIS
Klostret	Värnhem 104:1	17-18 m i diam, 1,2-1,5 m hög	Bronsålder	6474543 / 1373711 (RT-90 2,5 gon V)	Undersökt av O Montelius 1884	Avplanad		FMIS; ATA: Montelius dagbok 1884 (3 olika högar grävda)

Storhögar i Vänerområdet

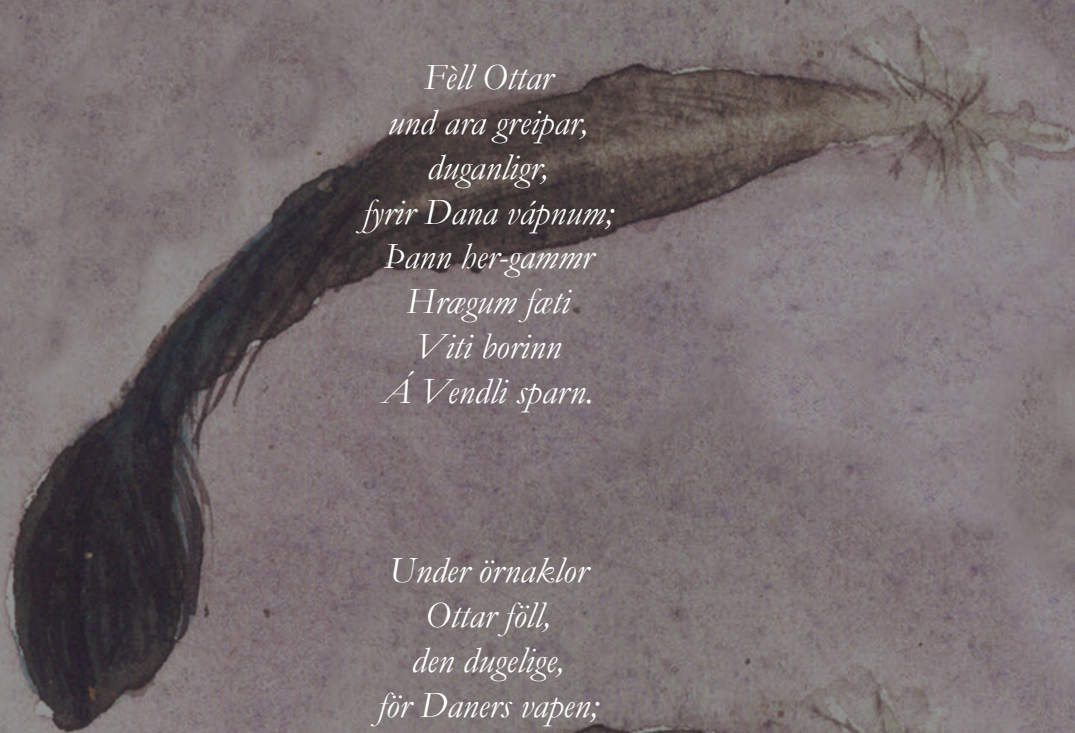
Klostret	Värnhem 106:2	Nu 17 x 11 m , 1,2 m hög		6474815 / 1373729 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Delvis bortschaktad	FMIS
Backa	Värnhem 128:1	35 m i diam, 3-3,5 m hög		6478101 / 1375241 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Starkt påverkad av odling	FMIS
Borre- alt Borggården	Värnhem 29:1	Nu 25 m i diam, 1,5 m hög		6476026 / 1372868 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Överodlad	FMIS
Klostret	Värnhem 41:1	20 m i diam, 3 m hög		6475816 / 1373377 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt		Avplanad topp med krater, ev blottat kärnröse		FMIS
Klostret	Värnhem 41:2	Rest av hög nu 19 x 13 m, 2,5 m hög		6475828 / 1373330 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS
Nygården	Värnhem 59:1	21 m i diam, 1,7 m hög		6475891 / 1374909 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Källare anlagd i högen	FMIS
Vartofia	Vartofia-Åsaka 22:1	22 m i diam, 1,7 m hög		6440388 / 1374306 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Schaktskadad i V kanten	FMIS
Prästbolet	Vartofia-Åsaka 42:1	20 m i diam, 1,5 m hög		6439960 / 1372958 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Schaktskadad i Ö kanten	FMIS
Varvs Prästbol	Varv 11:1	Nu 16 m i diam, 1,5 m hög (bör ursp. varit ca 21-23 m i diam)		6454408 / 1383010 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Delvis bortodlad	FMIS
Skattegården	Värkumla 6:1	20 m i diam, 2,5 m hög		6440680 / 1367267 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt			Delvis skadad av grustäkt	FMIS
Hästevads stenar	Västra Tunhem 23:1	16 alt. 20-22 m i diam, 1-2 m hög		6474812 / 1301638 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt				FMIS

Storhöggar i Vänerområdet

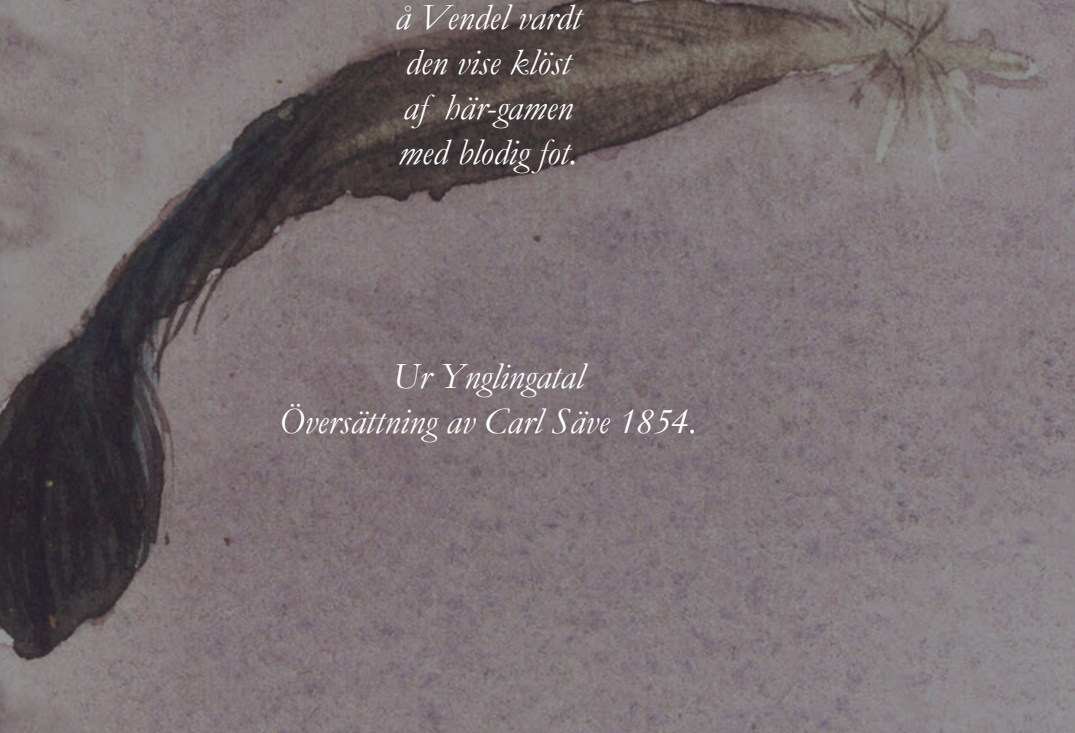
Forstensönhögen	Västra Tunhem 30:2	16 m i diam, 2 m hög	Vikingatid	6472007 / 1299362 (RT-90 2,5 gon V)	Undersökt	Avplanad topp, kärröse, brandlager	Brända ben, obrända djurben, skärvor av ett hårdbränt, grovmagrat och tjockt lerkärl med flat botten, kamfragment med punktirikel- och sträckdekor, 15 sfäriska spelbrickor av ben, två nitnaglar av järn, ett ”kulligt” nihuvud av järn, två järnfragment samt en 5 cm lång järnten	FMIS; Nordin 1904
Kungshögen	Västra Tunhem 35:1	19 m i diam, 1,8-2 m hög		6471112 / 1299888 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp ev. med krater	Amulett av sten påträffad i/vid högen, finns på Vänersborgs museum (inv.nr. 2269)	FMIS; VM inv.nr. 2269
Tunhem	Västra Tunhem 48:1	18-20 m i diam, 1- 1,8 m hög		6469368 / 1300461 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Avplanad topp med grop i Ö delen av planet		FMIS
Kastellegården	Ytterby 22:1	20 m i diam, 1,5 m hög (?)		1268950 (RT-90 2,5 gon V)	Ej undersökt	Brätte medräknat i gravens diam, högen innanför brättet är 7 m i diam		FMIS

Storhögar i Vänerområdet

Asen, Ås kyrka	Ås 7:1	40-50 m i diam, 2,5 m hög	770-890 e. Kr.	6476620 / 1316027 (RT-90 2,5 gon V)	Delvis undersökt av Västergötlands museum	Stenpackning alt. kärmöse ovanför ett brandlager i botten av graven. Ovanför stenpackningen ett lager av käppar av olika lövträd. Jordmantel av grästorp.	Tre järnitlar med bricka och 10 lier brända ben från hund, får, nöt och häst. En bäverklo påträffades också. Kyrkan är byggd på högen.	FMIS; Ohlsson & Vretemark 1984; Vretemark 2013, 28f
----------------	--------	---------------------------	----------------	-------------------------------------	---	---	--	---

*Féll Ottar
und ara greipar,
duganligr,
fyrir Dana vápnum;
Þann her-gammr
Hrægum fæti
Viti borinn
Á Vendli sparn.*

*Under örnaklor
Ottar féll,
den dugelige,
för Daners vapen;
å Vendel vardt
den vise klöst
af här-gamen
med blodig fot.*

*Ur Ynglingatal
Översättning av Carl Säve 1854.*